

1971. aug.

1

MUHÉLY

LÁZÁR VILMOS

Egy emlékirat lapjaiból, II. TALÁLKOZÁSOK BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRÉVEL

Gondolataim tovább rajzottak. Sorra-rendre vettem mindent, amik velem és körülöttem történtek. Most barátaim kérésére (egyben elvtársaim egyetértésével), de elsősorban a magam ösztöneinek engedelmességgel, felkerestem Zsilinszky Endrét, s emberi, baráti szövetségesi támogatását kértem. Őszinte segítsége könnyéig meghatott. Utána nyomban belelovaltam magam egy — akkori szemmel — kétségkívül oktalán és céltalan vitába, melyben nyilvánvalóan én álltam az igazság mellett. Am abban az időpontban ez helytelen magatartás volt: taktikából megbuktam. Nyugtalan és feldúlt voltam, és annyira elgyötört, hogy egy Aréna úton cserkészó taxin hazavittem magam. Otthon aludni próbáltam, de nem ment. Leültem íróasztalomhoz, és vázlatot készítettem esti benyomásaimról, Zsilinszky könyvéről folytatott vitánkról, melyet magam provokáltam; bár ma úgy érzem, kissé túlzottan elmarasztaltam magam emiatt. Azután tovább morfondíroztam.

Feltettem magamban a kérdést: meg lehetne-e határozni ennek az aranyiszívű, bizonyos fokig naív, néhány alapvető igazságot elfogadó és azt szilárdan védelmező, de töméntelen hamis mítoszban hívő és ennek okából sokszor ingoványos mezőkön botladozó Zsilinszkynek a politikai útját? Hová vezet ez az út? Mert hiszen az út fő jellegzetessége, hogy visz valahová. Politikai tevékenységét: beszédeit, írásait, cselekedeteit, a német fasizmus iránti gyűlöletét, a paraszti „osztály” romantikus szemléletét, elhivatottságának hitét, az aktív humanizmus vállalását, a szovjet befolyás lehetőségeinek elutasítását, az arisztokráciával szembeni ellenérzését, de legfőképpen hungarocentrikus szemléletét, mely a magyarság Duna-völgyi hegemóniájában nyer majd beteljesülést — lehet-e egy úton elhelyezni? És ismételtelen azon töprengtem, hová vezethet ez az út? Koherálódhatik-e egy egységes politikai krédóvá ez a hipereklektikus egyveleg? A kérdőjeleknél nem jutottam messzebb, de őszinte rokonszenvem egy olyan szövetséges iránt, aki az antifasiszta népmozgalom potenciális vezére volt, nem hagyott nyugodni. Végül is milyen irányban kell majd levonni a keserű konzekvenciákat a Horthy és Kállay személyéhez tapadó illúziókból, valamint a Magyarország Hitler melletti, nem éppen makulátlan szerepéből adódó szituációkról az új világban? Még akkor is, ha a németek melletti szövetség főkolomposait keményen bírálta, a veszélyekre néha élete kockáztatásával figyelmeztetett — de mégis respektálta azokat. Zsilinszkyt sem jogom, sem módom nem volt erre vonatkozóan megkérdezni. Elvtársaim különbözőképpen vélekedtek erről: a határokon kívül élők kritikusan, de végül derűlátóan; az itthon élők kevésbé.

Azután sok, itt nem részletezhető, egyéni sorsomat meghatározó komponens és a politikai konstelláció megváltozása hatására szorongásaim engedtek, aggodalmaim enyhültek, zavarom oldódott.

1943 nyarán a szabadság éltető szellőit éreztük lengedezni. Úgy gondolok vissza erre az időre, mint üdítő, jogos reményéseket keltő napokra. A fasisztákat ért kudarcok keleten, az olaszországi események nyugaton, az antifasiszta hatalmak — kiváltképpen a Szovjetunió és az USA hatékonyabb együttműködésének ígérete a nemzetközi porondon; úgy éreztük, ha lassan is, de tisztábbá teszik a fasiszta önkény lidéres légkörét. Sajnos, túl derűlátónak bizonyultunk, és sok csalódást, szörnyű eseményt kellett még megélnünk. Mindazonáltal a belső ellenállás nem stagnált, sőt aktívabb lett. A Békepárt imponáló méretű röpcédulázó tevékenysége nagy hatású volt, a falvakban a háborúellenes hangulat egyre érezhetőbbé vált, és a náciellenes nemzeti összefogás elodázhatatlansága országszerte evidensebb lett.

Ebben a légkörben, július 10-e körül — az angolszász szicíliai partraszállás napja után közvetlenül — összetalálkoztam Dinnyés Lajos kispárti képviselővel, régi barátommal, aki pártja balszárnyához tartozott. (Hogy mennyire volt ha-

Valóság 1971. aug., 8. sz. 20-30

a 21-24.
oldalakon Lazár
segít emléke-
zéseirei B. Z. E.-
re

Húsz, hozzá közelálló kortársa emlékezéseit foglalja magában ez a kötet. A bevezető tanulmányban a kiadvány szerkesztője felvázolja hőse életét, ismerteti politikai pályájának főbb szakaszait, méltatja törekvéseit, küzdelmeit, és bizonyos narrátori eszközökkel magyarázatokat fűz az egyes emlékezésekhez.

Kétségtelen: már a vállalkozás, Bajcsy-Zsilinszky történelmi alakjának megidézése is tiszteletre méltó, de ugyanakkor jelentékeny kötelezettséget is ró a szerkesztőre. Mert bár a kortársak hősiük életének tetszésük szerinti eseményeit rögzítik (elvárhatóan a legközelebről megfigyelteteket), a szerkesztő feladata a szerzők olyan szempontú megválasztása, hogy azok megfeleljenek az autentikusság igényeinek, s hogy emlékezéseikben az életpálya eddig nem vagy kevésbé ismert, továbbá homályban maradt mozzanatait világítsák meg.

Az előttem fekvő kötet részben megfelel a követelményeknek: kiválasztott írói egy kivételével többé-kevésbé baráti köréhez tartoztak, és értékes, az utókor számára hasznos adalékokat szolgáltatnak.

Azt írtam, egy kivételével. Ez Vas Vilmos, egykori békéscsabai orvos *Az Áchim-éra — Igazságok az Áchim-legendákból* című írása. Nemigen értem, miért sorolta a szerkesztő a megemlékezések közé ezt a rendkívül primitív és malignusan megírt, elfogult Áchim-ellenes förmedvényt? Talán azért, hogy ezzel igazságot szolgáltatasson Bajcsy-Zsilinszkyéknek és mentesítse Zsilinszkyt az Áchim-gyilkosság terhe alól? Mert ha ez volt a célja, akkor alapos balfogás volt.

Nincs szándékomban az Áchim-ügyet firtatni. De Áchim orvosát — aki, mint írja, haláláig elég jó, mondhatni baráti viszonyban volt vele, és 14 oldalon át gyalázza őt, s aki nyilván Székely Lajos cikkével egyetértve azt írja, hogy „Nem egyéb ő, mint egy ocsmány demagóg, egy társadalmi haramia, here, népvezér és népcsaló... minden szava a legförtelmesebb hazugság” —, Áchim e „barát”-jának a kortársak között való szerepeltetése, aki nem átalotta Fényes Samut, a kiváló jogászt és filozófust — aki éppen makulátlan emberségéről volt ismert —, az Áchim család jogi képviselőjét, hamis tanúk felbujtásával rágalmazni — komoly szépséghiba.

Írásom elején jeleztem, hogy az emlékezéseket magában foglaló kötettről főleg abból a szempontból mondanék véleményt, mennyiben szolgálja a történelmet, mennyiben könnyítik meg a szemtanúk a historikusok munkáját. Nos — azt hiszem, elmondhatjuk — a kötet szerkesztője, az előforduló kisebb-nagyobb lapszusok ellenére is jó munkát végzett.

Az írások zöme nem több ugyan szeretetteljes, meleg baráti emlékezéseknél, némelyike nemes pátoossal telített, mint Ortutayé vagy a rangos esszé szintjét is megüti, mint Spektátoré, ugyanakkor azonban a történelemírást segítő értékes darabokra is bukkanhatunk a kötetben. Ilyenek Németh Imre, Talpassy Tibor, Markos György és Csorba János visszaemlékezései, melyek Zsilinszky életének és egyúttal a történelemnek egy-egy eddig ismeretlen vagy kevésbé feltárt eseményét, epizódját közvetítik.

1940 elején a Duna-völgyi népek túlnyomó részét már igájába fogta a náci fasizmus. A magyar függetlenség megőrzésének egyetlen kínálkozó útja a Jugoszláviával való összefogás lett volna. Teleki Pál, az akkori kormányelnök, ha bizonyos fenntartásokkal is, erre törekedett. Zsilinszky következetes és őszinte híve volt a jugoszláv szövetségnek. Azt vallotta, hogy csak a két nép szoros összefogása óvhatja meg e térség békéjét.

A jugoszláv koncepció realizálásának fontos mozzanatát — Zsilinszky belgrádi útját — írta meg visszaemlékezéseiben az őt elkísérő Németh Imre. Ennek az akciónak feltárása — mely különösen részleteiben ismeretlen a közvélemény előtt — becses történelmi értékű. Emeli Németh írásának színvonalát az az eleven ábrázolási mód, ahogyan a közvetlen náci veszélyt érzékelő és annak elhárítására elszántan kész jugoszláv politikusokat és az ottani demokratikus légkört bemutatja, érzékelteti. Németh Imre másik emlékcikkében tudtommal első ízben kerülnek publikálásra Zsilinszkynek az Áchim-ügyben hozzá intézett levelei, melyek lényegileg Féja Gézá-nak a *Válaszban* megjelent *Áchim L. András a „parasztkirály”* című írására tett meg-

jegyzéseit foglalják magukban. Felhasználható dokumentumai ezek a sokat vitatott, de még korántsem lezárt Áchim-ügynek.

Lényeges, a korra és Zsilinszkyre igen jellemző eseményekről tudósít emléksoraiban egyik belső embere, Talpassy Tibor. Emlékezése az együtt bejárt baranyai falvakra hűségesen bemutatja a sorvadó, már-már letargiába süllyedt magyarok és az agresszívan terjeszkedő, egyre zsírosodó svábok világát, s jól érzékelteti annak lesújtó hatását Zsilinszkyre.

Mi hát a teendő? — teszi fel a kérdést a pusztuló magyarság láttán. Evidens, hogy a radikális földreform! De a falu papja fejét rázza: itt már megtört a nép ereje, hasztalan osztanának földet. Azt is eladják, amijük van. Nincs hát orvosság? — kérdi keseredett szájjal Zsilinszky. De van. Valami olyan, ami megszünteti a magántulajdont — feleli merészen a tiszteletesasszony, és tömören kifejti agrárpolitikai nézeteit. Talpassy fél, hogy robbanás következik, ám Zsilinszky nyugodt marad, később tűnődve mondja: azt hiszem, sok mindent át kell értékelnünk ezután az út után. Például a kommunizmus és a hazafiság összeférhetőségét. Fontos és figyelemre méltó ez a kis epizód azok számára, akik Zsilinszky életútjának labirintját kutatják.

Zsilinszkyt lelke mélyéig felkavarták a látottak. Ország-világ előtt fel akarta tárni a dél-dunántúli magyar—sváb falvak helyzetét. De a baranyai falvak magyarjainak tragikus sorsát éppen úgy nem lehetett szóvá tenni, mint megakadályozni az újvidéki vérfürdőt. Mindkettő „külpolitikai érdekeket sértett” — holott az utóbbira levélben figyelmeztetett az utolsó percben. Levelét Talpassy az akkori politikai szituációt jól jellemző — krimibe illő — úton juttatta Bárdossy miniszterelnökhöz. (Abban a pár szóban pedig, amelyekben azt írja le, miként veszi át Bárdossy — palacsintás száját törölve — a levelet, jól tükröződik a cinikussá züllött magyar politikai élet.)

Talpassy Tibor írása szintén bővíti a korszakra vonatkozó ismereteinket, akár csak Markos György és Csorba János visszaemlékezései. Markos György egyik írásában — Schönherz Zoltán megmentéséért folytatott küzdelemre emlékezve — hiteles tanúként idézi Zsilinszky bátor, önfeláldozó kiállását a függetlenségi mozgalom kommunista vezetőjének életéért. A másik írásából pedig először kaphat a mai olvasó valóban hűséges beszámólót Zsilinszky utolsó napjairól.

Csorba János egy olyan — mondhatni: történelmi jelentőségű — mozzanatra emlékezik, amelyet csak a parlamenti naplók őriznek. 1944. szeptember 21-én, tehát a német megszállás idején akadt két képviselő, aki az országgyűlésben élesen bírálta részben a törvénytelen rendeletek egész sorát, a pártok feloszlását, másrészt az elhurcolt képviselők szabadon bocsátását követelte: az egyik képviselő Csorba János volt.

A *Bevezetésen* kívül a könyv két darabjáról szólnék még: Kodolányi János és Illyés Gyula írásairól.

Kodolányi nem ide készült. A *Visszapillantó Tükör* című, életrajzi részleteket magába foglaló művének már megjelent tanulmányát sorolta a kötetbe némi ki egészítéssel a szerkesztő.

Már Kodolányi nevét látva tartottam attól, hogy hangja disszonáns lesz; az sem lepne meg, ha emlékezéseit indulatai, gyűlölete vagy rokonszenve deformálná. Valóban. Írásának egyes részei — a baranyai utat leíró oldalak — ellentétben Talpassy Tibor itt közölt azonos témájú cikkével, fellengzős kitételekkel vannak megtűzdelve.

De nem ez a legkirívóbb hibája Kodolányi írásának. Inkább a csekély dokumentum-érték. Valószínű, hogy mikor valamely eseményt másképpen ír le, mint ahogyan az valóban végbement, nem mindig rosszhiszeműen teszi; csak éppen legendateremtő hajlamain nem tud erőt venni. Viszont a kortársi emlékezésektől mást várunk. Azt, hogy ne az igaz dolgokat preterálja, hanem a legendákat.

Itt van mindjárt Nagy Lajos szovjet útinaplója. Nagy Lajos sok mindent meg nézett a Szovjetunióban, de nem mindent látott meg. A nagy és lázas építőmunkát elfedték szeme elől a mindennapi élet apróbb vagy nagyobb kényelmetlenségei. Ezt útvjáról tett néhány megjegyzéséből tudtam meg megérkezése után; egyébként akkor — néhány hetet vidéken töltve — csak futólag beszéltem vele. Azt azonban el

mondta — 1934 őszén —, hogy útinaplóját írja, de még senkinek sem adta oda olvasásra. Azután 1935 telén, egy este Agárdi Ferenc közös barátunknak és nekem a Japán-kávéházban ideadta kéziratának egy részét. Mindjárt azon éjszaka elolvastam, és megdöbbentem. Ugyanis Nagy Lajos sajátosan bonyolult és csak mélylélektani módszerekkel megközelíthető érzelmi világából és társadalmi körülményeiből fakadó torz életvitele okából szovjet útján csak a felületi dolgokat észlelte. Nagyfokú szorongásban jelentkező neurózisa valósággal bilincsbe verte, úgyannya, hogy — bár József Attila mellett a tőkés világot legintranziensebben ostorozó, a szocialista rendet forrón áhító emberként, barátként és íróként tartottuk számon — nem volt képes a Szovjetunióban folyó világtörténelmi átalakulás mérvét felfogni. Valószínű, hogy abban, amit élményként leírt, nagy része volt a fasiszta országból magával cipelt félelemnek, már csak azért is, mert tulajdonképpen nem tudta, hogyan is engedhették ki; de bizonyos fokig a Szovjetunióban mellé adott kísérőinek értetlensége is, akik úgy hitték, a lelki és testi akklimatizálódás spontán végbemegy nála, és olyan szemmel lát, olyan füllel hall, olyan nyelvvel ízlel, mint ők, a sok éve ott élők.

Mikor másnap — a kézirat egy részének elolvasása után — találkoztam vele és elmondta, hogy Kodolányi János révén az útleírás közlését átengedte a Bajcsy-Zsilinszky szerkesztette *Szabadságnak* — elrémültem. Ma is világosan merül fel bennem a kép. Nagy Lajos mellett ült a Szovjetunióban kapott kávébarna öltönyében a Japán-kávéházban, s arra a kérdésemre: hogy tehetted ezt, Lajos? — azt hajtogatta: súlyos depresszióban voltam és vagyok, teljesen pénz nélkül, és az az érzésem, hogy minden leírt betűmet figyelik, sőt a Szovjetunióban is figyeltettek (elmondta, hogy egy este Matheikáéknál vagy Illés Béláéknál vendégeskedett, és amikor haza készült menni Kun Bélával, Kun azt mondta: menjünk külön-külön, nem jó, ha minket is együtt látnak).

S ugyanakkor elmondta, hogy Kodolányi fűt-fát ígért, komoly honorárium-előleget adatott neki. A *Szabadság* azután hétről hétre közölte írásait. Az emberek csámcsogtak, Nagy Lajos került barátait. Azután Agárdi Ferencel és József Attilával hosszas nyomozás után találtunk rá a József körúton levő Baross-kávéházban. Lakására nem mehettünk, mert felesége óvta barátaitól.

Kérve-kértük, tiltsa le az útleírás közlését, mert az akkori magyar sajtóban, kiváltképpen az ő tollából, igen-igen káros. József Attila — akinek ez időben némely súlyos sérelme volt a remélt szovjet út miatt — ezt mondta: emlékezz az *Anyára* (ez a felejthetetlenül szép írása — melyet 1930-ban írt — a Szovjetunió megrendítő apoteózisa volt), most megbántottad őt, te is ácsolod a keresztet neki? — Attilának sírós volt a hangja, Nagy Lajos megrendült, amit eddig sohasem tapasztaltam nála, csak azt hajtogatta: Kodolányi visszaperelteti a honoráriumot, ha nem folytatom az útleírást. Összeadjuk a pénzt, ha nem megy másképpen — mondtuk. Azután jogi aggályokat emlegetett, de másnap Melléky Kornél ügyvéd barátunk megnyugtatta. Egyébként Melléky beszélt is Kodolányival ez ügyben, aki hajthatatlan volt, és állandóan nógatta a testileg-lelkileg leromlott Nagy Lajost a folytatások beküldésére.

Melléky szerint Kodolányi egyáltalán nem palástolta, hogy örül, miszerint a kommunista-szimpatizáns Nagy Lajos a „szovjet paradicsom”-ban nem talált idilli gyönyöröket és nagyszerű komfortot, hanem az évszázados elmaradást behozni akaró rohammunkát, amelynek kísérőjelenségeit: az ínség határát súroló puritán életformát túlhangsúlyozta. Holott Nagy Lajosnál — aki a gazdasági jelenségekre elsősorban érzelmileg reagált — sokkal jobban tudta: a finom posztó vagy parfüm gyártásához szerszámgépek kellenek, amelyeket, akár a babkávét, csak aranyért kapja, ha kapja a Szovjetunió.

Ahogy most ezeket az írásokat nézem, úgy érzem, hogy a már-már feledés homályába süllyedt emlékek, a múlt eseményei, színterek, hangulatok elmúlt idő dacára a maguk elevenségében támadnak fel.

Szinte látom a pipáját szívó Sándor Kálmánt, kockás ingében, amint szenttelennek tetsző arccal, de belső feszültséget mutató gesztusaival egy sor groteszk, de egyben megdöbbentő esetét meséli el a kispolgári nyomorúságnak; mellette ül a

kopasz Danci (Agárdi Ferenc), és a számok segítségével magyarázza a szocialista építés nehézségeit. Hogy a Szovjetunió szűkében van a kávénak — kezdi —; mire Nagy Lajos idegesen félbeszakítja: ... és Brazíliában pedig a tengerbe öntik — ezt már hallottam! Az ötödik asztaltárs, Újvári Imre, a ragyogó elokvenciájú újságíró, aki keveset írt, de a társalgások, viták és szócsaták folyamán elmondott elmefuttatásából fenomenális kötetek kerekednének, a maga brüszk humorával kevert tárgyi indokokkal igyekszik Nagy Lajost az útinapló írásának abbahagyására bírni. És így tovább! Ostrom alá vettük — ki-ki a maga módján —, szét akartuk lóni a félelem torlaszait. Nehéz volt. De a végén mégis sikerült.

Jól benne voltunk már a tavaszban, mikor úgy este 9 óra tájt Nagy Lajossal szokás szerint sétára indultunk a Városligetbe. Hetenként kétszer-háromszor is bejártuk a Margitszigetet, a Rózsadombot, és azt hiszem, háromszor-négyszer a Svábhegyen, Húvösvölgyben és Zugligetben is elkalandoztunk. Csavargás közben megbeszéltük a napi eseményeket, írók, újságírók dolgait, írásaikat, véleményüket; és hozzátettük a magunkét is. Szóba került a világpolitika is — olyan aspektusból, ahogyan csak ő látta és ítélte meg. Majd ha egyedül róla emlékezem meg, talán sikerül megfogalmazni, illetve megjeleníteni azt a Nagy Lajost, akiről igen keveset tudnak. Mert megírták róla sokszor, hogy a magyar prózairodalom kimagasló alakja volt, hogy könyörtelen bírálója a társadalom visszásságainak, hogy megingathatatlan harcosa az igazságnak, hogy kristálytisztá írásai hajszálnyi pontossággal a kívánt célba találtak, hogy semmiféle csalafintasággal nem lehet lépre csalni — de ugyanakkor azt is megállapították, hogy prózája rideg, érzelmi világa sivár, lélek nélküli. Hát, aki az utóbbit állítja, nem ismerte az író és nem értette írásait. Azt hiszem, méltatói közül Sőtér István az egyetlen, aki arról szól kis remekében, hogy Nagy Lajos rendkívül érzékeny, szeretetre vágyó, gyengéd ember volt. Nem volt önmuto-gató; inkább szemérmes. És nagyon igaza van Sőtérnek abban, hogy a Nagy Lajossal való személyes érintkezés igen jelentékenyen módosította azok megítélését, akik „csak” olvasói voltak. Minthogy azon kívül, hogy minden sorát elolvastam, barátjának tarthatom magam, erről a sok mindent eláruló baráti kapcsolatról szeretnék majd — ha időm engedi — számot adni. Arról a Nagy Lajosról, aki ki merte mondani, hogy ezt vagy azt az arrivált író vagy művészt miért tartja érdemtelennek a hírnévre vagy elismerésre. Arról a Nagy Lajosról szeretnék egyszer vallani, aki egyesek szerint a kávéházak ablakából nézi a világot. Megírnám, hogy ezzel a „kávéházi szemlélettel” miért tudta megírni a *Kiskunhalmot* meg a *Falu álarcát* és az *1919 májjust*.

Itt csak annyit, hogy Nagy Lajosnak a fákkal, cserjékkel valami különös érzelmi kapcsolata volt. Úgy sejtem, ez a származásával magyarázható. Ugyanis — bár erről sohasem beszélt — apja erdőszemere volt. (Ő maga házasságon kívül született.)

Szóval vonzották a fákat, kedvtelve járt körül egy-egy hatalmas, világos, sima kérgű platánt; érdeklődött a fa származása, termése és kora felől. Azt ambicionálta, hogy minden útjába akadó fát felismerjen. De nemcsak az érdekelte, milyen a törzse, kérge, levele a tölgynek, bükknek, gyertyánnak; az is, mi különbözteti meg a kocsányos tölgyet a kocsánytalantól, a palánkos gyertyánt a közönségestől, és el kellett mondanom, miért terem sok gyöngyvirág a kőrisek között, és miért szereti az ibolya a svábhegyi kékbükkösök alját.

A városligeti séta után beültünk a Rottenbiller és Dob utca sarkán levő Makk hetes-vendéglő kertjébe egy kis pótvacsorára. Remek volt az a feketenyár, emlékezett egyik fára; vagy jegenye volt az? Mondtam, hogy a nyár, a jegenye és a topolya azonos fajok, de azt hiszem, inkább beszéljünk időszerűbb ügyekről, például a *Szabadságban* folyó cikksorozatról. Azután halászlét kanalaztunk, és Nagy Lajos hosszas tünődés után ezt mondta: nem küldtem már több anyagot a lapnak. Hogy azután miről volt szó a továbbiakban, nemigen emlékszem, csak arra, hogy Nagy Lajos kért: mondjam el Agárdinak is, amit velem közölt. Másnap véletlenül találkoztunk a Zeneakadémia előtt, s ő vastag aktatáskájára mutatott: itt vannak az útinaplók kéziratai. Mi legyen velük? — kérdezte tétován. Talán égessük el, gyere fel hozzám — invitáltam. Így is történt: a Nagyatádi-Szabó utca (ma Kertész utca)

50. számú házában levő lakásomon elégettük a kéziratot. Nos, hogyan emlékszik erre Kodolányi a szóban lévő könyvben?

Mint a *Szabadság* szerkesztője, közölni kezdte Nagy Lajos útleírását. „Néhány folytatás után azonban kiderült, hogy szegény Nagy Lajos kávéházat, jó feketekávé, jó szivart keresett elsősorban a Szovjetunióban...” — írja.

Hát ez a „Néhány folytatás” pontosan 25 volt, és 1935. május 19-én történt az utolsó közlés (és még volt hátra vagy 20 folytatásnyi írás). Ez már azután (egy fél év után) „Zsilinszkynek is szemet szűrt”, és Kodolányi szerint egy nap a Belvárosi Kávéházban az asztalra csapott, mondván: „A krisztusát! meddig keres még ez a Nagy Lajos jó szivart meg feketekávé a Szovjetunióban? Hát más látnivaló nem volt?!” Ez a kifakadás megtörténhetett. De hogy *emiatt* szüntették meg minden bejelentés nélkül az útleírás közlését, ami „Nagy Lajosnak igen zokon esett” — ez egyszerűen nem igaz. A dolog úgy történt, ahogy leírtam. Nagy Lajos boldog volt, hogy lezárhatta ezt az ominózus ügyet, csak azt panaszkolta, hogy Kodolányi zaklatja, és semmiképpen sem hajlandó belenyugodni az útleírás közlésének beszüntetésébe. Persze, hogy nem akart belenyugodni, hiszen 1935 májusát írtuk, s akkor — pontosan április 25-én — tette le a garast a *Magyarországban* az „Új szellemi front” — mellett, bebizonyítva — József Áttila szavaival —, „hogy oly élszánt, oly bátor, hogy akkor is a hatalom mellé áll, ha agyoncsapják”. Igen, Kodolányi a Gömbös patronálta, Zilahy Lajos szervezte „Új szellemi frontba” sorakozott, és Zilahy jóvoltából elfoglalta a *Magyarország* olvasószervezői posztját. Ez azonban nem tartotta vissza attól, hogy Zilahyra epét okádjon. Azt még megértem, hogy a testi és lelki nyavalyákkal megvert, félszeg Kodolányi betegesen irigyelte a jómodorú, sikeres, könnyed, világias Zilahyt, de azt, hogy a Zsilinszky emlékének szentelt írások közé miért kellett beiktatni Kodolányinak a valóságtól messze elrugaszkodott emlékezéseit — azt már nem. Íme: „Zilahy Lajos a Münchenben megjelenő Új Látóhatár című folyóirat 1959 júliusi számában egy 40 lapos interjú során lángoló szerelmi vallomást intéz Gömbös Gyula emlékéhez” — írja Kodolányi. Ez az interjú tényleg megjelent az említett folyóiratban, de nem az 1959 júliusi számban, és nem 40 lapos volt, hanem 22 oldalas; és bár Zilahy ebben ellentmondásosan és zavarosan nyilatkozott Gömbösről, lángoló szerelmi vallomásról nem volt szó. Ellenben Zilahy Gömböst „rendkívül tehetséges gazembernek” nevezte.

Azt az állítást, hogy Faraghó csendőrtábornok Kodolányit bízta meg egy fegyverszüneti emlékirat elkészítésével 1944. március 21-én, csak azért említem meg, mert ez is szerepel a kortársi emlékek között. És itt kérem az olvasót, ügyeljen az időpontokra. Ugyanis 1944 márciusában a Horthy-klika a náci megszállás első napjaiban ijedtében még azt is el akarta felejtetni, hogy egy-másfél évvel előtte Barcza, Bakách-Bessenyei, Szent-Györgyi, Frey és mások útján tapogatózott Ankarában, Bernben, a Vatikánban és egyebütt a nyugatiakkal kötendő fegyverszünetről, nem-hogy Faraghónak, a moszkvai magyar követség volt katonai attaséjának személye szóba jöhetett volna.

Kodolányi egy fél évet tévedett. Faraghó személye akkor merült fel a fegyverszünet-kéréssel kapcsolatban, mikor már a szovjet csapatok a magyar határon belül jártak. Kodolányira pedig mint egy fegyverszüneti emlékirat szerkesztőjére gondolni még tréfának is rossz. — Így készül a történelem.

A befejező írás Ilyés Gyuláé, aki megkapóan élővé varázsolja a Zöldfa-vendéglő kertjében vacsorázó Zsilinszkyt, testi megjelenését és lelki alkatát frappánsul szintetizálva. Viszont Zsilinszky elmenekülési lehetőségéről szóló sorai téves információon alapulnak.

Zsilinszky nem kerülhette el sorsát, nem léphetett ki az autóbusból, csak szuronyos örök kíséretében. Nem tűnhetett volna el az erdőben. Az örök biztatása, hogy szöjkék meg, merő legenda. Sem Markos György, sem Novák Károly, akiket Zsilinszkyvel együtt szállítottak, nem tesznek erről említést, s én — akit a következő autóbuszra vittek — semmit sem hallottam erről. Ilyés Petőfi — Zsilinszky párhuzamát frivólnak találom. Petőfi rohanva menekül, Zsilinszky a halált választja, marad. S bár a feltevéseket: hogy valamely esemény így vagy úgy történt *volna*, ha bekövet-

kezik vagy nem megy végbe, történetietleneknek mondjuk, mégsem tudok a csábításnak ellenállni, hogy leírjam: ha Petőfi eltűnik üldözői elől, majd rátalálnak, a bitófát nem kerülheti el, Zsilinszky, ha megmenekül, 4 hónap múltán az új haza építője lehetett volna.

Végül a *Bevezetésről*. Feltehetően azért íródott ez a tanulmány, hogy egy későbbi korban az olvasóknak, akiknek többségükben kivonatokkal vagy utalásokkal kell beérniük Bajcsy-Zsilinszky életét és politikai pályafutását illetően — tájékozódást nyújtson arról az államférfiről, akiről kortársai emlékeznek. Eligazítsa őket hősének életútjáról s benne politikai fejlődéséről, tetteiről, harcairól, mártírsorsáról, mert hiszen kortársak ennek csupán egy-egy epizódját mutatják be.

Vígh Károly részben tájékoztatást ad, részben állást foglal: értékel, ítél.

A tanulmány — nézetem szerint — nem szolgálja azt a célt, amelyet szolgálnia kellene. Tévesen tájékoztat. Mindjárt az első sorokban az olvasható, hogy Zsilinszky apja „Treitz Ede agrobiológussal” együtt folytatott szikjavítási kísérleteket. Ez a kiváló tudós nem agrobiológus, hanem geológus; a keresztneve nem Ede, hanem Péter volt. — Másutt Zsilinszky „katonai évei”-ről és „önkéntes évei”-ről ír, holott az érettségizettek abban az időben egyéves önkéntesként, tehát egy évig katonáskodtak. Egy harmadik helyen ez áll: „1919 őszén, szeptemberben került hatalomra az ellenforradalom.” Helyesen: 1919. augusztus 6-án. És így tovább.

Az egész tanulmányon — kiváltképpen az Áchim-gyilkossággal és Zsilinszky korábbi nézeteivel kapcsolatos részekben — átvonul Zsilinszky „megvédését”, illetve politikai megnyilatkozásait „szépíteni” akaró szándék. Íme: „Katonaevei alatt játszódik le Békéscsabán az Áchim-dráma, amelynek egyik főszereplője a fiatal Zsilinszky Endre.” Majd ugyanezen a lapon: „A tragédiáért Zsilinszky Endrét terheli a legkisebb felelősség.”

Nézetem szerint Vígh Károlynak, miután úgy sem tud világosságot deríteni az Áchim-ügyre, kerülnie kellett volna ennek tárgyalását, és főleg nem olyan (bocsánat a kifejezésért) ügyetlenül, néha ellentmondásosan írni róla, ahogyan teszi. Ez ellen Zsilinszky maga is tiltakoznék. Azután mi szükség volt Móricz Zsigmond cikkét idézni 1920-ból Bajcsy-Zsilinszky „védelmére”? Eszerint „a két forradalmat oly lelkesen magáévá tevő író” Zsilinszkyt abba a típusba tartozónak tartja, melynek kitermelése az ő „politikai álma lett volna”. Mit akar evvel Vígh Károly bizonyítani? Vagy azzal, hogy a Zsilinszky szerkesztésében megjelenő *Szózat* című lap szerkesztői munkáját valójában „a nem árja Berkes Imre végezte”, és hogy pl. Kolozsvári-Borcsának, „aki még egy 10 soros hírt is csak izzadva volt képes megfogalmazni” a *Szózattól* távoznia kellett.

Egyébként úgy gondolom, ennél az írásnál tovább időzni felesleges, mert egyrészt hibáira bírálói már más helyen megfelelően rámutattak, másrészt ez a bevezető tanulmány nem tartozik szorosan az emlékezésekhez.

Mindent tekintetbe véve: az emlékgyűjtemény közreadása hasznos volt, mert hozzájárulás annak a törekvésnek a valóra váltásához, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre ne a „tegnapok ködlovagjainak” arcképcsarnokába kerüljön, hanem a maga valóságában éljen heroikus alakja történelmünkben.

KÉT NAGY — KÉT VÉGLET

Éppen csak lezajlott 1935 tavaszának nagy eseménye, a Gömbös-féle választás, a Tarpán. eltiport Bajcsy-Zsilinszky még lapjában, a *Szabadság*ban folytatta lázas utóvédharcát, amikor május második felében a lapot akkor lelkesedésből, ellenszolgáltatás nélkül szerkesztő Kodolányi János felhívott telefonon, hogy délután menjek el érte a *Magyarország* szerkesztőségébe. Ő akkor *Az Est*-lapok délutáni orgánumánál kereste a napi betévfalatot, s egy éve múlt, hogy a baranyai utazás során mélyen összebarátkoztunk. Többször vártam

926

Vallomás

meg lapzárta után és kísértem el szerdánként a Centrál kávéház-béli *Válasz*-asztalhoz, máskor pedig a szerkesztőséghez közel fekvő Simplon vagy New-York kávéházba, ahol a környező szerkesztőségek író-újságírói lebzseltek. Kodolányinak már ekkor nehéz volt mozogni, botot használt, de szívesebben vette, ha egy-egy baráti karba kapaszkodhatik. A telefonhívás után azt hittem, megint az ismerős kávéházak valamelyikébe tart, s engem támogató társ, magány-megosztó barát gyanánt kíván igénybe venni. A szerkesztőségben aztán kiviláglott, hogy ezúttal nem a Simplon, nem a New York, hanem az Andrassy úti Japán van műsoron. Abban az időben József Attila tanyáztatott itt, feltételeztem, vele beszélt meg találkozót Kodolányi. Ő azonban leintett és jelezte, hogy egészen más elintéznivalója van ott.

Magamban végigfutottam a lehetőségeken, s mivel a *Szabadság*ban javában folyt a mandátum-bitórló Kenyeres Miklós leleplezése, önkéntelenül arra gondoltam, Jánosnak valaki új adatot ígért, s annak begyűjtésére megyünk a távolabbi kávéházba. Kicsit szokatlannak találtam ugyan a magam részvételét, mivel a lapban a kalandor-képviselő leleplezését Vér Andor és Patkós György intézte, ám Kodolányi mellett annyit megtanultam, sosem kell őt okvetetlenkedő kérdéssel zavarni. Magától megszólalt akkor, amikor elérkezettnek érezte az időt és pontosan elmondotta, amennyi az ügy megértéséhez szükséges volt.

Az Aradi utcáig, ahol akkor a Nyugati felé közlekedő villanyos megállt, szó sem esett közöttünk utunk céljáról. Gömbös és a népi írók Zilahy-villabeli nemrég lezajlott találkozásának kiszivárgott intimitásairól csámcsogtunk, Kodolányi elégtétellel közölte, milyen keményen a miniszterelnök orra alá dörgölt Tamási és Illyés, és hiányolta a többiek kiállítását. Mihelyst azonban lekászálódunk és Kodolányi karomba kapaszkodott, hirtelen fordított a témán:

— Mi a véleményed Nagy Lajos naplósorozatáról?

Ahogy megnyomta a szót, abból tudtam, nem lehet mellébeszélni, határozottan állást kell foglalni. Megvallottam,

Jrodalomkörképnet 1971.

olvt. - dec., 4. n. 925-948

Vallomás

927

bennem vegyes érzelmeket ébresztett az írás. A szocializmus-ellenes propaganda hatásait akkor már sikerült levetkőzőnm — sokban éppen Kodolányi látókörtágító felvilágosításai nyomán —, de úgy találtam, Nagy Lajos észrevételei sok kedvezőtlen elképzelést újra feltámasztanak bennem, s jóllehet apró jelenségeket villant fel, ezekből arra lehet következtetni, hogy a személyes szabadság korlátozását meglehetősen drasztikusan hajtják végre. Egyszóval a naplósorozat éleszti az emberben a kritikai hajlamot.

— Ez az pontosan! — csapott le János. — Emiatt semmi szükség erre az útinaplóra.

Megállapítása nem volt számomra elég világos. Megkérdeztem, mire céloz.

— Befejezzük Lajos nyavalygását, cimborám. Nem folytatjuk az oroszországi beszámolót.

Személyesen akkor még nem ismertem Nagy Lajost, kis művi remeklései alapján azonban kiemelkedő írónak tartottam. Szinte még a kezemben forrósodott az alig pár hónappal előbb olvasott *Kiskunhalom*, amelyben úgy bontott elénk egy szegegy- és gazdagparaszti ellentétek között hanykolódó falut, mint a legkiválóbb törvényszéki boncnok, akinek kése nyomán titkolt és takart bűnök tárulnak az ítélő törvényszék elé. Annak idején Kodolányival ki is cseréltük a könyvről alkotott véleményünket, ő nevezte remekműnek, amelyet még a kelleetlenkedők is csak a műfaji meghatározatlanság bűnében tudnak elmarasztalni. János még azt is hozzátette, hogy Nagy Lajos ebben az apró prózai mozaikokból összevetődő rajzsorozatban különösen keresztmetszetet produkált, mint ő több regényben és novellában együttvéve. Arra gondoltam rögtön, szabad ilyen rangos író egy sorozatmegszakítással megsérteni? Ehhez még hozzáadtam magamban azt az értesülésemet is, hogy naplótervezetével számos kiadó elutasította már, s a *Szabadság*ban való megjelenést János kínálta fel neki.

— Hogy érted azt, hogy nem folytatjuk a beszámolót? — meresztettem szemeimet Kodolányira. — Ha jól tudom,

múlt év október eleje óta folyik a közlés, és huszonhárom folytatás már lement.

Kodolányi nem tudta elviselni még beszéd közben sem a durva magyartalanságokat, először hát kellő kioktatásban részesített, hogy az írásfolytatások nem emelet között szaladgáló felvonók, amelyek „le-felmennek” az aknában. Aztán oldalvást megnézett magának.

— Pontosan október 7-én kezdtük a közlést, s van valami részem abban, hogy ez megtörténhetett. Én beszéltem meg Bandival (Zsilinszky), ha egyetlen cikkírónak sem fizetünk, Lajos akkor is tisztességes honoráriumot kapjon. Ámde mást vártam tőle és mást várt Bandi is. A legócskább kispolgári szemlélet bukik ki ítéleteiből. Azzal méri egy gigászi ország, egy hatalmas építés értékét, van-e kényelmes kávéház a főútvonalakon, meg hogy milyen a kávé minősége. Bandi piszlicsár látásmódnak nevezte ezt a vacakolást. Az is. Attól még nagyszerűen épülhet az emberiség jövője, amiért egy pesti kávéháztöltelék nem talál magának henyelőhelyet, nem nyújtózhat naphosszat kedvére. Erről van szó, kiskomám.

— És a botrány nem számít?

— Nem lesz botrány. Simán abba hagyjuk a közlést, nem jelentünk be semmit. Eddig is előfordult, hogy anyagtorlódás miatt egy-két számból ki kellett hagynunk a közleményt, az olvasók azt hiszik majd, újból ilyesmiről van szó, s mire felocsúdnának, már el is feledkeznek mindenről.

Túlságosan leegyszerűsítettnek találtam ezt az elintézését. Véleményem szerint az eddigi részletek olvasóinak kíváncsiságát nem lehet elaltatni, kérdező levelek tömegével fognak elárasztani.

— Ebben nekem nagyobb gyakorlatom van — legyintett Kodolányi. — Az emberek majd dohognak, de eredendően lusták, következőképpen tíz százalék elégedetlenkedő sem szánja el magát, hogy tollat ragadjon. Ezeknek pedig te válaszolsz — tette hozzá csúfondárosan. — A lapban nem közlünk semmit.

— Nagy Lajos reagálásával nem számolsz? Hiszen így is háttérbe szorítottnak érzi magát. Illyés írását könyvként kiadták, neki be kellett érnie egy hetilappal.

— Illyés okosan fogalmazott. Úgy írt meg mindent, hogy abban senkisémm találhatott semmi kivetnivalót. Nem vádolom Lajost, hogy titokban Schweinitzer kedvét keresi, de olyan látszatot ébreszt. Ehhez pedig nem adhatja oda magát Bandi, aki „vitézi rangját letette”, végleg összerúgta a patkót a mai rendszerrel, az októbristákkal kötött szövetség révén mutaványosan bizonyította, hogy balra tart, és Baranyában ténylegesen rádöbrent a valóságra. Sajnálom Lajost, de politikai érzéket nem tudok neki kölcsönadni.

Túljutottunk már az Oktogonon, közeledtünk a Jókai térhez, a Japán portálja már integetett felénk. Nem kötött semmi akkor még Nagy Lajoshoz, mégis fessegetett a kényelmetlenség, szerettem volna valahogy kerekelt oldani. Kodolányinak rám sem kellett néznie, hogy felismerje szándékomat.

— Ismered a legcsapnivalóbb magyar regényt? Szabó Dezső írta.

— Nincs menekvés?

— Úgy van, cimborám. Légy szíves, véd ezt a kobakodba. Velem tartasz, tanú leszel, tanúsítani fogsz egy kegyes hazugságot. Vedd tudomásul: ezzel a céllal cipelvelek magammal.

— Hazudni is kell?

— Szemrebbenés nélkül. Lajosnak nem mondhatjuk meg az igazat. Ha ezt tenném, sirámaival bejárná az egész Nagykorutat, hogy a bolsevista ágens bújt ki belőlem. Erre nincs szükségem, a rendőrség politikai osztályánál éppen elég van a rovásomon. De Lajosnak sem akarok ártani. Mert magának ártana, ha ellenem mint bolsevista ellen kelne ki. Politikai barátai már most is csavargatják orrukat a megjelent részletek miatt. Gondold meg, mennyivel rosszabbodna helyzete, ha kitudódna, hogy jobbos túlzásait sokallta meg a lap. Az ellenkezőjét mondjuk tehát az igazságnak. Így majd becsülettel kerül ki az ügyből, akármilyen balkezesen írta is meg beszámolóját. Azt lódítjuk neki, hogy a sajtófőnökség kifogásolta a cikkben fellelhető kommunista propagandát, hívtak engem, te kísértél el és a te jelenlétben adták tudtomra, hogyha a bolsi agitációt nem szüntetjük meg, betiltják a *Szabadságot*.

Ezzel megvilágosodott szerepem, de még egy utolsót megpróbáltam. Kértem, hivatkozzon inkább olyan munkatársra, akit Nagy Lajos ismer és akiben meg is bízunk.

— Ne okoskodj! — intett le Kodolányi. — Lajos amúgysem téged fog okolni mindenért, hanem engem. Sajnos, ezzel a kellemetlenséggel szembe kell néznem.

Nagy Lajost a kávéház Liszt Ferenc téri frontján találtuk meg. Feleségével, Szegedi Borissal és Sándor Kálmánnal ült együtt. Sándor hamarost elköszönt és ekkor Kodolányi, köntörfalazás nélkül, rátért a lényegre. Hivatkozott a lap rendkívül nehéz helyzetére, hogy a Kenyeres—Kaufmann leleplező cikkek amúgyis végsőkéig ingerelték Gömböst, keresik az ürügyet, hogy a lappal elbánjanak, az oroszországi cikksorozat tehát a sors kihívását jelenti. Kényszerhelyzet parancsolja, hogy abbamaradjon az útinapló folytatólagos közlése. Persze úgy, hogy az író ezáltal anyagilag ne károsodjék. És feltette a kérdést Nagy Lajosnak, hány folytatásra gondolt még a továbbiakban?

Nagyon megkeseredett embernek találtam első pillanattól fogva az író, hosszan előrenyúló orrhegye, kissé duzzadt alsóajkának unott biggyesztése lehangolóan fanyarrá tették tetején kopasz fejét. Ráadásul szája állandó jelleggel, rezgészerűen mozgott is, ami az öregség benyomását keltette az emberben. Holott akkor még Nagy Lajost nem lehetett öregnek mondani, tudtommal alig hagyta el az ötvenedik esztendő. Az öreges, kiábrándult arc most mindenestre jó volt arra, hogy rejtse igazi érzelmeit. Szinte szenvtelenül hallgatta végig Jánost.

A kérdésre sem válaszolt tüstént. Mindössze szája felgyorsuló rezgésének gondos megfigyelése alapján lehetett észlelni, hogy azért valami zajlik benne. Hosszúnak tetsző másodpercek múltán dőlt hátra, mint aki elhatározta a szólást.

— Köszönöm, ne verd a lapot fölösleges kiadásokba! Nem tartok ígényt semmire. Nem akartam több folytatást írni.

Kodolányi kizökkenett szerepéből, mint később kint bevallotta, az anyagiasságnak ismert író részéről nem számított visszautasításra.

— Meg vagy sértődve, Lajos? — pislogott csodálkozva. Az asszony szólt közbe:

— Miért? Ezt nem tartja természetesnek?

Szemlátomást nem volt ínyére Nagy Lajosnak felesége beavatkozása, pillantásával hallgatást kért tőle. Szegedi Boris azonban maga is írt, s ennek során megtanulta, milyen öldöklő kenyérharc folyik az irodalom csendes berkeiben, s ennek szemzögéből nézett mindent. Makacsul megfeszítette derekát, mint aki nem hajlandó törődni ura kívánságával. Kodolányi hát feléje fordult. Újra ecsetelte, miről van szó, kérte, vegyék tekintetbe a lap nehéz helyzetét.

Nagy Lajos ekkor végre rászánta magát, hogy ő is megszólaljon.

— Nem hiszek neked, János. Mese, amit előadtál. Más okból vagyok kényelmetlen nektek.

— Ugyan mi más okból lehetnél kényelmetlen? Hiszen én kezdeményeztem írásod közlését, s eddig tartottam is a hátam. Gondold meg, az is valami, amit már elmondta! Sajnos, nem tudhattam előre, hogy Zsilinszky Bandi és Gömbös között teljesen elmérgesedik a helyzet. — Rám mutatott. — Itt van az én fiatal barátom, ő kísért fel a miniszterelnökségre, hallott mindent. Fordulj hozzá, ha nekem nem hiszel.

— Neki sem hiszek — jelentette ki komoran Nagy Lajos.

Nyeltem, dehát én nem voltam érdekes ebben az ügyben. Kíváncsian vártam, mit tud még János előráncigálni? Tudott. Felszólította író társát, forduljon a lap főszerkesztőjéhez.

— Zsilinszky Endre mégiscsak valaki. Neki talán hiszel.

Nagy Lajos szemével megkereste feleségét, tűnődött, majd kiszáratva rábólintott.

— Rendben van. Felmegyek hozzá, vagy telefonálok neki. Ő nem író, hanem politikus, bizonyára nem ködösít.

Körülbelül tízperces nyekergő szócséplés folyt még köztünk, kevés ilyen kínos tíz percet éltem meg addig. Kodolányi megígérte, hogy a naplóra felhívja az Athenaeum irodalmi vezetőjének, Sárközi Györgynek figyelmét, igyekszik őt a kiadásra rábeszélni, ám Nagy Lajos mintha nem is hallotta volna.

A bizalmatlanság légköre, mint köd a novemberi Ligetet, megülte az asztal környékét. Szinte megkönnyebbülés volt kiszakadni belőle.

— Örök ellenséggemmé tettem Lajost — állapította meg az utcán Kodolányi. — Ráadásul szurkolhatok is, csakugyan megkeresi-e Bandit. Mert akkor hiába erőlködtem, menthetetlenül lelepleződünk. Zsilinszky semmilyen ügy érdekében nem vállalja a hazugságot, megmondja az igazat.

Bevallottam, engem is megszálta a nyugtalanság, amikor János Zsilinszkyhez utasította barátját. Zsilinszky alkalmatlan volt minden félrevezető játéokra.

— Abban bizakodom, hogy Lajos nehézkes, irtózik a közéleti emberektől s végül is elhanyagolja a dolgot — keresett mégis valami kapaszkodót Kodolányi.

Nem nagy meggyőződéssel felvettem, hogy próbáljuk meg a lehetetlent, igyekezzünk cinkostársul megnyerni Zsilinszkyt, Kodolányi azonban jobb módszernek találta a lapítást. Így aztán valóban csendesen abbamaradt az útinapló közlése, mi pedig vártuk, beüt-e a mennykő? Múltak a hetek, anélkül, hogy Nagy Lajos megkereste volna Zsilinszkyt. A kivárási taktika tehát helyesnek bizonyult. Úgy tetszett, Nagy Lajos megemésztette a nehéz falatot. Csak a későbbiek során sült ki, hogy ez azért nem egészen volt így.

Mielőtt tovább mennék, ki kell térnem arra, hogy Kodolányi a *Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről* c. kötet 79. oldalán foglalkozik a Nagy Lajos-útinapló *Szabadság*beli közlésének ügyével. Eszerint Vér Andort küldte az íróhoz, és semmilyen közvetlen tárgyalást nem említ. A kettőnk emlékezetében mutatkozó különbség magyarázataként nem tudok mást elképzelni, mint hogy ő a kezdő lépést tartotta lényegesnek, a személyes beszélgetést mint kiegészítő mozzanatot nem találta hangsúlyozandónak. Minden valószínűség szerint ugyanis látogatásunk a Japánban Vér Andor missziója után történnhetett. Mégpedig azért, mert Kodolányi, a mindig működésben levő hírcsatornákon keresztül gyorsan értesülhetett Nagy Lajos duzzogó nehezteléséről, és személyes meggyőzéssel igye-

Vallomás

933

kezett barátját megbékíteni. Bennem viszont azért maradtak meg élénken a találkozás részletei, mert ennek az alkalomnak köszönhettem megismerkedésemet Nagy Lajossal, s már akkor tudatában voltam annak, hogy ezt életem komoly nyereségének kell tekintenem. Egyetlen körülmény van, ami feltevésemben zavar: a Japánban szó sem esett Vér Andor küldetéséről. E tényt azzal tudom magyarázni, hogy Kodolányi utólag belátta, ilyen kényes ügy elintézését nem lett volna szabad közvetítőre bízni.

*

Kuszálná a helyzetet Lázár Vilmos *Egy emlékirat lapjaiból II.* című, *Valóság*beli cikke (1971/8. sz.), de csak kuszálná, mert Lázár beállítása merőben torz és súlyos emlékezetkislás eredménye. Szerinte Kodolányi „fűt-fát ígérve”, „komoly honorárium-előleggel” nyomatékosítva csikarta ki a kéziratot, amelyet később Nagy Lajos, Lázárék ösztönzésére, visszakövetelt. Állítása szerint Kodolányi az előleg visszaparlásával fenyegette Nagy Lajost, aki végül is adózás árán tudta visszakaparintani a kéziratot, melyet aztán Lázárék lakásán közösen elégettek.

Nehezemre esik Lázár Vilmostal vitába szállni, hiszen ő az idézett cikkben elismerőleg említ engem, és az elemi udvariasság azt parancsolná, hogy az elismerést legalábbis viszonzom. Sajnos, magam részéről még az udvariasságnál is fontosabbnak tartom az igazságot — kivált két ilyen kitűnőség esetében —, s az igazság bizony, ebben az esetben nem Lázárt támogatja.

Az igazság az, hogy Nagy Lajos írásáért fityingnyi előleget sem kapott, erre bizonyosság a *Szabadság* akkori kiadóhivatali igazgatója, Kertész Dániel által megőrzött pénztárkönyv. Eszerint Nagy Lajos folytatásonként mindössze 20 pengő fizetséget kapott, ami abban az időben még egy kezdő tárcaíró honoráriumánál is kisebbnek számított. (Következőképp semminek visszaparlásával sem lehetett fenyegetni őt.) Tudtommal Nagy Lajos könyv alakban szeretne volna megjelen-

tetni művét, miként azt Szovjetunióbeli útítársa, Illyés Gyula tette, de a kiadóknál hiába házalt. Valamelyik kisebb vállalat biztatta meg, hogy esetleg foglalkozik a kérdéssel, ha az író szedést tud biztosítani nekik. Így jutott el Nagy Lajos Vér Andorhoz mint a *Szabadság* belső munkatársához. Nagy Lajos tehát elsősorban azért kezdte el a hetilapban naplója közreadását, mert ígéretet kapott, hogy a szedést, szaknyelven szólva, „állva kapja meg”. Ez volt tehát a „fű-fa”, amit ígértek neki, s teljes komolytalanság a dolgot úgy beállítani, mintha Kodolányi valami ördögi praktikát alkalmazott volna.

Cáfolja egyébként Lázár Vilmos állítását a *Szabadság* akkori anyagi helyzete is. Hónapokon át a lap legfontosabb munkatársait is csak 2–3 pengős juttatásokkal „táplálta”, s például Kodolányi mint tényleges szerkesztő egyetlen fillért sem kapott, ahogy én is „szerelemből” dolgoztam, és polgári foglalkozásomból éltem. A *Szabadság* katasztrofális anyagi helyzetét tükrözi különben az a tény is, hogy a naplóközlés idején heteken át nem tudott megjelenni, s már-már ott állt, hogy végleg meg kell szüntetni megjelenését. Hogy Lázár mennyire zavarba került idő és tény tekintetében, egyik fontos állítása bizonyítja legjobban. Eszerint Nagy Lajos 1935 telén, ami nyilván csak január-február lehet, döbbenette meg őket azzal, hogy a kéziratot olvasásra átadta nekik, pedig akkor már a *Szabadság* javában közölte a naplót. 1934 október első hetében jelent meg az első rész. Hol maradt hát a megdöbbenés 3–4 hónapon keresztül? Nagy Lajos talán hónapokon át titokban tudta tartani barátai előtt, hogy írása lát napvilágot folytatólagosan egy nyilvánosan megjelenő hetilapban? És ha a megdöbbenés már januárban vagy februárban bekövetkezett, miért folytatódott a napló május második feléig? Hónapokig vártak az elégetéssel?

A kézirat visszakövetelésének Lázár Vilmos szerinti változata minősülhet tetszetős sztorinak, de sztori csupán. Fenntartom, hogy a naplóközlés abbahagyását Kodolányi jelenlétemben közölte Nagy Lajossal, és akkor egyetlen papírlapot sem adott át a szemlátomást kedvetlen írónak. Tudtommal ilyesmi

nem történt Vér Andor útján sem. Nem is történhetett, mert mint a szerkesztőségben mindenki tudta, kész kézirat nem is létezett, a részeket Nagy Lajos folytatásról folytatásra írta, mint abban az időben a sajtóban regényt vagy hosszabb művet közlő írók tették. Például Móricz Zsigmond, Bibó Lajos, Komáromi János, Karinthy, Földi. Nem vonom kétségbe, hogy a naplóközlés abbahagyása után csakugyan történt Lázár Vilmos lakásán valami elégetés, ám ez legfeljebb a napló alapjait képező jegyzetanyag lehetett.

Lázár emlékezőrészlete görcsös erővel bizonygatja, hogy Nagy Lajos „megtevédt”, és csak azután könnyebbült meg, hogy Lázárék szemnyitogató tevékenysége következményeként a meg sem írt kéziratot verejtékesen visszaszerezte. Szép adaléka ez a tetszetős sztorinak, sajnos, tapasztalatom alapján, meg kell kontráznom. Nagy Lajost lesújtotta a visszautasítás, s mint a továbbiakban kitérünk, bizony ez az intermezzo lett kezdete annak a cseppet sem áldott viszonyoknak, ami közötté és Kodolányi között a harmincas évek második felében kialakult.

Azt hiszem, nem kell különösebb lélekbúvári mutatóvány ahhoz, hogy valamit megállapítsunk. Lázár Vilmost emlékirata megírásánál két körülmény befolyásolta: gyűlöli Kodolányit és mentetegetni igyekszik Nagy Lajost. Csodálkozom az elsón, fölöslegesnek tartom a másodikat. Lázár Vilmos van olyan intellektus, hogy tudja, kárbaveszett erőlködés kavicsokkal dobálni olyan művész koporsóját, akinek halhatatlansága művekben fénylik; s árt a mentetegetés annak, aki büntelen. Ami Nagy Lajosnál a naplóügy kapcsán homályos, pontosan és nagyszerűen kitisztázta Kardos Pál *Nagy Lajos élete és művei* című remek monográfiájában, ebben mindenki megnyugodhat. Szerencsére Nagy Lajos van olyan nagy író, hogy még egy melléfogásos mentetegetés sem árthat neki.

★

Abban az időben vált szokássá, hogy vasárnap délutánonként többen összegyülekezzünk Kodolányi házánál és estig vitáz-

gassunk. Az összeverődött társaságnak állandó tagja lett velem együtt Nagy András, a finom költő is, akivel a házigazda közös munkahelyükön, a *Magyarország* szerkesztőségében testvérkedett össze. Én is összemelegedtem vele, úgyhogy Kodolányitól távoztunkban továbbra is együtt maradtunk. Eleinte budai kávéházakba, az Óbudavarába, a Seiffertbe, a Stambulba tértünk be, később azonban ezek a „levezető” közös kóborlások külön vasárnap esti rangot kaptak, s ekkor már át-átrándulgattunk a Nagykörútra. Így tértünk be egy esetben az Oktogon téri Abbáziába is, ahol elmaradhatatlan feleségével ott gubbasztott Nagy Lajos. András igen jó kapcsolatban volt vele, természetesen kanyarította feljűk az irányt. Pedig én szerettem volna megkérni, hogy ne vigyen az oroszlanbarlangba.

A Japán-eset után ilyennek éreztem Nagy Lajos környezetét.

Fenntartásom jogossága igazolódott is. Éppen csak megközelítettük a házaspár asztalát, már hallatszott is Nagy Lajos kérdése:

— Kodolányitól jönnek, doktor úr?

Nem tudom, honnan értesült vasárnap délutáni elidőzésünkről, de értesült, s hangjából könnyű volt megállapítani, hogy ez nem tetszik neki. Nem volt értelme kertelni, Nagy András nem is tagadott.

— Csak azért érdeklődöm — közölte fanyarul Nagy Lajos —, hogyha azt akarják, hogy kezet fogjak magukkal, menjenek előbb a mosdóba. Nem akarom tenyerükön az ő keze melegét érezni.

Meghököltem, de Nagy András nem engedte, hogy valami nagyobb számárságot elkövessek. Kint aztán felvilágosított.

— Rettentően fúj Jánosra az oroszországi napló miatt. El kell néznünk, mint egy rigolyát. Hiszen ő sem kisebb a maga nemében.

Én ugyan Kodolányihoz húztam, mint aki ismeri a tényállást, ám Nagy András érve is hatott. Ő legalább annyira vonzódott Kodolányihoz, mégis eltúrte névrokona „rigolyáját”, mert egyenértékűnek ismerte el amazzal. Beláttam,

1971

13

részemről is ez a leghelyesebb követnivaló. Tiltakozásom meglehetősen passzív formában fejeztem ki. Nem mostam kezet.

Akkoriban kezdte Nagy Lajos magában kialakítani *Budapest Nagykávéház* c. regénye koncepcióját, András igyekezett erre terelni a beszélgetést. Az író azonban nem tartozott a témáiról szívesen locsogók közé, nála a megüledett anyag vált formálendő anyaggá, nem volt szüksége azokra az apró rá-találásokra, amelyeket egy-egy beszélgetés villant fel a más típusú alkotókban. Ímmel-ámmal felelgetett, s csakhamar át is tért a gyomorproblémára, hogy mennyivel ízletesebb vacsorát kapott az elmúlt napon a szemben levő Savoyban. Amilyen részletességgel elemezte az ízeket, azt hittem, meg is feneklünk ennél a témánál. Szegedi Boris azonban felborított minden ilyen irányú számítást. Szinte felelősségre vont, milyen rétegeződésű barátságom Kodolányival, miért vállaltam szekundánsságot mellette egy „piszkos ügyben”?

Állnom kellett a sarat, s ez bizony, ha Nagy András nincs jelen, nehezen sikerült volna. Ő még engemet is meghaladó buzgalommal bizonygatta, hogy a „piszkos” jelző a sajtó-főnökséget illeti, amellyel János nem akaszthatott tengelyt. Nagy Lajos sokáig csak hallgatta, hogy András is milyen tájékozott a dolgok felől, aztán a maga csendes hangnemében, a maga majdnem motyogós dünnyögésével valósággal szétfreccsentett bennünket.

— Kár kamuflálniok, doktor úr, úgysem ettem meg a kefét. Kodolányi nem tudja megbocsájtani, hogy nem őt, hanem engem hívtak meg a moszkvai írókongresszusra, mint ahogy Attila is orrol emiatt Illyésre. Csakhogy Attila nem bosszúálló, mint Kodolányi úr. Sziszegő viperának mondják, az is. Mégis rosszul eszelte ki hazugságát. Az én írásomat semmilyen sajtó-főnökség nem kifogásolta. Egyszerűen nem tudta elviselni, hogy nem lelkendezek. Nem lelkendezhetek a kifogásolnivalóért. Ennyivel tartozom írói lelkiismeretemnek, a legfőbb bírónak. Mindössze kritikus szemmel néztem széjjel, ez minden. Nem lettem áruló, erről a későbbiek folyamán bizony-

ságot tettem volna, ha az a sánta ördög nem fojtja belém a szót. Kodolányinak nem kell védenie ellenem a kommunizmust.

— Írja csak ő a maga sivár ormánsági történeteit — tette hozzá fullánkosan Szegedi Boris.

Már az is szokatlan volt, hogy Nagy Lajos egy szuszra ennyit mondott, haragos asszonyra-röffenésével azonban még ezen is túlment.

— Simfelni azért nem kell! A tehetségét nem bánom. Jó író lehetne, ha megtanulna racionálisan írni.

Nagy András tüstént észrevette, hogy ezzel érdemlegesebb hangba lehet zökkenni, és élt is az alkalommal. Én statisztáltam neki. Próbáltam kielemezni kettőjük írói sajátságait, azokat egyeztetni, összevetni úgy, hogy nagyságukat egyaránt elismertem. Nagy nekibuzdulásomban észre sem vettem, hogy letegezem a tekintélyes író, aki pedig hangsúlyozottan ragaszkodott a harmadik személyes megszólításhoz. Csak akkor ocsúdtam „merészségemre”, amikor hallottam, hogy nem utasítja vissza bizalmaskodásom. Nagy András rámhunyorított, s ebből megértettem, hogy a visszategezést biztatásnak kell tekintenem.

— Nagy dolog ez — hangoztatta András előszóval is, amikor már kettesben ballagdáltunk a Nyugati pu. felé. — Közel két éve ismerem s hallod, milyen következetességgel doktoruraz. Nem merem a tegezést kezdeményezni, ő meg megmarad az erzsébetvárosi polgárok hangneménél.

— Tegezd le te is! — javasoltam.

— Szó sem lehet erről — rázta fejét Nagy András. — Neked spontán jött, az más.

— Gondolod, hogy közben sikerült valamelyest jobb belátásra bírunk őt?

— Erről szó sincs. Benne van a tüske, ennek fejét nem tudjuk megragadni, meg kell várnunk, míg magától kidobja a vérkeringés. De vetted észre, hogy leintette az asszonyt? János tehetségét nem vitatja, ha gúnyos volt is az elismerés, s ez már valami.

Igazat adtam Andrásnak, bár a későbbiek folyamán akadtak Nagy Lajosnak ellentétes megnyilatkozásai is. Ám ahogy jobban átgondolta az ember ezeket, vitatermékeknek kellett tekinteni. A mindenáron való szembehelyezkedés szülte.

Vitát említek s ez talán furcsán hangozhat, hiszen a Japán-beli eset után jelenlétemben sohasem találkoztak, s csak a családtagok elbeszéléséből tudom, hogy 1940-ig még összeköttetésben maradtak. Azt hiszem, nem nagyon térek el az igazságtól, ha azt állítom, hogy Nagy Lajos részéről jobbadán a régi barátság színleges vállalásáról lehet beszélni, s ha mégis meleget mutatott, valódi érzelmeit gondosan palástolta. Igazi indulatai azonban a vitákban robbantak ki, amelyek nem közvetlenül folytak közöttük, hanem rajtunk keresztül. A „rajtunk” alatt Nagy Andrást, jómagamat és részint Simándy Pált kell érteni, aki szintén közeli barátja volt mindkét írónak. Mi voltunk a hírvivők, mi vettük át egymás elleni érveiket, hogy megfelelő hangtompítással ismételjük a másik félnek. Nagy Lajosnak elmondtuk a munkásságára vonatkozó Kodolányi-megjegyzéseket, Kodolányival szembe viszont azzal érveltünk, amit benne Nagy Lajos kifogásolt, kán ügyelve persze, nehogy a bajkeverés bűnébe essünk. Mind a kettőjükkel szemben képviseltünk egy álláspontot, amely nem a mienk, hanem a tényleges vitatkozó partneré volt. Mindig a jelen nem levő mellé álltunk, annak érveit tettük magunkévá és hangoztattuk, hogy a másik reakcióját kikényszerítsük. Csodálatos bújócskának nevezhetem ezt a játékot. Sem Nagy Lajos, sem Kodolányi nem olvasta fejünkre soha, hogy más nevében beszélünk, de válaszaikat következetesen úgy fogalmazták, hogy azokat az igazi címzettnek szánták. Természetesen a vita így nem lehetett olyan forró, mint közvetlen hadakozás formájában lett volna. Ahhoz ugyanis fogyatékosak voltak erőink, hogy Kodolányi sziporkázását, Nagy Lajos bágyadt kiábrándultságát, éppencsak foszforeszkáló rosszmájúságát megfelelő intenzitással fel tudjuk keleszteni.

Milyen természetűek voltak ezek a közvetett viták? Az elsőt és igazit Kodolányi *A vas fia* című regénye váltotta ki. Nagy

Lajos, aki korábban még védte az ormánsági írásokat Szegedi Borissal szemben, fitymálón húzta el a száját a hírre, hogy Kodolányi történelmi regényt ír. Egyszerűen a bezápolás tünetének nevezte Kodolányi új irányú érdeklődését. Mi aztán kérdés formájában megpendítettük Kodolányinak Nagy Lajos kifogásait, mintha saját aggályaink volnának azok. Kodolányi harcosan védte igazát, s közben remek érveléssel fejtette ki a történelmi regényről mint hivatásról vallott nézeteit. Elhatárolta magát az „álomkergető” irányzatú történelmi regények művelőitől; gondosan, szemetnyitogatóan mutatott rá, hol, milyen időszerű célzásokat csempészett tatárjárás kori történetébe. Valóban, ebből a munkából hiányzott minden illúziókeltési szándék, nem a nemzeti nagyság mákonyával bódította el az olvasót, nem a hibák eltúlozásával ostromozott, hanem cselekvőleg azt igyekezett az olvasóban tudatosítani, ami nemzeti ébrenléthez vezethette az utódokat. A fajlemélet megszállottságát közvetítő nácizmussal szemben a céltudatos védelem megszervezésének fontosságára igyekezett felhívni a figyelmet úgy, hogy megmutatta, hová vezet a fejvesztett kapkodás. Bizonyította, hogy a legkövetkezetesebb eltipró politika is csak akkor lehet sikeres, ha a védelemben szorított nem fogja össze erőit, belső meghasonlásban, ziláltságban várja meg a beteljesedő végzetet.

Ragyogó okfejtése elbűvölt bennünket, s amennyire képességeinkből futotta, iparkodtunk azt a maga csorbítatlanságában vonultatni fel Nagy Lajos ellenében. Sőt, én a *Szabadság* 1936 pünkösd számában a regényről írt ismertetésemben papírra is vetettem mindezt. Nagy Lajosné Szegedi Boris ezért fullánkosan vont felelősségre, s bár férje ezúttal is óvta a szenvedélyeségtől, abban egyetértett asszonyával, hogy olyan dolgokat magyarázók bele a regénybe, amelyek hiányzanak abból. Nem volt hajlandó elismerni, hogy Kodolányi regénye a cselekvő hazafiasság igényéből fogant s időszerűbb kérdéseket bolygat, mint a korszak bármely más irodalmi terméke.

Ugyanebben az évben jelent meg Nagy Lajos *Budapest Nagykávéháza*, ezt viszont Kodolányi marasztalta el. Az indu-

latok hevében benne is elolvadt a *Kiskunhalomról* táplált jó vélemény, s sehogy sem akarta észrevenni, hogy társa itt azonos törekvéssel és módszerekkel ugyancsak egy való-világ pontos keresztmetszetét adja. Kispolgáriságot emlegetett, azzal vádolta Nagy Lajost, hogy a kicsinyeskedés posványába süllyedt, csak apró bibelődésekre képes, regénye mozaiktömeg, semmi köze a nagyívű és a valóságot a maga teljességében megmutatni tudó igazi epikához. „A világ nem a Berlini tértől a Rákóczi térig terjed!” — vágta oda ádáz kérlelhetetlenséggel. Nem akarta elismerni, hogy az alakuló polgári világban az elkispolgárisodás természetes folyamat s ugyanolyan dezorganizáltság jele, mint a céltudatos hatalom által fenyegetett kisebb nemzet belső széthúzása. A más megjelenési mód más világgá is vált szemléletében.

Mi, akik arra kényszerültünk, hogy mindkettőjünkkel szemben a mindig ellentéteset valljuk, bizony sokszor belegabalyodtunk a beszédbe. Végtére is, a maga módján, mindkettőnek igaza volt. Igaza volt Kodolányinak, amikor a kis miniatűröket, még ha regényben fűzte is egybe azokat a szerző, pusztán bajt rögzítő röntgenfelvételnek bélyegezte, amely csak sebészi beavatkozás révén eredményezhetett beteg góc eltávolítást, és igaza volt Nagy Lajosnak is, hogy kizárólag a történelmen belül maradni hiányosságokhoz vezet s kérdéses az is, hogy a rászméltetés elérhető-e általa. Abban is igaza volt, hogy az embereket a maguk teremtetten helyzetben kell inkább bemutatni, mert így ismerik fel, hogyan kell elkerülni a hibák megismétlését. És talán abban is igaza volt, hogy a kismivesség a jövő műfaja, az ideges kor türelméből nem futja a nagy tablókra, többé tehát hivatásukat sem tölthetik be. Ám azért egyiknek sem volt annyira igaza, hogy az apró fonákságok felvillantását „meddő vakarózásnak”, „öncélú műtyürkőzésnek”; illetőleg a történelmi analógiák példamutató megjelenítését „árnyék-boxolásnak” minősítse. Ha az egymás ellen bennük gerjedt düh nem homályosította volna el tisztánlátásukat, alkalmasint eljutottak volna odáig, hogy egyikük elismerje a történelem örök időszerűségét, amennyiben abban

a jelenre utaló mozzanatok tisztán fellelhetők; a másik meg belátja, hogy a „műtyürkés” éppolyan helyzettérképezés, mint a történelmi analógia kivetítése. És akkor minden bizonynyal más lett volna egymásról alkotott véleményük is.

Így azonban lassan rá kellett döbbernünk, hogy a két ember között kibékíthetlenebb ellentét van, mint amilyent a szerencsétlen naplóközlési ügy kirobbantott. Ez az ügy csak felszította a parazsat, amely amúgy is izzott bennük. Látásmódjuk merőben különbözött: Kodolányi mindent a nemzet, az emberiség nagy sorsproblémáinak szemszögéből vizsgált, mérlegelt és alakító tényezőként igyekezett befolyásolni; Nagy Lajos ellenben megőrizte a hűvös megfigyelő látszólagos pártatlanságát s azzal, hogy mindent pontosan, hibátlanul lejegyzett és visszaadott, már betöltöttnek tekintette szerepét. Kodolányi vászonra vetítette megrázó vízióit, Nagy Lajos egyszerűen lefényképezte a látott világot. Azzal a tökélyvel, amivel egy kiválóan csiszolt lencse rendelkezik.

Mégsem ez a különbözőség jelentette a bajt. Hanem az, hogy mindegyikük kisebb értékű teljesítménynek minősítette, amit a másik végzett. Ez nehezítette meg, tette leküzdhetlenné a mi vitaközlő szerepünket is. Sokszor véltük úgy, hogy szélmalomharcot folytatunk. Maró pocskondiázásokat, rideg lekicsinyléseket, amivel Nagy Lajos a Suomi-könyveket, Kodolányi pedig az 1938-as Baumgarten-díjat fogadta, igazán nem közvetíthettünk.

Egyszer Nagy Lajos odáig ment, hogy önmagát meghazudtolva Kodolányi ormánsági regényeinek, novelláinak hitelességét is kétségbe vonta már. Apostagi tapasztalataira hivatkozott, azt mondta, ott minden fekélyt látott, annál riasztóbb kelevényeket csak a képzelet fakaszthat. Hadakoztunk Kodolányi mellett, bár nehéz helyzetben voltunk, hiszen a támadó fél olyan hiteles képre hivatkozhatott, mint a *Kiskunhalom*. Nem sokkal a *Földindulás* bemutatója előtt történt mindez. Az elsőprő sikerű Kodolányi-darab váratlan érvvel látott el bennünket. Kértük Nagy Lajost, hogy az ormánsági történetek végső megítélését függessze fel a darab megtekin-

téséig. Szegedi Boris nyomban tiltakozott annak még a gondolata ellen is, hogy a színpadi művet ura megtekintse. Nagy Lajos sem hagyott kétséget az irányban, hogy ilyen „lealacsonyodásra” ő bizony sohasem vetemedik. Kurtán és egyértelműen jelentette ki, hogy Kodolányi úr „nem írhatott” jó darabot, ergo, nincs megnézni valója. Egy hónap pereghetett le ezután a kijelentés után, a darab túljutott első, huszonötös jubileumán, amikor kibukott, hogy az író, egy házi perpatvar terhé is vállalva, mégiscsak elmerészkedett a Belvárosi Színházba.

— Tévedtem — ismerte be, minden előzetes acsarkodást feledve. — Nagyobb író Kodolányi úr, mintsem gondoltam. Hátborzongatóan hiteles, amit ezzel a Págerrel eljásztat. Úgy látszik az ő Ormánsága mégiscsak poklosabb, mint az én Kiskunságom.

Tárgyilagossága ekkor kerekedett felül először. És elismerését fenntartotta felesége meg nem szűnő áskálódásával szemben is.

Elfogultsága leküzdésének képességéről más vonatkozásban is tanúságot tett. A szabadverset ugyanis nem ismerte el költői teljesítménynek, azzal a megokolással utasította el, hogy nem kíváncsi olyan zenekarra, amely vastag üvegfal mögött játszik, s kívülről legfeljebb látható, de nem hallható. Akarnokok erőlködésének nevezte az ilyen költeményeket, művelőiket lapos közhelyek felsorakoztatóinak, akik képtelenek minden poétai témamegformálásra. „A rím, vagy régebben az időmérték volt a vers zenéje, azzal szárnyalt, bővült el; ezek nélkül üres puffogás minden — ebben foglalta össze véleményét. — Nekem a vers ne csikorogjon, hanem muzsikáljon!” Ezzel kicsit Nagy Andrást is figyelmeztetni akarta, aki ugyancsak „eresztett el” néhány szabadverset. Nos, egyszer megint jött egy ilyen Nagy András-vers, ha jól emlékszem, a *Pesti Napló*-ban. Az ezt követő vasárnap este barátom leszólásra felkészülten jött velem a Bucsinszkybe, ahová Nagy Lajos szinte kizárólagos érvénnyel áthelyezte nappali, esti tanyahelyét. Volt némi szorongás, míg Nagy Lajos sort kerített a témára:

— Miért nem írta meg ezt doktor úr, rímesen, a maga tehetségéből futná erre is.

— Rossznak találja így Nagy úr a versemet? — kérdezte András.

— Rossznak éppen nem — mondta szemrebbenés nélkül az író —, de képei olyan szépek, hogy rímmel égbe ragadnák az embert. Higgye el, a maga gondolatai elbírják a rímet.

Ezt követőleg hamarost átököntünk a háborús korszakba. Ennek kimenetele lett fő vasárnapi témánk, mind Kodolányinál a Hidegkúti-úton, mind Nagy Lajos körében a Bucsiniszkyben. A két író néma marakodása, rajtunk keresztüli vitája is meghalkult, letompult. Egyformán bíztak a náci-vereségben, egyöntetűen óhajtották az új világot, amely vérben, dörgések és haláltusák végső vonaglásában közeledett felénk. Az egybehangzó várakozás is segítette, hogy az ellentétek lassan leköszörülődjenek. Aztán bekövetkezett, amire mindketten számítottak, amit egyaránt vártak: a felszabadulás. Nagy Lajost mint megtalált gyermekét ölelte keblére az új rend, Kodolányit azonban eltaszította az a perzekútori szellem, amely az irodalmi világot már első pillanattól kezdve előntötte, s amely félremagyarázható, eltorzított tünetek alapján hozta meg kellőleg át nem gondolt verdiktjeit.

Abban az időben Vatai László ma Tanács körüti lakásán gyűltünk össze néhányan, köztünk a debreceni kommunista Juhász Géza is, hogy meghányjuk-vessük, miként szabadíthatnánk ki barátunkat a szellemi karanténból, ahová zárták. Nem sokra mentünk. Senki sem merete saját bőrét kockáztatni, jöllehet mindannyian potenciális ellenfelei voltunk néhány hónap előtt a nácioknak, vaj nem volt a fejünkön, többen közülünk jelentős szerepet vállaltunk az újjáépítésben. Csak a reményt hangoztattuk, hogy az irodalom frontján uralkodó szellem lassan majd fellazul. Kodolányit természetesen vajmi kevéssé nyugtathatta meg bölcs várakozásunk, elégedetlen volt velünk. Eljövet néhány percre így maradtunk kettesben, miközben a lakásból jöttünk le a lépcsőházban. Akkorjában vettem fel az újsütetű Írószövetségbe, s János ezt kicsit

Vallomás

945

epésen hozta szóba. Mintha rossz néven vette volna, hogy beléptem oda, ahol neki nincsen helye. Ismertettem a tényállást. Megvallottam, hogy eszem ágában sem volt jelentkezni, de Nagy Lajossal találkoztam a Nagykörút és Király utca sarkán, félóráig „agitált”, hogy álljak kötélnek. Arra hivatkozott, hogy a Szövetség irodalmi mellékhadak vadászterülete pillanatnyilag, mindjobban ellepik az egyesületet az irodalmon kívüli elemek, ezeknek tűrhetetlen diktatúráját pedig csak úgy lehet megszüntetni, ha az írók bevonulnak saját érdekképviseletükbe. Őszintén elmondtam Kodolányinak azt is, hogy ugyanakkor Nagy Lajos arra kért, igyekezzem a hozzám közelállókat is rábírnai a belépésre.

— Az persze nem jutott eszedbe, hogy engem is szóba hozzál, mi? — lobbantotta szememre azonnal Kodolányi. — Rühes birka lennék a fénylő szőrű bárányok között. Csak-hogy a rühes birkaságomat is könnyebben vethetném le, ha karámon belül kerülnék.

Szemrehányása jogos volt, de ismertem az erővonalakat s nem mertem azzal megbiztatni, hogy igyekszem pótolni mulasztásomat. Nagy András sem volt akkor már az élők sorában, aki talán bátrabb lett volna. A bolha azonban fülemben maradt és csiklandozta a járatokat. Mindinkább arra a meggyőződésre lyukadtam ki, hogy tartozom lelkiismeretemnek valaminő próbával. Néhány napos tusakodás után aztán nyakamba vettem lábaimat s beállítottam Nagy Lajoshoz a kávéházba. Egyenesen feltettem a kérdést, milyen támogatást kapna tőle Kodolányi, ha jelentkezne az Írószövetségnél? Vázoltam helyzetét és megjegyeztem, hogy a mutatkozó bizalmatlanság eloszlatása egzisztenciális kérdés számára. Megint munkához láthatna és művekké igazolhatná, hogy megokolatlanul nézik görbe szemmel.

Nagy Lajos alsó állkapcsának rezegtető csikicsukija ekkorra már állandó jelenséggé vált, de ehhez most még protézisét is hozzácsikorintotta.

— Segítségemet kívánja Kodolányi úr, aki annakidején eltanácsolt az oroszországi naplómmal? Hogy képzelitek ti ezt?

Elszomorodva állapítottam meg, hogy Nagy Lajosban több mint tíz év múltán sem csitult el véglegesen a sértődöttség. És ha már az ügyre sort kerített, nem hallgathattam többé az igazsággal. Kapóra is jött a dolog, érvül forgathattam meg. Megkérdeztem Nagy Lajost, nem kell-e utólag hálát adnia Kodolányinak, amiért megakadályozta a szovjet állapotok kipellengérezését. Ellenségei most esetleg őt szorítanák abba a helyzetbe, amelybe Kodolányi vétkesen jutott. És melyik írónak nincsenek esküdt ellenségei a tehetségtelenek nagyszámú hadában?

Leperegtek szavaim. Nagy Lajos képtelen volt belátni igazamat. Rekedten felkacagott és emlékeztetett arra, hogy annakidején a sajtófőnökség alázatos kiszolgálójaként nyomta el őt Kodolányi. Hiába hirdette akkor ő, hogy nem hisz ennek a beállításnak, s Kodolányi őt mint kommunista szimpatizánst tanácsolta el, fordított a dolgon, s most meg az igazról nem akarta elhinni, hogy az a való. Afelől sem tudtam meggyőzni, hogy felkéretlenül buzgólkodok, Kodolányi mit sem tud akcióról. Kijelentette, nem hajlandó olyan ember érdekében egyetlen lépést sem tenni, aki tíz év előtt mint kommunista ügynököt akarta eláztatni. Hiába emlékeztettem, hogyha utólag megváltoztatott feltevése lenne helyes, nyilván kellemetlenségei lettek volna a rendőrséggel. Mereven értésemre adta, ne próbálkozzék Kodolányi tagfelvételi kérelemmel.

— Legalább az önértetét őrizze meg — tette hozzá zordan.

Nem fűztem sok reményt vállalkozásomhoz, mégis lesújtott a visszautasítás. Legalább annyit reméltem, hogy Nagy Lajos tapogatózik, s kétségtelen tekintélyét latbavetve igyekszik valami mellékösvényt találni. Nyers kikoszarozásomat Nagy Lajoshoz méltatlan magatartásnak ítélt.

Emlékezetem rövid volt, elfelejtettem a *Földindulás*-esetet. Tudniillik, most is az történt, mint akkor. Nagy Lajos színleg elhárított, valójában megtett minden tőle telhetőt. Megpróbálta az Írószövetség akkori fő hangadóival megértetni, hogy Kodolányi befogadása csak a Szövetségnek lenne nyeresége. Ámde Gergely Sándort akkor még nem tudta jobb belátásra

bírni. Horváth Zoltántól tudtam meg, hogy Nagy Lajos nem maradt tétlen. Horváth méltatlankodott, amiért Nagy Lajos „exponálta magát” Kodolányi érdekében.

Nagy Lajos szinte szégyenkezett, hogy értesültem akciójáról. Ő úgy tervezte, csak eredményesség esetén vall színt. Bosszús volt.

— Nem tehetek róla, hogy némelyek szabadon garázdálkodhatnak a Szövetségben — tárta szét karjait elkeseredetten.

— Mélységesen szégyenkeztem.

Kodolányi akaratereje azonban csodát művelt. Ilyen viszonyok között is megírta a *Vízöntőt*. A regény megjelenését Nagy Lajos is megérte még, s őszintén örült, hogy akadt a könyvnek kiadója. El is olvasta. Immár nem beszélt „árnyékbóxlás”-ról, mindössze annyit jegyzett meg, hogy a pillanatnyi helyzetben talán okosabb lett volna más művel letenni a garast.

— Így csak azt bizonyította, hogy van érzéke a monumentalitásokhoz, s ezzel még jobban maga ellen ingerelt egyeseket — jegyezte meg sajnálkozva. — Persze ez nem változtat a lényegen. Azt hiszem, korunkból az ő művei maradnak meg leginkább a jövő számára.

Halála után kötelességemnek éreztem, hogy Kodolányinak feltárjam a balul végződött közbenjárás történetét. Akkor már az ő feje felett is oszlóban voltak a fellegek, s elfeledte azt a keserű megjegyzést is, amit Vataitól eljövot a lépcsőházban még mondott: „Lajos megbosszulta magát azért, amit nem követtem el ellene.” Olvasta *A lázadó ember* és *A menekülő ember* önéletrajzi köteteit és csettintett. Tetszéskifejezéséhez még csak annyit tett hozzá, hogy utólag bánja a *Tízezer kilométer Szovjetország földjén* című sorozat megszakítását.

— Nem volt az szocializmusellenes írás — jegyezte meg erős nyomatékkal —, csak mi láttuk annak. Elvakultak voltunk és bántott bennünket, hogy a képzeletünkben idealizált világot valaki kritizálni meri. Így taszították el a franciák a mozgalomtól André Gide-et és mi majdnem Nagy Lajost. Pedig neki volt igaza. Sasszemei észrevették a személyi kultusz káros

kinövéseit és csak azokat tette szóvá. Ne sajnáld újra kezdedbe venni a *Szabadság* régi számait, meg fogsz lepődni. Lajosnak csakugyan röntgenszemei voltak, ablak mögül, falakon keresztül is meglátta a világ visszásságait. Óriási képesség ez. Tévedtem, amikor a röntgenológus munkáját másodrendűnek minősítettem. Önálló tudományág ez. Lajos tudósi szinten művelte. Hiba volt kérődzésnek mondani az ő nagyvárosi kis történeteit. Az embert adta vissza mindegyikben.

Sajnos, ezt a kijelentést már nem közvetíthettem a másik félnek. Pedig nyilván jól esett volna neki ez, mint ahogy Kodolányinak is jól esett a *Vízöntőről* kapott elismerő vélemény.

1971

19

Jalassy Tibor: A HOLTAK VISSZAJÁRNAK. Vgy., Magyar
Könyvkiadó, 1971. 373 v.

1971
21-23
Gyűjteményes művek

KODOLÁNYI JÁNOS:
VISSZAPILLANTÓ TÜKÖR*

Miután már megvan önéletrajzom, a *Süllyedő világ*, és a két részből álló műnek a harmadik részét is sajtó alá rendeztem a nyáron, azt hiszem, ezúttal nem önéletrajzi elbeszélés a célom, hanem hogy összefoglaljam életem egy-egy olyan korszakát, amelyben mintegy összesűrűsödik egész életem folyamata, hullámzása. Ha így nézek vissza életemre, az első fontos szakasz ott záródik le, amikor tízéves koromban apámat Pécsváradról áthelyezték a Dráva vidékére főerdésznek. Ez a szakasz azért volt számomra fontos, mert hároméves koromban Pécsváradon vesztettem el az anyámat. Szüleim ugyanis elváltak. Tizennégy éves koromig anyámat nem láttam többé.

Itt helyezkedtem bele egy olyan különös világba, ami Magyarországra és a magyar életre jellemző. A többnyelvű ország világába. Pécsvárad alsó, nagyobbik, kétharmadnyi része ugyanis a Neoaquistica Commissio idején külföldről betelepített németek (svábok) utódaiból állott, csak a falu északi része volt tiszta magyar és református. Én tehát már gyermekkoromtól fogva kellett, hogy felismerjem ezt a különös, kevert világot, ennek a világnak egymástól elváló szellemi, erkölcsi és fizikai életformáit, azonkívül a nyelvét is, nagyon természetesen. Különös vonás, nem tudom átok vagy áldás ez bennem, hogy játszva, könnyedén tanultam idegen nyelveket. Pécsváradon már öt-hatéves koromban akarva, akaratlanul megtanultam a németiség különös tájszólását. Elannyira, hogy tökéletesen beszélek, értek a Dunántúli valamennyi német tájszólásán.

* A Tükör című hetilapban közölt részek.

ÍRÓI VALLOMÁSOK. Összeáll., bev. Jóbiasz Anna
Lyp., 1971. Pécsi Könyvtári Múzeum - Népművelési
Propaganda Irada.

1972. jan.-jún. 25

MÁRKUS LÁSZLÓ

Észrevételek Talpassy Tibor „Két nagy – két világ” című visszaemlékezéséhez

Az Irodalomtörténet 1971/4. száma Vallomás rovata „Két nagy – két véglet” címmel közli Talpassy Tibor visszaemlékezését. Miután minden emlékirat a történettudományok forrásai közé tartozik, múlhatatlanul szükségesnek látom —

mondhatnám lelkiismereti kérdésnek —, hogy megtegyem forráskritikai észrevételeimet, annál is inkább, mert sorsdöntőnek tartom politikai gondolkodásunk Horthy-korszakbeli vonulatainak tisztázását, a progresszív és retrográd erővonalak lehetőség szerint minél élesebb megrajzolását. Úgy érzem, hogy Talpassy Tibor visszaemlékezése ebből a szempontból alapvető korrekcióra és kiegészítésre szorul. A korszak kutatói, akár az irodalomtörténet, akár az ideológiatörténet művelői, ki kell szűrjék a „szubjektív” mozzanatokat, fel kell ismerjék az ellentmondásokat a szövegben és — nem utolsósorban — a korszak, 1935—1945 egészébe kell helyezték a Talpassy által leírt epizódot.

1. A magyar történelem eme igen gyászos 10 esztendejének intellektuális életét, szellemi áramlatait véleményem szerint fasiszta-antifasiszta szellemi áramlatok, politikai csoportosulások összmozgásában lehet csak vizsgálni, mérlegelni, progresszív és retrográd irányukat meghatározni. Ha ebből a szemszögből vizsgáljuk a Talpassy által előadottakat, egészen más megvilágításba kerül Nagy Lajosnak és Kodolányi Jánosnak az intellektuális és politikai szférában történt elhelyezkedése. Hangsúlyozom, hogy ez a megközelítés nem írói teljesítményük művészi megítélésére vonatkozik — amivel tudományos igénnyel nem tartom magam hivatottnak foglalkozni —, hanem a korszak politikai eszmeáramlataihoz, csoportosulásaihoz, az íróknak mint publicistáknak az intellektuális elkötelezettségükhöz való viszonyukra. Ezek azok a pontok, ahol Talpassy visszaemlékezését — enyhén szólva — szubjektívnek, világnézetileg tisztázatlannak, bizonyos esetekben félrevezetőnek tartom.

2. A visszaemlékezés ideológia- és sajtótörténeti szempontból „punctum saliens”-e a korszak kutatói számára Talpassy következő megállapítása:

„Nagy Lajost lesújtotta a visszaautásítás (ti. hogy Kodolányi abbahagyta — Talpassy szerint — az oroszországi napló közlését), mint a továbbiakban kitűnik, bizony ez az intermezzo lett a kezdete annak a cseppet sem áldott viszonyoknak, ami közötté és Kodolányi között a harmincas évek második felében kialakult.”

Talpassy szerint ilyen szubjektív oka volt a két író ellentétének, erre bizonyíték a több mint három évtized távlatából novella-szerű élnépszerűséggel reprodukált párbeszéd-sorozat. A korszak kutatója azonban — anélkül, hogy kétségbe akarná vonni a szerző kitűnő memóriáját — kénytelen más dokumentumokat is igénybe venni, ha az ellentétet magyarázni kívánja. És ez nem is olyan nehéz. Itt csak egyetlen, de döntő „intermezzóra” hívom fel a figyelmet, nevezetesen Kodolányi és Nagy Lajos 1939 évi publicisztikai megnyilatkozásaira. A publicisztika tette ugyanis elsősorban lehetővé az írástudók számára a társadalmi tudat aktuálpolitikai befolyásolását, s fejezte ki világnézeti hovatartozásukat, állásfoglalásukat. Kodolányi az Új Szellemi Front létrejöttétől kezdve — amelyben egyébként szkeptikusan ugyan, de Nagy Lajos is helyet foglalt — a negyvenes évek elejéig ha nem is teljesen egyenesvonalúan, de a fasiszta tábor szövetségeseként hallatja hangját a napi politikában. 1939. július 31-én indult a Nemzetőr, a Turul Bajtási Szövetség hetilapja, a címlapon a következő felirattal: főszerkesztő Kodolányi János. A Nemzetőr fasiszta szellemiségű lapként indult — a hazai svábok elleni kirohanásaival együtt —, Kodolányi 1940. február 19-ig volt e hetilap főszerkesztője. Kiválása után még az 1940. február 26-i szám is hangsúlyozza, hogy Kodolányi és a Turul között nincs ellentét. Az 1941. július 7-i szám az úgynevezett Erdős—Kodolányi plágium vitában is kiáll Kodolányi mellett. A Nemzetőr már Kodolányi főszerkesztősége alatt is kimeríti az izgatás útján elkövetett háborús büntetést. Néhány példa.

Történelmi Szekció 1972. jan.-jún.,
1-2. sz., 251-255.

26

Rögtön az első szám, amelynek vezércikkét „Az egyenes út” címmel Kodolányi írta, Petőfi útját hirdeti követendőnek. De hogy a lap mit ért ezen, arra nézve talán elég idézni a felelős szerkesztő Turul-vezér Ambrus József „Húsz év után” című cikkéből. Ambrus a Turulban, annak szervezetében és eszméjében látja a magyar jövődőt: „Az általa hirdetett eszmék alapján épül fel a jövő Magyarországa” — írja. Az eszme lényege: „A zsidóság kétségtelenül a legveszedelmesebb. Ezernyi formájában a zsidó mimikri számtalan arcával itt áll előttünk, majdnem olyan veszedelmesen, mint a nagyra tartott első vagy második zsidótörvény előtt.”

A Nemzetőr az ellenforradalmi rendszer jobboldali ellenzékeként lépett fel, a kormánypárt imrédysta szárnyával rokonszenvezve, annak frazeológiáját hirdelve, kádereit szervezve. Maga Kodolányi forró lírai szavakban emlékezik meg 1939 őszén a Turul követtáborozásáról, amelynek részvevője volt. (*Kodolányi János*: Az ifjúság Rákosmezeje, Nemzetőr, 1939. november 13. 3. l.). A Nemzetőr „nekrológja” Az Est megszünésekor így fejezi ki Kodolányi véleményét korábbi munkahelyéről („az Est-lapok délutáni orgánumánál kereste a napi betevő falatot” — írta Talpassy): „Húsz esztendei küzdelmünk után, melyet a zsidó sajtó ellen folytattunk, ma elérkeztünk ahhoz a pillanathoz, hogy mi is elhelyezhessük koszorúnkat a legzsidóbb, a legdühödöttebb, a legdestruktívabb sajtóorgánum fejfájára.” Majd idézetek Az Est „destruktív” szövegeiből 1917—19-ből és utána ez a kommentár: „Ilyen írárok után is húsz esztendeig élhetett ez a lap? Érdemes ezen elgondolkozni és érdemes ebből a konzekvenciákat levonni.” Ezt a kormányzat megtette ugyan a Sajtókamarával, de a Nemzetőr és főszerkesztője ezt kevesellte. Pedig a legkombattánsabb, bár nem „fajtisza” baloldali publicisták kezéből kiűtötték a tollat és kijelölték útjukat a fasiszta haláltáborok felé.

Éppen a Sajtókamara felállítására, a szellemi élet egyre rohamosabb fertőzöttsége, Bálint György (akit Kodolányi már 1935-ben szalonszociológusnak, a polgári baloldallal „egyhúron pendülőnek” titulált), Zsolt Béla és más publicisták elnémitása adta ugyanebben az időben a tollat Nagy Lajos kezébe, 1939 júniustól őszig „Nagy Lajos különvéleménye” címmel, saját költségen és kiadásában jelentette meg maróan gúnyos cikkeit, támadta benne mindent és mindenkiket, aki a legkisebb engedményt tette az intellektuális szférában az irracionáliszmusnak, a fajelméletnek, a fasiszta ideológiának. Nemcsak egyes „megtévedt” népieseknek szólt, hanem például a Nyugatnak is. Konkrétan Illés Endrét kritizálta meg baloldallelles megállapításai miatt, amelyeket az egy könyvkritikában a baloldaltól elhatárolandó tett.

Úgy gondolom, hogy ez a néhány dokumentum illetve ezek szembeállítására meggyőző bizonyíték, hogy nem csak és nem is elsősorban személyi ellentétéről volt szó Nagy Lajos és Kodolányi János és más írók között. Legfeljebb annyiban, hogy az elvhűség és elvi ingadozás vagy elvtelenség személyi ellentéteket is eredményez a világnézeti vagy jellembeli divergenciák miatt.

3. Talpassy látásmódjában Kodolányi János az adott korszak intranzigens baloldali írástudójaként magasztosul fel, ugyanakkor Nagy Lajos „bágyadt kiábrándultságát” szembeállítja Kodolányi „sziporkázásával”. Egyik oldalon láthatjuk Kodolányit, az önzetlen, a „Szabadságot társadalmi munkában” szerkesztő harcost, a másikon a „közismerten anyagias” Nagy Lajost. Világnézetileg Kodolányi „a fajelmélet megszállottságát közvetítő nácizmussal szemben a céltudatos védelem megszervezésének fontosságára igyekezett felhívni a figyelmet úgy, hogy megmutatta hová vezet a fejvesztett kapkodás”. Nagy Lajos társadalomszemléletét viszont az „éppen csak foszforeszkáló rosszmájúság”

jellemezte. Nyilván ezek az erények és gyengeségek hatottak Talpassy világnézetére, mint írja: „A szocializmus-ellenes propaganda hatásait akkor már sikerült levetkőznöm — sokban éppen Kodolányi látókörtágító felvilágosításai nyomán —, de úgy találtam, Nagy Lajos észrevételei sok kedvezőtlen elképzelést újra feltámasztanak bennem.”

Itt szeretnék kitérni néhány szóban a Talpassy—Lázár vita fő pontjára is: miért hagyta abba Nagy Lajos az oroszországi napló közlését, illetve milyen szerepe volt ebben Kodolányi Jánosnak. Talpassy Lázár visszaemlékezését lényegében koholmánynak minősíti e vonatkozásban, és ezt a Kodolányi és Nagy Lajos kávéházi beszélgetésére alapozza. Az előzményeket így írja le: „A napló-sorozat éleszti az emberben a kritika hajlamot” — jelentette ki ő Kodolányinak, mire az így válaszolt: „Emiatt semmi szükség erre az útinaplóra”, majd „be-
fejezzük Lajos nyavajgását cimborám. Nem folytatjuk az oroszországi beszámolót.” Mondta ezt Kodolányi 1935 május második felében. Három héttel azelőtt viszont, 1935. április 28-án a Szabadságban Egyszerű beszéd címmel ezt írta Kodolányi:

„A Nouvelle Revue Française ez évi áprilisi számában André Gide folytatja naplószerű feljegyzéseinek közlését. E rendkívül szellemes és páratlanul őszinte soroknak olvasásakor lehetetlen össze nem hasonlítanunk a nagy francia író kíméletlen őszinteségét a nálunk uralkodó s az utóbbi időben egyre jobban elharapozó taktikázással, az ő egyenességét a nálunk szokásos takargatásokkal, az ő magától értetődő természetes nyíltságát a mi elburkoló módszereinkkel. Valaki azt mondta egyszer: »Azért van nyelvem, hogy elhallgassam a mondani-valómat.« Ezzel szemben Gide valósággal a puritánok szigorúságát szegezi az olvasó, a társadalom, a megszokott kaptafaszemlélet, a konvencionális álerkölc ellen.

Minden olyan vélemény — mondja Gide —, amelyhez érdekek tapad, gyanús nekem. Félek, hogy meg vagyok vesztegetve, ha valami előny származik abból, amit hirdetek . . . Természetem szerint — folytatja meglepően ezt a következetes forradalmár szellem — nem vagyok egyáltalán forradalmár ezen felül, ami személyemet illeti csak gratulálhatok magamnak a dolgok mai állapotához. De látjátok éppen ez bánt, hogy gratulálhatok! Hogy azt kell mondanom magamnak: Ha nem a szerencsés oldalon születtem volna, talán nem így gondolkodnál. Azt kell gondolnom: ha konzervatív vagy kiváltságaidat akarod konzerválni és utódaidra hagyni!”

A lapnak ugyanez a száma közli Nagy Lajos naplójának huszadik közleményét. Három hét alatt tehát Kodolányi oly mértékben változtatta véleményét, amint ezt Talpassy emlékezete elének vetíti. Gide-től április 28-án még nem féltette a Szovjetunióról kialakítandó képet, de május második felében Nagy Lajostól már igen.

Talpassy elismeri, hogy Nagy Lajos a következőket mondta Kodolányinak: „Köszönöm, ne verd a lapot fölösleges kiadásba! Nem tartok igényt sem mire. Nem akartam több folytatást írni.” Ezek szerint Nagy Lajos nem is akart több közleményt írni. Arra nézve, hogy Lázár valótlant állít a kézirat elégetéséről, Talpassy perrendtartás-szerű bizonyítéka a következő: Nagy Lajos a tudósítást „folytatásról-folytatásra írta” — mint mások (erre más bizonyítékot nem hoz), továbbá „nem is történhetett (elégetés — M. L.), mert mint a szerkesztőségben mindenki tudta, kész kézirat nem is létezett, a részeket Nagy Lajos folytatásról-folytatásra írta”.

Ezek Talpassy bizonyítékai arra nézve, hogy Lázár Vilmos nem az igazat írta. A fentiek alapján helyesnek látszik Talpassy emlékeit kritikával mérlegelni, én is ezt tettem, amikor tényekre hivatkozom és nem pedig saját memóriámra. A Lázár Vilmos által előadottakat ugyanis — bár a párbeszédre szószerint nem tudok visszaemlékezni — magam is hallottam Nagy Lajostól és Agárdi Ferencről.

Végül hadd kérdőjelezzem meg Talpassy cikkének alábbi kissé homályos megállapítását: „Nem akarta elismerni (ti. Kodolányi Nagy Lajosról — M. L.), hogy az alakuló polgári világban az elkispolgáriasodás természetes folyamat s ugyanolyan dezorganizáltság jele, mint a céltudatos hatalom által fenyegetett kisebb nemzet belső széthúzása.” Tehát Kodolányi — nyilván — ebben az időszakban elítélte a „kisebb nemzet belső széthúzását”. Ez az 1935—45 közötti korszak „népi-nemzeti egységének” olyan felfogása, amely ellenforradalmi terminológiával az adott időszakban a „destruktív”, tehát baloldali irányzatok és áramlatok ellen irányult. Történelemszemléletünkben sajnálatos módon még korántsem tisztázott e korszak eszmeáramlatainak, politikai csoportosulásainak szerepe. Talpassy visszaemlékezésében arról ír, hogyan „dörögtek” Gömbös orra alá a népi írók, ugyanakkor Kodolányi „Fegyvertánc az új szellemi front körül” című cikksorozatában a Szabadságban egyáltalán nem ilyen kritikusan fogalmazott; ami pedig a „baloldali gáncsoskodókra”, József Attilára, Bálint Györgyre, Ignó Pálra vonatkozott, teljesen egyértelmű, az ellenforradalmi terminológia jobboldali frazeológiája volt (Szabadság, 1935. május 19.). Körülbelül egyidőben a Talpassy által rögzített beszélgetéssel Kodolányi, védvén az új szellemi fronthoz való csatlakozást, így írt: „Sőt a marxizmuson túlmenően is mint magyar csapat néztük a kapitalizmust is és ha Lenin mozgalma legnagyobb, sőt talán egyetlen igazi hajtóerejét annak az átgyúrásnak köszönheti, melyet a marxizmuson végzett s mellyel azt oroszra, sőt mongollá tette, úgy kell nekünk is megtartanunk mindent a marxizmusból, ami számunkra használható, s ami törvény, de hozzágyúrni is a magyar viszonyokhoz, népiséghez, magyar ösztönökhöz és követelményekhez mindazt, ami abban átgyúrandó és átalakítandó” (Szabadság 1935. máj. 26.). Ezt Kodolányi a Turul Bajtársi Szövetség lapjában kísérelte meg, Nagy Lajos pedig különvéleményében. Az utókor ítélhet, hogy mire hatott kettőjük közül serkentően József Attilának az Új Szellemi Front tagjaival szembeni történelmi jelentőségű és azóta is élő figyelmeztetése: „Ők azok, akik úgy látszik nem tudják megbocsátani, hogy annak idején gyöngének bizonyultak, elvesztették a fejüket, mi pedig helyünkön állottunk, sőt megtámadtuk őket, jóllehet fiatal irodalmunknak legismertebb tagjai álltak össze az Új Szellemi Frontba.”

Nagy Lajos igen hamar felismerte azt, hogy hol a helye a harcban, és ehhez következetesen hű maradt. A magyar valóság ismerete írta vele egy év múlva, 1936-ban az intellektuális életünkre oly jellemző halhatatlan satírját a „Kopaszok és hajások világharca” című írását. E satíra tanúságtételül szolgál Talpassy Tibor visszaemlékezése. Érvényes a satíra Nagy Lajosra, de érvényes Horváth Zoltánra is, aki a „perzekutori” szellem megtestesítőjeként elevenedik fel Talpassy Tibor emlékezetében. Talpassy később ugyan, de észrevette a „személyi kultusz káros kinövéseit”.

[1972 április]

E rövid vitacikket még Lázár Vilmos életében írtam, leközlését sem az Irodalomtörténet, sem a Valóság nem vállalta. — M. L.

TÜSKÉS TIBOR

„Visszapillantó tükör”

Kodolányi János visszatérése az irodalomba

Kodolányi több száz oldalas könyveit a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején mindenféle szerződés, kiadói megbízás és „elvárás”, a megjelenés reménye nélkül írja Akarattján. Amikor a Mózes-regényt befejezi, úgy érzi, síkságra ért, nincs több mondanivalója. „Üres vagyok, mint egy kiszívott hordó. Terveim nincsenek. Írói pályámat befejeztem. Életem céltalan és értelmetlen. Hangulatom rossz, aludni nem tudok.”

Am csaknem azzal egyidőben, hogy a tollat „végérvényesen” le akarja tenni és hátat akar fordítani a világnak, megváltozik körülötte az „ájer”, az irodalompolitikai légkör, s a mellőzöttség, az elhallgatás falán rés nyílik számára. Véget ér a rá mért „hét szűk esztendő”, mozgás, lötös-futás kezdődik az irodalomban, amit nem is néz mindig jó szemmel. A visszavonultságból nehezen tud kimozdulni. Megszokta a magányt, s amíg hallgatás vette körül, béke volt szívében. Most ismét hírekre vadászik, különféle kombinációk foglalkoztatják, a nyilvánosságra lépés formáit latolgatja. Zajgás van körülötte, barátok, ismerősök járnak nála, tanácsokkal látják el.

Révai József megbízásából már korábban fölkereste Illyés és Veres Péter. Most maga tesz kezdeményező lépést. Nem mutatkozik meddőn konoknak, nem akar a „hallgató író” pózába merevülni. Mielőtt lehetőség nyílik rá, vállalja a nyilvános szereplést. A Judás-regényből részleteket ad a *Vigiliának*. „E közlésekre azért is szükség volt, hogy az emigrációban élő rosszindulatú alakok valamelyik külföldi rádióban körül ne rajongjanak mint hősileg hallgató ellenállót. Ilyesmire mindig gondolni kell, jó, ha a szájukat befogja az ember.”

Javaslatot tesz kiadható műveire s összeállítja egy igen terjedelmes elbeszélés-gyűjtemény tartalomjegyzékét. A Szépirodalmi Kiadó belkéri a kötet anyagát, majd értesítést kap a szerződés hamaros elkészüléséről és előleg küldéséről. 1954 őszén Illés Endre személyesen keresi föl Akarattján a könyv szerkesztő lektorával. „Meleg baráti légkörben beszéltek meg a teendőket. Mind a ketten örvendeztünk a találkozásnak annyi nehéz esztendő után... Megölelt, megcsókoló s visszaidéztük pályánk kezdetének boldog-keserves éveit. A szerződést aláírtam.” A kötet *Eltek, ahogy tudtak* címmel a következő év márciusában jelenik meg, s az 1922 és 1933 közötti évek válogatott elbeszéléseit tartalmazza. Minden írás alatt ott van a keletkezés dátuma:

Életünk 1972. márc.-ápr., 2. n.

145-156.

Ronket J. J. : Kodolányi János. M., 1974.
 „Visszapillantó” 228-254.

AKIKET NEHÉZ ÖSSZEBÉKÍTENI

A Szabadság című hetilap 1934 őszétől folytatásokban közölte Nagy Lajos útinaplóját, tízezer kilométer Szovjetország földjén címmel. A sorozat 1935 tavaszán szakadt meg, Kodolányi János nem vállalta a további közlést. Nagy Lajos megnehezített Kodolányira, a két író viszonya elmérgesedett, s tulajdonképpen halálukig nem békültek meg egymással. Az affér részleteit még mindig nem ismerjük pontosan. Lázár Vilmosnak egy Valóság-beli cikke szerint Nagy Lajos maga követelte vissza a kéziratot, Talpassy Tibornak az Irodalomtörténet új számában megjelent vallomása szerint nem volt mit visszakövetelni, Nagy Lajos folytatásról folytatásra írta naplóját, s Kodolányi egy kegyes hazugsággal éppen arról beszélt le, hogy a naplót tovább írja.

Erről tehát nincs — nem is lehet — véleményünk.

Talpassy Tibor e vallomásban „összebékíti” a két halott író, s erről is csak annyi véleményünk lehet, hogy jószándéka, természetesen, tiszteletet érdemel. Amiről határozottabb véleményünk — sőt: különvéleményünk — van, az a mód, ahogyan e békítést megkísérli. Nem a tárgyalásmód — bár abban is van valami kedvrontóan joviális „kiskomáromzás”, — hanem a leegyszerűsítő szemléletmód. Talpassy szerint Kodolányi „balról” szakította meg az útinapló közlését, s ez még igaz is lehet, de az érvelés azért válik a továbbiakban leegyszerűsítővé számunkra, mert Talpassy minden későbbi Nagy Lajos—Kodolányi János ellentétet ebből az afférból, illetve Nagy Lajos sértődéséből és Kodolányi viszontsértődéséből vezet le. Mintha eszmeileg mindvégig potenciális fegyvertársak maradtak volna, mintha két nagy ember személyes kicsinyessége dolgozott volna csak közöttük, mintha Nagy Lajosnak sohasem kellett volna egyszer csak tőle „jobbra” megpillantania valamikori fegyvertársát. Holott hát: kellett. S százat egy ellen, hogy a későbbi ellenérzésekbe, a soha össze nem békülésbe ez is belejátszott. Voltak történelmi pillanatok, amikor a két író gondolkodása legalább tízezer kilométerre esett egymástól, s ezt a távolságot elhallgatni is lehetetlen, áthidalni is reménytelen azzal a — bizonyára igaz — közléssel, hogy haláluk előtt mindketten elmondták a vallomástevőnek: felismerték és nagyra tartják a másik tehetségét.

Tartsuk mi is nagyra őket. És vegyük tudomásul, hogy nemcsak személyes kicsinyesség dolgozott közöttük. Hanem közügybeli véleménykülönbség is.

-óv-

Élet és Irodalom 1972. ápr. 22.
A. A. G.

Emlékezés vagy sztori?

Lapjuk 1972. április 22-i számában véleményét mondanak Kodolányi János és Nagy Lajos ellenséges viszonyáról. Megírják, hogy Talpassy Tibor Irodalomtörténet-beli vallomása szerint Nagy Lajos szovjetországi útinaplója közlésének beszüntetése miatt romlott meg kettejük viszonya.

Mínt hogy a Valóság 1971/8. számában megjelent emlékiratrészletben magam is foglalkoztam ezzel az „affér”-ral — s erre Talpassy pejoratív formában utal is —, szeretnék az Élet és Irodalomban megjelent glosszához néhány megjegyzést fűzni.

Talpassy vallomása szerint egyrészt azért hagyták abba 1935 tavaszán Nagy Lajos útinaplójának közlését a Szabadság című hetilapban, mert a lap megsokallta Nagy Lajos „jobbos túlzásait”, Kodolányi pedig nehezményezte, hogy Nagy Lajos ítéletéből „a legócskább kispolgári szemlélet bukik ki. Azzal méri egy gigászi ország, egy hatalmas építés értékét — panaszolja Kodolányi —, hogy van-e kényelmes kávéház a fűtvonalakon...” Másrészt azért tagadták meg az útleírás további közlését, mert Bajcsy-Zsilinszky is meguntta „ezt a vacakolást” és megállapították: „attól még nagyszerűen épülhet az emberiség jövője, amiért egy pesti kávéház-töltelék nem talál magának helyét, nem nyújtózhat naphosszat kedvére”.

A Valóság fentebb jelzett számában homlokegyenest ellenkezően írom meg ezt az ügyet.

Nagy Lajos sok mindent megnézett szovjet útján, de nem mindent látott meg. A nagy és lázas építőmunkát elfedték szeme elől a mindennapi élet apróbb vagy nagyobb kényelmetlenségei. Értethető volt aggodalmunk és megdöbbenésünk írása megjelenésekor. Elképzelhető-e tehát, hogy éppen mi, a Szovjetunióra reménységgel tekintők és rokonszenvezők hallgattunk volna, s éppen Kodolányira (aki József Attila szavaival „...oly elszánt, oly bátor, hogy akkor is a hatalom mellé áll, ha agyoncsapják”) és társaira vártunk volna, hogy „kegyes hazugsággal” parancsolják le lapjuk hasábjairól a „piszlicsár látásmódot” árasztó „nyavalygást”? Nem hallgattunk és nem vártunk másokra. Mi kértük Nagy Lajost, hogy az útinapló további részleteit ne közölje.

Ime, két emlékezés áll egymással szemben: Talpassyé, amely szerint az általa előadott indokok alapján szüntették be Nagy Lajos írásainak közlését — és ez volt a két író ellenségeskedésének oka —, a másik az enyém, amely azt állítja, hogy a kommunisták szívós meggyőző érvelése készítette Nagy Lajost írása abbahagyására és ez lett a két író közötti antagoniz-

mus oka. (Talpassy ez utóbbit „sztorinak” minősíti.)

Az „összebékítés”-re Talpassynak — mivel Nagy Lajossal semmiféle közelebbi kapcsolata nem volt —, jogcíme sem igen lehetett. Különben is — s erről a ma még élő tanúk: Barabás Tibor, Goda Gábor, Thury Zsuzsa, Hajnal Anna, Zelk Zoltán stb. hitet tehetnek — aki Nagy Lajos környezetében ebben az időben megfordult, jól ismerte a két író közötti éles politikai ellentétet. Talpassynak az „összebékítés”-re vonatkozó állításai merő legendák. Hogyan is lehetett volna összebékíteni a tüzet a vízzel, a baloldali

Nagy Lajost a jobboldali Kodolányival?

Az emlékiratírás nem történetírás. Az utóbbi nagyrészt írásos dokumentumokat, tényeket rögzít, az előbbi a motívumokat, a mélyen fekvő indokokat, a cselekvők lelki alkatát és az adott kor társadalmi atmoszféráját világítja meg. Hogy az utókor a különböző emlékezéseket konfrontálva miképpen értékel, azt a rendelkezésre álló tanúk, az esetleges dokumentumok és az emlékező személyek megítélése dönti el. Mindehárom tényező adva van.

Lázár Vilmos

Élet és Irodalom 1972. máj. 6.

19. sz. 2.

Az utókorral szembeállítva

Az *Élet és Irodalom* f. hó 6-iki száma közölte Lázár Vilmos reflexióját az *Irodalomtörténet* múlt évi 4. számában megjelent emlékezésem kapcsán, mintegy folytatásaként —óv— április 22-iki glosszájának. Mivel a reflexió *Irodalomtörténet*beli cikkemre vonatkozik, joggal volna elvárható, hogy a hivatkozott cikk állításaival foglalkozzék. E cikkben ugyanis azt állítottam, hogy a *Valóság*beli Lázár-változat sajnálatosan téves. Téves azért, mert 1. Nagy Lajos semmilyen előleget nem kapott, következésképp Kodolányi nem is zsarolhatta őt; 2. semmilyen „fűt-fát” nem ígértek a közlésért; 3. nem Nagy Lajos „kézirátát” égethették el Lázár lakásán; 4. nem lehetett nagyon hatásos Lázárék általam soha kétségbe nem vont közbelépése, ha a naplóközlés nyolc hónapon át folyt. Őszinte sajnálatomra Lázár megkerüli az ügynek ezeket a vonatkozásait, holott ez a kérdés punctum saliens. Lázár ehelyett támad. Támad, a „legjobb védekezés a támadás” lejáratos elve alapján.

Am legyen! Jóllehet továbbra is vallom, hogy a közöttünk keletkezett sajnálatos vitában a fenti pontok a fontosak, nézzük, miért támad most Lázár Vilmos engem?

Először azért, mert kétségeskedem, hogy az ő közbelépésük bírta rá Nagy Lajost a naplóközlés abbahagyására. Ez esetben egy állítás áll szemben a másik állítással, s minden azon múlik, hogy a tények melyikét valósínnák. E tekintetben már van egy tény: a közbelépést követően még 4–5 hónapig folyt a közlés. De nem közömbös etekintetben Nagy Lajos nyilatkozata sem (*Szabadság*, 1934 szept. 30-iki szám), mely így hangzik: „Ez az utazás számomra éppen olyan kirándulás volt, mintha Spanyolországot vagy Abesszíniát jártam volna be... Amikor utazásomról beszámolok, szemléletem, módszerem marad ugyanaz, melylyel a Három magyar város c. könyvem, később Kiskunhalom c. regényem készült. Az aktuálpolitikát még csak annyira sem veszem figyelembe, hogy kerüljem. Csak leírok.” Nagy Lajos ezzel a nyilatkozatával elébe vágott annak, hogy írását politikai megnyilatkozásnak tekintsek. Alkalmassint ezért vette zokon Kodolányi politikai színészeti közlésmegszakítását is.

Támad Lázár azért is, mert a két író közötti ellentétet pusztán a szerencsétlen naplójegyre vezetem vissza (?) Legyen szabad ezzel szemben cikkemre hivatkozni. Én ebben korántsem állítottam ilyent, mint ahogy ellentéteik valóban nemcsak ezért voltak. Voltak egymás munkáinak megismerése, lebecsülése miatt, s kicsit azért is, mert Kodolányi egyik legelőkelőbb kiadványát folyamatosan megjelenő szerzője volt. Csak amiatt nem volt és nem is lehetett a naplóközlés idején ellentét közöttük, amire Lázár céloz. Hiszen a naplójegyre idején Kodolányi még a legbalosabbak részéről is elfogadott baloldalinak számított, s pél-

dául Zsilinszky előtt nyíltan kommunistának vallotta magát.

Harmadik és ledorongolónak szánt támadása Lázárnak, hogy a két író „összebékíteni” akartam, améhez nem volt jogom, mivel „Nagy Lajossal semmiféle közelebbi kapcsolat nem volt.” Nem tudom, mit ért Lázár közelebbinek, cikkem alapján azonban eldönthető, milyen természetű volt érintkezésünk. Mindenesetre volt olyan közeli, mint Lázáré Bajcsy-Zsilinszkyvel, akit ő ennek alapján barátjának mert nevezni, sőt, ahhoz is bátorságot vesz a *Valóság*ban, hogy az egyébként jószándékú Dinnyés Lajossal mérje össze. Máskülönben az összebékítési jog nem a kapcsolatok közelségén múlik. Két kötekedőt egy járókelő-

nek is „joga van” összebékíteni az utcán. Cikkemből nem is olvasható ki semmilyen összebékítési igyekezet. Lázár itt csapdába esett, mert nem értette meg —óv— finom és árnyalt fogalmazását, aki a két író szellemének összebékítésére gondolt. Ez, mint —óv— nagyon helyesen megállapítja, a két író egyforma nagyságából önként következő természetesség. Ajánlom Lázárnak, ebben a vonatkozásban fogadjuk el őt döntőbírónak! Mint ahogy én is teljes mértékben egyetérték Lázár Vilmos hozzászólásának utolsó bekezdésével. Valóban bízzuk az utókorra, hogy a különböző „emlékezéseket konfrontálva”, melyikünk változtatást ítélt valószerűbbnek.

Talpassy Tibor

Az igazság árnyalatai

Csak egy megjegyzést általánosításban a Talpassy Tibor—Lázár Vilmos vitához: minden bonyolultabb a valóságban, mint ahogy azt korábban hittük és hiszik sokan még ma is. A Horthy-rendszer haladó irányzatainak frakcionáltsága oly végtelenen nagymérvű volt; a magyar jobboldal prefasiszta jellege, a nemzeti szocializmus németországi uralomrajutása akkora próba elé állította lehetséges hazai összefogásukat, hogy azt csak igen konkrét módon, kisebb szakaszokban célra vezető elemezni. Más volt a helyzet a válság esztendeiben, más 1933, más München után, és így tovább.

Nagy Lajos útinaplójának — ezt egyik fél sem vitatja — általánosításban rossz visszhangja támadt. Az csak természetes, hogy József Attila, Lázár Vilmos, Agárdi Ferenc, igyekezett lebeszélni az író a folytatások közléséről. De miért nem tételezhető az fel, hogy Bajcsy-Zsilinszky is károsnak tartotta a további közlést? Bajcsy-Zsilinszky jobboldali radikális volt, tehát nacionalista alapon állt szemben a fasiszta imperializmussal, külpolitikailag mint a hitleri Németország egyik komoly potenciális ellenfelére tekintett a Szovjetunióra.

De talán azt is meg kell jegyezni, amikor „Nemzeti radikalizmus” című könyve megjelent, akkor „a magyar fasizmus harci programja” címmel írtak róla kritikát a Korunkban. A korabeli végtelen ítéletekben nem volt hiány, Németh László például „az irodalom fasisztájának” nevezte egy másik kritikusk. Kodolányi útja pedig a harmincas években valóban balról jobbra vezetett, de hogy milyen szerepe volt ebben személyes adottságainak, Gergely Sándorral és másokkal kapcsolatos összeütközéseinek és — ezt Kodolányi tette a legszenvedélyesebben szóvá — a marxista kritika baloldali gyermekbetegségének, azt tüzetesebben meg kell vizsgálni. Én nem találok lehetetlennek, hogy az általa korábban is nagyrabecsült publicista, Nagy Lajos tévedését, ennek

ellenére 1935-ben észrevette s — lehet igaza Talpassy Tibornak — ő is a közlés abbahagyását javasolta. A Lázár Vilmos által idézett József Attila mondat („... oly elszánt, oly bátor, hogy akkor is a hatalom mellé áll, ha agyoncsapják”) nem perdöntő érv, írt ő az „új szellemi front” ügyben más kortársakról is hasonló szellemességet. Kodolányi egyébként József Attilán — legnehezebb éveiben — talán még szerkesztő társainál is többet segített.

Vitatkozunk, mert van is min vitázni, de talán kisebb, finomabb, az árnyalatokra és az igazságra jobban ügyelő szekerce-csapásokkal.

Bokor László

Megjegyzés

Az utinapló-„affér” körülményei és indítékai változatlanul homályosak ugyan, de glosszánk nem is ezt tette szóvá. Hanem azt, hogy amikor Talpassy Tibor a két író évtizedes ellentétét ismertette, nem számolt a ténnyel: Kodolányi János a 30-as évek közepétől mindinkább jobbra tolódott, s ennek is szerepe lehetett — a 30-as évek végén, a 40-es évek elején — a két író viszonyának elmérgesedésében. Hogy ezt „csak igen konkrét módon, kisebb szakaszokban célra vezető elemezni”, abban Bokor Lászlónak igaza van, ezért a vitát mi lezárjuk, s átengedjük azoknak a folyóiratoknak, amelyeknek dolga épp az ilyenfajta elemzés.

Talpassy hozzászólását egyébként a „hallgassuk meg a másik felet is” — elve alapján közöltük, s nem azért, mintha teljes érvényűnek találnánk. Hiszen a két író politikai nézetkülönbségét most sem látunk tudomásul venni, pedig a „punctum saliens” végül is ez: Nagy Lajos következetes baloldalisága, amelyet aligha lehet épp en Kodolányihoz képest megkérdőjelezni.

A szerkesztőség

Élet és Irodalom 1972. máj. 20. 21. 22.

Kodolányi szellemi útja olyan, amilyent Madách Ádámja jár be: tragikus elmentétek kuszálódnak össze benne. Élete egy-egy szakaszában újabb és újabb eszmékért lelkesedik, hogy ugyanazokból hamarosan kiábránduljon, s új célokat tűzön maga elé. Így jár a *Bartha Miklós Társasággal*, az *IGÉ-vel*, a népi írók mozgalomával, a különböző lapokkal és folyóiratokkal. Részt vesz a munkásmozgalomban, majd szakít vele, megismerkedik a freudizmussal, a marxizmus és istenhit hagyományát, az „örök magyar”, majd az „örök emberi” vonásait kutatja.

Ennyi eszme vonzásában és taszításában, ennyi szellemi vargabetű közben csodáljuk-e, ki mindenkit bántott meg, hány haragost, ellenfelet és ellenséget szerzett „pálfordulásaival”, publicisztikai tevékenységével a legkülönfélébb eszmei táborokban, s mennyi nyúggal és kárral járt az ádám szerep? Mégsem mondhatjuk, hogy csak ártalmára volt a „hősi”, a „kockázatos” élet. Kodolányi az az alkat, akire tisztító erejű lehet az a kapcsolat is, ami negatív eszmékhez, szerencsétlen ügyekhez fűzte, gyümölcsöző lehet számára az a hatás is, amelyet olyan mozgalomtól kapott, amellyel később szembefordult. Gyakran a negatív erők is pozitívan hatottak rá.

Heves németellenessége, antifasizmusa egész szellemi pályáját meghatározza. A német hódítás ellen igen korán szót emel, s Szabó Dezso antiszemitizmusát, az általa hirdetett „fajtisztaság” gondolatát már 1926-ban bírálja. Következetes társadalmi radikalizmus, mérhetetlen szociális elégedetlenség fűti. Programja: a nagybirtokrendszer megszüntetése, a földreform. „*Sihederkorom óta mindmáig szocialista voltam*” — írja a Móricz-émlékezésben; másutt: „*a szocialista világnézetet mindig vallottam és vallatom*”; s harmadszor is: „*én szocialista voltam és vagyok ma is*”. Nem világnézeti meggondolás, eszmei meggyőződés és belátás, hanem a növekvő társadalmi, politikai és kulturális elégedetlenség, az író filippikákra kényszerítő kör közelíti a proletariátushoz, az illegális kommunista mozgalomhoz. Tanult és tanított, adott és átvett gondolatokat. S amikor már eltávolodik a mozgalomtól — ebben türelmetlen eltávolító éppúgy szerepet játszottak, mint saját tévedései —, akkor sem tagadja meg, amit kapott tőle.

Egész szellemi útjának tanulságait mutatja föl élete végén: elevenen húzza le bőrét. Felelősséggel néz szembe a múlttal, helyesbíti korábbi tévedéseit, vádak ellen védekezik, igazolást keres tetteire. Így fogalmaz: „*Felelősségem teljes tudatában és tiszta lelkiismerettel vallom...*”; „*teljes felelősséggel, lelkiismereti tisztasággal mondom...*” Ezt a felfokozott hangot, ezt a már-már feszélyező pátozt, ezeket az öngigazoló fordulatokat akkor értjük meg igazán, ha ismerjük a súlyos vádak is, amelyek ellen védekeznie kellett: „*összeférhetetlen, konok, kíméletlen*”; „*sikkasztó*”; „*fasiszta*”. S a szerényebbek és irodalmibbak: „*Hogyan láthatta idillnek és tisztának az ormánsági nép szörnyűséges életét?*”

„*Nem hiteles történelmi regényeinek a nyelve.*” „*Nem ismerte föl a polgári Finnország hibáit...*”

Gyakran a körülmények kényszerítik, hogy támadva védekezzen, hogy a rágalmakra vádakkal feleljen, hogy többször használja a kormozó szót: „*mások...*”

Amit Kodolányi egyhelyütt Szabó Lőrincről ír, róla is sokan elmondhatták: „*Nem volt könnyű természet.*” De maga is úgy látja, hogy életében van valami baljóslatú. A *Kékmadár* című lap korai s kudarccal végződő alapítási kísérletével kapcsolatban írja: „*Azóta meggyőződésem, hogy amely induló laphoz én munkatársul szegődöm, megrendelheti a temetést.*” Egy-egy közbevetett keserű megjegyzése — például: „*Nem születtem én társasági életre*” — ugyancsak azt mutatja, hogy jól ismeri önmagát, tudatában van egyéniségének, személyes tulajdonságainak

Emberi kapcsolatai — talán az egyetlen Szabó Lőrinc-barátságot leszámítva — majd mindig tragikusan végződnek. Eltávolodik apjától, mostohaanyjától, húgától, vitatkozik Kassákkal, Babitscsal, szakít Gaál Gáborral, Fábry Zoltánnal, Gergely Sándorral. S még a Szabó Lőrinc-émlékezésben is találni egy komor jelenetet: „*Soha többé nem akartam vele szóba állni, és erre hangosan megesküdtem előtte, 1941-ben egy éjszaka.*” Ez az eskü tulajdonképpen megisméltése egy másiknak, egy korábrinak, amit a Móriczcal való szakításkor tett, s amit — fájdalom — meg is tartott.

Erőteljes, lenyűgöző egyéniség, szenvedélyes temperamentum. De nem hidegen, fémesen izzó; tűz, lobogó indulat lakik benne. Szavai nyomán hamar tör ki botrány, mint a *Válasz*-ügyben tartott tanácskozáson, Szabó Lőrinc lakásán, 1938-ban. Máskor igaza védelmében pisztolyt fog, párbajozni akar. Szókimondó; a képmutatás, a hazugság ellen profétai dühvel támad. Megnyilatkozásai folyvást ellenfeleket szülnék, állandóan vihar tombol körülötte. Az

* Az Arcok és vallomások sorozat készülő Kodolányi-könyve záró fejezete.

Nappjaink 1972. jún.,
G. N. G.

Részlet J. J.: Kodolányi

János, Ny., 1974.

„Magvető”, 255-266.

„Egész életem summája”

Egy Kodolányi-pályakép összegzése*

Tüskés Tibor

Kodolányi Júdás-regénye

1.

Kodolányi János után kellő alaposítással még nem értékelt életmű (és harcra kész barátok és ellenfelek sokasága) maradt. Most a hagyaték az *En vagyok* című — részben posztumusz — regénnyel gyarapodott.

Az *En vagyok* az író mitológiai-történelmi regényeinek valószínűleg legutolsó kötete; így kell mondanom, mert nem tudom, mi maradt még kiadatlan. A könyv, mint említettem, részben posztumusz; egyharmada — *Jehuda bar Simon emlékiratai* — megjelent 1957-ben, ugyancsak a *Magvető* kiadásában. Ez a kisregény Jehuda — a keresztyén és a keresztyén Biblia Júdása — ifjúságának története; míg a könyv új fejezeteiben Jesuah (Jézus), a Masiakh (ezt a nevet már latinosítani sem kell) cselekedeteit meséli el Kodolányi az evangéliumok alapján. A tulajdonképpeni főszereplő itt is Jehuda, a legtitokzatosabb életű tanítvány, bár az egyes szám első személyben írt „emlékirat” megszakad, s az elbeszélő pszichológiailag jól indokolt tudósítását olvashatjuk a hírhedt árulás okairól és történetéről.

Ennyit röviden a regény — vagy regények — cselekményéről.

2.

Az utószó szerzője, Csűrös Miklós, aki kiválóan kalauzol a könyv körüli problémarengetegben, figyelmeztet a regény önéletrajzi elemeire. Jehuda, a testi hibás ember (s a művész) alapélménye — ezt már én mondom — a „többiek” közé való beilleszkedés sóvárgott elérhetetlensége: „Különböztem tőlük, s ez büszkévé tett, nem lehettem olyan, mint ők, s ez fájt.” Kodolányi zseniálisan részletezi a kegyetlen gyermekkor megaláztatásait, majd így folytatja: „Később kinőttünk ebből a korból, de mindig éreztem, csak tessék-lássék barátaim valójában lenéznek és irigyelnek.” A Jehuda bar Simon emlékiratainak egyik bírálója, B. Nagy László már 1958-ban felfigyelt a kisregény személyes vonatkozásaira és arra is, hogy az író lírája és szeretetsóvárgása tovább általánosítható: „megdöbbenő képe annak a helyzetnek, amelyben a magyar értelmiség egy része él”.

Kodolányi különösen érzékletesen ábrázolja főhőse tanulmányait. Olvasás közben nyomon kísérjük Jehudát, amint megismerkedik a keleti vallások — ma így mondánánk — szemiotikai univerzumá-

val: „...már tudtam, hogy a történetek csak jelek, s a tudatlanok számára egyszerű események, alattuk és mögöttük pedig rejtett értelem lappang...” Ez a sohasem terhes szövegmagyarázat végigvonul a terjedelmesebb második részen is; jellemző, hogy Jehuda nem sokkal öngyilkossága előtt is a dolgok hármas jelentésére gondol!

Még mindig az „emlékiratokról” szólva, a regény egyetlen motiválatlan epizódja Gorgiász, a görög filozófus elűztése. Kodolányi itt lényegében egy ultraracionalista felkelés bemutatására vállalkozott, ez előzmények hiteles ábrázolásával azonban adósunk marad.

3.

Azért térek minduntalan vissza a már korábban is olvasott kisregényhez, mert a könyv többi részéről kevés a mondanivalóm. Olvasás közben többször is arra az elmaradt hatásra gondoltam, mely alól bizonyára nem tudtam volna kivonni magamat, ha a regényt keletkezése idején — 1950—51 — ismerem meg. Tizennyolc éves koromig magam is vallásos voltam. Ez magánügy. De, ha recenziót írok egy Jézus életéről szóló könyvről: állásfoglalásra kényszerülök. S a csodatevő, kézzel a gyógyító, a mennyek országát hirdető Mestert ma már nem tudom követni. A vallás utáni nosztalgiák elmúltak, már nem „nyihog vissza a lelkem” (Karinthy szavával) a múltba. Jézus számomra (és gondolom, a legtöbb marxista világnézetű olvasó számára): legendák övezte történelmi személyiség, a Biblia pedig gyakorta kézbevevett olvasmány. Kodolányi a hívő szemével, istenfiként interpretálja Jézust, Júdásba viszont a regény e részében, mint *Várkonyi Nándor*hoz írt levelében olvassuk, belesűrítette véleményét „mindenféle árulásról, az akaratlanról, az ártatlanról is...” Júdás Kodolányi szerint majdhogynem ártatlan. Jézusban, úgy véli, veszedelmes szélhámost leplez le. Nagyön izgalmasan ábrázolja Kodolányi ezt a lelki folyamatot, melynek során hőse átvedlik árulóvá — önmaga előtt is. Bizonyára nem véletlen, hogy az említett okokból nehezen elfogadható Jézus-képnél sokkal sikerültebbek a regény Júdással foglalkozó fejezetei; egyet kell értenem Csűrös Miklóssal, aki a „rossz” bemutatásában az emberismeret (Engels és Lukács György így mondaná: a realizmus) diadalát üdvözli.

Tasi József

Élet és Irodalom 1972. júli. 15.
29. sz. 11.

„KESERŰ IFJÚKOR”

Kodolányi János diákévei

1909 őszén bútorszállító kocsik állnak a pécsváradai erdősz háza elé. Ismét költözik a család. Az apa új házassága évében a vajszlói erdőgondnokság élére helyezteteti magát. Anyuska holmijai már ide érkeznek. Vajszló mozgalmas dél-baranyai község, az Ormánság „fővárosa”, emlékezetes hetivásárok színhelye. Jegyző, plébános, református pap, gőzmalomtulajdonos, postamester, bérlő, gyógyszerész, orvos, téglagyáros, takarékpénztári könyvelő, „mestör”, „kismestör” alkotja a falusi „intelligenciát”. Az apa Pécsváradon még főerdész, a hivatalok és rangok átszervezése folytán Vajszlón már erdőmérnök, illetve erdőfőtanácsos címet visel, és a nagyságos úr, tanácsos úr megszólítás jár neki. A közalapítványi erdőgondnokság háza a falu közepén áll, a református templommal átellenben, az országút mellett. Hosszú barokk épület, amit éppen Kodolányiéék ott-tartózkodása idején modernizálnak: kicserélik az ablakokat, leverik a bolthajtásokat, újravakolják a falakat. A ház nyugati végében van az iroda. A fészerben hintó áll. A gyerekek kecskefogatot kapnak. A ház mögött nagy kert húzódik. A szél ma is azokat a százados fenyőket hajtogatja, amelyek egykor Kodolányiééknak tartottak árnyékot. ◊ ◊ ◊

Jelenlét 1972. júli.-aug., 7-8. n. 721-730.
 Részlet J. J.: KODOLÁNYI JÁNOS. Ugy. 1974.
 „Magvető”, 29-56.

Én vagyok

Kodolányi János — Magvető könyvkiadó,
 Budapest 1972. 682 oldal, 39 Ft.

Be kell vallanom, némi előítélettel vettem kezembe ezt a regényt. S ez az előítélet nem Kodolányinak szól, hanem a témának: a regény ugyanis Jézus történetének feldolgozása. Felidéződtek bennem azok a kellemetlen élmények, amelyekre már nem egy Jézusról írt regény, novella vagy elbeszélés olvasása során tettem szert: hiányérzet, elégedetlenség. Mert mindegyik mű többre vállalkozott a számára adott lehetőségénél: meg akarta fogalmazni a megfogalmazhatatlant, ki akarta mondani a kimondhatatlant, s mindezek tetejébe „érthetőbbé” akarta tenni a Bibliát, helyesebben saját Jézus-képét. Vagy pedig, ha nem emeddő céllal állt neki feladata megoldásához, az érzelmesség-érelgőség bárgyú eszközeivel kente, mázolta össze az evangéliumok Jézusról adott rézmetszetét.

Vajon tud-e újat adni Kodolányi?

Az első ötven oldal után, bizony nehéz lenne az imént feltett kérdésre igennel válaszolni. A feladat túlságosan is nehéz: a halászok, nők, gyermekek között élő, beszélő tanító, Jesuah bar Józsi mindenképpen hitelességre törekvő ábrázolása, leírása. Ezért nem ritkák a túlhajtottan burjánzó, fél-, vagy inkább rossz megoldást eredményező jellemzések: „Aztán

Theológiai szemle
 1972. júli.-aug.

7-8. n. 252-253.

megszólt. Sohasem tapasztalt egyszerűség ömlött e rajta, megejtő közvetlenség és báj" (30).

A 12. fejezettel azonban minden előítéletem szerte-foszlott, újra a régi, a „Vízözön”, a „Új ég, új föld”, az „Égő csipkebokor” Kodolányija mesélt és tanított a könyv lapjain. Meglepő és izgalmas fordulat következett be: az eddig Jézus történetét harmadik személyben elbeszélő fejezetek után *Jehuda bar Simon*, azaz Júdás számol be naplószerűen fiatalkori életének alakulásáról; később ismét az író beszéli el az eseményeket, de most már továbbra is Júdás szemzőgéből figyelve mindent. Kodolányi szabadon engedti fantáziáját, s a Bibliában található, Júdasra vonatkozó csekély ismeretek alapján kibontja az olvasó előtt az érthetetlen eseményt, Júdás árulásának és bukásának motívumait. Mindezt a lélektani analízis segítségével hívásával teszi. Júdással élünk, mozgunk, kísérvük a Mestert, személyes beavatottjai, bizalmasai vagyunk legelrejtettebb gondolatainak is. S ennek során választ kapunk a nagy „miért?”-re.

Kodolányi szerint Júdás tettének mozgatórugója: Izrael nemzeti érdekeinek végzetes, ugyanakkor *szükségszerűen* bekövetkező félreismerése. Hogyan történik meg ez? Milyen állomásokon, fordulókon át jut el Júdás az árulásig?

Tanúi vagyunk a születésétől fogva, az „Úr áltál megjelölt”, hibás lábú, s ezért az emberektől elkülönülő Jehuda megromlott családi életének, öccsével, környezetével, hivatásával való meghasonlásának, nagybátyja felesége iránt érzett végzetes szerelmének, kísértő s gyötrő álmainak. Ambivalens érzések tombolnak benne: a kisszerű lélettől undorodik, nagy tettek, gazdagságra vágyik, ugyanakkor azon töpreng, hogy hátatfordít egyébként mindig szerencsés, jól jövedelmező kereskedői foglalkozásának, s pénzét veszni hagyva, az esszénusok közé áll; ahogy önmagáról vallja: „Öt-hat lélek vitázott bennem” (123). Aggódik Izrael jövőjéért. Törvénytisztelő, ugyanakkor ravaszkodó, nagybátyját pénzzel lekötöz, számító kereskedő. Gamáliellel folytatott beszélgetése során meggyőződik a „túlzó”, az Izraelt fegyveres harccal felszabadítani akaró szekta tévedéseiről. A rázúduló események, lelki válságok hatására szeretné életét újból kezdeni, hogy jóvátegye minden vétkeit. Önkéntes szegénységet vállal. Hírét veszi a „csodálatos nabi” tanításának, s csalódba eddig vézett műveltségének, iskolázottságának, pallérozottságának hiabavalóságában — amelyre egyébként mindig büszke volt — csatlakozik a Mesterhez, hogy tanítványa legyen.

A tanítványok társaságában azonban örök idegen. Minden erejét megfeszítve igyekszik megtudni a nagy „Titkot”, a tanítványokat összetartó erőt, Jézus kilétének titkát. Az Isten Országáért, a Mennyegek Birodalma megvalósításáért mindent vállal. Fáradtan vonszolja magát végig az országon, követve Jesuht, a Mestert. De hogy mennyire nem érti Jézus szavait, példáit, jellemzi az is, hogy — mivel máshoz nem ért, viszont szolgálni akarván az „ügyet” — felajánlja kereskedői tapasztalatait, vállalja a kis közösség anyagi gondozását, azt remélve, hogy ezzel az eljövendő Birodalom alapjait veti meg. Am mindig kívülállónak érzi magát. Úgy véli, a többiek titkolnak előle valamit. Műveltségére titkon igen büszke, s szívből lenézi a tanítványok egyszerűségét, tudatlanságát.

Kodolányi Júdása várt, s titkon remélt:

„Legfőbb célja az volt Jehudának, hogy a Mester igazi titkát megismerje, megtudja, mik a tervei, s egészen új, tiszta életet kezdve az oldala mellett, ott legyen, amikor a rohamosan dagadó mozgalom, mint

egy örvény, magába szív zelótát, esszeust, reachabilitát, farizeust, átveszi a hatalmat annak a számára, aki Jesuht küldte. Akkor majd kihányja magából a sokféle jöttmentet, s rajongó szegényeket, a nyavalyás betegeket, mindazt a söpredéket és koloncot, amivel hatalmat szerezni lehet, de országot kormányozni, megtartani nem. Akkor következik el az ő ideje, Jehuda bar Simoné. Akkor aratja le szenvedése, fáradozása, bűnbánata, buzgósága gyümölcsét. Útját egyre tisztábban látta már: minden, ami történt, azért történt, hogy találkozzék a Mesterrel, megtisztuljon a múlttól, új életre szülessen, s a Szabadító országában, aminek eljövételét a Mester hirdeti, tudásához és tapasztalataihoz méltó helyre kerüljön.” (234)

Szánalmas igyekezete, hogy megértse a Mestert, öröké meghiusul. Amikor bizonyosságot kellene tennie a városok kapuiban, — a többi tanítványhoz hasonlóan — az Örömhírről, az elközelgő Mennyegek Országáról, a Szabadítóról, szája elnémul, szó sem jön ki a torkán, s leverten hallgatja a többiek lelkes „szónoklatát”.

Hívó izraelita lelkének legnagyobb megbotránkozására s iszonyatos csalódására, mélységes felháborodására a „názáreti fattyú” magát vallja a Szabadítónak, s az ostoba tanítványok nemcsak elhiszik, de tovább is adják ezt az istenkáromlást.

Kodolányi rendkívüli láttató erővel ábrázolja Jehuda bar Simon lelki vívódásait, meghasonlását, gyanakvását, elidegenedését Jézustól, az ügytől, majd pedig tudatos szembehejyezkedését. Eljut odáig, hogy Istentől kapott megbízatásnak tartja, hogy az „álszabadító” nabinak útját állja. „Ment a többiekkel, kétségbeesve, elszántan, s mégis bizakodón, hogy végül le tudja győzni azt, aki az életet halállá, a halált léletté változtatta” (610).

Megérlelődik benne benne a feljelentés gondolata, s végre is hajtja azt, jóllehet tudja, a főpapok nincsenek tisztában az istenkáromló názáreti próféta igazi veszélyességével: a templom és Izrael pusztulásának lehetőségével.

És azon a napon, amikor a Írások beteljesedtek, Jehuda bar Simont utoléri sorsa: iszonyatos kínok között rádöbben: „...vétkeztem, elárultam az igaz vért.” (673) Az út vége: öngyilkosság.

Kodolányi Júdása: típus. Mint ahogy a könyv utószavában idézett levélben maga az író fejezte ki: az akaratlan, az ártatlan árulás megtestesítője, aki éppen a „Törvény” betartása és féltése miatt válik különös, negatív hőssé.

Mínthogy a regény elsődleges célja Judás történetén keresztül az *emberi önmegismerés* előmozdítása, nem kérhetjük számon az írótól a párhuzamos szálon futó Jézus-ábrázolás hiányosságait, mint ahogy az előbb idézett levélben Kodolányi írja: „az elveszett, a titkos” Jézust, akinek „ezoterikus tanítása” elveszett az egyházban. Nem kérhetjük számon, mert *ilyen* Jézus, *ilyen* tanítás nincs.

Ellenben van Júdás, mégpedig pontosan olyan, amilyennek azt a regényben megismertük. Értetlen, a „Titkot” kereső, a mindent félreértő, az idegen, a mindig kívülálló s be nem avatott — mert azzá lenni nem akaró —, a hamis tradíciókhoz ragaszkodó, az „üres templom előtt imádkozó”, a tévedő Júdás. A bennünk élő.

1972. júl. - szept. 37

KOVÁCS KÁLMÁN

A LÉLEK REGÉNYE
KODOLÁNYI JÁNOS: *BOLDOG MARGIT*

Maga az író vall műve keletkezéséről a regény végi megjegyzésekben. 1937 februárjában érkezett Helsinkibe, s hamarosan utazott tovább a közép-finnországi Padasjokiba. Itt, egy fából épült parasztház parányi szobájában nyitotta ki másnap az írógépét, és ütötte le billentyűin a *Boldog Margit* első sorait.

„Én ennek a művemnek a szövegében valahol mélyen, ma is érzem és látom a padasjoki faház egyszerű bútorait, hatalmas, lángoló kályhatüzeit, kicsiny, függönyös ablakait... kint pedig, az ablak előtt, északra, északkeletre és nyugatra a vakító napfényben roskadozó fenyőerdő és a síkság, a másfél méteres hó, a bevájt, mély gyalogutak és távol a végtelenbe vesző Päijänne hó és jégvilágát. Elképzelhetetlenül tökéletes csend volt itt, soha nem sejtett magányban, révültségben, mozdulatlan nyugalomban múltak az órák. Ezeket az estéket és éjszakákat, ezeket a ragyogásokat, és sugárzásokat, ezt a magányt, ezt a mindenrel és mindenkivel való eladdig ismeretlen egyévválást látom, hallom, érzem a *Boldog Margit* lapjai mögött ma is.” (450–51)*

A megjegyzések szerint a regény ihletője, egyetlen forrása Ráskai Lea műve volt: a Margit legenda. Valójában szélesebb forrásokra támaszkodott az író, hiszen *A vas fiai* írásakor komoly történeti kutatásokat végzett, s ezek birtokában, a *Boldog Margit* megalkotásához elég volt már a legenda is.

Ráskai Lea műve valóban kiemelkedik nyelvemlékeink sorából. Irodalomtörténetírásunk főleg azért becsüli, mert a

* A lapszámok az 1964-es kiadásra utalnak.

volt az övé, mert alig véste rá jegyeit a külvilág. Gyermeteg hiszékenysége, naiv tudatlansága szinte ébresztgette társnői csúfolódó kedvét. Azonnal elhitte például, hogy a kecske — asszonyi állat, aki büntetésből viseli szakállát, mert szüzességet fogadott, de a paráznság bűnébe esett. Könnyű belátnunk, hogy e csökkent lélek, e meghökkentően üres tudat szinte konfliktus nélkül öregedett bele a szentek, a tiszták közösségébe. Más típust, a legáltalánosabb, leggyakoribb típust képviselik a *beleöregedők*. Apáca-életük állandó külső-belső konfliktus közepette zajlott. A meghalt férj emléke sokáig felizzította Olimpiadisz asszonyiságát. Esztendőkön át tartott Cecília és Aglent kétarcú barátsága is. Sajátos ritmusban állandósította a természetes vonzódást és a szeretet szerelembe átcsapó torlódásait, s úgy lappangott a kolostori szokásvilág felszíne alatt, hogy el tudta kerülni a nyilvános botrányt (Si non caste tamen caute). A neveltek, a gyermeklányok is nehezen fékeztek játékos kedvüket, természetes életörömlüket. Figyelmük el-ellankadt, szorgalmuk le-lehanyatlott, mert mindig rácsodálkoztak valamire, amit az ezerarcú élet vetített eléjük. Itt a jellemfejlődésnek ebben a típusában válik döntő motívummá az idő: ez sodorta egyre közelebb a fegyelmezetlen lelkeket a kánoni kor vágytalanságához. Nem egyformák az aggság idején sem: vannak közöttük szép, természetes öregek, s vannak múltjuk súlyába belekomorodók. Csupán az közös bennük, hogy a test lázadásait szétfoszlatta az idő, s eljutottak bizonyos érzelmek kialvásának nirvánájához. A harmadik típus a *Margit-szerű, ritka szent*: a tudatos önnevelésnek, a megszállott célratörésnek légiessé soványult, boldog típusa. S mivel belső, lelki fejlődésről van szó: más szerepet kap az idő is. Alig van tagoló, egységeket kijelölő funkciója. A zárt, kolostori világ s benne Margit élete — mintha időtlen folyamat lenne; mintha fontosabb lenne a belső idő: a lélek gátlások között feszülő mozgása. A regény első száz oldalán szinte áll a cselekmény; nem a szokványos értelemben vett eseményekről tudósít, mert a lelki hullámvás időtlensége és tagolatlansága alig vetítődik át külső mozgásba. Az időre utalás is rendszerint

Irodalomtörténet 1972.
júl. - szept. 3. sz. 591-619.

és K.K.: ESZMEK ÉS IRODALOM,
Kp., 1976. bejelenésük.
241-274.

egyetlen nagy ellentétben nyilatkozik: a tatárjárás, a nagy tragédia választja szét az időt dulás előtti és dulás utáni periódusra.

A kolostor elsősorban önmagával érintkezett, a külvilággal nem vagy alig. Néhány jelenet játssza csupán bele a kinti életet ebbe a csendességbe, rendszerint kettős funkcióval. Egyik funkciója gátló jellegű: felkavarja a klostrom állóvizét, zavarja az unalomba, szemlélődésbe, lelki gyakorlatba temetkezett nőket, gyengíti az áhítatot, a ráfeledkezést a túlvilágra. Amikor a jobbágyok beszállították évi járandóságukat, „megbotránkozva, de fokozott kíváncsisággal figyelték az egész külvilág kavargását” (77–78.). Kibillentek megszokott magatartásukból, és sokféleképpen visszhangoztak bennük a látottak. A nap hangulata ott bujkált még a vacsorán és az esti áhítaton is. Nem kötötték le őket a szent történetek, figyelmük el-ellankadt, visszalopakodott a külvilág képeihez; „mindig nagy esemény volt a klostrom csendes, állott vizében egy-egy idegen betoppánása” (148.). Amikor híre kelt, hogy Bajsza úr a kolostorból választ feleséget fia számára: Margit baráti köre, a vele egykorú leánykák teljesen átalakultak, visszaváltak. Foszladozni kezdett a magukra kényszerített külső máz, az inkább engedelmességből imitált áhítatosság, és kivirágzott bennük a nő (Alinca, Csenge, Virág, Gyöngy). Margit esetében származása és családja jelenti a zavaró, gátló külső környezetet. Nemcsak arról van szó, hogy társai farizeusságnak vélték rongyos ruháit és megalázkodását; inkább arról, hogy a királyi hatalom fénye és tekintélye átsugárzott a királylányra is, s olyan normákat írt elő számára, amelyek ellentétesek voltak saját törekvéseivel; amelyek ellen külön kellett harcolnia. S ott van aztán a főgát: államérdekből össze akarták házasítani a cseh királlyal.

Talán fontosabb a külső környezet másik funkciója: az elrettentő, áhítatba kényszerítő, istenhez parancsoló funkció. Két nagy nyilatkozása van. Egyik az a jelenet, amely a kolostor költözését ábrázolja. Veszprémből utaztak a Nyulak-szigetére, végig csaknem a fél országon, s mindenütt láthatták a tatár-

dulás nyomait. Elvadult tájon gázoltak ők is, parlagföldek és romok között. Itt-ott csontvázak vicsorogtak rájuk, borzalmasan megcsönkített koldusokkal, fájdalmukba beleőrült csavargókkal találkoztak. Az író szerint a „tatár úgy itt hagyta nyomát, hogy tán száz év múlva sem lepi be az idő pora” (201.). Az apácák sírtak, emlékek rémlettek fel bennük, hiszen — említettük már — sokan azért vonultak kolostorba, mert egész családjuk elpusztult. Amikor aztán szóba került közöttük a dulás utáni anarchia, hogy az urak nem szeretik Bélát, hogy nincs megoldva az országban maradt kunok helyzete, hogy a parasztok uraik ellen acsarkodnak, akkor fogalmazta meg Katerina soror: „vége a világnak, megjövendölte ezt szent János apostol”. Egyformán táplálta az elrettentő látvány az áhítatot, a megváltásért sóvárgó, aszketikus önsanyargatást és az eszkatologikus lelki hangoltságot: a világvég várását, az utolsó ítéletre készülődést. S persze táplálta a Margitban izmosodó hitet: neki kell megváltania nemzetét, az ő lelki helytállásán, az ő égi jegyességén fordul meg egy ország sorsa. — Fontos a másik jelenet is. A Nyulak szigetéről lassan elterjedt a híre, hogy Margit — szent. Nyomorultak keresték föl, betegek vártak gyógyulást érintésétől, s megjelent az az asszony is, akit ágyasává kényszerített egy tatár, gyermekének gyilkosa. A lelki üresség, a borzalmas élet élménye itt is taszítja Margitot, fokozódik undora, idegenségérzete, egyúttal azonban át is hajlik a részvételbe. Egyre tépdeste a szálakat, amelyek a világhoz kötötték, egyre inkább kiszakadt a világpiszokból, ugyanakkor egyre egyetemesebb részvétellel ölelt magához minden szenvedőt, s mindig nagyobb terheket vett magára. Elszakadás, távolodás — aszkézisben valósuló visszaolvadás: ezt a kettős irányú folyamatot erősítette fel Margitban a külső környezet látványa, élménye.

Érintenünk kell végül a környezet újabb mozzanatát. Nem tárgyi, emberi kapcsolatokról van szó, inkább eszmei, szellemi miliőről: a középkori világképről. Aligha kell bizonyígtatnunk, hogy éppen a középkorban mennyire eleven, közvetlen társa, közvetlen befolyásolója volt a lelki mozgásoknak. Volta-

képpen nem gazdag a regény ábrázolta világkép, mintha fékezte volna az író az apáca kolostorok ismert műveletlensége és primitív vulgarizmusa. Amit nem ismernek, nem értenek, azt „isten nagy titkai”-nak minősítik. A világot olyasképpen képzeltek, mint a jón természetfilozófusok: a Föld kerek tányér, végtelen tengerek övezik, s hogy a tengeren túl mi van, az már bizonytalan.

Néhány hangsúlyos, állandó összetevője volt e vulgáris, naiv világképnek. Mindenekelőtt a *pokol-kultusz*. Összefüggött a bűnhődés vallásos fogalmával, a középkor elrettentésre irányuló törekvéseivel. A pokol-képzet főleg morális vonatkozású: a bűn biztos bűnhődésének jelképe. Egyúttal naiv világmagyarázat is volt. Úgy képzeltek, hogy roppant tüzek lobognak a Föld alatt, ott lakolnak a bűnösök. A hegyekről mély lyukak vezetnek a mélybe, s ha túlfűtik az ördögök a poklot, akkor a lángok kicsapnak a lyukon, megremegettik a világot. Aktuális történeti színeket is kapott e jelkép. Azt nem tudták, hogy mi van a tengereken túl, de abban biztosak voltak, hogy a tatárok földjén túl „a nagy, forró, bűdös kénköves tavak vannak, az ördög katlanai” (170.). A világkép fontos része volt az *ördög képzete*, amelyet az egyistenhívő vallások teremtettek isten ellenpólusaként. A klostrom lakóinak tudata szerint állandóan jelenlevő, örökös kísértő. Megjelenhet bármilyen alakban, természeti formákban éppúgy, mint testi vágyakban és gondolatokban. Ördög minden, ami elvonja a figyelmet az elmélkedéstől, az áhítattól, a vallásba feledkezéstől. Lényeg az, hogy e világkép szerint szakadatlan kísértés közepette folyik az emberi élet, állandó csapdák leselkednek a létezőkre, s a célját látó embernek le kell győznie a kísértést. A *csodahitet* említjük utoljára. Itt is fontos a lelki ráhangolódás, s éppen ezt növelték meg a kolostorok zártsága, a fogyatékos világismeret, a felolvasások és prédikációk példatárai. A csoda-típusok közül külön kell említenünk az átváltozást, a metamorfózist, mert végighúzódik minden mítoszban, s erősebb él a kereszténységben is. Az ember vagy az ördög meszeszerű átváltozásaira kell gondolnunk, amikor meg-

598

Kovács Kálmán

szűnik az ember testi meghatározottsága, képes magára öltetni bármilyen formát, s létrehozza a magunkban és a magunkon kívül létezés örömét és félelmét.

Mindaz együtt azt jelenti, hogy állandóan jelen volt a transzcendencia a klostrom lakóinak tudatában. Az egyén olyan képzelte világerők között élt, amelyekben hitt, tehát számára szubjektíve realitások voltak, s befolyásolták eszmélkedését, lelki világát, érzelmi reakcióit. A pokol és a sátán állandó idézése örökös rettegésben tartotta az egyént, s csak az áhítat csendes öröme vagy a hit extázisa oszlatta e nyomottságot. Itt szabadult fel a lélek, itt könnyebbedtek terhei, ide kényszerítette a túlterheléstől szabadulni vágyó ösztön. A világkép lelki hatását még inkább erősítette a benigna vallásosság, hiszen szabad utat engedett az istenséggel való egyesülés felfokozott formáinak, a misztikus átélés valamennyi változatának. Valóban aktív tényező volt e szellemi struktúra, valóban ösztönző és elriasztó erő; a regény motívum-rendszerének egyik nagy forrásává vált. A történeti helyzet, a kolostor lokális viszonyai s az archaizáló nyelv mellett éppen a világkép jelenléte és aktivitása teremt meg azt a múlt-illúziót, amely fontos összetevője a történeti regény esztétikai struktúrájának.

5 Irodalomtörténet

Az aszkézis

A gondolkodás sokféleképpen elemezte az alkotás folyamatát és természetét. A meglehetősen tarka anyagból két ellentétes felfogást kell most kiemelnünk. Egyik a modern életfilozófiákkal kapcsolatos: az alkotásban a személyiség teljes önmegvalósítását, önmagára ébredését, valamiféle totális létezését láttak. Ilyesmit jelzett Ady is apjához írott levelében: a skribler nép esendő, gyenge, de ha ír, legszebb énje árad át a műbe, tehát ilyenkor közelíti meg azt az állapotot, amelyet Sartre a személyiség legfelsőbb szintjén való élésnek nevezett a *Temetetlen holtakban*. A másik felfogás szigorúbb, aszketikusabb színezetű. Thomas Mann beszélt arról, hogy terjedelmesebb művei írásakor mindig elkövetkezett egyfajta fáradt-

sági állapot, kicsit ráunt a témára, s a befejezés rendszerint erkölcsi helytállásának eredménye volt. Éppen ez a szigorúbb szemlélet jelzi, hogy a tágabb, lazább értelemben vett aszkézis óhatatlan velejárója minden alkotásnak, minden alkotói létezésnek. A személyiség alárendeli magát feladatának, s a koncentráltság, a célratörő erőfeszítés, az irányultság feszes állapotában él. Sokszor lemondások árán közelíti célját, s összefogottsága élesen elkülönül a pusztá életélvezők elengedettségétől.

Az aszkézis szűkebb, lényegi értelme mindig összefügg valamiféle önredukcióval, az *adottból* való kiszakadás és az *eszményben élés* emberi következményeivel. Bármilyen eszmény érdekében történt: közös jellemzője a jövőben élés és a jelenből való kiszakadás, illetve a korlátozott, redukált jelenben élés. A haladó politikai-szellemi mozgalmak mindig a teljes vagy a teljesebb ember eszményét emelték a magasba, de ha súlyos helyzetben kényszerültek csatázni, ha csapdák és véredek között vívták harcukat, a viszonyok rendszerint kitermelték az aszkézist. S létrejött akkor is, ha tétlenségre kényszerült a haladó gondolat, ha ájult bénaságig terhelte a retrográd erők súlya. Legyen szabad néhány ismert változatra utalnunk, csupán a két világháború közötti időből! Percov 1959-es cikkében a 20-as évek viszonyaiból magyarázta Majakovszkij költészetének tragikus árnyaltságát. A költő teljesen átélte magát az eszménybe, roppant erőfeszítéssel harcolt a jövőért, s a már-már nyomasztó önfeláldozás elfojtotta a jelenből származó kudarc-élményeket, a közösség érdekében elfojtotta magában még az egyént is. Déry Rózsánéja a *Befejezetlen mondatban* szinte feláldozta családját a munkásmozgalomért. Elszántsága egyszerre emelte át az eszme komor, nagy megszállottjai közé s azok közé a nyomasztó ember-típusok közé, akiknél a megszállottság módosítja az emberi érzések ősi törvényeit. Németh László sziget-elméletét is szigorúság és önfegyelem lengte be; a jobb erők átmentését kereső szándék nem véletlenül fogalmaztatott így Sántha professzorral a *Győzelem* című drámában: „Ilyen korban, mint ez, nem szabad, csak szerzetesként élni. Egy emberibb, páros,

5*

600

Kovács Kálmán

vidám szerzetességben, de mégiscsak abban. Semmit se tartatok meg a világból a jövőn kívül: ez az egyetlen vagyon, amihez érdemes ragaszkodni. . . Ez a Sodoma esője előtti reggel: az embereknek el kell válniuk egymástól.” A lényeg az, hogy ha társadalmi-szellemi mozgalmak jutnak el az aszkézis gondolatához, akkor mindig a gátoltság, a nyomasztó akadályok kényszereivel kell számolnunk. S bármennyire megejtő a szellem nagy szerzeteseinek, a muzsik-csuhát öltő Tolsztojoknak szellemi sugárzása: éreznünk kell az erőfeszítésben eredendően benne rejlő tragikumot.

Aki olvasta a *Boldog Margitot*, láthatta: nagy lendülettel megírt, szinte egy tömbből faragott mű lapjait forgatja. A magasfokú átéltség, az alkotó kedv lendülete figyelmeztet: a téma nagyon közel állhatott az íróhoz, s talán az sem csupán a trilógia kompozíciós szabályaiból folyt, hogy egy év múlva ismét rokon jellemet teremtett újjá (*Julianus barát*). Ámulással feledkezett rá Kodolányi önnön teremtményére: a magát szentté nevelő nő aszkézisére. Volt, kellett, hogy legyen lírai gyökere is ennek a szimbiózisnak! Németh László írja, hogy kortársai között két „szent” volt, akik rossz, beteg testük naponkénti legyőzésével építették életművüket: Kodolányi és Gulyás Pál. Bizonyára vonzó lehetett írónk számára ez a nyulak-szigeti szép nő, aki megregulázta testét, megzabolázta lázadó érzékeit, s fájdalmak, szenny és megaláztatás árán emelte magát a tiszta szellemiség felé. Olyasmit sejtethetett át, mint a mítoszok metamorfózisaiiban: az ember ki tud törni alaki, testi predesztináltságából — szelleme, lelki erői révén.

A tatárjárás-regények nemcsak záró, de nyitó fejezetei is voltak Kodolányi eszmei-művészi fejlődésének. Az aszkézis központba kerülése jelzi már írónk megrendüléseit, a csapdaszerű kor bénító kényszereit, szinte bevezeti a jól ismert válságokat és tévedéseket. Jelzi, hogy a tehetetlenségére ébredő intellektuel barátokozik az aszkézissal, az önmegváltás gondolatával; így próbálja elhatárolni magát a világpiszoktól, s a világ-megváltásnak ehhez a legszerűlenebb változatához sodródik.

1972. júl.-sept. 41

E személyesség aztán átformálta a regény világát, befolyásolta a múltábrázolás súlypontjait. Már a korabeli tanulmányok (Sötér István: *A regényíró Kodolányi*; Várkonyi Nándor: *Kodolányi János*) hangsúlyozták, hogy sem a középkori misztika, sem a benigna miszticizmus nem bomlik ki igazán a műben, eltolódik egyfajta morális, aszketikus irányba. Segítette a módosulást a téma történeti háttere s az idő. A lefolyt tatárdúlás és az újabb betöréstől való rettegés állapotában létezett a kor, így az igazi misztikus célt, az istennel való egyesülést összeolvasztotta Kodolányi azzal a morális történet-szemlélettel, amely évszázadokon át hatott közgondolkodásunkban: a nemzeti katasztrófák mindig bűneink büntetéseként szakadtak ránk. Észrevehető, hogy a regény ábrázolta világképben a bűntől elrettentő elemek voltak túlsúlyban; a kor is halálfélelem közepette kényszerítette élni az egyént, így egyre inkább előtérbe került az önsanyargatás és a bűnöktől való megtisztulás vágya.

Margit aszkézise több, eszmeileg gazdagabb tehát a középkori misztikusok szokványos világánál. Ráadásul tovább bővítette Kodolányi a regény eszmei horizontját, mert a hősnő önsanyargatását kiemelte a privát és a vallási szférából, társadalmi-nemzeti ügyé, vállalássá, szolgálattá növesztette. Az aszkézisben valósuló misztikus cél összefonódott a morális történelemszemlélettel, s nemcsak önmagát akarta megváltani, hanem embertársait, nemzetét is. E nemzeti színezetű messianizmus láttatta úgy Margittal, hogy bűnei miatt küldte isten a tatárokat a nemzetre, s „ha esmég binökbe esünk, visszajönnek” (24.). „Lassanként beléevődött a lelkébe az a meggyőződés, hogy a világ minden nyomorúságáért és bánatáért, a magyar föld és az Egyház minden szorongatásáért s veszedelméért neki kell felelnie. És ez a felelősség rettenetes súllyal nehezült rá. Az ő érdeme Istennél száz és száz elesett lelket szabadít meg a földi szenvedéstől meg a túlvilági kín poklától” (276.). Aszkézisének, vállalt jegyességének nagy célja, hogy megmentse nemzetét az újabb tatárdúlástól: „ő a maga vállára vette mindenképp bűnét, s vigaszul kívánt szolgálni

602

Kovács Kálmán

a szegényeknek, árváknak, betegeknek, eltiportaknak, reményteleneknek, ő az Isten újabb büntetését, lesújtani kész ostorát akarta elhárítani a magyar nemzet feje fölé” (300.).

Feltétel nélkül vállalta az áldozatot és a mártíriumot; önként vetette alá magát az egyén fölötti nagy erőnek. Ahogyan közelített az ideálhoz, ahogyan küzdött a tökéletességért, úgy magasodott alakja a dúlás után újra berzenkedő, országépítő erők szimbólumává. S a szolgálatnak, a vállalásnak nagy példáját sugározta szét aszkézise: a teljesen feladatának élő, népe sorsáért önmagát is feláldozó, a kollektív történeti kényszereket felfogó személyiség példáját. Ahogy Talpassy Tibor írta: „Sorsával, áldozatvállalásával hangsúlyozza, hogy a népe boldogulásán munkálkodó vezetőnek mindig alá kell rendelnie magát az összesség által támasztott követelményeknek” (*A holtak visszajárnak*, 170.). Az egyéniség fő ága természetesen az égi jegyessel való egyesülés vágya, a bűn és az ösztön elleni harc, a lélek megmaradásáért s az elragadtatásért vívott személyes küzdelem, ám a messianisztikus színezet kollektív értékekkel gazdagítja a hősnőt, és a nemzeti sorssal állítja párhuzamba.

A jellemrajz

Roppant távolság feszül a regény kezdete és vége között. *A kezdet*: nyugósen, kedvetlenül ébredő gyermeklány, aki álmát meséli el az idős apácának, Katerina sorornak. Magas hegy tetején várat látott, s csodálatos fényben úszott a vár. Ő meg háborgó tenger partján állt, futott volna a fény felé, de nem tudott. Kiáltott, és földre rogyott, neki-nekifeszült a futásnak, de rémület bilincselte; félt, hogy elvész a hosszú úton. *A befejezés*: légiessé soványult alak, vézna test, aszketikus lélek; vágyik a halálra, s boldog mosollyal szenderül át a másvilágra. Visszatér a kezdet álma, de módosulva: kék a tenger, nincsenek rémek, az út sima és egyenes; sugárzó vidámsággal fut a gyermek a hegyen ragyogó vár felé, sikongókacagó eksztázisban érzi, hogy hamarosan megérkezik. Rokon kép, rokon álom-vízió, mégis fényévnyi távolság feszül közöt-

tük. A lélekmozgás e roppant ívén bontakozik ki az az erőfeszítés, amelyben szentté nevelődik Margit. Mert e mű jellemfejlődése: gátak, akadályok legyőzése, az önnevelés mindent lebíró, minden diadalmaskodó hatalma.

A csönd, a belső történet regénye a *Boldog Margit*. Az első rész talán a legsúlyosabb feladattal került szembe: egy gyermeklányban kellett elindítani a szentté nevelődés távrolól sem gyermeki folyamatát. Életkor és viselkedés, életkor és lelkiesszmei tartalmak olyan ellentéte ez, amely csak kivételes tapintattal és nagy beleéléssel oldható fel, s még ekkor is fenyeget a jellem anakronisztikus túlterhelésének a veszélye. Bizonyára Kodolányi is érezte a jellemábrázolás e súlyos buktatóját, mert valóságos motívumszövevényel igyekezett indokolni a kissé abszurd emberi képletet. A gyermeki lélek mesevágya, képzeletének szabad szárnyalása jól összehangzott a klastrom csodakultuszával. A mesevágy áhítattal feledkezett rá a csodákra, s így lassan beléivódtak azok a tartalmak is, amelyek a középkori világképet jellemezték. Fontos az is, hogy vonzódott Margit az áhítat emelkedett pillanataihoz. Szerette a csöndet, a magányt, mert itt ugyanazt a szárnyaló emelkedést érezte, mint álmaiban. Azért vonzotta az áhítat, mert olyasmit élt át benne, mint amikor apja nagy homlokát s koraősz haját nézte, hangját hallotta. Érzésvilágát, hangulatait, révületét erősen befolyásolta meghalt nénjének az emléke. Úgy érezte a kislány, hogy benne néneje jött vissza, isten küldte, hogy szülei teljesíthessék fogadalmukat. Ugyanaz volt a nevük is, s álmából felriadva, néha azt hitte, hogy ő a másik, a korábbi Margit. Az átváltozás, a személycsere különös hangulataival lepték meg e féleber állapotok: mintha másodsor járt volna a földön, mintha ismerősei lennének a dolgok. Természetes, hogy a példázatok hatására is meg-megismétlődött e furcsa szimbiózis, hiszen a misztika tág teret adott a személyiség elmozdulásainak.

Lehetett Margitban egyfajta természetes, eredendő belső hajlam a lelki tisztaságra, meditációra, az aszkézisra. Legalábbis ezt sugallja az író, amikor többször hangsúlyozza, hogy külsejé-

ben is hasonlított apjához. Homloka ugyanaz volt, de hasonlított rá kissé szomorú, néha elboruló, néha meg felgyulladó, nagy, barna szeme is. Egész életét végigkíséri az *apa-élmény*; mély részvétellel és fogékonysággal érezte át Béla szomorúságait, magányát, hangulati elborulásait, vágýt a remeték élete iránt. A lelki rokonság, a tatárdulás emléke és a királyi család menekülése, a helyzet, amelyben Jézus jegyesének ajánlották szülei, a gyermeklányok talán ösztönös vonzódása apjuk iránt: mindez elég arra, hogy — gyermeki szinten — komolyan vegye hivatását Margit, hogy komolykodva, kicsit utánzásszerűen kövesse a felnőtteket, hogy korán tanulni kezdje a világból kiszakadottak szerepét.

Aligha csodálkozhatunk, ha — színező, erősítő funkcióval — egyes értékű motívumok is erősítik a fejlődést. Anselmus fráter mondja Olimpiádisznak: „a gyermeklélek sokszor ellentétes érzelmek között fejlődik Isten csodálatos virágává”. A hiúság, a kiválni akarás, az elsősége törés, a makacosság „gyakran jóra hajtja a gyermeköcskét” (116.). A kolostorban élesen elkülönültek a vezetők és a sororok a gyermekektől: a neveltektől. Margit szempontjából egy negatívum a fontos: nem tartozott igazán egyik réteghez sem. Ő inkább dajkájához-nevelőjéhez, Olimpiádiszhoz vonzódott; ez az érzelmi kapcsolat vitte rá, hogy nagyoskodjon, hogy a felnőttek gesztusait imitálja, hogy önerejét próbálgatva hamar megismerkedjen a cilícium különböző fajtáival, hogy egy félállapotban, félig gyermeki, félig felnőtt állapotban éljen. A szerep, az imitáció sajátos helyzetbe sodorta: a felnőttek nem vették komolyan, kortársai közül, helyesebben a vele egykorúak közül pedig lassan kinőtt. Így minden irányban egyszerre kellett bizonyítania, pedig önmagát sem ismerte még, különösen nem lelki ereje határait. Kívülállása roppant próbákra ösztönözte, gyengesége viszont kudarcra predestinálta. Nagy érzelmi viharok kísérték letöréseit, de e depressziókban is eljövendő énje nyilatkozott. Még a mű első részében történt, hogy megérkezett a klastromba Olimpiádisz lánya, Örzsébet. Margit éppen a cilíciumot próbálta ki magán: szöges, tüskés övet

kötött meztelen derekára, de nem bírta, beleájult kínjaiba. Elsötétítette lelkét a kudarc, tudatára ébredt gyengeségének, félt, hogy nem képes feljutni a magas hegy tetején ragyogó várba. Őrsébetet látva, csak fokozódott indulata; úgy érezte, dajkája nem őt, hanem lányát szereti majd, s még inkább magára marad. A magány súlya, a féltékenység, a megkeseredés hatalmas látomást robbantott ki benne. A sötét düh a pokol képeit festegette: fortyogó üstökben főtt az egész kolostor, még apja és anyja is. Ájult, álomszerű vízió volt ez, szabadulni szeretett volna a kislány tőle, de hiába, a képzelet egyre vadabbul színezte – támasztotta a pokoli látványosságot. Testet öltöttek a prédikációk és a felolvasások példázatai, s önkívületbe sodorták a megkínzott kislányt. A kívülállás tehát erején túli vállalásokra hajtotta, a kudarcok pedig érlelték a bizonyára alkati hajlamot misztikára, révületre, látomásokra. Érlelték korán a benigna vallásosság extázisára.

Mindig reális motívumokkal építkezett Kodolányi, szemére is vetették egykor, hogy racionális szentté-válást ábrázol. A gyermeki élmény- és motívumkör persze átalakul, átlendül a transzcendencia vagy a féltranszcendencia világába, de átlendülését a miliő, lélektani és életkori sajátosságok segítik: álom, a kötetlenül csapongó gyermeki képzelet, ösztönös vonzalmak apjához s az apa képviselte lelki helyzetekhez, tartalmakhoz, a misztikát sóvárgó miliő stb. A motívumok színeződése révén nőtt át Margit is a már említett, felemás, lebegő helyzetbe, a gyermekkor és a felnőttesség közötti állapotba. S az idő csak aláfesti, összhangzóan erősíti e lebegő félállapotot: itt is áll minden, a belső történés időnkívülségét sejteti meg az érzékeny olvasó.

A jellemfejlődést elvezeti aztán Kodolányi az első nagy konfliktusig. Ráskai Lea legendájában nem mindig meggyőző, hogy a fiatal királylány miért végezte a legpiszkosabb munkát, miért kényszerítette magát minden undort legyőzni, kosszal, tetvekkal együttélni. Mindezt a gyermeklány első, nagy konfliktusából magyarázza Kodolányi. Margit komolyan készült hivatására, felnőttek módjára penitenciázta magát,

1972. júl. margit

73

s ha nem bírta az önsanyargatást, sírt, mint akinek elvették a játékeit. Közben azonban mindenki, főleg az apácák és a priorissza — *királylánynak tartotta, királylányként bánt vele*. Volt e konfliktusban egy vallási komponens: alázatát tettetésnek, önsanyargatását értelmetlen hiúságnak tartották. Volt egy létezési, egzisztenciális összetevő: nem önmagáért becsülték, hanem rangjáért; nem önmaga volt, hanem a királyi hatalom jelképes jelenléte. Volt ebben egy eszmei természetű ütközés: nem engedték, hogy a szegénységre készülő benigna elfeledtesse származását; ő kapta a legjobb ruhákat, ónedény helyett aranyedényeket raktak elé, s óvták a nehéz, piszkos munkától. Úgy bontakozott ki e krízisből a jellem, hogy értelmes renddé váltak a Ráskai Lea által feljegyzett, kusza mozzanatok. Margit, hogy bizonyítsa önmagát, visszautasított mindent: az aranyedényeket, az új ruhákat, s kereste a legnehezebb, legpiszkosabb munkát. Önmaga megteremtése, bizonyítása, igazolása mellett rászakadt a programszerűen vállalt lelki gyakorlat, a lázadó érzékek megzabolázásának és elölésének nehéz folyamata.

Lassan túlnőtt környezetén, megkezdődött távolodása az evilági hiúság-vásártól. Meg is fogalmazta magában, hogy ő nem a felnőttek, hanem isten elkötelezettje, egyedül neki tartozik felelősséggel. A távolodás révén egyre kritikusan nézte környezetét; úgy érezte, hogy a kolostorban élnek az igazi farizeusok. Ima közben ijesztő dolgokra nyílt a szeme: a „sororok mintha valamennyien átlátszókká váltak volna” (111.), „mindenki más, mint aminek vallja magát” (112.). A tiszta, gyermeki értékrend mély szakadékokat fedezett fel a felnőttek világában, s miközben távolodott tőlük, följük emelkedett, egyre inkább eszményeihez kötődött. Segítette a távolodást még egy motívum: ekkor hallotta az első híreket a nemi életről, és önnön testében is jelentette magát a nővé érés mozzanata. Visszariadt tőlük, csak tisztátalanságot látott bennük, nem értette őket, de taszították, elkedvetlenítették. Mindezek hatására érezte úgy Olimpiádisz, a kislány nevelője és bizalmasa, hogy Margit „lassan kisiklik a kezei közül”,

hogy „kétségbe ejtően romlik” (115.). Egyúttal kitágulás, eszmei elmélyülés is a környezettől való távolodása. Mélyülés a hit követelményei, az eredményes önnevelés irányába, de — különös módon — szociális, társadalmi irányba is. A magát megalázó, riasztóan piszkos munkákba temetkező Margit azt akarta példázni, hogy az „Úr előtt nincs király és nincs koldus” (109.), hogy a szerzetből is el kellene tűnnie a külvilág társadalmi hierarchiájának.

A transzcendencia irányába bontakozott tehát ki kríziséből, megbizonyosodott lelki erejéről, megerősödött igazában, felgyorsult környezetétől való távolodása. Amikor meglátogatták szülei, tőlük is úgy búcsúzott, mintha idegenek lettek volna. S aztán megkezdődött az a lelki helyzet-sorozat, amely majd a regény második részében uralkodik el: a váratlan letörések, a hangulati átcsapások sorozata. Ahogy eltávolodott tőle minden, úgy vált egyre súlyosabbá a magánya. Beleenyugodott a lelki egyedüllétbe, de végtelen szomorúság fogta el, nyomasztotta az elhagyatottság, míg csak bele nem fásult a sírásba, depresszióiba. Meg is lepte ez a hangulat, hiszen a nagy győzelem után telepedett rá. Csak az áhítatban, az elragadtatásban szabadult tőle, mert ilyenkor „fehér ruhás, égszínkék-öves asszonyt” vetített elé a látomás, aki magasan fölötte lebegett, megsimogatta és megcsókolta. Segített a meditáció és az önelemzés is! Rájött, hogy azért vannak váratlan letörései, mert azonnal tökéletes akart lenni, pedig ez lehetetlen. „Mindennap le kell győzni egy hibánkat” — fogalmazta meg a célt, s még inkább belevetette magát a munkába, tanulásba, önsanyargatásba. A nagy konfliktus feloldódása végén az is megfigyelhető, hogy nemcsak kiszakadt környezetéből, hanem vissza is olvadt. Ám a visszaolvadás más, magasabb rendű volt a korábbi állapothoz. Lelki síkon győzte le azokat, akik gúnyolták benne a királylányt; környezetét tisztelettel kezdte nézegetni piszkos ruháját, s látszólag minden adva volt, hogy könnyedén szaladjon fel a várba, a hegy csúcsát uraló, fényes, ragyogó várba. Valójában konfliktusok sora volt további életútja is!

*

A regény középső részében előre haladt a jellem kialakulása, s a folyamat eljut a befejezésig. A jellemrajz lényege az önalakítás és az állandó terhelés szakadatlan együttléte, az összefonódottságukból kicsapódó érzelmi hullámmozgás, a lelki lehanyaglások és emelkedések különös keveredése, a váratlan átcsapások, keresztelkedések. Összhatásában majdnem olyan e jellemrajz, mintha a 19. század kauzális emberszemlélete után a kikapcsolások, a hirtelen letörések világában mozognánk. Kodolányit azonban vajmi kevéssé formálták az új század irracionális életfilozófiái, s Margit jellemének töréseit sem ide kell visszavezetnünk. Inkább az abszolút célok, a totális eszmények természetéből következnek a lélekmozgás váratlan állapotai. A túl magas eszmény révén túl nagy terhet vesz vállaira a személyiség; az abszolút eszmény távoli, alig elérhető ragyogása örökös kudarcra kárhóztatja az emelkedni vágyó embert, szinte predesztinál a tragikumra. Valóban csak a megszállott szentek, a már-már aszketikus zabolázottságba szelődült lelkek képesek elviselni a kudarcok állandó súlyát, s kialakítani valamiféle bizonyosságot. „Elviselni” — valószínűleg nem is pontos itt e kifejezés, hiszen a labilis lélekállapot egyszerre ok és következmény. Következménye az eszményt közelítő erő-kifejtésnek, s oka további viselkedésformáknak. A depressziótól szabadulni vágyó ösztön veti bele magát a megszállott önnevelésbe, az érdemek gyarapításába, s a feloldódás vágya elégtül ki a misztikumban, az áhítat és a látomás pillanataiban, a transzcendencia keresésében. Az érzelmek örökös hullámmozgása, a lélekállapot hirtelen változásai, az okok és következmények egybecsúszása s az önszabályozás diadalai keltik bennük az érzést, hogy roppant mélységeket jár meg Kodolányi lélek-ábrázolása.

Az elmondottak előlegezik, hogy Margit fejlődése sem egyenesen ívelő folyamat, itt is hullámmozgásokkal, váratlan letörésekkel és újrakezdésekkel kell számolnunk. A jelenetezés négy nagy próba, négy nagy helyzet köré rendezi el a lélekmozgást. Összefügg a hősnő belső világával, hogy e jelenetek sem lehetnek fokozó, lépcsőzetes emelkedést sugalló helyzetek.

1972. júl. - sept.

75

Inkább *halmozó, variáló helyzeteknek* neveznénk őket; rendszerint a kísértés alkalmi, a szépen épített, már-már befejezettek vélt lelki világ megroppanásai, tehát halmozzák és variálják a küzdelem kríziseit. Talán csak annyi mutat az emelkedés, a jellem végső kialakulása felé, hogy az utolsó jelenet (az Ottokárral való házasság erőltetése) a legsúlyosabb próba, itt a legnagyobb Margit megkísértetése és győzelme.

Az *első helyzet* a testi növekedés, a testi változás fázisával kapcsolatos. Margit megnyúlt, kamaszlány lett, s az átmenet különös szokásokat állandósított. Jobban kereste a magányt, visszahúzódott cellájába, magába merült, elfeledkezett mindenről. Ha rányitották az ajtót, összerezzen, arca holtlápápadra vált, máskor meg elpirult, s úgy pattant fel, mintha kígyó marta volna meg. Különös, áttetsző, nagy volt a változás, mintha „itt egy másik, ahhoz csak hasonló, de mégis egészen különböző Margit élne; szinte idegennek látszott” (211.). Együtt járt az átmenettel az idegrendszer túlfeszített hiperszenzibilitása! A váratlan hatások — erősebb hang, hirtelen benyomás — szinte ideggörcsig túlozták a lélek felajzott, készültségi állapotát. Ebben a túlérzékeny, labilis helyzetben vált fontos tényezővé a cella kőkeresztje! Vonzotta a felzaklatott nőt, mindig rajta pihent meg tekintete, valamiféle kiegyensúlyozottság csábjával kecsegtetett, egyúttal azonban *szokássá* változtatott rendkívüli helyzeteket. Rájött arra a nővé érő kamasz, hogy ha sokáig nézi a feszületet, ha beleéli magát a látványba, akkor azonnal nekilődül a képzelet, s áttemeli a látomásokat anyagtalanná, feloldó világába. Konkrét szemlélet és beleélés — ez vezetett el a látomás képességének megszerzéséhez és gyakorlásához. Ahogy aztán testében jelentette magát a *nő*, úgy jelentek meg a nemiség átcsapásos, álruhás formái. Álmában Benedicta csókolgatta, kéjesen zsisongott egész teste, egy ismeretlen világ kísértette és riasztotta. A kiválásra, elsősegre törő nőt elkeserítették e tünetek; törekvése tragédiájától rettegett, az emberi nemmel való végzetes azonosságától. „Hiába akart olyan lenni, mint Isten szentjei, hiába királyleány... olyan tisztátalan asszonyi állapot,

610

Kovács Kálmán

mint a többi” (227–28.). A személyiséget kormányzó cél azonban sohasem omlott össze, mindig rátalált az újrakezdés tartalékerőire. Nagy dacba váltott át most is Margit, most vált igazán fontossá számára, hogy legyőzze önnön testét. Ettől kezdve kereste tudatosan a legpiszkosabb munkát, visszautasította az ételt is, s szembeszállt mindenkivel, aki könnyíteni akart dolgain. A jelenet utolsó soraiiban szinte fel is oldódott, úgy érezte, hogy alázata és penitenciái végképp kiölték belőle a királylányt. Az első jelenet két irányba hatott tehát: szinte természetes képességévé vált a látomásba áthajlás, az önnevelés viszont tudatosan irányult a test megzabolozására.

A *második helyzet* kevésbé drámai: lényege a konkrét események ihlette látomás és meditáció, amely még nagyobb serénységre ösztönözte a nőt. Említettük már: a Nyulak szigetéről lassan szárnyra kelt a hír, hogy Margit — szent. Világiak sereglettek hozzá, koldusok, betegek, meggyalázottak függesztették rá szemeiket. Az egyetemes részvét, a szenvedőkkel való összelvadás nagy alkalmi e találkozások. Itt ivódott bele a meggyőződés, hogy ő felel a világ minden nyomorúságáért. A helyzet a karácsonyi ünnepben tetőzött, ekkor hajlott át a látomásba. A hozzá seregglő elesettek képe összefonódott a jászol képével, és a lelki kontamináció életre hívta a jászolhoz vonuló nyomorult világ látomását, s megindította az elmélkedést. Ha van Megváltó — kérdezi Margit —, akkor miért nincs vége a szenvedésnek? S a felismerés: „azért, mert azoknak, akik a világ javáért könyörögnek, nincs elég érdemük Istennél...” (275.). Még nagyobb elszántsággal folytatta tehát érdemei gyarapítását, de aszkézise kiszélesült, elmélyült. Túlnőtt a pusztán személyes érdeken, a kiválás, az elsőség individuális motívumain. Ekkor ötvözte magába az egyetemes részvétet, ekkor érezte meg, hogy nincs igazi kiválás — visszaolvadás nélkül. S a jellem eszmei mélyülése révén, a visszaolvadó részvét emberi, szociális értékei révén volt képes közelíteni a — megváltó-szerephez.

A *harmadik helyzet* a macska jelenettel kezdődik. Tavasz volt, s a kikelet nyiladozása megkísértette a sororokat. Nyug-

talánabbak, ingerlékenyebbek lettek, s jött a „nagy” esemény: a klastrom fekete macskája megkölykezett. Parázs veszekedés támadt, hogy mi legyen a kiscicákkal. Amikor Benedicta és Alexandria azt javasolta, hogy pusztítsák el őket, szinte hisztérikus tiltakozás robbant ki. Még Margit is azt kívánta, hogy bár büntetné meg őket az isten kegyetlenségükért. Az álom aztán újrakölti e jelenetet, de parttalan kombinatív lehetőségei révén át is alakítja, a lelki elfojtásokat szabadítja fel, a belső világ titkait kényszeríti vissza a felriadó nő tudatába. Azt álmodta Margit, hogy az anyamacska és a kölykök felugrottak az ágyára, s dorombolva-nyalogatva hízelegtek neki. A jelenet aztán átfejlődik a nemi vágyak jelképes nyilatkozásába: „Margiton csiklandó izgalom borzongott végig” (283.). S az álom most már kegyetlenül végigjárta a megnyílt utat: rémülten látta Margit, hogy a macska férfivé változott, s nyomul utána, öleli, simogatja. Irtózáttal tépve ki magát a jelenés hatalmából, s mindjárt az okokat és az ellenszert kutatta. Látható, hogy az epizód megismétli és variálja az első helyzetet, s önmagában nem is mond annál többet. Legfeljebb azt jelzi az ismétlés, hogy mily nehéz volt legyőznie az ébredező nemi vágyakat, s ismét visszakényszeríti tudatába azt az emberi helyzetet, amelytől talán leginkább irtózott. Az szintén természetes, hogy az önelemzés most is csak a bűn bűnhődéséig, a naiv ördög képzetig és a flagellum ellenszeréig képes eljutni. Nem is önmagában, inkább következményeiben érthető meg az epizód jelentősége! Margit figyelme ismét önmagára irányult, az elviselhetőség legszélső határáig növesztette penitenciáit, s ez csak fokozta a környezet ámulását. Példátlan alázata révén emberfelettivé nőtt társai szemében, s a nemvilági lebegés szinte kikényszerítette a sororokból a látomást. Jolent látta, hogy „Margit nem is állott a kövezeten, amikor imádkozott, hanem egy jó arasszal a pádimentom fölött lebegett”. „Elena látta, hogy Margit feje fölött égi fény villogott” (286.). S e látomások a győzelem, a megbizonyosodás jó ízével töltötték el Margitot. „Diadalmasnak érezte magát. . . Rendíthetetlen erő s öntudat töltötte el. Nem volt hát hiába-

való az imádság, önmaga sok gyötrődése!” (287.) Arra vigyázott csupán, nehogy a kevélység bűnébe essen.

A középső rész utolsó — *negyedik* — helyzete a legsúlyosabb krízist zúdítja a már-már diadalmas apácára. Újból ellentétes és váratlan helyzet, a győztes lélek legnagyobb megpróbáltatása! Olimpiádisz beiktatásán mesélte a provinciális atya és Gerardus mester, hogy Béla kibékült Ottokárral, s a cseh király feleségül akarja venni Margitot. S itt már szinte erején felül kiszélesedett a front, most már nemcsak önmagával és szűkebb környezetével kellett megküzdenie, hanem — mindenkiel. Szembekerült szüleivel, az egyház és a kolostor érdekeivel, külpolitikai szempontokkal. Mindenki Margitot hibáztatta, de vádolták a provinciálist s a priorisszát is, az elhibázott nevelésért. Oly ellenségessé vált körülötte a környezet, hogy tervezték más kolostorba való áthelyezését is.

A helyzet számtalan kisebb jelenetre bomlik, s valamennyit meghatározza a hősnő makacssága. Minden erő megtörött ellenállásán, pedig nem mindig a belső biztosság szikrázott az ütések alatt. A hír hallatán azonnal nagy vihar kavardott benne. Teste-lelke tiltakozott a terv ellen, s megkeseredettsége mindenkiben ellenséget látott. „Úgy érezte, hogy az ördögök gyülekezetében ül, csak lesik az alkalmas pillanatot, hogy a nehezen felépített épületet, lelke tisztaságának és tökéletességének hófehér épületét rombadöntsék” (300.); „gyermekévei óta először érezte igazán a teljes elhagyatottság jeges hidegét” (301.). A dermedt magány ismét létezési konfliktusba taszította: önvád gyötörte, mert nem bizonyította magát mások számára, nem tudott olyan példát felmutatni, amely akár csak egyetlen embert is meggyőzött volna. Nemcsak a külső helyzet, de az egzisztenciális konfliktus is közrejátszott abban, hogy tényleg romokban hevert az előző fejezetek szépen épített épülete. A lelki ormok távlati és éles hegyi levegője után ismét a mélységek vak és fullasztó világába zuhant Margit. Ismét a kezdet kezdetén vesztegelt: „elülről kell kezdenie az egészet. Még több érdemet kell gyűjtenie Istennél, még nyilvánvalóbbá kell tennie, hogy ő a tatárvésszel bünte-

tett ország minden bűnéért vezekel, s el akarja háritani az újabb büntetést" (302.).

Am ekkor olyan konfliktust is át kellett élnie, amelyet sohasem tudott feloldani. Steril, halk világ ringatta eddig, parányi közösség gondjai-viszonyai között, s e reduktív milió illett is az eszménybe átnövés ceremóniájához. A nyers, a kegyetlen élet hullámai ott törtek meg a kolostor falai tövéen, ami bejutott belőlük, az olyan átszűrt volt már, hogy a kakofónia is összhanggá hazudhatta magát. A tényleges, a valóságos élet jelent most meg előtte, a lábuk rá kellett lépnie a földre, a dolgoktól elszoktatott érzékszerveknek észre kellett venniük a valót. S furcsán keverédtek a „vonzások és választások” is! Jézus jegyeseinek logikáját nem helyezte az egyház és a kolostor sem; rajongott apjáért, s csak a gondjait szaporította; nemzetét akarta megváltani, és segítségéért esdekelt a tényleges nemzet. „Igen, ha a valóságos világ földjére tette a lábát, már süllyedőben volt, már elszorította szívét a magány hideg fuvallata” (343.). A reális érdekek-láncolata nem az ő világa volt, ő csak a transzcendencia homályán át tudott ide visszapillantani. Itt érezte a „teljes elhagyatottság jeges hidegét”, amott, az eszmény és a transzcendencia birodalmában a jó magány várt rá, az elégedettségnek az az állapota, amikor az ember kitölti önmagát, maga is elég önmagának, s ráadásul társalaghat a hit és a látomás támasztotta jelenésekkel. „Már nem is e világban él” — olvashatjuk a fejezet vége felé; lompos, pizkos volt, de „oly büszkén járt-kelt, mintha lába nem érné a földet. . . és ajka körül szelíd, megbocsátó, magába merülő, szinte révült mosoly játszott” (331—32.). Így is csak annyira volt képes, hogy kirekessze tudatából a valót, hogy elterelje figyelmét a házassági terv támasztotta, elbizonytalanító ütközésekről. Csupán akkor oldódott végleg fel, amikor szülei kibékültek vele. Itt győződött meg arról, hogy helyesen cselekedett, s ezzel be is fejeződött a jellem kialakulása, s befejeződtek a terhelést követő, váratlan összeomlások.

★

A harmadik rész csupa elégia és líra: az elmúlás elégijára s az eksztázis lírája. Bármennyire ellentétes érzelmi állapotokról van szó, kiegyenlíti őket a regény. Az eksztázis átalakul csendes rajongássá, Mária szépségének vagy a halál sóvárgásának emelkedett élményévé, tehát össze tud békülni az idő múlásának elégijával. A lélek mély rétegeinek ábrázolása után a hangulatok világába érünk, a belső rezdülések finom, sóhajszerű lebegéséhez, ahol az elemi fájdalmak sem kavarnak már fel viharokat, a rajongás is tiszta emberi lírává szépül, s a lélekmozgást szomorúság fátyolozza be. A nyelv igazodik a kifejezendő tartalmakhoz. Néha prózaverssé szerveződik, különösen akkor, amikor a Mária-kultusz ragadja el Margitot. Ritmikus variációk sorakoznak fel, szinte himnikus magasságokig fokozza a női szépséget a képek ereje, az ismétlések varázsa, az archaikus zengzet nemes komolysága, a díszítő alliterációk: „Ó, szilő szép szömök, szép szömök, csillagzó fényben csillagozván! Ó, rózsálló, piros, tündöklő szép orcák, ó arany színvel fénylő, szép sárhajak! Ó, méznek édességével folyó avagy ézöslő szép ajakak, Istenfia gyakorlatos csókolgatásával megistenültek!” (382.) A szűk kolostori világ, a kőfalak börtöne jórészt kizárta a természetet a regényből. Itt, a nyulakszigeti csendben, évszázados fák árnyékában, a budai hegyek látványával lopózik be a táj a műbe, a líra forrásává válik, s különösen a záró akkordokat árnyalja. Az emberi érzelmekhez igazodik a természet; átlelkesített, érzelmi tartalmakat hordozó, néha jelképpé nőő tablók jelenítik meg. Nagy beleéléssel megírt részletek az öreg Béla és Margit találkozásai! Akadozik a szó, a néma ölelés mindennél többet mond számukra, hallgatás és gyónás a lélek megmosásának már-már szakrális ceremóniájává lényegül. Szembenézni kényszerít önmagunkkal s a komor dolgokkal, de könnyít, emel, súlytalanít is.

A harmadik részben módosul a jellem s a lélek mozgása. Nagyívű, emelkedő folyamatot figyelhettünk meg eddig, bár zuhanások, váratlan letörések szabdalták meg a főhős belső fejlődését. Most már csak önnön szintjén létezett a csúcsra

jutott ember, fejlődésének felfelé ívelő folyamata egyszintű mozgásba váltott tehát át: az átlag fölé nőtt szent öntörvényű viselkedésbe. Eleinte van még némi cselekmény, némi eseményszerűség. A kialakult jellem, a szent, benne kell, hogy éljen önnön környezetében, s e viszony kirobbantja a jól ismert konfliktus-típust. A nagyság akaratlanul is normát képvisel, pusztán létével örökösén jelzi, hogy mennyivel maradtunk el az eszmény mögött, s a környezet ritkán viseli el a szakadatlan megmérettetést. Megújuló és elcsituló súrlódásokra kényszerült Margit is. Csak kevesen tudtak azonosulni vele, társait inkább taszította és ingerelte a személyiség jelezte ideál. Természetesen nem ölthetett végletes formát az ütközés, nem válhatott a kisszerű környezet és a nagyság tragikus konfliktusává, de ott rejtőzött e lehetőség az eseményekben. Képvisel némi történet Béla és István fegyveres viszálya is, ám a regény a háború lelki visszhangját adta: a kolostor polarizálódását és Margit iszonyú fájdalmait. Ott van végül az idős apáca halála, amely először kényszerítette a hősnőt, hogy szembenézzen a nem-lét tényével és következményeivel. Szinte a Szabó Lőrinc hirdette felfogással, a „nem fájsz, hanem érdekel” elvével meredt bele a halál birodalmába, s bár kezdetben lázadott ellene, apja halálakor rájött, hogy „élet s halál együtt mérendő”, hogy a létezés nagy kerete, a kör önmagába térése a halál. S a szent számára természetesen a végső cél is: az égi jegyessel való egyesülés.

Eseményszerűség — említettük a bekezdés elején. Nem igazi cselekményről van itt szó, mert mindig a történések lelki visszhangja jelentkezik a regényben. A befejező rész igazi története: a múlt idő, a szereplők halálhoz közeledése. A hangulatiságnak s az időnek megfelelően állóképekre bomlik a részlet; montázszerűen összeillesztett, huszonnégy hangulatkép sorakozik egymás mellé, s e mozaikokban ott érlelődik a halál. Egy-egy pillanatkép újból számba veszi a kolostor lakóit, felrajzolja azokat a nyomokat, amelyeket az idő múlása hagyott vissza rajtuk, jelzi életük lezártágát, befejezettségét, a szükségszerű véget. S a sorakozó mozaikokban ott érlelődött

6*

616

Kovács Kálmán

Margit sorsa is: a mindent feloldó halál, a befejezésre ráhangolódott élet nyugalma és emelkedett öröme.

Kivételes művészet s nagy beleélés rajzolta meg az agónia pillanatképeit. Élet s halál között lebegett Margit napokon át, maga is csodálkozott, hogy él még, de ez a lét nem a reális dimenziókban mozgott már. Álomszerű, csendes önkívület, néha a valóra révedés, az érzetek és a tudat kötetlen kalandozása, élet s halál között az átvezető utak kémlelése jellemezte. Minden világos és átlátszó lett, a fokozhatatlan magányban könnyedén szárnyalt a gondolat, súlytalanná, lebegővé vált a test is:

„úgy érzi, a test . . . most széttagul, szétszóródik a végtelen térbe . . . Mintha a keze sem az ő keze lenne már, meg tudja ugyan emelni, de úgy tekint rá, mint valami idegen tárgyra . . . Lábai a messzibe nyúlnak, akarata nem ér el hozzájuk . . . Jó így feküdni, szabadon, könnyen, szinte a magasságban lebegve, mintha ringató hullámok vinnék, emelnék egyre feljebb. Könnyű, tapinthatatlan hullámok, mint a fény” (442.).

S most idézi vissza a záróképet azt az álmot, amellyel indul a regény. Visszaidézi, belejátssza a haldoklás folyamatába, de némi változtatással: eltűntek a rémek, a gyermek könnyedén, sikongó-kacagó eksztázisban szalad a hegyen ragyogó vár felé. Szerkezetileg összefog, lekerekít az ismétlés; odailleszti a pillanatképeket a lélekmozgás ívéhez. A változtatás viszont a kezdet és a vég közötti távolságot jelzi: a lélek győzelmeit, az esendő világ és a fenyegetett nemzet megváltására felszánt aszkézis megdicsőülését. Irodalmunk valóban magasrendű lélekelemző regénye e mű: egy különös jellem nagy beleéléssel ábrázolt lélekrajza.

Néhány szó az archaizálásról

Heves vitát robbantott ki Kodolányi regényeinek nyelvi archaizmusára. Mészöly Gedeon *Régieskedhetnémség* című cikkében (*Nép és nyelv*, 1941) lajstromozta a hibás alakzatokat

1972. júl. - szept. 49

(kresztyén, vagyomünk, ike atyáimünk, háromman stb.) és a téves grammatizálást. Felsorolt olyan eseteket is, amikor ismert, régi szavak helyett nyelvújításkorít szerepeltetett írónk, s amikor nem érezte igazán az általa használt alakzatok hangulati értékét. Tudós írás Mészöly cikke, de nem mentes a sértő szándéktól, a konzervatív ízlés nyilatkozásától (hivatkozásai Baksayra és Herczegre) s a gőg lekicsinylő gesztusaitól. A polémia aztán elfajult, rágalmozási perré dagadt, mert Kodolányi fogadott vagy fogadatlan prókátorai politikai gyanúsítgatásokkal és alantas fenyegetésekkel támogatták ingatag érveiket. A történeti távlat a lényegre kényszerít összpontosítani: a nyelvtudomány vétót emelt az ilyesfajta „régieskedhet-némség” ellen. Igaz, Mészöly példái a *Julianus barátból* valók, de ítélete a trilógia egészére vonatkozott.

Könnyű lenne elintézni e vitát a literátorok gyakori érvével: a hallását vesztett tudomány fülel a harmónia birodalmára, tudományos pontosságot követel ott, ahol csupán az illúzió a cél: egyfajta archaikus illúzió. Ahogy Móricz írta ugyanebben az évben a Rózsa Sándor özését támadóknak: „Rózsa Sándor mégsem beszélhetett debreceni dialektusban. . . De ne gondolja, hogy azt ambicionálom, hogy tökéletes legyen. Én csak színt keresek.” (*Kelet népe*, 1941. október 15.) Nyilvánvaló az is, hogy ha nagyon távoli kort ábrázol a történeti regény, éppen a nyelv világa a szükségszerű anakronizmus (Lukács György kifejezése!) egyik forrása. Az még elképzelhető, hogy a *Halotti beszéd* vagy az *Ómagyar Mária-siralom* nyelvén írjon valaki árpád kori regényt, az azonban aligha, hogy a modern olvasó élvezné is e nyelvi rekonstrukciót. Régi és mai egyensúlya, különböző eszközökkel archaikussá árnyalt, modern nyelv: ez lehet csupán az írói cél, ha már régieskedni akar, mert a nyelvi archaizálás nem lényeges kritériuma a történeti hitelességnek.

Igaz érvek ezek, jelen esetben mégsem nyugtathatnak meg bennünket. Kodolányi szándéka ugyanis több volt a pusztá illúzió teremtésnél. Nemcsak színeket keresett; élt benne az ambíció, hogy bizonyos mérvű nyelvi rekonstrukciót is el-

végezzen, tehát valóban érintette a tudomány birodalmát. Már *A vas fia*iban megfigyelhető, hogy két nagy forrásból táplálkozott az archaikus nyelvi illúzió: az árpád kori nyelv-állapot rekonstrukciójából és a tájnyelv ritka, a köznyelvtől távolieső szavaiból és alakzataiból. Ismeretes, hogy az Árpád kor végén fejeződtek be bizonyos hangfejlődési tendenciák: a monoftongizálódás, a labializáció és illabializáció, a nyíltabbá és zártabbá válás stb. Kodolányi mindenütt a mai állapot ellenkezőjét használja! A mai labiális és illabiális alakok fordítva, illabiális és labiális változatban olvashatók (marhája helyett morhája; város helyett váras stb.). Fordítva használja a mai zárt és nyílt alakzatokat; visszateremti a mássalhangzó-torlódást, főleg a jövevényszavakban. Diftongust használ a mai monoftongizálódott formák helyett (ielet, lián, laó stb.), rekonstruálja a mássalhangzó-kivetés előtti állapotot. A v, j hangokat hiátustöltőként fogja fel, s meglehetősen szabadon bánik velük. Természetes, hogy sokszor találkozunk a régies ragozással és a nyelvemlékek emlékezetes szavaival: seped, kegyüggön stb.

Az archaizmus másik nagy forrása a baranyai és a délsomogyi tájnyelv. Találkozunk jellemző igeragozással, az „aszondi”, „bánti”, „látí” vagy a „hazudol” típusokkal, összevonásokkal (hová lett helyett „há lött”). Nagy tömegben vetít vissza a 13. századba a köznyelvtől messze eső, nehezen érthető táj-szavakat: épölködik, bergyákol, cerkadozik, cikákol stb. Épp a tájnyelv lendíti túl az archaizálást a szükséges mértéken, s a megértést nehezíti néha („Egyszer kitesse a gyuhát. Akkorát epeködik.”).

A *Boldog Margit* nyelvi szempontból is kiemelkedő alkotás. Nem nyomasztják a testvér-regények túlzásai: valóban csak színeket keresett az író, csak árnyalt: a lélek tájain barangolván, nem juthattak szóhoz vitás értékű ambíciói. Csupán a párbeszédeket színezi a félig tájnyelv, félig kódexnyelv; az elbeszélő részek csak hozzáhangolódnak az archaikus illúzióhoz. Az akkurátus tudomány bizonyára itt is csóválhatja néha a fejét, de meg is kell hajolnia a nyelv káprázatos pompája

láttán, az erő, a finomság, a régiség ekkora összhangja láttán. Sőtér István véleményével kell egyetértőnk: annyi hajlékonysággal, oly gazdaságosan és meggyőzően használja írónk e kitalált, fiktív kódex-nyelvet, hogy felülmúlja a legraffináltabb stíl-utánzókat is.

Kodolányi Jézus-regénye*

Kodolányi mitológiai világképe evvel a posztumusz regénnyel végleges érvényre emelkedett. Mert összetartoznak, egymásra sugárzanak a mitológia világából építkező Kodolányi-regények, a Vízöntő, az Új ég, új föld, Az égő csipkebokor és ezen utolsó, az Én vagyok. A Jehuda bar Simon e regény része, kiadását csak az indokolta egykor, hogy nem jelenhetett meg a teljes regény. A Jehuda bar Simon nem külön mű, s különváltában csak történeti jelentősége van. Az Én vagyok történetére vonatkozik, hogy van Jehuda bar Simon vagy más címén: Jehuda bar Simon emlékiratai. A könyveknek sorsuk van, s a remekművek a sírból is kitörnek, ezeket tanúsítja a Jehuda bar Simon, de a Kodolányi-mű mítoszi regénykörét a Jézus-regény, az Én vagyok zárja, s annak szerves része a Jehuda-Judásról szóló én-regény.

Jézus regényét a címből kiindulva fejthetni meg. Mert megfejtendő, miért ír Kodolányi Jézus-regényt, miért éppen a Jézus-mítosz zárja az özönvízmítosz, a világszületés-mítosz, a nemzetteremtés-mítosz sort, azaz, minek is minősítendő ebben a sorban a Jézus-mítosz.

Én vagyok. S ennek az állításnak három értelmezése lehetséges: 1. Én vagyok. 2. Én *vagyok*. 3. Én vagyok (a szabadító). Én vagyok. — Ez a személyiség megjelenésének a mítosza. Én *vagyok*. Vagyok, aki vagyok, jelenti ki egy helyt a bibliai isten. Azaz az egyetlen igazán, teljesen létező az isten. Végül „Én vagyok a szabadító”, akit vártatok.

Szűkebb értelemben ez utóbbiról van szó. A szabadítóról, akire a zsidók vártak, aki eljött, de népe nem ösmerte fel. A mítosz folytonosságában viszont az Én-re kíváncsodik a hangsúly. Kodolányi ugyanis pontosan érzi a mítosz ama pszichológiai aspektusát, hogy a mítoszi személyiségfelfogás más, mint a mítosz utáni. A mítoszban a szerep a fontos. Aharoné és Mószéé. Aki jön, hogy főpap legyen, Aharonná léssen, s aki vezetni készül népét, Jósua, ő pedig Mószévá léssen. Jesuah az első, aki bár prófétának látszik, kijelenti, hogy ő nem egyik és nem másik prófétának az inkarnációja, hanem, aki sose volt. Én vagyok. Talán ezzel hívja ki leginkább az emberek — népe — haragját, ezzel az alázatosságból föltörő büszkeséggel, a mítoszi gondolkodásból való kilépéssel. A mítosz az ószövetség volt. Jézus az újszövetség más, új gondolkodási rendjét hozza. Jehuda bar Simon az ószövetségi mítoszból tekint ki Jesuahra, s ez a belső — pszichés — magyarázata, hitelesítése — árulásának. Jesuah azonban éppen azáltal lesz szabadítótá, mert megújítja a mítoszt. Megújíthatja, hiszen lényege éppen abban van, hogy Én *vagyok*. Létezik, mert teljességében öntudatára talál. Kilépve a mítoszból, kívülről szemléli azt. Az én teljes vállalása, az öntudatra ébredés isteni — vagyok, aki vagyok — állapota emberi közegbe ért, ami így viszont azt is jelenti, hogy rész. Az emberi öntudatra ébredés elkülönülés is.

* Kodolányi János: Én vagyok. (Magvető, 1972.)

Trinabaj 1972. okt., 10. n. 60-64.

Ha én vagyok, akkor van más is. Az én kiválása szükségképpen maga után vonja ellentétének megmutatkozását. Jesuah pusztá megjelenése a földön, emberi alakban, föltételezi Jehudát. Emberi közegben a tökéletes én kiválása mutatja a maradékot. A kiváló ellenképét. Az isteni, mely eredetileg — az ószövetségi állapotban — elkeveredik az emberi világgal, magát külön koncentrációban mutatja, mutatkozik általa az isteni nélkül való is. Bár korántsem ily szimplifikáció a Jesuah-Jehuda binaritás. A kettő egymástól el nem válik, s ez Kodolányi regényének a mélyeséges egysége, homogeneitása! — mert a kettő szoros relációban, mint ugyanazon komplexusnak a két, diametrális arca — Janus-arc! —, ez teszi a Jézus-regényt mítosszá, ezért sorolhatjuk a többivel egy sorba, s nem tekinthetjük se történeti, se vallástörténeti tárgyú regénynek, de pontosan olyan mítoszi formának, miként a többi, s jelentését se horizontálisan, a történet linearitásában keressük, hanem vertikálisan, a mítosznak, mint léthelyzetnek, s az írónak, mint e léthelyzetre merőleges tudatnak a feszültségében!

Jesuaah-Jehuda egy létezésállapot két pólusa. Maga a kettőre hasadt modern emberi tudat. Ebben a polarizáltságban Jehuda bar Simon képviseli az intellektust, Jesuah pedig ama teljességet, mely csak virtualitás, a horizonton lebegő remény. Így aztán Jehudát Jesuahból, Jesuaht pedig Jehudából lehet és kell értelmezni. Ők principiális fontosságúak a mítoszi regényben, a többiek — tanítványok, papok, farizeusok, léviták és a nép, az anyag, a keret, a motiváció. Az *Én vagyok*-ban Jehuda-Jesuaah vagy Jesuah-Jehuda bináris a lényeg. Mindkettő önnön teljességét akarja, s a végben ugyanazon képletre mutat. Jesuah a Golgotára indul, s ez az utolsó kép róla, ezt is Jehuda látja, Jehuda pedig, miután *elismételte* a Judit-szituációt, fölakasztja magát. Erőszakos halállal hal mindkét principiális hőse a regénynek. Jehuda nem tud élni Jesuah nélkül, de Jesuah élete sem folytatható ellenképe híján.

Jesuaah a legtermészetesebben veszi, hogy Jehuda a tanítványai közé kerül. Megszabadulhatna tőle, árulását előre sejtí, azonnal fölismeri. De nem küldi el, mert szüksége van rá. Mint árnyék a fényvel, éj a nappal, oly szerves kapcsolatot tart Jehudával. Miként a júdási csóknak is itt van a mély értelme. Jesuaht senki meg nem csókolja, csak Jehuda. Övék a legmélyebb közösség. Köztük van a titok. S amikor a csók elcsattan, ez ellenállhatatlan gesztusa Jehudának, Jesuah akkor súgja meg ellenképének: tudtam, tudok rólad. Az egymásra törő, egymást megsemmisíteni is képes energiák örökös vonzalma, a nagy és titokzatos törvény mutatkozik itt meg: Csak az létezik, ami nem létezik, mert a létezés önmagában hordja a nemlétezést; a semmi ott fészkel a valami centrumában. Ennél többet emberi gondolat és képzelet nem tud teremteni a mindenségre nézve. Ez a végső szintézis.

Ám Jesuah éppen azáltal lett *én*, olyan, ami nem volt addig, hogy a *semmit* magából kitaszította. S ez a *semmi* — Jehuda. Tehát — kizökkent az idő! Kodolányi Jesuahja engem Hamletre emlékeztet. Passzivitásból gyúrt alak. Éppen csak Jesuah-Hamletnek nem kell passzivitása ellen fölkelnie. Ő vállalja magát annak, ami. A kész világrendbe általa került valami, a passzivitás homogen koncentrációja, mely kizökkentette az időt.

Jesuahnak egyetlen akciója, hogy a *semmit* magából kitaszította, elegendő egy egész létezésre. Nem kell többé aktivitásba menekülnie. Mert elegendő egyetlen lényeges cselekedet, hogy mindent el tudjunk viselni. Ezzel szemben a *semmit* hordozó Jehuda örökös aktivitás. Oidiposzra emlékeztet. Nem a vérfertőzés vonatkozásában, noha a nagybátyja feleségével való viszonya a vérfertőzés fogalmát kimeríti, de éppen e lényeges vétet illető kitérése, az igazi cselekvés előli menekvése taszítja őt örökös aktivitásba, idézi elő látszatcselekvései folytonos sorát. Az intellektuális doktriner, lázas aktivitása közepette, nem veszi észre, mikén teljesül be a sorsa. Oidiposz tehát, mert minden akciójának az a szándéka, hogy megfordítsa a vétet, az eredeti bűnt, s mégis csak ahhoz ér vissza. Árulása után, e vétékre döbbenés állapotában, még egyszer találkozik a nővel és a szeretkezéssel. A szajha és a vele való ölelkezés az eredeti bűn megismétlése; Jehuda vezeklése, magakeresése csak arra volt jó, hogy aminek eredetileg nívója és hitele volt, most értéktelen, és

hamis szituációban ismétlődik el. Ez a jehudai fölismerés, mire csak az öngyilkosság következhetik. Oidiposz vakon vezet, Jehuda megsemmisíti magát, azzá lesz, ami valójában. Pedig Oidiposz ő, hiszen lába hibássága is Oidiposzra mutat. Viszont jellemző, hogy Jesuah feltámadását már nem írja meg Kodolányi. S a regényben csak az számít, az *van*, ami megíródott. A föltámadást, mint Lázár föltámasztását, írja meg Kodolányi. S ez az alakítás az eredeti mítoszon éppen olyan fontos, mint a mítoszörök szándékos konvergáltatása, mint az Oidiposzra utalás.

Jesuah csak akkor tudja énjét teljesnek, midőn Jehuda megjelenik tanítványai körében. Jehuda a tizenegyedik tanítvány, utána már csak Jesuah egyik vértestvére jó, hogy teljesüljék a belső kör, a tizenkettő köre. A testvér, a tizenkettedik már csak akkor jelentkezik, midőn nyilvánvaló, hogy Jesuah az, akinek állítja magát: *Én*; mert ott van már a tagadás is a belső körben; Jehuda, aki nem-én. S ő, Jehuda, mindig jelen van, ha valamely lényeges történik.

Midőn a testvérek a családi körbe akarják visszavonni Jesuaht, s aki magát kiszabadítja erőszakos körükből, s elfut, kicsoda akadályozza az erőszakoskodókat? Jehuda hadonászik botjával előttük, mígnem elvesztik harci kedvüket, s hagyják vesztére a testvért. Jehuda e cselekvése arra utal, hogy a Jesuah-sors alakításába nem akkor szól bele, midőn ténylegesen elárulja mesterét. A Gecsemáné nagyjelentében, a Szabadító elfogatásakor azt gondolja magában: „Mindeddig minden úgy zajlott le, ahogy előre tudta. Ahogy valamikor, ismeretlen időben vagy időtlenségben már megélte.” Jehuda tehát nemcsak azáltal igazi partnere Jesuahnak, hogy személyiségének antiképe, de azáltal is, hogy benne a mítoszi folytonosság időnként földereng.

Igen, ő az ószövetség szempontjából részese a történetnek. Először úgy véli, Szabadító-várhoz csapódott. De hol van a pillanat, midőn megrendül, kételkedni kezd? „Én pedig azt mondom: szeresd ellenségeidet! Tégy jót azokkal, akik rosszat cselekednek veled, imádkozz azokért, akik átkoznak” — jelenti ki Jesuah, mire Jehuda fölszisszen. Különös szöveg, s éppen Purimkor! Nyilvánvaló szakítás a hagyománynyal. Most zökken ki az idő. Ettől a pillanattól fogva figyelni gyanakvással Jehuda a Mestert. Mostantól mozgósul világképe, egész műveltsége; külsőként nézi Jesuaht.

Jehuda fölszisszenésétől azonban hosszú, meditatív út visz a fölismeréshez. E fölismerés nem a meditáció következménye, nem is Jesuah megnyilatkozása. A szóbeszéd, miszerint Jesuah — fattyú. Tehát nem népének gyermeke. S ekkorra már oly kész, annyira megmunkált a lélek a neki kedvező, az őt igazoló motívum befogadására, hogy feled minden óvatosságot. Jehudának megvilágosodást hoz a szóbeszéd. Kételyét egyszerre oldja és nyugtatja. A részleteket, amelyek oly igen kínozták eddig, most egyszerre egybeállni látja.

Ha Jesuah fattyú, akkor nem lehet más, mint beavatott. S oly igen rögeszméje rabja már Jehuda, hogy a saját mitológiáját is felejt. Elfelelte, hogy Mósze is beavatott volt, és Mósze is fattyú volt. Amit be kellene látnia éppen most, hogy a mítosz ismétlődik, dehogyan látja be, hiszen ő már nem a tényleges valóságra kíváncsi, hanem rögeszméjét kívánja igazolódni. Aki egykor népét megváltotta, kivezette a pusztába, a pusztán át az új haza határáig, Mósze, a királylány és a zsidó rabszolga titkos szerelmének gyümölcse volt, tudhatná Jehuda! S ez a Mósze, anyja jóvoltából, királyi nevelésben részesült, s beavatottja lett az egyiptomiak tudományának! Így tehát az új megváltónak is — a mítosz diktandója szerint! — fattyúnak és beavatottnak kell lennie. És Jehuda nem ismeri föl az azonosságot, a mítoszi ismétlődést! Részint ő tudja a legjobban a mítoszt, részint pedig nem jut eszébe a döntő pillanatban. Mert másképp gondolkodik immár. Igaz, Jesuah nem úgy és abban az értelemben fattyú és beavatott, mint Mósze. Fattyú mivolta és beavatottsága — s ezt a regényíró ábrázolni mind gondosan kerüli! — inkább csak abban sejlik, amit Jesuah hirdet. S amit hirdet, egyetemesebb, mint Mósze nagy tette. Jesuah nem népét, az embert akarja megváltani, nem népének, hanem az egész emberi nemnek akar hazát, boldogságot adni. S mi a tartalma e megváltásnak, e hazára találásnak? Már ahogy Kodolányi sugalmazza! Az *Én vagyok* kijelentése. Az önismeret, az én-

vállalás szókratészi bölcselme, hogy ismét egy konvergenciára utaljunk. S bár Jehuda is annyira az újszövetségben él már, hogy döntő pillanatban felejt a régi mítoszt, az őszövetség rendjét, nem akarja, nem képes vállalni az új törvényt. Nem akarja önmagát vállalni. Egész élete futás személyisége alapvető természete elől. Nem akarja vállalni testi hibás mivoltát, ami azt is teszi, hogy nem tudja éberén kísérni lelke alattomos mozgalmait. Nem vállalja a szerelmet sem, mert az a törvényt látszik sérteni. S az önismeretnek ez a negációja szerzi minden tévedését, lesz földidője nagy bűnének. Jesuah merőben újat kreál, s ez puszta létében illeszkedik a régihez, Jehuda igen aktívan tiszteli a régít, de szakít a tradícióval. Jehuda a mítosz szerint akar élni, bár már nem tudja vállalni annak rendjét, Jesuah fölsimván a helyzetet, új törvényt tesz, mítoszt alkot, s visszajut a mítosz eredeti körére.

Jehuda öntudata az immanens mítosz. Amikor a mítosz elszakad az eleven gyakorlattól, de eléggé gazdag hozzá, hogy a jehudai értelem benne megnyugodjék. Mindig elégséges okra leljen e zárt mítoszban öntevékenységéhez. Ha pedig valamely gyakorlati tény nem illeszkedik, fölborítani látszik az immanenciát, akkor nem számít a tény. De a mítosz ily immanens értelmezése a mítosz halála is. A zárt mítosz nem mítosz. Jehuda végül — öntudatra eszmélése pillanatában — az abszolút magányt ismeri föl. Amikor fölsőleges a mítosz, hiszen nincsen másik ember. A hiány pedig nem szükségeli a rendet, a szintézist. Elég, ha önmagát tudja, a rész szerint valót, az analízist.

Kodolányit már megrótták érte, hogy részint példázatos, részint pedig a belső monológ jegyében gombolyítja regényének fonálát. Heterogén könyv, mondják. Nem hinném. A regény előadásmódjának e heterogenitása — inkább kettőssége — szükségesszerű. Ahol a mítosz eleven — a jézusi létkörben —, ott a naiv epika cselekményes világában vagyunk; ahol a mítosznak hitele van, a példázatosság, a bibliai él. Jehuda körén, az immanencia körén, az analízis körén viszont a belső monológ szükségeltetik. Nem téveszthet meg bennünket a Jehuda-létkör homogeneitása, mert az csak az előadásmód egyneműsége. Sokkal egyneműbb világ a Jesuahé, mint a Jehudáé. Jesuah példázatai gyakran ellentmondani látszanak egymásnak. Jehuda különösen érzékeny ezen antinomiákra. Pedig az élet éppen Jehuda immanens okoskodásait töri össze.

Csábító volna Kodolányit hőseivel szembesítve, dönteni benne, vajon melyikkel azonosítsuk a szerzőt, Jesuahval-e, Jehudával-e? Ahogy a hajdani párhuzam lehetősége is emlékeztetünkbe üt, Ozorai Imre és Benczédi Székely István zsidó—magyar történetpárhuzamosítása. Nem érdemes ilyes vonatkozásokkal törődnünk. Kodolányi Jézus-regénye mitológiai regényeinek relációjában szólal meg híven. Miként egybokorban tartja őket genezisük, egy összefüggésre tarthat számot értelmezésük is.

Föltűnő, hogy a mítoszregények mindig az átmenet, a válság problematikáját kutatják. Még föltűnőbb, hogy mily tág horizonton tartják az emberi problematikát. A legnagyobb távlatból vizsgálódnak, ezért választja e távlathoz Kodolányi a mítosz dimenzióját. A civilizáció és a természet kapcsolatában tanulmányozzák a küzdő embert.

Eredetileg az istenek uralkodnak. Ez a Vízöntő periódusa. Tehát a természet uralmáról van szó ekkor. Az Új ég, új föld világában a félig isten, félig ember dominál. Ez a természet és a civilizáció viszonylagos egyensúlya. Ami azonban csak átmeneti maradhat. A civilizáció fejlődése mögött a társadalom, a társadalmi, közösségi ember kibontakozása a fedezet. Az égő csipkebokor a társadalomalkotás periódusát idézi. Amikor a törzsi fejlődés öntudatra eszmélteti az embert, a törzsből nagyobb közösség lesz. A társadalmiság kibontakozása nagy előnyök és nagy hátrányok halmaza. Mindenesetre, a társadalom fejlődése teszi lehetővé a személyiséget. Az Én vagyok előtt hatalmas fejlődés ígérkezik.

A Jézus-regény értelme, hogy a civilizációs és társadalmi fejlődés megteremtette a személyiség kibontakozásának minden feltételét és minden akadályát. Az ember ugyanis — fejlődése során — mindig nyer valamit, s mindig veszít is valamit.

Azt kell tudni, mit nyer, de azt is, hogy ehhez képest mit veszít. A jézusi személyiség jelentősége az, hogy benne és általa az az *én* mutatkozik, akiben nemcsak a feltételeknek való megfelelés energiái, de az akadályok ellensúlyai is tudatosak. Vele szemben áll Jehuda, aki megfelel ugyan a föltételeknek, de semmi ellensúlytudata nincsen. Az akadályokkal szemben képtelen védekezni.

Jesuah és Jehuda egy értékskála két végpontjának is fölfogható. Köztük terjed a tipológia, köztük bizonytalankodik vagy dönt az ember. Avagy minden személyiségnek megvan a maga jézusi és júdási hajlama és lehetősége. Döntés kérdése is, hogy melyik pólus kerekedik fölül. — Íme, az Én vagyok minősítése.

Ami pedig a mítoszregények és az életmű viszonyát illeti, Kodolányi megalkotta a maga társadalmi regényét, a maga önéletrajzát és történeti regénytípusát. Innen lépett tovább, a mítosz körére, mikor igen elmagányosult, s kísérletet tett az antropológiai regény megvalósítására. Természetes ez, hiszen határhelyzetbe került, amikor csak kettőt tehetett. Vagy eldobta volna az írást, s talán az életet is avval, de ha már az életet választotta, nem tehetett egyebet, mint a legnagyobb távlatban és a legradikálisabban föltette a kérdést: Mi végre vagyunk?

Ma már megítélhető, ezt a kérdést feltennie nem volt hiábavalóság. Az Én vagyok, ha nem is volt Kodolányi végső műve, végső szónak, síron túli üzenetnek bizony méltó egy kivételes írói szellemhez.

Csűrös Miklós

KODOLÁNYI JÁNOS: ÉN VAGYOK

Posztumusz mű kerül az olvasó elé, közel negyedszázaddal megírása (1950 – 51) és évekkel szerzője halála után. Az *Én vagyok* Kodolányi János akarattjai magányában, olyan művek szomszédságában keletkezett, mint a *Vízözön*, a *Boldog békeidők*, az *Új ég, új föld* és *Az égő csipkebokor*. Az író az ókori Kelet tágas és színes terepét, mítoszt és realitást elegyítő világát szemeli ki, hogy visszavetítse rá látomásait, életre keltse benne eszméit, világképét. E tárgyválasztás veszélyei közismertek; igazi művésznak kell lennie annak, aki a szenzációs ásatások, világgraszoló írásmegfejtések és más tudományos erőfeszítések nyomán a XIX. század közepe óta fokozatosan feltáruló ősi keleti életmód és kultúra tárgyi egzotikumán túl meglátja, felfedi ebben a sajátos világban a mához szóló, általános, érvényes tartalmat. Hogy ne a színes díszlet mulékony vonzalma érvényesüljön, hanem emberismeret és történelemszemlélet tartósabb, s éppen az irodalmi forma révén hatékony tanulságai. Az *Én vagyok* témájával kapcsolatban külön is meggondolkoztató, hogy Jézus személyével, korával, problematikájával könyvtárnyi irodalom – számtalan regényes megközelítés is – foglalkozik; tud-e a szerző, egyáltalán lehet-e még újat mondani széprózában erről a kétezzer éves emberi – mitológiai jelenségről?

Kodolányi kitűnő érzékkel találta meg a Jézus-tematikának azt a pontját, ahol újszerű információkat közölhet, és pedig tehetségének, egyéniségének igen megfelelő területen, a lélektani

683

elemző bírálat szférájában. Leleménye voltaképpen egyszerű: Jézus és Júdás kapcsolatát állítja a regénycelemek közép-pontjába, de nem az elárult „istenfiú”, hanem az áruló ember szemszögéből. Igazi főhőse Júdás, azaz Jehuda bar Simon, aki a bibliai hagyomány szerint harminc ezüstért üldözői kezére adta Jézust. Az Újszövetség igen szűkszavúan szól Júdásról, a kommentátorok is általában a kérdés titokzatosságát hangoztatják. „E boldogtalan megmagyarázhatatlan okoknál fogva elárulta Mesterét” – mondja róla Renan; „az egyetlen emberi misztérium, amely az Evangéliumokban élénk kerül” – kommentálja az árulást Papini. Kodolányi ezt a „megmagyarázhatatlan” mozzanatot, ezt az „emberi misztériumot” választja tárgyául. A pszichológia területére lép át a mítoszról, regénye monumentális analitikai kísérlet Jehuda árulása titkának megfejtésére.

Miért és hogyan követhette el Jehuda a bűnt, amely örökre összefonódott nevével az emberiség emlékező tudatában? Kodolányi a jellem szerkezetében gyökerező, látszólag végzetserű tévedésből, a nemzeti érdek félreismeréséből, a – mai szóval – „hamis tudat” befolyásolta helyzetértékeléséből vezeti le a történeteket. A legapróbb részletekig lebontja azt a folyamatot, amely a Jesuah-Jézushoz eredetileg jó szándékkal közeledő Jehuda elidegenedésén, gyanakvásán, ösztönös, majd tudatos szembehelyezkedésén, titkolt megbotránkozásán át a feljelentés gondolatának felbukkanásáig, megizmosodásáig, végrehajtásáig, majd az áruló öngyilkosságában tetőződő, tragikus megbánásáig vezet. A regény hőse furcsa, negatív bűnös: nem a törvények megszegésében marasztalható el, hanem épp ellenkezőleg, az előírások szolgálai betartásában, az élet lüktető valóságának elárulásában, a megváltás igazi, konkrét lehetőségeinek gyáva eljátszásában. És így árulja el Jesuht, mulékony társadalmi alakulatokért, megmerevedett hagyományokért reszkerve, az igazi értékeket szánalmas következetességgel félreismerve. E

Kodolányi személyiség minél hiánytalanabb ábrázolására Kodolányi kettős módszert alkalmaz: előtörténetét – szerencsétlen születésének, nyomorekságának, családja széthullásának, kereskedőéletének és Judithtal való végzetes szerelmének krónikáját – első személyes, fiktív memoárban, a *Jehuda bar Simon* címen közismert, önállóan is megjelent prózai remeklésben összegezi; a Jesuah mellett eltöltött időszak eseményeiről az író által harmadik személyben előadott, több szálú, részletezőbb, nagyobb mellékszereplő-gát lát felvonultató, és a táj, környezet természetű megfestését is ambiciózus epika tájékoztat. A kétfajta módszer egységét az biztosítja, hogy Kodolányi az objektív és hagyományosnak látszó elbeszélésben is Jehuda szubjektív nézőpontjával azonosul, az ő tudatának szintjéről ábrázolja és értelmezi az eseményeket, s csupán a stílus árnyalataival fejezi ki a hőstől eltérő különvéleményét. Az azonosulás és távolságtartás, a megértés és elítélés finom egyensúlya jellemábrázolás egyik bravúrja, s ez visszavezethető arra, hogy Kodolányi bonyolult egységben látja az esendő ember sorsát és jellemét, a determináltság és szabadság viszonyát Jehuda választásaiban, tetteiben. A Jehuda-lélekrajz mély hatásának másik titka talán az, hogy a regény közlésében a bibliai eset sokszorosan túlmutat önmagán, történeti egyszerűségét megőrizve is egy típus és magatartás általánosított mintája, modellje lesz. Az író tudatosan szakít a vallási hagyomány Júdás-felfogásával, amint Várkonyi Nándorhoz írott levelében megfogalmazza. „Júdás sem az a szememben, amivé a teológia tette. De nagyszerűen bele tudom sűríteni véleményemet mindenféle ámulásról, az akaratlanról, az ártatlanról is...”* Júdást kortársunknak, „modern” embernek érezzük, egy kicsit a polgári értelmiség Klim Szamgin-i típusa rokonának, aki a kor útvesztőjében eltévedve, önzésében, kicsinyes partikularitását védel-

* Itt köszönöm meg Várkonyi Nándornak, hogy a birtokában levő Kodolányi-leveléket megmutatta nekem.

685

mezve, képtelenné válik bármely nagy érzés vagy emberi jó ügy tartós szolgálatára, az önátadás erkölcsi pátoszára.

Az ámulás elemző magyarázata és modellizáló általánosítása mellett Kodolányi mondanivalójának, írói becsvágyának másik fókusza a regényben Jézus szerepének és jelentőségének modern interpretálása. Ugyancsak Várkonyi Nándorhoz írott szavai szerint „az elveszett, a titkos Jézust” akarta megragadni, akinek „ezoterikus tanítása” elsikkadt vagy dogmává száradt az egyházban. Jesuahja megalkotásakor nem az ember, a személyiség művészi újratemtésére törekedett, hanem a tanítás tudós-filológus rekonstruálására. Kísérlete nincs híján izgalmas intellektuális elemeknek – alaposabb vizsgálat kimutathatná, hogyan ágyazza bele Jesuah gondolatait a földközi-tengeri népek legrégibb mitikus-vallásos elképzeléseibe, hogyan rokonítja tanításait a görög filozófia naiv-dialektikus áramlatával. Mégis, ezek az önmagukban figyelemre méltó értelmezések nem illeszkednek szervesen a regény szövetébe, betétek, Jesuah szájába adott esszék vagy aforizmák maradnak; ezzel kapcsolatos hiányérzetünk másik oldala az lehet, hogy Jesuah életének adatait, a kis szekta barangolásának útvonalát stb. Kodolányi úgyszólván változatlanul veszi át a hagyományból, s a Mester viselkedését, tetteit, megnyilatkozásait nem belülről, nem érzéseinek és gondolkodásának eleven valósága felől, hanem tárgyszerűen, kívülről ábrázolja. Jehuda, a többi tanítvány és az egész, életükkel érintkező emberi világ mind Jesuahhal, mind egymással bonyolult kapcsolatrendszert alkot, viszonylathálózatot, amely az egymást keresztező, szubjektív reflexek összességéből szövődik. Kodolányit a Jézus-fenomén földi hatása érdekli, írói szándéka egy tükörbe gyűjteni a sokféle szubjektív tükörképet, s köztük Jehudáét mint legjellegzetesebbet mikroszkóppal felnagyítani, monumentalizálni. Csak Jesuah nem viszonyul senkihez szubjektíve ebben a regényvilágban, csak ő áll szemben merev, nem alkalmazkodó, végső fokon nem emberi valóság-

ként a többi szereplővel. Ez az ellentmondás megbontja a regény szerkezeti egységét; természetesen a formai felemáság mögött mélyebb tartalmi-világnézeti okok húzódnak meg, s itt az *Én vagyok*-ra ugyanaz áll, mint a XX. század megannyi más értékes szépirodalmi kísérletére, amely valamilyen vallásos világnézet hatása alatt keres választ az ember korszerű, nagy gondjaira: amikor az erkölcsi eszményt akarja ábrázolni, elvont marad, csak a bibliai tanítás betűjét tudja visszhangozni (mindegy, hogy újszerűen, gondolatilag izgalmasan fogja fel e tanítást), viszont remekel a „rossz”, a bűnös megjelenítésében. Az emberismeret diadala ez az elvont-morális programalkotás fölött, az írói módszer győzelme a teológiai-filológiai megközelítéssel szemben.

Bár a regény legfőbb értéke emberkritikai oldala, a mély és leleplező személyiségrajz, tévedés volna azt hinni, hogy itt valaminő objektív, kifelé forduló, másokat megszegyenítő, ördögi megismerő kedv működne. Ellenkezőleg, Kodolányinál programszerűen az önismeret az emberismeret kulcsa, életműve gyónás és vallomás, s ha ő az ember démonairól beszél, önmagában felismert démonok azok. Thomas Mann jellemzi – Dosztojevszkij kapcsán – azt a művésztípust, amely betegség, megszállottság és megkísértettség mélyéből emelkedik a „vallásosba”. Neki is voltak tragikus tévedései, benne is éltek keserű ambivalenciák, ő is utat tévesztett, a kor dilemmái között vívódva. A regény személyes, mondhatni lírai felhangját az olvasóknak és irodalomtörténetírásunknak nemcsak mint a művet meghatározó hangulati és jelentésrétegek egyikét kell felfognia, hanem úgy is, mint az idősödő író áttételes, objektívált, de szemérmességében is félreérthetetlen vallomását, amely arról tanúsodik, hogy másoknál szigorúbb bírása tudott lenni önmagának.

A látomásait az ókori Kelet világába vetítő Kodolányi pályáján a Júdás-regény a remekmű egyik lehetőségét jelentette, olyan élményt és ihletet, amelyben erőszak nélkül összeegyeztet-

687

hette kétféle hajlamát, a lélektani igazság kutatásának naturalista gyökerű szenvedélyét meg az őt foglalkoztató problematika mitikus-történeti általánosítását. A nagy lehetőséget részben sikerült is valóra váltania, elsősorban a *Jehuda bar Simon*-ban, valamint a Jehuda-lélekrajz legjava részeiben. Ezek a fejezetek a Jézussal foglalkozó világirodalmi alkotásokkal összehasonlítva is megállják a helyüket, nemcsak tárgyi újszerűségük (Júdás árulásának fikatív, de lélektanilag hiteles magyarázata), hanem e tárgynak életet adó emberismeret s az antik és modern világ merész összekapcsolása miatt is. Más részek azonban – az érintett világnézeti okokból és bizonyos művészi következetlenség folytán – erőtlenebbek, feleslegesen részletezők vagy elvontan teologizálóak. Prózaírodalmunk történetében, amelynek fő sodra közismerten az analízis útjától eltérő irányban fejlődött, az *Én vagyok*-nak így is fontos helyet kell elfoglalnia. Ha keletkezési idejére s a magyar irodalom akkori szkematikus átlagára gondolunk, akkor ezt a bűnről szóló, és a bűnbánó szenvedés ihletében fogant, vallomásos regényt a korszak kevés számú kiemelkedő alkotásai közé kell sorolnunk. Ami pedig a sokáig kéziratban lappangó szöveg kiadását illeti, örömmel nyugtázhathatjuk, hogy Bulgakov aforizmája, amely eredetileg is egy Jézus alakjával foglalkozó regényre vonatkozik, ezúttal is igazolódott: „kézirat sosem ég el”, az igazán értékes művek előbb-utóbb megtalálják az utat közönségükhöz.

Csűrös Miklós

1972

Gyűjtésanyag kötetek

Ullás Endre: Áronyékrajzok. Ugyan, 1972. "Magvető"

234-239. (1935: Feketevíz)

Péteri Pál: Kritikus pontok. Ugyan, 1972. "Gyűjtésanyag"

511-516. (1960: Békevár)

KODOLÁNYI JÉZUS-REGÉNYE

KODOLÁNYI JANOS, *En vagyok*, Magvető, Budapest, 1972, 688 lap.

Kodolányi János tavaly megjelent posztumusz regénye, amely több, mint két évtizeddel ezelőtt (1950-51-ben) íródott, minden bizonnyal a két évtized magyar irodalmának egyik legnagyobb alkotása. Hogy miért csak most került a magyar közönség kezébe, erről valamit megtudhatunk a közel hétszáz lapnyi könyv végén található megjegyzésekből (Csűrös Miklós utószava) és Kodolányi önéletrajzi írásaiból is. Az íróval kapcsolatos félreértések tisztázása azonban nem a mi feladatunk. Magáról a Jézus-regényről, vagy ha úgy tetszik, Júdás-regényről szeretnénk elmondani személyes benyomásainkat. Tárgyilagosságra törekszük, de nem rejtjük el csodálatunkat.

Mindenki tudja, mennyire ismerte Kodolányi az ókori keletet, a Biblia világát, és milyen szenvedélyesen kereste fiatal kora óta az igazságot, hogyan vívódott hit és hitetlenség, a legszebb humanizmus és a nihilizmus között. *En vagyok* c. regénye ennek a vívódásnak páratlan irodalmi vetülete; vallomás-irodalmunk gyöngyszeme.

Kodolányi a *Sülyedő világ*-ban leírja, hogy egészen fiatalon milyen lázasan kereste az élet értelmét, hogy' feszegette Hamlet módjára a lét és a nemlét problémáit. «Lázás keresgélésében az élet értelme után — írja — eljutottam az Evangéliumhoz. Végre is meg kell egyszer vizsgálnom, vajon mit jelent Jézus tanítása, egyénisége, meg kell vizsgálnom a kétezeresztendős problémát, melyre vastagon rárakódott a frázisok, közhelyekké vált megállapítások, nem mindig tiszteletreméltó rajongások, érdekek hegygé nőtt rétege. Nézzünk szembe egyszerű, naiv, gyakran homályos szavaival, helyezkedjünk abba a keleti világba, keressük az ősi megérezéseket, igazságok magvát, lássuk, mit kell elfogadnunk örök érvényű törvénynek. Talán kezembe kaparinthatom így a biztos fonalat életem labirintusában. Az Evangéliumot olvasom hát minden este késő éjszakáig, a gyenge mécsvilág fényénél. De szinte titokban teszem. Mintha szégyellném magam, vagy mintha félténém a remegő, finom érzéseket, amelyeket ébreszt bennem... Hosszú leveleket

170

Katolikus Szemle (Róma)
1973. ápr. - jún., 2. sz. 170-173.
és St. F.: PARBESSED A HITRŐL.
Róma, 1975. 274-278.

írok Bertának, kifejtem, hogy a kétezeréves Jézus köti le minden érdeklődésemet, s hogy csodálatos fölfedezéseket tettem... (*Súlylyedő világ*, 513-514). Minden bizonyosan ide nyúlnak vissza az *En vagyok* gyökerei. Csak három évtized múlva születik meg a Jézus-regény, Kodolányi akarattjai magányában (olyan művek szomszédságában mint a *Vízözön*, a *Boldog békeidők*, az *Új ég, új föld* és az *Égő csipkebokor*). Előzőleg már hosszan tanulmányozta a katolikus középkort, irodalmi vetületben is bemutatta a kereszténység és pogányság találkozását-ütközését magyar földön (*Pogány tüzek*, *Boldog Margit*, *Juliánus barát*); most az 50-es évek elején, a belső száműzetésben az ókori Kelet világa felé fordul: a sumér, a babiloni, az egyiptomi, a kánaáni népek kultúráját tanulmányozza és ebbe a világba vetíti vissza szellemi vivódását.

Az *En vagyok* világa az evangéliumok világa. Kodolányi nem Jézus-életrajzot akar írni, bár, szerintünk, a regény középpontjában Jézus alakja áll. Júdás (Jehuda bar Simon) lélektanilag hitelesen megrajzolt, — költött és felnagyított, de az evangéliumokból is megsejthető drámáján keresztül akarja megközelíteni a Jézus-misztériumot. Kodolányi egy betétregényben külön elmélyítette Júdás lelektrajzát, amikor megírta az áruló előtörténetét. Ez a betétregény (az *En vagyok* 12. fejezete, 54-183. lapok) külön is megjelent már 1969-ben *Jehuda bar Simon* címmel a Magvetőnél. Jehuda hibás lábú (testi hibája sok megaláztatás forrása), de ragyogó tehetségű. Kapcsolatba kerül a görög filozófiával és az akkori szellemi elittel. Nagy-ratörő, számító, ugyanakkor tétovázó és hamar csüggedő. Amikor majd a *nabi*-val, Jézussal találkozik és arról lesz szó, hogy végleg elkötelezze magát mellette vagy ellene, ez a kettősség tragikus hasadássá alakul, végül pedig tragédiához vezet. Júdás ügyes kereskedőnek bizonyul (amikor Jézussal találkozik, felajánlkozik, hogy a kis csoport pénzt kezelje...), ugyanakkor fél is a világtól, vissza szeretne vonulni. Judithtal való végzetes szerelme (Judith, nagybátyja felesége öngyilkos lesz) a végső kétségbeesésbe sodorná, de akkor találkozik az új Prófétával, aki az örömhírt, a megtérést hirdeti. «Nincs elveszett ember! Nincs kétségbeejtő pillanat, amikor el kellene vesznünk. Mert az élet végtelen és örök, amint végtelen és örök az élet Atyja» (31), — ezt hirdeti Jézus. Júdás így eszmélődik magában: «Talán, ha a csodálatos nabi magához fogadna, ha mellette járhatnék a földön, megtisztulnék attól is, ami a születésem előtt bemocskolt. Ő talán meg tudná mutatni az utat, amelyen járnom kell, hogy a halált ne ismerjem többé, hanem csak az életet. Mindent el fogok követni, hogy megtaláljam, megismerjem őt, a tanítványa lehessenek» (183).

Hamarosan megtörténik a nagy találkozás. Júdás érzi, hogy Jézus a veséjébe lát. Bevallja élete tragédiáját. A mester csak így szól: «Az Atya megbocsátotta bűneidet». Jézus a megtértet megmeríti a folyóban (204-206). Júdás azt is reméli, hogy a Mester csodás hatalmával meggyógyítja a lábát. Aztán később gyanakvón kutatni kezdi a nabi múltját. Mendemondák, pletykák keringenek róla és anyjáról, családjáról. Júdás a pénzügyeket kezeli. Az eljövendő Országban magas állást remél. Mert ő ugyanúgy nem érti

Jesuah üzenetének lényegét, mint a többi tizenegy tanítvány, akiket egyébként titokban lenéz, mert igen egyszerű emberek.

Az *En vagyok* lapjain egyre inkább kibontakozik Jézus ragyogó, emberi és mégis minden emberin túlmutató alakja. A nép és a vezetőemberek megoszlanak vele szemben. A rokonszenv néha rajongásba, a bizalmatlankodás kiábrándultságba és gyűlöletbe csap át. Ezt az utóbbit tapasztaljuk Júdásnál is, aki nem érti Jézus üzenetét; tulajdonképpen nem is tért meg. Amikor látja, hogy a zsidó vezetők Jézus életére törnek, csalódottan jelentkezik a főpapoknál, hogy kezükre játssza Jézust. «A legfélelmetesebb csaló, aki valaha is született!» (462) — ez a keserű, gyűlölettől izzó kiáltás zárja le Júdás vívódását. Az áruló teljesen összeomlik; nem marad más, mint az öngyilkosság. Jézus a Golgota felé cipeli keresztjét, amikor Júdás hurkot formál nyakára... (681).

Kodolányi főhőse Júdás, de az *En vagyok* központi alakja mégis Jézus. Csűrös Miklós ezeket írja a könyv utószavában: «Kodolányi a Jézus-fenomén földi hatása érdekli, írói szándéka egy tükörbe gyűjteni a sokféle szubjektív tükörképet, s köztük Jehudáét mint legjellegzetesebbet mikroszkóppal felnagyítani, monumentalizálni. Csak Jesuah nem viszonyul senkihez szubjektíve ebben a regényvilágban, csak ő áll szemben merev, nem alkalmazkodó, végső fokon nem emberi valóságként a többi szereplővel. Ez az ellentmondás megbontja a regény szerkezeti egységét; természetesen a formai felemáság mögött mélyebb tartalmi-világnézeti okok húzódnak meg...» (686-687). Ezekkel a megfigyelésekkel részben egyetértünk. Tény az, hogy Kodolányi regényéből ragyogó hegycsúcsként, idegenként emelkedik ki Jézus alakja. De az író éppen így marad hűséges az evangéliumokhoz, így érzékelteti Jézus transzcendenciáját. Amit Csűrös hibának ró fel, azt mi erénynek tartjuk.

Kodolányi, jóllehet nem szakexegéta, jól ismeri a szentírást, a mai Biblia-kutatások eredményeit. Ha nem is követi az evangéliumi elbeszélések «sorrendjét» (nem mondjuk «kronológiá»-ját, hiszen az evangéliumok nem Jézus-életrajzok), legtöbbször az evangéliumok szövegét hozza saját, modern fordításában, és remekül rekonstruálja az élethelyzeteket. Jóllehet a keresztény exegéta és teológus nem érthet egyet Kodolányi valamennyi hipotézisével (pl. azzal, amit Jézus anyjáról és családjáról feltételez, 432-434), lényegében elfogadhatja a regényt mint Jézus történetének hiteles rekonstrukcióját. Persze, a regény műfajában kell maradnunk: *irodalmi-művészi megközelítésről van szó, nem pedig krisztológiai reflexiókról*. Kodolányi regénye hitelesség szempontjából messze fölötte áll Graves ateizmustól és egyházellenességtől sugallt, tudálekos, lényegében hamis *Jézus király*-ának, de még Bulgakov *A Mester és Margarita* c. munkájának betétregegye sem idézi fel olyan erővel Jézus és Júdás történetét, mint az *En vagyok*. Kodolányi, kétségtelenül, sokat visszavetített Júdásba saját vívódásaiból; de ugyanakkor Jézus transzcendens alakjának megrajzolásával mintegy hitet is tesz a Mester mellett. Nem demitologizál, de apológiát sem akar írni, hanem egyszerűen csak látni és láttatni: megláttatni Jézus emberi és emberfeletti szépségét. Regényében az Igazság a Szépség ragyogásába öltözködik, Jézus alakja önmagáért beszél, igazsága az evidencia ere-

172

jével hat ránk. Természetesen, látni kell tudni — a «hit szemére» van szükség — ahhoz, hogy valaki a Názáreti Jézus «jelén», az Istenemberen keresztül rányisson a magát közlő Isten misztériumára. Kodolányi Jézus alakjának csodálatára és a misztérium megsejtésére invitálja a látni tudó olvasót.

En vagyok, ha nem is tárja fel Jézus titkát a maga mélységében, mint regény hitelesen megjeleníti a Jézus-misztériumot. A hívő keresztény azonban egy lényeges mozzanattal kiegészíti a «történetet»: annak a Jézusnak a története, akivel az öngyilkosságba rohanó Júdás a keresztúton találkozott, nem fejeződött be a Kópönyák hegyén; Jézus feltámadott, él. Erről tanúskodnak azok az evangéliumok, amelyek egyébként Kodolányi János fő forrásai voltak az *En vagyok* megírásánál.

Kodolányi János ÉN VAGYOK

Kodolányi írói pályáját az első világháború utolsó éveiben profétikus hangú, bibliai témájú, zsoltárosan áradó, Füst Milán költészetére emlékeztető versekkel kezdte. Két és fél évtized múltán az idősödő író újból visszatért ehhez a korai indításhoz, de most már a regény műfajában örökölte meg az antik világot föl-
idéző látomásait, s a nagyepika adott keretet bibliai, sőt mitológiai időkbe kalandozó érdeklődésének. A Gilgames-mitoszt regényesítő *Vízözön* (1946) és *Új ég, új föld* (1949) után, valamint a Mózesről szóló, 1953-ban keletkezett *Az égő csipkebokor* előtt, 1950-51-ben született meg az *Én vagyok*.

A regény a kereszténység történetének első éveiről szól. A cím Jézus két szavát idézi, mely különböző szövegösszefüggésben többször elhangzik a regényben. Kodolányi Jézusa az evangéliumok Jézusa: elfogadta azt a képet, melyet a négy újszövetségi szerző rajzol Jézusról; ezenkívül figyelembe vette az apokrif evangéliumokat, s a keleti misztériumok Jézus-korabeli töredékeiből is merített. De Kodolányi nem tudományos szentírásmagyarázatot írt, nem a vallástörténeti munkák számát akarta eggyel szaporítani, nem pro vagy kontra érvelő apológiát szerkesztett. Kodolányi nem tudós, nem teológus, nem hitelesíteni vagy cáfolni akarta mások véleményét. Mindenekelőtt regényt írt: az evangéliumok nyomán kialakult látomását akarta megformálni, a történelem színpadán kétezer éve fölbukkant magatartásformák korszerű jelentését kutatta, s a mai olvasóban mint író kívánt érzelmeket kelteni.

A téma nem előzménytelen az irodalomban, ellenkezőleg: se szeri, se száma a Jézusról szóló, különféle indíttatású és szándékú műveknek. Kodolányi megközelítése eltér a legismertebektől: nem követi Renan szkeptikus, a természetfelettséget tagadó, pozitivisták munkáját, aki a racionalista tudományosság oldaláról, történetíróként közelített Jézus alakjához, a csodát és a látomást nem fogadta el, illetve természettudományos magyarázatokat adta, s a kereszténység születésében a „legbámulatosabb népforradalmat” látta; s eltér az örökké élő Krisztust ábrázoló Papini apologetikus elmékedésétől is, aki könyvében a betlehemi istállótól a betániai felhőkig sorakoztatta föl az eseményeket és fűzött hozzájuk magyarázatot.

Kodolányi nem kezd vallástörténeti vitát, nem bonyolódik filozófiai meditációkba. Szépirodalmat, igazi epikát, művészi alkotást akar formálni. Az események sorrendjében és a tanítványok jellemzésében elfogadja az evangéliumok menetét. Őt az áruulás és a szeretet, a hűség és hűtlenség, az anyagiasság és szegénység, az elvakult nemzeti ambíció és a szolgálat nagy ellentéte izgatja. Amikor a regényt írta, élete legnyomorúságosabb éveit élte: személy szerint is menedék és oltalom volt számára a krisztusi alázat és szegénység elfogadása, a szeretet igazi vállalása.

Még a katolikusok és protestánsok, a keresztények és keresztények vitájába se megy bele (pl. a konszekráció, az átváltoztatás misztériumának értelmezésébe). Kodolányi Jézus emberi, történelmi arcának megrajzolására törekszik, illetve a kereszténységnek azt a tanítását emeli ki, hogy minden emberben ott él az Isten. „Ti hisztek bennem, azonban aki énbennem hisz, nem bennem hisz, hanem az Atyában, aki engem küldött. Ti tudjátok, hogy az Atya tibennetek lakik, menjetekek és mondjátok meg ezt mindenkinek. Ti az Úr lakása vagytok. Én és az Atya egy vagyunk. Tudjátok, hogy én tibennetek vagyok és ti énbennem vagytok. Ez az a szeretet, amit én hoztam nektek” — mondja Kodolányi regényében Jesuah — Jézus. A csodákat sem akarja megmagyarázni, racionális és természettudományos alapon értelmezni. Ebben is az evangélisták elbeszélését követi. Legföljebb egy-egy hasonlattal, képpel, egy „mintha”-val oldja fel őket. Jesuah elnémítja szavával a káromló embert: „A kaján férfiú ebben a pillanatban megtántorodott, mintha ütés érte volna”. Jesuah ismeri az emberek titkos gondolatait: „Jesuah úgy járt a városban, mintha mindig itt élt volna”. Jesuah meggyógyítja a vakokat: „Az öreg elejtette botját, karja lecsüngött, a fiatal a szeméhez kapott, mintha tűz csapott volna bele.” Jesuah kiúzi az emberből a gonosz szellemet: „A vadember megtántorodott. Mindkét kezét az arcára csapta, mintha láng lobbant volna bele.”

Vigilánca 1973. júl. 7. n.

Mindezen persze nincs csodálkozónivaló. Kodolányi végül is hívő volt, hitt a természetfeletti erőkben, az égi jelekben, sőt abban is, hogy az emberi történet összefügg a csillagok mozgásával. Egyszerűen nem írhatott mást, mint amit megírt.

Olyan Jézust rajzolt, amilyent az evangéliumok megőriztek. Hatalom van a szemében, szavai lenyűgözőek, ellenállhatatlan hatása van az emberekre, otthagyják érte régi életformájukat és követik. Alázatos, engedelmes és bizakodó, de tud kemény és könyörtelen is lenni. Ő a második Mózes. Megjelenésével új korszak kezdődik az emberiség életében, amint annak idején Mózes is új szakaszt nyitott a történelemben. Eltűnt a Kos, a világ a Halak jegyébe fordult, s ennek az új korszaknak Jézus a Szabadítója, a Messiása. Ezt mondja róla Máriaanak a vén Simon, aki a csillagok útját vizsgálja és ismeri: „Betelt az idő, eljött a csillag, aminek eljövételét régóta vártam.” S ilyenek látja Jehuda, ha ellenkező értelemben is: „Hoi, hiszen ahogy Mósze vándorolt a pusztaságban, úgy vándorolt velünk is Jesuah, de az *ellenkező* irányból. Ahogy Mósze kovácsolta össze a népet, úgy kovácsolta őket Jesuah is egygé...”

Emellett Kodolányi az elkövetkező kor, a harmadik évezred küszöbére lépő ember modelljét is megrajzolta Jézusban, a jövő kor emberét, aki lemond kapzsi szenvedélyéről, önző ösztöneiről, aki — Weöres Sándor szavaival — „zárt, véges, egzisztenciális énjét... nyitott, szociális, kozmikus, végtelen énné” rendezi át, aki „részemél a birtoklás, rang, erőszak kényelmetlenségére, külső érvényesülés helyett testi-lelki önmagát emeli egyre értékeesebbé”.

Persze Jézusról regényt írni éppen hívő embernek a legnehezebb, a források közül éppen az evangélium köti meg leginkább a regényíró kezét. Jól látta ezt Kodolányi is. Tudta, ha a kereszténység kezdeteiről regényt akar írni magas művészi színvonalon, akkor az nem lehet Jézusról szóló életrajzi mű. Megtalálta a megoldást. Bár a regény címe Jézus szavaira utal, Jesuah csak formailag áll az események középpontjában, a regény igazi főhőse Jehuda bar Simon, azaz Júdás, Jézus ellenlábasa. Míg Jesuah bar Józsefnek főként csodálatos tetteit és tanításait beszéli el, Jehudának belső drámáját ismerjük meg. Míg Jesuah mindvégig kívülről, az áru ember, Jehuda szemszögéből ábrázolja és sosem mond róla olyasmit, hogy „legfőbb célja volt”, Júdásnak egész belső, lelki működését föltárja. Míg Jesuah gyermekkorát csak úgy ismerjük meg, hogy anyja, Mariam gondolatban visszapörgeti a múltat, Jehuda előélete egy nagyszerű belső monológban, a regénybe betétként illesztett visszaemlékezésben tárul föl. (A mű e részlete *Jehuda bar Simon emlékiratai* címmel 1957-ben jelent meg először.)

A regény akkor kezdődik, amikor Jesuah férfikorában visszatér az emberek közé tanítani, amikor a halászok, az első tanítványok, Simon, Andreas, Jákób, és Johanan melléje szegődnek és emberhalászokká válnak. Az első fél száz oldal ezt beszéli el. Aztán következik Jehuda bar Simon fiktív emlékirata, egy csaknem másfél száz oldalas, a regény terjedelmének egyötödét kitevő „betét”, mely egyes szám első személyben Júdás életéből a Jézussal való találkozás előtti szakasszal ismertet meg. (Érthetetlen, hogy az új kiadás az „emlékiratot” az író intenciójával ellentétben kiemelés és külön cím nélkül, folytatólagosan, mindössze új fejezet számmal jelölve iktatta a regény szövegébe.) Attól kezdve, hogy Júdás belép a történetbe, ő lesz a regény igazi hőse, s Jézust is többnyire abban a homorú tükörben látjuk, amelyet az ő tudata tár az olvasó elé.

Jehuda bar Simon lábbal előre jött a világra, innét a neve: Lábbalszületett. Testi fogyatékosága miatt nem lehetett nazir, azaz fogadalmak által bizonyos önmegtartóztatásra kötelezett férfi. A „titok” kulcsának keresése fűti már a görög Gorgiasz iskolájában, s az indulat, az „idegen” gyűlölete hajtja Jesuahhoz. Hatalmat akar szerezni, amit saját céljai szolgálatába állíthat. Kodolányi mindenképp előtt az utat, azt a lelki folyamatot analizálja nagy biztonsággal és érzékenységgel, pszichológiai erővel és hitelességgel, melynek eredményeképp Jehuda áru ember lesz. Az okok között szerepet játszik szerencsétlen születése, testi hibája, vágyai, hajlamai, a körülmények, a kor. Az író helyet szán a véletlennek, a hős kereskedő hajlamának, anyagiasságának, a pénzhez való vonzalmának. Jehuda eleinte sikeres üzletember, keresi a kockázatot, vállalja a veszélyt. Az áru ember vádja korán átvillan rajta: Judith, nagybátyja felesége miatta öli meg magát. Ebben a mélyre süllyedt állapotban találkozik a „különös nabival”, akinek tanítványává szegődik. A bűnbánat viszi Jesuahhoz, ugyanakkor fél bűne lelepleződésétől, az őszinteséget nem meri vállalni: eltitkolja régi életét. Mindenáron a „titok” közelébe akar férkőzni, amikor ennek megismerése késik, egyre türelmetlenebb, egyre gya-

nakvőbb lesz. Az „emlékirat” arra válaszol, Jehuda miért csatlakozik Jesuahhoz. A regény többi ötszáz oldala az árulóvá válás folyamatát tárja föl az analízis, a tökéletes jellemábrázolás eszközeivel. Jehudában a pusztulás lakik. Nagyravágyó, anyagias, szereti a hasznot. Mindig aggodalmaskodik, állandóan kételyei vannak. Ha Kodolányi Jézusa az új Ádám, akkor Júdása Lucifer utóda. A regényben ők ketten egymás igazi ellenfelei. Míg a tanítványok Jesuaht elfogadják „az élő Isten fiának”, Jehuda csak az igazi Szabadító előfutárának, egyszerű nabinak, közönséges ácsnak tartja. A végső árulást újabb és újabb mozzanatok készítik elő. Először csak átvillan benne: „milyen könnyű volna őt elhagyni”; majd a félelem keríti hatalmába. Először még megmagyarázza önmagának tetteit, sőt megvásárlói előtt ravaszágát fitogtatja, aztán gyűlölettel fordul azok ellen, akik kivették belőle titkát, végül meggyűlöli önmagát. Beteljesedik rajta a Nebo-hegyi eszelős asszony jóslata: „Akkor leszel boldog, amikor mindent elvetsz magadtól, még tennenmagadat is, akkor emelkedsz magasra, amikor lezuhansz...” Kodolányi Júdása a Kálvárián még egyszer találkozik Jézussal, a szenvedő arca mintha elmosolyodnék, mintha megbocsátana. A bűntudat drámájában, a lelkiismeretfurdalás tüzeiben jut el Jehuda a teljes fölismerésig. A regény befejezése szinte a misztikusok hitével érintkezik: Júdás árulása „felix culpa”, azaz boldog bűn; Júdás is beletartozik az üdvösségtörténetbe; a bűnnek is helye van a megváltásban.

Bár a regény mindvégig a történelmi múlt hiteles megragadására törekszik, a történetet az író személyes vallomása is átszínezi. Jehuda vidám, hangos, éneklő nagybátyja mögött valódi alakra, élő személyre ismerünk. Hannának, ennek a folyton nyomatékkkal, kurziváltan beszélő, zaklatott asszonynak („ki mintha akkor is futna, ha egy helyben ül”) élő modellje van. Amikor Mürmekidész és Thoász bevezik harmadiknak Jehudát kereskedelmi vállalkozásukba, beszélgetésük olyan, mintha egy nagykapitalista cég dörzsölt tulajdonosai tárgyalnának új üzlettársukkal valamikor a két világháború közötti években. A regény egy-egy célzásában, utalásában ráismerünk Kodolányinak az állatok, főként a kutyák iránti szeretetére, s a nőkről, az asszonyokról való nem éppen hízelgő véleményére. („Elvégre az asszony mindig ragaszkodik a házához, a munkájához, a törvényes állapothoz, mindez fontosabb is neki, mint az ura.” „Testvér, nekem az a véleményem, hogy inkább ülök magányosan egy háztető ormán, mint bent a házban egy házsártos asszonnal.” „Mit kezdjek egy asszonnal, aki a jót képmutatásnak látja bennem, az igazat hazugságnak, s ha szólok hozzá, kicsúfol, de még a húst sem tudja becsületesen megsütni? Bizony, atyámfia, az embernek magának kell az Útra lépnie!”)

Persze az író közvetlen tapasztalatai csak nagyon közvetve és áttételesen vannak jelen a regényben; Kodolányi személyes élményei csak egy-egy motívummal gazdagítják az ábrázolást. A regénynek nincs kulcs-értéke. A megelevenítő erőnek nagyobb szerepe van a műben, mint a „másolásnak”.

Kodolányi legszemélyesebb vallomását a regény két főalakja hordozza. A benne is élő kétféle embert, a jóra és a rosszra való hajlamát írta meg a műben. Jesuahban a tisztaság utáni vágyát, az eszményi embert ábrázolta; Jehudával kiírta magából élete salakját, a benne is meglévő gyengeséget, rosszat, gyanakvást és gyávaságot. Anélkül, hogy a lapos azonosítás tévedésébe esnénk, lehetetlen nem rámutatni azokra a pontokra, ahol a regényben elbeszélte történet az író személyes sorsával, egyéni vallomásával érintkezik. Jehuda gyermekkorában, a szülők vitakozásaiban, az apa alakjában, a család költözéseiben, a tanulás mozzanataiban, tanítóiban, beteg lábában az író életére ismerünk. Jehuda bar Simon visszaemlékezésének egy-egy részlete olyan, mintha Kodolányi önéletrajzában olvasnánk.

„Csendes éjszakákon, mikor azt hitték, alszom, gyakran hallottam szüleim halk vitáit és önvádait, de valójában egymást vádolták. Később nyíltan is tették. Heves suttogásaik eleinte inkább keserű sóhajtások voltak az Úrhoz: »Mivel is bántottalak meg? Mit vétettem ellened tudva-tudatlan?« Idők folytán azonban ki-kitört belőlük a fojtott indulat: »Talán inkább te vagy az oka, nem is én! Ha pedig nem te, hát az atyád, a nagyatyád vagy az anyád!« Elsorolták egymás tetteit. A szoba megtelt kísértetekkel, s a kísértetek dühödten osztottak azon, amit a sírokból hurcoltak elő. A szavakból alig sikerült elfognom itt-ott egyet is, amit összeraktam belőlük, szakadozott és értelmetlen volt, s gyermekfejjel magam adtam neki olyan értelmet, amilyet tudtam. Ezeken az éjszakákon mintha az Alvilágba pillantottam volna. Vacogott a fogam, féltem. Gyakran töprengtem olyan terveken, hogy titkon batyut kötök, s elmegyek világgá. Messze, hogy sohase talál-

janak meg. Terveimet többnyire a városon kívül, magányosan, a patak partján szövögettem.

Hallgatag, gyanakvó lettem, kerültem az embereket. Majd meg mohón kerestem őket, de ilyenkor sem tudtam megszabadulni éber gyanakvásomtól."

Néhány oldallal később:

„Akármint büszkélkedtem is a lábammal, néha nagyon keserű napjaim voltak. Félrevonultam a játékból, s égő könnyeket sírtam. Különböztem tőlük, s ez büszkévé tett, nem lehettem olyan, mint ők, s ez fájt. Okosabb voltam, mint ők, ha valamilyen játékot, csínyet kellett kitervezni, vitában dönteni, hozzám folyamodtak. De azért alkalmat találtak hogy bántsanak. Osztokodásnál kisemiztek, mert egyedül álltam velük szemben. Megvertek, látszólag véletlenül a vízbe buktattak, bekentek sárral, békát dugtak a kuttonethembe, lefogtak, mintha ki akarnának herélni. Végtelen ötletességgel találtak ki új meg új kínzásokat, csúfneveket, kaján tréfákat, megalázó helyzeteket. Lányok jelenlétében versenyfutásra, birokra hívtak ki. Ma is gyötörnek ezek az emlékek. Később kinőttünk ebből a könyörtelen korszakból, de mindig éreztem, csak tessék-lássék barátaim, valójában lenéznek és irigyelnek. Ők mások voltak, s én is más voltam. Ez kimondhatatlanul fájt, gyakran fásultan hevertem kedves búvóhelyemen, a partmélyedésben, s közben a víz hullámlását bámultam, s szerettem volna meghalni."

Jehuda könnyei és panasza a születése óta hordott testi hiba miatt: az ő könnyei; Jehuda sóvárgása az emberi közösség melege után: az ő sóvárgása; Jehuda vágyódása, majd visszatérése gyermekkorra színhelyére: az ő kívánsága; Jehuda kérdései és kétségei Jesuahhoz: az ő gondolatai; Jehuda gyöngesége, útkezesése és büntudata: az ő szenvedése. Jehuda bar Simon emlékiratának utolsó mondatait Kodolányi a maga nevében is megfogalmazhatta volna 1950-51-ben:

„Ki láthat az emberi szívbe, az ember máját és veséjét ki vizsgálhatja? Egyedül Adonáj, áldassék a neve mindörökké. Ő tudja, hogy valóban gyáva, hazug, gonosz vagyok-e. Ő tudja, miért kellett annyiszor az Alvilágba zuhannom, valahányszor fel akartam emelkedni. Ő tudja, miért távozik a lelkem álmomban a sötét barlanghoz, fekete vizek közé. Én csak annyit tudok, hogy szeretném újra kezdeni az életemet a születésemről fogva, újra kijönni a magzatvízből, hogy jóvátégyek mindent, amiről tudok, s amiről nem tudok."

Az író nemcsak a főalakok bemutatására, jellemzésére fordít gondot; a kort, a történeti viszonyokat is árnyaltan ábrázolja. Már a *Vizözön* és az *Új ég, új föld* írásakor gazdag Kelet-ismeretre tett szert; ezt a legújabb ásatási eredményekkel és a kimret-qumrani leletek ismeretével egészíti ki. „Az idők teljességét”, a messiás-váró korszakot sokoldalúan mutatja be. „Az emberek várnak valamit vagy valakit, maguk sem tudják, mit és kit.” Mozgalmak támadnak a római birodalom keleti sarkában, hogy megtisztítsák Jiszraelt a pogánytól, a római és a görög „gyarmatosítóktól”. Szaporodnak a Túlzók támadásai az idegenek ellen. A Szabadító utáni mohó vágy, igazságkereső szenvedély él az emberekben. Kodolányi a kor filozófiai iskoláiban, a római és a görög kultúra elemei között, az Öszövétségi tanításokban is járatos.

Remek életképeket rajzol az ókori közel-keleti emberekről, szemléletesen és pontosan írja le az épületeket, a szokásokat, a ruházatot, az ételeket. Érzékletesen beszél például a keleti elefántcsont kereskedelemről, de egy városkapun kívüli fogadót is hitelesen mutat be. Költött alakjai, vagy a regénynek azok a részletei, amelyekhez nem talált adatot forrásaiban, ugyancsak elevenek, élők. Pedig sosem járt Keleten, a Genezáreti tó partján, Jeruzsálemben. Még az sem adatott meg neki, mint az antik Rómát a *Néror*, a *véres költőben* megidéző Kosztolányinak, hogy legalább a regény megírása után eljusson a történet színhelyére. Kodolányi a felhasznált segédkönyvek mellett költői képzelete segítette, hogy hitelesen és árnyaltan elevenítse föl a régi dolgokat. Nem a látványt, hanem látomásait örökíti meg. De nem hagyja magát a képzelőerejétől sem elragadni: realitásgénye, életszeretete mindig az érzékelhető valósághoz köti.

Nagy dolog csaknem hétszáz könyvoldal kompozíciós egységét megteremteni, írás közben folyamatosan kézben tartani, a napi „penzumot”, egy részletet, egy jelenetet úgy megírni, hogy szervesen beleilleszkedjék a regény egészébe. Kodolányi nem ösztönösen szerkeszt, mindig előre látja műve várható terjedelmét, sőt az írás elkészülésének lehetséges idejét. A két főalakra komponált regény szerkezete két szálból szövődik; nem mechanikusan, de különösen a regény vége felé

már eléggé elhatárolódnak az egyes cselekményrészek: az egyik fejezet Jesuah-ról, a másik Jehudáról szól. Egy-egy fejezet általában tíz nyomtatott oldalt tesz ki, s a könyv utolsó, 682. oldalán éppen a regény 68. fejezete ér véget. Ez a mozaikos szerkezet következménye annak az írói szándéknak, hogy a regényben elsősorban az árulóvá válás folyamatát ábrázolja; másfelől az arányos tagolás biztosítja a regény egyenletes ritmusát, a kényelmes és részletező ábrázolás a lélek és az élet valami kimondhatatlan, végtelen békéjével tölti el az olvasót.

Természetesen egy hétszáz oldalas könyv minden részlete nem lehet azonos színvonalú. Különös módon a regény ott fáradtabb, ahol az író szorosan az evangéliumi elbeszélőkhöz tapad, ahol az ismert adatokra támaszkodik. (Ilyen például Hanna meggyógyulása, vagy Jesuah vitája a farizeusokkal.) Viszont számos kitűnő részletet találunk a „költött” események és a „kitalált” jelenetek között. Az ábrázolás remeke Jehuda bar Simon emlékiratszerű visszaemlékezése; szuggesztív kép Jehuda és Jesuah első beszélgetése s Jehuda megmerítése a folyóban; kitűnő a város vezetőinek tanácskozása Eliézer házában; emlékezetes marad, amikor Jehuda első tanító útjára indul Philipposzal, a Göröggel és betérnek Khus házába; Babits nagy versét, a *Jónás könyvét* juttatja eszünkbe, amikor Jehudának az ígét kellene hirdetnie Tiberiasban; telitalálat a hatalom embereinek, a farizeusoknak, az írástudóknak, a főpapoknak a jellemzése; az olvasót sokáig elkíséri Jesuah és Jehuda kafarnahumi nagy beszélgetésének emléke; aztán az a másik beszélgetés József bar Jónáh házában, amikor Jehuda följelenti a Mestert. A legmegrendítőbb a könyv utolsó negyven oldala, Jehuda utolsó éjszakája a Miskán alatti kőfejtő üregekben egy, az árulás pénzén megvett nővel, majd találkozás a keresztes hordozó Jesuahval, végül keserű büntudatra ébredése.

Az *En vagyok* Kodolányi stílusművészetének érett darabja. Szinte kínálja az alkalmat nyelvi eszközeinek tanulmányozására. Kodolányinak sikerült elkerülni a téma csábítását, a szónokiasságot, a retorikát, a pátoszt, a prédikációszerűséget, mindazt, ami például *Papini* Krisztus-könyvét ma már idegenné teszi. Az egyszerű, tömör mondatokat kedveli, ha körmondatokban fogalmaz, akkor is mellérendelő szerkezeteket használ. Szinte megszámlálhatóan kevésszer írja le a „hogy” kötőszót. Amivel mondatainak terjedelmét megnöveli, az a hasonlatok és jelzők bősége, a több azonos mondatrész, a felsorolás közbeiktatása. Stílusa helyenkint költői, szinte ritmikus prózába lendül:

„Anélkül, hogy nézte volna, melyik utcákban jár, rohant. Itt be, ott ki. Sötétből fénybe, fényből sötétbe, forróból hidegbe. Meredekről völgybe, onnét fölfelé. Porba, kövekre, kátyúkba. Embereknek, szamaraknak ment neki. Tevék közé gabalyodott. Itt ráordítottak, ott megragadták, félrelódították. Emitt halas kosarakba gázolt, amott narancshalmokat döntött. Vén, vásott lépcsőkön zihált fölfelé, penészes falnak dőlt ereje fogytán. Csak futott, futott, sántikált, s egyre hajtogatta: — Megkezdődött.”

Az archaizálás nyelvi eszközeivel él, amikor a személy- és helyneveket az eredeti kiejtést közelítő alakban használja (pl. Johanan: János, Jerusálim: Jeruzsálem), amikor a tárgyakat, ruhadarabokat eredeti héber nevükön nevezi (pl. simla, kuttoneth). Néha egy-egy régiesebb magyar nyelvi fordulatot is megenged: adott, megy vala, kérvén. A tipográfiát is a jellemzés eszközüvé teszi, amikor Hannát kiemelt, kurzivált szavakkal beszélgeti. Elutasítását, alakjai iránti ellenszenvét a kidülledt szemek, festett szakállak, lepedt ajkak szinte eposzi jelzőként való ismétlésével fejezi ki. A gúny eszköze, amikor hősei beszédébe idegenes nyelvi elemeket, kifejezéseket kever: zri, pasas, link hadova, szeretem a hajnalt.

Kodolányi a korábban írt műveit az újbóli kiadás alkalmával általában utószóval szokta ellátni. Az *En vagyok* megjelenését több mint két évtized választja el megírásától. Megjelenését már nem érthette meg. A posztumusz művet *Csűrös Miklós* jegyzete zárja. A regény értékeit így summázza: „A látomásait az ókori Kelet világában vetítő Kodolányi pályáján a Júdás-regény a remekmű egyik lehetőségét jelentette, olyan élményt és ihletet, amelyben erőszak nélkül összeegyeztethette kétféle hajlamát, a lélektani igazság kutatásának naturalista gyökerű szenvedélyét meg az őt foglalkoztató problematika mitikus-történeti általánosításait... Ha keletkezési idejére s a magyar irodalom akkori szkematikus átlagára gondolunk, akkor ezt a bűnről szóló, és a bűnbánó szenvedés ihletében fogant, valómásos regényt a korszak kevés számú kiemelkedő alkotásai közé kell sorolnunk.”

regény és mítosz

TÜSKÉS TIBOR

KODOLÁNYI JÁNOS ÍRÓI ÚTJA 1945 ÉS 1953 KÖZÖTT AZ ARCHAİKUS IDŐKBEN JÁTSZÓDÓ MŰVEK ÍRÁSÁNAK KORSZAKA

„A Poklon túl vagyunk s mind élünk. Apokaliptikus pusztulás, nyomor. Piszok a városban és az emberekben. Akarattya elpusztult, egyéb veszteségünk nincs... lelkiileg súlyos állapotban vagyok. Élményeim borzalmasak, tapasztalataim sivarak, a jövő reménytelen... Magam semmi vagyok... Két hónapig bujkáltam. Ha elkaptak volna: rögtöni főbelövés a fegyverszüneti puccs írásos előkészítése miatt. Óbudán megmenekültem... Dolgozni akarok még. Könyvet írni ‚Márciustól márciusig‘ címmel s drámát: Budapest ostroma. Ha igazolnak, minden rendben lesz. Pénzem is lesz. Ha nem: meghalhatok... Élelem nincs, orvosság nincs, közlekedés nincs, biztonság nincs... Aludni nem tudok, ha behunyom a szemem, félelmetes vízióim vannak. Minden fáj... Dolgozni szeretnék s tudnék is más környezetben. Ez meggyógyítana. Érzem, életem nagy műveit ezután írhatnám meg. Tele vagyok kész művekkel s olyanokkal, amelyenkről legfeljebb álmodtam...” Az izgatott, nyugtalan szavak: az író első levélbeni híradása a fegyverszüneti kísérlet, a nyilas hatalomátvétel, Budapest ostroma és felszabadítása után. Véget ért a „rohanás a pusztulásba”. Megkönnyebbülés és fájdalom, félelem és bizakodás, reménytelenség és munkakedv keveredik Kodolányiban.

A harcokat 1944 karácsonyától a befejezésig Budán, Hidegkúti út lakásán éli át. 1945. február 12-én Budán is elhallgatnak a fegyverek „Valamennyien kimentünk a fénylő, kora tavaszi napra, és a vértől indigókék havat taposva, elkezdjük egymás felkeresését. Azokat is megöltük, megcsókoltuk, akik azelőtt ellenségeink közé tartoztak” — emlékszik vissza később. Négy hónap után, március 25-én megy át először Pestre. Naplójegyzetben örökíti meg a romváros látványát. A nyomo

Híd 1973. sept., 9. n. 785-804.
Rövid J.J. kézirato KODOLÁNYI JÁNOS
i. monográfiájából. Lp., 1974. Magyaró.
187-217.

gőjtűkésűes írások:

Barta Imre: KÉPEK ÉS
mi ld. 233-260.

VONULATOK. Kgy. 1973. Szeptember.
(1968. dec.) K. János

Novellák feketében, fehérben

Kodolányi János:
Pütkösdí dárídó
(Magvető, 724 old.)

A kötet Kodolányi János 1922 és 1933 között írt novelláinak eddig legteljesebb gyűjteménye. Tartalmazza a híres antológia-darabokat, a *Sötétséget*, a *Böbék Samu búcsúját*, a *Küszöböt*, a *József, az ácsot*, a *Hónapos szobát* és néhány tucat olyan tárcanovellát, amely kötetben most jelenik meg először. Az olvasó ma is igaz megrendültséggel vagy melengető derűvel veheti kézbe az éjfékete vagy napsugaras lírával átítatott ormánsági történeteket, esetleg fölkaphatja fejét néhány gyilkos iróniájú tárcára, mint például a *Siránya*, a *Néma páros*.

A vaskezelet egyenlőre olvasmány: kimerítő tájékoztatás a magyar Atlantiszról, és megerősíti a Kodolányiról kialakított kritikai-irodalomtörténeti képet. Nem csábít azonban újrafelfedezésre vagy perújításra. Ennek egyszerű és a mai kritikust csak lelkesítő oka van. Kodolányi János kortársi kritikája a közvetlen élmény frissességével szinte teljes egészében elvégezte az értékek és határok kijelölésének feladatát.

Két példa. 1928-ban így írtak Kodolányi Jánosról: „Kétségkívül egyike a legbátrabb és legtehetségesebb magyar íróknak azok közül, akik a fiatal Móricz Zsigmond fellépte óta a magyar falu kérdéséhez hozzányúltak”, és Kodolányi ezt a jelentőséget azzal szerzi meg, hogy „a mai társadalom, a forradalom utáni Magyarország alapvető kórságait a falu kóros elváltozásain figyelte meg”. Ezt egészíti ki egy 1941-es pontos megfigyelés és kritika: „Kortársaink közt az élet apró epikai tényeiből ő tud a legtöbbet raktáron tartani. Ha nem is olyan gigantikus gyűjtő, mint Móricz Zsigmond, de makacs megfigyelő, aki némi elégtételt is vesz magának rajtunk, mialatt megnéz és elkönyvel... Kodolányiban az éberem kileső kritikai figyelem mindent eltesz, s pillanatnyi indulatától függ, hogy múzeumát a sötét vád, a komor tárgyvilágosság vagy a megbocsátó kedély szolgálatába állítja-e. (A leggyengébb, amikor elérzékenyedik és egyáltalán nem nyúl hozzá.)”

Mit lehet mindehhez hozzátenni? Csak annyit, hogy elsőként Lukács Györgyöt, majd pedig Németh Lászlót idéztük.

Marx József

Élet és Irodalom 1974.
márc. 2. 9. 7. 10.

Kodolányi János

A 75 éve született Kodolányi János nemhiába rajongott egész életében a klasszikus orosz irodalom nagy alkotásaiért: aki áttekinti fordultos életét és pályáját, annak a XIX. századi orosz regények túlfűtött, lázadó, az élet értelmét megszállottan kereső hősei jutnak eszébe, a Bazarovok, a Karamazovok, a Nyehljudovok. Ellentmondások közt őrlődő lélek volt, társadalmi forradalom és etikai megváltás, ateizmus és mélyen személyes vallásosság, e világi lényegre törő dialektika és egy időtlen, szilárd, metafizikai valóság áhítózása perlekedett benne. Harmóniát akart a világban és önmagában, pedig zűrzavaros korszak és nyughatatlan, túlérzékeny alkotót jutott osztályrészéül. Megszentelte a nemzeti egzisztencia fenyegetettségét, de németellenességét felemássá tette érintkezése a nacionalizmussal, s a kor más, irracionalista téveszméivel, illúzióival.

Vad vitákat folytatott a húszas évek jobboldali ideológiáival, a baloldaliság „gyermekbetegségét” bírálva, egyúttal magától a munkásmozgalomtól is távol került, s igazi közösségre, bár sok szállal kötődött hozzájuk, a népi írók táborában sem talált. Ez a hol sértett, hol büszke, hol fájdalmas elkülönülés a második világháború éveiben és később akaratytal magányában már-már szimbolikus formát öltött.

Válságai ma már elsősorban mint egy nagy epikai életmű élmény-

háttere és érzelmi fűtőanyaga tarthatnak számot érdeklődésünkre: a személyiség a műtől kapja meg igazi jelentőségét, kutatásra csábító izgalmasságát.

Kodolányi nevéhez mindannyiunkban egy tájegység társul, az Ormányságé, amelynek problematikája egész életében foglalkoztatta, ahol gyermek- és ifjúkorában évtizedekre elegendő élményanyagot, tapasztalást, feladattudatot szívott magába. Regionális, a Heimatkunst rosszízű bezárkózását is jelenthetné ez az eltökélt tematikai ragaszkodás a fölnevelő ország-részhez, de Kodolányi a konkrétumban, a lokálisan meghatározott „kisvilágban” általánosan ható erőket kutat. A parasztság társadalmi és lelki dekadenciája, az egykézés, a félelmetes anyagiasság végső okát az 1867 utáni korszak ellentmondásaiban, a felemás kapitalizálásban, a szociális ellentéteket leplező hipokrizisben éri tetten. A szűk lehetőségek és a szabadverseny szellemétől is fölkapart paraszti nagyravágyás közötti feszültség nemcsak eltorzítja hőseit, hanem a kényszerű elfojtottság, a jobb híján önmagát pusztító erő tragikumát is rájuk vetíti. A kiszűrt ellentétek e mögöttes tartalmaktól szítva fölizzanak, a szavak nem önmagukat jelentik, hanem valami kimondatlan szörnyűségre utalnak, a naturalisztikus valóságábrázolás kísérteties, expresszív jellegét kap (*Sötétség, Szép Zsuzska, Böbök Samu búcsúja, Börtön*). Kevésbé ismertes, hogy a Móriczot, de Csehov

paraszti tárgyú novelláinak hagyományát is folytató elbeszélések után Kodolányi a városi élet s a húszas évek ellenforradalmi Magyarországá kritikai ábrázolására is kísérletet tett egy Knut Hamsun Éhség-ével rokon regényben (*Tavaszi fagy*), s egy sor kitűnő novellában. A korszak kegyetlenségét, a bénító szabadság hiányt, a civilizáció iránti ambivalens viszonyát kifejezendő, merészen új formákat keres: a groteszk fantasztikum (*Fellázadt gépek*), a részletek valóságosságát az összhatás irracionálisával ellenpontoszó, káfkai hangulatú allegória (*A néma város*), a lélektani megfigyelést szorongató jelképpé emelő, látszólag szenvtelen leírás (*Hónapos szoba*). Legemlékezetesebb novellái bizonyára az ormánsági nép pusztulásának iszonyatában fogantak, az utóbb említett típusokban viszont későbbi regényei „modern” tendenciáinak csirái sejlenek föl, s kísérletező, formaújító leleménye kerül előtérbe.

A harmincas évek elején a kiváló kritikusoktól méltatott novellista Kodolányi váratlanul elhalgat, s műfaji érdeklődése a nagyregényhez, sőt a regényciklushoz fordul. A zolai Rougon-Macquart-ciklus példájára hivatkozva már a húszas évek végén kifejti egy regénysorozat tervét, amelyben a világháború kitörése utáni másfél évtized „kontúrjait, sőt részleteit is” megrajzolná. Hogy e vállalkozásnak miért csak töredéke valósult meg, azt a két legsikerültebb elkészült darab, a *Futótűz* és a *Feketevíz* kö-

Magyar Hírlap 1974. márc. 16. 74. sz. II-III,

zötti szemléleti eltérés segíthet megérteni. Az előbbi az 1918. évi polgári forradalom korszakában játszódó kemény, tárgyilagos, kritikai realista regény, az utóbbi a gyermekkor idilljének s a paraszti világgal való találkozás naiv csodálatának kifejezése; romantikus utópizmusa, színpompás dekorativitása nem rejtheti el a szerző kiábrándult, megfáradt, különbékére vágyó hangulatát. Ez a lírai nosztalgia a tisztán, nem elidegenedett, természeti állapotok iránt, az ellenforradalmi Magyarország életanyagával való elégedetlenség s a perspektíva hiánya is motiválja Kodolányi tartós alámerülését a történelemben, előbb a tatárjárás, aztán Géza fejedelem korába, majd még mélyebbre, a mitikus és biblikus előidőkbe. Voltak, akik menekülésnek vélték ezt a múltba fordulást, Németh László az ősi, primitív világfelfogás meg a modern elemző módszer bartóki szintézisének egyik megnyilvánulását látta benne. Mindezen túl döntő jelentőségűnek érezzük a harmincas évek háborús előérzettel telített pszichózisát, a történelemélmény fölerősödését, a hódításra készülő hitlerizmus látványán érzett szorongást. A kortársi irodalom világszerte föléledt középkor-kultuszához (Powsy, Undset, Järventaus), valamint Tolsztoj és Móricz történelmi regényeinek műfaji példájához kapcsolódó *A vas fiát* a hajdani történelmi katasztrófát mint a fenyegető új összeomlás modelljét ábrázolja, s egyúttal mágikus realizmusával a nép elpusztíthatatlanságának, a „mélybe húzódó” magyarság megmaradásának gondolatát szuggerralja. Ha itt az örök magyarság történetetlen koncepciója is felbukkan, a tatárjárás előzményeit tárgyaló

*Julianus barát*tal és az ország újjászervezése korában játszódó *Boldog Margittal* teljessé váló ciklus egészében egy mélyebb, lényege szerint történelmi sodrás figyelhető meg. Az alapvető antagonizmus a törzsi és hűbéri, pogány és keresztény szférák ellentéte; a haladás iránya a feudális állam és a keresztény ideológia győzelme. De a viszonyok átalakulása, a magasabb rendű életforma létrejötte a mű ábrázolásában lassú, elaprózódó folyamat; az emberek természete, szokásaik, beidegződéseik, etnikai sajátosságai, vallási hagyományaik stb. lassanként, ezer fékező és kiterítő tényezőtől akadályozva engednek a változó időnek. Történelemben élünk, de a történetek értelme csak utólag bontakozik ki számukra, mint amikor a köd felszállta után álmélkodva visszanezünk a megtett útra. Ez a történelemszemlélet nemcsak ideológiai következményekkel, evolucionista, reformista programmal jár, hanem az elbeszélés módszerét is megszabja: a részletek hullámzó bősége, a látszólagos dekomponáltság, a hajdani mindennapi élet aprólékos rekonstrukciójának igénye mind belőle következik.

A második világháború apokaliptiszisére Kodolányi ismét új, kétségbeesett gesztussal válaszol. Gondolkodásában a transzcendenciára vonatkozó, vallásos elemek erősödnek fel. Úgy látja, a civilizáció Babel-tornyának építésében elmerülő emberiség saját vesztét készíti elő, s a legjobb elmék feladata ez iránnyal szemben az ember szellemi, morális, spirituális tartalékainak felkutatása és propagálása. Okori történelmi tárgyú regényeit ez az eszme kapcsolja össze egy-

mással: a *Vízözön* meg az *Új ég, új föld*, az *En vagyok meg az Égő csipkebokor* egységes ciklusnak hat, mert változó történeti-művelődéstörténeti háttérrel, de valamennyi ugyanazt a központi kérdést veti föl és ugyanabba a figyelmeztetésbe torkollik. Hősök — Noé-Utnapistim, Gilgames, Mózes, Jézus — szembefordulnak koruk anyagiasságával, kicsinyes gyakorlatiasságával és az ezeket igazoló ideológiákkal. Önmagukba pillantanak, e bensőségben az ember isteni természetét fedezik föl, s másokban is igyekeznek elősegíteni ezt a megvilágosodást. A mély emberismeret, az elmúlt korok századunkban aktuális mozzanataira rábukkanó érzékenység, a történelmet nagyszabású látomássá elrendező írói képzelet jóvoltából ezekben a művekben is bőven találkozunk feledhetetlen részletekkel, remek megoldásokkal. A regény hazai történetében a merész egyéni formakísérletek közé kell sorolnunk a vízözön-dilógiát, a javarészt Várkonyi Nándortól kölcsönzött őstörténeti anyag, a mítosz, a lélektan, a mese, az allegorizáló korszerűsítés e különleges, csillagó vegyítését. A magyar történelmi tárgyú regények olykor fárasztó archaizálása a Mózesről, Júdásról szóló művekben (különösen az utóbbi *Jehuda bar Simon emlékiratai* c. önálló betétféjében) méltóságteljes, biblikus régiesítésnek adja át a helyét. Egyebek között a vallásos színezetű egzisztencializmus egy változatának (pl. Vatai László Dosztojevskij-interpretációjának) tanulmányozása nyomán mélyül el Kodolányi korábban is élénk érdeklődése a szubjektív valóság, az egyes hősök tudattartalma iránt. S ez nemcsak emberfelfogása olykori freudista túlzásainak

visszaszorulását eredményezi, hanem a regiszterstruktúra nem látványos modernizálódását is: a cselekmény helyett a jellem, a személyiség, a külvilág leírása helyett a bensőség, a közérzet, a központi hős helyett az alakok kapcsolatrendszere, egymáshoz való viszonyaik hálózata tesz szert döntő jelentőségre műveiben.

Ezek a vívmányok azután két nagy regényben összetalálkoznak, a még egyszer időszerűnek érzett társadalmi tematikával, a szociális érdeklődéssel, a Kodolányit olyanmilya bővületében tartó század eleji évtizedek újrafogalmazásával. A szintézis regényei közül a *Vízválasztó* is emlékeztet, keserű kimélettenségekben rendkívül szuggesztív alkotás, a korábban keletkezett *Boldog békeidők* pedig Kodolányi talán legtökéletesebb, kivételes erejű remeke. Eltűnik benne a hagyományos különbség fő- és mellékszereplők között: minden regényalak egyformán érdekli az író, mindegyiket a lelke mélyéig világítja át. Az analízis során a kinti világ hazug harmóniája, látszatnyugalma mögül a lelkek pokoli romlása, végzetes ferdesége tűnik elő. Nemcsak az „úri” erkölcs és mentalitás korlátolt-sága, infantilizmusa lepleződik le, hanem az a folyamat is, ahogyan a rossz minták utánzása, az uralkodó réteg életformájának majmolása és irigylése a kispolgárt, a cselédet is kiforgatja önön valójából. A megalapozatlan, ám annál vérmesebb vágyak sziréncsábítása, a legegyszerűbb események merőben eltérő, kibben-kiben mindig végtelenen szubjektív megítélése, a vélemények világának szinte csúfondáros és csak utólag lelepleződő pa-

noptikumuma — mindez a *Boldog békeidőkben* részvevő iróniával, humánus kritikával, az ember-szeretet szigorával és fájdalom-mával fogalmazódik meg. Külön elemzést érdemelne a regény kapcsán Kodolányi nyelvi művés-zete, a stilisztikai bravúr, ahog-nyon az elidegenítés és bensősé-ges közelségbe hozás paradoxnak látszó törekvései között egyen-súlyt teremt.

Kodolányi János néhány döntő élmény, néhány nagy mondani-való kifejezésének szentelte te-hetségét, s konok, talán egyolda-lúnak látszó elszántsággal járta meg útját. Innen is eredhet mű-venek az a sajátossága, hogy az élete első két évtizedében átélt világ szokatlan mértékben lekötötte érdeklődését, s noha a Mó-ricz után induló nemzedék tagja volt, azoknak az évtizedeknek epikai megörökítése, amelyek-ben írói pályája kibontakozott, társadalmi regényekben nem vállalkozott. Az is igaz, hogy akármilyen szívesen kutatta a „tanítást”, a nagy eszmét, amely-től önmaga és olvasói megváltá-sát várta, legnagyobb erőssége a leleplező, kritikai emberismeret volt, s az ideológiai programadás célzatát eláruló sorai olykor kiüt-köznek „csak” ábrázoló, megjele-nítő prózájából. De ahol saját vi-lágát írja és tehetsége törvényeit követi, mint nagy novelláiban, mint a *Boldog Margitban*, a *Je-huda bar Simonban*, a *Boldog békeidőkben*, ott a magyar próza csúcseinak közelében jár, irodal-munk „oroszos”, lélekelemző és etikai elkötelezettségű vonulatá-nak megrázó alkotásait hozza lét-re. Ne várjunk újabb évfordulóra e bonyolultságában nagyszabású életmű birtokbavételével, alapos, az örökséghez méltó feltárásával.

CSÜRÖS MIKLÓS

Kodolányi megrázó tanúsága

Ahogy Kodolányi János hatvannégy novelláját olvassuk s az impozáns kötetben lapról-lapra továbbjutunk — nem habozunk leírni: egyre közelebb jutunk Kodolányihoz, ahhoz a férfihoz, akinek 1922—33 félelmetes idejében szívügye volt a „magyar ugar”. Ő nem a korábban bevezetett, s még Gárdonyi által is kultivált népszínműparasztot állítja elénk! Mélyre vág a tolla, veséki, mint az orvosi szike. Novelláinak verista ábrázolási technikája a keresztény-kurzus, majd a bethleni konszolidáció parasztidealizáló fátylait teljesen lerántotta a parasztságról. Ez az író nem akart „parasztónust”, nem törekedett néprajzi kuriózumra — ábrázoló módszere, tényfeltáró elemzése az egykéző-pusztuló faluról, a teljes és kétségbeejtő erkölcsi leromlásról kiáltanak száz és ezer változatban. Csak egyben nem adott sok változatot: minden konok, földimádó basaparaszt még szemrebbenesével is megveti nemcsak a mezei proletáriátust, hanem a törpe és kisparasztot is — mindnyájuk fölött kiskirálykodásra tör. Ehhez az ábrázolási módszerhez, tényfeltáráshoz annál nagyobb művészi bátorság kellett, mert ugyanabban a történelmi szakaszban még Bibó vagy Zilahy is dalos, mosolygó paraszthősöket prezentált a Horthy-világnak, s a népszínműves parasztnok gazdagabbjára még az úri társaságban is „szalonképesnek” számított. Kodolányi novelláinak minden mondata, szókinccse, jelzői, mondhatnók egész mondatana, gondolatritmusa, stilisztikai pörösege egyet bizonyított: az ellenforradalom rendje a magyar ugar népét lelkileg kiüresíti, „a hárommillió koldust” lejjebb és lejjebb taszítja, minden tekintetben megalázza. A *Sötétség*, a *Böbék Samu búcsúja*, a *Küszöb*, a kötetben összegyűjtött hatvannégy novella majd mindegyike már a húszas-harmincas években arra készítetett, hogy szemléletünkben, irodalmi ízlésünkben minél erő-

sebben egy antinép-színműves irányzat hívei legyünk. Kodolányi elbeszélései revelációszámba mentek, hiszen megmutatták, hogy a megyei szegénység, a törpeparasztság, a kis- és középparasztság, de a hasadt lelkű, idegbeteg basaparasztnok élete egy cseppet sem volt problémátlanabb a városi proletariátusénál — sőt, a régi parasztséget egykor még megvolt valamiféle bensőségessége is teljesen kizusztult a falusi emberek lelkéből. Ráadásul: Kodolányi pátriájában — első sorban a Dunántúlon — a falvakban a sok-sok, egymást átfedő csoport és társadalmi réteg egymáshoz való viszonyát átlátni, felfedezni, ábrázolni sokkal nehezebb volt, mint amit a *Nyugat* városi íróinak módszere elérhetett.

Akinek szeme volt a látásra és olvasni tudott — az a Kodolányi-ábrázolta parasztság sorsa előtt olyan ijedt-megrendült állapotba került, akár Gide afrikai leírása olvastán a francia értelmiségiek. Kodolányi azonban olyan fegyelmezett, olyan tárgy-szerűen, olyan hidegen, az emberi lélek megaláztatásának olyan szürke-fekete-hamuszín leírását adta, hogy a lélek megüresedésének tényeit dokumentálta: az ellenforradalmi Magyarország a franciákénál is gyarmattartóbb magatartását tanúsította a falusi emberekkel szemben.

A *Pünkösdi dáridó* egy félelmetes történelmi szakasz meglátásához nyújt az olvasó kezébe mások által már többé el nem készíthető távcsövet. És drámai dokumentumot is ad Kodolányi János írói, emberi küzdelmeiről, amint a mostanában közzétett Kardos László-féle levelek is megrázó tanúságot adnak e nagy író válságairól. A hatvannégy novella is ugyancsak sürgeti: menjünk minél mélyebbre Kodolányi életpályájának igazságos, dialektikus megítélésében.

Erdős Jenő

(Kodolányi János: *Pünkösdi dáridó*. Magvető. 723 oldal, kötve 40 Ft.)

Könyvtől 1974.
ápr., 4. n. 8.

Osvát púpja

Kellér Andor *Az élet édes tarkasága* című, édes és tarka prózakötetének 270. lapján, az Otthon kör íróiról szóló fejezetben, az alábbi mondatot találom:

„Köztük ott szorongott a *púpos*, fekete nyakkendős Osvát Ernő, a sápadt, örökké borzas Kosztolányi Dezső...”

Erről a mondatról, jelesebben egy megtévesztő sajtóhibáról, számomra is váratlanul – Kodolányi János jut eszembe. Első találkozásom e biblikusan nagyszabású, tumultuózus képzeletű, magányos, sötét és harapós íróval.

1955 kora tavaszán, Várkonyi Nándor társaságában jelentem meg balatonakarattyai házában. Kodolányi akkoriban a Balaton mellett húzta ki a telet is. Az akarattyai faluközpontban épült, verandás, szellős nyárilakában. Tündöklő márciusi délelőtt volt, amilyen csak a vizek partján ragyog. Napfénytől ropogott a tó tükre, a levegő, a kék ég és összes izomzatunk. Megizzadtunk az erős hatástól. Az út mentén sirtak a fák, dallamosan csörögtek az ereszek, foltokban szivárványlott a hó. Jelképesen szinte. Hiszen az író körül is azon a tavaszon enyhült meg a fagy. Még csak a Móricz Zsigmondról szóló, elfogultan izgalmas emlékirata kezdett folydogálni a Dunántúl című pécsi folyóiratban. Állítólag évek óta kis háztáji földjének terméséből élt. Felesége a gyümölcs- és zöldséggel naponta kiült az akarattyai piacra. Várkonyi tavaly nyáron még uborkasalátát ebédelt náluk, kenyérrel.

Csöngetésünkre Kodolányiné zúdult ki a kertkapuhoz. Akár egy robusztus hősnő az *Istenek alkonyából*. Hatalmas termettel, rengeteg vas-erős hússal, vállra dobott parasztbundában, két óriás sárdagasztó csizmával a lábán. Csak a Wagner-operákban és az Ormánságban teremnek ilyen sűrű asszonyok. Arca, amikor meglátott bennünket, nem árult el se örömet, se meglepődést, se bosszúságot, se közönyt. Rezzentlen nyugalommal fogadta Várkonyi lelkes kézcsókját is.

A kerten áthaladva, Kodolányit pillantottuk meg a tárt ajtó mögött. Az előszoba homályában állt. Üdvözlésre és ugrásra egyaránt készen. Bal kezével egy fokosbotra görnyedt, jobbát kinyújtva a falnak támasztotta, féloldalasan, csuklott testtartással, magasra húzott vállainak üregéből nézett ránk. Valósággal megijedtem tőle. Az asszony őszerejű természetével szemben, maga volt a támadásra följajzott, riadt gyöngeség. Leginkább a szeme lüktető tüzére emlékszem. A vadak figyelnek így. Az odujukban megzavart vadak. Úgy tüzelt felénk, mint egy megsebzett ordas, aki nyilvesszővel a bőrében vészelt át a telet, s most hirtelen rátörnek. Hogy kicsodák? A barátai? Vagy azok, akik megsebzették?

– Isten hozott, testvér! – Kodolányi ellökte magát a faltól, s szinte beleesett Várkonyi Nándor karjába. Majd jobbról-balról, oroszosan megcsókolta a vendégét.

– Isten hozott!

– És téged is! – mondta, rám emelve segélykérő, rettenetes szemét. – Isten

752 - 755.

Korlárs 1974. máj. 5. n.
 és. g. p. : A BESURRANÓ KERKESTŐ.
 Vgy; 1976. Szepirodalom K. 105-114.

hozott téged is! – A mindkét lábára beteg, gerincferdüléssel, gyermektestű író szinte át kellett kapnom Várkonyitól. Majd ezek után mélyen belém nézett. – Habár... – mondta, és támogatásra szorulón is, csupán a szeme erejével, mintha ellökne magát. – Tulajdonképpen egy pofont érdemelnél... De erről még tárgyalunk!

– Na, gyerünk beljebb! – Kodolányi egyik kezével a botba, a másikkal az ajtófélfába kapaszkodva, utat nyitott nekünk.

De mit is jelenthet az a pofon? Milyen galádságot követtem el? Miben vétkeztem? Sejtelmem se volt róla.

Kodolányi Jánossal, a Dunántúl egyik szerkesztőjeként, sűrű levelezésben álltam. Afféle értelmetlen költögetőjeként egy érdemekben gazdag, élőhalott írónak (Pécsi barátaimmal karban, természetesen). E levelekben döntöttük el az *Utóhang* című a Móricz-émlékirat folytatásos közlését, készítettük elő a *Boldog Békeidők* megjelenését a Dunántúli Magvetőnél és vettük fontolóra a *Végrendelet* bemutatását a Pécsi Nemzeti Színházban. (Később a regény kiadása s a színházi bemutató is megtörtént.) Ifjonti buzgalmamért ha köszönetet nem is, legalább némi, zavarral fogadható hátbaveregetést reméltem volna. Ehelyett jött... a szóbeli pofon!

S hogy miért? Hamarosan kiderült.

Elhelyeztük csomagjainkat, lemálháztunk, pulóverre-ingujjra vetkőztünk a túlmeleg lakásban. Majd a barátságos művelet után a házigazda rámförmedt:

– És most beszélj! Szerinted milyen is volt Osvát? *Púpos?* – kérdezte, amikor letelepedtünk a kerek társalgóasztalnál. – Méghogy Osvát Ernő *púpos* volt! – sziszegte, magasan domborodó vállai közül. – Mert a cikkemben ez áll! Idenézz!

Azzal fölkapta a Dunántúl *corpus delictiként* odakészített 10. számát és kicsapta a 30. lapon.

A vörössel aláhuzigált szöveg így szólt:

„Ez alkalommal a szerkesztőségben tartózkodott Osvát úr is. Sokszor, sokszor leírták már őt, én sem láttam másnak. Nagyhomlokú, komoly, *púpos*, fekete ruhás férfúnak, aki okosan csillogó, átható tekintetű szemét vastag szemüveg mögé rejtette...”

Kodolányi, akár egy statáriális eljárás ügyésze, ötször-tízszer-húszszor is rábökött a szóra:

– *Púpos!* Én *papost* írtam, te szöveggyilkos! Ez inszinuáció! Botrány! Skandalum!

Szerkesztői gyakorlatlanságomra hivatkoztam, a nyomda ördögére, a mindenféle határidőkre.

De Kodolányi elvágta a szavamat:

– Ne köntörfalazz! Hiába dadogsz! Miért nem nézted meg a levonatot, miért nem ellenőrizted? ... Húsz-valahány éves korban olyan legyen az ember szeme, akár a sasé. – Az ő szeme most is olyan volt. Mint amikor a sas egy réten vacogó egeret észrevesz. – Jegyezd meg, ha a szerkesztőd lennék, kitépném a hajadat. Megtépnálnalak! Fenékebe rúgnálnalak! – Ezt a kifejezést azonban már ő is sokallotta. Lejjebb szállt. – Na, ebből elég... De elvárom, hogy legközelebb helyreigazítjátok a hibát...

(A Dunántúl következő számában meg is jelent a Kodolányi fogalmazta hibáigazítás.)

Várkonyi Nándor a süketek mosolygó kérdésével, ajkát harapdálva statisztálta végig az egyoldalú civódást. Angyalian béketűrő és nyájas ember volt. Láttam, hogy barátja megint látát ömleszt. Hát nem akart belekérdezni a szavába. Hiszen a mimizált szájmozgással, levegőbe írt betűkkel s kézzel-lábbal történő magyarázat, amelyet gyakran félre is értett, csak elnyújtotta volna az amúgyse kellemes perceket.

Kodolányiné némán kézímunkázott egy távolibb sarokban.

Házigazdánk, miután kifújta mérgét, egészen megenyhült.

– Kicsit megmostam a fejét a kölyöknek – mondta, mutogatta Várkonyinak. – Ráfér.

– Mire ér rá? – kérdezte Várkonyi.

– A fejét! – kapott Kodolányi a fejemhez.

– Fáj a fejed? – kérdezte Várkonyi.

Kodolányi most hirtelen elérékenyült.

– Örülök, hogy itt vagytok! – mondta, és kitért karjával jobbról-balról mintha össze akarna ölelni bennünket. – Hogy megmelegítitek az öreg, beteg farkast.

Majd váratlanul:

– Szeretted a lecsós rántottát?

– Igen – mondtam.

– Mert azt ebédezzünk.

Dehogyan mertem bevallani, hogy a tojásrántotta, amelynek kénese illata a gyermekkorai hajmosások undokságát csapja az orromba, a legkiálthatatlanabb étel.

Ebéd után a két író nekiszabadult a bibliai ókornak.

Kodolányi azon a télen-tavaszon írta *Az égő csipkebokor* című hömpölygő Mózes-regényét. Fejezeteként egy még hatalmasabb vállalkozásnak (*Vízöntő, Új ég, Új föld, Jehuda bar Simon*). Tudnivaló, hogy Kodolányi figyelmét Várkonyi Nándor több évtizedes megszállottsága, nem is emberszabású tárgyismerete és történelmi kövületek megpuhító szívóssága irányította a témára: Jónás-fia Simon, a birodalom-alapító egyiptomi fáraók és az „istenközelben” élő próféták még távolibb korára; az emberi őstársadalom és őstermészet csak fantáziával megfejthető mammutnyomaira s mindezek kapcsán az okkult tudományok, varázsmesterségek, álomfejtések, hieroglifák rejtélyeire. A regényíró a kultúrtörténésztől merített ihletet is. Ezt alighanem kevesen tudják. Baráti munkaszövetségük során kötetnyi levelet váltottak. (Egyszer talán megsokszorosítottak ez érdekes dokumentumok is.) Mindenesetre, az akarattal találkozó idején már félszavakból értették egymást. Várkonyi, nem hallván a saját hangját, istenneveket, Biblia-szövegeket, próféciákat, könyvcímeket rikácsolt: Hélios, Nagy Rata, Pohja gyérfogú banyája, Chimalpopoca krónika, Kysikusi Adrastus... Kodolányi pedig, a barátja zsebből előmarkolt „süket-céduláira” jegyezte fel a válaszait. De alig vetett a papírra néhány betűt, Várkonyi már tudta, miről van szó: s rácsapott. Jómagam járatlan voltam az antikvitásban. Mégis megrendült érdeklődéssel figyeltem őket. Akárcsak egy régés-régi, az őseim által is elfelejtett, az őseim ősei álmvilágából való városban sétálnék, fűvel benőtt csarnokokban, ég-boltozatú termekben, szétporladva is ragyogó oszlopok között, amelyekhez nincs közöm, nem volt, nem is lesz soha, de az áhítat kötelező, mivel óriás-léptű szellemek jártak itt...

Így múlt el az idő estélig.

Vacsorára a zöldséges rántottába kolbászt is sütöttek.

Kodolányiné közös szobában: férjének a hagyományos, fej- és lábtámlás ágyban, Várkonyinak a kanapén, nekem talán egy tábori alkalmatosságon vetett fekhelyet. Maga pedig a paraszti feleségek módján, visszavonult egy szemérmes laktérbe.

– Itt jól fogunk tanyázni – mondá Kodolányi, beteg lábainak nyugalmas vízszintet találva.

Ezentúl, Várkonyi Nándor „kizáró” fogyatékosága miatt, kettesben beszélgettünk.

Nem novellát írok, hanem emlékezést, tehát bevallhatom: ma már fogalmam sincs, miről társalogtunk. Csak nevek jutnak eszembe: Mikes Lajos és Babits, Szabó

Lőrinc, Basch Loránd, Zilahy. Pártfogók és képzelt ellenségek. Ez utóbbiak voltak döntő többségben.

Másnap reggel Kodolányi írógépének jégeső-verésére ébredtem.

Kodolányi látszólag éveig meddő volt. Egyetlen sort se írt. Emlékezetében rögzítette bibliai félistenektől és szörnyektől hemzsegő, zsúfolt meseszövevényű, archaizált stílusú regényeit. Elejétől a végéig. Se puskát, se mankót, se jegyzetet nem használt. Majd, amikor a mű „fejben” elkészült, boszorkányos gyorsasággal kopogta papírra a szöveget. Naponta tíz sűrű oldalt írt, szinte diktandóra, gyakran mondat közben, a kötőjelnél hagyva abba a munkát. Ezzel a képességével nemegyszer dicsekedett is.

Hanem amikor kiléptem a meleg, ágyneműszagú „tanyából”, újabb meglepetés ért. Kodolányi a falnak fordított íróasztalnál, otthonkában verte gépbe *Az égő csipkebokor* soros napi penzumát – miközben házias eszmeeserét folytatott a feleségével. Hogy mit vásároljon a boltban, s mennyiért. Kihez ugorjon be útközben. Azt a levelet is föl kellene adni ifjabb Jánosnak! S ideje lenne már a diót összesöpörni a padláson...

Amikor pedig megérzett a háta mögött:

– Jól aludtál? – kérdezte. – Örülök. És az éjszakai beszélgetés is a kedvemre való volt. De a barátságunk azért nem felhőtlen. Ezt ne feledd! – mondta a tegnapi fogadtatás vicсорával, s írt tovább. – *Osvát púpjáért* még lakolni fogsz!

(*Boldog békeidők* című regényét is ekképp dedikálta később:

„G. Pongrácnak, bár olykor-máskor zúgolódva, mégis szeretettel, meleg kézszorítással: Kodolányi”.)

Majd levette ujjait a billentyűkről, s hátrafordult:

– Míg el nem felejtjük... Lediktálom neked a helyreigazító nyilatkozatot. Itt a papír, ceruza, írjad! „Legutóbbi közleményünk 30. lapján az Osvát Ernőről szóló rész helyesen így hangzik...”

Milyen emlékidéző is egyetlen szó hatása!

Kellér Andor *Palásthy títka* című esszéportréjának idézett mondata eredetileg így jelent meg, ugyancsak a Dunántúlban, a 19–20. szám 128. lapján:

„Köztük ott szorongott a *papos*, fekete nyakkendőös Osvát Ernő.”

De *Az élet édes tarkasága* című kötet gépszedője a kitűnő szerkesztő hátára megingtosak fölrakta a *púpot*.

Ezért a vétségért azonban az író már nem róhat meg senkit.

Zilahy Imre

Kodolányi János emlékezete

Az élő Kodolányiról teszünk tanúbizonyosságot, midőn e ház falán megörökítjük az élettény nyomát: itt, a Böszörményi út és a Beethoven utca sarkán, e ház egyik földszinti lakásában élte testi szenvedésekkel oly terhes utolsó évtizedét Ormánságból eredt nagy epikusunk. A történet teljességehez tartozik, hogy utolsó napjait nem itt töltötte, hanem Magyar professor klinikáján. A végső időt Magyar Imre szerető gondoskodása könnyítette. E házból tehát még az élő távozott. Nem is magáért, hanem felesége egészsége érdekében költözött be a klinikai szobába, ahol még sok eleven szellemórát töltött feleségével, Magyar professzor és munkatársai gyakori társaságában. A szellemi testvériség magasra emelendő ténye — mindenki lássa! — az író és az orvos bensőséges szellemi kapcsolata, barátsága. A nagybetegé és a nagy orvosé? A kiváló orvostudós biztos értéktudatának jele és a beteg ragaszkodása? Ez is, az is, de több! Az alkotó szellem találkozására. A szellem két minőségének együtteséből sugárzik a fény, s csak annál sugárzóbb, hogy a szimpoziumot a Léthe innesső partján tartják. A munkamegosztás és annyi más osztottság okán kinlódó emberiségi és magyar szellem e példás közösségével kezdődik Kodolányi János halhatatlansága, melynek szerény jelzése lesz e ház falán az emlékeztető tábla: itt élt ő élete utolsó szakaszában, a hatvanas évtizedben.

Hogyan élt, élhetett vajon a fizikai hanyatlás idején? Szellemi ereje teljében az utolsó pillanatra. A testi hanyatlás ellenében, fizikai energiáin túl, alkotó erejét evvel is kifejezve. A telet töltötte itt, tavasza javát, nyarát és koraősztét utolsó éveinek, mint előbb, ez időben is Akarattján.

Akárki tapasztalhatja, a testi szenvedés szinte maradéktalan leköti a lélek energiáit. Kodolányi teste egyetlen fájdalom volt, már a tollat se tudta tartani kezében, a *Visszapillantó tükört* magnetofonszalagra mondta, de az önéletrajz szövege feszes, s változatlan az indulatmenete, dinamikája. Más az ő helyzetében lelkét az ismeretlen erők gomolyába köti, ő az maradt, aki volt, világi akarat és alkotóerő. Orvosait utolsó pillanattig varázkörébe tudta vonni. Nyelvészeti, művelődéstörténeti dikcióit lebilincselve

Elhangzott 1974. augusztus 9-én, az író halálának ötödik évfordulója alkalmából, az utolsó lakóházán elhelyezett emléktábla avatásakor.

hallgatták, akik nem egyszer hozták vissza őt a klinikai halálból.

Ifjú barátom meglátogatta hatvannyolc telén. Fogadta őt néhányszor. Emlékezete szerint ekkor már nem volt más, mint ragyogó homlok, mozgalmas arc, eleven nézés és dinamikus beszéd. Szelleme diadalmaskodott a múlandó anyagi struktúrán. Így értem, hogy Kodolányi halhatatlansága még életében kezdődött. Midőn már semmi volt a fizikum, akarata és alkotó képessége életben tartotta.

Közemlékeztünk majd megszámlolja végül ezt az akaratot és alkotó erőt. Nemcsak az életrajz sorozatos menetén haladva, nemcsak az élet eseményei tükrében, hanem erre merőlegesen, a szándék, a gondolkodó erő és az alkotások eredőjét, ez eredő irányát tudva rajzoljuk meg majd Kodolányi arcképét. Maradandóságát is fölfogjuk, nemcsak tünékeny életének lineáris évtizedeit. S e jövőendő munkának a korai szimbóluma e ház falán a tábla. Ezt avatandó próbálkozunk ez ígérkező arcképből néhány ceruzavonást megidézni.

Kodolányi életművének jelentékeny aspektusa, hogy végtelen testi-lelki szenvedésből sarjadt. — Midőn az *Egő csipkebokorban*, e világirodalmi rangú remekműben Mosze beavatását olvassuk, föl kell ismernünk, hogy a beavatás minden valóságos mozzanata a személyes átéltség hitelével ragyog. Mi más beavatottnak lenni, mint megpróbáltatni? Önünkön, fizikai létünk határain túllépni csak akkor tudunk, ha a testi-lelki szenvedés optimumát átéljük. Vagy az *En vagyok* Judásképe. Ez a jellemrajz a világerők egyetlen fókuszba sűrűsége, kozmikus átélése egy emberi lehetőségnek; megint csak az emberi szenvedés paroxizmusában megragadott létegyiség.

Ilyen távlatból tekinteni a mítoszregényekre, azok az életbölcselet dokumentumai. Hogyan kerül fölébe az alkotó szellem az ösztövért életkörülményeknek és adottságoknak? Mint diadalmaskodik az alkotó erő az esendőségen? Aki önmaga mélyére kényszerül hullani, és pokoljáróvá veri a sorsa, alkotásaiban mindent visszafordít. Önnön személyiségét és körülményeit meghaladja, magát szabadá teszi, függetleníti mindattól, ami hatékonyágán kívülre került.

Ez a pokoljárás értelme, s következménye a beavatottság. Ami ki tudja, mikor is kezdődött. Mert ha az életrajz az út, s az élettörténetben megjelent mesterekre

tekintünk, ezt az utat jegyene és tölg szegi két oldalán. Csikesz Sándor a könyvtárával, Fülöp Lajos szellemi sugárzásával, Bajcsy-Zsilinszky korszerűtlen nagyságával, Várkonyi Nándor a közös szellemi érdeklődésben fogant barátságával kapcsolódik Kodolányi életrajzába, hogy csak a legterebélyesebb fákat említsem közelebről. A beavatottság: e szellemkőrből a magányba érni. A társak helyett az alkotás magányát választani. Abban vállalni magunkat, amiben senkivel nem vagyunk azonosak. Ide, ily kies tájra is elért az út. Csak odaadással kell tanulmányozni a műveket. S e kies magaslatról körültekintve, minden átrendeződik. Az élet sorozatos mindennapisága csak úgy, mint az életmű hierarchiája.

Akik ezt az emléktáblát idezánták, bizonyára megértik e ceruzavonásokat. Mert van képzetük felfogni a műveket, amelyek oly bokrosan jelentek meg újra épp a hatvanas években: 1960-ban a *Vizválasztó*, hatvanegyben a *Vas fiai*, a *Fellázadt gépek*, hatvankettőben a *Juliánus barát*, hatvanháromban a *Baranyai utazás*, hatvannégyben a *Boldog Margit*, hatvanötben a *Süllyedő világ és az Egő csipkebokor* (ennek spanyol és német fordítása ugyancsak a hatvanas években); hatvanhatban a *Juliánus barát újra*, hatvanhétben a *Vizözön*, hatvannyolcban a *Visszapillantó tükör* és a *Pogány tüzek*, hatvankilencben a *Boldog békeidők* és a *Jehuda bar Simon*... — Kodolányi életének utolsó évtizede az életmű reneszánsza volt.

Öröme telt-e benne? — A kérdésnek ma már így nincs értelme. Kicsinyeskedés volna ez emléktábla előtt életének sikerét vagy fiaskóját latolgatni. Siker és sikertelenség csak az esendő élet-elevenségben realitás. Az életen túl, a halhatatlanság bizonyosságában nem az a kérdés, hogy ő, hogy neki, hanem, hogy mi, hogy nekünk! A hatvanas években sűrűn megjelent Kodolányi-művek — a Magvető adta ki őket — a mi örömünk, nekünk jelent megnyugvást. Egy évtized irodalmunk történetében, midőn az értékeket kezdjük a helyükön látni. — S ez az emlékeztető tábla is nekünk fontos. Nem Kodolányi halhatatlanságának a jele, mert az faktum, hanem annak a kifejezése, hogy tudjuk ezt a halhatatlanságot.

Bata Imre

Élet és irodalom 1974. aug. 10. 31. n. 10,

Felavatták Kodolányi János emléktábláját

Kodolányi János születésének 75. évfordulója alkalmából utolsó budapesti lakóhelyét, a Bőszörményi út 26. számú épületet emléktáblával jelölte meg az írószövetség és a XII. kerületi tanács. Az emléktábla ünnepélyes felavatásán, péntek délelőtt, az író özvegyén és családtagjain kívül részt vett dr. Marczali László, Ortutay Gyula akadémikus, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának alelnöke, Simon István, az írószövetség főtitkárhelyettese, Tóth Gyula, a Kulturális Minisztérium Irodalmi osztályának vezetője és László Gyula, az Irodalmi Alap igazgatója. Bata Imre irodalomtörténész méltatta Kodolányi János irodalmi munkásságát, Kertész Dániel a volt újságíró-pályatársak nevében mondott méltató szavakat.

Magyar Nemzet 1974. aug. 10.

186. n. 4.

Szabó Lőrinc: NAPLÓK, LEVELEK, CIKKEK.
Vál. Kabdebó Lórint. Vgy. 1974. Szeged, Szegedi Kiadó.

33

Kodolányi Jánosnak

Budapest, 1925. február 6. délben.

Kedves Jankó,

Mikes kéret, hogy írj *Móricz* regényéről (*Kiv. kiv*) *másfél hasábos cikket az Est-nek*. Mikes Ilunak difteritisze van; az öregúr nem járhat be a redakcióba. De már külön lakik. A Metropolban. *De ne keresd föl te sem*, mert jó az óvatosság. Hétfőn reggelre reméli, hogy teljesen dezinficiálják.

Nálam hagyott számodra egy 500 000-es utalványt. A pénzt felhozattam, s ha nem vagyok itt, Láng Jánostól átveheted. Szombat délután nem tudom, hová megyek, talán a Gellért gőzfürdőbe. Influenzám mellről átment a fejemre. Szervusz! Ölel

Lőrinc

152. old

33 *Mikes Ilu*: Szabó Lőrincné húga, féltestvére. – *Láng János*: Miklós Andor titkára.

60

Kodolányi [?] Jánosnak

Budapest, 1929. március 4.

Jancsikám, még ősidőkben (s épp a legrosszabbakban) adtad át ezt az ívet. Most találtam rá. Visszaküldöm, mit tegyek kevésbé rosszat? A magyarázat és exkuzálás, istenem, ugye, fölösleges? Címem: Németvölgyi út 6., félemelet 2. Telefon: Aut. 549-79. Egyébként döglődöm. Szeretnélek látni. Életem az a bizonyos hajó, amely az adósságok tengerén süllyedőben van, magam pedig az a patkány, aki a hajót nem tudja elhagyni utolsónak sem. Egész rémes, hogyan állok. De mit nyavalyogjak, ismered az általános sirámokat. Jó vol-

193

na túl lenni jó néhány esztendőn, vagyis örült iramban vénülni. Mondják, hogy öregkorára jut az ember csak pénzhez és nyugalomhoz. Na, mindegy, addig is ölel

Sz. Lőrinc

60 A levél a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában található.

617

Kodolányi Jánosnak

Budapest, 1948. június 8.

Viszontüdv. K: J.-nak és családjának!

Nem szabad a keserűséget olyan kizárólagosnak venni, kedves Jánosom, amilyenek te veszed (az enyémet)! Látod, nekem már sejtelmem sincs, miket írhattam neked legutóbbi levelemben; holott igen könnyen megeshetnék, hogy szóról szóra megírom még egyszer. Engem az segít át sok mindenben, hogy egész életemben rabszolga voltam, mindenféle erőké, kényszereké meg félelmeké, s megszoktam, hogy ezt találjam, nem mondom, hogy kellemesnek, de majdnem természetesnek: és igyekeztem kifogni rajta, egy-egy fütyörészős pillanat, óra vagy nap túlbecsülése révén. Az inszakadásig erőszakolt munka csak a belső önbecsülés és igazolás céljára kellett. Igazán én csak utazásaim alatt éreztem jól magamat: az utazás mindig kivételes állapot volt. De nem folytatom; különben ezzel telnék meg a levelem.

Ma is roppantul elkeseredve jöttem haza, vissza, a szomszédból, Szegi Palitól; csak úgy átnéztem hozzá; esett az eső, azaz már csak szemergélt, a levegő nehéz és szagos volt, minden fa és bokor tele azokkal az ezüst cseppekkel satöbbi. Az utcánk túlsó végén kert van, nagy virágkert; jaj, de szép volt! Isten bizony mondom, hogy elkeseredésemben bementem, és „vágott virág olcsón kapható” – vettem 2 forintért virágot Nagyklárának. Reggel nem volt pénz piacra. De ezt a két forintot kiadtam, fölöslegesen. Klára nincs is itthon, csak este jön meg. És olyan nagy csokrot adtak, és olyan rengeteg virágot láttam, és olyan szép volt minden, s az eső szünetére olyan szorgalmasan és boldogan rajzoltak elő tíz perc alatt a méhek a nagy kampanulák köré, hogy az a néhány perc, amit az ollós nénikével az idegen villa körül töltöttem, a csodálkozás, az elfelejtke-

zés erre a néhány percre: beoltott valamivel, ami nem volt bennem, ami addig nem volt bennem, beoltott egy kis szabad lélegzettel, magamból kifelé figyelemmel, s ez a hatás még most is tart, mint egy injekcióé, és úgy hígítja általad idézett állandó pesszimizmusomat, hogy a keverék most egészen tűrhető, azazhogy az oldat most egészen enyhe, és nem maró, noha változatlanul benne van mindaz, ami nem múlt el rólam és helyzetemről az elbáméskodás pillanatai alatt. Itthon aztán öt vázát megtöltöttünk a szétszedett csokorral. Aztán ettem, valami gyümölcsös levest meg puliszkát, és most levelet írok neked.

Rólad az jut elsőnek eszembe, hogy vasárnap átmentem hozzátok. A villamosról lámpafényes ablakot láttam, este fél 9 lehetett; annál jobban bosszantott hát, hogy Jutka nem volt otthon. Mérgemben negyedóráig csöngettem, pedig már kiszámítottam közben, hogy a fényes ablak már a szomszédé. Az egyik könyvet ugyanis megvetették, és 85 Ft-ot gyorsan át akartam adni érte a leányzónak. Még Ű-ékhez is becsengettem, hogy pénzespostásaim legyenek, de azok se ültek lakukban. Így aztán egy cédulát szerkesztettem meg, s bedobtam a levélszekrényetekbe. De Juckó tegnap se jött, ma se; tán észre se veszi, hogy üzenet várja. Pedig hogy sürgette előbb! Ha nem mondja, hogy rátestáltad, neked adom fel utalványon a pénzt. Most itt várja kikészítve az összeg, a lánynál, mert hátha olyankor jönne érte, amikor mi vagyunk épp távol.

Sőtérrel csütörtökön leszek együtt. Sőt azt megelőzően alighanem H. S.-ékkal! Az „Öb.” II. megjelenésével kapcsolatban hívtam fel őket; meghívtak, azzal, hogy esetleg közbejöhet valami, s ezért még egyszer beszélünk róla; s most aztán nem tudom, közbejött-e vagy nem, érdeklődjem-e vagy nem . . . mert forszírozni nem akarnám a dolgot, s udvariatlan sem akarok lenni. No majd eldől.

Azt mondják, ősszel a *Népszava* beolvad a *Szabad Nép*-be és így tovább. Sok mindent mondanak.

Ervin vizitjét vasárnap délelőttre bementa a lányod. De Ervin nem jött. Tamási Áron is mondta magát. De nem jött. Egy orvos házaspár szintén bementa magát. S délután jött.

Nagyklára ma bement a klinikára Babicshoz, megtudni, a hátam mögött, ahogy már feleségek aggodalma tenni szokta, hogy nincs-e valami súlyosabb bajom, mint amilyenek nekem mondják. Tán csak nincs. S ha van, hát örülök, hogy 48 évet éltem. Kevesebbet is lehe-

tett volna. S a legtöbb is oly kevés! A „furfangos pederasztia”-t – ahogy kezelésemet minősítetted – meg fogom említeni a tanárnak. A külföldi kezelést, amit te ajánlasz, én sem ellenzem . . . ego non contra dico . . . Ugyan már mért ellenezném?! Utóvégre! . . .Majd szólok Sőtérnek. Ahogy eddig is, vagy másfél év óta többször, tettem . . . Tudod, mily könnyű dolog az, leakasztani a szegről egy, két, hat hónap Svájcot vagy Rómát! . . . Most Angliát kéne, ott sose jártam; viszont, ha élek, az idén végleg megcsinálom a Shakespeare-szoneteket (+ lefordítom [a *Troilus és Cressida*-t]), s ezt respektálhatnak.

Lóci, isten csodája, egy hete rettenetesen tanul. Úgy, ahogy én dolgozni szoktam. Rájött volna efféle érdemnek izére, kapuzárás előtt? Éjjel 12-ig fenn van stb. Sajnálja, hogy nemigen lesz „jó” érett, s meg akarja nyomni a gombot. Döntő napok: jún. 14–15–16.

Nyáron meglátogatlak egy napra. Lehet, hogy vitorlás-motoros csónakon megyünk le a Dunán s a Sió-csatornán a Balatonra.

A *Válasz*-ről én azt hiszem, hogy időnkint meg-megjelenik. E számban egy verset adtam s kritikát Radnóti Lafontaine-fordításairól. – – Az ég, tíz nap múltán, kiderült. Nannar irgalmazott! Hihetetlen, hogy az ég kék is tud lenni!

Legrosszabbul anyagilag állok, s anyagilag a legrosszabbul állok. – – Ifjú barátod verskéziratai megkerültek, pár sor kíséretében majd Jucinak adom.

Isten veletek. Kézcsók. Írj! Légy méh! Öllelek:

Lőrinc

- 129 A Kodolányihoz írott leveleket a Kodolányi család tulajdonában levő levelek közül válogattuk. – A levelekben szereplő *Tildi*: Kodolányiné, *Jutka*: Kodolányi lánya. – *Az egyik könyvet megvették*: Kodolányi Vízöntő című regényét Szőlősy Árpád adta ki, és barátai is segítették eladni. – *Ü-ék*: Ürögdy Győző alezredes, Ko-

dolányiék szomszédja. – *H. S.*: Haraszi Sándor. – „*Ö B*”: Örök Barátaink. – *Ervin*: Dr. Borbély Ervin, akkor az építési minisztérium elnöki osztályának vezetője; az irodalom és csillagászat is érdekelte, nagy levelezésben állt Kodolányival. – *Nannar*: az eső istene a babiloniaknál, célzás a Vízöntő-re.

Kodolányi Jánosnak

Budapest, 1948. október 10.

Kedves Jánosom!

Átveszem a levélírói szolgálatot. Hogy mit írtál legutóbb Klárának, azt nem tudom, ő meg azt mondja, hogy nemigen volt benne semmi konkrétum, így hát csak úgy vaktában kezdem-folytatom.

Én vagy tíz napja jöttem meg Somogyból, idegességem miatt kissé korábban, mint terveztem, így aztán most azt hiszik ottani barátaim, s azt hitte Klára is, hogy valami baj támadt. Hát nem támadt. Utólag megbántam persze, hogy nem időztem tovább ebben a gyönyörű őszben (amely akkor még meleg is volt), de hát, mint mondtam, idegesítettek a dolgok, a sok bizonytalanság, feszültség, meg aztán a kis konkrétum, ami fontosabb e pillanatban nekem a nagy általánosságoknál: a Lóci ügye, hogy mi fenét csináljunk vele most, hogy nem vették fel a színiakadémiára filmrendezőnek. Bizonytalanság és feszültség tovább tart, Lóciival változatlanul nem tudok mihez kezdeni, egyszóval kár volt mozdulni, látom már, belátom már, de itthon vagyok, s most itt rosszabb helyzetben s főleg sokkal rosszabb koszt mellett esz ugyanaz a fene, amely Igalon evett. Mikor hazajöttem, olyan jól néztem ki, mint még soha, úgy felhizlaltak. Azóta alighanem leadtam a javát a többletnek, mert már senki sem csodálkozik a külsőmon.

Ma levélíró napom volt. Írtam Debrecenbe, Londonba, Pestre, Igalra, s most neked írok. Bár talán már itt vagytok a szomszédságban, amilyen kutya az idő, tán hazakergethetett benneteket. Nem baj. Dolgozzon meg duplán a posta azért a 60 fillérért!

Mi történt közben? Múlt szombaton este voltunk Illyéséknél. *Megkért, közöljem veled:* küldj egy remek és rövid novellát a *Válasz* számára. Fellelkesítette a szeptemberi szám sikere. Hát küldj! Tőlem is kért verseket. De hát hogy az istenben írhaszak, mikor nap nap után, folyton csak cselekedni kell, megoldani a megoldhatatlant, szerezni és intézni, és soha egy percig egyedül nem lenni magammal a sok strapa és gond és nyomorult betegeskedés miatt?! A gordiusi csomót bogozom négy éve, tíz éve. A torkomon van. A

nagy metszés volna esedékes, hisz minden türelmem elfogy. A nagy torokmetszés.

Átrakodtunk télire, három szobába húzva össze a négyet. S már be-bemelegítünk. Mégis krákogok, kapar a torkom, köhögés hasgat, fájnak a beleim vagy a veséim, mindenem fáj.

Megjött Szentkuthy és a felesége. Ahogy leléptem a villamosról, őbeléje botlottam, s azóta se láttam, van már vagy tíz napja. Majd átnézek hozzá. Juliska is látta, amint a mester elhaladt a minap a sarkon sort álló nők kígyója mellett, s meg is szólta, hogy „de szörnyen tátog az az úr!” „Tátog?” „Igen, szörnyen meregeti a száját.”

Jánoskám, jó lesz már mégis, ha itt lesztek. Összeülhetünk hallgatni.

Napok óta várom a „Szonettek” korrektúráját. Nem tudom, mi következhetnék utána. Örömmel tapasztaltam, hogy angol tudásom tegnap estétől ma reggelig megint ugrott egy nagyot, anélkül hogy fáradtam volna: amit tegnap még csak nagy erőlködéssel és odafigyeléssel értettem, ma egészen könnyen megy. Már jártam így néhányszor ezzel a nyelvvel. Egy nagy Milton-életrajzot olvasok, egy Saurat nevű francia írta, de angolul van, és remek. Azért olvasom, mert a Franklinnak az a terve, hogy kiadja *Az elveszett paradicsom*-ot magyarul. Óriási nyelvi feladat volna, vonz is, de még jobban csömörít már az általános versfordítói émely. Rémesen boldogtalanná tesz, illetve tenne a boldogító feladat, hogy megint bezárkózhatom egy-másfél évre ebbe a Dante-szerű szellemi-lelki-kultúrhistóriai börtönbe. Az *Örök barátaink I.* karácsonyi új kiadása bedöglött, s ezzel be az egész élettervem; a II. kötet kint van szeptember közepe óta a boltokban. Tudsz a 2,3-es szorzószámról? Azt mondják, katasztrófális a kis példányszámban megjelentethető könyvekre. 10 vagy 5000-es példányszám esetén viszont jó. A teljes új Shakespeare példányszáma 1500.

Hagyok egy kis helyet Klárának. Mindnyájatokat öllelek:

Lőrinc

Kodolányi Jánosnak

Budapest, 1950. január 1.

Kedves Jánosom!

Szörnyű nagy bajban voltunk azon a napon, amelyen legutóbb írtál, boldog ünnepeket kívánva. Az első számú óriási baj elmúlt, aztán egy másik követte, ez az utóbbi tegnap ért véget, ma aztán hozzájutok, hogy írjak. Mint az átírt dátumból látod, még nem szok-

477

tam meg az új keltezés: te vagy az első, akinek 1950-ben írok. B.U.É.K.

A keltezés után azonban átadtam az írás munkáját Nagyklárának. Baránszkyékkal megyünk nemsokára valahova, remélem, ha Klára ír, és én csak beszélek, készen lesz az írás, mielőtt Laci és Gizike befut.

Kezdem a nagy dologgal. Csak a száraz tényeket, az idegesítő részleteket emlékezetembe se szeretem idézni. A karácsony előtti hétfőn egy igen magas hatóság lefoglalta a házat, melyben lakunk, kiküldöttje közölte, hogy megveszik, a lakóknak január elsejére el kell hurcolkodniok. Igen ripsz-ropsz ment az egész, sőt rejtélyesen, eleinte. Télvíz ideje, beépített nagy könyvtár stb., amikor minden költözködés egyébként is fél leégés. Harmadnapra eljutottam a Népművelési Minisztériumban Losonczy államtitkár elé, másfél órán át beszélgettünk, fekete mellett, a szobájában. Először a lakásügyről, amelyben egyebet már nem kérhettem, csak azt, hogy ne sommás kényszermegoldással elégíttessem ki. Kiderült ugyanis, hogy az igénybe vevő közület az Államvédelmi. Megígérte, hogy írói műhelyhez illő elhelyezést igyekszik biztosítani, függetlenül mindentől. Mire este hazaértem, azzal fogadtak, hogy már délután négykor ott volt a levele, melyben közölte, hogy az ügyet elintézte, az egész villát nem veszik igénybe. Este nyolc órakor pedig Péter Gábor rendőr altábornagy küldöttje jelentette be, hogy – hála istennek – vissza az egész. Képzelheted megkönnyebbedésünket. A házban lakó családok összes idősödő hölgyei a nyakamba borultak. Hálámat, melyet őszintén érzek, két levélben fejeztem ki.

Még összecsaphattunk valami karácsonyszerűséget, az ünnepek békén teltek. E hét közepén aztán jött a másik baj. Kisklára, akit nemrég nívódíjjal kívántak kitüntetni, ami aztán elmaradt, nem jótalanul számíthatott arra, hogy a Rádió színtársulatánál most végre, mint talán legjobban foglalkoztatott tag, éves szerződést kap. Ehelyett az történt, hogy a szerződést visszatartották, s homályban maradt okokból a szerződés megszűnése fenyegette. A háttérben – talán – a színészszakszervezet valamilyen rejtélyes információja, emléke vagy egyéb személyi fúrás állhatott: onnan csakugyan tiltakoztak hat havidíjas tag – köztük az ő – további alkalmaztatása ellen. Ez katasztrófa lett volna neki, nekünk. Megint háromnapos caplizás következett, aztán, minthogy a teljes Rádió, a legmagasabb ember-

478

től a legelsőig, melléje állt, s egyéb mozdulások is történhettek, az ügy tegnap, Szilveszter délutánján, elintéződött, és Klára megmaradhatott a régi helyzetében. Aláírta a szerződését, a havit. Ebben az ügyben igen tisztességesen állt melléje az egyik írószövetségi titkár, Devecseri, aki különben Losonczy Gézához is elkísért. Azt hiszem, nagy hálával tartozom Harasztinak, aki egyszerű, gyors és szerény volt mindkét ügy alatt és után, elvhu s amellet emberi és meleg.

Ez a két dolog nem kis megrázkódtatás volt számomra, Jánoskám; szinte csak most kezd kijönni rajtam a hatása. Kutyaül érzem magamat, szörnyűnek, hogy mennyire ki vagyok szolgáltatva a véletlennek. Mehetnék idegszanatóriumba. S most éppen semmi munkám sincs, hogy befelejtkezni próbálnék.

Illyés visszament valahova vidékre; nem Tihanyba. Az első baj lefutása után volt itt feleségével együtt; s ugyanakkor megjelent véletlenül régi ismerősöm, nem merem mondani, hogy tanítványom, Kuczka Péter. Du. 5-től este 11-ig maradt együtt a társaság. Erről jut eszembe, hogy az írószövetségi vita, melyről múltkor írtam, nagy kiegyenlítődésféle dologgal ért véget, pláne mikor Szabó Pál a zárzó jogán előadta, hogy az *Isten malmái*-t a lerántó kritika után telefonon személyesen megvédte és megdicsérte – pár kifogást is említve, maga – Rákosi! Tény, hogy R. M. csakugyan felhívta Sz. Pált, s biztatást adott neki csüggeteg lelkiállapota idején, s elvetette a csak támadó cikket.

Úgy tudom, Baránszky le akar – egyszer, de nem túl messze jövőben – rándulni hozzád. Engem is csábított már. De nincs kedvem, időm, pénzem s merszem. A közelmúlt arra tanított, hogy az embernek lehetőleg otthon kell ülnie a fenekén, mert baj jöhet, s a baj esetleg kivédhető. De ha egy ideig semmi hasonló nem történik, bizonyára megint elszemtelenedem a sors szeszélyes hatalmaival szemben, s kimozdulok.

Kezd hideg lenni. Ott? Különben mit kérdezem, nagyjából egy klímában élünk. Borzadok a téltől, egyik legnagyobb átká az életnek, s nem szeretnék meghalni anélkül, hogy egynéhányszor versben el ne átkozzam még azt az adót, amit pénzben, fűtőanyagban és szenvedésben évente könyörtelenül bevasal rajtam a mérsékelt égöv.

Gratulálok újabb unoká(i)dhoz. Klára köszöni a napfénytanácsot

479

fagyott lábára. Csodálom munkabírásodat, én pillanatnyilag teljesen bénult vagyok. Kíváncsi volnék arra a nagy amerikai cikkre, a rólad szólóra. Ki írja? Tompa útitervéről nem tudok. Fordításkötetem sorsa még mindig az istenek térdén. *Macbeth*: talán márciusban. De már belőle fűtünk. – Még egyszer minden jót az új évben mindnyájatoknak. Kézcsók. Ölellek, szeretettel:

Lőrinc

A teljes Racine, melynek 1/12 része az enyém, hatheti késéssel megjelent karácsony szombatjára. Ára: 112 Ft. Nagyön szép, jelentős könyv. Kulcsár nyomdáját szerdán államosították.

148 *Ierántó kritika*: a Szabad Nép-ben jelent meg (1949. október 20.), az elismerő kritika egy elítélő mondata teremtette a leírt helyzetet (lásd részletesebben: Czine Mihály: Szabó Pál, 1971. 226–229. l.).
– *Kulcsár*: Kulcsár Andor, Püski nyomdásza.

Kodolányi Jánosnak

Budapest, 1951. november 28.

Kedves Johannesem!

Nagy ideje nem láttuk egymást. Közben néhányszor elvitt az utam a falud mellett, de vagy idő, vagy – s ez volt a gyakoribb eset – kedvetlenség és testi-lelki erő hiánya nem engedte, hogy le szálljak a vonatról, s bemenjek hozzád, és megkérdezzem, meglásam, hogy vagy, hogy vagytok. Még a levelezés, sőt a „lapozás” is elsorvadt köztünk. Az ember csak azt csinálja, amit muszáj. De meg aztán nem is hittem volna ez alatt az idő alatt véglegesnek az efféle rossz lelkiállapotaimat, gyöngeségeimet, halasztgató „tendenciáimat”, míg végül, most, úgy látom, hogy sok mindemből kicsöp-pentem, amit akartam, s amit meg lehetett volna tennem. Így lesz ez különben az egész élettel... Ami a tényeket illeti, Füreden és Tihanyban sokáig elidőztem; az októbert Gyulával nagyjából megint kettesben töltöttem, egymásra vigyáztunk, ő az én szívemre, én az ő gyomrára. Füredi barátaimat november elején hagytam ott, mert már nagyon fáztam; utána melegebb lett az időjárás, de ki sejtette azt?! És hát bizonyos szörnyű októberi tihanyi szívgörccs-tapasztalatok is hajtottak Pest felé. Igazán azt hittem, nem húzom tovább. Pedig lehet, hogy nem is angina a nyavalyám, hanem valami bordaközi reuma: igen nehéz vagy öt ilyentáji betegségnek a tüneteit megkülönböztetni. Most aztán, hétfőn, vár ölelő karjaival a Haynal-klinika, kivizsgáláson leszek, alighanem három napig. Füredről még annyit, hogy jelenleg Tompa dr. barátunk van ott, szintén majdnem idegösszeroppanással, s nem az én barátaimnál, bár nem is külön tőlük; és hogy december elején ott lesz a premierje Tamási valami kis, új, népi szüreti játékanak: a kórház személyzete, díjnyertes vidéki együttes adja elő, s az író és neje szintén lemegy a kis ünnepségre. Rettenetesen kevés az időm, sokat és keményen dolgozom, fordításokat; így egy regényt is, Thomas Hardy *Tess of the D'Urbervilles* című regényét 1892-ből? [sic!] remekmű, réges-rég meg kellett volna hogy legyen magyarul is, az a szerencsém s a mű szerencséje, hogy tavaly kiadta Moszkvában az idegen nyelvű kiadó angolul: erre aztán itt is eszébe jutott

a Szépirodalmiéknak, hogy milyen régen házalok ezzel a „Tess”-szel. Ha kész lesz, s érdekel, esetleg még eljuttatom hozzád a kéziratot. Azt tudod, hogy Hardyt költőnek-regényírónak a legeslegesők közé számítom . . . Másik munkám ez után következik majd, s két évre minden egyébtől elzár: a Rusztaveli-féle grúz eposz; sajnos, igen rossz (legjobb) feltételek mellett készítem. A két Klára négy-öt hete ágyban fekvő beteg, a kicsinek tüdőgyulladásra volt, a nagyot strumával operálni kéne. Lóci roskadozik; most télikabátot szeretne végül már egyszer . . . Emberekkel alig találkozom, a baráti Pasarét egyre ürül. Hja, igen, nyáron kedvesen beszélgettünk néha rólad a bolondos dr. Vajkaival, a múzeumossal! Szabó Kálmánék most költöznek el a környékünkről a Németszőlgy felé. Félünk a téltől, a hidegtől. Szörnyen robotolok. Szemináriumi tanfolyamom 22 hónap, már megkezdődött. A „Tess” igen nehéz; igen sokat kell szótároznom hozzá: de gyönyörű! Juliskánk karácsonyra tán férjhez megy egy falujabéli hadnagyhoz. Lehet, hogy kapsz valami küldeményecskét rövidesen a nevemben; csak szeretetet és jó szavakat fűznek hozzá; de örülnék, ha jeleznéd esetleges érkezésüket. Minden jót mindnyájatoknak, mindnyájunk nevében. Szeretettel:

Lőrinc

Kodolányi Jánosnak

Balatonfüred, 1952. november 19.

Kedves Jánosom!

Úgy hallom, a „Tess” pár napja csak megjelent. Rendelkezésemre a Szépirodalmi postáz címedre egy példányt a magaméiból, a dedikáció persze akkorra marad, amikor majd legközelebb látjuk egymást. Örülnék, ha kedved és időd volna még egyszer és figyelmesen elolvasni. Hiszen oly gazdag, olyan gyönyörű! Itt korrigáltam. Azóta otthon voltam, most megint itt. De már csak rövid időre. Sajnos, aligha gondolhatok rá, hogy hazamenet beugorjak Hozzátok: az út oly fárasztó, s a hideg oly gyötrelmes, hogy az ember, ha már rajta ül a vonaton, mennél előbb túl akar jutni az egész úton, és nem száll le. Sehol semmi érdelemleges. Lóci sokat fényképez,

529

sportdolgozat a meccsei közben, ebből igyekszik egy kis mellékeshez jutni. Olással foglalkozom; kár, hogy nem tettem előbb, hisz 4/5 részben tudom a nyelvet 30 éve. Ha írnál, gondolom, már jobb haza írnod: 25-e után aligha leszek itt. Jó erőt, egészséget, szerencsét! Mindnyájatokat ölellek. Szeretettel:

Lőrinc

185

Kodolányi Jánosnak

Budapest, 1953. január 19.

Kedves Hannezem!

Sehol se találom legutóbbi becsescedet, de azért csak írok, mi ügye szoktunk olyasmit kérdezni egymástól, amire szinte előre ne tudnók egymás feleletét. Így aztán nemigen volt benne, gondolom, amit válasz nélkül hagyni nagy bűn volna vagy csalódás. Emlékszem, a Hardy-regényről írtál benne szép és igaz dolgokat, erősen visszhangozva olyan tézisek hangulatát, hogy – mondjuk – a világ lélektani jelenség; aztán meg a Gyula darabjáról beszéltél, nyilván a tárgy ismeretében. De honnan ismerhetted? Megjelent volna felvonásonkint? Erre kell gondolnom, bár én magam nem láttam sehol. Igaz, hogy én alig mozgok valahol, lapokat nem járatok, maguktól nem jönnek, s így egyes dolgokban nevetségesen tájékozatlan lehetek. [...] – A Hardyra vonatkozólag még annyit, hogy érdekes, mennyire nem veszi észre egyik-másik intelligens olvasó sem, hogy milyen és mennyi finomság és mélység van benne! Az ilyen csupán a tartalmat élvezi, majdnem mint detektívregényt, s tökéletesen vakon megy el a stílus dolgai mellett. Szinte hihetetlen! Rengetegen azonban együtt élvezik az előadásmódot és az imponderábiákat, meg a hatalmas tudást, igazságrajzot és az író szeretetét minden iránt, ami csak van a földön és a föld felett és alatt. – Hát ennyit a múlttól, a múltkori levélről. – Gyulával tegnapelőtt találkoztam az utcán, a Nemzetiből jött ki, én a villamosról szálltam le,

539

185 *Gyula darabja*: Fáklyaláng. – *Egyfelvonásos parasztságjátéka*: Tüvétevek. – *Mária*: Szabó Lőrincék újabb háztartási alkalmazottja.

hogy valami üveget vegyek a Corvinban. Pár percet beszélgettünk; mondta, hogy a *Fáklyaláng* I. felvonását megpróbálja összehúzni egy kicsit, mielőtt könyv alakban megjelenék a mű, s hogy nem-sokára jön egy egyfelvonásos parasztvígjátéka, nem friss keletű műve. – *Más.* Épp e percben szolt ide Flóra: jegyet ajánlott fel szerdára a két Klárának a *Fáklyaláng*-ba. – *Más.* – Szeretted a mézet? Vannak kasaid? Vagy vettél? Ha nincsenek, s szeretted, akkor légy magad a méh (ahogy nemrég én magam az voltam). A következő recept szerint kell eljárnod: végy fél kiló cukrot (a kristálycukor jobb, mert előre törve van), forralj, hideg vízben kezdve, két deci erős hársfateát, forráskor öntsd bele a cukrot, és tégy bele egy g citromsavat. Kavargasd, míg a cukor fel nem olvad benne. Üvegezd. Ikrásodás esetén forrald fel még egyszer. (Egy gramm citromsavat mellékelek.) – A műméz csodálatosan jó: nem is műméz, hanem igazi; csak gyorsabban pergetted le a folyamatokat. Nemrég kaptam a receptet, azonnal megcsináltam, remeknek találtuk s félárúnak. A receptet azonban ne add tovább, ez kikötés! – *Más.* – Tildinek, amiért olyan szívvel olvasta a „Tess”-t, másik receptet küldök. Címe: „Narancsgolyók”. Kell hozzá: 25 dkg sárgarépa, 25 dkg cukor, 1 citrom. Elkészítés: A sárgarépát megmossuk, és tormareszelőn megreszeljük (így legyen 25 dkg!). A cukrot a reszelékhez öntjük, s tűzre tesszük; a tűzön a répa saját levét ereszt. Kavargatjuk, s közben beleszeljük a citromnak a héját; majd a citrom levét belesavarjuk. Ekkorára a nyersanyag már el is fővi a levét. Kihűtjük, mogyoró – vagy diónagyságú golyócskákká söndörgetjük, s új kristálycukorban meghempergetjük. Elég jó narancsillúziót ad, egyébként pedig kitűnő desszert. – Az ám; de honnan szedtek citromot? Egyszer tán hoz Jutka! – Ezt a receptet is megcsináltam, vendégeknek, és Nagyklára is elismerte kiváló gyorstalpaló tudásomat a szakácskodásban. – Idehaza semmi égbekiáltó. Még betegség sincs. Csak a zsebeim tátongása a pillanatnyi baj. – Az jó, hogy délután fogorvoshoz visznek. Bernáthné Alisz „visz el”; még nem biztos, hidat kapok-e vagy betétet. A híd végleg megörcgít; de jobb. – Közben Mária behozta az ebédemet: paradicsomlevest kaptam és sajtos tésztát. A paradicsom nálunk nagy esemény: nem főztünk be belőle semmit, boltban pedig még mindig nem kapható mint konzerv. Jó volna arra is egy recept, hogy pl. pókhálóból és pirosrongy levéből meg cukorból stb.

– Jaj, az istenfáját, mint látod, elnéztem a papírt, fordítva tettem be a gépbe! Persze, mert közben ettem, s telefonhoz hívtak, és egyáltalán már mindig százfelé jár az eszem. No, most már rendes leszek. – Strindberget olvastam egész héten. Legalább tíz-tizenöt éve nagyon kiesett kegyeimből. Lapos, zsurnaliszta, hisztériás – ilyeneket mondtam rá. A „Vallomásai”-t ősszel forgattam, rémesen hatott, egészen nevetségesen. Ellenben kezembe kerültek a novellái, egy jókora kötet, németül (s belejegyezve, hogy G. Szabó L. 1918. szept.), s némely mesejátéka, meg a már Mikes fordította *Házassodjunk!*-kötet: és mind igen tetszett! A regényeitől még mindig tartok, a kisregényei azonban pompásak! A novellái! Kár, hogy nincsenek meg magyarul; vagy csak nagyon hiányosan. Ismered a *Házassodjunk!*-at? Elbeszélések. Ember volt a talpán a szerencsétlen, mégiscsak az volt. – Most meg veszekedés volt! Az alsó lakó anyósa zokog, hogy mit nem művelünk idefent! A teraszon a lány kis kalapáccsal pár darab szenet, amely nem fért a kályha szájába, összetört egy ládában. Hát erre rémüldöznek? az öregasszony azt mondta, hogy miféle „detonáció” van minálunk, milyen szörnyű munkát végeznek itt, favágást vagy mit! S máris szaladtak a házmesternéhez, a KIK-hez, mit tudom én, hova és hova nem. A valóság az, hogy ha egy szék felborul, már őrjöngenek, s olyasmivel vádolnak, amit a mai háziúr készséggel elhisz, mert pénzbüntetessé tud átalakítani. Egy szöveget a falba verni: itt veszély. – – Szombaton Borsos Miklósnéknál voltunk, a szobrásznénál, Németh Laciékkel és Tompával; semmi különös. Mindenki rendkívül sokat dolgozik. És fázik! – – Nem is kérdeztem soha, s te sem írtad, hogy vagytok tüzelővel? – – Írtam, hogy a Goldoni-bemutató a jövő évadra tolózott? Valami pénzt azonban talán csak kapok még, azon a csöpp előlegen túl, ami előírás? Most erről tárgyalunk. – – Saját magamnak nem dolgozom semmit. Verssorok crejéig vagyok már csak költő, annyit fordítottam, s annyira lehúz a sok munka. Meg aztán nem is érdemes, olyan fáradt vagyok. – – Ellenben jól nézek ki: hízom! Öregség jele ez is! – – Újabban sokszor van reumás fájdalom a derekamban; reggelenként főleg, aztán csökken. Tompa mulasztaná, ha tudná. – – Csak tavasz lenne már, meleg és fény! Irtózatos ez a komor derengés, szürkeség. Nincs bennem semmi élet, semmi hit. A könyvtárszobámat, munkahelyemet, ezen a télen sem használhattam: annyi tüzelő nincs, annyi fa! – – No, hagyom abba ezt a hosz-

541

szú fecsegést, kettőre jár, fél háromkor egy nő érkezik, autogramkérő – még ilyen is akad! Aztán: indulás a fogorvoshoz! (Elfelejtettem megemlíteni, hogy közben kitisztítottam a lefolyót a konyhában, mert eldugult, és megfoltoztam a ruháskosarat, mert mosott fehérneműt visznek benne a padlásra. Ilyenekkel megy el az életem...) A többiek mind megvannak, többé-kevésbé rogyadozóan, de lábon. Aminél különb jókat kívánok,

szeretettel, öleléssel, Tildinek kézcsókkal:

Lőrinc

198

Kodolányi Jánosnak

Budapest, 1954. december 25.

Kedves János,

örültünk hosszú hallgatásod után karácsonyi megszólalásodnak, köszönjük, és szívből viszonzzuk új évi jó kívánságaitokat.

Mit írjak még? Itt tulajdonképpen abba kellene hagynom; mert ki tudja, hogyan fogod fel? Ó, te, te, fő-fő-impreszionista! Fiad előadását láttam vagy negyedévvel ezelőtt, hirdetéseken, a pesti villamosban. Lányoddal a minap együtt voltam az Operában, úgy rémlik, megfeketéztettem. Ő nagyon rendes ember volt azalatt, míg te morózusan elvonultál; azonkívül nem kerüli a *Walhür*-t, és tehetséges diplomata: minden rezdülésre érzékeny, de fegyelmezett és jóindulatú(-an tud mosolyogni). Ha majd a te szíved mosolya kiérdemli, küldök neked, s nem visszaadásra, egy Tyutsev-kötetet: az egészet én fordítottam, és az író nagyszerű poétának tartom (1803–73). De máris szeretettel üdvözöllek, a két Klárával és a másik Lőrincel együtt. Kezét csókolom Tildinek, Téged ölellek:

Lőrinc

Kodolányi Jánosnak

Igal, 1955. július 30.

Kedves Jánosom,

biztosan tudod, hogy „nyaralok” ebben a hosszú, csurgatag tavaszban. Már voltam itt-ott a Balatonnál, most rendes igali napjaimat töltöm Somogy közepén.

A szívemre vigyázok; pillanatnyilag nem is az okoz most gondot, hanem a kezem s két térdem, az izületi gyulladás! „Villámlanak” az eresztékeim. Egyetlen idei versemet róluk írtam... Őszre vesekőoperációval fenyegetnek orvos barátaim...

Komolyabban, mint eddig, hírlik most, hogy *A buszonhatodik év* c. szonettsorozatamat, száz-egynéhány darabot, amelyről egyszer, három éve, említést tettem Neked is, esetleg kiadnák a Magvetőnél. Hát majd megláttatik. – A Shakespeare-szonettek megismétléséről is szó volt; de hát az csak második kiadás lenne karácsonyra, vagyis 1/5 honorárium.

Három első Móricz-émlékezésedet olvastam. Most, hogy nem vagyok otthon, nem lesz, aki megvegye a soron levőt. Figyelmeztettem rájuk egy *Walkür*-előadáson Tóth Aladárt is... Szeretettel gondol rád. – Ugyanígy Rab Guszti, sőt az ő megnyugtatóására *kérlek, légy szíves, írj neki* – ha többet nem, pár sort –, hogy megkaptad-e egy már régebbi levelét. Derék fiúvá komolyodott, megbízható munkás, valami félmérnöki vizsgát tett. Címe: *Roboska* Gusztáv, Karcag, a „Vizért” kirendeltség vezetője, Madarasi út 23.

Hátha már így benne vagyok, megemlítem, hogy ugyancsak derék fickó (és megbízható, régi barátom) egy lengyel feleséges, lengyel kapcsolatú, magyar festő-tanár-szépíró, aki egy negyedévvvel ez előtt (?) Nálad járt tisztelegni, és akit alighanem nagyon gyanakodva fogadtál... Ej, no, nem jut eszembe a neve... De igen: Dr. Csaba Tibor!... [...] jó lélek és meleg szív... (Neki nem kell írnod.)

Egy hete vagyok távol hazulról, kora ősszel együtt leszek Nagylárával, és remélem, akkor mód nyílik rá, hogy Hozzátok is be-kukkantsunk.

571

Csak lenne végre nyár a nyár!

Minden jót Tildinek és a tieiteknek. Viszontlátásig sokszor ölelek:

Lőrinc

204 *Móricz-émlékezésedet*: Kodolányi írása a *Dunántúl* című pécsi folyóiratban jelent meg folytatásokban (12–20. számokban). – *Dr. Csaba*: helyesen Dr. Csorba Tibor festőművész, Varsóban él.

Kodolányi Jánosnak

Ábrahámhegy, 1955. augusztus 24.

Kedves Johannesem,

vége géphez jutottam, hogy felelhessek a leveledre. Csak az a baj, hogy nem értek Bernáth Aurél barátomnak a gépéhez, melyen most kopogok, s folyton elvétek valamit. A tulsó oldalon kezdtem, de az istennek sem találtam meg a sok cifra nyomattyú-tolattyú-huzattyú-bökettyű közt éppen azt ezen a nagyszerű masinán, amelyik egész oldal szélességben végigengedi a hengert a papír mentén. Így aztán áttértem a negyedréte alakra, bár itt minden sorvég előtt „fel kell szabadítanom” a nem-tudom-mit, hogy valamennyire boldoguljak. A kézírásom pedig macskakaparássá változott, és magamnak is olvashatatlan.

No de hagyjuk ezt. Híreidet magatokról s a világ menetéről élveztem és köszönöm. Most újra átfutom a leveledet, s egyes dolgokra, legalább sorokban, felelek. Gyuszi hatalmas tanulmányt írt rólam, s a *Csillag* vagy közli, vagy nem, s az esszé így vagy utat tör a készülő – mióta készülő! – kötetnek, vagy nem tör utat. A reggeli Láp is közölte e hó elején a Magvető új negyedévi tervét, s abban így azt is, hogy ki készül adni a „Szonett”-jeimet. E hír óta semmi újabb hírem semmi eredeti művemről. – A tanulmány... mit mondjak róla? Mestermű és óriási elismerés. Még az sincs kizárva, hogy nem élem túl, amennyiben megélem. – Hogy Karcagra írtál, köszönöm. Nem volt lényeges, csak szerettem volna. – „Csurgatag” időd volt azóta elég: biztosan örülsz te is, hogy kiülhetsz végre száritkózni! Én Igalban vezekeltem végig ezt az özönvíz nyarat. Ide, Ábrahámába, viszont én hoztam a jó időt. Itt Aurél barátomnak az önéletrajzi regényét nézem át, vele együtt, stílárisan. – Baránszkyval kapcsolatban igazad van; ma megy különben haza Ti-

1979

hanyból, én már nem érem ott. – Fehérvári emlékezésedet köszönöm. – Péter bá villatervéről nem tudtam. – Nagyszerű, hogy halod fordításaimat, én nem. – Meg hogy kutyafogorvosként remekelsz! – Ah, van itt egyéb is, amire reflektálni lehetne és kellene, de hát a levél nem beszélgetés, és az ujjaimnak még ez a finomhalk kopogás is árt, a nyavalyásaknak, a sokízületeseknek – hű, de keserves a sorsa mindenkinek, aki öreg!

Itt kb. egy hete vagyok már; vasárnap, azazhogy a dupla ünnepen meglátogatott Klára, a nagy; s most azt írja, hogy a te Juckáddal együtt utazott haza Akarattyától kezdve. Örültem, hogy segítetek egymásnak átvészelné a hosszú útiidőt. (Istenit ennek a gépnek, a balszél nem tudom kijjebb tolni rajta!) – Hétfőig még itt leszek, addig végzünk Au írásával; amely különben kb. 500 oldal lesz, az első kötetében is, a háromban együtt pedig, egyszer majd, szerinte ezeröttszáz! – Füred a következő stáció, ottani címemet már régebről ismered: Lipták G., Petőfi út 34. Szeptember első felében pedig tán egy hétre Gyuláéknak leszünk a vendégei, én és Klára. – Otthoni dolgokról, gyerekekről, azt hiszem, ötle közvetlenül tudsz, s pillanatnyilag talán énnálam is többet. Nagy újság, hogy kifestettük az egész lakást. (Húsz év óta először! . . .)

Elvetődnek ide néha ismerősök a szomszéd Szigligetből. Hallom, ott is volt Látogatás. A jelenvoltak részéről kelleetlen, szótlan. A helyzetet az elősiető Péter bá mentegette. – Villájáról csak tőled hallottam. – Németh L. háromórás Együttléte neked nem lehet már újság.

Mit mondjak még? Élvezem az utónyarat, ténfergek a ház közvetlen környékén. Mert máshonnan vízszintes terepen el-eljárnék ugyan akármeddig is, ilyen dombtetőről vagy hegyoldalról azonban, amilyenén itt vagyok, nem mozdulhatok a szívem miatt. Ötödik vagy hatodik napja nem esik! Használni lehet a nyári ruhát! S oly szépek, kedvesek a rigók, fecskék, harkályok, cinegék, oly szép minden virág! És bennük a kis motor, és a darazsakban! – Könyveket raktak ide esti-reggeli olvasmányoknak a barátaim. Mily megdöbbenően mulatságos ez az új Gellért Oszkár is, a „Levelezése a Kortársaival”! [. . .] Itt van Leacock *Mauzóleum Klub*-ja: emésztően fád, gépies humor s gyermekdedradikális kritikai irrealizmus! Tolsztoj „Fiatalkor”-a viszont változatlanul mesteri: ez az író nem

hazudik, és ért a témájához, a környezethez, melyet rajzol – Tolsztoj beszél, amikor beszél, és nem acsarog, és nem alattomos.

(Új oldal, új nehézség. De hát majd megy a sor úgy, ahogy tud.)

Fél öt múlt. Tegnap ilyenkor rettenetes szarkacsörgés vendégeket jelzett. Kitartóan lármáztak – egyszerre ketten is – a két diófáról. Illyések voltak ide esedékesek, rájuk gondoltam tehát, ahogy már előbb, délelőtt is, amikor szintén éktelenül zajongott ugyanott a két hosszú farkú, tarka madár. De Au-ék és az egész ház csak nevetett rajtam, mondván, hogy Illyés majd csütörtökön jön! S mit tesz isten? Félórával később, amikor már minden ellenvonatos vonat befutott és elfutott, és nem hozott senkit, egyszerre csak egy autón megjöttek: Gyula, Flóra, Marili, Bernáthné, Sarkadiné és Sarkadi! Dicsőség a Szarkák nemzetségének és a Népi Hiedelemnek!

Jánoskám, én két óra hosszat kínlódtam ezzel a levéllel. Csak azért küldöm el, mert hátha nagyon keveset kapsz már tőlem. Ne haragudj a rendtelenségemért (ahogy ne a múltkori krikszkrakszokért sem); hanem felelj tisztességesen, ahogy szoktál, és hamarább, mint én tettem. Liptákék címe a legbiztosabb, onnan előbb-utóbb mindig elér valaki... De nem folytatom: mennek a postára, és nincs többé egy perc sem. Nagyon sajnálom Tildit a sok fájdalmáért: azt hiszem, én már tudom, mit szenved, akinek csüzféléje van! Kezét csókolom neki! Téged meg öllelek, sokszor. Szeretettel:

Lőrinc

205 „*Fiatalkor*”: Feltehetően a regénytrilógia harmadik darabjának német címét (Jünglingszeit) említi így magyarul.

Kodolányi Jánosnak

Balatonfüred, 1955. szeptember 17.

Kedves Jánosom,

köszönöm szépen a leveledet. Megleptek bókjaid, melyekkel kedvességemnek és finomságomnak hódoltál: nem tudtam, hogy érdes természetemtől ilyesmi is kitelik. Nem is hiszek neked azonnal, de ha további húsz-harminc éven át erősíteted az állításodat, lassan bizonyára meggyőzöl.

Amióta irtál, augusztus vége óta, én megjártam Ábrahámhegyet; ott, mint tudod, Bernáth Aurélék vendége voltam kb. tíz napig.

574

Barátilag segitettem stílusosan átnézni Aurél kiadásra váró, nagy terjedelmű és mindenképpen kitűnő önéletrajzi regényét, az első részt, amely rövidesen megjelenik, és egymaga mintegy ötszáz oldal terjedelmű lesz. Az egész mű a szerző lelkében már mintegy ezer-ötszáz oldalnyi terjedelemtént dagadozik. Nagyon nagyra becsülöm Aurél ösztönös írástudását, a legnehezebb feladatokat sugallatosan megoldja, viszont számtalanszor nyelvtani és mondattani apróságok hálójában vergődik, úgyhogy föltétlenül segíteni kellett rajta. Mind ezt azért is mondom kissé részletesebben, mert előfordulhat, hogy a továbbiakban, amennyiben én nem érnék rá, vagy váratlanul elhaláloznék – amire pillanatnyilag nem vágyom –, esetleg tehozzád fordul hasonló átsimító kérelemmel. Az is meglehet azonban, hogy – rendkívül tanulékony lévén – kétheti aprólékos beszélgetésünk után ilyesmire nem lesz már szüksége.

Ez a dolog nem titok, de fölöslegesen ne beszéljünk róla idegnek előtt.

Egészségemről: a szívem különleges dolgokat nem művel, vesém sem fáj, de hogy rossz, azt naponta érzem. Azt mondják, igen ideges és ingerlékeny vagyok; e tekintetben azonban félnaponként változom.

Kérded a Gyula tanulmányát. Bővített rajta, úgyhogy az egész harmincnégy nagy gépírt oldal lesz. A *Csillag* már megkapta. Király István szerkesztő 15-ig szabadságon volt, úgyhogy döntés a közlés tekintetében még nincs.

Nyilvánvaló, hogy a véghatározat a Legmagasabb Íróasztalon fog megtörténni, vagy annak közelében, a kézirat bizonyára már rég ott van. Emellett emlegetik, hogy a kilátás a közlésre teljesen minimális. Hogy teneked privátim megmutathassam, ahhoz az kell, hogy elkészüljön valami másolat róla. Ilyesmi készülöben van, remélem, hogy néhány héten belül eljuttathatom hozzád, hacsak minden várakozás ellenére ki nem adnák. Egyéb dolgaim sem jól, sem rosszul nem állnak, egyszerűen nincsenek. Én csupán fordítás vagyok a maiaknak, és ez kivétel nélkül mindenkinek, aki rövid sorokat ír, igen jól már tizenegy éve, kivéve az egyetlen Gyulát. A Shakespeare *Szonettjei*-ről ma kapott értesülésem az, hogy januárra megjelenik.

Baráti öleléseidet Tihanyban átadtam. Írsz Péterről. Nekem sincs jó szám íze róla. Mindamellert igazságosabbnak gondolom ma is az

575

110

óvatosabb ítélkezést. Nem tudjuk a hátteret, néhány dologban pedig tapasztaltam, illetve megbízható forrásból tudom, hogy urunkbátyánk sokszor keserűen elhallgat dolgokat, amelyek – legalább olyan kis magánügyekben, amilyenek a mieink – meglepő becsületességet igazolhatnának. Hogy miért teszi, ő tudja. Amit írtam e tekintetben, nagyrészt hit dolga, mégis ajánlanám, hogy igyekezz kissé magadévá tenni.

Most én már vagy tíz napja Füreden vagyok (volt egy heti tihanyi kellemes közjáték is), és itt találkoztam nemrég a te H. S.-oddal, aki főnökével és kollégáival autón átutazott, épp Tihanyba menet. Teljesen annak a megerősödött jó barátnak láttam és éreztem, akinek te tapasztaltad. Sok megrendítő régi és legeslegújabb tudás van benne.

A lényeg azonban nem ilyesmiken dől el. Igazad, sajnós, csak abban van, hogy igyekeznünk kellene megőriznünk az egészségünket és erőnket, másban nem látok figyelemre méltó konkrétumot, bármerre vetném is vigyázó szememet.

Nagyon aggódtam, hogy máris beáll az őszi kellemetlen szaka, a mai nap viszont biztat. Egy kis ideig még itt maradok. Ha Klárának volna szabad ideje, és lejöhetne még pár napra hozzám, visszamenet igyekeznénk útba ejteni benneteket néhány órára. Tildinek minden jót kívánok sok nehézségében, és kezét csókolom, téged szeretettel öllelek:

Lőrinc, akinek javul a keze írása, de aki csupán diktálta ezt a levelet.

Kodolányi Jánosnak

Budapest, 1956. január 14.

Kedves Jánosom,
nem tom, mékünk tartozik írással, de isten neki, nyerj most Te!
Írok, mert jókedvű vagyok.

Ugyanis rám süt a nap! Az ablakon át, de süt! És érezhetően!
Melegebben! Nemsoká felrobbant! Jól teszi! Csak mielőbb!

Tegnap a *Falstaff*-ban voltam. Hát a tündérfinálé felér a *Szent-ivánéji álom*-mal! Különösen ha az ember csak úgy néha pislog oda színpadra, s egyébként úgy kitárja a fülét, mintha tányérrá akarná növeszteni.

De valahogy azt ne hidd, hogy hízelegni akarok Neked, barbár barátom. Ismerlek én jól még 110 évvel ezelőttről, akkor elmondtad a véleményedet Richárd barátomról (a másik barbárról): akkor jobban tudtad szapulni, most már nem emlékszel mindenre. Tudod, ez az öreg Verdi nagyszerű, s a *Requiem*-jénél én még nem hallottam szebbet. A *Falstaff*: az emberi valóság, s a tündérfináléről is kiderül a végén, hogy emberi-női gyártmány (igaz, hogy csak a rendezvényrésze, nem a muzsikája). Az *Istenek alkonya* azonban maga a csillagok zenéje, közelről hallva, olyan édes és fekete pesszimizmus, és olyan megdicsőülés benne, hogy azt a tökéletlenséget én nem tudom és azt a fajta idegbajt odaadni semmi tökéletes Mozartért, akiről – melleleg szólva – annak idején a *Rádiózene a szobában* c. versemet írtam . . . Mondd csak, szintén melleleg, van Neked Sz. L. *Őszes versei*? Az a 43-as nagy kötet? – – – Vagy talán – ? . . . Tán csak nem?! De akárhogy van, majd szerzünk egyet, akarnám, hogy a kezded ügyében legyen.

Versekről lévén szó, versekkel folytatom. Láttad az *Új Hang* decemberi számát? Gyula 11 verssel trónol benne; én magam hat szerelmi-halál-szonettel egy oldalon. Utóbbi nagyon jól jött nekem. Úgy látom, általános kíváncsiságot keltett az öt év óta kész szonett-ciklus iránt. Amelyet ki nem adni olyan dicsősége volt jelenkorunknak. Most majd állítólag többfelé jönnek belőle részletek. [...]

A *Dózsa*-nak most lesz csütörtökön-pénteken a bemutatója, én csütörtökön látom, a főpróbán. Hogy Nagyklára ott lesz-e, azt az dönti el, hogy végez-e akkorára a kórházával. Ugyanis egy hete a Tétényi útiban van (szép, modern alapítás), bizonyos szövettani aggályok miatt volt kisebb műtete, azóta elmúltak.

Ma narancsot árultak a Közértben! Vettünk egy kilót. Háztartási alkalmazottunk viszont nincs, mert a Piroska nevű legutóbbi végül teljesen elzüllött az egyenruhákön (nem számított, hogy katonai, ávó-, rendőr-, vasutas-, tűzoltó- avagy villamoskalauzi-e) meg a pálinkán. Ami nagy csapás ránk nézve. Még pár napig baráti kisegítésképpen nálunk lesz egy rokoni parasztlányka; most múlt 16 éves, tehát alig tud valamit. Utána a vízözön!

Gyönyörűen süt a nap az ablakon át. Vagy ezt mondtam már? Nem mondhatom elégszer! Ez a gyógyszer s az ifjúság, ez a boldogság!

Láttad az új, nagy Shakespeare-t? Légjobb belőle a legolcsóbb kiadás, a 200 forintos félvászon, a hatkötetes. Mesterem négyökrös szekéren kirántott ősszel-télen a gazdasági kátyúból. Még bundát is vettem belőle, elsőt életemben. Tessék!

Hanem a Saint-Saëns V. zongorahangversenye (is) milyen gyönyörű! Egy csomó hosszan játszó lemezre is tékoztam a honoráriumomat; s most már új zafirtú kellene...

Oszt ne haraguggyék kied rám. Hanem adja át szokott kézcsókomat a feleségének, új évi ölelésünket pedig fogadják mindketten.

Szeretettel:

Lőrinc

214

Kodolányi Jánosnak

Budapest, 1956. február 22.

Kedves Jánosom,

nono, csak ne riogass bennünket, elég baj van úgyis a baráti világban! Tudom, hogy Jutka hozzád utazott, s hogy te rövidesen Füredre készülsz. Ott nekem is jó barátom az a szanatóriumi főorvos, ejnye no, hát nem jut eszembe a neve... az, aki Liptákék barátja... Kereszturyt is sokszor elszállásolta már, meg másokat... Csak menj oda mielőbb, ha teheted: magunkfajta öreguraknak nem is Füred kellene alkotóháznak, hanem novembertől március végéig Szicília. Most szóltunk át Marához, de mai híre még nincs. Fecsegek magamról? Hát a ficseri-füstiek azt mondják, hogy a válogatott verseim kiadása csak negyed évvel marad későbbre, s hogy mégis meglesz. A ficseri-füstiek azonban a meleg Egyiptomban vannak még, nem tudom, hihetünk-e nekik! Rettenetes fordítási igákban vagyok, nem tudom, mi lesz velem. És ez a hideg! Hát még tífélétek milyen lehet! S most mondja a meteor, hogy holnap már jön újra a nagy hősüllyedés – jaj nekünk! Ez azonban csak átmeneti

584

szörnyűködés a hangulatomban, s vigaszul Jászai Mari jeligéjére gondolok: „Lesz ez még rosszabbul is!” Adja isten, hogy jó sokáig legyen rosszabbul! Ma eljártam a nagy OTI-ban, igazságtalan büntetéseket lesírni, ezzel lezárult a részeg Piroska ügyünk; legalábbis remélem. Az utolsó három hétben nyolc verset írtam. A debreceni *Alföld* most közölte 22 halottsirató szonettetemet. Más hír nincs. Nem sürgetlek levélírássra, csak arra, hogy gondolj néha ránk. Anginás szorításoknál szedd bátran a nitromintet, hat éve azon élek. *Soba ki ne tedd a zsebedből!* És mindenképpen föl a fejfel! Kézcsók a feleségednek, tenedek minden jót, valamennyien szeretettel ölelünk és csókolunk:

Lőrinc

214 A szanatóriumi főorvos: Dr. Debróczi Tibor a balatonfüredi Állami Szívkórház igazgató főorvosa. – Mara: Thury Leventéné, Thury Levente újságíró felesége, Szabó Lőrincné barátnője.

Kodolányi Jánosnak

Budapest, 1956. március 6.

Kedves Don Giovannim,

Jutka írt helyetted Klárának, Liptáktól is kaptam részletesebb beszámolót az állapotodról. Elhiszem, mennyire és mily jogosan nyugtalankodsz. De csak légy békén, jó az ilyesmit kifejűdni. Emlékszem rá, milyen teher volt nekem is tavaly az a hétheti mozdulatlanság. De ha első trombózisom után, melynek mivoltáról nem tudtunk, nem istenkísértésszerűen lábon maradok, hanem kifejűszöm, ahogyan kell, akkor talán elmaradt volna a második, a súlyosabb, a tavalyi. Nekem valami száz volt a vérsűllyedésem, és nulla volt az életkedvem, és az elektrokardiogrammtól még most is félek: nem görbűlt-e le újra azóta az a bizonyos félkör! Örűlök annak is, hogy ismerűs társaságban vagy: Őlelem Fábűán Danit.

Én minden reggel csodálkozom, hogy még felűbredek. S amellet, sajnos, úgy kell élnem, mint... (fejezd be a hasonlatot te magad...) Hiszen három hónapja nincs háztartásbelink, szegűny Klára összeomlűban van. Kisklára pillanatnyilag most kecmereg ki az influenzából. Lűci – szerintem – nagyon embersűges ember lett, tanul és dolgozik. Én fűtűk.

A nagy hidegek idején írtam egy nagyon Mozart-verset. Jűkedvű,

215 *Fábűán Dani*: Dr. Fábűán Dániel orvos, írű, a Bartha Miklűs-társaság egyik vezetűje. – *Mozart-vers*: Mozart hallgatása közben. – *Kűnyved... sűnekre bűllen az űgye*: a Boldog békeidűk c. regűny megjelentetűse, Illyés hathatűsan támogatta kiadását.

s talán majd csak megjelenhet valahol. Meg hét másik verset is írtam, meglepetésül saját magamnak is... Hopp: Hát a Don Giovanni megszólítás onnan ered, hogy újabban sűrűn játszottam a *Don Juan*-t (sőt láttam is, Melissel és a mi kedves Sándor Juditunkkal, az Erkelben). Nálam az egész opera három lemezen, de nem tudom megvenni: 1050 forint kellene hozzá.

Fordítok, mint mindig. Most a De Coster „Ulenspiegel”-jét kell befejeznem. Utálom. E percben írtam alá a Villon-szerződést: mégis az én fordításomban jön majd a „Testámentum”, csak ki kell egészítenem néhány száz sorral. Meglepetve hallom, hogy a Shakespeare-szonettek új kiadása kijött az Ifjúságinál, Lóci vett egyet tegnap, én még csak nem is korrigáltam, s azt hittem, jégre tették az egészet. Sajnos, nem új műként honorálják, pedig átdolgoztam. De így is örülök neki. 8000 példány, á 4.50, kötve pedig 8.50 Ft. Parányi könyvecske. Még csak nem is értesültem eddig hivatalosan a dolgról!

Saját verseskönyvem, az antológiám (húszívnyi vers + a tanulmány mint bevezető), most már komoly állítások szerint megjelenik „két hónap múlva”. Gyula mondta, a kiadó is. Húsz év az én esetemben megnyomorítás. Persze azért nagyszerű lesz, tizenegy évi csönd után! A válogatás Illyés műve, tehát jó; egyébről, külsőségekről, még nem tudok. Saját „szerelmes szonettjeimből” 22 darab megjelent a debreceni *Alföld*-ben, legutóbb. Sehol sem kapni, persze. De azért ez a közlés is jó. – A válogatott kötetemben két új kötetnek a szintén válogatott anyaga is benne lesz, többnyire csak a rövid versek: a 11 év elszórt darabjai meg a saját szonettjeimből mutató.

Ugyancsak Gyulától tudok a Te könyvedről, hogy sínekre billent az ügye.

Hát, öreg Don Giovanni, ennyit tudok egyelőre a világról. És kérem az ördögöt, az egyetlen túlvilági hatalmat, akiben még hiszek, hogy el ne vigyen tőlünk tégedet! De bizony ne!

S ezzel az egek és Debrőczy áldása Rád!

Ma Liptákéknak is írok.

Nyáron pedig meglátogatlak, ha elvállalsz néhány órára. Szeretettel ölel öreg cimborád, a másik Don,

a Lorenzo

Kézcsókomat Tildi asszonynak!

Kodolányi Jánosnak

Budapest, 1957. február 26.

Kedves János!

Remélem, hamarosan magadhoz térít teljesen a füredi pihenő és Debrőczy főorvosék gondossága. Meg aztán (nem utolsósorban) a könyved sikere. Köszönöm szépen, Klára nevében is, hogy voltál szíves megküldeni. Ő meg a lányunk már olvasta, nagyon szépnek mondták és érdekesnek; én most kerítem majd sorra. A nagy Baudelaire-kiadás meg az *Örök barátaink* meg a „Tücsök” foglalta le hónapok óta minden időmet. Az „Öb”-vel, úgy érzem, tető alá kerül a rövid soros műveim lényege; a saját összezt akárki összeállíthatja majd, az könnyen megy. Saját halál-szerelem szonettjeim április elejére esedékesek. Boldog vagyok, ha jut egy-egy percem sütkérezni a februári napon, annyi a gondom. A Rádiószínházat, ahol Kisklára tán már több is mint hat éve dolgozott, tegnap racionalizálták. Cselédünk nincs. Egy félórával előbb Németh Lacinak írtam (tehát ugyanazt írtam, mint neked). Megvagyunk; morózusan, hallgatagon, visszahúzódva. Nagyklára jövő héten talán már mehet hivatalba, ugyanakkor én a polyarthritisémmel (meg egynémely szív-, vese- stb. kontrollvizsgálat céljára) kórházba kerülök. Szóval nem valami hirtelen nagy baj alkalmából... Minden jót kívánok, még egyszer gratulálok. Tildinek kézcsók.

Öllelek:
Lőrinc

Kodolányi Jánosnak

Budapest, 1957. szeptember 28.

Kedves Jánosom!

Mindenekelőtt a nagy könyvet akarom megköszönni, noha Kis-klarával két nap múltán hazavitettem. Sokféle nyavalyánk közt lehetetlen az olvasásra gondolnunk. Sokat lapoztam azonban benne, s hogy vicceset mondjak, úgy éreztem, mintha a sírból tápázkodtam volna föl az átforgatására. Te is megkaptad volna váltott lovakkal az új, szép *Tücsökzené*-t; de sajnos, a szeptemberi distributionál kiderült, hogy a forgalombahozatalt negyedévvel, dec. elejéig, késleltetik. Ésszerű tagolás, néhány új darab van benne, egyébként a régi. Hogy itt mit keresek, alighanem tudod. Tartok tőle, hogy még egy hónap itt fog. Nagyklára velem. Évek óta nem láttuk egymást zavartalan környezetben. Ha súlyt helyezel rá, igyekezz majd előmozdítani valahol. Feleségednek kézcsók.

Régi szeretettel öllelek:
Lőrinc

229 Szabó Lőrinc utolsó levelezőlapja, feleségének diktálta, csupán az aláírás az övé. – *A nagy könyv*: Kodolányi akkor megjelent *Az égő csipkebokor* című regénye. – *dec. elejéig*: a levél szövegében „de elejéig” áll.

Jüskies Jibor: KODOLANVI ŽANOS. Vsp. 1974.
Magretó. [280] p.

Kritikeit → 1975

GW

htBV

Kulturális jegyzetek

A teljes portré

Az emlékezés nem a teljesség műfaja. Két ember viszonyát mutathatja: időben körülhatárolva, a mára többnyire elfelejtett körülményektől is befolyásoltan. Az emlékezés többnyire inkább az emlékezőt, mint a memoár alanyát jellemzi hívebben.

Általában ezzel a feltételezéssel, eleve felmentéssel olvasunk emlékezést: kíváncsian az eseményekre, a cselekvő személyekre — és mindenestre éberrel ügyelve az emlékező esetleges időrendi kibicsaklásaira, a másik forrásból esetleg ellenkező irányban csörgedező adatpatakra is sandítva.

Vannak azonban kivételek. A kivételt nem a szubjektivitás hiánya teszi, s nem is tények utólagos rekonstruálása. Nem a hallgatás, hanem az úgynevezett „kétnyes” ügyek ki nem kerülése — ez teszi hitelessé az emlékező magatartását.

Napjaink szaporodó *Tamási Aron*-irodalmában ilyen kivételnek érzem *Illés Endre Test és lélek* címmel, a *Tiszatáj* januári számában közzétett emlékező esszéjét.

Nem is csak *esszé* ez az írás, a keretet adja csupán e műfaj: a meghatott emlékek felidézése a jó barátról, a közösen érző emberről, a tisztelt művésztől. De *korkép* is ez az írás: kivált a negyvenes évek első felének embert, tisztességet próbáló, veszélyes idejét mutatja roppant belső hitellel. És nélkülözhetetlen dokumentációként is minősíthetjük a *Test és lélekben* közzétett, több mint 30 Tamási-levelet. Az a Tamási-arckép, amelyet végül megismerünk Illés Endre jóvoltából az egyéniség varázsával ejti meg az olvasót, a *teljesség képzetét* adja. Ez utóbbi tulajdonságáról szeretnék kissé részletesebben szólni.

Az emlékezések többsége voltaképpen nem azzal torzít, hogy téved. Inkább azzal, hogy *elhallgat*; kegyeletből, más okokból a *torzót akarja egészként elfogadtatni*. S mindezt azzal a jelszóval, amely a gyakorlatlanabb olvasót el is kápráztatja: „igen, ez az igaz kép, ez minden, ami történt, hiszen én csak tudom, naponta találkoztunk”.

Illés Endre azonban a *Magyari rózsafa* históriájának felelevenítésével kezdi elősorolni Tamásiról szóló emlékeit. Ez az a Tamási-regény, az *egyetlen*, amelynek „*új kiadása alig képzelhető el. Történelmi, társadalmi tévedés*”. Ez Illés Endre ítélete: határozott, világos vélemény Tamási méltatói általában még a címét sem említik e könyvnek: így lesz elismerő tisztelgésük is hiteltelen. Illés emlékezése ezzel a „nehéz üggyel” kezdődik. Nem, nem érezzük bálványrombolásnak, még kevésbé „deheroizálásnak” Illés gesztusát. Ellenkezőleg: Tamási izgatott, új utakat, s társadalmi helyét, megbecsülését szüntelen és türelmetlenül kereső figurája így lesz hitelessé. Persze hogy tévedhetett, s tévedett is. Az életmű igazi csúcsai azonban elhomályosítják ezeket a hullámvölgyeket. Egy olyan író, mint Tamási, állandóan részt vett a közéletben: ez természetes igénye volt. A *Magyari rózsafa* — engedmény volt egy káros korszellemnek. A Vársárhelyi Találkozó (melynek előkészítését felelevenítve, *Kacsó Sándor* rajzolt megrendítően igaz Tamási-portrét nemrég, a *Fogy a virág, gyűl az iszapban*), és a *Magyar Csillagban*, 1943. május 15-én közzétett *Együttes vallomás* — igen, ez Tamási valóságos lénye.

Illés Endre az igazi Tamási Aront idézi. Megírja, hogy Tamási fogalmazta az *Együttes vallomást* — Illés szavaival — „*a mindenkori népi-urbánus vitáknak ezt a megszívlelendő dokumentumát*”. „*Fokozott fegyelemre*” és „*közös felelősségre*” van szükség — fogalmazta Tamási. „*Tévedne azonban bárki, aki azt gondolná, hogy a magyar író önkéntes fegyelme a magyar sors mai vajdásában csökkent éberséget jelent, vagy elaltatott szenvedélyt a nemzeti fejlődés és a társadalmi átalakulás dolgában... A szellem erkölcsi tekintélyére, valamint a be-*

széd és az írás emberi hitelére igen nagy szükség van. S bizonyára még nagyobb szükség lesz rá akkor, amikor megújult nemzetet kell majd teremteni, igazságos magyar és emberi társadalmat, s valóban édes Hazát a dolgozó magyaroknak.” Bátor és szép program.

Voltak az aláírók között — például Kodolányi —, akik nem tudtak megfelelni ennek. Tamási — egyebek között — azzal is hitelesítette az általa fogalmazott feladatot, hogy a kommunista *Balogh Edgárral* és az akkor szociáldemokrata *Jordáky Lajossal* együtt, 1944 szörnyű nyarán Kolozsvárott az antifasiszta harc cselekvő egyénisége lett.

Nem folytatom a részletezést, hogy miért tartom, miért tarthatom teljesnek, a hamis kozmetikázást elutasító írásnak Illés Endre *Test és lélekjét*, amely még címében is „tamásis”. Mert milyen szívszorító annak az 1947-es, az ötvenedik születésnapra tervezett díszebédnek a leírása, ahová 12 barát volt hivatalos és csak *Vas István*, valamint a Réval Kiadó hiteltűgyeinek intézője jelent meg, az ünnepelten és az emlékezőn kívül. És igaz az is, amit Tamási szinte gyerekes örömről, vágyáról rögzít: betörni a világirodalomba, minél többet megjelenni idegen nyelveken — igen, ezt is szerette volna.

Nem folytatom a részletezést... Illés Endre egy töredéket villantott fel Tamási életéből, de a teljesség van jelen ebben a részletben. A teljes igazság kimondásának emberi és művészi kötelezettsége.

Nejmobadság 1975. jan. 9.

7. 7. 7.

1975. jan. 9. 121

Megbízható kalauz egy bonyolult életműhöz

Es még egy példa arra, hogy nem az igazság kimondása sérti az író emlékét.

Kevés ellentmondásosabb alakja van a XX. századi magyar irodalomnak, mint *Kodolányi János*. Pályáját roppant szélsőségek, nagy erények és gyengeségek jellemzik. Izgalmas, nagyon jelentős és nagyon népszerű író. Életművének java elidegeníthetetlen kincse a magyar irodalom aranyalapjának. Életének több tévedése — a magyar szellemi élet tanulságos tévedése. Ez a jelzés is mutatja, hogy milyen nehéz feladatra vállalkozik az, aki — mint a jelen esetben *Tüskés Tibor* — Kodolányi pályafutásának megrajzolását tűzi ki célul.

Tüskés nem előre elkészített témák szerint dolgozik. Ha ezt tenné — óhatatlanul át kellene vennie az eddigi Kodolányi-irodalom heves *pro és contra* hangvételét. Tüskés azonban nem a Kodolányiról szóló cikkeket, tanulmányokat akarja megítélni, hanem az életműben szeretne eligazodni.

Nem mellőzheti Kodolányi emberi magatartásának, politikai arculatának vizsgálatát. „*Megnyilatkozásai folyvást ellenfeleket szülnek, állandóan vihar tombol körülötte* — írja összegezőként. — *Az indulat túlzó szavakat ad az ajkára, könyörtelen igazságkeresésében maga is téved és torzít, vádol és gyanakszik.*” Persze mindez nem csupán egy szélsőséges, önnön hangulatainak korlátlanul kiszolgáltatót jellem igazsága vagy tévedése. Kodolányi esetében az is mérlegre teendő, hogy miként jutott el a munkásmozgalomtól a szélsőjobboldal támogatásáig? Antifaszizmusa miként torkollt a magyar faji gondolat támogatásába? Hogyan történhetett meg, hogy a szegények igazáért lázadó író eljutott odáig,

hogy időlegesen a faji politika hazugságait támogatta? Ezt a borzalmas konfliktust nem lehet meg nem történné tekinteni. Tüskés nem is tesz így: pontosan elemzi azt, hogy milyen motívumok alapján jutott Kodolányi a szocializmus világképéhez közel és hogyan távolodott el ettől. A reális társadalomképet felváltja a mítosz keresése. Egyetértéssel idézi *Veres Péter* 1944-es kritikáját: „*sértődött, a helytállni nem tudó lélek*” állítatja szembe Kodolányival a kultúrát és a civilizációt, s *Veres Péter* erősen kételkedik a Kodolányi által hirdetett „*mágikus korszaknak a visszatérésében*”. Ez a világnézeti gyengeség az emberi hibákkal párosulva, együttesen vitte el Kodolányit pályájának mélypontjához.

Ugyanakkor hatalmas művészi tehetség dolgozott benne. Sőt az, ami oly végzetes tévedésekbe kergette: makacs természete — a másik oldalon, a művészetben sikeresen kamatozott. Soha nem nyugodott. Új utakat keresett, szüntelenül felülvizsgálta önmagát. Teremteni akart egy saját törvényű világot. Mítoszait — a legfantasztikusabbakat is — a valóság megismerésére irányuló, önmagát sem kímélő törekvéssel kötötte össze. Az emberi lélek minden lehetséges reagálása érdekelte. Történelmi vetületben, s ennek mai meghosszabbításában egyaránt. Különös ellentmondás életművében — még egy ellentmondás —, hogy realista létére, sőt nemegyszer a naturalizmus határmezsgyéjén egyensúlyozva, mítoszteremtő író. Történelmi regényeiben mutatkozik meg a leginkább a kompozíciónak és a részleteknek ez a szembefordulása. Mégis mindez Kodolányinál egységbe olvad. Mert történelmi regényeit nem hiteles forrásmunkaként, hanem költői erejű vízióként olvasuk, amelyből nem a történések oksági kapcsolatait kívánhatjuk megismerni, hanem az időről, az emberről alkotott Kodolányi-víziót.

Ez a vízió uralkodik voltaképpen sok vihart kavart emlékezéseiben is. „*Az író, aki magáról azt tartja, hogy mások veséjébe lát, nem kerülheti el, hogy ne csak azt lássa, amit valóban lát, hanem azt is, amit látni akar*” — fogalmaz szellemesen Tüskés.

Ha szabályos recenziót írnék Tüskés könyvéről — akkor nyilván részletesen kellene méltatnom elemzéseit, anyaggyűjtő munkáját. Úgy tűnik, hogy Tüskés teljes anyag alapján dolgozik — és teljes portré nyújt. És e mondathoz kapcsolódnia kell egy másik megállapításnak: Tüskés Tibor könyve olvasmányos, s mentes attól a filosz nehézkességtől, amely oly sok — szemléletileg egyébként helyes, anyaggyűjtésében pontos — irodalomtörténeti munkát élvezhetetlenné tesz. Tüskés esszéit írt Kodolányiról, akihez láthatólag a személyes megbecsülés és tisztelet fűzte. Javára kell írunk, hogy ez sem homályosította el látását, amikor a teljes igazságot akarta kimondani. (Egyetlen kritikai megjegyzés csupán: Tüskés könyve nyert volna azzal, ha a mű független részletes forrásfelsorolást tartalmazna.)

Tüskés Tibor könyvét a *Magvető Könyvkiadó* adta ki. Az a kiadóvállalat, amely az író életében és halála után sokat tett az életmű kiadásáért. Most Tüskés könyvével fontos kalauzt, értelmező elemzést is adott az életmű kiadás olvasóinak. Fontos kiadói tett volt Tüskés Tibor könyvének megjelentetése.

E. Fehér Pál

KODOLÁNYI JÁNOS

Tüskés Tibor könyvéről

Tüskés Tibor három leggel kezdi Kodolányiról szóló monográfiáját. Ezek közül kettő dicséret, a harmadik viszont a vizsgált életmű problémásságára utal. Amint a bevezető rész végén megerősít: Kodolányi „művei már az első kiadás idején általában élénk visszhangot váltottak ki, munkássága ma is viták pergőtűsében áll”.

Jó ez a kezdés, mert ráhangolja az olvasót arra a gondolatkörre, amit Tüskés következetesen végigvisz könyvében: sokoldalúan, kor- és esztörténetbe ágyazva mutatja be Kodolányit, és erre alapozva határozza meg helyét irodalmunk történetében. Azt írja, hogy Kodolányi életműve kívül maradt a „modern regény forradalmán”. Ez persze így, kiemelve, merevnek hangzik, mintha Tüskés „skatulyázná” akarna. De nem azt teszi. Sőt, éppen a Kodolányit merevítők, félremagyarázók ellenében a műveket, a pályát elevevül, élet-mozgásában mutatja be. S könyvének tanulságait tényekre alapozza.

A szándékból következett, hogy Tüskésnek a monográfia megírásakor kétfajta módszert kellett egyesíteni. Az életrajzt leíró és a műveket értelmező-magyarázó módszer ötvözetéből alakult a könyv. A leírás akkor igazán jó, ha szemléletes és eleven, amikor megvan benne az állan-

dó képi híszénlett. Tüskés leírásai nem hagynak hiányérzetet az olvasóban. Kodolányi egész élete, a pályát átfogó földrajzi, társadalmi és emberi környezet megelevenült. Ebben nagy szerepe van Tüskés írói felkészültségének, s persze annak is, hogy alapos tárgyismeret birtokában választotta ki Kodolányi írásaiból a szemléletes és jellemző részeket. Érdeklőse a Vajszlón iskolásként szerzett tapasztalatok leírása, Kodolányi nagyapjának jellemzése, a Boldog Margit keletkezésének írói vallomáson át történő bemutatása — hogy csak néhány példát említsék.

A leírásnak persze veszélye is van; minél több adat, életrajzi mozzanat közlésére sarkallja az író, a teljességre törekvést igényli. Tüskésnek szelektálni és tömöríteni kellett ahhoz, hogy a két írói módszer egyensúlya meglegyen és valóban „összefoglaló” és iránymutató könyvet tudjon írni Kodolányiról. A tömörítésben és a lényegkiemelésben a tárgyilagosság vezette Tüskés tollát. Így tudott értékelni és állást foglalni ott is, ahol mások mentegetik, félremagyarázzák Kodolányi életét és művét. A monográfia írója nagyon jól tudta, mennyi vélt és valódi sérelemmel, eszmei tévúttal, politikai melléfogással, emberi gyengeségből eredő sértődéssel telítődött Kodolányi élete. Summázva, így jellemzi ezt Tüskés: „Erőtéljes, lenyűgöző egyéniség, szen-

vedélyes temperamentum. De nem hidegen, fémszen izzó; tűz, lobogó indulat lakik benne. Szavai nyomán hamar tör ki botrány. Igaza védelmében pisztolyt fog, párbajozni akar. Szókimondó; a képmutatás, a hazugság ellen prófétai dühvel támad.”

Ítélni és értékelni kellett Tüskésnek. S ítéletéhez — épp a tárgyilagosság érdekében — figyelembe vette Kodolányi hatalmas életművének minden motívumát; a regényekben, elbeszélésekben teremtett világot, a történelem-ábrázolás minőségét, az emberi lélek gyönyörűen leírt rezdüléseit, az írói eszmeiket, az önábrázolást. Ezt tudva, el kell fogadnunk Tüskés értékeléseit. Azt például, hogy a Julianus barát Kodolányi történelmi trilógiájának legsikerültebb darabja, s azt is, érző és érzékeny író munkája a Boldog békeidők, meg, Kodolányi világképének egyik kulcskérdése, az ember helye a világegyetemben.

A Kodolányi-művek magyarázatában van személyes motívum. A monográfia írója be is vallja, milyen okok indították e hiánypótló mű megírására.

Személyes adósságot is törlesztett Kodolányi monográfiájával Tüskés Tibor, úgy, hogy ezzel az irodalomtörténet-írás is egyenlített tartozásból (Magvető.)

Laczkó András

Néprajz 1975. febr. 1. 27. n. 8.

AZ ELSŐ KÖNYV KODOLÁNYIRÓL

Tüskés Tibor: *Kodolányi János*
(Magvető, 180 old.)

Tüskés Tibornál nehezen képzelhető alkalmasabb kritikus, hogy az első — úttörő — könyvet *Kodolányi Jánosról* megírja. Idejében közeli kapcsolatba került az íróval; ott volt, mikor hőse kifelé tartott írói élszigettségéből, sőt — szerkesztőként maga is segítségére lehetett. Közölte Kodolányit a Jelenkorban, maga is írt róla. Így aztán éppúgy beavatottja az életrajznak, mint ahogy érti a műveket. Van személységi élménye, és érzékeny a momentum és a személyiség aurájára.

Szereti is ezt a személyiséget meg a légkörét. Azt látja az epikusban, akit látni kell. Pontosan érzékeli a pálya izelődéseit. A szociográfikus, az önéletrajzi, a történeti és östörténeti anyagok rétegződéseiben megpillantja, ami e rétegmozgás ösztönzője: a személyiség önértelmezésének alkarratát. Mert erről van szó! A kor egyetemes válságára ezzel válaszol Kodolányi: önmagát akarja felépíteni a káoszából, s ezzel az önképzéssel — önértelmezéssel — akarja a káoszt kozmoszá alakítani. Németh Lászlóra hasonlít ebben. Nagy indulatú, szenvedélyes alkat és kivételes epikai tehetség fogott össze — felépíteni egy életművet, és megváltani a kor egyetemes válságától szenvedő embert.

Amiben Tüskés könyve — az első kísérlet — remekbe sikerült, az életmű körét jelenti. A biográfia számos szakaszát is lendületes és érzékletes előadásban olvashatjuk. Szóvá kell azonban tennünk az *Organizátor* című fejezetet. Olyan nyilvánvaló elírásait e fejezetnek, mint a 109. lapon olvasható mondat: „Amikor a Tanú megszűnése után, 1934-ben Németh megindítja a Választ.” A Tanú él, mikor a Válasz indul; a Válasz szerkesztői hárman vannak. Fülep Lajost és tanártársait nem a tanácskormány nevezte ki az egyetemre, mint azt a 111. lapon olvashatjuk, hanem még a Károlyi-forradalom kormánya. Azt is pontosabbá kell tenni, hogy Kodolányi milyen kapcsolatban volt a Tiszántúllal. A lapot ugyanis nem Kodolányi, hanem Simándi Pál szerkeszti egy ideig. Kodolányi hívja Simándit a laphoz, melynek egy budapesti szerkesztőbizottság végzné a politikai irányítását. Ez a bizottság nem sokáig működik. Kodolányi maga is beleun a lap feletti tutorkodásba, magára hagyja a szerkesztőt, aki aztán

elkedszvetelenedve, a lap alakuló sorsával elégedetlen, elhagyja a debreceni lapot.

Olyan sora van a Tiszántúlnak, mint volt korábban a Nemzetörnek. Tüskés szól az ominózus ügyről, de ezt is pontosabb előadásban szeretnénk olvasni. A 122. oldalon ugyanis olyan epikus hangvételben nyerjük a hírt, hogy irányított veszélyesülünk. A Nemzetör a Turul Szerveletét hetilapja. Amit Kodolányi vállal, a főszerkesztői tiszti, avval jár, hogy a lapnak programot adhat. Nagy Lajosnak adott interjújában e programot megfogalmazza. (Augusztus, Nagy Lajos különvéleménye, 1939.) A lappal kapcsolatos fiaskót pedig ugyancsak Kodolányi mondja el teljes drámaiságában, a Visszapillantó tülkörben; azt is, hogy 1940 februárjában bírói ítélettel véteti le nevét a lapról.

Mindez nyilvánvalóvá teszi, hogy Kodolányi az Új Szellemi Fronttól kezdve folyton kísérletezik az együttműködéssel, de nem habozik a szakítással sem. Organizátorkodása: az együttműködésre tett kísérlet meg a hamar és brutálisan bekövetkező csalódás, ami mindig szakításra készíti. Ez a folyamat jellegében és tendenciájában a német fasizmussal szembeni oppozíció; magános oppozíció. A mélypont nyoma a Zárt tárgyalás és a Süllyedő világ néhány passzusa. Ezekre vonatkozik Kodolányi önbírálata is.

Igaza van Tüskésnek, ez az elmagányosodás ott ered, amikor Kodolányi a baloldallal szakít. Akkor elindul e magányosság és a szellemi válság útján. De a szakítás is bonyolult! Kodolányi felelőségén túl számolni kell a baloldal gyengeségével, ami objektív helyzet és szubjektív gondolkodás következménye, és számolni kell Kodolányi személyiségének mentalitásbeli, szociálpszichológiai nehezékével is. Ezen a biográfiai szakaszon lehet viszont megragadni az életút és személyiség feszültséges ellentmondásosságát, meg itt gyökerezik az írói működésének irányát eldöntő szemléletváltása is.

Mindez túlmutat Tüskés vállalkozásán; avagy e vállalkozás adja fel újra a leckét: mit kell még elvégezni, és nemcsak Kodolányi körül ahhoz, hogy a harmincas évek nagy szellemi zűrzavarában tisztábban lássunk. Nincs ennél aktuálisabb érdek. S erre most Tüskés Tibor Kodolányi-monográfiája mutatott rá.

Bata Imre

Élet és Irodalom

1975. febr. 15. 7. 74. 11.

KÖNYVEK KÖZÖTT

KODOLÁNYI JÁNOS

A század magyar irodalmának egyik legérdekesebb, legellentmondásosabb s épp ezért a legtöbb félreértelmezésre alkalmat adó írója *Kodolányi János*. Pályáján a legvégletesebb ellentmondások összebékítésére tett kísérletet: kapcsolatot tartott a kommunisták mozgalmával, majd kiábrándulva eszméikből — e kiábrándulás nemcsak az ő végletes egyéniségének következménye, mert ugyanekkor érték érzékeny támadások József Attilát és Illyés Gyulát is — a legszélső jobboldalnak tett engedményeket. A főváros ostroma közben iratokat terjesztett, fogalmazott, melyekben elítélte a németeket, állandó halálfélelemben élt, s kilátástalannak, reménytelennek érezte további sorsát, hiszen ez a hallatlanul érzékeny idegrendszerű író jól érezte, hogy hibáiért felelnie kell a felszabadulás után. Akárcsak oly sok írótársa, ő is hosszú hallgatásra kényszerült, majd mintegy a szenvedésekben töltött évek vigaszaképp megindult műveinek összkiadása a *Magvető* nagyon szép és népszerű

*Tüskés Tibor: *Kodolányi János* (Magvető,

életmű-sorozatában. Utolsó éveiben Belon Gellért és Zimándi P. István közvetítésével egyre intenzívebben érdeklődött a katolikus vallás iránt, s első-sorban XXIII. János pápa személyiségének varázsa, a II. vatikáni zsinat eseményei és Teilhard de Chardin alkotásai arra készítettek, hogy 1968-ban Boldog Margit napján visszatérjen a katolikus hitre.

Mindezt lapunk olvasója is tudhatja *Tüskés Tibornak* a *Vigiliában* nemrég megjelent kitűnő tanulmányából, a *Visszapillantó tükörből*, mely egy nagyobb monográfia része volt. Most a *Magvető Könyvkiadónál* megjelent ez a várva-várt mű is*, amely az első nagyobb kísérlet *Kodolányi János* elfogulatlan értékelésére. (A *Vigilia* és *Kodolányi* kapcsolatára vonatkozóan érdemes megemlítenünk, hogy még élete mélypontján, amikor nyomorgott *Akarattyán*, s még nem siettek felfedezni őt a könyvkiadók meg a szorgos riporterek, elsőnek lapunk közölte a hallgató író művének részletét.) Hadd mondjam el, mielőtt rátérnék *Tüskés Tibor* könyvének méltatására, hogy legfontosabb pozitívumának ezt az elfogulatlanságot érzem, amelyet annál is inkább méltá-

1974).

Vigilia 1975. márc., 3. sz. 208-210

[*Rónay László*]

nyolnunk kell, mert a sorokból azért kisüt a monográfusnak az író iránt érzett szeretete és csodálata. Tüskés olyan terepre merészkedett, amelyen eddig mindenki lábujjhegyen járt, s megmutatta, hogy őszinte, tiszta szóval a legkényesebbnek hitt kérdésekről is érdekes és kell beszélnünk.

Milyen ember volt Kodolányi János? Ezt a kérdést újra és újra fel kell vetnie a vele foglalkozónak, de még olvasójának is, hiszen egész életművét át-meg átjárja egy tragikus, sokszor torz indulat, amely többnyire az emberek iránt érzett megvető bizalmatlansággal párosul. Igazsága hitében sebeket oszt, ütések kap, s lassan-lassan már nem is nézi hová út, honnan kap, csak hadakozik sötét haraggal. Ki feledné el azt a szívszorító jelenetet, amely Móricz Zsigmond és Kodolányi között játszódtott le az ÍGE (Írók Gazdasági Egyesülete) közgyűlésén — erről egyébként másként tájékoztat Kodolányi is, Móricz Virág is —, amikor Móricz békülésre nyújtott jobbát Kodolányi dühödtén visszautasította? Vagy lehet-e megszabadulni élete különböző periódusaiban írt önéletrajzi ciklusainak mármár kegyetlen indulatától? Feledhetjük-e ábrázolásmódjának komor naturalizmusát, sötétén látását, tragikus világszemléletét? Mindezek gyökere feltétlenül szétbomlott családi szituációjában gyökeredzik, s életének rengeteg keserűségében, nélkülözésében, amelyek sokszor az éhhalál küszöbére taszították. Kodolányi az éhező ember szemével nézte első — ormánsági — elbeszéléseiben a világot, s a korgó gyomor, a szenvedés vajmi ritkán teszi vidámmá a kedélyt. Tüskés Tibor helyesen teszi, amikor a műelemzések folyamatát megszakítva újra és újra visszatér az ihletnek e drámai forrásvidékére. Akkor is igazat kell adnunk neki az életrajzi kitérőkért, motivációkért, ha sokszor szívesen olvasnánk még egyik-másik műről többet, ha szívesen vennénk itt-ott alaposabb esztétikai, összehasonlító jellegű elemzéseket.

A felszín alatt ma is gyűrűzik a vita: melyek Kodolányi legmaradandóbb alkotásai? melyek azok, amelyek révén megváltotta belépőjét a halhatatlanságba? Az olvasók körében kétségtelenül történeti tárgyú regényei a legnépszerűbbek, amelyekben megkísérelte megteremteni a magyar mitológiát. Pedig nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy e meglehetősen tisztázatlan koncepció kedvéért voltaképp a „tisztultabb realizmus” — Bodnár György talá-

ló kifejezése — útvjáról tért le, melyeket korai, drámai sodrású elbeszéléseiben még elfelhőzött a tragédia, a Feketevízben azonban már mintha tisztultabban valósult volna meg. Az oly népszerű, agyonolvasott *A vas fia*, *Boldog Margit*, *Julianus barát* s még inkább az *Emese álma* című ciklus darabjai inkább az aktuális problémák elől való menekvés dokumentumai, melyekben Kodolányi azt igazolná — tegyük hozzá mentségére: korántsem egyedül tett ilyen jellegű próbálkozásokat, bár a többi hasonló kiútkeresésről kevesebb szó esik —, hogy ha a nép kialakítja magában a védekezés formáit, akkor a történelem viharai érintetlenül hagyják. S ez a koncepció mindenképp hamis volt az adott korban. Még akkor is, ha Kodolányi János történeti regényeit nem lehet a bestsellerek mércéjével mérni, hiszen azokban többnyire teljesen lényegtelen események rajza kerül előtérbe, s ezek a mellékágak vezetnek el azután a „történelembe”, mely hamisan festett tablóként magasodik a másodlagos fölöött. Nála azonban egy meglehetősen szokatlan kísérletnek lehetünk tanúi: a néprajzot és a történelmi múltat igyekszik sajátos szintézisben kifejezni. Tüskés Tibor részletesen idézi azokat a kifogásokat, amelyek Kodolányi történelmi regényeinek nyelvi archaizmusait érték. Alighanem joggal. Nem szabad azonban elvitatnunk azt az érdemét, hogy nagyon sok helyen az eredeti — és alighanem tényleg rekonstruálhatatlan — ősnyelv ízeit, hangulatát idézi. Móricz *Erdélye* persze sokkal eleméntárisabb, nagyobb mű, még archaizmusaival is, mint Kodolányi történeti regényei. Emezek viszont a móríci út új csapásait vágják, melyeken jó irányba haladva oly nagy alkotás született, mint *Jehuda bar Simon emlékiratai*, mely irodalmunk egyik legizgalmasabb, legjobb történelmi regénye. Nem érezzük túlzásnak, amit Tüskés Tibor arról ír, hogy Babits felejthetetlen Jónás könyvét idézi az a jelenete, amikor Jehudának az ígét kellene hirdetnie. A teljes regény — *En vagyok* címmel jelent meg és aratott páratlan könyvsikert 1972-ben — elemzése Tüskés Tibor könyvének legszebben s legteljesebben megoldott része. Valóban nagyszerű írói trouvaille volt, hogy Kodolányi nem Jézus szemszögéből pergette vissza az eseményeket, hanem Jehuda oldaláról, s így Jézus belső drámáját még teljesebben bonthatta ki. S az is teljesen igaz, hogy „a történel-

met átszínezi az író személyes vallomása". Jehuda bar Simon nem is egy emléke, emlékképe, monológia olyan, mintha Kodolányi önéletrajzában olvasnánk. Ahogy Tüskés Tibor írja: „Jehuda könnyei és panasza a születése óta hordott testi hiba miatt: az író könnyei; Jehuda sóvárgása az emberi közösség melege után: az ő sóvárgása; Jehuda vágyódása majd visszatérése gyermekkorra színhelyére: az ő kívánsága; Jehuda kérdése és kétségei Jészushoz: az ő gondolatai; Jehuda gyöngesége, útkeresése és büntudata: az ő szenvedése”.

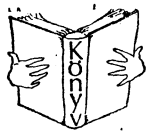
Térjünk azonban vissza ahhoz a kérdéshez, amelyre még nem adtunk választ — nem adott választ az irodalomtudomány sem —, mi tette halhatatlanná Kodolányi prózáját? A Jézus-regény mellett minden bizonnyal épp az, amiről Schöpflin Aladár némi rosszalással így írt: „első műveit túlságosan megterhelte etnográfiaival”. Egy író, akit származása és neveltetése arra hívott volna, hogy a dzsentri réteg széthullásának krónikása legyen, „a parasztságba emigrál, parasztlányt vesz feleségül, s még vallást is változtat, hogy közelebb kerüljön annak a tájnak a népéhez, amelyben fel akar oldódni” (Bóka László). Ez az emigráció ajándékozta meg olyan témákkal, egy olyan világ drámai látomásaival, melyeket ilyen mélyről, ilyen magától értődő azonosulással rajta kívül csak Móricz írt meg. A *Kitárt lélekkel*, az *Üzenet enyéimnek*, a *Szép Zsuzska*, a *Börtön*, a *Kántor József megdicsőülése*, a *Szakadékok*, a *Feketevíz* azok a nagy művek, amelyek megtermékenyítették az egész népi irodalmat, amelyek nélkül elképzelhetetlen a falukutató mozgalom szenvedélyes, tényfeltáró, igazságtevő indulata. Maga a „mozgalom” tán túllépett Kodolányin. De irodalma egy-két kivétellel mindig az ő kezdeményeit követte.

S még valamit: Kodolányi János nagyon tudott írni. Nála sosem áll a cselekmény, nincsenek üresjáratok: minden él, minden mozog, mintha a legkisebb leírás, a legapróbb epizód is egy hatalmas méretű világpusztítás előkészületeit szolgálná. Bóka Lászlónak van egy odavetett megjegyzése — de hány van még hasonló, melyekből akár egy irodalomtörténet is kitelhetnék! — ezzel kapcsolatban: „Realizmusa, indulattól fűtött műveinek dinamikus szerkezete, stílusának ereje, nyelvének gazdagsága ma is ösztönző hatású lehet. S az történeti tény, hogy egyik legnagyobb indítást ő maga adta a népi írók mozgalmának, s bizonyos sajnálkozással gondolhatunk arra, hogy miért nem az ő epikus ábrázolási módját követték, miért fordultak el vérbeli epikus tehetségek, mint Illyés, Veres Péter, olykor Darvas a statikus ábrázolás felé.” Ezen az egyetlen gondolaton elindulva alighanem a huszadik századi magyar próza egyik legnagyobb dilemmájához jutnánk el, melynek fényében sok tévedést, sok eldöntetlent, sok befejezettnak hitt tényt látnánk más megvilágításban. Persze ennek a kérdésnek a felvetése sem Tüskés Tibor feladata. Ő amit vállalt becsülettel, az anyag iránt érzett szeretettel, hőse megbecsülésével végezte el, s hozzásegítette az irodalomtudományt, hogy elfogultságok és félremagyarázások nélkül induljon tovább az általa metszett ösvényen a Kodolányi-mű felvetette egyetemes kérdések megválaszolására. Hála Tüskés Tibornak, szinte teljesen megismerhetjük Kodolányit, az embert, s kibontakozott előttünk a mű és az életrajz kapcsolódása. Az esztétikai vizsgálódás immár a kutatás következő állomása lesz.

Úgy is mondhatnánk: szegényebbek lettünk egy legendával, s nyertünk rajta egy nagy író.

SÍKI GÉZA

KORUNK NAGY ALKOTÓIRÓL

Az író tükröt tart kora elé, ám a kor is felállítja tükrét, hogy meglássuk benne az írókat, miként formáltak, faragták őt az élettartamul adott évtizedek, és hogyan született e birkózásból a mű, amely az „igazi” kitér az időhöz és térhez kötött mivoltából, hogy időtlen és egyetemes érvényű maradjon.

Akadnak, akik úgy vélekednek, hogy csak a mű fontos, az alkotója nem. A mű, bár önmagában is megáll, magában hordja alkotóját, s némelykor jobban értjük a művet, ha megismerjük az író belső fejlődését. Ezért tesznek jó szolgálatot azok a könyvek, melyek az olvasmányos és nívós ismeretterjesztés szintjén mutatják be az írókat.

Hazai irodalmunkban elsősorban két sorozat munkálja ezt a célt: a Szépirodalmi kiadásában megjelenő *Arcok és Vallomások* és az Akadémiai Kiadó *Kortársaink* sorozata, de több, hasonlóképpen kis terjedelmű monográfia is született, mely nem került egyik sorozatba sem.

A két sorozat között — sem terjedelem, sem megfogalmazás szempontjából — nincs jelentős különbség: inkább csak a feldolgozás módszerében van eltérés és az időhatárok tekintetében.

Az *Arcok és Vallomások* jóformán egész évszázadot ölel föl: csak a legkiemelkedőbb eddigi vallomástevőket említjük: Ady, József Attila, Babits, Karinthy, Szomory, Tamási Áron, Áprily Lajos, Illés Béla, Németh László, Lengyel József, Szabó Pál, Sarkadi Imre. E csaknem 10 éves sorozat egy népszerű francia példából, az „X. Y. par lui même”-től vette mintáját, mely — akárcsak magyar követője — a vezérszólamot a művekből, naplórészletekből, levelekből vett idézeteknek engedte át, anélkül, hogy az irodalomtörténetet a háttérbe szorítaná.

Sok idézettel dolgoznak a *Kortársaink* szerzői is, ám szűkebb időhatárok között: Barta Lajos, Szabó Lőrinc, Remenyik Zsigmond, Benjámin László, Rákos Sándor, Thurzó Gábor, Váci Mihály, Sarkadi Imre (ő mindkét sorozatban szerepel) a bemutatott írók, s most, az író 80. születésnapjára jelent meg a Déry Tiborról szóló kötet.

A kép még így sem teljes, hiszen sorozaton kívüli kötetek is bemutatnak írókat: Benedek Elekről Lengyel Dénes, Szabó Lőrincről Kabdebó Lóránt, Bródy Sándorról Juhász Ferencné, Áprily Lajosról Vita Zsigmond, Kós Károlyról Varró János írt könyvet, hogy (a teljesség igénye nélkül) csak az utóbbiakat soroljuk föl. Legutóbb pedig Tüskés Tibor írt Kodolányi Jánosról monográfiát, szintén sorozaton kívül.

Ezúttal a két legutóbbi kötetéről, Pomogáts Béla és Tüskés Tibor *Kodolányi*-könyvéről szeretnék szólni. Látványosan igen messze esik egymástól a két kortárs, ám a két kötet olvasása közben döbbenünk rá, hogy mégis, összetartoznak, és nem-

csak a nyelv, és nemcsak a társadalmi gondok más-más metszetének ábrázolóiként, hanem abban is, hogy mindkettőjüknél egyazon mestert lelünk föl: Thomas Mann, hogy aztán hatása — más hatásokkal együtt — a két annyira különböző egyéniségben merőben eltérő gyümölcsöket érleljen: Déryre ironiájával, távolságtartásával és filozófiájával hatott, Kodolányira mítoszteremtőként.

Pomogáts Béla elmélyült munkájában éles határvonallal választja ketté a hatalmas Déry-életművet, s ezzel az életrajzot is: körülbelül 55 éves koráig az író *felelni* akar, választ adni a szenvedő ember kérdéseire, ezért lesz a szocializmus eszméinek szenvedélyes hirdetőjévé, és hirdeti meggyőződését minden műfajban és minden formában, még a formabontásban is; mintegy negyedszázad óta. Újfajta gondok súlya alatt viszont *kérdőzöve* válik, kérdéseivel kényszeríti gondolkodásra olvasóit, gyötrődő töprengésre önmagát.

Míg Déry szinte mindig városi emberekről szól, munkásokról és polgárokról, Kodolányi világa a falu, elsősorban gyermekségének földje, Baranya, és a múlt, amely időben-térben óriási kaladozásokra csábítja.

A regényfolyam kompozíciójának híve, két regényt ír a honfoglalás koráról, trilógiát a magyar középkorról, mítoszteremtő regényeinek sora pedig — Thomas Mann törekvésével hasonlítható módon — az idők távolában keresi a mai emberi tulajdonságok

és érzések ősképét.

Tüskés Tibor az életrajz tényeit az alkotás folyamataiba illeszti, s ezáltal kulcsot ad kezünkbe a művekhez. Azt is megértjük, hogy miért születtek a legnagyobb regények ama kései korszakban, amikor a publicista, a lapszerkesztő, s a minden aktuális dologra villámgyorsan — és gyakran rosszul — reagáló író már eltűnt, hogy helyébe a nagy regények alkotója lépjen.

Tüskés Tibor ezt a második korszakot tökéletesen, a személyes élmény erejével ábrázolja, hiszen jól ismerte az írókat. Könyvének első felében, a szépírói ihlettel formált részek között azonban sokszor elbújnak a talányos helyzetek, lapangva rejtőznek a tévutak: a nyíltabb ábrázolás révén kivált a fiatalok értették volna jobban az író második korszakát, hiszen az ő számukra már régmúlt történelem az az idő, amelyben az ilyen szociális lelkiismerettől fűtött, kiváló elmék is tévútra futhattak.

★

Megismerni az írókat, szembesíteni az alkotókat a művel: izgalmas olvasói vállalkozás. A kor is kibontakozik a körképből, de az is, hogy e kis magyar világnak mennyi vetülete van, egyéniség, táj, réteg, látásmód a változatok milyen bőségét ontja, és mennyi változatra képes nyelvünk, aszerint, hogy ki szólaltatja meg.

Bozóky Éva

(Pomogáts Béla: *Déry Tibor. Akadémiai. Kortársaink. 199 oldal, fűzve 20 Ft, Tüskés Tibor: *Kodolányi János. Magvető. 276 oldal, köve 20 Ft.**)

Könyvvilág 1975. ápr., 4. sz. 112.

Tüskés Tibor: Kodolányi János

Tüskés Tibor új könyve úttörő munka: az első összefoglaló tanulmány Kodolányi János jelentős írói pályájáról. Főadata az alapvetés; bebizonyítani, hogy Kodolányi századunk magyar prózairodalmának „egyik legjelentékenyebb, legegységibb, legellentmondásosabb alakja”. E célkitűzés minősítés és értékítélet egyszerre, jellemzés is, vallomás is. Összekapcsolódik benne az elkötelezettség tudata a reális és elfogulatlan ábrázolás szándékával. Egyszersmind műfaji körülhatárolás is; a monográfia bonyolult teljessége helyett szerényebb igény vállalása: a bevezetése az életmű olvasásába és vizsgálatába.

A megközelítés módszere az életrajzíróé. Nemcsak az úttörés szükséges metódusként vagy az epikusabb jellegű pedagógusi tárgyalási mód hatására, hanem az életmű belső természete okán is. Az írói személyiség, a Kodolányi-próza meghatározó jegye — a faculté maîtresse tömörségével fogalmazva — a megsebzett érzékenység lappangása és föltörése, a szenvedélyek magas hőfoka, a szüntelen indulati töltés. „Regényei és drámái egy folyamatosan írt, áttételes önéletrajz részei, az önéletírás kifejezett szándékával életre hívott munkái viszont teli vannak regényesített elemekkel” — olvassuk Tüskés találóan igaz lényegkiemelő megállapítását. Kodolányi tipikusan érzelmi író, munkásságának megértése az életrajz beható ismerete nélkül szinte lehetetlen. Alkotói korszakainak legfőbb törekvéseit önéletrajzi regényekkel summázza s zárja le; a *Süllyedő világ*, majd a *Visszapillantó tükör* bizonyító példa rá. De Kodolányi önvallomása is a ráció fölé növe emocionális személyességről tudósít: „A tévedéseimet is szeretem: őszintén, bátran, hazugság nélkül tévedtem.” (Előszó az *Esti beszélgetés* kötetéhez.)

A genetikus elemzés módszere szükségszerűen logikus, jó választásnak bizonyul. A források, alakító motívumok felől elindulva, mintegy az alkotás folyamatának útját bejárva, Tüskés a Kodolányi-életmű kettős meghatározottságát vizsgálja: a szűkebb s tágabb pátria ihlető szerepét, valamint az emberi-írói alkat hatását. A szépíró világának belső törvényeire a gyermekkori élményvilág — a felbomló középosztályi család tragikumai, az Ormánság pusztuló népélete, a nemzetiségi falu indulati feszültsége — föltárásával vet fényt. Az így kapott képet színezi a némiképp Szabó Dezsőre, vagy inkább Bajcsy-Zsilinszky Endrére emlékeztető — az éles megfigyelőképességet és nagy képzelőerőt a gonosz s a jó relációiban gondolkodó s regényalakjait is e végletes megítéléshez mesészerűen hozzá stilizáló — romantikus természet, a korán beérő, az életfilozófiához belső igényből vonzó, örökös indulathullámszásban égő egyéniség. E tanulmányírói módszer, megdöntött józanságával, higgadt racionalizmusával — egyaránt alkalmas elkerülni az adathajszoló pozitívizmus és az esszé műfajában kísértő sejtelmes homályosság veszélyeit. Adatszerűen pontos ábrázolásra törekszik, de a lényeglátás érzékenységgel: a biográfia tényeiből csak azokat veszi számba, amelyek az író számára élményt jelentettek. Az intuitív megérzések bizonytalanságánál többre becsüli a fogalmazás definitív érvényét s világosságát. Hőse portréját a szubjektív beleélés és a tárgyilagosságra törekvő ítélkezés termékeny kettősségével rajzolja meg.

Nem hiba, hanem műfaji sajátosság, hogy Tüskés Kodolányi-tanulmánya inkább illik az *Arcok és vallomások*, mint az *Irodalomtörténeti kismonográfiák* sorozatába. Figyelmét elsősorban a portré rajza köti le, s ehhez bőven idézi az író remek önjellemzéseit s az egykorú kritika tanúságtételét. Kitűnően oldja ugyan meg a pályakép fölvázolását, az életmű korszakolását s főbb jellegzetességeinek összefoglalását, de mintha hőse körül a kelleténél is ritkább lenne az irodalmi levegő. Kevés a párhuzam, s az is inkább világirodalmi: morális kérdésfeltevéseinek rokonsága révén, a regény és a mítosz összekapcsolása miatt Mauriac, illetve Thomas Mann munkásságával — s amit megvon, például Tolnai Lajos emberi természetével és sorsával, az is elsősorban az elmélyültebb ábrázolás igényével történik. Pedig Kodolányi — különösen a pályája első korszakaiban: a húszas-harmincas években — még nem egyéni

Tüskés Tibor 1975. ápr., 4. sz., 90-91.

utakon járó, külön hajlamú magányos alkotó; írói táborhoz tartozik, prózairodalmunk fő sodrában találjuk. Korai regényei és novellái — mint Babits *Halálfiája*, Móricz *Forró mezőjé* és *Úri murija* — egyaránt a magyar típus betegségét kutatják. De mítoszteremtő hajlamával, önéletrajzi regényeivel sem egyedülálló; gondoljunk például Móricz *Erdélyére* vagy Németh László és Illyés naplóira! Azt is tisztázni lehetne, mi köze van írói eszmélésének Szabó Dezsőhöz, egyáltalán a hazai naturalizmushoz és expresszionizmushoz. A sok különbözőzés ellenére is érdekes a hasonlóság pályagörbéje s nemzedékéé közt; ő is — mint Illyés, Vas István s mások — a munkásmozgalmi elkötelezettségből indul el a népi írói mozgalom és humanista ellenzékiesség felé.

Kodolányi írói pályáját Tüskés — igen meggyőzően és alapos elemzéssel — három korszakra tagolja. Az első 1922 és 1933 közt zajlik, még a munkásmozgalom hatókörében, s csúcspontja az olyan — naturalista ihletésű — ormánsági novellák, mint a *Sötétség*. A sorstragédiák zárt fegyelmé fonódik össze bennük a siratóénekek realizmusával, a pusztító indulatok rajza a mélylélektani ábrázolás érzékenységeivel, a leleplező szándék a látomásteremtő erő írói remekléseivel. A második szakasz — teli illúzióval, utópiával és kiábrándulással — a felszabadulásig tart; külső történetét a mozgalom — a Bartha Miklós Társaság, a Debreceni Káté, a Válasz, az Új Szellemi Front, Szárszó — írja, belső krónikáját pedig új műfajainak, a regénynek és a drámának a meghódítása. A történelemben nemcsak vigaszt és magyarázatot keres a germán veszéllyel szemben; a regényeposz — a tatárjárás és az államalapítás korát festő nagy trilógiák — egyszersmind hatalmas kísérlet is, hogyan lehet a novellában meglelt írói eszközöket monumentális műfajokra alkalmazni. (Valami hasonló figyelhető meg drámáiban, a *Földindulásban* és a *Végrendeletben* is.) A felszabadulás után a befelé fordulás évtizedei következnek. Az író figyelme a mítosz s a benne megtestesülő kozmikus világkép és örök emberi természet felé fordul, nem függetlenül Weöres *Gilgames-fordításának* és Várkonyi Nándor *Sziríát oszlopai* című mítoszregényének ösztönző hatásától sem. Tüskés könyvének legfőbb érdeme, hogy a korábbi egyoldalú — a pálya első korszakait túlbecsülő s a későbbi fejlődést hanyatlásnak beállító — értékelésekkel szemben meggyőzően bizonyítja a Kodolányi megalkotta történeti regényeposz és prehistorikus mítoszregény úttörő irodalomtörténeti jelentőségét, esztétikai értékeit. Közben az írói pálya fontos törvényét is sikerül megfogalmaznia: „Nem világnézeti meggondolás, eszmei meggyőződés és belátás, hanem a növekvő társadalmi, politikai és kulturális elégedetlenség, az író filippikákra kényszerítő kor közelíti a proletariátushoz.” E megfigyelést — mely a tájékozódásban fontosabbnak ítéli a környezet szuggesztív hatását az eszmei tisztázásnál — az egész életmű törvényévé lehetne általánosítani.

Nyugtalanság völgye: e babitsi verscím föléje írható a Kodolányi-prózának is. A XIX. század statikailag szilárd világképe után a tárgy, eszme, stílus — legföljebb az egyéniség temperamentuma által egységbe foglalt — változatossága és változékonysága jellemzi. Fejlődésével nem a gondolati s formai lelemények lassú fölhalmozódása, hanem az éles fordulatokban, az állítás és tagadás végleteiben megnyilvánuló „próteuszi” alakváltás. Tüskés e bonyolult prózairodalomnak — mely ugyan nélkülözi az iróniát, a humort, a derút, s kissé kívül is marad „a modern regény forradalmán”, jó kritikusa és megbízható krónikása. Olvasó és történész egyszerre; nemcsak a mű végeredményét értékeli, hanem az erőfeszítést is, ami e „monumentális kísérlet” mögött feszül. Témájához szemérmes lelkesedéssel vonzódik, de ez nem akadályozza a hosszabb-rövidebb távú tévedések bírálatában. Egy-egy alkotást úgy mutat be, úgy ír le, hogy az magyarázat is, de (írói értelemben véve) ábrázolás is. Ami hiányzik a könyvből: az talán a képanyag, a dokumentumok, fotók, facsimilék közlése, ami a Tüskéséhez hasonló igényű munkák szükséges velejárója.

A Kodolányi-tanulmány végigolvasása után úgy érezzük, nemcsak szeretet diktálta hit, de fogalmi bizonyosság is, hogy ez az életmű „méltó társa világirodalmi megfelelőinek, Thomas Mann és Mauriac művészetének”. A szerző ítéletében mi is osztozunk. (*Magvető, 1974.*)

GREZSA FERENC

A sámáni ráció mestere

– Tüskés Tibor könyve Kodolányi Jánosról –

A személyes emlékek alapján kettős arcú Kodolányi kép él előttem. Egyik a Magyarország szerkesztőségéből és az irodalmi Centrál Kávéházból — ahol sokszor találkoztunk —, a másik pedig a helsinki Tapiola szálloda kis szobájában ülő és esti beszámolóimat váró író arcvonásai. Mert testi adottságánál fogva is mindig türelmetlenül és kíváncsira fűtve várta a hírhozókat és a világról értesítő híreket és jelzéseket. Maga is sokszor hivatkozik írásaiban az értesüléseire. Ezek voltak összekötői, sokszor félrevezetői is a világ felé.

Az előbbi arc, bárhogy is forgassam a kegyelet gyertyafényében, rossz vonású portré... Szinte feminin hisztéria a szemek vad lobogásában. »Szenvedély és indulat vezet« — ahogy Tüskés Tibor is idézi. Démoni gyűlölet sistergett az ajkán. Sokszor már testi fogyatékoságát is belekalkulálta támadó szavaiba. Alkatánál fogva a »visszavágás« lehetőségét. Ilyetén támadhatatlansággal személyeskedően volt sokszor sistergő és sértő, amit másokra szórt. Ez az arc dúlt volt. A szeme zavaros és a nevetése is keserű, nyerítésszerű. — És a másik? — Ott Suomiban aztán — aki jól ismertem ezt a dúlt, démoni arcot —, szinte rá sem ismertem, annyira más ember lett. Maga volt a gyermeki derű és béke az északi rokonság tiszta környezetében. Olyan, mint aki korán elvesztett édesanyját itt találta volna meg. Az ifjúságáról szóló, a regényeiben vissza-visszatérő keserű anya- és szeretetvágy komplexumán túl, mintha itt lelt volna a gyermeknek hiányzó nagy családra is. És arca annál harmonikusabb lett, mi-

nél inkább mélyültünk el a rokoni népi emberi vonásainak és életének és család és gazdasági formáinak idézgetésében. Szóval akkor, ott, a magyarságnak szánt társadalmi példa vázolásában, mert mi tagadás, azért jártunk oda. »A finn modell« ellesése és népszerűsítése miatt a második világháború kitörése előtt. A honi társadalmi és gazdasági és művelődési, summásan a testi és a lelki sebektől fekélyes magyar valóságra szerezni gyógyírt.

Ilyen egészen más ember volt Finnországban. Nyugodt, derűs, bizakodó. Ha ilyen lett volna itthon, kevesebb paraszat húzott volna a saját fejére. De ez a parázs, akárhogy is nézzük »a népe mért való munka útján« és a »szövetkezz az ördöggel is« tétele miatt szakadt reá. Állásfoglalásaival sokszor szinte maga provokálta ki a támadást. — Vagy alkatánál fogva természetes közege volt egy mazochista légkör teremtése magában és maga körül? — Ez is megvolt!... És egy jó adag romantikus »harcfiasságban« tetszelgő játszás is. Mégpedig az irodalom színpadán mindig az élre és a főhelyre törő. Így volt és így is maradt önmagához végig hűséges, ilyen alkat, vallomásokkal és cselekedetekkel.

Ez a kettős arc és sértett lélek kísért és kísér végig Tüskés Tibor kitűnő Kodolányi-könyvén, amelyről bátran elmondhatjuk, hogy méltó folytatása a Magvető Kodolányi életmű-sorozatának. Azért is állítom ezt, mert műfajilag is olyan, sokszor szokatlan irodalomtörténeti módszereket alkalmaz, olyan lelki-testi röntgenképet ad, olyan lélektani elemzésű írói meglátásokat rögzít, és

Sonogy 1975. ápr.-júni., 2. sz. 106-109.

azokból is olyan alapos ismeretanyagot fog át, és azt olyan lelkiismeretes és találó válogatással, idézetekkel tarkítja ítéletének alapozására, hogy könyvét ritkán sikerült alkotásnak kell mondanunk. Nemcsak egy nagy író személyiségének és művének megismertetésében, de úgy is, mint írói alkotást.

Szereti, de távol is tartja Kodolányi személyét kutatásai közben. Ahol kell, megértően magyarázó, élesen elválasztó, másutt elemzései közben lírai érzékkel föltáró, ugyanakkor, ahol szükséges, mindig tárgyilagos is. Szükséges kötelessége volt ez a módszer ezzel az igen szélsőséges és ellentétes jellemű magyar íróval szemben. És alig mondhatjuk Tüskés Tibor írásáról, hogy eltért volna ettől az irodalomtörténeti tárgyilagosságtól. És ez könyvének egyik fő érdeme épp a Kodolányi portré fölvázolásában, melynek tökéletesítésére, úgy vélem, e könyv után még sokan vállalkoznak majd. Mindez nemcsak nehéz, de elmélyedő kutató feladatot és nagy körültekintést rótt az irodalomtörténészre, mert, ahogy említettem, írónk arcát és tollát, ahogy idéztem is Tüskést, »a szenvedély és indulat vezette«, nemcsak beszélgetéseiben, de személyek rajzában, politikai irányzatok megítélésében és szerepében is. Kodolányinak magának is »tévedései miatt nem egyszer kellett önkritikát gyakorolnia«. Tüskés jó logikával Kodolányi gyermekorból induló lírai kedélyvilágából és tragikus alkotásból érzékeny vonásokkal bontja ki könyveinek és lelkének állásfoglalását a világgal és az emberrel szemben. Stílusát és hangját is jó ráérzéssel a két ifjúkori verseskötetből magyarázza. Kodolányi életművét ebből a fájdalmas gyermeklélekből idézi regényeiben és drámáiban is. Ez a költői nyelvű és lelkű lírai-drámai alkat végigkísérte a Kodolányi művet egész legutolsó korszakáig: a mítoszig.

Egész addig, amikor egyrészt az ormánsági társadalmi és egyéni és családi drámák és regény szituációk után, másrészt pedig a magyarság létkérdéseinek, jövőjének és megmaradásának idegtépő kérdés-feleletei után már »csak a koz-

mikus világgép és az örök ember fogalma« érdekelte.

Már az első korszakában, a »Süllyedő világ« majdcsaknem naturalista közegében is ezekkel a költői szárnyakkal járt. Később is érezzük, hogy legvaskosabb témáiban is a legkényesebbekben és a legidőszerűbbek között is, például a »Földindulás«-ban is ezzel a költői, sámáni alkotási módszerrel dolgozik. Mindig megszállottan, ezzel a kettős arcúsággal és lélekkel. Maga így értesít erről: »Pontosan hat nap alatt írtam ezt a művet, egyetlen lázban, révületben és vízióban«... És Tüskés Tibor nemcsak a már említett jól választott Kodolányi idézeteivel, de azzal is, ahogy Kodolányi ellenlábait és kritikáit is megszólaltatja, és ahogy ezeket a tételeket át és átszövi következtetéseivel, mindez oly irodalomtörténeti ötvözet, amely szinte »regényes« tudományossággal ébreszt reális arcképet az íróról, az irodalomtörténeti korszakról és alkotó művészetéről is. Ilyen, ahogy levezeti és ahogy az első korszakból kibontja, hogy Kodolányi hogyan is teremtette meg először is »önnön életének mítoszat«...

Ismert, de lényegében e könyvben föltárt az az irodalmi kapcsolat is, amely Hamvas Béla, de főleg a nagy pécsi barát és szellemi sugalmazó Várkonyi Nándor és Kodolányi között kialakult. Érdekesen világít rá a »Szíriát oszlopainak« és a kéziratban olvasott »Elveszett Paradicsomnak« hatására. Arra a könyvre, amely a nagysikerű Magvető kiadású »Szíriát« után még máig sem jelent meg sem magyar, sem idegen kiadásban, hogy öregbíthesse a világban nemcsak Várkonyi nevét, de a magyar szellemet is... A levelek (és nyilván Tüskés személyes kapcsolatainak) közlése is érdekesen beszél és magyaráz meg sokat e Kodolányi-korszak lelki, írói fejlődéséről. Kodolányi például 1941-ben a Várkonyi kéziratból ezt írta: »Lelkem mélyéig fölka-vart. Sokat foglalkoztam az aztékok és peruiak kultúrájával, az egyiptomiakéval — újabban a kínaiakéval is —, de arról, amit Te írsz, még nem hallottam s nem

is álmodtam. Kísérleties a vizözönmonda s az Apokalipszis analízise, a Kánóhold és Luna szerepe stb.»

Kodolányi ettől az időtől már szellemi világának egész figyelmét az emberiség eredetére és az ősvallás felé fordítja. Arra a világra, amely később »a biblikus és babiloni korban játszódó könyveiben teljesedik ki«. Kodolányi így fogja össze Várkonyi művének hatását: »Most értettem meg igazán a Bibliát, Jézust, sőt Tolsztojt is... Megmondhatom Öregem, nagy követ dobált belém, nehéz lesz elbánnom vele...«

Társadalmi regényei szinte szociográfiát és naturalizmust idézően kifelé fordulóak. Történelmi regényeinek már nemcsak nyersen a múlt a tárgya, de a befelé, önnön lelkének kutatása és más dimenzióban és színpadokra való kivetítése. A magyar vonatkozásúakkal lelki és történelmi gondolkodása szerint a máznak akar példát és feleletet adni. Jól talál ide Tüskés megállapítása, »hogy Kodolányi nem a látványt, hanem a látomásait örökíti meg.« Tehát nem menekülés a ma elől történelmi regényírásának korszaka sem. »A nemzethalál és életöszön gondolata« vezeti tollát pályájának e szakaszában is. Tömör fogalmazással: »Tragikus életszemléletének és történelem látásának ez a két legfontosabb összetevője«. — Hogy egzaltált és túlzó lenne e társadalmi és magyarságszemlélete? — »Irodalmi viták tárgya volt és lesz is! Mert történelmi regényei legjobb esetekben is szimbolikus jelentőségűek. Például a „Vas fiaiban“ a magyar élet ijesztően mai képét adja«. Világosan így fogalmazta meg ezt Kodolányi: »Célom most már nem az, ami munkásságom első idejében volt: a magam egyéni érzéseinek kifejezése, de az sem, amely a második szakaszát jellemezte, hogy tudniillik a bűnökért és pusztulásért vádak emeljek és ostromozzak. Hanem az, hogy a nemzet legjobbjaiban felébresszem a lelkiismeret szavát, s a nagy múlt képeinek megrajzolásával rádöbentsem a szörnyű jelen valóságára.«

A legősibb időkre visszaérző írásaiban már elsősorban »az ember helye a világ-egyetemben« kérdése izgatja. »Az em-

ber, mint intellektus«, amely »öröktől fogva van és örökké lesz...« Így jut el a mítoszhoz, amelyről ezt írja: »A mítoszok az ember paradicsomi állapotának emlékét őrzik... A múltkeresés arra alkalmas, hogy tisztábban mutassa meg a mai embert is, aki éppen most gyilkolja a régi mítoszokat, most rombolja a transzcendens világ épületét s követ el mindent, hogy a természet legyőzésének útján helyreállítsa az elveszett Paradicsomot, s új embertípust formál.« Ide már a Gilgames is kapcsolódik. A forrásokhoz, melyeket nagy éberséggel kutat és ismeretanyagát — melyről társaságban mindig vad lelkesedéssel prelegált —, belezúdítja a »Vízöntő« és az »Új ég, új föld« köteteibe. Tüskés szavaival »e két műben« a vizözön kora világképének rekonstruálására tesz monumentális kísérletet. És eifogultság nélkül mondhatjuk, hogy Thomas Mann méretűre és erejűre alakult ki Kodolányi »páratlan képességű« írói tervezése és teljesítménye.

Az akarattjai nehéz évek és a gyakori hírhordozóktól való elszigetelődése, a keserves balatoni magány egyszerre éberreszt benne érzékeny sámáni és vele szinte párhuzamosan futó gondolati kitérülést és kozmikus harmóniát. A madarakat és a kozmoszt szólongatja egyszerre kiskerti padjáról. »A képzelet éber álmokat rajzolgat elém« — írja. És az írásról ezt vallja: »Mágikus cselekvés az írás, az én számomra sokkal inkább, mint bárki számára«. Mikor ezeket olvasom, ismét a gyermekkori és a nála soha meg nem szűnő költőre kell újra gondolnom. És akkor, az eksztatikus, sokszor már-már dühöngő kitöréseit és sebtépeit is meg kell, hogy bocsássuk, és ezeket olvasva, talán meg is lehet érteni. Meg, amikor egy ilyen önkívületi fölindult ihlet jelzéseit olvassuk. Ilyen felfokozott idegállapotban alkotott, de ugyanakkor olyan válogató képességgel képzeletének és forrásanyagának dzsungelében, hogy a ráció okos kapcsolásai mindig, akár csak vas akarata, összefogja, remek szerkezetbe és logikába ezt a sámáni módszert: azaz képzeléseit és látomásait.

Többször esik szó Tüskés Tibor könyvében Móricz Zsigmondról és Kodolányi prózaíró kortársairól is. Ám közöttük és alkotásaik között, prózáinkban minden kertetelés nélkül úgy érzem, mégiscsak Kodolányi művei közül a »Jehuda bar Simon«, a »Vízöntő«, az »Új ég, új föld« és a »Vízválasztó« emeli a legmagasabb és a leggondolatibb szférába elbeszélő irodalmunk szárnyait. Műve — úgy vélem — még csak ezután kerül igazán majd nemcsak a kíváncsiság, de épp Tüskés kitűnő könyve után is az irodalomtörténet széles skálájú vizsgálata alá. Óriási olvasótábora is serkentője kell, hogy legyen ennek a felmérésnek... És épp, mert ebben az életműben, akár csak írójának jellemében olyan ellentétek és kérdésselvetések, olyan egyéni alkotási módszerek és olyan nemzeti és társadalmi nézőpontok találkoznak és

ütköznek, és mert akkora, szinte már-már káros szenvedéllyel vetődnek mindezek könyvbe is, így hát épp ezért és ezek biztosítják a személyére oly találó Tolnai Lajos-i hasonlításán túl is azt, hogy e lényegében összehasonlíthatatlanul nagyobb mű állandóan ható és élesztő jelenléte miatt is a magyar irodalomban szinte folyamatos vizsgálat tárgya legyen.

Nyelvéről röviden csak annyit: ez is viták tárgya volt és lesz is. De nem abban, ahogy és amilyen szándékkal ő művelte, akinél a magyarság életében a nyelv a nemzet lelkét és öntudatát és ebből következően a megmaradást jelentette. »Eposzi méretű ábrázolásai« pedig megkivánják irodalmunktól a világirodalmi vonatkozású elemzéseket és összehasonlításokat is...

TAKÁTS GYULA

CSÚRÓS MIKLÓS

REGÉNY A MITOSZOK HATÁRÁN

– Kodolányi János pályája 1945 után –

1945-öt csak feltételesen, megszorításokkal tehetjük meg korszakhatárrá Kodolányi János (1899-1969) pályáján. Szembetűnően és gyökeresen életének külső körülményei változnak meg. Az egykor mozgékony újságíró, az agilis szervező, az IGE főtáskára, politikai és irodalmi perek szereplője élete utolsó évtizedeiben visszavonultan, a nyilvánosságtól elzárva él, a publicisztikai megnyilatkozásra tett kísérlete a legerélyesebb elutasításra talál, 1949-től szépirodalmi műveivel sem jelentkezhet. Ez a fájdalmas kirekesztettség nyilvánvaló hátrányain kívül hamarosan a jóra fordítható oldalát is megmutatja. Zavartalanul, elmélyült stúdiumok után írhatja meg Kodolányi a regényeit, végleges formába öntésüket baráti konzultáció és levelezés előzi meg, szükség esetén alapos átdolgozásra is jut idő. A magány és a társadalmonkívüliség oldódása idején (1955-től) a betegségek elhatalmasodása, a testi szenvedés fölerősödése és állandósulása teszi lehetetlenné visszatérését az irodalmi életbe. "Fokozódó és egyre terjedő idegbénulása, mely miatt évek óta nem tudott járnival, s az utolsó időben már kezét és ujjait sem tudta használni, szívének és ereinek betegsége életét matracsfűrré tette" – írja orvosbarátja, Magyar Imre professzor.¹ Az addig lankadatlan szorgalommal dolgozó író paradox módon éppen művei sorozatos megjelenése idején kénytelen lemondani a folyamatos munkáról. Nagyobb vállalkozásai közül egyedül a *Vízválasztó* készül az ötvenes évek végén, a hatvanas években magnetofonba mondott emlékezések, önéletrajzi töredékek némelyikében már érződnek a kényszerű szóbeli fogalmazás kedvezőtlen következményei. Mind a lázas munka, mind a betegség éveiben a visszhangtalanság, az esztétikai bírálat és elemzés elmaradása is jellemezte Kodolányi szituációját. Politikai tévedései, egykori elfogultságai olyan intenzív emléket hagytak némely kritikusaiban, amely sokáig lehetetlenné tette életművének – s főként újabb regényeinek – tárgyilagos megítélését. E tekintetben érezhető javulás következett be a hatvanas években s az azóta eltelt időszakban, talányos alakját visszaemlékezések, esszék és részlettanulmányok idézték, majd elkészült az eddigi legteljesebb összefoglalás, Tüskés Tibor monográfiája (1974).

Míg az életrajz némely vonásai a felszabadulás utáni évtizedek relatíve önálló periódusként való felfogását sugallják, az eszmetörténeti vizsgálatok inkább az életmű folytonosságára, ideológiai egységére vallanak. Az a világnézet, amely a háború utáni első művét, a *Vízözönt*t, majd a többi prehistorikus és bibliai tárgyú regényét áthatja és meghatározza, Kodolányiban már a világháború idején megszilárdul s későbbi tapasztalatai, olvasmányai vagy az egyes regények közötti tematikai-hangulati különbségek csak részletekben változtatnak rajta. 1942 auguszt-

(1) Magyar Imre: *Stílusgyakorlat*. Bp. 1971. 238. 1.

61

Literatura 1975. ápr.-jún., 2. sz. 61-87.
és A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE. 1945-1975.
III/1. k. 1. 1990. 410-429. (1. kötet) Akadémiai K.
és Cs. M.: *GENIUSOK - KORTÁRSÁK*. k. 1. 1995.
Irodalom Könyvtárhely. 51-74.

tusában lírai naplójegyzetben vall mérhetetlen csömöréről, iszonyodásáról "a vértengertől, a láng-óceántól, milliók hörgésétől, éhezők jajgatásától, mezítelének didergésétől (...). Elfogadni, vagy csak túrni is ezt a realitást: számomra képtelenség" – írja.² Erősödik benne a szorongás, hogy a civilizáció Babel-tornyának építésében elmerülő emberiség saját vesztét készíti elő, úgy véli, a legjobb elmék feladata e "luciferi" tendenciával szemben az ember szellemi, morális, spirituális tartalékainak föl kutatása és propagálása. Történelmi jelentőségű vallási megújulás csíráit érzi bontakozni, a fejlődélmélet alkonyáról értekezik. Nem valamely felekezeti, dogmatikus vallásosságot hirdet, az ember antropológiai lényegét a transzcendenciával, istennel való kapcsolatban látja s e kapcsolat megtagadását, az "autonómiára" törekvést tragikus ballépésként, önzéshez, anarchiához, méltatlan célok rabságához vezető tévútként értelmezi. E koncepció következménye a kor uralkodó eszméinek éles, elutasító kritikája, a Zárt tárgyalás, amelynek ugyan Kodolányi a vádlottja és elítélte, a vitában mégis ő szorítja sarokba ellenfeleit, a liberális polgárt, a nemzetiszocialista kispolgárt és a dogmatikus marxistát. Ezek a "bírák", ahogy Veres Péter írta,³ "világnézetüknek a lehető legkorlátotabb képviselői", a kapitalizmus és a szocializmus technikai, civilizatórikus alapjainak azonosságából kiindulva Kodolányi tévesen következtet a két társadalmi rendszer világgképének, erkölcsi felfogásának, a válságerős és a háborúért viselendő felelősségének azonosságára, idealizmusában nyilvánvalóan figyelmen kívül hagyja "a tömegek sorrendi fontosságát", az anyagi szükségletek elsőségét. A "realitások londoni vásárjának" elutasítása, az ember transzcendenciától való függését alázatosan vállaló elmúlt korok utáni nosztalgia szükségszerűen vezet egy metafizikával és misztikával érintkező eszmekörhöz, amely mint várakozás a jövőre irányul, igazolását azonban a múltból, az ősi ember, a "homo magus" elmosódó, történelemelőtti üzenetéből meg a szentek és misztikusok időtlen tapasztalatából meríti.

Az itt vázolt eszmék radikális végiggondolására a döntő jelentőségű háborús apokalipszis-élménnyel egyidőben szellemi kalandok, fölrázó hatású olvasmányok is bátorították Kodolányit. Bizonyára nem függetlenül a kiszolgáltatottság és szorongás pszichózisától, a negyvenes években Európa-szerte s Magyarországon is föllángolt a már az I. világháború idején eleven érdeklődés a misztikus és vallásos tartalmu ideológiák, filozófiák iránt. Az átalakuló fizikai világgkép, Einstein és De Broglie tanítása anyag és energia viszonyáról idealista interpretációra, az anyagelvűség tagadására csábít. A törzsfelődés darwini elméletével szembeállítják E. Dacqué "tűpustánát", "amely szerint az ember mint törzs, nem egy fejlődési folyamat végső eredménye, hanem őstípus, s mint ilyen, több földkorszakot élt át".⁴ A földtörténetben a katasztrófa-elméletek kerülnek napirendre (Cuvier, Hörbiger), kulcsot ígérve az elsüllyedt Atlantisz rejtélyéhez, a föltételezett magas fejlettségű ősi kultúrák pusztulásához stb. A vallás történetét egy nagy hatású irányzat ősi egyistenhit tételezésével építi föl, amiből logikusan következik a primitív istenélmény tisztaságának és későbbi romlásának (mágiába, politeizmusba süllyedésének) gondolata. A Frazer, Frobenius, és főleg Levy-Bruhl nyomán indu-

(2) Kodolányi János: Csendes órák. Bp. é. n. 234. 1.

(3) Veres Péter: Zárt Tárgyalás. Magyar Csillag, 1944. márc. 15. 352-356. 1.

(4) Várkonyi Nándor: Szíriat oszlopai. Bp. 1940. 12. 1.

ló etnológusok számos más érvet is felsorakoztatnak a racionális helyett a misztikus okra összpontosító, közvetlenül a "metafizikához" kapcsolódó primitív mentalitás, a prelogikus gondolkodás magasrendűségét bizonyítandó. Freud etnológiai érdeklődése, Jung elmélete a tudattalanban szunnyadó, általános emberi, ősi képek (archetpusok) szerepéről jelzi a freudista lélektan hozzájárulását a kor idealista antropológiájához. A magyar filozófiai gondolkodás horizontján is föltűnik az egzisztencializmus, főként vallásos, a szenvedést elfogadó vagy éppen igenlő változata. S ezekkel a már jelentkezésük idején heves vitákat keltő, mégis általában tudományos igénnyel és színvonalon megfogalmazott teóriákkal, irányzatokkal együtt a kevésbé megalapozott, gyakran vulgáris "ismeretterjesztő" irodalomban is hasonló tendenciák hódítanak tért: misztikus boldogságtanok, a yoga népszerűsítése, vegyes értékű teozófiai irodalom, asztrológiai spekulációk stb. elégtük ki azt a szükségletet, amely a rációba vetett bizalom megingása nyomán támadt.

Kodolányi már a húszas évek elején, Csikesz Sándor vezetésével elmélyülten tanulmányozta a Bibliát, a vallástörténetet, az ókori Keletről szóló irodalmat, a Szép Zsuzskától A vas fia i-ig és a Pogány tüzekig egy sor fontos műve tanuskodik a samanizmussal kapcsolatos tudós alaposságú ismereteiről, a Boldog Margitban a ferences mozgalom nyomán föllendülő középkori magyar misztika mély megértése-átélése tükröződik. A tudattalan pszichológiája iránti korai vonzódása éppúgy dokumentálható, mint a civilizációs önhittséggel szembeni kritikája és az "új Ember" konstruktivista fikcióján való gúnyolódása: "minden olyan régi és olyan egymásba kapcsolódó folyamatosság, mint maga a létezés, új és új változatokban, de örökké ugyanolyan lényeggel variáló természeti törvények" - írja már 1927-ben, a Kassák-iskola ideológiájával vitatkozva.⁵ Nem is az egyes diszciplínák új eredményein lepődik meg a negyvenes évek elején, hanem az idealista, misztikus, spiritualista tendenciák általános előretörésén. Sorra olvassa Kennsbert Károly: Misztika mint világnézet, Ottó Karrer: Vallásosság és kereszténység, Vatai László: A szubjektív életérzés filozófiája, Várkonyi Nándor: Szíriat oszlopai c. műveit, Hamvas Béla tanulmányait, mitológiai és vallástörténeti munkákat. Úgy érzi, "a lélek átváltott már, ha a társadalom formái még nem is vettek erről tudomást"⁶. Különösen Várkonyi Nándor műve tesz rá elemetáris hatást, módszertana - a mítosz- és mondakincs összeegyeztetése a régészeti emlékek tanulságával meg a történelmi és természettudományok eredményeivel - épp úgy lenyűgözi, mint számtalan konkrét megállapítása vagy hipotézise, valamint a Lélek és anyag c. zárófejezetben összegezett platonista világnézetű konzekvenciák. Hasonlóképp revelációt jelent Kodolányinak Vatai László műve is; e vallásos egzisztencialista színezetű filozófiai értekezés a lélek állandó kínérzésének szubjektív tapasztalatából indul ki, s ezt a tudattalan, ill. a transzcendens létezés pólusai közötti vergődésből eredezteti. Dosztojevszkij életművéből vett példaanyagon mutatja be a metafizikai korlátok ellen lázadó autonom ember és a korlátait tudatosan vállaló "hivő" magatartás változatait - olyan tipológiát és lélektani skémarendszert vázol, amely nélkül a kései Kodolányi-regények emberkonceptiója csak hiányosan érthető. De Várkonyi és Vatai könyve s a többi antropológiai olvasmány legfőképp azzal hatott Kodolányira, hogy felszabadította szű-

(5) Csendes órák. Id. kiadás, 65. 1.

(6) Uo. 224. 1.

küléssel fenyegető magyarságtudományi elkötelezettsége alól, az "örök magyar" helyett az "örök ember" titkára terelődik érdeklődése, világképének nacionalista vonásai fokozatosan elhalványodnak. A kor divatos hungarológiai irodalmát (pl. Ferdinándy Mihály, Lükő Gábor, Karácsony Sándor műveit) előbb összegezgetti a transzcendenciát tükröző jelképrendszerről, az ősi kozmikus világképről kialakított víziójával, majd a háború végének közeledtével egyre távolabb kerül tőle, a X. században játszódó történelmi regények ciklusát abbahagyja. A "fordulat" lényegét így foglalja össze Várkonyi Nándornak írott levelében: "ismét kezdem haszontalannak látni mindazt, amiért lelkesedtem: fajtánkat, a harmonikus társadalmat, s még azt a bizonyos 'örök magyar szellemet' is, ami, tudjuk, nem örök, semmi sem lévén örök. Valahogy közvetlen kapcsolatba kellene jutni Istennel vagy kivel, hogy az ember biztosan s nyugodtan nézhesse a világ forgandó dolgait..."⁷ E becses nyilatkozat nemcsak a háború utáni "történelmi" regények geneziséről ad hírt, hanem egész problematikájukat, a bennük formába öntött világnézeti küzdelem centrális kérdését is anticipálja.

Prehistorikus és bibliai történetek

"Kodolányi történelmi regényei és mítosz-elevenítése közt világos az átmenet, az életmű összefüggésében nem jelent törést, sőt műveinek vallott egységét bizonyítja" – írja Bata Imre.⁸ A tatárjárás korában játszódó trilógia vagy a Pogány tüzek kötetei is csak "félíg-meddig" voltak történelmi regények, Németh László hamar észrevette bennük "az időtlen epika homéroszibb lehetőségeibe vetett pillantást"⁹. Ez az időn kívüli jelleg Kodolányinál különleges formában érvényesül, nemcsak a letűnt világ, a régi hősök, szokások, életkörülmények objektív és plasztikus ábrázolását, a természet ritmusának, élet és halál dialektikájának érzékelését jelenti, hanem a korok közötti távolság szubjektív felfüggesztését is. Olyan otthonosan mozog az aprólékos rekonstrukciós munkával fölépített történelmi kulisszák között, hogy személyes életének, élményeinek, tapasztalatainak ábráit is közéjük írja. Az objektivitás kedvéért eltávolodik a jelenkori világtól, a szubjektivitás révén visszakerül hozzá. Lebontani törekszik a falat a külső és belső realitás között, az ábrázolt élet az írói vízióból táplálkozik, a vízió a hajdani történelem és a megélt élet realitásaiból. "Ha váram ablakából kitekintettem, a világnak elemtáruzó szelete szimbolikussá nőtt. Cseppeket láttam, de bennük a tengert."¹⁰ Ilyen szimbólumok rendszere alkotja a történelmi és a mítikus időket föltámasztó regényeket, átszövik őket a szubjektív és allegorikus vonatkozások, a mégoly távoli múlt és a jelen között titkos hajszalcsöveken át áramlás indul, a teremtett világ a valódinak eltéréseiben is hasonmása, művészi modellje lesz.

E módszer legmerészebb, legvégletesebb, a frívolságig szellemes alkalmazása a felszabadulás utáni első nagy Kodolányi-mű, az eredetileg *Vízöntő* címet viselő *Vízözön* (1948), valamint a szervesen hozzá tartozó, 1949-ben keletke-

(7) Idézi Tüskés Tibor: Kodolányi János. Bp. 1974. 184. 1.

(8) Bata Imre: Kodolányi Jánosról. Új írás, 1968. dec. 107-118. 1.

(9) Németh László: Istenek. Híd, 1942. ápr. 14. 11. 1.

(10) Csendes órák. Id. kiadás, 233. 1.

zett és 1958-ban megjelent Új ég, új föld. A két műben testet öltő kétfajta világ közé úgy ékelődik be a vízözön története, ahogyan Kodolányi és nemzedéke életét a háború osztja két merőben különböző szakaszra. A Vízözön egy fejlett civilizáció tehetetlen széthullását, haszontalan erőfeszítéseit, célt tévesztő anyagiasságát állítja a középpontba. Utnapistim, a babilonai mitológia Noéja, az időtlen bölcs hiába figyelmeztet a fenyegető természeti, sőt kozmikus katasztrófa közeledésére, hiába hirdeti egyetlen kiútként az erőszakról, a hatalomról való lemondást, az anyagi civilizáció és a világi hatalom természete lehetlenné teszi, hogy a külső passzivitásnak és a spirituális megújulásnak ez a próféciája hatékony erővé váljék. (Utnapistim ideológiájában a bibliai eredetű, az újkorban Tolsztoj, majd Gandhi hirdette erőszakmentesség reminiscenciái fonódnak össze azzal a morális kétellyel, amely a háború éveiben Einsteintől Szentgyörgyi Albertig a felelősségüket átérző természettudósokban tudományuk iránt nagy erővel támadt föl.) Erech és Szurrippak fegyverkezési hajszájának, váltakozó sikerű, gyilkos háborújának, Lugal hatalomra kerülésének, a világtorony építésével kapcsolatos társadalmi és politikai küzdelmeknek stb. ábrázolása hatalmas XX. századi freskóvá kerekedik, teli gunyoros utalásokkal a közelmúlt történelmére és az eseményeket sűrűn átértelmező-átszínező történelemírására. A swifti módszer és eszközök gyakran nyilvánvaló szándékossággal ütköznek ki a szövegből, ezért meglepő, hogy a regény satirikus aspektusát méltatói jóformán figyelmen kívül hagyták. Ugyancsak kaján, bár az együttérzést sem nélkülöző humorral ábrázolja Kodolányi az "értelmiség" tévelygését a vízözön előtti világ zűrzavarában. Ur-Ba'u, Namzi, H²til és a többiek portréiben nem nehéz ráismerni a modellül szolgáló kortársakra, emberi esendőségük érzékeltetését finoman ellenpontozza az általuk létrehozott szellemi értékek tisztelete, amely még az "urbánus" sznobériát karikírozó Gubbubu alakjára is rásugárzik. A régi világot maga alá temető vízözön leírásán átsejlik a kétségbeesés és remény végleteit váltogató ostrom-hangulat, az időtlennek érzett pincei szorongás emléke, az összezárt kisközösség tagjai között támadó feszültségek tapasztalata. A János Jelenéseiben említett "új ég és új föld" kibontakozásának mozzanata, az "előttünk az élet, mögöttünk a halál" ünnepi, áhftatos pillanatának fölidézése révén a regény befejezése is időszerű asszociációkat ébreszt, az ősi történet jelenre vonatkozását, a mitikus ismétlődés eszméjét szügerálja.

Kodolányi legfontosabb forrásként természetesen magát a mítoszt, a Gilgames-eposzt, illetve vízözönről szóló betétjét (XI. tábla) használta, ugyanazt az A. Ungnad kiadásában megjelent német nyelvű szöveget, amelyre Várkonyi hivatkozik s amelynek alapján Weöres Sándor kivonatos Gilgames-adaptációja készült. Az Atlantisszal kapcsolatos mondái anyagot, a különböző népek vízözön-mítoszait a Szíriai oszlopaiban találta meg a Manethora, Platon Timaios-ára való - a regényben fölhasznált - hivatkozásokkal együtt, Várkonyi nyomán adja elő a pikkelyes és a csupasz ember "nemzedékváltásának" fejlődéstörténeti hipotézisét, a Kano-hold ("Nannar") megjelenése okozta meteorológiai és geológiai változásokat stb. Kézikönyvként forgathatta Varga Zsigmond Általános vallástörténetét, Dávid Antal földrajzi, történeti, művelődéstörténeti adatokban gazdag Babel és Assurját s az ókori Kelettel foglalkozó hatalmas irodalom számos más alkotását. Fantáziájának szüksége van a történelmi tényekre, konkrét adalékokra, de csak mint írja, "amelyről a nyilat, művének költői tartalmát messze a végtelenségbe

lőhet ki".¹¹ A Vízözön előtörténetét, a világot, amelyet e kataklizma eltöröl a föld színéről, a hősöket, akik téves célok szolgálatában rohannak vesztükbe, mindezt az író teremő képzelete hozza létre és mozgatja a végső kifejeletig. Nem tartható az a kritikai irodalomban fölmerült gondolat, hogy a művet elsősorban az azóta nagyrészt megcáfolt tudományos hipotézisek "művészi igazolásának szándéka" hívta életre.¹² Kodolányi szuverenitását forrásaival szemben a regény nagyszabású, eredeti szerkezete és számos merész egyéni invencióról tanúskodó részlet igazolja. Közülük alighanem a legfontosabb, mert a koncepció alapjait érinti, Gilgames életrajzának antedatálása, gyermek- és ifjúkorának a vízözön előtti időkre rögzítése. Ezáltal Gilgames az előző fejlődési fokozat, a letűnő nagy kultúra beavatottjaként lép át az új világba, az ide is, oda is vagy ide se, oda se tartozás, az átmenetiség gyötrelme és többlete ezért válhat jellemének és sorsának (kisebrendűségi érzésének, majd fölényének, Utnapistimtől rámért magányának, majd uralkodói meg-nem-értettségeknek) kulcsává. Kodolányi is pszichologizálja a mítoszt, s akár elfogadja, akár módosítja forrásai adatközlését, nem az igazolt vagy hipotetikus tények, hanem a rájuk adott emberi válaszok, lelki reakciók érdeklik.

A mítosz Gilgamese kétharmad-részben isten, egyharmad részben ember, Kodolányi megfordítja az arányt, sőt attól fogva, hogy az Új ég, új föld exozíciójában Nurma szimbolikus fordulattal a folyóba hajítja a varázsgyűrűt, tetteinek motivációja, a lelkében végbemenő folyamatok rajza minden lényeges vonatkozásban az emberi (szociológiai, lélektani) szférához kötődik. Vízözön utáni életének egymást követő fázisai a lélek történetét, kibontakozásának táguló körreit is szimbolizálják. Családja ellátása, a kétkezi munka, a természettel folytatott egzisztenciális küzdelem, a mellőzöttség pszichózisától beárnyékolt magányos meditálás határozzák meg az első szakaszt, az uralkodásra való elhívás, Uruk vezetése, a vallási reform meg a civilizációs elmaradottság fölszámolása a másodikat. A magány és szorongás leküzdésére tett immanens kísérletekről szóló véleményét sűríti Kodolányi az Enkidu megjelenésével kezdődő események ábrázolásába: a becsületes párharc, az egyenlő erejű, de ellentétes princípiumot megtestesítő férfiak barátsága az evilági kapcsolatok szebbik oldalát, a hétköznapi unalmából kiszakító harci vállalkozás az autonom ember önáltatásra, narkotikumokra utaltságát jelképezi számára. Hősei iránti rokonszenve ellenére keserű gúnyal beszél Humban megrohanásáról, "a történelem úgynevezett hajnalának, a kultúra úgynevezett derengésének e fontos mozzanatáról, amikor első ízben támadt egyik nép a másikra, hogy hitványnak minősített isteneit ledöntse, kincseit, férfait, ifjú nőit elrabolja, házait feldúlja s ilyeténképpen becsültre, rendre, jóindulatra oktassa". Az erotikus epizód Istárral, majd Enkidu halála vezet át a végső, metafizikai stádiumba, a halhatatlanság, az örökélet, az emberi istenülés lehetőségeinek kutatásába. Az eposz megnyugtató, optimisztikus interpretációival ellentétben Kodolányi akkor enged el hőse kezét, amikor a halhatatlanság kék virágát elveszítvén, "hangtalanul, áradón, reménytelenül sír... mint aki önmagát siratja". S a rövid filozofikus záradék misztikus és reinkarnációs tanokat visszhang-

(11) Fényí András: A történeti regény. Beszélgetés Kodolányi Jánossal. Magyar Kultúrszemle, 1942. ápr. 15. 75-76. 1.

(12) B. Nagy László: Kodolányi történeti regényei. Kortárs, 1958. okt. 593-604.

zó sorai sem kínálnak más vígaszt, mint hogy "a változó világ meghal minden születésben, újjászületik minden meghalóban, de a lét örök"...

Gilgames jellemzésének és a két regényt konstituáló eszmevilágnak problematikus vonása a főhős antidemokratikus beállítottsága, parancsainak kinyilatkoztatás-szerű megindokolatlansága, céljainak, indítékainak magában tartása. A tömeget Kodolányi a Vízözönben is ösztöneire hagyatkozó, könnyen befolyásolható, ingatag és bosszúvágyó képződménynek ábrázolja, különösen a Lugal elleni forradalom vagy lázadás jeleneteiben. A Gilgames hatalmának megdöntésére szervezett mozgalom e tekintetben még keserűbb következtetéseket sugall, írói megjelenítése viszont – mivel Kodolányi az összeesküvés gondolatát megfogantatótól tudatos terjesztésén át elharapózásáig és megvalósulásáig úgy kíséri nyomon, hogy megtartja a tárgyhoz illő titokzatosságot, illegális félhomályt – még bravúrosabb. Frappáns módon találkozunk e folyamat értelmezésében a modern pszichológia meg a primitív gondolkodásmód, hiszen már a Gilgames-eposz a királyuk ellen lázadó alattvalók-gyűlöletének, bosszúvágyának, tehát lelki energiáknak megtestesüléseként fogja föl Enkidut, az állatembert, Gilgames a vízözön előtti ismeretek, az ezoterikus és arisztokratikus bölcsesség birtokában kiábrándult fölényvel, egyszersmind pedig szánakozó rezignációval tekint le a tömegre. Uralkodása merelegét elkészítve a regény éppen az elmaradottság csökkentését, a nép lelki kultúrájának emelését hangsúlyozza: "egyre több lelket sikerült beavatnia a titokba, egyre több embert fölvennie a legelső, a fekete színtről az aranyosan sugárzó legfelsőbe a feketefejúk népe közül." E gondolatok, ha lehántjuk róluk a misztikus-szimbolikus fogalmazásmód rétegét, a marxizmust illető reformista kritikával mutatnak rokonságot, azokkal a nézetekkel, amelyek a fejlett társadalmi viszonyok létrejöttét a magasabbrendű egyének kibontakozásának feltételéhez kötik, pl. a Weöres Sándor hirdette erkölcsi kommunizmussal, az egyének regenerációjára, a tömeges méretű neurózist fől számoló "humanisztikus pszichoanalízisre" épülő neofreudizmus iskolákkal stb. Az elméletébe beszüremkedő tömeg-ellenes, nietzscheánus vonásokkal Kodolányi ha nem is mindenben következetes, de őszinte önkritikával néz szembe a Mózesről s főként a Júdásról szóló későbbi regényében.

Kommentárra szorul a kétrészes ciklus nő-alakjainak tablója, Kodolányi felfogása a "másik nemről". A számtalan változat és árnyalat ellenére az összkép lehangoló és egyoldalú, s némely szereplők szájába adott vélekedés szerint a női nemet kapkodás, hisztéria, szűklátókörűség jellemzi. Ez az előítélet művészi hátránnyal jár, a túláltalánosítás révén konstruált női jellem minden egyedben fölbukkan, a hasonlóságok elnyomják a különbségeket, olykor az átlag ábrázolásának szürkítő, jellegtelenítő hatását érezzük. Szülei házasságának válsága, a középosztályhoz tartozó rokonai körében tapasztalt patológikus tünetek, a képmutató leányneveléssel kapcsolatos tapasztalatai, a baranyai egyke meg a matriarchális családi szerkezet között észlelt összefüggések s más hasonló élmények táplálták Kodolányi olykor fölerősödő ellenérzését a feminin jelenségek iránt. Női portréi közül azok hitelesebbek és érzékletesebbek, amelyeken elhagyja a kívülről, elfogult ideológiák nézőpontjából való ábrázolást, s az emberi sors és átélés egyenértékű aspektusát fedi föl az anya, a szerető, a társként nélkülözhetetlen feleség "archetipusaiban". Így Risat-Ninlil, a Gilgamesnek életet adó szerelem-papnő, vagy Nurma, Gilgames felesége alakjában a nő általános funkcióin kívül a szeretettel és beleérzéssel ábrázolt egyéni pszichológia is szóhoz jut, annak a folyamat-

nak a rajza, amely a messze földön híres templomi szajhát fogatlan, ráncos öreg-asszonnyá, a kedves, álmodozó, szerelmes fiatal leányt reszketeg, zsémbelő, aggodó családanyává változtatja, nem a csökkent értékű női lélek prekoncepcióját, hanem az egyetemes elmúlással, az idő törvényének való alávetettségével szembenéző ember fájdalmas tapasztalatát tükrözi.

Kodolányi meseregénynek nevezi a *Vízözönt* s műfajilag is e kísérlet szerves folytatásának tekinti az *Új ég, új földet*. A negyvenes évek elején egy interjúban vallott arról a kapcsolatról, amely történelmi regényeit "a népi elbeszélő műfajok (népmese, hősi eposz)" világával összeköti.¹³ A babiloniai mítoszokat feldolgozó műveiben egy még archaikusabb műveltségi fok epikájához fordul ihletért, s ezzel kapcsolatban csak igen speciális értelemben beszélhetünk mesei vonásokról. A folklorisztika Gennep nyomán megkülönbözteti "a märchen-mítoszt, mítoszmese, a beavatottak meséjét... a be nem avatottak meséjétől", az utóbbi a voltaképpen népmese, amelyet profán, lázadó evilági szellem hat át, a népnek "a vallásos alázattól elrugaszkodott, büszke, sőt gőgös élniakarása", az előbbi viszont a tudósok, papok, frástudók mítosztértelemezése, kezdettől fogva jellemző rá a vallásos, istenhívő szemlélet, valamint vele sokáig összefonódva a tudományos kutatás és spekuláció igénye.¹⁴ Kodolányi a beavatottak kezén kialakuló, komplikáltabb mesei formához tér vissza, valamint az ókor és középkor regényeinek, legendáinak, hagiográfiájának elbeszélés-technikájához. Elfogadja a csodát, a kinyilatkoztatást, de mint olyan képes beszédet, szimbolikát, amelynek igaz magyát vallásfilozófiai, természet- és történettudományi okoskodással lehet kibontani. A tudálékos, fontoskodó előadásmódtól a parodisztikus jelleg óvja meg művét: a történetírás szerkesztési és fogalmazási kliséivel közeledik a történelemelőtti időkhöz, vakmerő tudatos anakronizmusokkal lépi át a legtávolabbi és legközelebbi eseményeket elválasztó világkorszakokat. Szándékosan keveri össze a vallásos meg a profán, szent és erotikus, mítikus és köznapi, emelkedett és vulgáris, áhítatos és kaján, szimbolikus és naturalisztikus elemeket. "Összevegyítettem őstörténetet, kozmogóniát, metafizikát, vallástörténetet, történetbölcseletet, persziflázst, mesét, költészetet s így tovább" – írja.¹⁵ A történelemfilozófus keserűségét a művész játékossága színezi át, a realista törekvések feloldódnak a fantasztikus és vizionárius elemekben, az ábrázoló, leíró részek esszéisztikus betétekkel, szerzői kiszólásokkal, lírai sóhajokkal váltakoznak. A regény formájának e modern fellazításában, a mítikus és vallásos színezetű történelmi elbeszélés groteszk, ironikus, parodisztikus felfogásában Kodolányi egy jelentékeny modern világirodalmi áramlathoz kapcsolódik¹⁶, mivel azonban egyszersmind az ábrázolt világ külső totalitásának esztétikai és a nyelvi közérthetőség stilisztikai követelményeinek is aláveti magát, nála a külső forma konzervatívabbnak látszik, mint a belső. Innen ered történeti regényeinek némely esetekben joggal bírált hosszadalmassága, a részletezésre, ismétlésre való hajlam, ragaszkodása a hagyományos leíró technikához. Mindazonáltal e rejtett, "alattomos modernség" Kodolányi diptichonját a

(13) Fényi András interjúja. Id. hely.

(14) Vö. Nagy Olga: *Hősök, csalókák, ördögök*. Bukarest, 1974. 20. 1.

(15) Idézi Tuskés Tibor. Id. mű, 202. 1.

(16) Vö. G. Cocchiara: *Az örök vadember*. Bp. 1965. 309-325. 1., bibliográfia: 366-370. 1. skk.

magyar próza Móricz utáni korszakának magányos, de későbbi korszerű törekvéseket, merész formabontó és új formát teremtő kísérleteket előlegező alkotásává teszi.

A babiloniai mítoszoktól, a homo magus gondolkörétől, az ősi egyistenhit hipotézisétől csak látszólag esik távol az Újszövetség problematikája és Jézus alakja. Esszéiben Kodolányi két, számára fontos gondolat alátámasztására idézi Jézust. Az egyik egyfajta radikális konzervativizmus eszméje, eszerint Jézus forradalmisága az ősi, eredeti, harmonikus állapot föltámasztásában, isten és ember természetes, de az idők során elfajzott viszonyának újrafelvételében áll: "Jézus 'új szövetséget' teremtett a transzcendentális világgal. Mondhatnók így is: helyreállította az ősi szövetséget." ¹⁷ Másik visszatérő ideája Jézus civilizáció-ellenességét, illetve az anyagi szükségletekkel szembeni közömbösségét állítja szembe a materialista gondolkodás alapelveivel. "Marx azt mondja: előbb enni kell adnunk a tömegeknek, csak azután adhatunk nekik kultúrát. Jézus viszont azt mondta: ne kérdezzük, mit együnk, mit igyunk, mivel ruházkodjunk. A civilizációt a marxizmus fogalmazás jellemzi, a kultúrát a jézusi." ¹⁸ Ezek a világháború csörmörét is tükröző gondolatok belejártanak az 1950-es évek elején keletkezett s csak húsz évvel később, posztumusz kiadásban megjelenő *Én vagyok* genezisébe. A mű megírás éveinek tapasztalatai – a hidegháború, az atomveszély, a személyi kultusz, szubjektíve a magány és nyomorúság mélypontja – nemigen korrigálták ennek a fejlődéssel szemben szkeptikus, a megoldást a misztikus-transzcendentális szférában sejtő történetfilozófiának az egyoldalúságát. – Kodolányi a körülményektől és az ideológiai motívumoktól függetlenül is művészi feladatának tartotta Jézus és kora megörökítését, az evangélium üzenetének korszerű megfejtését vagy tolmácsolását. E törekvéssel korántsem áll egyedül a XX. századi szépirodalomban, Anatole France, Karinthy Frigyes és mások hasonló tárgyú elbeszélésein kívül ismerhette Leonyid Andrejev *Judás c. regényét*, baráti köréhez tartozó nemzedéktársai közül Pap Károly készülődött egész életében egy nagy regényre, amelynek koncepciójában (akárcsak Kodolányiében) a Krisztus-problematika a bűn kérdésével fonódott volna össze. G. Papini, majd R. Graves Krisztus-életrajzainak sikere inkább a téma aktualitásába vetett hitét erősítette, módszerüket és sajátos szempontjaikat (pl. Graves meglehetősen hipotézisét Jézus származásáról) nem tette magáévá. Adatok, részjelenségek értelmezése dolgában természetesen belőlük is merített, mint ahogyan Renan művéből is átvette az apostolok jellemzését, a farizeusok "osztályozását" s hasonlókat, noha a renani vállalkozás, az életrajz pozitivisták megalapozású rekonstrukciója ellen többször kifakadt. Klasszikus forrásai közül Plinius leveleit, Flavius Josephus történeti munkáit emeljük ki, a regény tájleírásai, az egykori életmódról, szokásokról, viseletről adott ábrázolásai sokat köszönhetnek H. V. Morton *Az üdvözítő nyomában c. könyvének*, Jézus jogi-műveltségéről, a "keleti gondolkodás" természetéről alkotott koncepcióját egyebek között - Paul Brunton *India titkai c. (Baktay Ervin fordításában és előszavával megjelent) munkájára alapozta.*

Jesuah (Jézus) szerepét interpretálva Kodolányi számára nem az ember, hanem a tanítás lényegének kihüvelyezése, a rárakódott rétegektől való megtisztítása a

(17) Kodolányi János: *Zárt tárgyalás*. Bp. é. n. (1944), 46. 1.

(18) Uo. 23-24.

fontos. Az életrajz adatait, a mozgalom terjedésének, majd üldöztetésének mozzanatait javarészt a bibliai hagyományból és az azt magyarázó irodalomból veszi át. Beépíti művébe a mítosz Jungra támaszkodó modern értelmezését, a mítikus ismétlődés, példakövetés gondolatát ("Jesuaah befejezi a sorát azoknak, akiket Jesuahoknak neveztek.") Vallásbölcséleti erőfeszítéseinek célja láthatóan az istenfogalom humanizálása, szubjektíválása, isten és a világ ellentétének feloldása. "Az ember származása isteni, és a saját szent lényéből tanulja meg, miképpen éljen." Az istennel való azonosság gondolatát az emberi szférán túlra, az egész természetre kiterjeszti, Jesuahja egyfajta panteisztikus vízióban egybemarkol "embert, állatot, növényt, követ, csillagokat, vizet és földet". Az Egy és a Sokszoros idealista dialektikájával együtt ez a gondolat is emlékeztet Teilhard de Chardin némely eszméire; e tovább is szaporítható párhuzamok nem a nagy katolikus francia filozófus hatására, hanem hasonló elméleti törekvésekre – a vallás, a tudomány és a modern élet szintézisének igénye – meg közös forrásokra – az ún. keleti egyházatyák és a platonista filozófia, főként a belőlük kibontakozó "kozmosz Krisztus" gondolata és élménye – vezethetők vissza. Egyebekben Jesuah jellemzése abban tér el a tradicionálistól, hogy az ókori Kelet mágikus tudományának továbbfejlesztőjeként jelenik meg, aki Serbál heggyén, a hatalmas titkos könyvtárban tanult és nyert beavatást. Így a "csodás" gyógyítások elvesztik transzcendens jellegüket, ahogyan Jesuah születésének misztériumát is csodátlanítja, racionalizálja Kodolányi. Jesuahból azonban a szerző sok tekintetben merész felfogása, a modernizálásra tett intellektuális erőfeszítése ellenére sem válhat élő, hús-vér regényhős. Az isteni tökélynek csak teológiája lehetséges, pszichológiája nincs, Jesuah a megtestesült Eszme, de mint ilyen, merev, nem emberi valóságként áll szemben a világgal, az emberekkel. E tekintetben az Én vagyokra ugyanaz áll, mint számos értékes modern prózairodalmi kísérletre, amely valamilyen vallásos világnézet jegyében keres választ az ember korszerű nagy gondjaira: amikor az erkölcsi eszményt akarja ábrázolni, elvont marad, csak a bibliai tanítás betűjét tudja visszhangozni, viszont remekel a Rossz, a bűn és a bűnös megjelenítésében.

Kodolányi nagyszerű leleménye, hogy az esendő ember, az áruló Judás lelkében tükröződő Krisztus-képet állítja a középpontba, regényének két fókusz, művészi becsvágyának két célpontja van, de a teológiai és vallástörténet-kritikai feladat ("az elveszett, az igazi, a titkos Jézus" alakjának megragadása) mindinkább háttérbe szorul az emberkutatás: a Judás-probléma egzisztenciális és pszichológiai rejtélyére irányuló szenvedélyes megfejtési kísérlet mögött. Az árulás "megmagyarázhatatlan" mozzanatát, "emberi misztériumát" (Renan, ill. Papini kifejezései) az evangélisták majd a bibliamagyarázók többféleképpen igyekeztek feloldani: kapcsolatba hozták Judás anyagiasságával (harminc ezüst pénz), hivatkoztak arra, hogy ő volt a közös erszény őre, "és amit abba tesznek vala, elcsené" (Ján 12, 4-6), vagyis a lopás miatti büntudatától akart szabadulni az árulással; más magyarázat szerint evilági és politikai törekvések közelítették a Messiáshoz s így szükségsszerű volt kiábrándulása; az árulásra utaló ószövetségi jóslások, próféciaák fatalisztikus értelmezést is lehetővé tettek – Judásnak így kellett tennie, hogy beteljesedjék az Írás, hogy Krisztus betölthesse megváltói hivatását; sőt, utaltak Judás erős hitére, meggyőződésére, hogy Mestere isteni erejével lesújt majd el-lenségeire... Kodolányi nem veti el ezeket a magyarázatokat, de nem is éri be

veik. Eiszigeteit tények és teltevések helyett a lélek szerkezetéből, a sors minőségéből vezeti le Jehuda bar Simon tragikus vétkét, a pszichológia területére lép át a mítoszról. Jesuah életének és tanításának, a Tiberius-kori Izrael mindennapi életét felidézõ korfestõ- és zsánerjeleneteknek, a tanítványok, rokonok, hívek és üldözõk kapcsolatainak ábrázolása fokozatosan halványodik el a hatalmas emberismerettel, szenvedélyes erõvel megalkotott jellemrajz, jellemvázis mellett, amely felszívni, magába olvasztani törekszik a kompozíció minden más elemét.

A Jehuda pszichológiáját megalkotó Kodolányi túl van a háború elõtti regényeiben olykor erõsen érezhetõ pánszexuális freudi felfogáson. A tudattalan lélektanának jungi és adleri változatához közeledik, a fajfenntartás mellett az önfenntartás, az erotikus vágyak mellett a hatalmi aspirációk motiváló fontosságára is figyel. Fõlerõsödik és meghatározóvá válik szemléletében az érdeklõdés az "egzisztencia egzisztálása", az átélés minõsége, a szubjektív életérzés iránt. Vatai meghatározása Dosztojevszkij frõi módszerérõl, ti. hogy "szubjektív átélésében a legapróbb részletekig analizálta az embert"¹⁹, a Boldog békeidõkön kívül egyetlen Kodolányi-regényre sem illik annyira, mint az Én vagyokra. A végsõkig lebontja, ugyanakkor monumentális egységben látja és ábrázolja azt a folyamatot, amely a Jesuah-hoz eredetileg jószándékkal közeledõ Jehuda elidegenedésén, gyanakvásán, ösztönös, majd tudatos szembehelyezkedésén, titkolt megbotránkozásán át a följelentés gondolatának felbukkanásáig, végrehajtásáig, majd az áruút öngyilkosságra bírõ megbánásig vezet. Sõt, a Jehuda bar Simon címen önállóan is kiadott fikatív memoárban Jehuda elõéletét, személyisége kialakulását még korábbi fázisaitól: baljós születésének, nyomorékságának, családja széthullásának feledhetetlenül keserû emlékeitõl kíséri nyomon, jelezve, hogy a szenvedés és a bûn esélye már akkor az emberhez szegõdik, amikor személyes felelõségérõl még szó sem lehet. Az elsõ végzetes áruút Jehuda akkor követi el, amikor gyávaságból, konformizmusból, a törvény betõjéhez való ragaszkodásból elhagyja megváltással kecsegtetõ nagy szerelmét, Judíthot; ez mintegy elõképe a késõbbi, világtörténelmi kihatású áruútnak, amelyet ugyancsak a hamis tudat konokságával, mûlékony társadalmi alakulatokért, megmerevedett hagyományokért reszketve, az igazi értékeket szánalmasan félreismerve követ majd el Jesuah ellen. Kodolányi értelmezésében a bûn magában hordja a büntetést, nem a társadalmi megtorlás, hanem a belsõ kín, a lelkiismeretfurdalás vezet el a megbánáshoz és a bûnök bocsánatához. Öngyilkos halálában Jehuda is "boldogan falja, issza a fényt, az életet" – de ez a misztikus üdvösség-tan az elõzményektõl kapja meg értelmét, attól, hogy egész életét áthatotta a szenvedés, a lelki és testi kín, a létezés gyötrelme. Ezen a ponton Kodolányi anélkül tud szánalmat ébreszteni hõse iránt, hogy vétkét mentegétné, jellemét megnevesztené, a megértés és az elítélés egyensúlya, a finom disztinkció a között, amirõl tehet Jehuda, amiért felelõs, és a között, amibe végzete sodorja, egyaránt dicséri Kodolányi mély lélekismeretét, etikai érzékenységét és a kifejezés mûvészi erejét. A mitikus példát egyszersmind korszerû probléma feltárására is használja, Jehudában Klím Szamgin-i vonásokra ismerünk, lélektana a modern dekadencia

(19) Vatai László: Dosztojevszkij. A szubjektív életérzés filozófiája. Bp. 1944.
(2. kiadás), 9. 1.

emberéhez, a széthulló személyiség struktúrájához, társadalmi helyzete a XX. század helyét kereső, de a kor labirintusában eltévedő kispolgári-értelmiségi típusához hasonlít. A mű szemérmes, áttételes, de félreérthetetlen "lírája", a gesztus, hogy Kodolányi fájdalmas önéletrajzi mozzanatokot szőtt bele a kétezer éves történetbe, hogy saját ambivalenciáját, szent és bűnös vonzásában élő énjének kettősségét is rávetítette Jesuah és Jehuda kontraverziónjára, tovább fokozza az Én vagyok jelentésének komplexitását s megmagyaráz valamit legszebb részeinek vallomásos, intim, gyónásra emlékeztető hangjából.

A vízőzön-mítosz regényesítésének mesei vagy fantasztikus realizmusa után a Judás-regény konstrukcióját hagyományosabb formák alkotják. A képzelet játéka s a humoros elem hiányzik belőle: a csoda bár jelen van, de ironikus felhangok nem kísérik, realitásként, a valóság részeként kellene elfogadnunk. Az ábrázolás nézőpontját tekintve az események nagy részét Jehuda tudatának szintjén, az ő lelkének tükrében látjuk: az emlékiratokban egyes szám első személyben adja elő élete történetét, később az író veszi át a szót, de általában a hőse tudatában keletkező torz képet mutatja, a mű legfőbb stilisztikai közege a szabad függő beszéd. Az átképzeléses stílus alkalmazása azonban nem következetes, Kodolányi újra meg újra szükségét érzi, hogy objektíve is ábrázolja azt a külső valóságot, amely Jehuda belső háborgását motiválja, tudatának mozgását, mint tőba ejtett kavics, megindítja. Az ábrázolás rendjének ez a kettőssége – amely a regény ideológiai problematikájától sem független – a kompozíció némely repedéseiben, átfedésekben, fölösleges ismétlésekben is érezteti hatását. Az Én vagyok így is a remekmű lehetőségét bizonyítja a látomásait az ókori Kelet világába vetítő Kodolányi pályáján, itt került a legközelebb ahhoz az ideális regénytípushoz, amelyben kétféle hajlama, a lélektani igazság kutatásának naturalista gyökerű szenvedélye meg az időszertől problematika történeti vagy mitikus általánosítása találkozhatott s az időtlen időszertől paradoxájaként erősíthette föl egymást.

Az Én vagyok és a vízőzön-regények közös teológiai hipotézisét, a mono-teista ősvallás és az alacsonyabbrendű vallások képzetek harcának gondolatát vizsgálva Kodolányi újra meg újra beleütközik Mózes alakjába, aki a legtöbbet tette a zsidó vallásos gondolkodás megtisztításáért, az istenfogalom lehető legtökéletesebb dezantropomorfizálásáért. Az egyszer már újraírt Jézus-regény tervezett második átdolgozását elhalasztva, nagy lendülettel fog az Ószövetség és egyidejűleg az egyiptomi kultúra tanulmányozásába. Az égő csipkebokor (1953, megj. 1957) témájához filológiai és vallástörténeti érdeklődése közelíti, de a koncepció kialakítását már művészi ösztöne, lelki életének belső dialektikája határozza meg. Az Én vagyok világának szubjektivitása, zártsága után hatalmas arányú történelmi tablót tervez, egyetlen tudat mikrokozmosza helyett egy mozgalmas kor egészét akarja regénybe sűríteni, az istenfiú szelíd és kissé elvont alakja után titáni méretű, de emberi hőst ábrázol, elszánt, véres küzdelmet egy nagy eszme földi realizálásáért. A meditációnak és a cselekvésnek, a révületnek és az élet praxisának, a benső igazságnak és a viszonyok megváltoztatásának dualizmusa, a kétféle magatartás dialektikája Kodolányi alkatának és észjárásának mélyen jellemző vonása; átélte és végiggondolt tipológiájában összetartozik Boldog Margit misztikája és Julianus barát világjáró őshaza-keresése, Utnapistim hatalom-ellenessége és Gilgames birodalom-építése; hasonlóképpen egészíti ki egymást az elmentétek egysége jegyében Jézus és Mózes alakja is.

A mű létrehozásához fölhasznált hatalmas forrásanyag és a végső koncepció közötti összefüggések érzékeltetésére csak néhány fontosabb mozzanatot említettünk. Az Ótestamentum idevágó könyvein – a Mózes-hagyomány eposzi méretű összefoglalásán – kívül Kodolányi sűrűn hivatkozik a babiloni Talmudra, szívesen veszi át motívumokat az aggádából: Scheiber Sándor mutatott rá, hogy a korona és parázs próbáját, Mózes etiópiai hadjáratát, Jethro botját – "a Tannhauser-motívum egyik ősét" – stb. M. J. Bin Gorion Die Sagen der Juden-jéből meríti.²⁰ Philon Mózese az allegorikus magyarázat módszerében s a görög filozófia meg a zsidó vallásból cselet fesztelen hellenisztikus összevegyítésében inspirálhatta a regény szellemét. Josephus Flavius vitairata, a Contra Apionem, s főként a benne hosszan idézett Manethon Egyiptom története c. műve többek között a Mózes-Osirsaph (a regényben Uszirszafi) azonosítás háttérét világította meg számára. Manethon adatai, a számmisztika spekulációit taglaló irodalom, valamint az egyiptomi napmonoteizmus és az izraeli egyistenhit összefüggéséről szóló vallástörténeti elgondolások bátorították Kodolányit arra a merész kronológiai felvetésre, amely szerint Mózes Ekhnaton és Szekaré kortársa lett volna (a történészek közkeletű felfogása az exodust kb. egy évszázaddal későbbre, II. Ramszesz vagy Merneptah idejére teszi). A Mósze-név etimológiájával kapcsolatos régi keletű vitákon tűnődve Kodolányi mind az egyiptomi ("fiú"), mind a héber ("vízből kihúzó") eredetét elfogadja s e kettősségből a mitikus ismétlődésre és azonosságra, egy olyan korábbi Mósze létezésére következtet, akít a bibliai történet hőse ismert, látott, sőt "aki ő maga volt".²¹ Ez a felfogás Mószt az Atlantiszt elsüllyesztő földtörténeti katasztrófa előtti időkbé, az emberiség oszthatatlannak vélt ősműveltségébe gyökerezteteti, a regény hőse ezért akarja visszavezetni a mágikus szemléletbe süllyedt népet a mitikus kor tiszta szellemiségéhez. Mósze születésével és halálával kapcsolatban Kodolányi Freud verzióját fogadja el: Szetamon egyiptomi hercegnő ismeretlen apától született gyermekének tekinti, Jozabét csak szoptató- és nevelőanyja; freudi eredetű s a rituális apagyilkosság motívumával függ össze Mózes megkövezésének föltevése ("Meg kellett ölnünk azért is, mert a fiúk megölik atyjukat, s így válnak részeseivé erejének"). Az egyiptomi életmódról, vallásról, beavatási szertartásokról, az építkezésekről és kozmikus szimbolikájukról stb. szóló szakirodalmon kívül némi iróniával, de történeti forrásként kezeli Kodolányi Mika Waltari bestsellerré vált Színuhé-ját is: átveszi – persze mellékszereplőként – a népszerű regényhőst, a korabeli orvostudományról szóló információkat, az udvari intrikáknak azt a titokzatos szövevényét, amelyet ilyen közelszről csak a legfőbb koponyalékelő ismerhetett; alighanem Waltari nyomán helyezi a messzi Mezopotámiába Mósze száműzetésének színhelyét, Midiánt (vagy Mitannit), amelyet más felfogás hívei a Sinai félszigetre lokalizálnak.

Ami a magyar irodalom jelentős Mózes-ábrázolásaihoz való viszonyát illeti, Pap Károly drámájának bizakodó távlata, szocialisztikus messianizmusa idegen a z ég ő csipke bokr szellemétől, szorosabb rokonságot mutat Madách művével, akinek súlyos kétségei és antinómiái – egyén és tömeg, népezer és családi boldogság, bűnös nemzedék és révbé érő utókor – Kodolányit is gyötrik, s válaszaik iránya sem ágazik nagyon messzire. (Kodolányi világtörténelmi vízióiba egyéb-

(20) Scheiber Sándor: Magyar Mózes-regény. Új Élet, 1958. 3. sz. 5. 1.

(21) L. különösen A számok értelme c. fejezetet.

ként Az ember tragédiájának élménye is belejátszik, a nagy drámai költeményt behatóan tanulmányozta, a harmincas években készült finn fordítás konzultánsaként sorról sorra végiglemezte, az ember paradicsomi és történelmi állapotának viszonya, az isteni és luciferi princípium kérdése, a haladás vagy a kultúrkörök dilemmája, a mechanikus materializmussal idealista állásponttól folytatott vita, a falanszter-szocializmus jövő-képének elutasítása, a nemek viszonyának olykor nőellenességbe hajló felfogása s még jónéhány közös vonás bizonyít a szoros szellemi kapcsolat mellett.) A Mű nagysága alatt görnyedező, tragikus Mózes-képe gyökeresen különbözik Thomas Mann novellájának ironikus és humanisztikus felfogásától. Jóformán minden motívumot ellentétes módon értelmeznek. Mann-nál az összetört kőtáblák helyett készülő, második változat tökéletesebb, gáncstalanabb alkotás az elsőnél, Kodolányi, aki szerette sámánokra és írődeákokra osztani a művészeket, a révületre szavaz a rutinnal és technikával szemben, s a második kidolgozást halvány utáztatnak tekinti. Mann kedvtelven színezi a Mózes kusita ágyasáról szóló hagyományt, Kodolányi figyelemre se méltatja: az Eszme elhatalmasodásának, a monomániás feladattudat szorításának pszichológiájához képest hőst kivonja a szexuális szférából. Mann emberiesíti, szellemiesíti, humorral is beoltja a mítoszt, Kodolányi a sötét és szorongató oldalát pszichologizálja, a példázatot a komor fenség, a tragikum szférájába vonja.

Az elbeszélés tónusában és technikájában Kodolányi ismét újat ad: ezúttal narrátorral, Jochanan ben Geula rabbival mondatja el a történetet, aki egyetlen személyhez, fiatal tanítványához intézi szavait. Az eljárásnak nem az az elsődleges célja, hogy a mű idealista történelemszemléletét a rabbinak tulajdonítva, az író kissé eltávolodhasson tőle; Kodolányi főként egy intim, békés világon-kívüliség illúziójának fölkeltesére használja a keretet, olyan stilizált környezet megteremtésére, amelyben meg lehet feledkezni "minden nyomorúságról, nehéz kötelezettségről", "a kívül tomboló-fenekedő világról". Ez a feltétele a tiszta elmélyülésnek, a közvetlen haszonra nem számító szemlélődésnek. A mester-tanítvány viszony fikciója szabad kezét ad az elbeszélőnek polemikus betétek, esszéisztikus magyarázatok, személyes vélekedések beszövéseiben, egyúttal e forma az öregedő, halálra készülő író vágyát is tükrözi, hogy átadhassa tapasztalatait, megoszthassa bölcsességét, fogékonyságot ébresszen a nagyság e válfaja iránt, "amihez fogható nem mutathat föl nép".

A hatalmas arányok, a három részre, százegy alfejezetre tagolt szerkezet klasszikus elődökre utaló architektúrája is bizonyítja, hogy Kodolányi a nagy opuszra, életműve összegezésére készülő művész elszántságával írta meg a regényt. S nemcsak ő maga: író-méltatói (Németh László, Cseres Tibor) és kritikusai (Bata Imre, Tüskés Tibor) is legnagyobb művének tekintik Az égő csipkebokort. A mű – mindmáig hiányzó – beható elemzése azonban a nagyszerű intuícióra valló, szuggesztív részletek sokaságán kívül egyeneflenségekre, felemás sikerű megoldásokra is rámutathat. Legfőképp az Első könyvben: a történelmi előzmények érzékletes és tömör összefoglalása után Mósze és Ekhnaton "párhuzamos életrajza" kerül előtérbe, a romantikus regények mindenben kiváló félisteni hőse meg a zseniális epileptikus rajongó közötti barátság rajza élesen különvállik a romlott, buja, praktikákban elmerülő udvari élet – sok szatirikus leleménnyel ábrázolt, időszerű utalásokkal megtűzdelt – háttérétől. A jellemzésben és a viszonyok festésében egyaránt túl erős színek, vakmerő kontrasztok tűnnek föl. A Mósze Ne-

fertiti általi megkísértését leíró fejezet nem állja az összehasonlítást azzal a művészettel és tapintattal, ahogyan Thomas Mann ábrázolta József és Putifárné hasonló jelenetét, Mósze beavatásának képsorát talán igazolják a primitív népekkel foglalkozó etnológiai irodalom párhuzamos helyei, de esztétikai értékét csökkenti a brutális megpróbáltatások dekoratív célzatú, naturalisztikus részletezése. A Második könyv világa jóval kiegyensúlyozottabb, a romantikus szélsőségek visszaszorulnak, Mósze férfikorának – hadvezéri és közéleti tevékenységének, gyilkosságának és szökésének, Mídiában töltött éveit eseményeinek a családalapítástól a sorsdöntő látomásig – e színes és változatos életnek a fő vonásokban realiztikus ábrázolása éles és határozott kritikára valló társadalmi tablóba illeszkedik. A zsidók elnyomatásának érzékeltetése (pl. a Maror meg Selomith c. remek novelisztikus betét) éppoly emlékezetes, mint az Ekhnaton erélytelensége folytán egyre sebesebben az anarchiába rohanó Egyiptom állapotának rajza. S mindez csak előkészület, retardáció a Harmadik könyv nagyszabású látomásához, ahhoz a részhez, amelyben egyszerre gyorsul föl a néptömegek történelmi mozgása és nő világtörténelmi egyéniséggé Mósze, s amely a mű szellemi problematikáját, a mózesi isten-élményről szóló koncepciót is sűrítve és magasabb fokon revelálja. Mósze heroikus célratöréssel, szent megszállottsággal valósítja meg a művet, amelyre elhivatott. Bizalmasa, Jósue és fegyveresei nem egyiptomi vért ontanak, ahogyan Thomas Mann értelmezi az ajtók vérrel megjelölését a kivonulás előtt – de könyörtelenül lemészárolják a bálványimádás résztvevőit, füstgázba fojtják a Korach, Dáthán, Abíram vezette lázadás vezérkarát, a pusztába űzik a lelkileg "halott" öregeket, s maga Mósze küldi halálba a bűnösnek bizonyult Aharont. A kegyetlen aktusok e sorának ábrázolása fokozatosan túlemelkedik a közvetlen valóságon, a büntető tisztogatás, a választott nép vétkeit kírtani törekvő irgalmatlan erőszak vizionárius erejű szimbólumává nő. B. Nagy László vezérkultuszt, übermenschszerű vonásokat emleget Mósze kapcsán²², azonban Kodolányi sajátos ambivalencia jegyében viszonyul ehhez a zordon nagysághoz: csodálja, de érzékelteti bűnét, ámul géniuszán, de olyan következetesen szakítja el a szálakat, amelyek Mószt az emberekhez, szeretteihez fűzték, olyan jeges magányt növeszt köréje, amely maga a pokol. Amikor a Hang kimondja az ítéletet: "Te kételkedtél a népben, kételkedtél az emberben, azért nem teheted lábad a megígért Földre" – akkor nem a mű szellemétől elűző tételt deklarál, csak fogalmilag is kifejezi azt az igazságot, amelyet a regény a bűn és bűnhődés dialektikájának lelki aspektusát, Mósze elidegenedését ábrázolva mindvégig szuggerált.

Az égő csipkebokor végére illesztett Búcsúszóval a történelmiregény-író Kodolányi pályája lezárul. Utolsó szavai aforisztikusan summázzák a tanulságot, amelyet a múlt kutjából fölmerülve magával hoz: "ne csüggedjünk a pusztában, ne lázadozzunk, ne keresgéljünk bálványokat... Haladjunk bátran az Igéret Földje felé a tudás birtokában, ahogy Mósze haladt, birtokában az emberi faj időtlen tudásának." Egyfelől tehát a szubjektív állásfoglalás fontosságát, a belső szilárdság, az individuális eltökéltség sorsalakító szerepét húzza alá, másfelől az emberi faj, történelem és tudás kontinuitását, azt, hogy az új kezdeményezéseknek geológiai rétegekként kell elmúlt korokra épülniük, a jövő helyes alakítása feltételezi a múlt birtokba vételét. Az objektív és szubjektív elemek dialektikáját,

(22) B. Nagy László, id. mű

142

folyamatosság és szakaszosság, evolúció és forradalom összefüggéseit a marxista filozófia azóta más, összetettebb álláspontokról magyarázza, mint amellyel Kodolányi polemizált, e regények megírásának éveiben azonban korántsem volt indokolatlan a vita a személyiség szerepét lebecsülő, az egyént a közösségnek mereven alárendelő gyakorlattal és ideológiával, valamint "a múltat végképp eltörölni" gondolat voluntarisztikus, az előzményeket, a konkrét feltételeket negligáló értelmezésével. Amikor Kodolányi sajátos idealista világnézet jegyében, egyoldalúságtól maga sem mentesen figyelmeztet némely aránytévésztségekre, az a jó-hiszemű feltételezés vezet, hogy egyéni útkeresése találkozhat "egy felsőbb rendű, szocialista életforma" megvalósításának nagy kollektív kísérletével. Misztikus színezetű vallásosságát az evilági viszonylatok, társadalmi és lelki kapcsolatok iránti mohó érdeklődése ellenpontoszza. "Az ember nem méltó az Égi Birodalom elnyerésére" - írja -, "ha nem akarja azt megvalósítani a földön!" Vesébe látó leleplező portréi is, Jehudától Koráchig és az összeesküvőktől az öntelt és hiú "úriasszonyokig", az önzés, a gőg, a kicsinyesség, a reakciós tudatlanság olyan típusait veszik célba, amelyeknek ismeretére és belső kritikájára a szocializmus emberének is sokáig szüksége lesz.

Művészi koncepciójukat tekintve e regények a modern világirodalomnak ahhoz a fontos rétegéhez tartoznak, amely az etnológia, az őstörténet, a vallástörténet mély és tartós hatását tükrözi. E diszciplínák színes, vonzó, egyetemes érdeklő tárgyi anyagot, motívumkincset kínálnak a hétköznapi prózaiságától menekülő elbeszélőnek, még jelentősebb azonban szemléleti és világképi sajátosságai epikai hasznosítása. Kodolányi számos lényeges vonatkozásban mintegy azonosul a mítoszi világképpel, annak látásmódja, mentalitása szerint rendez el anyagát. Időszemlélete az egykor és most rétegeit egybemosó, a volt, van és lesz közötti különbséget relativizáló, bizonyos értelemben ahistorikus primitív felfogáshoz közeledik. A személyiség határait - a modern individualista koncepcióval ellentétben - tágítani és lazítani igyekszik, meghatározott szerepekhez kapcsolódó személyiség-sorokban gondolkodik, hősei én-tudata az elődökkel, sőt utódokkal való azonosság gondolatát is tartalmazza. A mitikus észjárás követi a kozmikus jelenségek meg az emberi lélek közötti titokzatos kapcsolatok feltételezésében ("A csillagok a lélekben ragyognak"), epikusként osztja ama régi korok szellemekbe, csodákba vetett hitét. Végül kifejezésmódját, jelrendszerét is hozzáidomítja az ősi költészet, a mondák, a mesék egykor közérthető szimbolikájához, képes beszédéhez, egyszerű formulákba több jelentésrteget rejtő metaforizmusához. Ily módon, a mítoszi világképet belülről újjáteremtve, regényei szemléletével archaizál, lemondva a nyelvi régiességnek arról a sokat vitatott formájáról, amelyet nonfoglalás- és tatárjárás-korai ciklusaiiban alkalmazott. A nyelv régies csengését most leginkább idegen szavak, egy-egy jól megválasztott, archaikus fordulat, biblikus utalás, valamint a mellérendelő mondatok méltóságteljes zenéje keltik. A nyelvi koncepció átalakulása is jelzi, hogy a biblikus és prehistorikus időket Kodolányi a maga korának szóló tanulságokért faggatja, és az örök jelen fikciójába a konkrét jelennel és jövővel kapcsolatos szorongásait, várakozásait, javaslatait rejti. Az a kaleidoszkópszerűen sokszínű, nehezen körülírható, bonyolultságában nagyszabású forma, amelyben történelmi köntösbe öltöztetett vízióit rögzítette, a magyar regény életrajzának közvetlen előzmény nélküli, de szellemében, tendenciájában későbbi törekvéseket előlegező, jelentős és izgalmas fejezete.

Önéletrész, családtörténet, korrajz:
két társadalmi regény

A II. világháború utáni évtizedben írott műfaj-regények újszerűsége, monstrositása, világnézeti szövevényessége, keletkezésük rejtélye s nem utolsósorban a körülöttük feltámadó indulatok, viták némileg elhomályosították a fényét ugyan ezen periódus önéletrajzi és társadalomkritikai ihletésű regényeinek, a Boldog békeidőknek (1949, megj. 1957) és a Vízválasztónak (1960). Az utóbbiakban Kodolányi korai műveinek világához, problematikájához fordult vissza anyagért és ihletért s maga is tisztában volt a palinódia gesztusának jelképes értelmével. A különbséget azonban, amely a korai és a kései kidolgozást szemléletben és technikában elválasztja, aligha lehet mással magyarázni, mint a közben megtett út tanulságaival, a történelmi és mitikus regények – pusztán kitérővé csak igazságtalanul degradálható – művészi kísérleteivel és eredményeivel.

A Boldog békeidők a Vízözön és az Új ég, új föld megírása közötti pauza idején készült. Kodolányi a Gilgames-eposz feldolgozása közben emelgetett mázsás kövek után "nagy örömmel, játszói könnyedséggel" ²³, mintegy pihenésképpen írja meg ezt az eleinte humorisztikusnak, kacagtatónak szánt történetet. 1929-ben megjelent *Akik nem tudnak szeretni* c. kisregényét átdolgozva egyre mélyebb rétegekbe ereszkedik alá, végére akar járni az édesanyja elvesztésével kapcsolatos komplexumnak, a családi drámát – *pars pro toto* – a Monarchia utolsó évtizedével, széthullásának közeledésével hozza kapcsolatba, s végül általános érdekű antropológiai kérdésekig és le. Így lesz a regényből "csufondáros grimasz, az Ég és Föld között lebegő ember nevetséges bukdácsolása, a világi erők sodrában való részeg tánc s a végén egy szomorú sóhajtás". ²⁴ Mindehhez az *Akik nem tudnak szeretni* csak az indító lökést adja. Az első – a család Pécsváradra érkezését, a fiatalasszony reményeit és csalatkozását, majd elhurcoltatását ábrázoló – rész kevés módosítással átkerül ugyan a végleges változatba, de funkciója merőben megváltozik: amott a cselekmény gerince, legalaposabban kidolgozott része volt, itt érdekfeszítő expozícióvá válik, s a regény centrumába az anya, ill. feleség nélkül maradt család életének elemzése kerül. Nem a szereplők száma vagy a cselekményes elemek földuzzasztása növeli többszörösére az eredeti terjedelmet, ellenkezőleg, a korai kisregény második része tartalmaz egy sor olyan jelenetet, eseményt, (pl. Ilus pesti, majd kunháza utazását, ottani megaláztatásait) és vonultat föl olyan figurákat, amelyeket a Boldog békeidők szerzője már nélkülözhetőnek vél. Ami az utóbbiban történik, néhány mondatban összefoglalható, tipikus és általános eseménysor, a "boldog békeidőkben" bármely elvált férfival megeshetett: szeretője, a cseléd lány teherbe esik (bár nem az "úrtól"); a házában vendégeskedő Piroska, anyjával, a házvezetőnővel egyetértésben szemet vet az erdőszre, vagy inkább a hajdani katonatisztre, akit föltámasztani vél benne; a megszeppent férfi a kettős szorongatás elől gyerekestül apjához utazik s az öregúr döntésére bízza sorsát. . .

Hogyan válik e látszólag igénytelen, kamara-jellegű történet nagyszabású társadalmi látteletté, kritikai allegóriává? A dzsentri és a középosztály kiegyezés utáni

(23) Kodolányi János: *Visszapillantó tükör*. Bp. 1968. 535. 1.

(24) Idézi Tuskés Tibor. *Id. mű*, 238. 1.

dekadenciájának, külső és belső rothadásának érzékletes megörökítése gazdag hagyományokra tekinthet vissza prózairodalmunkban. A legnagyobb, Kodolányi élete végéig bámulatra készítő mesterek művei tele vannak felejthetetlen idevágó helyzetekkel, alakokkal, sorsokkal: Móricz inkább a kérdés társadalmi-gazdasági oldalát, a hanyatlás törvényeinek egyéni jószándékon átgázoló könyörtelen objektivitását emelte ki, Krúdy belülről, mintegy a süllyedő osztály fáradt, reményvesztett, kiábrándult tagjainak világszemléletét kivetítve mondott poétikusnak látszó, valójában határozott ítéletet. Kodolányi e kétfajta szemlélet és módszer szintézisére tör. Móricz spontánul ható, valóságihlette társadalomrajzát a népi írók szociográfiai módszeressége jegyében fejleszti tovább, fegyelmezett logikával veszi sorra s vizsgálja meg a századelő "korrekt, szoányirt úriemberét", a polgári család intézményét, a közigazgatási vezető réteg meg az értelmiség tipológiáját, úr és cseléd, magyar és nemzetiségi (sváb) lakosság viszonyát. A családi ebédet, a kaszinóbeli eszmecesterét, a hivatali fölöttesek kedvéért rendezett vadászatot, a nekivadult úri duhajkodást stb. úgy írja le, hogy a művészi kép sok-sok hasonló eset összegzésének, sok-sok alkalom és megfigyelés szintetikus általánosításának tűnik föl, a véletlenszerűt, a felszíni és egyszeri mozzanatot lehántja, célja az életforma modelljének, képletének rekonstrukciója. Ezt a tényszerű, tárgyias ábrázolásmódot és társadalomtudományos logikát a hősei lelkének legmélyébe vájó, tudattalan énjük kavargó alvilágát is felszínre hozó szemlélet keresztezi. A szociológiai precizitással definiált helyzetekbe Kodolányi érzékeny, sérülékeny, évtizedes sebet hurcoló embereket állít. Kívül még előírás szerint történik minden, de bent vágyak kavarnak, ambíciók működnek, remény és félelem ütközik meg az önáltatás, a hipokrizis, a kecsgetető hazugság bizonytalan félhomályában. Az átélés folyamata, a lelki történések egzisztenciális valósága felől nézve a család-fői és úriemberi presztízsét komiszággal, erőszakkal védő Németh voltaképpen gyámoltalan, infantilis, szájalomra méltó jelenség, a szokások, a látszat, a reprezentáció világát az ő alakjában ellenpontozza a leghatározottabban a szorongással, szégyennel, gyengeséggel teli bensőség rajza. Németh hazatérése az apai kúriába, a regény Krúdy-asszociációkat keltő, látszólag lírai hangulatú zárórésze nem függeszti föl a hőssel szembeni kritikát, csak az ellágyulás, a megnyugtató idill öncsalásának pillanatában búcsúztatja el ezt az életproblémái megoldására képtelen, az apai tekintélynek való alávetettségét kéjesen élvező, fiával szembeni hatalmát viszont szadisztikusan érvényesítő felnőtt gyermeket.

Az Akik nem tudnak szeretni elsősorban az erdész és felesége regénye volt, a Boldog békeidőknek már nincs kitérített főszereplője, ugyanazok az események minden átélő és résztvevő lelkében másképp tükröződnek, minden tudat más-más szeletet metsz ki a valóságból. Kodolányi ezeket a metszeteket egyformán fontosnak tartja, kinagyítja, s a középosztály mentalitásának kritikájában nagy elődeihez képest abban is újat ad, hogy az alávetettek szemléletében való tükröződését, kártékony tudatromboló hatását is elemzi. Így lesz a regény a nép körében születő értékek eredetiségét kétségbevonó "gesunkenes Kulturgut" elméletének keserű paródiája, gúnyos kifordítása: a rossz, a hazug, a fertőző tendenciák süllyednek le a "népbe". A házvezető és zárdában nevelkedő, tanító-nőnek készülő leánya meg a sváb cseléd lány egyaránt kritikátlanul szemléli és mintaként, eszményként fogadja el az úri életformát. Giccsregények, háttorzonogató szentimentális műballadák is közvetítik hozzájuk a "magasabb" ízlést, az

úri műveltség ember- és magatartás-ideálját. A szubjektív képzetek, hitek, vélemények világa tragikomikus játékot űz az emberrel: önállósul, elszakad a tényektől, realitásnak tünteti föl a képzelgést. Így épülnek föl a Némethtel kapcsolatos házassági tervek légvárai, így adja át magát a kispolgári családi élet édeskés idilljéről szőtt ábrándoknak Piroska és Kádi. Ez a probléma-szövevény Kádi zseniálisan megformált alakjában bontakozik ki a leghatásosabban, a szimbólum-szerű általánosítás szintjén. Szociális és nemzetiségi alávetettsége miatt ő áll a legtávolabb az "úr" életkörétől, társadalmi rangjától (ezért is alkalmas egy érzelmileg semmire sem kötelező viszonyban a szexuális partner szerepére), az elgondolt, a vágyaiban földerengő káprázatvilág nála a legirrealisabb, a legabszurdabb. De mivel határozottan levonja szubjektív logikájának következményeit, hátat fordít az osztálya- és fajtájabélieknek, az élet egyedül az ő illúzióit bünteti brutális kegyetlenséggel. Hiszékenységében komikus, nagyravágásában torz, bosszúvágyában diabolikus alakja e keserű igazságtalanságtól némi tragikus színezetet kap, sorsa azt a súlyos tapasztalatot is sugározza, hogy az urak bűneiért a páriák, a kiszolgáltatott cselédek fizetik a legsúlyosabb büntetést. A látszatok és a valóság, az illúziók és a tények polaritását a nappalok és éjszakák kísérteties hatású szembeállításával tetézi Kodolányi. A sötétség és a világosság, a Nap és a Hold küzdelme ősi mitológikus képzet, az "éjszaka-vallás" egyben a jungi lélektan egyik költőien erőteljes szimbóluma, amely a civilizált körülmények között is jelentkező éjszakai mentalitást (szorongás, vágyakozás tilos és titkos dolgokra stb.) visszavezeti a primitívek hitvilágára, "a sötét hatalmakkal, ördögökkel, boszorkányokkal, varázslókkal és szellemekkel" fenntartott kapcsolat mágikus vallásformájára.²⁵ Kodolányi a leleplező emberkritika félelmes eszközevé fejleszti ezt a dualitást, "Nappal minden világos, megfogható, látható, biztos" – írja, "de este ruházatunkkal együtt emberségünket is legomboljuk, ránk borul a csend, társaink eltűnnek, a világot a sötétség vagy sejtelmes holdfény lepi be, elföd a mennyezet, ránk hajolnak a falak, körülönt a homály sűrű tengervize". Nemcsak Németh alatt szakadnak be ilyenkor "a látható világ padlója, a boltzatok és hidak", hogy gyötrő emlékképeit és vízióit végül Kádi ölelésével próbálja elfűzni. Ide tartoznak Ilus – részben Jung nyomán megkonstruált – szorongásos álmái, Kádi kábult várakozása az úr elmaradása idején, Piroska exhibicionista éjszakai hintázása, amelynek erotikus szimbolikáját különösen kiemelik némely mitológikus utalások a Hold férfi-jellegére. Ugyanebből a képzetkörből fakad, de más dimenzióba, a történelmi tudat kritikájába nyomul át az a magyar nóta-motívumokból, pogány mítoszokból (Szépasszony) és kuruc reminiscenciákból szőtt látomás, amely a főbíró reggelig tartó dáridójának leírása során kibomlik s fanyar ironiával leplezi le a romantikus nacionalizmus meddőségét, tetteképtelenségét.

Erős szálak kötik a regény társadalombírálatát a pedagógiai szférához. Kodolányi szemében a nevelés krízise a polgári világ bomlásának egyik kiáltó tünete. 1928-ban Nagy Lajos Együtt c. folyóiratában foglalta össze a legteljesebben pedagógiai nézeteit; a Boldog békeidők a Nevelésünk csődje²⁶ c. tanulmányhoz való visszatérés értelmében is a húszas évek gondolkörének föllelvenftése és továbbfejlesztése. A jónak és harmonikusnak született ember rousseau-i

(25) C. G. Jung: Föld és lélek. Bp. 1946. 7-8. 1.

(26) Együtt. 1928. jan. (17-21. 1.), márc. (15-20. 1.) és máj. (1-5. 1.)

gondolatából indul ki; a beteg, bűnös, neurotikus, természetellenes életmódot folytató felnőttet a legtágabb értelemben vett nevelőhatások összessége: az egészségtelen társadalmi viszonyok deformálják ilyenné. Az ösztönelfojtás, a tekintélyek kritikátlan tisztelete, a természetes szexuális érdeklődés és vágy bűnössé bélyegzése, a minden testi realitástól való hipokrita fintorgás és a hazugság pedagógiai intézményesítése mögött egy "impotens társadalmi réteg" kétségbeesett igyekezetét leplezi le, hogy tőkével, nagybirtokaival, a feudális korból átope-rált kiváltságaival együtt mentse meg "az ifjúságot is saját érdekében, hogy egyszer a tulajdon gyermeke ne forduljon vele szemközt". A tanulmány tétélei művészi ábrázolássá oldva kerülnek át a regény lapjaira. Németh infantilizmusa, erőszakkal leplezett gyámoltalansága mögött fölsejlik, majd valóságosan is föltűnik a gyermekei sorsát élet-halál uraként eldöntő zsarnok apa alakja, Ilus frigiditásában a házasságra előkészítetlen, az apja iránti gyermekkori vonzalom komplexumától megszabadulni képtelen asszony neurózisa ölt alakot, Piroska a zárdai nevelés egyfelől homoszexuális, másfelől a nemi kíváncsiságot fölcsigázó légköréből az ártatlanság és szende naivitás megjátszásának raffináltan fejlett képességét hozza magával. Ellenpéldát csak Lacika még őszinte, természetes, állatian ártatlan gyermekségében ábrázol Kodolányi; éppen mert kishugával ellentétben képtelen eleget tenni a felnőttek egészségtelen, léleknyomorító várakozásainak, lesz a kisfiú örökös bűnbak, megtörni való lázadó.

Koncepcióban, technikában a Boldog békeidők közvetlen előzménye az Istenek (a Pogány tüzek c. történelmi ciklus első kötete), a X. századi magyarság életforma- és világkép-váltásának "időtlen epikája". Kodolányi Janus-arcú tehetsége itt is egyszerre fordul a múlt és a jelen felé, mindkét mű egy zárt kisvilág életkép-szerű ábrázolásába lopja bele a fenyegető robbanás előérzetét, mindkettő – Németh László kifejezésével – "idillre teremtett környezetben" játszódik, de a "harc szimata és kimenetele itt van a levegőben". Mutatis mutandis az "osztályharc a nászágyban" morfvuma is közös Bese úr meg Németh erdész regényében. A lélekrajzban, a szubjektivitás belső hullámzásának tükrében fölmutatott korkép, a több regényhős tudatfolyamatát föltáró technika, a feszültségek föloldását a regény világán kívül sejtető s így a szorongató atmoszférát mindvégig föntartó frói eljárás is a két mű szoros rokonságát bizonyítja. A Taksony-kori Kodolányi-regény hőseiben kortársainkra ismerünk, a XX. század elejének "modern", a "haladásban" vakon hívő embere viszont fél lábával az évezredek múltban áll; nemcsak az éjszaka-vallás archaizmusa, ezt jelzi számtalan más, az ábrázolásba oldott lelemény is, Németh – Pilátusra utaló – kézmosó mozdulatától a kis Laci istenről, az ember születéséről, haláláról stb. alkotott "primitív" képzelgéséig. Az önéletrajzi elemek Kodolányinál nem a "hogyan történt?" kérdése, a hiteles rekonstrukció törekvése jegyében rendeződnek el, hanem olyan sajátos mitológia kifejtéséhez válnak ürüggyé, amelybe minél többet és aktuálisabbat próbál belesűrtetni az emberről szóló, intuíciót és tudást összegző látomásából. Az időszerűség nincs ellentétben a mítikus gondolkodásmóddal, hisz ez utóbbi éppen a múlt koronként megújuló értelmezését, az elbeszélte tartalmak örök visszatérését sugalmazza – így a "boldog békeidők" illúziós tudatáról, a mélység kavargó erőit visszafojtó, letagadó önámításáról, a problémák tudatosítására és megoldására való képtelenségéről szóló negatív példázat kései korok olvasóját is a jelen hibákat elhallgató, a jövőt voluntarista módon átfestő szemlélet leküzdésére sarkallja.

A tíz évvel később keletkezett s 1960-ban megjelent + vízválasztó is az önéletrajzság és a társadalom-ábrázolás ihletében fogant, összövegért, átrítható, továbbgondolandó vázlatért Kodolányi ezúttal is frói pályája első évtizedéhez fordul, s részben korai novelláit, (Küszöb, Atyai hajlék) meg a Süllyedő világ zárófejezetét, részben egy kiadatlan kisregényét átnézve föleleveníti emlékeit a Tanácsköztársaság bukása körüli időkből. Mint érettségizett fiatalember, apja vajszlói házában tartózkodott akkor, a szerbek megszállta Dél-Baranyának az ország életéhez, a fehérterrorhoz képest kivételes viszonyai között. A regény a főbb vonásokban hitelesen támasztja föl ezt a Kodolányi későbbi pályáját meghatározó, fontos átmeneti korszakot. Németh Laci valamennyi súlyos konfliktusa – végleges szakítása a szülői házzal, főként apjával, a munkásmozgalom ambivalens érzelmekkel átélt tapasztalata, a paraszti élet és kultúra válságára való ráébredés, a kiábrándulás egy évtizedes rajongás után a tanító kislányából – kimutatatosan autobiografikus eredetű. Ezeknek a szétágazó, extenzív és mozgalmas társadalmi tapasztalatoknak a megörökítése és interpretálása a Boldog békeidőkétől eltérő kompozíciót, a totalitásnak egy másféle változatát kívánta meg. A regény világát képileg összegezõ, szimbolikus helyszín itt nem lehet a hálószoza, hanem egyrészt az úri kiránduló társaságot elnyelõ dráwaparti õstermészet, másrészt a csatangelések és tüntetések nyugtalanságát, mozgalmasságát érzékletesen tevõ utca és tér. A társadalmi körkép méretei megnõnek, a szerb tisztviselõ-réteg és a magyar intelligencia, a gögös basaparaszt és a nyomorult zsellér, a szervezkedõ, öntudatos proletariátus és a félrevezetett, nacionalista szellemben nevelt diákság együtt kavarog a nagyszabású tablón, típusok és változatok sokaságában, életszerû tarkaságban. E tekintetben méltatói joggal emelték ki a regény intenzív teljességét, világának Balzac-i bõségét, azokat a vonásait, amelyek a kritikai realizmus nagy alkotásaival rokonítják: az úri középosztály szenvedélyes, de aprólékos leleplezését, az õsi paraszti életforma felbomlásának szomorú, illúziótlan lát-leletét, a munkásalakok rokonszenvvel, de belsõ azonosulás nélkül ábrázolt galériáját.

Eltér a Vízválasztó megoldása a Boldog békeidõkétõl abban is, hogy Kodolányi személyes vívdásait, intellektuális és érzelmi küzdelmét a világnézeti meg a társadalmi-politikai kérdésekben való eligazodásért nyíltabban, közvetlenebbül, ideológiailag artikuláltabban fejezi ki. Ezt a különbséget az író egykori önmagáról mintázott regényhõs felnõtté válása, szellemi arculatának kialakulása hitelesíti lélektanilag, ebbõl azonban még nem következnek, hogy Németh Laci a regény szerkezetében az egyedül kitüntetett "fõalak" hegemon szerepéhez jusson, hogy benne találkozzék, jellemét magyarázza valamennyi motívum.

A Vízválasztó kritikai realista tablója egyszersmind egy mélységesen szubjektív mondandó formája, érvrendszer, amely a "vagyok, ami lehettem" gondolatát hivatott igazolni: innen jöttem, eddig jutottam, ennyire terjedt szabadságom a determinizmussal szemben. Nem nevelõdési vagy a fejlõdési regény skémája érvényesül itt (legfõljobban a Boldog békeidõkben ábrázolt pedagógiával mint okkal van kapcsolatban a felnõtt fiú ellentmondásos jelleme, mint okozat), egy lélekállapot, élet- sõt létérzékelés analízise a regény, megint az átmenetiség, a se ide, se oda nem tartozás gyõtrelméé, a magányé, amelyet a József Attila-i ihletésû metafora foglal össze: "Egy lüktetõ meleg szív a világúrben, felakasztva egy csillagra." E kozmikus magányérzet szociológiai gyökere, az osztályát meg-

tagadó, a jövő erejével, a proletariátussal azonban tartósan szövetkezni képtelen értelmiségi "küszöb"-helyzete egész életében foglalkoztatta Kodolányit; novelláiban érzékeny művészettel, publicisztikájában olykor egyoldalúan, vádaskodva, újra meg újra visszatért e kulcskérdéshez, mitikus szimbólumainak (pl. Mózes kirekesztése Kánaánból) fájdalmas szubjektivitása is gyakran táplálkozik ebből a mélyen átélt válságból. A küszöböt a *Vízválasztó* hőse sem lépi át, néhány finom vonással Kodolányi mégis kiegészíti, továbbfejleszti hasonló típusú korábbi írásai koncepcióját. Írónia nélkül, tévedéseikkel együtt is Lacival egyenrangú vitapartnerekként ábrázolja a kommunista munkásokat; a Laci magányát jelképesen kiemelők sztrájkjelenet és az öngyilkossági kísérlet leírása után olyan perspektívát villant föl, amely az evilági megváltódás, a közösségben való föloldódás távoli, de nem irreális lehetőségét sugallja: "következik a közös küzdelem, a közös nyomor. A közös siker. Majd. Egyszer. A többi pedig nem fontos." Húsz éves mását idézve a hatvan esztendőskorú Kodolányi vallomása szólal meg a regényben; nem tagadja meg és nem sírja vissza, csak magasabb szinten értelmezi, magyarázza a múltat, de utópia és valóság, egyén és közösség, transzcendencia és immanencia majdani egymásra találásának csendes reménye egy emberibb jövő képzetét vetíti a regény sötét, szenvedéllyel teli világa fölé. A *Vízválasztó* kapcsán fölmerült néhány, más Kodolányi-regényekkel is gyakran szembeszegezett kritikai megjegyzés. "A kíméletlen látáshoz emberibb ellágyulás": már Németh László ezt kívánta a *Futótűz* (1929) írójának²⁷. Kodolányi éppen a *Vízválasztó*-típusú regényeiben mondja el meggyőzően, milyen végzetesen meghatározták alkatát gyermek- és serdülőkkora tapasztalatai, a széthulló család pokla, a gonoszság anyagi, egykézű baranyai basaparaszt pszichózisa stb. Dogmatizmusa, kegyetlen igazmondásra való hajlama e világ csapásai alatt keményedett meg. Szemléletének ezek a vonásai (melyek ellen pszichoterápiás úton és írói eszközei bővítésével egyaránt küzdeni próbált) ott válnak tehetetlenné, ahol "a rosszat, a sötétet, a beteget" anamnézis és elemzés nélkül, pamfletszerű nyerseséggel, mint pusztá jelenséget írja le. Ha nem is válik ilyen értetlen vádirattá, minden bizonnyal a külső kritika túltengése, a belső magyarázat visszaszorulása okozza, hogy a *Vízválasztó* Németh erdészének megformálása több kételyt vagy ellentmondást ébreszt, mint a *Boldog békeidők* – holott az utóbbi jellemzése tartalmaz kegyetlenebb, sötétebb, illetlenebb és szégyelnivalóbb vonásokat. A másik kifogás a Kodolányi-regény ábrázolási módszerének túlzott extenzitására, XIX. századi regényeket idéző hőmpölygésére, terjedelmességére vonatkozik. De a korszerű prózának a karcsú, metaforikus, kifejtés helyett jelzésekkel dolgozó kisregényen kívül még számos más járható útja van: Kodolányi a húszas években tudatos és következetes erőfeszítéseket tesz a nagyepikai forma meghódítására. Többkötetes ciklusaiban, főként a történelmi és mitikus regényekben, vannak ismétlések vagy kitérésnek látszó részletek, ez a módszer azonban határozott, markáns írói szemlélet és mondanivaló tükrö. A társadalmi folyamatok komplikáltságát, a változások lassú, tendenciaszerű jellegét, a visszaeséseket, az ellentétes erők viaskodását figyelembe véve s mindezt összegezve akarja megragadni a történelem lényegét. Késői társadalmi regényeiben viszont jóformán megállítja az időt, néhány hetes-hónapos eseménysor ürügyén mond el minden lényegeset a századelő vagy az 1919 utáni ba-

(27) Németh László: *Két nemzedék*. Bp. 1970. 277. 1.

baranyai "treuga historiae" viszonyairól; itt a szimultán jelenségek tarkasága és összehasonlíthatatlansága, a kibogozhatatlannak látszó viszonylatok elemző fölfejtése, a titkos összefüggések érzékeltetése indokolja a vitatott extenzitást. A cselekmény redukcióját és a belső folyamatok ábrázolásának, a reflexiónak felduzzasztását, a szereplők tudatfolyamatának megragadását, az ábrázolás sajátos szubjektivitását illetően Kodolányi prózája a modern regény egyik legjellemzőbb sajátosságában osztozik.

A baranyai és ormánsági világhoz, az ifjú- és férfikor harcaihoz való "visszatérés" műfaja a hatvanas években a szociografikus, majd a memoárszerű esszé lesz. Bodnár György 1961-ben megfogalmazott várakozása – "A Víz választót talán a Tavasz fagy korszakának új rajza követi, s bizonyára megszületik az Ormánság mai krónikája is" ²⁸ – az író életszeretete, újdonság-igénye jóvoltából már-már igazolódni látszott, de a betegség visszatartotta Kodolányit a nagy szintetikus műformáktól, a szépirodalmi megnyilatkozástól. Az 1961-ben elkezdett Második baranyai utazás a hatvanas években kibontakozó szociográfiai "új hullám" egyik korai alkotása, egyben a legteljesebb kifejtése Kodolányi ama nézeteinek, amelyeket népe, országa jelenéről és jövőjéről, a konszolidáció folyamatáról vallott. Összehasonlítási alapul a háború előtti hazai és finnországi tapasztalatait eleveníti föl; bár vagy száz ősi ormánsági család leszármazási adatait gyűjti össze és kommentálja, nem ügyel az anyag reprezentativitására, módszere nem a szociológusé, hanem a gondolkodó, olykor merészen következtető, sejtéseit, aggodalmait, érzelmeit is vállaló közíróé. Korábbi baranyai tárgyú publicisztikájának komor, vádlóan profétikus, azonnali reformokat követelő, propagandisztikus tónusát felelősségre intő, tanácsokat és megfigyeléseket rögzítő, tárgyias (csak a vizontlátás örömről meg a közeledő halál előérzetéről szólván ellágyuló) közlés mód váltja föl. A táj arculatát is átformáló gazdasági változásokat (szövetkezeti rendszer, gépesítés) éppúgy helyesli, mint a nevelés átalakulását, az öntudatos, értelmes gyermek-típus megjelenését. A parasztyerekek értelmiségé válásának tendenciáját ambivalens módon ítéli meg: igenli, megállíthatatlannak tartja a folyamat kulturális és általános demokratikus oldalát, kétségei vannak az egyoldalú urbanizáció, a falvak kiürülése, a gyakorlati életpályák elnéptelenedése miatt. Kemény bírálata az egykerendszer továbbéléséről, a paraszti életformát kiszorító polgári-kispolgári mentalitás eszményítéséről és terjedéséről nem pusztán ismétli 1945 előtti aggodalmait, hanem az újkeletű nyugatmajmolásra, a vásári modernkedésre, a technokráciára, az "Amerikában futószalagon készülő" tömegember típusának másolására is kiterjed. Ugyancsak éles szemmel, mintegy csírájában ragadja meg a nálunk 1961-ben még korai fázisában tartó környezetpusztítás, az ipari mérgezés levegőt, vizet, növényzetet fenyegető veszélyét. Gyermekévei színhelyén, a felejtethetetlen Pécsváradon zárul az "utazás", reális, de látomásként, utópiaként átélt képpel, melyben mintha a Földindulás daloló gyermekei támadnának életre, művei igazolásának, eszméi megvalósulásának fájdalmasan szép ígéretével simogatva a távozó író szívét.

Kevésbé meggyőző módon tárja föl múlt, jelen, és jövő dialektikáját, több ponton ad alkalmat vitára és ellentmondásra a Visszapillantó tükör (1968).

(28) Bodnár György: Utószó a Fellázadt gépek c. válogatáshoz. Bp. 1961. II. /527-553. 1.

Alcíme, A Süllyedő világ befejező része, kissé megtévesztő módon önéletrajzi regényt sejtet, holott a könyv tanulmányok, esszék, cikkek és naplójegyzetek vegyes gyűjteménye. Az 1945 előtti időkből átvett, szeszélyesen válogatott írások – köztük egy fulmináns Szabó Dezső-kritika, egy gondolatokban gazdag vázlat Móriczról, a finnországi útirajzokból átemelt válogatás stb. – mintegy az érvényes publicisztika folyamatosságát kívánják jelezni Kodolányi pályáján. Az újraértelmezés, az összefoglalás, a számvetés igényével készült újabb memoárrok szemléletét azonban olykor elferdíti a fölösleges öngazolás, a méltatlan vádaskodás, a sérelmek izgatott sorolása. E zavar lélektani hátterét a Süllyedő világ új kiadásának utószavában (1964) maga Kodolányi fogalmazza meg találatlan: "a méltatlanul üldözött ember lelki habitusát öltöttem magamra, s hovatovább pszichotikus állapotba kerültem". A sértettség, a "perrendtartásszerű" bizonyítás kényszere lehetetlenné teszi, hogy olyan nagyvonalú módon ábrázolja és magyarázza életét, mint szépirodalmi műveiben; jogosan hangsúlyozza pályája összefüggését a szocializmussal, de vallásos-idealista pozíciójáról, a mozgalom módszereit illető vitákról, sőt szembekerüléséről, a németellenes nacionalizmusával kapcsolatos bonyolult kérdésekről, egyszóval történeti helyzete átmenetiségéről, a küszöb-szituációról, kevesebb és súlytalanabb szó esik a kelletténél. Önnön szerepét ez az egyszerűsítés akarva-akaratlanul megszüpíti, vélt vagy valóságos ellenfeleiről viszont torzító, pamfletbe illő képet fest. Egy-egy fontos irodalomtörténeti kérdéstről szólva a nagy összefüggések és távlatok fölsvillantása helyett mellesleges részletekre koncentrálja figyelmét (pl. az Új Szellemi Front vitája kapcsán a Zilahy-villában megjelent írók névsorára) vagy meghatározott személyekre hárít egyetemes felelősséget (József Attiláról szóló írásaiban). De még ezen a torzító lencsén át nézve is megrendít egy nagy lélek szenvedéseinek sorozata s a küzdelem, hogy fölbe kerekedjék testi és lelki kfnjainak. Betegségei történetét rekonstruálva (K é k l á m p á s s z o b á k) élete summáját, végső szubjektív tanulmányát így fogalmazza meg: "igaza volt Móricz Zsigmondnak: minden jó és minden szép forrása a szenvedés és csak a szenvedés. Természetesen hozzá kell tennem: ha ezeket a szenvedéseket le tudjuk gyűfni, úrrá tudunk lenni rajtuk és nem adjuk meg magunkat." Kihallatszik a kötetből a hűség büszkesége is, nemcsak az országból távozók szánakozó emlegetésében, de a jóban-rosszban kitartás etikájának vállalásában is: "Én mindig tudtam, hogy itt a helyem." A kötet írásai közül a legnagyobb dokumentatív értéke az Egy marok föld (Emlékeim Móricz Zsigmondról) címűnek van. Azon túl, hogy irodalomtörténeti fontosságú adalékokat tartalmaz Móricz és a freudizmus vagy spiritizmus viszonyáról, a teória és a gyakorlat, a szervezés dolgában elfoglalt álláspontjáról, az IGE történetéről stb, finom lélektani eszközökkel elemzi és a művészi (nem feltétlenül történeti, tárgyi) igazság erejével ábrázolja Móricz összetett viszonyát a nőkhöz, két házassága belső problematikáját s életművének idevágó tanulságait. Meghatóan szép a Tűcsökzene Szabó Lőrincről: az emlékezés, a lélektani értelmzés, az esztétikai értékelés és elemzés szerves összefonódása meg a mindent bensőséges fénybe burkoló szeretet a Szabó Lőrincről szóló rangos portré-tanulmányok és a magyar esszéirodalom emlékezetes mesterművei között jelöli ki helyét.

Kodolányi János élete és egyénisége mindezideig szélsőséges elutasításra vagy heves apológiára készítette azokat, akik jellemezni, értékelni próbálták, s csak

újabbán került a higgadt vizsgálódás középpontjába az elbeszélések, drámák és regények sora, maga a mű. Ez a fordulat végre a valóban vitatni és kutatni érdemes kérdések szövevényére irányította a figyelmet. Irodalomtörténetírásunk az életmű néhány sarkalatos kérdésében nem jutott még megnyugtató véleményre. Egységesnek vagy felemásnak, szervesen bontakozónak vagy élesen elkülönülő szakaszokra tagolódónak lássuk pályáját? A külső fordulatok, a szakítások barátokkal, mozgalmakkal, fórumokkal – úgy tűnik fel – elhomályosították a belső egység, a világnézeti és művészi következetesség jelzéseit. Kodolányi gondolkodásában konstans elemnek minősíthetjük misztika felé tájékozódó idealizmusát, a védekező nacionalizmussal érintkező magyarság-tudatát és sajátos harmadik utas vagy utopisztikus (a dialektikus materializmustól elhatárolt) szocializmusát. Ez összetevők dinamikus alakulása, arányaik módosulása és a konkrét társadalmi-politikai-ideológiai helyzettel való kapcsolata határozza meg és minősíti állásfoglalásait, de egyik vagy másik elem átmeneti túlsúlya sohasem jelentette a többi felfüggesztését, hatásuk megszűntét. Ebben az értelemben joggal írta a II. világháború befejezése után, Szilveszteri számvetésében: "nem voltam én sem bal-, sem jobboldali. Egy rövid materialista-ateista korszakon kívül istenhívő szocialista voltam és maradtam. (...) Vajon csak az szocialista, aki egyben marxista is?" S nem sokkal később hozzáfűzi: "Engem világeletemben az elesett magyar nép sorsa izgatott." ²⁹ A dogmatikus marxizmussal, a baloldaliság túlzásaival vitatkozva súlyos tévedést követett el, amikor a "gyermekbetegséget" azonosította a "felnőtt" mozgalom és ideológia normális működésével – de ekkor sem a kapitalizmus restaurációját vagy a történelem más túlhaladott fázisához való visszatérést propagálta, hanem a múlt tanulságainak totális elsajátításán alapuló, szerves és egyénenként mindenkit magával sodró fejlődést.

Művészi útja is egyenesebb, semhogy a felületes műfaji vagy tematikai osztályozás eltüntethetné a baranyai novellák, a középosztály széthullását ábrázoló társadalmi regények, a magyar középkort, ill. az ősi bibliai mítoszok világát rekonstruáló kompozíciók rétegeiben a rejtettebb közös törekvéseket. Maga a kronológia is meggondolkodtató: 1933 után Kodolányi nem írt ugyan elbeszélést, de a Julíanus baráttal egyidőben a korai novellisztika motívumaiból formál nagy hatású drámákat; 1935-től kezdve a történelem egyre mélyebb rétegeibe ássa magát, de e törekvésnek egyrészt már korai elbeszéléseiben is megvan az előzménye, másrészt az 1945 utáni korszakban is írt kitűnő regényeket a modern társadalmi élet tapasztalataiból. Kodolányi kezdettől fogva törekedett arra, hogy fölébe kerüljön élményvilágának, leküzdje életanyaga rossz, az esztétikai formálásnak ellenálló tartalmait. Pszichológiailag az egészség és harmónia meghódításáért küzd, a patológikusból való kitörésért, művészileg pedig azért, hogy a metafizikai, társadalmi és lélektani okból egyaránt tragikusnak, sötétnek, gyötrelmesnek látott egyéni sorsot nagyobb és reménytelibb összefüggésekbe, végső fokon a Léte elpusztíthatatlan és egyetemes folyamatába állítva jusson el engesztelő szemlélethez, görcsöket oldó epikai nyugalomhoz. Így válhat nála a misztika alapképlete – a személyes egyesülése a személytelennel, a rész visszatérése az egészbe, az elkülönült teremtmény beleolvadása az Egybe – epikai elvvé, regényformát teremtő princípiummá. Izmusokhoz, irányzatokhoz való viszonya igen következetes, ars

(29) Független Ifjúság, 1946. jan. 15. 3. 1.

poeticája az évtizedek során meglepően keveset változik. A Nyugat némely prózaíróinak esztéticizmusától, szecessziós vagy impresszionista hangulatiságától éppúgy elhatárolja magát, mint az avantgarde túlzásoktól, a szedéstechnikai különcködéstől vagy a mondat haláláról fecsegő manifesztumoktól. Prózaesztétikájában Herczeg Gyula kiemeli Kodolányi jelentőségét "az impresszionizmus és expresszionizmus után kialakult tárgyilagos stílusirányzatban", "a realiztikus hangvételi írásmód", a "sem nem túlságosan emelkedett, sem túlságosan mesterkélt prózanyelv" elterjedésében a húszas évektől.³⁰ Ugyanakkor ez az objektivitás és klaszszicizálás nála nem a valóság, hanem a valóság víziójának rögzítésére szolgál, a nyelvi megoldások szabályszerűek, racionálisak, "zenei hangolásuk" azonban olyasmit is sugall, amit puszta logikával nem lehet fölfogni. "A racionális mondatformák alatt – írja 1927-ben – irracionális erők hűzódnek meg, mint Michelangelo racionális márványa és vésője mögött. (...) Életet lehel az igazi író a megrohadt mondatokba, de nem a logikus formák felbontásával, hanem más, egyáltalán nem racionális módokon."³¹ Az avantgarde irányzatok közül alkotás-módját egyedül a szürrealizmussal érzi rokonnak; nem a szabad asszociációs technika vagy az automatikus írásmód vonzotta, hanem a tudatalatti tartalmak, álmok, jelképek megragadásának, művészi kifejezésének programja. "Ezek a már nem realitások, ezek a szürrealitásnak a tényei, és amennyire el tud jutni egy művész lelkivilágának ebbe a mélységébe, annyira szürrealista és annyira művész."³² E törekvés egyaránt megnyilatkozik Kodolányi történelmi és társadalmi regényeiben, novelláiban és drámáiban; a kifelé- és befeléfordulás, az objektivitás és az önmön lelkébe vajú szubjektivitás szétválaszthatatlanul összefonódik művészetében, s ez a kettősség prózájának egyik legegységibb, legjellegzetesebb, legtitokzatosabb vonása.

Irodalmi elődeit és rokonait e sajátos értelemben vett "szürrealisták" között kell keresni, Vörösmartytól – akit az irányzat ősenek tekint – kortársaiig. Prózaírói kibontakozását közismerten Móricz felszabadító hatása gyorsította meg, hozzá fogható élménnyel az újabb magyar irodalomban csak Nagy Lajos és Krúdy Gyula tanulmányozása ajándékozta meg. A húszas-harmincas években a népi írók mozgalma egyik előkészítője, majd élharcosa volt, később ezek a szálak meglazulnak s 1945 utáni izolációja idején végképp eltűnnek, noha Németh László, Tamási Áron, Illyés Gyula, Veres Péter munkásságára mindvégig figyel. Rendkívül művelt és tudatos prózaíróról lévén szó, felsorolni is nehéz volna mindazokat a magyar és világirodalmi alkotásokat, amelyek ízlését, irodalmi nézeteit, regényesztétikáját alakították. Közös jellemzője e műveknek a szórakoztató anekdotázástól távol eső, a művészet emberi hivatását mélységes erkölcsi komolysággal vállaló magatartás. Két döntő esztétikai, sőt az esztétikumon túl is mértékadó élménye, ideálja a XIX. századi orosz irodalom, valamint a Bartók-Kodály féle zenei népiesség volt. A "szent" orosz irodalmat példának tekint a nagy metafizikai kérdések szüntelen ostromlásában, a társadalomkritikai és a misztikus-vallásos szemlélet sajátos összeszövésében, valóság és szimbolika, külső és belső realitás határainak elmosásában, s nem utolsósorban a nemzeti -etnikai sajátosság és az

(30) Herczeg Gyula: A modern magyar próza stílusformái. Bp. 1975. 141-153. 1.

(31) Csendes órák. Id. kiadás, 66. 1.

(32) Visszapillantó tükör. Id. kiadás, 544. 1.

egyetemesség szintézisében, abban, ami a bartóki zenének is legnagyobb csodája. Az orosz regény és a bartóki szintézis eszménye vagy modellje rendre ott bukkan föl a XX. századi magyar kultúra kritikájában, ahol a legnagyobb az igény a provincializmus leküzdésére, a nemzeti alapú nagy egyetemes művészetre. Így Fülep Lajosnál, akinek fájdalmas diagnózisa szerint irodalmunk azért nem tudott oly soká kivergődni lokális jelentőségéből, mert hiányzik belőle "a nép lelke legmélyebb rétegeinek megragadása egyfelől, s az emberi szellem legvégső kérdéseinek vizsgálata, a filozófia és metafizika, másfelől." ³³ Majd Németh Lászlónál, aki Tolsztoj inasaként vagy a "magyar műhelyről" értekezve hasonló tanulságok felétör s Kodolányi vállalkozását is szuggesztív érveléssel sorolja be irodalmunk bartóki vonulatába: "a kitűnő realista író... biztos birodalmát elhagyva egyre mélyebbre száll a magyarságba, aztán az Európa-alatti emberiségbe, mint akinek valami elfeledtet kell a maga, majd a nemzet emlékezetébe visszahozni." ³⁴ Ebben a megvilágításban Kodolányi magányosnak látszó életműve a magyar kultúra egyik nagy kollektív feladatához és műhelyéhez csatlakozik, olyan hiányérzet megszüntetésére, sóvárgás betöltésére tesz kísérletet, amely közös ügye irodalmi és nemzeti önismeretünknek.

(33) Fülep Lajos: A művészet forradalmától a nagy forradalomig. Bp. 1974. II. /170.

(34) Németh László: Kiadatlan tanulmányok. Bp. 1968. II. /200. 1.

POMOGÁTS BÉLA

HÁROM TANULMÁNYÍRÓ

BÉLÁDI MIKLÓS: ÉRINTKEZÉSI PONTOK

Aki majd irodalomtörténeti távlatból tekint vissza a hetvenes évek közepének magyar irodalmára, alighanem meg fogja állapítani, hogy e néhány év az esszé ideje volt. A magyar vers, a magyar regény és a magyar film megújulása már lezajlott egy évtizeddel ezelőtt, olyan művek, amelyek felforgatnák az irodalmi értékrendet, nem hívják vitára, ellentmondásra vagy csatlakozásra az olvasókat és a kritikusokat. Viszonylag csendben, majdnem észrevétlenül vette át a tanulmány a stafétabotot. Észrevétlenül, hiszen az esszé nem mozgatja meg oly széles körben az érdeklődést, mint a film vagy a regény. Aki viszont figyelemmel kíséri a sűrűn megjelenő tanulmányköteteket, kismonográfiákat és kritikagyűjteményeket, be fogja látni: a magyar esszéirodalomnak kevés termékenyebb korszaka volt a mostaninál. Talán csak az „esszéíró nemzedék” (Németh László, Halász Gábor, Szerb Antal, Cs. Szabó László, Komlós Aladár) hőskorában, a harmincas években volt a tanulmánynak ennyire kitüntetett szerepe.

Az esszé felfutásában persze ott van az akkumuláció jelensége is. Az esszéírók nagyrésze, a közép- és nemzedék tagjai, most kaptak lehetőséget arra, hogy önálló kötetekben mérjék fel és mutassák be eddigi tevékenységüket, munkásságukat és műhelyüket. Béládi Miklós is ennek a nemzedéknek a képviselője; két évtizede van jelen irodalmi életünkben tanulmányaival és kritikáival, de csak most adta ki első kötetét, az *Érintkezési pontok* című válogatást.

A cím ezúttal valóban a vállalkozásra utal. Béládi Miklós a huszadik század magyar irodalmának egymást váltó és egymással érintkező vonulatait rajzolja fel. Az avantgarde-ot és a népi mozgalmat, a hagyományokból táplálkozó regényt és a kísérletező prózát, azokat az irányzatokat, amelyeket egyfelől Illyés, Németh László, Veres Péter, Szabó Pál, Sánta Ferenc, másfelől Kassák, Pilinszky János, Mándy Iván, Mészöly Miklós neve és műve jelöl. Szokás válogatni eme irányok és írók között; az elfogadás és az elutasítás egymást kizáró hajlama működik, midőn modern irodalmunk különböző iskoláinak kell kijelölni a helyét. Béládi nem így válogat. Nem az irányzatok, hanem az értékek szerint; kritériumnak azt tekintve, hogy a különféle irányzatok és művek miként szolgálták a történelmi és művészeti haladás ügyét. „A választás – mondja az avantgarde helyét keresve – nem úgy adódott, hogy csak az avantgarde-ot megjárva, vagy csak az avantgarde-ot leküzdve lehetett igazi költővé válni. Hanem úgy, hogy az avantgarde irányzat kínálta a XX. századi irodalom egyik változatát, a megújuló hagyományosabb a másikat – mindkettő egyforma eséllyel.”

Az irányok és iskolák érintkezési pontjait, mint mondtuk, az irodalmi haladás

mentén képzei el. Béládi tanulmányainak egyik nagy érdeme, egyszersmind centrális vállalkozása, hogy reálisan, a magyar irodalmi fejlődés sajátos természetét vizsgálva jelöli ki ezt az irodalmi haladást. Galériájában Illyés Gyulának van központi szerepe; annak az írónak, aki az avantgarde forradalmával indult és a nemzeti sorskérdések költője lett, s így pályája parabola módjára mutatja azt az utat, amelyet a felelős magyar íróknak be kellett járniuk az elmúlt félévszázad folyamán. (Más vonatkozásban ez a parabola mutatkozott meg tragikusabb módon József Attila rövidre mért pályafutásában is.) Illyés mellett igazán gazdag ez a galéria. Kassák, Déry, Lengyel József, Németh László, Kolozsvári Grandpierre, Mátyás, Mészöly és Juhász Ferenc is helyet kapott benne; azt igazolva, hogy Béládi mindenfajta értékre figyel.

Az irodalmi haladás pontosabb és valóságosabb vonulatának kijelölése érdekében kellett tágitania azt a kört is, amelyet az irodalomtörténetírás korábban húzott meg a progresszív magyar irodalom köré. Nemcsak azáltal tágitotta e kört, hogy elhelyezte benne a hazai avantgarde történetét. Hanem azzal is, hogy például pontosabban írta le a népi mozgalom történeti feltételeit és változatait. Helyesen mutatott rá arra, hogy a mozgalom vízvázlatzója nem a balszárny és a centrum között húzódtott, hanem e két csoport és a jobbszárny között. „Míg a balszárny és a »közép« határai gyakran elmosódtak – írja –, és nem ritkán az is megesett, hogy e két koncepció tartalmi az egyéni pályákon is egymásba játszottak – addig a parasztdemokratákat a centrum képviselőivel egyetemben elvi ellentétek választották el a jobbszárnyra sodródóktól és a jobboldali ideológiáktól.” Ennek a megállapításnak a népi mozgalom értékelésében vannak újszerű következményei.

Az avantgarde és a népi mozgalom vizsgálata, az irodalmi haladást felmérő vállalkozás azt jelenti, hogy a kötet szerzője nem pusztán irodalmi jelenségekben, portrékban és művekben, hanem *irodalomtörténetben* gondolkodik. Valóban, Béládinak jól átgondolt és megalapozott képe van húszadik századi irodalmunkról, önálló véleménye van a korszak lényeges kérdéseiről. Szép példája ennek a Kassák-tanulmány, amely (az Illyés szürrealista korszakáról írott tanulmánnyal együtt) megnyugtató választ ad a magyar avantgarde körül burjánzó kérdésekre. Az avantgardeban sokan a rombolást látják csupán, ő a Kassák körül szervezett mozgalom etikai következetességét és építő pártosát világítja meg. „Sokkal céltudatosabb és etikusabb egyéniség – mondja Kassákról –, semhogy engedhetett volna az izmusok felületességre csábító játékainak.” Béládi nem vesz át kritikai közhelyeket, ítéleteinek az irodalomtörténeti tények adnak fedezetet.

Módszere is irodalomtörténetíróra vall. Németh László esszéiről írván állapítja meg, hogy e tanulmányok írója „a normatív, értékmérő elvek alkalmazásával egyenrangú fontosságot tulajdonít a mű legbensőbb világát megközelítő érzékenységnek is.” Béládi maga is a mûelemzés és az értékelés feladatát végzi el, s ezt egészíti ki a rendszerbe foglalás követelményeivel. Tanulmányokat olvasunk, nem irodalomtörténeti rendszerezést, a rendszer mégis, ha rejtetten is, kitapintható. Aki ezeket a tanulmányokat írta, annak húszadik századi irodalmunk belső rendjéről is határozott elgondolása van. Ez a rejtetten is nyilvánvaló rendszer ad az *Érintkezési pontoknak* a tanulmányok önértékén túl is jelentőséget. Modern irodalmunk történetének néhány fejezetét olvassuk csupán, mégis úgy érezzük, hogy az *egészről* kapunk képet, a kor és a folyamat természetéről, törvényeiről.

(*Szépirodalmi*)

TÜSKÉS TIBOR: KODOLÁNYI JÁNOS

Kodolányi János életrajzát megírni látszólag könnyű feladat. Hiszen az író maga siet a biográfus segítségére *Süllyedő világ* és *Visszapillantó tükör* című önéletrajzi munkáival. Valójában azonban igen nehéz, éppen az önéletrajzok következtében. A visszatekintés, amely során Kodolányi felmérte először ifjúságát, aztán írói küzdelmeit, a szenvedély műve volt; vádak pereltek benne, az önigazolás belső

kényszere kereste az életemények magyarázatát. Tüskés Tibor tehát csak kiindulás gyanánt használhatta az önéletrajzokat, meg kellett küzdenie velük, mint a forráskritikával foglalkozó történésznek, aki memoárokból, vallomásokból rekonstruálja a múlt eseményeit. Szerencsére rendelkezésére állott Kodolányi hatalmas (mai irodalmunkban mindenesetre szokatlan méretű) levelezése, amely az írói lélek közvetlen reagálásainak történetével ismertette meg. És persze a saját kutató ösztöne, filológus szorgalma, amely e monográfiában új oldaláról mutatta be a kiváló esszéistát, kritikust és szociográfust, aki már annyi műfajban igazolta képességeit.

Mert a Kodolányi-irodalom nem kényeztette el Tüskést, annyi bizonyos. Néhány regényelemzésen és kritikán (igaz, közöttük kitűnő írások vannak, Móricz Zsigmond, Németh László, Veres Péter, Szabó Lőrinc, Komlós Aladár, Sötér István, Bata Imre és Bodnár György művei) kívül kevés eligazítást kapott; a biográfiában pedig alig valamit. Pedig nagy szükség volt már arra, hogy hiteles életrajz, irodalomtörténeti pályakép készüljön Kodolányiról, aki ma legnépszerűbb íróink közé tartozik, s regényei, különösen a történelmiek, tizezres példányszámokban hódítják meg az olvasóközönség újabb nemzedékeit. Az „élő irodalom történetének” számos adóssága közül az elvégzetlen Kodolányi-monográfia volt az egyik legfájdalmasabb, minthogy a különböző előjelű legendák lassanként elborították az írói pálya valóságos menetét. Ideje volt, hogy a legendák, mítoszok, istenítések és rágalmak alól valaki végre kiássa ennek a nem mindennapi életnek a valódi történetét.

A legendákkal folytatott józan vita határozza meg Tüskés Tibor úttörő könyvének anyagát és módszerét. Az életrajz írója jól tudja, hogy mítoszok ellen csak úgy lehet küzdeni, ha valaki felkutatja és dokumentálja a valódi eseményeket. Ezt tette ő is, midőn mozgósította Kodolányi régi lapokban heverő cikkeit, nyilatkozatait, vallomásait. Nagy érdeme, hogy a valóságos problémákat nem kódosította el, nem akarta jótékony feledésbe burkolni vagy mentegetni Kodolányi tévedéseit. Részletes képet ad olyan irodalomtörténeti fontosságú tévedésekről is, mint a Nemzetőr szerkesztése, a *Zárt tárgyalás*, a *Süllyedő világ* első kiadásának szövege, Kodolányi nacionalizmusa és antiszemitizmusa. A gondolkodás és a pálya e torzulásait elemezve magával az íróval is vitába száll, ha úgy érzi, hogy a későbbi magyarázatoknak kevés a hitele. (Például a 173. lapon a *Süllyedő világ* új, 1964-es kiadásához írott magyarázat esetében.) De éppilyen határozottsággal mutat rá arra is, hogy Kodolányi tévedéseit, pályájának fájdalmas kisiklásait nem teljesen az író szándéka okozta. Hiszen abban, hogy Kodolányi szakított a baloldallal a harmincas évek elején, szerepe volt a szocialista mozgalomban és irodalomban fellépő szektariánizmusnak is. Nemkülönböztetve annak a személyi taktikának, amelyet néhány baloldali, illetve emigráns író alkalmazott, például az 1931-es Sarló és Kalapács-beli plattformtervezetben, amely nemcsak Kodolányit marasztalta el és utasította ki a proletariátus szövetségesei közül, hanem Illyést és József Attilát is (akit, ismerten, „szociálfasisztának” titulált).

Tüskés arra is határozottan utal, hogy Kodolányinak milyen szerepe volt a német terjeszkedés ellen fellépő antifasiszta szellemi ellenállásban. Részletesen idézi az író háborús naplóját, korabeli levelezését, amelyből világosan kiderül, hogy az országot, a magyarságot fenyegető történelmi veszélyt a náciizmusban látta, s undorral, szorongással utasította el a német fasizmus eszméit, politikáját egyaránt. A monográfia hitelesen beszél Kodolányi magyar középkorral foglalkozó regényeinek aktuális mondandójáról is. Arról tudniillik, hogy ezek a regények – a *Julianus barát*, *A vas fia* és a *Boldog Margit* – a középkori magyar állam és nép történelmi megpróbáltatásainak ábrázolása során hangos szóval figyelmeztettek a nemzeti függetlenség őrzésének fontosságára, a német terjeszkedés veszedelmére és arra, hogy az ország védelmét nem lehet másra, mint az ország dolgozó népére alapítani.

A kép tehát, amely a könyvből kibontakozik megfontolt kutató és ítélkező munkára vall. Tüskés Tibor monográfiájának azonban nem ez az egyetlen érdeme. Vállalkozásának jelentőségét nemcsak az adja, hogy tekintélyes mennyiségű irodalomtörténeti anyagot tárt fel, s hogy elfogulatlan igazságkereséssel mérte fel hősenek életútját és jelölte ki eszmetörténeti helyét, hanem előadásának személyes-

sége is. Maga is beszél arról, hogy néhány alkalommal sikerült Kodolányi János-sal találkoznia. A személyes hangvétel mégsem innen ered. Tüskés a pályával és a művekkel került személyes kapcsolatba, nemcsak vizsgálta az életművet, hanem át is élte mintegy, igaz kritikus módjára helyezkedett el abban a közegben, amit egy nagy író sorsa és műve jelent. Taine szerint a jó kritikus „szociabilis”, azaz együtt tud érezni hőseivel, s miközben távolságot tart, hogy ítélkezhessek, közel is kerül, hogy átvegye a vizsgált emberi sors és mű életritmusát. Úgy hiszem, hogy a Kodolányi-pályakép igazi értékét is e „szociabilitás” adja meg. (Magvető)

B. NAGY LÁSZLÓ: A LÁTVÁNY LOGIKÁJA

Ismét egy könyv, amely egyben búcsút jelent. Mű, amely akkor kezdi meg teljesebb életét, midőn az alkotó már véget ért. Utolsó gesztus, amely rámutat egy lázas élet küzdelmeire és szenvedélyeire. B. Nagy László filmkritikáinak válogatását olvassuk, egy tevékeny és váratlanul félbeszakadt pálya végső summázatát, egy eltávozott író utolsó üzenetét. Mindenképpen számvetést és összefoglalást. Már a munka terjedelme, az alkotó szenvedély évtizedeken át ívelő lendülete is összefoglalásra utal. Harminc esztendő – s micsoda évtizedek – töprengései, vívódásai, felismerései sűrűsödnek a kötet két táblája között. B. Nagy László első (a kötetbe felvett) kritikája 1944-ben jelent meg, Szóts István Kádár Kata című munkájának bírálataként. Az utolsó 1973-ban, Kardos Ferenc filmjéről, a Petőfi '73-ról.

De nemcsak az évtizedeket egybefűző érdeklődés és szellemi izgalom avatja összefoglalássá e könyvet, hanem a tárgyról alkotott nézetek végső kialakulása is, az az elemző, értelmező és ítélő biztonság, amely B. Nagy László írásaiban alakot ölt. B. Nagy a „látvány logikájáról” beszél, ám nemcsak a látványnak van logikája, hanem ennek a könyvnek is. És ilyen módon a kritikákból nemcsak a kritikus személyisége bontakozik ki, hanem egy határozott és használható filmesztétika s az új magyar film története is.

Mert B. Nagy mindenekelőtt ennek a filmtörténeti korszaknak az ábrázolója és kritikusa. A hatvanas évek nagy külföldi: szovjet, francia, angol és amerikai filmsikereit elemzi a kötet első „fejezete”. Ezek a kritikák rajzolják le azt a nemzetközi környezetet, amelynek vonzásában és példái nyomán az új magyar film kibontakozott, s amelyhez ennek a magyar filmnek fel kellett nőnie. Kitűnő elemzések persze ezek is. Amit B. Nagy az új szovjet, lengyel, csehszlovák és jugoszláv filmről elmond, már az sejteti, hogy határozott elképzelése van a kelet-európai filmművészet, a szocialista országokban létrejött sajátos filmstílus természetéről, lehetőségeiről és feladatairól.

Ebben a kelet-európai keretben, a szocialista filmművészet „új hullámai” között jelentkezett és kapott önálló karaktert a magyar film nagy korszaka. Az a magyar „új hullám”, amely 1962 körül jelentkezett s az évtized végéig tartott, hogy azután új törekvéseknek, új kísérleteknek adja át a terepet. Egész sereg kiváló rendező-egyéniség munkálkodott e magyar filmiskola körül: Fábri Zoltán, Máriaassy Félix, Jancsó Miklós, Kovács András, Makk Károly, Bacsó Péter, Zolnay Pál, Huszárik Zoltán, Gaál István, Szabó István, Kósa Ferenc, Kardos Ferenc. Vagyis a „derékhad”, a „középgeneráció” rendező-egyéniségei. És úgy tetszik, B. Nagy László személynében *kritikust* is kapott ez a nemzedék és ez a filmiskola, olyan kritikust, aki az Élet és Irodalom hasábjain hétről hétre foglalkozott lelkiismeretes figyelemmel, szenvedélyes érdeklődéssel és fölényes szakértelemmel a magyar „új hullám” eredményeivel és gondjaival.

B. Nagy a külföldi filmművészet, különösen a kelet-európai iskolák eredményeihez mérte a magyar filmeket, s valóban azt kereste bennük, ami a műfaj „világ-színvonalához” mérhető. Arra volt kíváncsi, hogy a magyar film hogyan felel a nagyvilág, a történelem és az emberiség kérdéseire. A filmet mégis (vagy éppen ezért) nemzeti művészetnek tekintette, amelynek saját stílusban, „nemzeti nyelven” kell megszólalnia. „A magyar filmművészet az elé az elkerülhetetlen feladat elé

Valóság 1975. júl.
7A 110-111.

Tüskés Tibor:
Kodolányi János

Tán az egész magyar irodalomban sincs ellentétesebb, szövevényesebb, indulatokból tépettebb oeuvre Kodolányi életművé-nél. Érthető, hogy csúcsai — a XX. századi elbeszélőművészet legmagosabb vonulatá-ban — aligha közelíthetők meg a minden-napi irodalmi turizmus előre kijelölt, ké-nyelmes kritikai sétányain. Még megpil-

lantani is nehéz Kodolányi csúcsait, úgy elrejtőznek a magaföltáró szenvedély vihar-felhőibe. Szerencsére azonban Tüskés Tibor nem is idegenvezetőnek ajánlkozik. Inkább valami nagytudású és szerény földrajz-tanárként térképet terít elibénk, és sorra megmutatja rajta a gerinceket, a vízválasz-tókat, a forrásokat, a völgyek mélyén kanyargó folyókat-patakokat. Ez Tüskés könyvének egyik érdeme és újdonsága. Van még jó néhány, de hát a rövidre fogott recenzió az elsorolásukat se engedi. Maradjunk tehát csak a módszernél.

Tüskés először is az emberi kapcsolatokat mutatja meg. Föltárja a család sorsformáló erővonalait, de ugyanakkora — vagy tán még nagyobb — hangsúllyal figyelmeztet a barátságok és ellenségeskedések jelentő-ségére is. Megkeresi Vajszlón a hajdani gyerekkori jóbarát hűgát, s az ő legendává szépült emlékeivel idézi elénk a béna lábú Jancsi gyerek első ormánsági élményeit, otthonra lelését a paraszti világban. A szé-kesfehérvári reálgimnázium felsős diákját meg mint lapszerkesztőt, a közös cél érde-kében mozgatott-szervezett barátok gyűrü-jében mutatja be. Innen már törés nélkül vezet az út az „organizátor”-hoz, aki előbb a munkásmozgalom és a kommunista párt kereteiben, aztán a népi írók között, majd az IGE-ben, olykor még a kormány egyik-másik elképzeléséhez is közelelve, s mindig előbb-utóbb mindezekkel ellenkezve és hadilábon, s mindig valóságos és szenvedélyesen megharcolt személyes vonzásokon és választásokon keresztül vívta ki a maga megismert igazát, a tévedéseket is bele-értve, óhatatlanul. S a barátság életmű-meghatározó jellege annál is jobban kitet-szik, mert Tüskés pillanatra sem enged elfelejtkeznünk hőse sorsszerű magányossá-gáról. Miközben gondosan elválasztja a kor kavargásában keletkezett komponenseket a lélek öntörvényű örvényeitől, a mű gene-zisében fontos helyeken mindig reámutat a közeli s a távoli barátok jelenlétére. Németh László bátor Kodolányi mellé állása a haragvó Babits ellenében, Illyés Gyula és Veres Péter óvó-közvetítő-éltető segítsége, Haraszi Sándor védő támoga-tása a mellőztetés inséges esztendeiben, Várkonyi Nándor inspiráló és felszabadító hatása a mítoszok és a prehistória járatlan útjain mélybeszállóra, s mindaz a sok gyen-gébb-erősebb emberi szál, ami az idők való-ságába horgonyozza le az író és művét, megleli helyét Tüskés könyvében. A hat-vanas években azután ő maga is megjelenik fiatal riporterként a már majdnem teljesen béna író betegágya mellett, tanújaként a végre megérkező országos elismerésnek. S éppen, mert ő meg sem említi, megjegy-zendő itt, hogy ennek a nagyon megbőjtölt

climerósnak a legfőbb előkészítőihez tartozott Tüskés Tibor, a *Jelenkor* akkori szerkesztője.

A barátságok meg-, inkább mintsem bemutatása persze sohasem öncélú és sohasem befejezett Tüskés könyvében. Mindig csak az első — döntő — lépcső az alkotás, a művek korhoz kapcsolódásának megértéséhez. De nehogy félreértse valaki, Tüskés a világért sem törekszik holmi absztrakt „korrajzra”, ami „megmagyarázná” hőse lépéseit és mentené „botlásait”. Tüskés egyáltalában nem magyaráz és nem menteg, hanem megkeresi és rögzíti a körülményeket. Pontosan és szövegszerűen. A gondosan regisztrált körülmények megvilágításában azután még a másutt többnyire „kényesnek” ítélt és „megszelídített” előadott vagy szemérmesen elhallgatott események is elmondhatókká válnak a maguk teljességében. Semmit sem von le Kodolányi írói — és emberi! — nagyságából, hogy Tüskés idézi József Attila erősen elmarasztaló — az adott körülmények között pontosan találó — bírálatát, Lázár Vilmos vitákat kavarázó emlékeztését vagy akár az öreg Kodolányiról terjesztett gúnynevet. „Máskor, közös ismerősre terelődve a beszélgetés — idézi egyik találkozásukat — kifakadt: — Hallom, azt híreszteli rólam, hogy Szabó Lőrinc azt mondta: Kodolányi — könnyező vipera. Nos, az igaz, hogy sima testű, csiszó-mászó ángolna nem voltam világéletemben, de »vipera« — az sok. Lőrineről egyébként sem hiszem el...”

A barátságok, küzdelmek és körülmények keretében ábrázolt Kodolányi helyt áll önmagáért és a műért, jöttányi javításra vagy szépítésre sem szorulnak tettei és véleményei: Tüskés Tibor „kíméletlen” módszere a legigazibb tapintat. Végül is mindnyájan tévelygünk, vétkezünk, bűnösök vagyunk, de csak kevesek nyerhetnek tetteik alapján fölmentést. Tüskés könyvében Kodolányi valahogyan a szemünk láttára nő nagy és hibáival együtt feddhetetlen jellemmé, olyanná, akit a közép-korban úgy lehet szentté avattak volna. És ez önmagában is elsőrangú fontosságú. A jellem ugyanis óhatatlanul beépül a műbe, akár akarja alkotója akár se, akár tud róla akár se. Az olyan alkatú írók esetében pedig, mint Kodolányi, egyenesen alapja lehet. „Ami életművének maradandó része — summázza Tüskés Kodolányi s Móricz híres összecsapásának a történetét — az ennek transzponálása, az indulatokon vett győzelem.”

De ez a transzponálás, azaz sors, körülmények és indulatok művekké olvasztása a lángész kohójában, nem holmi könnyen követhető lineáris folyamat. Tüskés —

módszeréhez híven — meg sem próbálkozik elemzésével, értelmezésével vagy éppen magyarázatával. Ő a műveket egyszerűen megjeleníti, keletkezésük sorrendjében. Kodolányi élete azonban lényege és értelme szerint a művek keletkezése; Tüskés megjelenítő, epiphanikus módszere tehát kijelöli az életírás belső koordinátáit, belső terét. Ennek a belső térnek a szerkezete határozza meg a művek — azaz az élet — dinamikáját az ifjonti fejjel írt naturalisztikus novelláktól a késői kozmikus epikájú regényfolyamig, a magyarság létértelmét firtató Árpád-kori regénycikluson át. E belső tér szerkezetében pedig az erős és éleles képzelet az uralkodó. Kodolányi művészete ott izzik igazán, ahol valóságlátó képzelete szabadon teremthet, akár a népe jövője miatti aggodás, akár a magyarság sorsa, akár az egyetemes emberi lét kozmikus távlatai lendítették mozgásba. Tüskés Tibor találoán válogatott és mesterien egyéyszerkesztett idézetekkel mutatja meg, hogyan. Végül is ez módszerének legfőbb érdeme és titka.

Olyan a szerkesztő művészete is, mint a vásári képmutogatóé: nézni kell a pálcája végét, hogy mutogatására folyamattá elevenedjenek az egymás mellé rakott részek. A *Képes földrajz*-sorozatban (Móra Kiadó) a napokban jelent meg Tüskés *Magyarországa*; ott is éppen ezzel a remek képmutogatói-módszerrel dolgozott. A modern képregényekből — s a mai tanulmányok-esszék többségéből — éppen a képmutogató hiányzik, azért (is) olyan merevek és halottak, mint amilyenek. Tüskés Tibor azonban finomkezü, tapasztalt szerkesztő; s aki figyelmesen nézi pálcája végét, az előtt meglevenedik Kodolányi csodálatos és csodákra nyitott világa. A többi, a részletek megismerése és elképzelése már az olvasó dolga; az is a képmutogató művészetéhez tartozik, hogy fölös okoskodással és magyarázkodással el ne vegye tőle az ember kedvét. (*Magvető*, 1974.)

VEKERDI LÁSZLÓ

A tárgyilagosság irányítójával

Tüskés Tibor: Kodolányi János

A népi írók mozgalmának szélsőséges egyéniségéről írt monográfiát Tüskés Tibor. Könyve Kodolányi egyik vallomásával fejeződik be; azzal, amelyekben summázatot készített életéről: „Az igazság az — mondta önmagáról Kodolányi —, hogy bár látszólag és láthatólag meddő volt az életem, meddők voltak küzdelmeim, eredménytelen a hitem, eredménytelen és sikertelen a munkám, mégis csak ezért volt érdemes élni; és ha újra elkezdhetném, lépésről lépésre ugyanezt az utat járnám végig.” Ez a summázat vezérfonal volt Tüskés számára; ennek iránymutatását figyelembe véve vizsgálta és bizonyította, hogy az életpálya, a gyermek- és ifjúkori motívumok a felnőtt ismeretgyűjtése, szükség-szerűen kormányozta Kodolányit az irodalomhoz. Tüskés Tibor célja nem csupán az írói életrajz megírása volt, szándéka és könyvének eredménye több ennél: *összegezni és értékelni, irodalomtörténeti perspektívába helyezni az életművet és irányt mutatni a további Kodolányi-kutatáshoz.*

Tüskés figyelembe vette ugyan — az írói iránymutatáshoz híven — az életrajzi motívumokat, de könyvében nem ezek alkotják a jelentősebb részt. A jó arányosítás eredményeként a művek magyarázata és értékelése került a középpontba. A könyv azonban így is érzékletessé teszi, mennyi tragédia halmozódott három nemzedéken át a Kodolányi-családban. Ezek ismeretében érthetővé válik, hogy sok gyermekkori szenvedés, a verések, igaztalan bántalmak mily nagy szeretetvágyat ébresztettek a fiatal Kodolányiban. A szeretet hiánya nagyon érzékeny és fogékonyá tette az élet minden gondja iránt, s ugyanakkor felerősítette egy megértő társ, barát utáni vágyát. A felhóllott családi élet, az anya távolabbra kerülése tovább fokozta a fiú szeretetigényét, mert — állapítja meg Tüskés — az érzelmi kötődés időleges megszűnése az *üzesség* és *egyedüllét* kínzó érzésével vette körül. A monográfia írója — éppen a jelzett kölcsönhatás bizonyítása érdekében — nem elégedett meg az életrajzi adatok sorravételével, évszámok, iskoláztatási adatok, lakóhely-változtatások, utazások leírásával; bemutatja ezeknek hatását, felszínre kerülését a Kodolányi-művekben. Egyet kell értenünk azzal a megállapításával, miszerint abban, hogy Kodolányi regényeiben és novelláiban legtöbbször csak megtört, szenvedésre ítélt, keserű sorsú asszonyokról ír, része van édesanyja közlő látott szomorú életének. Nemcsak a *Futótűz*-ben, a *Szakadékok*-ban idézi Kodolányi

édesanyját, s nemcsak a *Boldog békeidők* Ilusához használta modellként, hanem a nagyszerű történelmi regény, a *Julianus barát* anya alakjához, és a gyermekkori élményanyag reális motívumai jelentkeztek a *Boldog Margit* jellemrajzában is.

Könyvében Tüskés Tibor többször le is írta, milyen nagy jelentőséget tulajdonít az író gyermekkori élményvilágának. Erre a hagyományra, hogy az írói életpálya vizsgálatában döntő szerepet kell tulajdonítanunk az első tíz évről, a magyar irodalomban Móricz Zsigmond hívta fel a figyelmet. Móricz írta le élete regényében a merész igazságot — ami azóta sokszor visszacseng írói vallomásokban —, hogy az ember életének első tíz évében megszerzi az alapvető, legfontosabb ismereteit és élményeit; megtanulja anyanyelvét, gondolatai kifejezését és a kapcsolatteremtést szűkebb és tágabb környezetével. Tüskés a móríci gondolatot továbbértelmezve írja: „Elkorkdól el, hogy mitől idegenkedik majd (a gyerek) és kihez vonzódik, kit szeret és minek örül, milyen szorongások és indulatok gyötrik, milyen képzelete és érzékeltése lesz”. Vagyis, a gyermekkor gyötrelmes világa magyarázza, hogy Kodolányi miért lett éppen olyanná, amilyennek az olvasó műveiből és megnyilatkozásaiából megismerhette.

A keserűség állandó érzésének, a lobbanó indulatoknak a gyökereit nagy körültekintéssel kereste és mutatja meg Tüskés Tibor. Leveleket, cikkeket, vallomásokat, regény- és novellarészleteket vett sorra, hogy minél sokoldalúbban, a pillanatnyi rezdülésekre is figyelve, tehesse szemléletessé Kodolányi egyéniségét, élet-szemléletét, végletességét, összeférhetetlenségét, izgágaságát. Ugyanakkor bemutatja azt is, hogy mi és hogyan kerültek élet-

művébe Kodolányi emberi arcából. Tüskés a művek magyarázatok mindig megmutatja, az alkotó miként vett győzelmet indulatain.

Mindehhez alapos és széles körű kutató munkát kellett végeznie. Nemcsak az írói életrajz és művek vonatkozásában, hanem a kor- és eszméletörténet, Kodolányira ható irodalmi irányzatok, csoportosulások területén is. A családi milió rajzáról fentebb azt mondtam, hogy érzékletes, eleveven idézi Kodolányi gyermekkori gyötrelmeit. A kortörténet vonatkozásában az állapítható meg, hogy Tüskés szűkebbre fogja az adatok közlését, néhány mondat erejéig vázolja a történelmi körülményeket s ez néhány helyen (például az ellenforradalmi rendszer jellegének bemutatásánál, a háború és a felszabadulás utáni helyzet rajzánál) hiányérzetet hagy. Ennél erőteljesebb és alaposabb és elevevenebb az „irodalmi” kávéházak, írói csoportosulások, irodalmi irányzatok rajza. Érzékletes, már-már vallomásszerű a Kodolányi—Szabó Lőrinc-barátság bemutatása. Alapos és megértő szándékú a szocialista eszmékhez vezető út végigkísérése. Kétszeresen is érdekes ez. Egyrészt azért, ahogyan Tüskés az adatok sorravételével *leírja*, másfelől pedig, amiként Kodolányit *idézte* eleveníti fel a megtett utat. A könyv egyik legjobb részlete az, amelyikben a népi írók mozgalmának kialakulását, és benne Kodolányi magatartását vázolja. A tervezgetések látát, a valóságfeltárás hitelét, a megfogalmazott gondolatok féligazságát. Tüskés itt is kiemeli az írói magatartás *ellentmondáosságát*, Kodolányi vitatkozik, kritizál, szervez, sebeket oszt és kap, terveket sző és külhoni orvoldákat keres a hazai bajok orvoslására. A kapcsolatokat mindig megszakító és írói csoportosulásokból kiábrándult író úgy érezte, Finnországban találkozik eszméinek gyakorlati megvalósulásával. Az út nyomon követése elvezette a monográfia íróját Kodolányi eszméinek megítéléséhez. Tüskés helyesen mutat rá, hogy gondolataiban, nyilvánosság előtt nézetekben helyes fölismerések és súlyos tévedések keverednek.

A megtett út, a művek és az eszmék vizsgálata arról győzte meg Tüskés Tibort, hogy Kodolányi pályájának csúcspontja történelmi regényei jelentik; *A vas fiú*, *Julianus barát*, *Boldog Margit*, *Az égő csipkebokor*. Megjegyezve, hogy van bennük világnézeti elbizonytalanodás. Azt, hogy a történelmi regények pályacsúcspont

Napjaink 1975.
júl. 17. a. 9.

1975. júl.

167

jelentenek, az értő magyarázaton túl a könyv szerkezete is igazolja. Tüskés jól arányosítva mutatja be az életpályát és értelmezi a műveket. A harmonikusra épített szerkezet tengelyében a *Képek a magyar elődokról* című fejezet áll, kifejezve, hogy Tüskés szerint a történelmi regényekben jelentkezett először „Kodolányinál a monumentális regény-építkezésre való törekvés”.

Tüskés következetesen érvényesíti könyvében: a *sokoldalú, kor- és eszmetörténet alapú vizsgálódást, és erre alapozva határozza meg Kodolányi helyét irodalmunk történetében*. Azt írja, hogy Kodolányi életműve kívül maradt a „modern regény forradalmán”, naturalisztikus indíttatás után a realizmus hagyományait folytatta. Ez persze kiemelve, úgy hangzik, mintha Tüskés „skatulyázná” akarna. Pedig nem teszi. Sőt, éppen a Kodolányit merevítő, félremagyarázó, rosszul értelmezők ellenében a műveket, a pályát elevenül, életmozgásában mutatja be. Könyvének tanulságait tényekre alapozza.

A szándékból következett, hogy Tüskésnek a monográfia megírásakor kétfajta módszert kellett egyesítenie. Az életrajzot leíró és a műveket értelmező-magyarázó módszer ötvözetéből alakult a könyv. A leírás akkor igazán jó, ha szemléletes és eleven, amikor megvan benne az állandó képi készenlét. Tüskés leírásai nem hagynak hiányérzetet az olvasóban. Kodolányi egész élete, a pályát átfogó földrajzi, társadalmi és emberi környezet megelevenült. Ebben nagy szerepe van Tüskés írói erőneinek, meg annak, hogy alapos tárgyismeret birtokában válogatta ki Kodolányi írásaiból a szemléletes és jellemző részeket. Érzékeltes a Vajszlón iskolásként szerzett tapasztalatok leírása, Kodolányi nagy-

apjának jellemzése, a *Boldog Margit* keletkezésének írói valóságokon át történő bemutatása, — hogy csak néhány példát említsek.

A leírásnak persze van egy veszélye is; minél több adat, életrajzi mozzanat közlésére sarkallja az író, a teljességre törekvést igényli. Tüskésnek szelektálni és tömöríteni kellett ahhoz, hogy a két írói módszer egyensúlya meglegyen, és valóban „összefoglaló” könyvet tudjon írni Kodolányiról. A tömörítésben és lényegkiemelésben a tárgyilagosság vezetete Tüskés tollát. Így tudott értékelni és állást foglalni ott is, ahol mások mentegetik, félremagyarázzák Kodolányi műveit. A monográfia írója tisztában volt azazal, mennyi vélt és valódi sérelemmel, eszmei tévúttal, politikai melléfogással, emberi gyöngegségből eredő sértődéssel telítődött Kodolányi élete. Így jellemzi: „Erőtlen, lenyűgöző egyéniség, szenvedélyes temperamentum. De nem hidegen, fémesen izzó; tűz, lobogó indulat lakik benne. Szavai nyomán hamar törkij botrány. Igaza védelmében pisztolyt fog, párbalyozni akar. Szókimondó; a képmutatás, a hazugság ellen prófétai dühvel támad”.

Ítélni és értékelni kellett Tüskésnek. S ítéletéhez — épp a tárgyilagosság érdekében — figyelembe vette Kodolányi hatalmas életművének minden lényeges motívumát; a regényekben, elbeszélésekben „teremtett” világot, a történelemábrázolás minőségét, az emberi lélek gyönyörűen leírt rezdüléseit, az írói eszméket, az önábrázolást. Ezt tudva, el kell fogadnunk Tüskés értékeléseit. Azt például, hogy a *Julianus barát* Kodolányi történelmi trilógiájának legsikerültebb darabja, s azt is, érző és érzékeny író munkája a *Boldog békeidők*, meg, Kodolányi világképének egyik kulcskérdése, az ember helye a világegyetemben.

Nehéz feladat Kodolányi Jánosról monográfiát írni, arról az íróról, akinél — *Németh László* szerint — a szándék és az eredmény nem mindig esett egybe; művei többet adtak a deklarált célnál. Tüskés Tibor helytálló ítéletekkel és értékes magyarázatokkal oldotta meg feladatát, s írt mindenki számára haszonnal forgatható „kalauzt” Kodolányi új és újabb kiadást megérő műveihez. (*Magvető*, 1974.)

LACZKÓ ANDRÁS

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

Az égő csipkebokor

KODOLÁNYI JÁNOS EMLÉKÉNEK

Pokol tombol, ahogy forgatom
életed szörnyű planétáját,
ennyi kint, lázat, jaj, ki ért meg,
kegyetlen bilincs, amit hordasz.

Talán, ha Ady gyötrődött így,
viaskodva a démonokkal,
szaturnuszi izzás a lelked,
felfogni szinte lehetetlen.

Akaratlyán a csillagokra
szívszorongva úgy néztél este,
tűnődve érted-e a titkát
Gilgamesnek, Mózes szavának?

Merev görcsökben kezéd, lábad
úgy zsibbadt össze fájdalommal,
de daloltál, mert dalolni kell:
zengett az égő csipkebokor!

S ég, zeng azóta mindörökre
meg-megújuló fénnel, lánggal,
mutatva végtelen az Isten
és végtelen maga az ember.

492

Vigilia 1975. júl., 7.7. 492.

1975. júl. 20. 169

TAMÁS ALADÁR:

A KORTÁRS EMLÉKEZIK

KODOLÁNYI ÉS AZ ILLEGÁLIS KOMMUNISTA PÁRT

Tüskés Tibor könyve az első érdemi kísérlet Kodolányi János bonyolult ellentmondásokkal, konfliktusokkal teli életpályájának tudományosan objektív megrajzolására. A könyv általában sikerrel birkózik meg a nehéz feladattal, nagyon sok kérdésben világosan ítélt, és különösen elismerésre méltó Tüskés könyvének higgadt, adatokra építő hangvétele. De sok feltáratlan adat van, amelyek kiegészítik Tüskés könyvének egyes állításait. Ezért is közöljük Tamás Aladár írását, aki a szóban forgó kérdésben nemcsak mint kortárs író és irodalmár, hanem mint „koronatanú” szólal meg.

1

Közelmúltban jelent meg Tüskés Tibor Kodolányi Jánost bemutató könyve. Egészehez nem tudok hozzászólni. Kodolányi életének utolsó évtizedeit, ebben az időben írt műveit nem ismerem, önéletrajzát sem olvastam. Nem ítélem meg, mennyire tudta a könyv szerzője e rendkívüli tehetségű, tragikus életsorsú író sorsának mélységeit, zuhanásait, felemelkedését feltárni. Kodolányi életének egyik rövid korszakát azonban alaposan ismerem. Ez: kapcsolata az illegális kommunista mozgalommal. A könyv szerzője, úgy látszik, megelégedett Kodolányi önéletrajzána­k erre vonatkozó részleteivel. Holott azok, akiknek társaságában az író egykor tevékenykedett, ma is közöttünk vannak. Egykori jó barátai: Pákozdy Ferenc, Fáy Árpád, Haraszti Sándor. S itt van a 100% egykori szerkesztője, jó magam is, aki ebbe a társaságba bevezette Kodolányit. Ezáltal elkerülhette volna, hogy most könyvében tényként leírt eseményeket meg nem történtként kell helyreigazítanom.

2.

Kodolányi János sohasem volt az illegális kommunista párt tagja; nem volt a „gödi fészék” előadásainak szervezője; a bebörtönzött Pákozdy Ferenc védelmében írott cikke miatt nem állt bíróság előtt; Madzsar József csoportjában nem dolgozott; a Forrás című lapot nem szerkesztette, mint a könyv írja (79–81. old.).

A „gödi fészéknek” nem volt vezetősége, a Munkás Testező Egyesületé volt, az ott folyó kommunista tevékenységet az MTE és a többi munkás kul-

türegyesület kommunistái szervezték. Kodolányi az 1931 decemberében megjelent Front című lapban valóban szép cikket írt Pákozdy Ferencről. A lapot azonban már a nyomdában elkobozták. Kodolányi ellen ezért nem is indíthat­tak pert. Madzsar Józsefnek semmitféle csoportja sem volt. Madzsar ebben az időben a szociáldemokrata ellenzék vezetőjeként dolgozott. Az állítólagos csoport tagjaiként felsorolt személyek a 100% köréhez tartoztak, s rajtuk kívül az akkor még ismeretlen Horváth Márton és Szántó Zoltán, aki ebben az időben a sopronkőhidai fegyházban töltötte nyolc és fél éves büntetését és majd csak 1936 őszén szabadul. A Forrás című folyóiratot Gereblyés László szerkesztette. Mi az tehát, ami e sok „nem volt” mellett valóban volt?

Kodolányi Jánost hosszú évek során ismertem, de ritkán találkoztunk. 1928 végén Reményik Zsigmonddal az Új Föld folyóiratra lapengedélyt kértünk. Ugyanebben az időben kért engedélyt Szabó Lőrinc a Pandora folyóirat indítására. Összetalálkozásunkkor a Centrál kávéházban Kodolányi amellelt szállt síkra, hogy a fiatal írók e két kísérlete egyesítse erőit. — Mi legyen a közös alapunk? — kérdeztem. — A tiszta ideális kommunista szellem — válaszolta nem kis meglepetésemre Kodolányi. Szép Zsuzska, Börtön, Kántor József megdicsőülése című könyveit már olvastam és nagyra értékeltem. A maga módján vallott kommunistaságában nem is kételkedtem.

— Es Szabó Lőrinc? — kérdeztem.

— O is olyan — válaszolta Kodolányi.

Ez már megingatott. Szabó Lőrincet jól ismertem.

1928 nyarának végén találkoztunk ismét. A Japán kávéházban. Már többször keresett, mondta. Néhány hónappal korábban, az Ady-ünnepségek alkalmából, „Ifjú szivekben élek” címmel röpirat jelent meg. Szabó Dezső, Móricz Zsigmond, Kodolányi és mások közreműködésével Szász Zoltán a Nyugatban éles hangú cikkben foglalkozott a röp-

Népszerűség 1975. júl. 20. mell.

169.74. F., és T.A.: ÍRÓK, KÖNYVEK, VALLOMÁSOK. Uj, 1984.

415-424.

irattal. Erre szeretne válaszolni a 100% oldalain. Javaslátát örömmel fogadtam. Néhány nap múlva Kodolányi el is hozta válaszát. Elolvasása után megmondtam: cikke fejtegetéseivel nem érték egyet, sok benne a fajelméleten, freudizmuson alapuló állásfoglalás. Ennek ellenére szívesen közlöm, ha ezt rövid bevezetőben megírhatom. Kodolányi hozzájárult, így jelent meg írása a 100% 1928. októberi számában.

3.

Kodolányival hosszasan beszélgettünk. Ösztönöztem, közeledjék jobban hozzánk, írjon gyakrabban a 100%-ba. Válaszolta is. Elmondta: mindjobban bezárulnak előtte a polgári lapok, kiadóvállalatok kapui. De nem bánja. *Stefan J. Klein*, ez a Németországban élő kitűnő műfordító vállalta, hogy rendszeresen fordít műveiből. Az első honoráriumok megérkezéséig azonban nagy anyagi nehézségek közepette él. Megértettem. Húsz pengőt kapott a cikkért és megígértem: minden írásáért jár neki a húsz pengő. (A 100% a cikkekért nem fizetett honoráriumot. Anyagi helyzetünk nem tette lehetővé. A kivétel *Nagy Lajos* volt, aki minden írásáért húsz pengőt kapott. Kodolányi tehát azonnal erre a „rangra” emelkedett.)

Néhány hét múlva kisebb cikkel jelentkezett. Egy különös irodalmi és művészeti kongresszusról írt, amelyen a részvételt három pengő lefizetésétől tették függővé. Az írás 1928 decemberében jelent meg a 100%-ban.

Meghívtam Kodolányit, vegyen részt a 100% Fészek kávéházbeli összejövetelein. Rendszeres vasárnapi kirándulásainkra is eljött kétszer-háromszor. Lehet, hogy ez alkalommal Gödön is megfordult velünk. •

Második írása megjelenése után ritkábban láttuk. Új cikkel nem jelentkezett, bár többször sürgettem.

4.

1929 őszétől helyzetünk és tevékenységünk miatt mindinkább tarthattunk a 100% betiltásától. Régebben beszéltünk már új folyóirat indításáról, hogy ez esetben helyére állhasson. A párt külföldi bizottsága Gereblyés Lászlót bízta meg szerkesztésével. Engem meg a kapcsolat tartásával. A lap címe *Forrás* lett. Jellege széptudalmi. Gereblyésnek lelkére kötöttem, ügyeljen, hogy semmi kapcsolatot se állapíthassanak meg a két lap között. Figyelmébe ajánlottam: Kodolányit, *József Attilát*, *Illyés Gyulát* igyekezzen szorosan a kapcsolathoz kapcsolni. Így is történt. A *Forrás* első száma 1929 decemberében jelent meg. Gereblyéssel két-három hetenként találkoztunk a lap ügyeinek megbeszélésére. Egy alkalommal, 1930 tavaszán, feltűnően izgatottan érkezett a megbeszélésre.

— Kodolányi nyilatkozatot kíván a *Forrásban* közzétenni. Sehogyam sem tudom erről lebeszélni. Arra kérek, olvassd el.

Meglepődéssel olvastam:

„Ha eddig is iparkodtam a proletariátus érdekeit szolgálni... ezután fokozottan veszek részt a felszabadulásért folyó osztályharcban. Egyetlen cél van csupán előttem: a proletariátus szolgálata, a toll fegyverével... nem ismerem rokonokat vagy barátokat, csak elvtársakat...”

A nyilatkozat a *Forrás* 1930. áprilisi számában jelent meg. Néhány napra rá a *Forrást* a rendőrség betiltotta. A párizsi Monde magyar könyveit hirdették — szólt az ürügy. Nem tudtam szabadulni a gondolattól, hogy a „nyilatkozat” itt valami szerepet játszhatott. Közben a 100% nyugodtan megjelenhetett tovább. Igaz, nem sokáig. Kodolányi azonban körünkben többé nem mutatkozott.

5.

Igy szűnt meg Kodolányi induló kapcsolata az akkori idők munkás-kultúrmozgalmával. Hogy ezt Kodolányi kommunista mozgalomnak tartotta, lehetséges. Az is volt. Irányítói tagjai voltak a kommunista pártnak. A résztvevők túlnyomó többsége azonban nem. Tüskés Tibor azonban azt állítja, „egyre

súlyosabb ideológiát vitába keveredik a kommunista mozgalommal", melynek eredményeképpen „eltávolodik a munkásmozgalmától és szakít a kommunista párttal”, holott Kodolányinak soha semmi vitája. nézeteltérése nem volt sem a 100%, sem a Forrás szerkesztőségével. Más kapcsolata pedig a mozgalommal nem volt. Hogy valamiképpen alátámassza ezt a képtelen állítást — amelyről jogosan lehet elmondani, hogy még az ellenkezője sem igaz, mivel Kodolányinak baráti, egyetértő megbeszélései sem voltak a kommunista párttal —, Tüskés Tibor összekeveri a tények egymás után következő sorrendjét, a kérdést nem érintő eseményeket nagy horderejű érvként tünteti fel.

Igy ezt írja: „... hívet elfordulnak tőle, hajdani barátai ellenfeleivé válnak. Támadások érik a 100% című lap hasábjain: Fáy Arpád anarchista nézetek hirdetésével vádolja, Lukács György romantikus antikapitalizmusát bírálja.”

Mi itt a teljes igazság?

Fáy Arpád a 100% 1929. októberi számában kritikát írt Kodolányi Futótűz című regényéről. A művet gyengének tartja, visszaesés előző regényeihez képest. Így is volt. (Például Németh László szerint: „a regény hősei lábra kapott szimbólumok, üres és hamis figurák”.) A következmény? A rákövetkezendő hónapban Kodolányi az induló Forrás folyóirat egyik főmunkatársa lesz (sőt állítása szerint szerkesztője).

Lukács György a 100% 1928. júniusi számában kritikát írt az „Ifjú szívemben élek” című röpiratról, s ebben megírja, hogy Kodolányi antikapitalizmusa romantikus.

E két cikket hozza fel a könyv annak az állításnak az alátámasztására, hogy „a kapcsolat megszakadását személyes okok motiválják”. Holott Lukács György cikke után jelentkezik Kodolányi a 100%-nál, ahol barátiilag, tárt karokkal fogadják. De véleményünket a könyv ezen idők Kodolányijáról figyelmen kívül hagyja. Ez volt: „Kodolányi János kétségkívül egyike a legbátrabb és legtehetségesebb magyar íróknak azok közül, akik a fiatal Móricz Zsigmond fellépte óta a magyar falu kérdéséhez hozzányúltak... Elésszemű, éleskritikájú, szókimondó, bátor művész, aki nem vész

bele az ún. legmodernebbek üres formakísérleteibe, aki számára a művészet nem játék, hanem része a társadalom életének, aki műveivel hatni, változtatni, javítani akar... Kodolányi művészetében így van valami — a szó legjobb értelmében vett — klasszicizmus, ami a magyar irodalomban meglehetősen szokatlan jelenség.” (100%, 1928 március.)

Az is túlzás — legalábbis számomra —, hogy Kodolányi eltávolodását a mozgalomtól a párt „szektás türelmetlenségével és dogmatikus bizalmatlanságával” magyarázza. A párt szektás voltát ma már senki sem vonja kétségbe, de ugyanakkor kommunista párt volt, egyedüli párt Magyarországon, amely nem megreformálni, hanem megdönteni akarta a fennálló rendszert, ezért tagjai börtönt, halálbüntetést vállaltak. Nem engedhető meg, hogy szektás voltát emberi botlások megmagyarázására rángassák elő. Amikor éppen e párt tagjai voltak a legmegértőbbek, legbarátiabbak Kodolányival szemben, s mindent elkövettek, hogy maguk mellé állítsák. Ha ez nem sikerült, arról legkevésbé a párt tehet.

6.

Kodolányi önéletrajza minden bizonynyal okot szolgáltatott rá, hogy életrajzírója téves állítások alapján foglalkozzon élete ezen periódusával. Ez a szenvedélyes, végtelékben élő ember vágyálmai, élénk képzelete alapján írta meg évei történetét, ahogyan talán maga is szeretne volna, ha lejátszódik: belép a kommunista pártba, ott előadásokat, szemináriumokat tart, lapokat szerkeszt. Bizonyos oldalról nézve még rokonszenvesnek is lehet ezt tartani. Írói, emberi arcához mindenesetre egy új vonás.

A kritikusnak, irodalomtörténésznek azonban máshonnan kell kiindulni. A tények szigorú tiszteletben tartásából. S ehhez meg kell ismerkednie a tényekkel.

Tüskés Tibor:

KODOLÁNYI JÁNOS a szlovák fővárosban

Kodolányi a század magyar prónyebb, legegényebb legellentmondásosairodalmának egyik legjelentéke-sabb alakja. Műfaji érdeklődése a korai novelláktól a társadalmi drámákon és a magyar előidőbe visszanyúló regényeken át egészen az archaikus múltban játszódó regényeposzokig ível. Témavilága magába foglalja az ormánsági népiélet színeit, a széthulló középosztály társadalmi diagnózisát, megeleveníti a magyar honfoglalás és középkor alakjait. Átéli a mondák és eposzok világát, alászáll az archaikus időkbe. Valóságos magyar mitológiát, s teljes és autonóm babiloni és biblikus világképet teremt. Ábrázolási eszközökben, kifejezőmódban végigjárja az utat a korai írások naturalizmusától a férfikor érett realizmusán át egészen a kései regények szimbolikus-mitikus ábrázolásáig. Művésze a magyar próza leg-nemesebb hagyományaihoz kapcsolódik; a világirodalomban a bibliai időköt regényesítő *Thomas Mann* és a jóra a bűn felmutatásával, az értékre, az elbírhatatlan rossz ábrázolásával figyelmeztető *Mauriac* írásaira emlékeztet. Látomásainak és indulatainak kifejezésére archaizáló elemekkel színezett, költői erővel átítatott önálló és eredeti nyelvet alkot. Végtelenül szubjektív, kitarulkozó művész. Az életrajzok és a művek között itt szorosabb a kapocs, mint másoknál. Regényei és drámái egy folyamatosan írt, áttételes önéletrajz részei, az önéletrajz kifejezett szándékával életre hívott munkái viszont teli vannak regényesített elemekkel. Kevés epikus ismerni, aki a legkülönbözőbb időkben és tájon született hőseiben ennyire önmagát ábrázolná, amikor pedig magáról vall, ennyire transzponálná élményeit. Az „idegen téma” a közvetlen és vallomásos előadásban személyes ügyggyé lesz, de ha saját életéről szól, magát is tárggyá változtatja, önvizsgálatát az élve bonco-

lás példájává teszi. Tollát a szenvedély és az indulat vezeti. Minden apró megnyilatkozását a végrendeletfró komolyságával és elszántságával veti papírra, ugyanakkor tévedései miatt nemegyszer kell önkritikát gyakorolnia. Életében sokan és sokak bántották és ő sem volt másokhoz kíméletes. Mint minden sebzett érzékenység kitérőse, szavával újabb viszontbántást és viszontindulatokat fakasztott. Könnyörtelensége és következtelensége, mely gyakran ideológiai mezbe öltözött, sok sebet, sérelmet, égető és indulatot fakasztó bántást okozott. Publicisztikai megnyilatkozásai gyakran ellentmondásosak s az ő megítélése is gyakran szélsőséges. Könyvei magas példányszámban látnak napvilágot, rajongó olvasói vannak, de magatartásának megítélése mindmáig vitatott. Annak ellenére, hogy művei már az első kiadás idején általában élénk visszhangot váltottak ki, munkássága ma is viták pergő tüzeiben áll.

★

Kodolányi művészi fejlődésében igen fontos szerep jut mindenkorai szellemi-ideológiai tájékozódásának. Az elbeszélésekben és regényekben fölvetett gondolatok gyakran átkerülnek publicisztikájába; máskor a szemléletében bekövetkező változások hatnak a művek esztétikai arculatára. *A Sötétség*, *a Börtön*, *a Kántor József megdicsőülése*, központi gondolatát, a földkérdést és az egykét nemcsak szépíróként ábrázolja, hanem elméletben is kifejti. Az egykékérdésben 1927-ben *A hazugság öl* címmel röpiratot írt, illetve kiáltványt intéz Huszár Károlyhoz, a képviselőház alelnökéhez. Huszár azt válaszolta, Kodolányi segélykiáltására, az egyké orvoslására: „Mit gondol, ha néhány század huszárt helyeznénk az egykés vidékekre. Vajon nem lenne a áldásos következménye?” A népszaporulat kérdésében az aggodalom és az erkölcsi felelősség szavát először Kodolányi mondja ki. Illyés Gyula *Pusztulás* című Nyugat-beli cikke, Fülep Lajos tanulmányai majd azt a föltáró munkát folytatják, amit Kodolányi alapos tárgyismerettel, a tények drámai nyelvén, változást sür-

Vasárnapi Új Szó
(Pozsony) 1975. júli. 20.
29. 7. 11.

gető indulattal — bár helyenkint naí-
v, utópisztikus hittel — megkezdett.

★

Kodolányi neve már a húszas évek végén a Bartha Miklós Társaság tagjairól szóló detektívjelentésben a „baloldaliak” jegyzékének élén szerepel, *Illyés Gyulával és József Attilával együtt*. A társaság egyik vitáján Katona Jenő hozzászólása után feláll, és azt mondja: *„Az előttem szóló Katona Jenő igen szépen beszélt, de a kérdéshez nincs joga hozzászólni, mert halvány fogalma sincs a dialektikus materializmusról.”* Gellért Oszkár megjegyzi: *„A harmincas évek elején még hevesen vitatkozik a Nyugat-barátok Körében Babitscal, a dialektikus materializmus híveként.”*

Igen korán szocialistának vallja magát, s már a húszas évek elején kapcsolatba kerül a munkásmozgalommal, az illegális kommunista párttal. Katona Jenő szerint „ő volt a „gödi fészék” előadásainak szervezője.” A „gödi fészék” hivatalosan a szociáldemokrata párt felügyelete alatt tevékenykedett, de az illegálisan működő kommunista párt is beépült a vezetőségbe. A rendszeres testezés és természetjárás mellett szavalókórusokat szerveztek, előadásokat rendeztek, a Vörös Segélyre gyűjtöttek. A munkában számos mai ismert író, művész és politikus vett részt. Kodolányi Madzsar Józsefnek, a szocialista baloldal vezető egyéniségének csoportjában dolgozott. A bebörtönzött Pákozdy Ferenc védelmében írott cikke miatt „osztályelleni izgatás büntette és büntevő feldicsérésének vétsége” címén bíróság elé állítják. A Süllyedő világ új, 1965-ös kiadásában azt írja, hogy amint Fáy Árpád és Pákozdy Ferenc, maga is az illegális kommunista párt tagja volt.

1920 nyarán Bratislavába látogat, hogy találkozzék a csehszlovákiai fiatalok haladó mozgalmával, a Sarlóval.

★

Az emigrációban élő Barta Lajos 1929 nyarán Bratislavában Új Szó címmel kéthetenként megjelenő folyóiratot indít. Kodolányi itt Bartával is találkozik, s olvallalja a lap budapesti szerkesztését. *„A lap a felvidéki ifjúság mozgalmába kapcsolódva bele, és iránya progresszív, mondjuk: szocialista”* — tájékoztatja Várkonyi Nándort Pécsre küldött levelében. Cikket ír az Új Szóba, majd más szlovákiai lapokba is dolgozik. Többször járt Bratislavában, az ottani haladó értelmiség szerzői estet rendez neki. *„Én értetek vagyok és dolgozom, s nem magamért”* — írja. Bratislava a szabadság illúzióját kínálja számára. Délibáb című elbeszélésében öröklíti meg az Ősi Város képét, első pozsonyi utazását és Bartával való találkozását. *„Kiderül, hogy barátom — nevezzük Tapolcainak — rengeteget futkos, hogy soha rá nem ér, hogy nem olvas, nem ír, csak szerkeszt, levelez és adminisztrál, hogy délutánra randevúja van egy kávéházban egy hirdetői ügynökkel, de nem tudja, hogy melyik kávéházban, hogy egyszerre hétfelé kell tépni magát, és az ő vállán nyugszik az Ősi Város legnagyobb lapjának, s kiadóhivatalának minden gondja. Rossz jel, gondolom, ez ilyen nagy hűhót csinál semmiért. De azért annyira bánt a magam lustasága, léha semmittevése, lézengése, hogy már rágyújtani is alig merek, szégyenlem magam, amiért én kevesebbet levelezek, adminisztrálok és csak éppen hogy írok.”* Bratislavai utazásainak élményét dolgozza föl *Vilma három szerelme* című 1930-ban megjelent kisregényében is.

A közelmúltban jelent meg a Magvető Könyvkiadó gondozásában Tüskés Tibor Kodolányi Jánosról írott monográfiája. A szerző könyvében Kodolányi bratislavai, illetve a Sarló mozgalommal kialakult kapcsolatát is érinti. Könyvének fenti részleteit azért közöljük, hogy egyrészt ismertté tegyük a könyv adatait, másrészt felhívjuk a figyelmet a további Kodolányi-kutatás szükségességére és lehetőségére. Ugyanis hasznos volna, ha a még élő kortársak lejegyeznék Kodolányira vonatkozó emlékeiket, ha újabb dokumentumok kerülnének elő, s különösen a részletes feldolgozás és önálló tanulmány születne Kodolányi János bratislavai kapcsolatairól.

KODOLÁNYI JÁNOS EMLÉKEZETE

A Pécsi Akadémiai Bizottság VIII. Társadalomtudományi Szakbizottsága, a Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportja, valamint a Jelenkor Szerkesztősége 1975. február 17-én Tüskés Tibor: Kodolányi János című monográfiája (Magvető Kiadó, 1974.) megjelenése alkalmából a Pécsi Akadémiai Bizottság székházában nyilvános vitaülést rendezett.

Az alábbiakban a vitaülés teljes anyagát közöljük.

PÉCZELY LÁSZLÓ

Nem lesz könnyű dolgunk. Mai vitánk középpontjában irodalmunk egyik legproblematikusabb, életében, világnézetében, írói munkásságában legbonyolultabb, legellentmondásosabb egyénisége fog állni. Sok vitás kérdést idézett fel attól a pillanattól kezdve, hogy mint író szóra nyitotta száját. Szenvedélyes harcok kísérik végig egész írói pályáját, örvénylenek itt-ott ma is körülötte, s fognak gyűrűzni a jövőben, még jó sokáig, a most megvitatásra kerülő Kodolányi-monográfia ellenére, sőt talán annak következtében fokozott mértékben. Olyan író bontakozik ki az olvasó előtt az író műveiben, s Tüskés Tibornak munkásságát összefoglaló monográfiájában, akit nehezen lehet hideg fejjel olvasni, aki – talán túlzok, ha azt állítom – minden írónknál jobban vált ki igenlést és tagadást, korbácsol fel indulatokat az olvasóban.

De ez nem is lehet másképp: azok közé az írók közé tartozik, akinél ember és író, életpálya és írói életmű ritka mértékben jelent egységet, azonosítást. Próza- és drámaíró volt. Általában megszoktuk, hogy ezekben a műnemekben az író az objektív valóság mögé húzódik. Kodolányinál ez az objektivitás csupán látszat, „(...) számára az írás az önkifejezés, az önismeret eszköze (...) Íróvá válásának állomásai: az önismerés fokozatai”. Tüskés Tibornak ez a megállapítása mottója lehetne könyvének, de tömör idézete az egész Kodolányi-életműnek is. Az írói pálya irányát pedig maga az író summázta ebben a rövid mondatban: „Egyre mélyebben ástam magamat a tudatom mélyébe.”

De milyen is volt az az ember, aki az esztétikai közhelynek, az író és

101 – 126.

Baranyai Népművelés 1975.
júl. – dec., 3-4. sz.

1975. júl.-dec. 175

ember egységének oly felkiáltójeles idézete? Mindazok, akik ismerték, de mindnyájan, akik személyes kapcsolatba nem kerülhettünk vele, de művei sorát és életpályáját figyelemmel kísértük, tudtuk, s Tüskés Tibor könyve is erről győz meg: Könyörtelenül – tévedései ellenére is – következetes volt az igazság keresésében. A „könyörtelen” kitételt azért használtam, mert miközben az igazi és annak vélt igazságokat védte, a szenvedély tüzében nem tett különbséget barát és ellenség között. Közben jogosan és jogtalanul ütött sebeket, megsebezve egyszerre azokat, akiknek szánta, de magát is, aki osztotta őket. Kleist Michael Kolchaasa jut eszünkbe, akit egyetlen sérelme lavínává növe sodort az élet tragikus, önmagát emésztő, végül is elpusztító szakadékába. A tragikus, komor élet és a sorstól családi örökségként is determinált egyéniség láttára nemegyszer a görög sorstragédiák levegője érint meg bennünket. Szenvedélyesen vitatkozó, az igazságért mindent latba vető, senkit sem kímélő természete pedig a XVI. század prédikátorainak alakját idézi fel tudatunkban. De azért is, mert ő is megjárta az eszmék kanyargó útjait, de miként ők, nem opportunista helyezkedéssel változtatva álláspontját, hanem szenvedélyesen keresve az igazságot. Itt sem mulaszthatom el, hogy ne idézzek Tüskés Tibor könyvéből: „Keserűnek, összeférhetetlennek tartják. Megingathatatlan igazát kérlelhetetlen logikával igyekszik bizonyítani. Nem számol azzal, hogy sért, nem törődik mások érzékenységével. Legjobban maga csodálkozik, amikor hívei elfordulnak tőle, hajdani barátai ellenfeleivé válnak.” Így válik fokozatosan magányos szigetté, mely egyébként szokatlanul nagy számban sorakozik a magyar irodalom tengerében.

Ugyanakkor, ahogy másokkal, magával szemben is kérlelhetetlen, ha az igazságról van szó. Tévedései ellen később maga tiltakozik a leghevesebben. A *Süllyedő világba* került tévedéseiről ezt írja: „A halálom után netán elkövetkező kiadásba felvételüket megtiltom, és csak azt a helyes, igaz és hiteles szöveget jelentem ki autentikusnak, amit ebben a kiadásban vesz kezébe az olvasó.” Íme: a kérlelhetetlen kritika önmagával szemben is. Bár tévedett, de sohasem hazudott, nem helyezkedett. „Hazudni, szépítgetni nem akarok” – írja önmagáról.

S ezzel nemcsak emberi arculatára derül fény, az a meghatározója írói magatartásának is. Ha a magyar irodalomra érvényes az, hogy elkötelezett irodalom, akkor Kodolányi írói munkásságának *egészéről* állíthatjuk ezt. Egy időben semmit sem közöltek tőle, szinte rejtély, hogy éhen nem pusztult. Emellett betegségek emésztik szervezetét, már kézzel, majd villanygépen sem tud írni, volt idő, amikor teljesen kiesett az irodalmi életből, magára maradt, a Dante-i pokol legmélyebb rétegeit járta, mégis ezt írja erre az időre gondolva: „Dolgoztam, dolgoztam, dolgoztam magamra hagyatottan.” Azt mondják, a halálos betegnél apránként az összes szálak elszakadnak, amelyek az élethez kötik, teste még igen, de lelke, tudata már nincs velünk. Kodolányi szinte az utolsó pillanatig foglalkoztatták az élet kérdései. Honnan ez az emberfeletti erő? „En értetek vagyok és dolgozom, s nem magamért” – írja egy pozsonyi barátjának. S a többes második személyt hallva, a magyar népre kell gondolnunk: érte élt, neki áldozta tehetségét, eszét, akaratát, – tévedései is népe szeretetéből fakadnak – szinte a szó szoros értelmében, csaknem a költői kép eredeti értelmében érvényes rá Tóth Árpád gyönyörűen megfogalmazott ars poeticája:

*Mert ez – végső szent virtus: szegény
Magyar költő, bár félholtan is, költsön;
Hátha a magyar jövő szebben épül,
Ha szívünk vérét vakolatul venné:
Élénk, bús szimbólumná ekként szépül
A balladás Kőműves Kelemenné.*

Elsősorban ezért szeretem Kodolányit. Művei megjelenésükkel szinte egyidőben kerültek könyvespolcaimra. Bár magamban én is sokat vitatkoztam vele, mégis, ma is, legkedvesebb íróim közé tartozik. A 40-es években rajta és más népi írókon nevelődtek tanítványaim, tőle tanultak emberséget, igazságszeretetet, szigorúságot önmaguk iránt, s nem utolsó sorban tőle tanulták meg szeretni a hazát s a népet.

És még valami, ami miatt közel érzem őt magamhoz, s gondolom, minden pécsi és baranyai, s ami főoka annak, hogy a róla szóló monográfia vitáját itt, a Pécsi Akadémiai Bizottság székházában tartjuk, melynek egyik feladata a tudomány és a művészetek regionális problémáinak és jelenségeinek feltárása, s hogy a Pécssett megjelenő folyóirat, a *Jelenkor* szerkesztőségével és a Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjával karöltve rendeztük meg. Ez Kodolányi szoros kapcsolata Péccsel és Baranyával. Gyermekek- és ifjúkorának emlékei kötik Pécsváradhoz és Vajszlóhoz. Pécssett járt középiskolába, s gyakran tért ide vissza. A Várkonyi Nándor szerkesztette *Sorsunk* munkatársa, a Janus Pannonius Társaság társelnöke, részt vesz felolvasó ülésein. Szoros baráti és munkásságát megtermékenyítő szálak fűzik Várkonyi Nándorhoz, 1946 nyarát itt tölti barátjánál, s eközben tevékenyen részt vesz a város kulturális életében; 1955 őszén jelen van Pécssett a *Végrendelet* próbáin, s 1961-ben betegen, bénán még egyszer és utoljára bejárja szeretett szülőföldjét. Ez alkalommal írja: „Végzetszerű, hogy baranyai, pécsi ember s író vagyok, s az is maradok, ha nem élhetek is igazi hazámban (...) Gyermekek- és ifjúkoromban itt nyílt ki a szemem a magyar élet meglátására, s most, öreg fejjel, homályosuló szemmel ide térek vissza megint. (...) Testi életem Finnország és Akarattya között zajlott le, sokféle kanyargásokkal, de lelki életem Pécsvárad, Pécs és Vajszló között.”

De nemcsak az élet hajszálgyökerei kötik ide, hanem a részben tudatban élő, részben a tudat alá süllyedő világ egész írói magatartását, írói életművét meghatározó erő is. Intő példája egyúttal annak, amit manapság sznobizmusból sokan illőnek tartanak elfeledni, hogy a nagy írók mindig egy szűkebb táj talajából nőnek ki, onnan indulnak el, s a táj és népének élményeit lelkükből kitörölhetetlenül viszik magukkal egész életükön át úgy, ahogy Dante Firenzét, Petőfi az Alföldet s Kodolányi Pécsset, Baranyát s az Ormánságot. Kodály szavai e téren is érvényesek: „A fa koronája annál magasabbra nő, mennél mélyebben fúródik gyökere a talajba.” S csak így, magasra emelkedve lehet igazán látó szemmel szettekinteni a nagyvilágban.

Nem az én feladatomban, mégis szólnom kell arról is néhány szót, milyen hatást tett rám Tüskés könyve. Elsőül tárgyilagossága tűnik fel. Kritikusan megírt, az ember és az író gyengeségeit sem takargató, sőt azokat leplezetlenül feltáró vallomás. Nem egyszer válik nyilvánvalóvá, hogy az író időnként nem jó szeleket fogott vitorlájába, s ezek nem egészen tiszta vizek felé sodorták. Ugyanakkor az is kiderül a könyvből, hogy Kodolányinak mindig volt ereje, bátorsága tévedéseit becsületesen bevallani és korrigálni. De nemcsak

tárgyilagosan, hanem szépen megírt mű is Tüskés monográfiája: nem filológus (bár adatszerűség szempontjából is hiánytalan), hanem írói alkotás. Mily szépek, s mennyit mondanak például ezek a szentenciózus mondatok: „Mérget és könnyet csordított a sors Kodolányi poharába.” „A kút nemcsak a beléhullott tárgyakat őrzi, nemcsak a körülötte zajló életről vall, hanem a föléje hajló, a beléje tekintő arcokat is visszatükrözi.” Mikor olvastam, úgy éreztem, ez a könyv is „visszapillantó tükör”, csak most nem az író néz bele, hanem egy másik ember, aki azonban teljes azonosulásra képes az íróval. És még valamit sugall: Kodolányit vissza kell hozni a magyar irodalomba, s az őt megillető helyre állítani.

Végül engedjenek meg egy személyes vallomást. 1952-ben egy fiatal magyarszakos tanár kezdte meg pályáját a dombóvári gimnáziumban, ahol én akkor tanítottam, s túl voltam már pályám delén. Hamar megszerettem a tanítványait szerető, velük az előírt mértéken túl is foglalkozó s jó megérzésem szerint, az átlagon felülinek ígérkező tanárt. Egy év elteltével együtt jöttünk el ide Pécsre. Ezt azért mondtam el, hogy bevallhassam: mennyire kedves számomra a Tüskés Tibor könyvéről szóló vita megnyitása.

Mielőtt átadnám a szót az előadónak, engedjék meg, hogy külön is szeretettel és tisztelettel köszöntsem Várkonyi Nándort, az elmúlt félévszázadi Pécs irodalmi életének egyik vezető, kimagasló egyéniségét, Kodolányi János műveinek nem egyszer sugalmazóját, ösztönzőjét, az író nehéz megpróbáltatásai közepett is mellette hűségesen kitartó barátot.

CSÜRÖS MIKLÓS

Idestova hatodik éve nyugszik Kodolányi János a farkasréti kopjafa alatt, de a hullámnázás, amelyet emberi és írói megnyilatkozásai, élete és művei keltek, a legutóbbi időkig nem ült el, sőt újabb irányokban gyűrűzött tovább. Azok a szenvedélyes viták, szakítások, amelyeket Tüskés Tibor könyve elénk tár, az egyéniségének polarizáló hatásából eredő kényszer, mely mindenkiből pro vagy kontra állásfoglalást csikart ki vele kapcsolatban – küzdelmes élete után sem váltak el művétől; nemcsak az egykori hívek és ellenfelek, de az újabbak, a hívek hívei és az ellenfelek érveinek továbbmondói is a régi álláspontokból folytatják a csatát. Milyen óvatos körültekintéssel, körmönfont diplomáciával tudunk véleményt alkotni kevésbé bonyolult jelenségekről, röviden elintézhető képletekről is! De Kodolányi alkati szélsőségessége éppen a szélsőségeket, érzelmi telítettsége a heves szubjektivitást, szilaj szókimondása a végletes ítélkezést provokálja. Nem mintha a klasszikusok utókorát, az ernyedttudomásul vételt, a kötelező olvasmányok közé besorolást kívánnánk életművének; de félok, hogy a vitákból éppen a lényeg marad ki, a személyeskedő vagy pártoskodó hozzászólások elszakadnak attól, ami ezeknek az emócióknak egyedül értelmet ad: a könyvek sorától, az életmű tagadhatatlan sugárzásától. Aki csak egy „gyógyíthatatlanul sérült ember” arcát (Faragó Vilmos), vagy „az ellenséges, nacionalista, fajvédő” oldalra állt politikust (Nádass József) látja Kodolányiban, épp úgy eldobja magától megértésének kulcsát, mint a démonikus vonásait, az irracionálisnak tett engedményeit feledő eszményítőket, az elvakult apologéták.

Tüskés Tiboré az érdem, hogy néhány előzetes részlet-elemzés után portré-tanulmányával elmozdítja az ügyet erről a holtpontról, új lehetőségeket nyit meg a Kodolányi-ismeret életpeldolgozás számára, s mint jelképes alapkövet, mindjárt egy eredeti szempontokkal gazdag, a további kutatások során forrásként használandó kézikönyvet is a kezünkbe ad. A gordiuszi csomó megoldásának egyszerűségével teszi túl magát a Kodolányi-értékelők zömét megzavaró ál-alternatívákon. Egyszerre látja hőse alakját nagynak és visszásnak, egyszerre mutatja meg munkássága rangját és árnyoldalát. Az elfogulatlanság eme gesztusának önmagán túlmutató jelentősége is lehet. Lukács György írta 1946-ban a népi írók pesszimista történelemszemléletével vitatkozó tanulmányában, hogy a magyar kultúra tragikusan megtévedt alakjai „a forradalmi fordulatban is meg fogják tartani történelmi helyüket, bár esetleg más indokolásokkal, mint eddig”. Az első jelentős könyv Kodolányiról remélhetőleg ahhoz is hozzájárul, hogy Lukácsnak ez a gondolata a 20. századi magyar irodalomtörténet más kimagasló és ellentmondásos alakjainak megítélésében is érvényre jusson.

Vállalt föladatahoz képest Tüskés az életrajzra és a személyiségábrázolásra teszi a hangsúlyt, vagyis azt az objektív és szubjektív hátteret, alapot tárja föl beható részletességgel, amelyből a művek fölmerülnek, s amelyet – erősen introvertált hajlamú, önéletrajz-írói alkatról lévén szó – közvetlenül vagy áttételesebben tükröznek is. A biografikus és pszichológiai szempont alkalmazásának szükségességét Kodolányi esetében specifikus motívumok támasztják alá. Betegsége, tragikus családi komplexumai, megannyi találkozása a freudikus elfojtásoktól eltorzult, neurotikus lényekkel, pszichóanalitikai tanulmányai, alkotáslélektani koncepciója, vagyis tapasztalatai és elméleti kutatásai egyaránt a lelki realitások, a lélektani determináció kutatásának irányába indítják. Nem merő tudományos kutatásról, elvont teoretikus érdeklődésről van itt szó. Ahogyan némely írók ember- és világképében a biológiai elem túlsúlyáról, másoknál mondjuk a társadalmi-szociológiai indítékok vagy éppen az erkölcsi ítélkezés elsőségéről beszélhetünk, úgy Kodolányi szemléletének tengelyében a pszichológia helyezkedik el. Az emberi *lélek* titkainak megismerésére tör, s itt szándékosan nem az egzaktabbnak látszó *tudat* szót használjuk, mert felfogásában a lélek egyrészt tágabb, többretegű, másrészt pedig homályosabb, átvilágítatlanabb szféra a tudatosnál. Szerinte is – hogy kedvenc Petőfi-verséből idézzünk – „Virág az ember, melynek gyökere / Ott lenn van a pokolban.” Amikor Németh László a népi írói mozgalom mérlegét megvonó tanulmányában a nemességből vagy a középosztályból származó írók-költők „néprehangolódásának” indítékait nyomozza, Kodolányi vonzódását lényege szerint pszichológiai ábrázolja, életét nagy harcnak látja „az egészségesek világáért”, „a lélek hősi bukdácsolásának a test és az osztály kölöncein keresztül”. (*Két nemzedék*. 696.) Tüskés tehát már tárgya körülhatárolásával és választott módszerével az életmű egyik kulcskérdését, legsajátosabb vonását veszi célba, és e tekintetben is olyan, a korábbiaknál szélesebb alapok lerakását vállalja magára, amelyekre az esztétikai, poétikai, stilisztikai elemzések is bátran építhetnek.

A fények és árnyak tárgyilagos megkülönböztetése az emberi-írói jelentőség elismerésén belül, valamint az életmű genezisére, életrajzi és lélektani hátterére irányított figyelem, mint két alap-pillér hordozza Tüskés Kodolányi-felfogását, s rendezzi egységessé tárgyias megállapításait, megfigyeléseit, elemzéseit. Kodolányi személyiségének titkát, a további ellentmondásokat mint-

egy csírájában tartalmazó ös-ellentmondását „a keserű gyerekkor és ifjúkor” érzelmi kielégületlenségéből vezeti le. Alaptétele: „Ennek az életnek minden kegyetlensége és dühös acsarkodása tulajdonképpen mohó szeretetvágyat takar.” (174) „Kodolányi életének drámai magját a „rettentő bosszúérzés” és a „sóvárgó vágyakozás”, a szókimondó keménység és a szeretetre szomjazó érzékenység *együtt* alkotja.” (175) A pszichológiai kettősségnek a művek esztétikumára is kiható következményeit Tüskés pontosan érzékeli s bár a beható analízist ezúttal nem vállalhatja, értékelései éppen ebből a szempontból igen tudatosak és átgondoltak. A két érzület, a támadó keménység és a megértő nosztalgia szintézisének élményszerű egységében fogant műveket, a *Boldog békeidőket*, a *Süllyedő világot* kitűnő érzéssel különbözteti meg és méltatja melegebben azoknál, amelyekben akár a kiméletlen látás, a megbocsátani nem tudó részvétlenség, akár a gyermekkori ártatlanság nosztalgiaja, az egyszerűsítő idill szemlélete kerekedik felül. (Az előbbire a *Futótűz* vagy a kései *Vizválasztó*, az utóbbira a *Feketevíz* ismertetése lehet példa, még ha Antal Jánosnak a kötetben idézett túl-ideológizált, dogmatikus bíráltaival a *Feketevízről* nem is értünk egyet.)

A hipertrofikus érzékenység, bizonyítja Tüskés monográfiája, az életben, kapcsolataiban sérülékennyé, kiszolgáltatottá, kompenzációként kegyetlenné is teheti az embert, a művészetben azonban érték, művek ihletője-stimulálója lehet. „A sok visszafogott, ki nem élt érzés fölhalmozódik benne” – írja Kodolányiról (174) s a *Süllyedő világ* egyik valóban mélyen jellemző passzusát idézi: „érzéseim legmélyébe vájtam magam, szinte fulladásig” (175). Ezzel az önnön lelkébe vájó kíváncsi-kéjes érzéssel egybevág Kodolányi másokba pillantó tekintetének élessége, pszichikai képzelőereje: „jeleketek játszik el képzeletének színpadán . . . Átéli, amit mások tesznek, tudja, amit mások gondolnak, átérzi, amit mások éreznek . . . A történeteket tovább színezi, az eseményeket mozzanatról mozzanatra maga elé képzelem.” (26–27.) Tüskés – az író által megörökített gyermekkori epizódok kapcsán – az alkotói fantázia működését, Kodolányinak a valóságot továbbgondoló, értelmező, transzformáló eljárását írja le, képességét, hogy egyre mélyebbre ássa be magát, s egyre inkább azonosulva velük, hősei lelkébe helyezkedjék bele, szubjektív valóságukba.

Következik az előbbiekből, de érdemes külön kiemelni Tüskésnek még egy tételét, ti. hogy Kodolányi *művében* az is megváltódhat, ami életében tévesnek vagy balsikerűnek bizonyult. Ilyen alkatra „tisztító lehet az a kapcsolat is, ami negatív eszmékhez, szerencsétlen ügyekhez fűzte, gyümölcsöző lehet számára az a hatás is, amelyet olyan mozgalomtól kapott, amellyel később szembefordult. Gyakran negatív erők is pozitívan hatottak rá.” (255) Sokértelmű, sommásságában talán félreérthetőnek látszó megállapítás ez; de Tüskés számára semmiképpen sem arra szolgál, hogy a másutt bíralt tévedéseket elkendőzze, az ellentmondásokat elfeledtesse. Kodolányinak a szenvedésről meg a bűnről és bűnhődésről alkotott felfogása értetheti meg ezt a gondolatot; az a kereszténység eszmeikincseiből átvett meggyőződése, hogy „Minden jó és szép forrása a szenvedés és csak a szenvedés” (261) – persze a földolgozott, legyűrt szenvedésről van itt szó – s az a másik, hogy a hibák, bűnök magukban rejtik a büntetést s a lelkiismeretfurdalás kinja révén, Tüskés frappáns megfogalmazását idézve, „Júdás is beletartozik az üdvösségtörténetbe; a bűnnek is helye van a megváltásban” (217. l. még 189.). Itt a pályakép szerzője Kodolányi életművének egyik legmélyebb rétegében jár,

vádoló és fölmentő, kritikus és megértő attitűdjének közös gyökérzetét, ember-szemlélete ambivalenciájának forrását teszi szemléletessé.

Hogyan válik Tüskés kezében az életrajz kulccsá „az alkotások megismeréséhez és megértéséhez”? (173) Részint a személyiség jellemző jegyeinek magukban az író tetteiben, döntéseiben való megragadása, részint az életfordulatok és a művek közötti szorosabb vagy lazább kapcsolatok föltárása révén. A közvetlenül önéletrajzi fogantatású művekről szólván, a könyv tömören és pontosan igazít el életrajz és regény-cselekmény, Wahrheit és Dichtung összefüggése dolgában. Katalógus-szerűen elkülöníti a pécsváradi évek élményéből kinövő regényeket (27) azoktól, amelyek a Vajszlóban tapasztaltakra, a „néprehangolódás” meg az egyke világától való elborzadás ellentétes élményköreire épültek (33–34). Fölhívja a figyelmet a Püspökladányban átélt dolgokat, meg a Baranya szerb megszállása idejéből őrzött emlékeket regényesítő Kodolányi-művek önéletrajzi eredetére stb. Figyelemre méltó az a disztinkció, amelyet az autobiografikus művek két csoportja között megfogalmaz, s amely Kodolányi dokumentumszerű írásaival kapcsolatban afféle praktikus tanácsként, „használati utasításként” is megszívlelendő. „... Stilizált, életének tényeit jelképpé emeli, önnön életének mítoszát teremti meg” – írja az önéletrajz Kodolányiról. „Mindaddig, amíg az író a szépirodalom, a művészet szférájában mozog, előnyére szolgál a képzelet és a beleélés adománya, amikor azonban objektív történelmi tényeket ábrázol e módszerrel, könnyen jégre megy”. (172) Ezt a felismerést nemcsak a *Süllyedő világ* első megfogalmazásába belekerült s utóbb megtagadott részletek igazolják, hanem a *Visszapillantó tükör* némely szubjektív – bár „az író emberi-erkölcsi karakterére, szellemi-politikai nézeteire, írói hitvallására” igen jellemző s ezért értékes – visszaemlékezései, kortársi portréi is. Szellemes észrevétel, hogy Kodolányinál az önéletrajziság gyakran megtévesztő játékot űz az olvasóval, bujkál vagy álcázza magát; hogy „az önéletrajz kifejezett szándékával életre hívott munkái... teli vannak regényesített elemekkel” s viszont „kevés epikus ismerni, aki a legkülönbözőbb időben és tájon született hőseiben ennyire önmagát ábrázolná” (5–6). Hogy ez a szempont regény-analízisnek is kamatoztatható, azt a kötetben pl. a *Julianus barátról* szóló megjegyzések tanúsítják (160), de a kortársak még a mitikus időben játszódó *Vízözönben* is könnyűszerrel fedezhetnek föl önéletrajzi vonatkozásokat, vagy ismerhetnek rá neves modellekre.

De a történelmi regények összefüggése az író életével és korával bonyolult, fogas kérdés, amelynek csak mellékes elágazása a helyenkénti kulcsregény-szerűség, a játékos kikacsintás a kortárs olvasókra. A *Képek a magyar előidőkből*, valamint a *Regény és mítosz* c. fejezetekben Tüskés leleményesen jár el, amikor az életrajz és a művek ismertetése közé az írói világkép módosulásának elemzését iktatja be; a magyar történelmi tárgyú regények genezise nyilván csak a pángermán veszély és az „örök magyarság”, másképpen „a nemzethalál és az életöszön” (145) gondolat-kettősébből fejthető meg, az archaikus és bibliai mítoszokat újjáteremtő opuszokhoz pedig „a kozmikus világkép és az örök ember fogalma”, Kodolányi „fokozódó spiritualizmusa” ad kulcsot. Kodolányi reakcióját a háborúra, kiábrándulását a technikai civilizációból, nacionalizmussal érintkező magyarságféltését, mely utóbb a kultúra és az emberiség általános féltésébe csapott át, begubózását, világ előli elzárkózását a háború végén – mindezt Tüskés kiválóan érzékelteti, nem utolsósorban forrás-értékű dokumentumok bőséges közlésével. Az író leve-

lezésének Várkonyi Nándorral kivételes jelentősége van az említett folyamat értelmezése szempontjából. A *Sziriat oszlopai* Kodolányira tett hatásáról szóló levélrészletek persze nem helyettesíthetik a feltétlenül szükséges filológiai összevetést, de a levelezés Tüskés válogatta szemelvényei is kétségtelenné teszik, hogy Várkonyi – eredetileg kéziratban olvasott – műve döntő lökést adott Kodolányi fejlődésének, mintegy igazolta és véglegessé tette a nacionalizmustól való eltávolodását, meg a transzcendens értékek elismerésén alapuló, spiritualista eszmekör elhatalmasodását, s már a háború idején olyan világkép kialakítására inspirálta, amely a későbbi mitológiai és bibliai regényekben öltött művészi formát.

Az a mód, ahogyan föladatát felfogta és megoldotta, egyaránt dicséri Tüskés helyzetérzékletét és írói tapintatát. Kodolányi életművének egzakt, „végleges”, monografikus feldolgozására a tudománytörténeti feltételek még nem értek meg. A könyve számára választott műfaj, a dokumentum-anyag bősége, a lokális – baranyai és pécsi – meg a személyes, baráti-tanítványi-szerkesztői kapcsolatok rokonszenvesen szerény fölidézése, a közvetlen, inkább az esszé, mint a tudományos szaknyelv árnyalatait választó stílus és még sok minden tanúsítja, hogy Tüskés koncepciózus, de népszerűsítő eligazítást, s nem megföllebbezhetetlen szintézist akart nyújtani. Töredékes kommentárjainkból is kitűnt talán, hogy könyvét ez a józanul körülhatárolt, teljesített és megoldott feladat-vállalás teszi jelentős hozzájárulássá Kodolányi elhelyezése-megismerése ügyéhez. Az ilyen első összefoglalások ugyanakkor közvetett haszonnal is járnak, a kutatás további perspektíváira is kilátást nyitnak. Horváth János írja, hogy a szintézist megkísérelni „s legalább vázlatosan megvonni körvonalait már csak azért is szükséges, hogy hiányai kitűnően, kitűzessék a cél bizonyos még elvégzendő részlettanulmányok számára” (*Tanulmányok*, 25). Így a kutatás Tüskés úttörő munkájának már a kérdésföltevéseiből is új lendületet meríthet az elvégzendő feladatok, a további elmélyedést kívánó Kodolányi-problémák megfogalmazásához, s későbbi megválaszolásához.

Kodolányinak nemcsak az élete gazdag váratlan fordulatokban, – művészi fejlődésében is vannak merésznek tűnő kanyarok, hirtelen váltások. Ezek részben műfaji természetűek. Egészen fiatalon több verseskötetet publikál, s a lírai költőt csak a húszas évek elején hallgattatja el benne az ellenállhatatlan erővel feltörő epikus tehetség. Tüskés a kutatók közül elsőként kapcsolja be az életmű vizsgálatába a Kodolányi által nemigen emlegetett korai vers-írói pályaszakaszt, s a műfaji váltás megértésére is figyelemre méltó szempontot javasol. Talán kiegészíti véleményét annak az egyforma intenzitású, mégis eltérő minőségű befogadói élménynek az elemzése, ahogyan Kodolányi egyfelől Ady, másfelől Móricz Zsigmond monumentális életművével találkozott. Ady hatása alól nem tud szabadulni, első hallásra megbabonázza „jó, kemény, leütős ritmusa”, a versein borongó „vad, keserű bánat”, s később is – más népi írókkal együtt – Ady tanítványának vallja magát. Maga azonban, Tüskés elemzésének tanúsága szerint is, merőben másképpen versel; mintha Ady követésétől ösztönösen vagy tudatosan szellemi autonómiáját féltene. Móriczban viszont fölfedezi a folytatható mestert, róla szóló tanulmányai tele vannak olyan megfigyelésekkel, észrevételekkel, amelyeket alkalmazhat, külön világára is átvihet anélkül, hogy eredetiségét, hangja önállóságát veszélyeztetné.

A harmincas években a novellista elhallgatásának tanúi lehetünk, a ha-

talmas történelmi regények elszívják Kodolányi ábrázoló erejét a rövid, tömör, drámai felfogást kívánó témáktól. E váltást Tüskés a tematika meg az író „eszmei-szemléleti tájékozódása” oldaláról közelíti (143. old.). Az író szorongása és múltba „menekülése” azonban az éremnek csak az egyik oldala; a veszély fölmutatása, a nemzeti katasztrófa lehetőségének történelmi anyag általi példázása még mindig nem elég magyarázat ahhoz, miért foglalkoztatja Kodolányit ezidőtt előbb a trilógia, majd meg egy hatkötetes regénysorozat terve, tehát csupa monstruózus, ciklikus vállalkozás. Nem valamilyen absztrakt formai elhatározás, hanem az írói világnézet, történelem-szemlélet vájja ki magának ezt a széles és általában tartalmasan kitöltött medret. A tatárkori trilógiát a művek megírásának sorrendjében szokták tárgyalni (*A vas fiaival* kezdve és a *Julianus baráttal* végezve), holott rendkívül tanulságos az egyes kötetek összefüggéseit – a cselekmény, a hősök, a korszak-ábrázolás közös szálait – a valóságos történelmi sorrendben, Julianus évtizedeitől a tatárjárás kataklizmáján keresztül a sebek begyógyulásának Margit által szimbolizált koráig nyomon követni. Kiderülhet, hogy Kodolányi víziójának végső célja, jelentése, tartalma a *korszakváltás* megragadása a maga konkrétságában és bonyolultságában. Ha a ciklus elején (II. András uralkodása) megrajzolt állapotokat Margit és az idős IV. Béla korával hasonlítjuk össze, az átalakulás mind az ország megerősödése, mind a különféle etnikai elemek összeolvadása, mind a pogány reminiszenciákkal még erősen átjárt lelkiség átszíneződése, a keresztényebbé és európaibbá válás tekintetében szembetűnő. Van tehát „haladás” Kodolányi koncepciójában, a trilógiára nem jellemző az idő ahistorikus megmerevítése. De a viszonyok átalakulása, a magasabb rendű életforma kialakulása a mű ábrázolásában lassú, elaprózódó folyamat; az emberi természet, a szokások, beidegződések, a nemzeti jelleg, vallásos hagyományok stb. lassanként, ezer fékező és kitérítő tényezőtől akadályozva engednek csak a váltakozó időnek. A durva beavatkozásnak, a fejlődés erőszakos meggyorsításának, a szervesetlen átalakulásnak-áthasonításnak nem lehet tartós eredménye, sikere. A trilógia lényege szerint novella-ellenes formája: az önállóan látszó, külsőleg lazán, történetfilozófiailag annál szorosabban összetartozó regények kapcsolat-rendszere, a nemzeti és az egyéni élet drámai csúcspontjait a lassú, szerves átalakulásnak, az idő szabad szemmel nem is látható munkájának alárendelő szerkezet – szoros és szükségszerű kapcsolatban van az író evolucionista koncepciójával, önfegyelemre, önismeretre, a helyzet minden oldalának aggályos megvizsgálására figyelmeztető gesztusával.

Nevezhetjük-e fordulattal a nagyepikai formákra, történelmi tematikára áttérést Kodolányi pályáján? Ha igen, csak lényeges megszorításokkal. Tüskés már a korai elbeszélésekben „regény-szinopszisokat, zsugorított eposzokat” fedez föl (141); ismerteti a húszas években fogant, balzaci vagy zolai igényekre valló tervet, az I. világháború kitörése utáni tizenöt év tizkötetes sorozatban való feldolgozásának naiv – de az író belső „növésterve” felől nézve nem is olyan képtelen – célul tűzését. Figyelmeztet arra is, hogy a történelmi regényeit író Kodolányi drámáiban a húszas évek paraszti tárgyú elbeszéléseinek kegyetlen realizmusát folytatja. Ezt a szakadozottnak vagy kanyargósnak feltűnő pályát tehát nagyon is következetes belső logika szabályozza, a disszonánsnak látszó megnyilatkozásokról gyakran kiderül, hogy közös gyökérből erednek. S ez nemcsak esztétikai, műfaji kérdésekre vonatkozik, hanem a világnézetiekre is. Kodolányi eszmevilága nem ábrázolható

valaminő statikus, megállapodott rendszerként, hanem változó, alakuló folyamatként, amelynek legáltalánosabb s egyben konstans jellemvonását a racionális és irracionális tendenciák együttes jelenlétében, küzdelmeiben és dialektikájában ragadhatjuk meg. E döntő ellentmondásból vezethető le a húszas évek Kodolányi-műveiben kifejeződő kettősség: ingamozgás az anarchista antikapitalizmus és a tudatos forradalmiság eszméi között, ez ölt testet a freudizmust és marxizmust, valamint a vallást és értelmet szintetizálni próbáló törekvéseiben, innen érthető meg, hogy alapos szociológiai fölkészültsége ellenére hathattak rá a szellemtörténeti kultúrkör- és fajfelfogás bizonyos változatai. Tüskés jól érzékelteti az életmű egyes szakaszain belül a gondolatoknak ezt a dinamikus, belső világnézeti harcból született jellegét; „Messianisztikus, ‚vallásos‘ hittel veti magát a marxizmusba” – ezzel a mélyértelmű fordulattal jellemzi pl. a proletariátus ügyéhez, a szocializmus-hoz közeledő író magatartásának lelki rugóit. De ha ez így van, akkor nem húz-e a kelleténél élesebb cezúrát két pályaszakasz közé a *Boldog Margit* olyan interpretációja, amely szerint e mű írásakor Kodolányi már „feladja hitét a társadalmi-gazdasági átalakulás lehetőségében, a regényben az erkölcsi megtisztulás példáját mutatja föl”? Kodolányi soha, „legmarxibb” korszakában sem választotta el az erkölcsi és a gazdasági szférát, s főként nem ismerte el az utóbbi primátusát az előbbivel szemben. Idealistának vallotta magát, nem fogadta el, hogy „a kultúra a gazdasági rend ‚felépítménye’” volna, azt tartotta, hogy „csak lelkükben, erkölcsiségükben megtisztult, tökéletesebb, felsőbbrendű emberek vezethetik a forradalmat” stb. (*Súlyyedő világ*, 542). A szocializmussal kapcsolatos várakozásai és kritikai szempontjai egyaránt összefüggenek világnézeti idealizmusával. A húszas-harmincas évek fordulóján, a mozgalmi élet korántsem veszélytelen romantikáját megízelve, a népi tömegek felszabadulásába vetett hit erejében bizakodva, s egy külső és belső okokból elzárkózó, szűkítésre, dogmatizmusra hajló mozgalommal találkozáva, ennek a tág horizontú idealizmusnak a talajjáról találó és irányában progresszív jellemzését adhatta a „szocializmus állásának”. A baloldaliság gyermekbetegségére figyelmeztető, a munkássajtóban Nagy Lajosért, Móriczért kiálló, a Bartók és Kodály képviselte zenei irányzatot megvédő-propagáló Kodolányinak nemcsak a szocializmus-hoz való csatlakozása számon tartandó, hanem a tágulás, a gazdagodás szükségességét kiemelő kritikai megnyilatkozásai is. A szakítás után, még a II. világháború éveiben sem ennek a kritikának a világnézeti tartalma változik meg gyökeresen, csak éppen a mozgalomtól eltávolodva hideggé, kíméletlenné, egyoldalúvá válnak Kodolányi vádjai, s a kapitalizmus meg a szocializmus technikai, civilizatorikus alapjainak azonosságából kiindulva, tévesen következtet a két társadalmi rendszer világképének, erkölcsi koncepciójának, a válságerő s a háborúért viselendő felelősségének azonosságára. – Hasonló a helyzet magyarság-féltésének nacionalisztikus árnyalataival kapcsolatban is. József Attila bírálatát mindenki ismeri Kodolányinak az Új Szellemi Front vitájában elfoglalt álláspontjáról, Tüskés is úgy tartja, hogy „politikai nézeteknek ellentmondásai, tragikus tévedései először itt ütköznek ki a legvégletesebben” (115). De az ördöggel való szövetkezés „erkölcsileg aligha igazolható elve” nincs messze attól a véleményytől, amelyet a húszas évek bátor, forradalmi hangú publicistája *A hazugság ő!* c. memorandumban vallott magáénak: „mindent meg kell valósítani az életben, ami a nemzet megerősödéséhez vezet, akár keresztényszocialisták, akár kommunisták, akár zsidók

s akár katolikus püspökök próbálták ki eredményességét” stb. (*Baranyai utazás*, 41). A nézetek kontinuitása itt is nyilvánvaló; ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy más politikai konstellációk között, más vitapartnerekkel szemben hasonló gondolat ugyanazt jelenti és ugyanolyan értékelést érdemel. Csupán az életmű szakaszosságán túl, belső egységét, az állhatatlannak tartott Kodolányi gondolkodói (és művészi) következetességét szeretnénk hangsúlyozni és újrakezdései mögött az állandó tartalmak jelenlétére figyelmeztetni.

„Kevés műveltebb kortársunk volt, mint Kodolányi János” – idézi Tüskés, egyetértően, Cseres Tibor nekrológiáját (254). Fontos, alapos mérlegelést érdemlő szempont ez az életmű értelmezéséhez. Micsoda könyvtár és micsoda olvasottság bátorította föl Kodolányit, hogy pedagógiai, szociológiai, lélektani, esztétikai, hungarológiai, etnológiai, régészeti, történettudományi, néprajzi, nyelvészeti, zenei, képzőművészeti, vallási és filozófiai kérdések gamadához szóljon hozzá előadásokban, levelekben, cikkekben, beszélgetésekben. Hogy szakemberekkel vitatkozzék szakterületükbe vágó kérdésekről, vállalva a kiutasítás kockázatát féltékenyen őrzött berkekből (l. nyelvészeti problémáit). Ahogy regényeiben apró tények, finom megfigyelések, részletek halmazából épít föl monumentális szerkezeteket, gondolkodásmódját, észjárását is jellemzi az adatokkal való már-már tudóskodó bibelődés, meg a merész logikai kapcsolatteremtés, a szárnyaló fantázia kettőssége. Ez a tudásvágy, ismeretvágy nem valami magánérdekű, írói hivatásától különválasztható passzió nála. A művész feladatának tartotta, hogy választ tudjon adni a közösség és az egyes ember kérdéseire, ne térjen ki a közérdekű problémák elől illetéktelenségének álszerű hangoztatásával, ahogyan ez manapság, a „tudós tudatlanság” attitűdjének térnyerése idején meglehetősen általánossá vált. S publicisztikáját még közvetlenebb kapcsolat is fűzi írói tevékenységéhez: ugyanazon gondjait, vélekedéseit, érzéseit írja meg a kétféle műfajban, Tüskés megfogalmazása szerint: „amit regényírás közben művészi intuícióval érzékel, cikkekben, tanulmányokban siet közzé tenni” (145). Ha valaki feldolgozza egyszer Kodolányi újságírói tevékenységének s az írásait közlő lapokhoz, folyóiratokhoz fűződő kapcsolatainak történetét, az regényszerűen izgalmas, kor- és művelődéstörténeti érdekű adalékokban bővelkedő anyaggal fogja magát szembetalálni, s korántsem tévedhetetlen, de enciklopédikus felkészültségű és ritka szuggesztivitású közíróval ismerkedhet meg, aki – mint az egykéről szóló cikkek kapcsán s másutt Tüskés is sugallja – nem egy létfontosságú kérdésben az elsők között s a zsurnalizmus szintjét jóval meghaladó felelősséggel, hitellel mondott ki a közvélemény felrázására hivatott igazságokat.

Műveltségének, olvasmányainak áttekintése mégis elsősorban szépirodalmi életműve értelmezése és elhelyezése szempontjából nélkülözhetetlen. S itt még csak nem is azokra a hálás, ám a szakirodalomban szinte következetesen mellőzött filológiai feladatokra célzunk, amelyeket a történelmi, biblikus és mítikus regények forrásainak tisztázása meg a felhasználásukkal kapcsolatos kutatások kínálnának; hanem Kodolányi ízlésének, a példaként vállalt művek körének, az elbeszélő módszereit inspiráló irodalmi és művészeti mintáknak a kérdéskomplexumára. A világirodalmi analógiák közül Tüskés kettőt hangsúlyoz nyomatékosan: a társadalmi regényekben Mauriac, a biblikus tematikában Thomas Mann világát érzi rokonnak a Kodolányiéval. A magyar próza történetében ahhoz az úthoz köti hőse pályáját, amely

„Eötvöstől, Kemény Zsigmondtól Móricz Zsigmondon át vezet” s amelyen végül „a regény és a mítosz összekapcsolásával” lép túl (262). Ezeket a bár nem kifejtett, de jogos, igazolható összehasonlításokat bizonyos tipológiai egyezések jelzésének tekinthetjük, amely azonban nem teszi fölöslegessé a Kodolányi vonzásai és választásai körébe tartozó más életművek számbavételét, a francia Rousseautól Flaubert-ig, a német Stormtól Heinéig, az angol Dickenstől Mark Twain-ig, a skandináv Strindbergtől Hamsun-ig, a finn Sillanpää-től Mika Valtariig és így tovább; honfitársai közül Móriczon kívül csodálója volt Kosztolányinak és Krúdynak, Tersánszkynek és Nagy Lajosnak, Tamásinak, Illyésnek, Németh Lászlónak, fölfedező kritikát írt Gelléri Andor Endréről, Veres Péterről, Szabó Pálról. E nevek bármelyikénél – s még sok más ide vonható iróénál – elidőzhetnénk, firtathatnánk az adaptáció jellegét és mértékét. Közös jellemzője a Kodolányit vonzó és ihlető műveknek a szórakoztató anekdotázástól távol eső, a művészet emberi hivatását mélységes komolysággal vállaló magatartás; s jellemző e hatások sokfélesége, változatossága is: aki ennyire különböző mintaképeket érez közel magához, az a módszer, a technika dolgában a változatosság és rugalmasság híve, átvesz szerkezeti, cselekmény-bonyolítási megoldásokat, de lehetőleg ritkán ismétli s mindig közlendőjéhez, tárgyi-alanyi élményéhez idomítja őket. Igazából mást, mélyebb sugallatokat figyel a klasszikusok és a kortársak nagy alkotásaiban.

Hogy mit? Végére hagytuk Kodolányi két döntő esztétikai, sőt az esztétikumon túl is mértékadó élményét, ideáljait, amelyekhez újra meg újra visszatért s Anteuszként erőt merített belőlük: a 19. századi orosz irodalmat, valamint a Bartók–Kodály féle zenei népiességet. Tolsztoj és Dosztojevskij ellentétének és egységének szemlélete-élménye egész látásmódját, lelki habitusát meghatározza: az objektivitás, a pogány egészség és ártatlanság, az időtlenség vágya ill. a „szubjektív életérzés”, a bűn és szentség között hánykodó kereszténység, a végesség valósága – mint két pólus, dominálja világmépét és esztétikai törekvéseit. A „szent” orosz irodalmat példának tekintik a nagy metafizikai kérdések szüntelen ostromlásában, a társadalomkritikai és a misztikus-vallásos szemlélet sajátos összeszövődésében, valóság és szimbólika, külső és belső realitás határainak elmosásában, s nem utolsósorban a nemzeti-etnikai sajátosság és az egyetemesség páratlan szintézisében, abban, amit a bartóki zene legnagyobb csodájának is érez. Az orosz regény és a bartóki szintézis mint eszmény vagy modell, rendre ott bukkan föl a 20. századi magyar kultúrkritikában, ahol a legnagyobb az igény a provincializmus leküzdésére, a nemzeti alapú nagy egyetemes művészetre. Így Fülep Lajosnál, akinek fájdalmas diagnózisa szerint irodalmunk azért nem tudott oly soká kivergődni lokális jelentőségéből, mert hiányzik belőle „a nép lelke legmélyebb rétegeinek megragadása egyfelől, s az emberi szellem legvégső kérdéseinek vizsgálata, a filozófia és metafizika, másfelől” (*A művészet forradalmától a nagy forradalomig*, II/170). Majd Németh Lászlónál, aki Tolsztoj inasaként vagy a „magyar műhelyről” értekezve hasonló tanulságok felé tör s Kodolányi vállalkozását is szuggesztív érveléssel sorolja be irodalmunk bartóki vonulatába: „a kitűnő realista író... biztos birodalmát elhagyva egyre mélyebbre száll a magyarságba, aztán az Európa-alatti emberiségbe, mint akinek valami elfeledtet kell a maga, majd a nemzet emlékezetébe visszahozni.” (*Kiadatlan tanulmányok*, II/200). Ebben a megvilágításban Kodolányi magányosnak látszó életműve a magyar kultúra egyik nagy

kollektív föladatahoz és műhelyéhez csatlakozik, olyan hiányérzet megszüntetésére, sóvárgás betöltésére tesz kísérletet, amely közös ügye irodalmi és nemzeti önismeretünknek. S ugyanez a távlat fedi föl teljes mivoltában Tüskés Tibor munkájának jelentőségét, hogy először mutatta meg méltó tükörben „a század magyar prózairodalmának egyik legjelentékenyebb, leg-egyénibb, legellentmondásosabb alakját” (5).

VÁRKONYI NÁNDOR

Bizonyára sokan tették le Tüskés Tibor Kodolányiról írott könyvét avval az érzéssel, hogy becsületes munkát olvastak el. Becsületességen persze nem a téma elfogulatlan, tárgyilagos, szenttelen kezelését értem, – ezek elemi követelmények, bár korántsem érvényesülnek mindig. A becsületes írói munka alapvető követelménye, föltétele a tiszta szándék, mely mellétekintetek nélkül a csupasz igazságot keresi, és a föllet igazat hiánytalanul kimondja, ha hátrányos a művében szereplőkre, sőt reá, a kimondóra nézve is. Viszont nem enged a maga igazából akkor sem, ha ellentétbe kerül úgynevezett tekintélyek nézeteivel, ha szembefordul a közvélemény ítéletével. Röviden: ha vállalja az igazmondással járó ódiomot.

Ez a kritikai magatartás egyben annyit jelent, hogy a szerzőnek éppoly szigorú és szakadatlan kritikát kell gyakorolnia saját magával szemben, mint aminővel könyve „hősét” bírálja. Más szavakkal: patikamérlegre kell tennie, vajon igazságot kereső és ítélkező munkája megfelel-e azoknak a követelményeknek, melyeket a bírált személy elé állít.

Nehéz feladat ez egy olyan szélsőségek közt száguldozó, ellentmondásos, etikailag ingatag alkotó egyéniség esetében, mint Kodolányi János, kinek rendkívüli termékenysége, viharos közéleti működése és nagyszabású tehetsége sokféle, egymásnak ellentmondó ítélkezésre ad alkalmat, sőt jogot is aszerint, hogy a kérdéshalmaz melyik mozzanatára helyezzük a nyomatékot.

Tüskés Tibor könyve az első kísérlet a szerfölet bonyolult „Kodolányi-kérdés” koncepciózus megoldására. Vagyis kísérlet, hogy anyagát rendszerezve és kellő szemszögből tekintve, jusson el az összegező végeredményhez.

Hogy Tüskés munkája a kritikai magatartás első számú követelményének, a becsületességnek megfelel, az egész könyv bizonyítja.

Ahhoz, hogy a bíráló munka második számú igényét, a rendszerezést kielégítse, kellő áttekintéssel kell bírnia az anyag fölött. A könyv bevezetése hiánytalan áttekintésről tanúskodik: ez a két nyomtatott lapnyi szöveg tömör jellemzése Kodolányi egyéniségének és életművének, csupa telitalálat, amit az ellentétek párosításával, egymás mellé állításával ér el. S ezáltal elárulja módszerét is: a dialektikát. Ez ösztönös lelemény, de korántsem véletlen: Kodolányi végletek közt hánykolódó, negatív és pozitív indulatoktól fűtött lény maga a megtestesült dialektika. A pozitív értékekkel szembeforduló negatív indulat összecsapása az általuk ihletett műben minőségileg új művészi értéket teremt. De ugyanígy fordítva is: a szép, jó és igaz indulata támad a rossz csábításai, sugallmai ellen, s győzedelmeskedik. A képlet ugyanaz marad: tézis – antitézis – szintézis. Ez Tüskés módszerének képlete is, ítélet-alkotásának alapvető formulája. Egy példa: Kodolányi „összeférhetetlen-

ségének, izgágaságának nem a nagy jellem, nem a következetesség, nem a soha meg nem alkuvás, a törhetetlen elvhűség a rugója, hanem egyéniségének ellentmondásossága, nehéz természete. Ami életművének maradandó része, az ennek transzponálása, az indulatokon vett győzelem.”

A mondottakból következik elemzésünk harmadik tétele: a szerzőnek, hogy rendszerezhesen és módszert alakíthasson ki, birtokolnia kell anyagát: elvben a teljes életanyagot, gyakorlatilag a feltártat és a személyesen, alkalmas feltehetően. Tán mondani sem kell: Kodolányi életének és munkásságának teljes anyaga koránt sincs felkutatva még, s ehhez a feladathoz egyetlen ember ereje és ideje aligha lenne elég. Példátlanul tevékeny és mozgékony egyéniség volt, szüntelenül izgatta a becsvágy, hogy mindenütt jelen legyen, minden kérdésről véleményt nyilvánítson, és lehetőleg irányítsa a megoldást. Évekig működött mint újságíró, ontotta a névvel jegyzett és névtelen cikkek százait, igényesebb tanulmányait folyóiratokban tette közzé, ám mindebből csak két-három kötetre valót gyűjtött össze és adott ki maradandó formában. Ezenkívül széleskörű levelezést folytatott olvasóival és híveivel, és pedig programszerűen, céltudatosan, hogy ezen a módon is elmélyítse kapcsolatát velük, és terjessze eszméit. De valószínű, hogy ennek a dzsungelnek földterítése aligha fogja lényeges, új vonásokkal bővíteni a képet, amelyet Kodolányiról ma megrajzolhatunk; némely árnyalatot sötétebbre fest, más halványít majd, de hozhat meglepetést is.

Mindaddig, míg ez eldől, egyetérthetünk Tüskés egyik kritikusával, aki szerint könyve „megbízható kalauz egy bonyolult életműhöz”. A törzsanyagot birtokolja, ez természetes, s a feltárható dzsungelből is beledolgoz annyit, amennyi szervesen hozzátartozik. Ez nem volt könnyű penzum: Kodolányi – írja Tüskés – „1927-től 1933-ig – a *Nyugatot* és a napilapokat, a *Pesti Naplót*, a *Magyarországot* és a *Szabadságot* nem számítva, hová több-kevesebb rendszerességgel dolgozik – több mint tucat különféle irodalmi folyóirat munkatársa. Felsorolni is hosszú azokat a lapokat és antológiákat, ahol írása megjelenik: *Pandora*, *Horizont*, *Élőszó*, *Együtt*, *Új Magyar Föld*, *Századunk*, *A Toll*, *Új Szó* (Pozsony), *Napkelet*, *Korunk* (Kolozsvár), *100%*, *Forrás*, *Kritika*, *Front*, *Itjú Szívekben Élek*. Az említett lapok egy részében nemcsak publikál, hanem szerkesztésükben is részt vesz.” Ez a röpke felsorolás jól szemlélteti Kodolányi hajdani nyüzsgését, de egyúttal Tüskés lelkiismeretes, bűvárló szorgalmát is. A szorgalom azonban nemcsak új anyaggal bővíti a kutatás területét, feldolgozásával automatikusan felrajzolja Kodolányi izgékony működésének hátterét, az egykorú irodalmi élet főbb vonásait is.

De lássuk, hová vezet a kalauz! Már az első lépéssel megdöbbentő helyre: „a pokol tornácára”, írja a szerző, valóban túlzás nélkül. Ott élnek a Kodolányiak, egy elátkozott család, mint Jókai mondaná. Az író nagyapjával kezdődik a bomlás: testvérbátyja és egyik leánya öngyilkos lesz, a másik leány megszökik egy katonatiszttel, és nyoma vész. A többiek története is kisiklott életek, szerencsétlen házasságok sorozata. A család széthull, tagjai nem ismerik egymást, s ha igen, közönyösek, sőt gyűlölködők.

Ha egy család dekadenciába esik, széthull, és tagjaiban az életellenes tulajdonságok kerekednek felül, annak okait kibogozni nehéz, talán lehetetlen, s ezúttal fölösleges is. A szerző megelégedhet a tények felsorolásával; feladata avval a megállapítással kezdődik, hogy az író egy ilyen, már nem is bomló, hanem bomlott családban lát napvilágot. Noha korán kiszakítja magát e boldogtalan környezetből, szabadulni mégsem tud tőle, emléke átok-

ként kíséri élete végéig. Alig van elbeszélő munkája, melyben közvetlenül vagy áttételesen nem vonultatná föl ezeket az erkölcsi nyomorban tengődő embereket – apát, anyát, mostohát, testvért –, kiknek legfőbb bűne, hogy „nem tudnak szeretni”, mint egyik regényének címe mondja. Utolsó nagyobb szabású műveiben, a *Vizválasztó*ban és a *Békák tavá*-ban festi róluk a leg-sötétebb, a valóságtól már végképpen elrugaszzkodó képet (1959 körül).

Itt fölvetődik a kérdés, vajon örökölte-e és mennyiben Kodolányi ezeket az életellenes, dekadens családi vonásokat, és ha igen, mennyiben hatottak magatartására, írói munkájára, volt-e, ami ellensúlyozta őket, azaz röviden és kíméletlenül kimondva: bomlástermék-e ő maga is? E kérdés kissé bővebb elemzését várnánk, mint amit Tüskés nyújt. Pontosán megállapítja ugyan, hogy ezek a negatív tulajdonságok megvannak Kodolányi jellemében, érvényesülnek emberi és írói magatartásában, sőt a szenvedély fokán mutatkoznak, és éles kritikával mond ítéletet róluk: „... az író föl-föltörő indulata, a megértésnek résnyi helyet sem hagyó elutasítása minduntalan kérdéseket is fakaszt az olvasóban: Ebben a kíméletlen igazságkeresésben nem szenved-e csorbát maga az emberi és írói igazság? A gyűlölet, mellyel alakjait ábrázolja, nem tette-e az írot is rideggé az emberek iránt? Nem vált-e maga is olyanná, aki a hibát nem tudja megbocsájtani?” S nagyon a helyén idézi Kodolányi vallomását: „Mióta az eszemet tudom, mindig megvolt az a keserves tulajdonságom, hogy érzéseim legmélyébe vájtam magam, szinte a fulladásig.” Ez magyarul annyit jelent, hogy érzéseit akarattal szította szenvedélyessé. Tüskés pedig a *Vizválasztó*-val kapcsolatban rámutat az elfajult szenvedélyesség következményeire: „Ezt a fulladást a *Vizválasztó*-ban már az olvasó is érzékeli, s a gyűlöletet már-már elviselhetetlennek tartja. Tudja, hogy a tehetség, a génusz néha konokság, keménység, kegyetlenség. De a regény után aggodalom támad benne: Nem ásott-e az író az emberben oly mélyre már, hogy alakjainak megbocsátani sem tud? Vajon a rossz gyűlölete, az etikai tisztaság és az igazság tisztelete nem nőtt-e benne akkorára, hogy a részvétnek helye sincs már?” Tüskés ítélete cseppet sem szigorú, inkább kíméletes: az írot, sőt már a tíz évvel korábban írt *Boldog békeidők*-ben, nem az etikai tisztaság igénye vagy az igazság keresése inspirálta, hanem a gyűlölet-sugallta bosszúvágy, képzelt sérelmekért. (Magam, noha Kodolányinak barátja voltam és edzett könyvfaló vagyok, megvallom, a *Vizválasztó*-t nem bírtam végigolvasni.)

Mondom, ezen a ponton tüzetesebb elemzést várnánk, mert itt lelhető meg a Kodolányi-kérdés kulcsa. A megoldó szó: a szenvedélyesség. Kodolányi emberi magatartását és írói alkotó munkáját az érzelem lélektanának törvényei irányítják. Az érzelem mindig meg van győződve a maga igazáról, mindig pontosan tudjuk, miért szeretünk vagy gyűlölünk, örülünk vagy bánkódunk, jókedvűek vagyunk vagy bosszankodunk, és így tovább, végig az egész skálán. Ezért tévedhetetlen az érzelmek logikája. Az érzelmek uralma alatt álló ember *abból indul ki*, hogy igaza van, tehát mindig igaza van. Ha aztán valaki olyan beretvaéles elméjű, mint egy Kodolányi János, szükség esetén pót-okokat konstruál, hogy igazát legyőzhetetlenné tegye. Ennélfogva mindig teljes joggal és szenvedélyesen szeret vagy gyűlöl, és ha okát érzi, szenvedélyesen sértő modorban szakít legjobb barátjával. Sőt szakít sajátmagával is; ha valamely érzelmi állapota megváltozik vagy ellenkezőjére fordul, megtagadja; ha nagyon megszorul, egyszerűen meg nem történtnek nyilvánítja, s ezt el is hiszi. Lényeges, hogy mindenkor mindenben meg van győződve

a maga igazáról, melyet „az” igazsággal azonosít. Ezért képes az önkritikára, melyet persze szenvedélyesen eltúloz, jól tudva azt is, hogy ezáltal tompítja a jogosult kritika életét. Végül itt van a magyarázata ideológiai, politikai és egyéb pálfordulásainak, amelyek miatt egy időben kaméleonnak nevezték. Voltaképpen jogtalanul, mert csupán érzelmei változtak, mindig őszintén, ha balutakra terelték is; de sohasem igyekezett önös érdekeit szolgálni velük, vagy megnyerni a hatalom pártfogását. A külső okokat tágas körben kereshetjük, a moszkvai platformtól kezdve – amely József Attilát, Háy Gyulát, Illyés Gyulát, Kodolányit megbélyegezte és kitesztotta a munkásmozgalomból –, a hazai statáriumig, amely kötéllal fenyegette ugyane mozgalom részvevőit. Tüskés ezekre az indítékokra utal, s kétségtelen, hogy mindkét részen estek hibák, de az vesse az első követ, aki sohasem tévedett. Hitem szerint azonban a döntő ok belső, érzelmi természetű volt: Kodolányi csalódott az emberekben, irányzatokban, mozgalmakban; a nagy nyüzsgés visszahatásaképpen kiábrándult a közéleti szereplésből, és jutalmazóbb tevékenységet keresett.

Tüskés pontosan rögzíti a fordulat idejét: „1933 táján egy korszak zárul le Kodolányiban – írja. – Az elmúlt évtized írói pályájának igen tevékeny és mozgalmas szakasza, a tájékozódás, a kapcsolatteremtés, az írói-szellemi érés ideje. Helyét keresi a világban, a társadalomban, az irodalomban. Nagy tervek foglalkoztatják. Tíz év alatt irodalmi elismerést vív ki magának. Különböző, egymásnak ellentmondó eszméket fogad magába...” És felsorolja: volt anarchista, antikapitalista, szocialista, végzett illegális pártmunkát, majd szakított a mozgalommal vagy az vele, végül a meginduló népi irányzat felé fordult. Ekkor elsősorban magyar akar lenni, mert már a pályában az volt, a többivé csak később lehetett. A magyar múlt felé fordul tehát, s írni kezdi történeti regényeit.

Könnyen gondolhatnók, hogy csalódásai elől keres menedéket egy idillikusnak látott múltban, s ez részben igaz is. De valójában és elsősorban saját rosszabbik éne elől menekül, vagy mondjuk így: keresi a jobbikat. Itt lép föl döntő módon az alkotó tehetség az öröklött bomlásztó tulajdonságokkal szemben, s itt érzük tetten a dialektikát, mint változtatja pozitívvá a negatív hatóerőket. Figyeljük meg: egyszerre megszakad a riasztó ormánsági regények sora, abbamarad az erkölcsi nyomorban sýnlódó családi életek rajza, eltűnnek látókörünkéből mind, „akik nem tudnak szeretni”. Kodolányi hátat fordít ennek a sötét, reménytelen környezetnek, olyan tájakat keres, amelyeket szeretni lehet s ahol tudnak szeretni az emberek, mert szüksége van rá, hogy szeretni tudjon. Elutazik Suomiba, ahol – előre tudja – egy ideális társadalmat fog találni, pontosan olyat, aminőre szüksége van. Visszatér népe letűnt gyermekkorába, az eldugott ormánsági kis faluba, melynek lakói olyan mesebeli boldogságban élnek, amilyenek vágyálmaiban képzeli, s amelybe beleálmodhatja a maga elveszett gyermekkorát.

A *Vas fiai* „hőse” még maga a nép, belőle szakad ki s fut szertesztét a hét parasztfiú, és bejárja a nagy magyar világot. De a nagy magyar világ már elvesztegette az őshaza erőt és biztonságot adó rendjét, idegen, ellenséges világba keveredett, amelybe a népet jelképező hét fiú közül hat belevész, s az életet csak a hetedik nyeri meg, akit a sors visszasodor eldugott szülőfalujába, mely még őrzí a gyermekkor békét és harmóniát adó rendjét. Ebből a világból nőnek ki a nép igazi hősei, a példamutató eszményképek: a királylány, aki levetkezi világi javait, mint a *Végrendelet* ormánsági öreg-

asszonya, akinek „a mennyei Atya megvilágosította elméjét, s akit sem az ég, sem a föld be nem fogad, míg el nem osztogatja mindenét”. A népből nő ki Julianus barát, ki egyenesen a boldog bölcsőházát keresi és találja meg a teljes lemondás, pőre eszmévé tisztulás és mondhatatlan szenvedések árán. Ezután még mélyebbre ás a múltban és a saját lelkében: a keresztény és pogány magyarság ütközéséig, melyet István király és Koppány vív meg a történeti tények szerint, de Kodolányi szemében jelképesen is: az Európába illeszkedés mentette meg a nép életét, de az Ázsiából hozott örökség tartotta fenn. Ez az ő kedves eszméje, az „eurázsiai gondolat”, melynek eposzát az *Emese álma* című trilógiájában kezdte megírni, de az utolsó rész befejezését megakadályozta a világháború katasztrófája.

És talán egy más mozzanat is: a véletlen még ősbib és egyetemesebb hagyományok távlatait nyitotta meg előtte, a mítoszokba vesző korokét, melyekben az ember nemcsak önmaga és környezete, földi világa közt tudott harmóniát teremteni, hanem beilleszkedett a Mindenség, a Kozmosz rendjébe is, engedelmeskedett törvényeinek, s rítusaival ma már nem ismert biztonságot teremtett életében. A Gilgames-regényekben a természet erőivel küzd az ember, de mind a király, mind a nép elbukik, mert megszegi a Kozmosz törvényeit. A Mózes-regényben a vezér elbukik, de oly törvényrendet teremt, mely megmenti a népet; végül Jézus Krisztus önfeláldozásával beteljesíti a törvényt, és megmenti az emberiséget.

De ne felejtjük, hogy ezek a hatalmas áradású, népeket, eget-földet mozgó eposzok mindig kettős jelentésűek: egyfelől szabályos regények, melyekben az író úgy ábrázolja ama régi korokat és embereit, ahogyan dús alkotó fantáziája, a mitikus hagyományok vagy a történeti tények nyomán elképzeleli; de másfelől jelképes értelműek is: mindig ugyanaz az ember keresi lényé jobbik részét, küzd keservesen a külső és belső harmóniáért, amelyet – úgy érzi – jobbik része meg tud teremteni, tehát meg kell teremtenie. Ezért ismétlődik mindig a történelem, s ezért lehetséges, hogy ő, az író is képviselheti ezt az embert, átélheti sorsát, s megkísértheti újra megvívni a harcot helyette. Ezeknek a regényeknek valódi hőse mindvégig maga az író, a szélsőségek közt tántorgó, jobbik énjét kereső Kodolányi János.

Csakhogy Kodolányi külső és belső életét az érzelmek, a szenvedélyek lélektani törvényei irányítják. Lényé mélyen hordja az örökletes bomlasztó erőket, s ezek a szüntelen harcoktól elfáradó, betegségekkel roncsolt szervezetben ismét felülkerekednek, kioltják a magas etikai eszmékért lelkesedő hevét, s helyében a szervezetlenség, a gyűlölet maró tüzeit gyújtják fel. Ezt a szomorú végkifejletet már érintettük.

Azok a megjegyzések, melyeket Kodolányi írói pályájának második feléhez fűztem, csak szűkre szabott, vázlatos nyomvonalát jelzik az útnak, melyen e korszakában végighaladt. Tüskés Tibor az anyaggyűjtő, rendszerező, bíráló, vagyis az életrajzíró teljes munkaapparátusával deríti föl ezt az utat is. Megragadja az író belső fejlődésének minden lényeges mozzanatát, beilleszti az életmű kellő helyére, kifejti jelentőségét, rámutat művészi értékére vagy fogyatkozására, leírja hatását, kritikai fogadtatását, visszhangját, kijelöli helyét irodalmunk történetében. Megrajzolja a szellemi és társadalmi környezetet, melyben e rendkívüli energiáktól fűtött, hevesen hullámozó életpálya lepergett; bátran fogalmazza meg ítéleteit, és becsülettel kiáll meggyőződése mellett. Teljesnek mondható anyagot ölel fel, szorgalma vetekedik lelkiismeretességével. Értékeléseinek java valószínűleg maradandónak fog

1975. júl.-dec. 191

bizonyulni, de ha a kutatás ezektől eltérő, új eredményeket produkál is majd, az ő munkáját nem mellőzheti, már csak azért sem, mert úttörő. S ez egyben legfőbb értéke és érdeme is.

KOVÁCS SÁNDOR

Ha egy író műveinek nagy az olvasótábora, ez még önmagában nem elegendő az illető író értékének, jelentőségének a megítéléséhez. Hiszen tudjuk, hogy a könnyebb fajsúlyú irodalomnak mekkora a vonzása még napjainkban is. Viszont az olvasottságot, mint értékmérőt ennek ellenére sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Az író életművének jelenléte, szellemének bekapcsolódása a mindenkor élő kultúrába többnyire könyveinek „forgalmán” keresztül valósul meg. S hogy mekkora ez a forgalom, az bizonyos mértékig a rangsorolásba is beleszól, bár ismételten hangsúlyoznom kell, nem minden esetben döntően.

Az alábbiakban azokat a következtetéseket szeretném ismertetni, melyeket két nagy pécsi könyvtár – nevezetesen a Tanárképző Főiskola Könyvtára és a Megyei Könyvtár – közölt adatai alapján vontam le Kodolányi János műveinek olvasottságát illetően. Előre kell bocsátanom, hogy az olvasók számát feltüntető adatok statisztikailag nem pontosak, mivel szabályos – ilyen jellegű vizsgálódásnál hibátlanul felhasználható – olvasói nyilvántartást a könyvtárak állandó jelleggel nem vezetnek. Az adatok csak megközelítőleg pontosak, azonban így is alkalmasak arra, hogy némi képet adjanak Kodolányi műveinek olvasói forgalmáról.

A Tanárképző Főiskola Könyvtára elsősorban a hallgatók és a tanárok rendelkezésére áll, úgyhogy az innen származó adatok egy korosztály, illetve egy jól körülhatárolható értelmiségi réteg érdeklődéséről is árulkodnak. A Megyei Könyvtár adatai ilyen szempontból meglehetősen vegyesek, hiszen a könyvtár közművelődési jellegű, olvasóinak kor és foglalkozás szerinti megoszlása rendkívül változatos. Egy-egy író műveinek olvasottságára vonatkozólag külön statisztikát nem vezet a könyvtár, pedig jelen esetben – ezt a kölcsönzők szóbeli közlései alapján tudom – a kor és foglalkozás szerinti megoszlás kimutatása érdekes megfigyelésekhez vezetne. A kölcsönzők tapasztalata szerint a Megyei Könyvtárban Kodolányi olvasói elsősorban az idősebbek között találhatók, s főként az értelmiségi foglalkozásúak körében.

Mindkét könyvtárban megtalálható – csaknem hiánytalanul – az író életművének java. A Megyei Könyvtár jelen pillanatban 31 Kodolányi-művet őriz, összesen 118 példányban. A könyvek többsége újabb kiadású, de néhány regényének negyvenöt előtti, vagy éppen legelső kiadása is fellelhető. Így a harmincas évekből a *Boldog Margit*, a *Kántor József megdicsőülése*, a *Szakadékok*, a *Szép Zsuzska*; a negyvenes évekből a *Holdvilág völgye*, a *Rókatánc*, a *Süllyedő világ*, a *Vas fiai* stb. Még olyan, ma már kevésbé ismert művei is megtalálhatók a könyvtárban, mint a *Börtön*, a *Fekete sátor*. Az átlagos példányszám 2–3 között mozog, de ismertebb, keresettebb könyveiből 8–10 példányt is beszereztek.

A Tanárképző Főiskola Könyvtárában újabb kiadású könyveit találjuk Kodolányinak. 23 műve van a könyvtár birtokában, összesen 36 példányban.

A példányszám nem túl magas, viszont figyelembe kell vennünk, hogy Kodolányi műveiből a főiskolán nincs kötelező olvasmány, s ez a tény döntően befolyásolja a hallgatók érdeklődését könyveik iránt. (Egyedül a *Suomit* dolgozzák fel szemináriumi anyagként.) Kodolányi életművének a tárgyalását általában mostohán kezelik a főiskolákon, egyetemeken, nyilván ez is közrejátszik abban, hogy a hallgatók szinte alig olvassák az író munkáit. Valahogy még a spontán érdeklődési körükből is kiesik. Ezt jól illusztrálja a Főiskola könyvtárától kapott kimutatás; 1968-tól 1974-ig – tehát hét év alatt – mindössze 61-en kölcsönözték a könyveit, ennek is egyharmadát 1969-ben, Kodolányi halála évében. Volt év, mikor csak három Kodolányi-művet vettek ki a könyvtárból.

A két könyvtár adatai arra engednek következtetni, hogy az író legolvasottabb munkái történelmi regényei s azok a művei, melyekben életrajzi elemeket találunk. Viszonylag kevesebben olvassák a korabeli társadalmi problémákat közvetlenebbül tárgyaló könyveit, elbeszéléseit. Érdekes, hogy az 1963-ban megjelent *Baranyai utazásnak* is milyen kevés olvasója volt az elmúlt tizenkét esztendő alatt, pedig ez a műve témájában nagyon közel áll a pécsi-baranyai olvasókhoz.

Történelmi regényei közül is azok a legkedveltebbek, melyek a tatárjárás korában játszódnak. A Megyei Könyvtár közlése szerint a *Juliánus barát*, a *Boldog Margit* és *A vas fia* iránt a legnagyobb az érdeklődés. A *Boldog Margit* 10 példányát eddig – körülbelül tizenöt évet számíthatunk – több mint ötszázán kölcsönözték. Évi átlagban tehát 35–36-an olvasták el. Ha tekintetbe vesszük, hogy a könyvtárnak évente megközelítőleg ötezer olvasója van, ez nem tűnik nagy számnak. Viszont semmivel sem rosszabb átlag, mint más írók – elsősorban Kodolányi kortársaira gondolok – esetében. A *Juliánus barát* és *A vas fia* olvasóinak száma is jóval felül van a háromszázon. Ez évi 20–22 olvasót jelent.

A misztikus időket és az ókort idéző művei már nem ennyire keresettek. Talán a művészi gondolat bonyolultabb megfogalmazása riasztja itt vissza a történelmi regények iránt egyébként érdeklődő olvasókat. Az *égő csipkebokor*, a *Jehuda bar Simon*, az *Új ég, új föld* kölcsönzéseinek száma – ugyancsak a tizenöt éves átlagot véve figyelembe – sehol sem haladja meg a két-százat, sőt nem ritka az évi nyolc-tíz kölcsönzés, ami ötezres olvasólétszám mellett bizony nagyon kevés.

Az író egyik legtöbbször olvasott könyve a *Boldog békeidők*. A Megyei Könyvtár hét példányát négyszáznál többen kölcsönözték. De hasonlóképpen népszerű önéletrajzi munkái közül a *Tavaszi fagy*, a *Süllyedő világ* és két kései műve: a *Vizválasztó* és a *Visszapillantó tükör*. Ez utóbbit a főiskolások is gyakrabban kölcsönzik, nyilván az irodalomtörténeti szempontból felhasználható emlékezések miatt.

A közölt adatok alapján kialakuló kép semmiképpen sem megnyugtató, bár az a tény, hogy Pécs legnagyobb közművelődési könyvtárában, a Megyei Könyvtárban az író életművének javát tekintélyes számú olvasó kölcsönzi, ennek ellene szól. Aggódásra elsősorban az adhat okot, hogy ezeknek az olvasóknak a többsége – amennyiben hihetünk a kölcsönzők megfigyeléseinek, márpedig hihetünk! – az idősebbek között található. Ezt látszik megerősíteni a Főiskola hallgatóinak mérsékelt érdeklődése is. Tehát mindenképp előtt az olvasói utánpótlással van baj, a fiatalokat kell megnyerni a jövő-

ben, hogy irodalmi műveltségükből ne hiányozzon századunk egyik fontos szavú írója életművének ismerete.

Nagy szükség van tehát az olyan értékelő-népszerűsítő monográfiára, mint a Tüskés Tiboré; nagy szükség van a vajszlói Kodolányi-múzeumra is – az a diák, akit megragadnak a tárgyi emlékek egy-egy kiránduláson, feltehetőleg a szellemi örökség vonzáskörébe is bekerül.

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

Egy régi Kodolányi János levéllel és egy róla szóló versemmel szeretnék tisztelni Kodolányi emléke előtt és köszönteni Tüskés Tibort nagyszerű Kodolányi könyvéért.

Nagy formátumú és úttörő vállalkozás Tüskés könyve. Érdeme akkor is jelentős maradna, ha nem ilyen teljes igényű volna, mert a XX. századi magyar próza egyik legnagyobb alkotójáról ez az első összefoglaló monográfia. De nagyszerű a könyv azért is, mert az esszéíró és a szépíró igényével, a tudás és biztos ítélet hangján beszél Kodolányiról. Munkája tisztázó jellegű, és aki ezután foglalkozik majd Kodolányival, az nem nélkülözheti Tüskés könyvének megállapításait.

Nem kívánok most a kérdéssel részletesen foglalkozni, csak hangot adni örömünknek, hogy ez az igazságtevő, szép írás itt született Baranyában, Kodolányi János szülőföldjén, és Tüskés Tibor azért tudott a vitatott részekről is bátran és hibátlanul szólni, mert szeretet és megbecsülés fúzi vitathatatlan nagyságához. Egy dolgot mégis szeretnék aláhúzni: Tüskés az ismert kortársi kapcsolatban a teljes Kodolányit idézi: Illyés Gyula, Németh László, Szabó Lőrinc mellett Hamvas Bélát, Várkonyi Nándort, Weöres Sándort, akikhez ez a nagy egyéniség éppúgy kötődik érzékenységgel, égtájával, világával. Ennek a teljességnek a fényében mutatja meg Tüskés Kodolányi emberi, írói szuggesztíóit és szárnyalását.

Mielőtt az említett Kodolányi levéllel és versemmel tennék vallomást, hadd idézzem vázlatosan Kodolányival való kapcsolatomat. Kodolányit – írásainak kezdetén túl – személyesen 1934 tavaszán ismertem meg, az IGE (Írók Gazdasági Egyesülete) margitszigeti kongresszusán. Bajcsy Zsilinszky Endre *Szabadság* című hetilapja közös fórumunk volt, és ide írtuk a népi felszabadítást szolgáló cikkeinket. Ez volt a közös út köztünk. A kongresszus ideje alatt hosszabban együtt voltunk, és a Margitszigettől messze lakó Kodolányi többször nálam szállt meg. Itt figyelhettem meg – az IGE főtitkára volt – roppant munkabírását és vitakészségét.

Az *Írott Kő* című (általam szerkesztett) szombathelyi szépirodalmi folyóiratban, 1936-ban, *Feketevíz* című regényéről recenziót közöltünk: a pécsi Zsíkó Gyula tollából. Az említett levélben ezt köszöni meg Kodolányi, majd (kéziratot kértem tőle a folyóirat számára) *A vas fiái* című regénye műhelygondjairól, a korról, rossz emberi és írói közérzetéről ad dokumentum-erejű vallomást. *A vas fiái*-ről az *Írott Kő* 1936. évi 3. számában írtam hosszabb ismertetést, melyben – a lenyűgöző nyelvi erő, költői láttatás művészete mellett – a tatárjárás korabeli regénynek a Horthy-kor kínzó aktualitására mutattam rá. Tüskés Tibor ezeket a vonatkozásokat idézi is cikkemből.

1946-ban – mint ismeretes – Kodolányi hosszabb ideig Pécsen lakott Kanyar József vendégeként. Várkonyi Nándorral, Csorba Győzővel többször meglátogattuk a Köztársaság tér 8. sz. alatti házban, – itt kezdett bele *Vizöntő* c. regényének írásába.

A vers – amit felolvasok – Tüskés könyvének inspirációjára született. Megrendített Kodolányi 50-es évekbeli nyomora, kényszerű magánya és az, hogy ebben a rászakadó pokolban sem tört meg, írt, alkotott, a nagy mítoszokat ekkor írta, a már kész *Vizöntő* után az *En vagyok* (Jézus regénye) és *Az égő csipkebokor* Thomas Mann-méretű trilógiáját.

Engedjék meg, hogy az említett Kodolányi-levél és a róla szóló versem felolvasásával adózzak Kodolányi János emlékének, a régi barátnak, írónak és mindennek felett a szenvedő embernek.

KODOLÁNYI JÁNOS LEVELE

Budapest, 1936. január 30.

Kedves Barátom!

Úgy az Írott Kő-nek, mint az érkezett kedves soraidnak nagyon megörültem. A folyóirat meglepően szép, cseppet sem „vidéki” az ábrázata, kitűnően van szerkesztve s az írások a legjobb irodalmi színvonal síkján mozognak. Csak tartsatok ki, néhányan idealisták ebben az aljas és kétségbeejtő világban!

Természetesen, nagy örömmel olvastam a Fekete víz-ről írott kitűnő, igazságos és objektív kritikát is. Bár minden kritikusom ilyen őszinte, jószándékú és az író műveit komolyan ismerő, lelkiismeretes ember lenne! Sokkal kevesebb szomorúsággal ülnék az írógéphez, sokkal többet dolgoznék s nem lennék napról-napra pesszimistább, sőt reménytelenebb. Most, – már két év óta, – a XIII. századról szóló nagy regényemen dolgozom, márciusra készen kellennem, de még csak negyedrészt írtam meg.

Köszönöm, hogy kéziratot kérsz. Teljes szívemmel állok szolgálatotokra s kívánom, legyen szép sikereitek. Minthogy novellát most nem tudok írni, történelmi regényemből fogok küldeni egy önálló, szebb részt. Írd meg, Jánosom, milyen lehet a maximális terjedelem – gépelt oldalakban. A kézirat, persze, olyan rész lesz, ami máshol nem jelenik meg.

Várom tehát felvilágosításodat. Öllelek hű barátsággal:

Kodolányi

Ui.: Tudom, milyen a helyzet a vidéki kultúrestek dolgában. Így jártunk Debrecenben. Ne törődj vele. Én magam nem is mennék, mert irtózom az idegen emberektől és jobb, ha szobám barlangjából csak a XIII. századot látom. Úditőbb látvány, mint a XX.-é!

*

1975. júl. - dec. 195

AZ ÉGŐ CSIPKEBOKOR

Kodolányi János emlékének

*Pokol tombol, ahogy forгатom
életed szörnyű planétáját,
ennyi kint, lázat, jaj, ki ért meg,
kegyetlen bilincs, amit hordasz.*

*Talán, ha Ady gyötrődött így,
viaskodva a démonokkal,
szaturnuszi izzás a lelked,
feltogni szinte lehetetlen.*

*Akarattyán a csillagokra
szivszorongva úgy néztél este,
tünődve érted-e a titkát
Gilgamesnek, Mózes szavának?*

*Merev görcsökben kezed, lábad
úgy zsibbadt össze fájdalommal,
de daloltál, mert dalolni kell:
zengett az égő csipkebokor!*

*S ég, zeng azóta mindörökre
meg-megújuló fénnel, lánggal,
mutatva végtelen az Isten,
és végtelen maga az ember.*

CSÁNYI LÁSZLÓ

Szabatosan megfogalmazott, tudós felszólalások hangzottak el előttem, amilyenre én nem készültem, s így csak hevenyészve tudom megtoldani az elmondottakat. Nem akarom ismételni mindazt, ami előttem már elhangzott, annyit mégis szabad legyen hozzátennem: Tüskés Tibor Kodolányi-könyve valósággal revelációként hatott rám, hisz elsőként tárta fel egy ellentmondásosságában is kivételesen gazdag élet vektorait, biztos fölkészültséggel, tiszteletet érdemlő tárgyilagossággal.

Ami megjegyezni valóm van, egy kicsit távolabbról kezdem. Amikor Thomas Mann és Kerényi Károly levelezését olvastam, fájdalommal gondoltam arra, hogy nálunk alig van nyoma az ösztönző barátságoknak, a testvércsillagok kölcsönös vonzásának. Éppen ezért örültem annak, hogy Tüskés Tibor érdemének megfelelően foglalkozik azzal a szereppel, amit Várkonyi Nándor töltött be Kodolányi egyes regényei keletkezésénél. Az irodalmi alkotások általában nem úgy jönnek létre, hogy valaki gondtalanul leül az íróasztalához: az invenciót kár lenne misztifikálni, nem önmagában van. Kodolányi pályájának második fele például elképzelhetetlen Várkonyi Nándor

· nélkül, s ebből a szempontból teljesen közömbös, hogy a *Sziriát* naprendszere jó, vagy csak közepes regényeket inspirált-e, mert az a fontos, hogy nélküle mindenképp szegényebb lett volna Kodolányi világképe. Egyébként nem tudom, hogy Kodolányi azonos értéket jelent-e Thomas Mannal, de abban egészen biztos vagyok, hogy Várkonyi Nándor jelentősége, ösztönzése legalább annyit jelent, ha ugyan nem többet, mint Kerényi Károlyé.

Egy másik megjegyzésem. Sokan és szívesen beszélünk arról, hogy milyen ellentmondásos művész volt Kodolányi. Ez bizonyára így van, s az is lehetséges, hogy zaklatott idegállapotának kórrajza szerepelhetne egy orvosi példatárban is. De vajon csak Kodolányi volt ellentmondásos? Mindenekelőtt maga a kor, s ha korától függetlenül nézzük Kodolányit, a kép könnyen megtéveszthet. Csak egyetlen példát. Jól emlékszem, egy zsurnaliszta, aki a Nomád álnevet használta, a negyvenes évek elején még attól sem riadt vissza, hogy Kodolányi testi nyomorúságát próbálja nevetségessé tenni. Ilyen légkörben, amikor semmi ízlés, a lovagiasság legcsekélyebb játékszabálya sem érvényesül, csoda-e, ha az is elveszti türelmét és arányérzékét, aki messze magasan tudja magát fogcsattogató támadói fölött. Irodalomtörténetünk egyik adóssága, hogy megírja ennek a kornak – így mondanám – indulat-történetét, föltárva azokat a sötét erőket, amelyek olyan kivételes művészt is képesek voltak deformálni, mint Kodolányi János. Ha igazságot akarunk tenni, erről nem szabad megfedkezünk.

TÜSKÉS TIBOR

Zavarban vagyok és megilletődött.

Zavaromat az okozza, hogy szerzője vagyok annak a könyvnek, amelyről itt szó volt. Megilletődött pedig azért, mert tanúja lehettem Kodolányi János méltó megbecsülésének és írói elismertetésének.

A vitaülés rendezőinek figyelmét, az előadók és hozzászólók munkáját, valamint minden jelenlevő érdeklődését és szeretetét egy vallomással szeretném megköszönni.

Irodalmi tanulmányaim során mestereimtől – kezdve a nagykanizsai gimnázium magyartanárától, Szomolányi József tanár úrtól egyetemi professzoraim, Gyergyai Albert, Király István, Komlós Aladár munkásságán, Horváth János és Rónay György könyvein keresztül egészen dombóvári tanárkollégámig, Péczely Lászlóig – azt tanultam meg, hogy az irodalom: élet, s az irodalmat – akár az életet – szeretni kell. A szeretet – s benne az irodalom szeretete – persze nem szóvirág, nem üres lelkendezés, nem puszta érzés, hanem tett, cselekvés és vállalás.

Az írás és az irodalommal való foglalkozás számomra az élet szolgálata. Az irodalom nem „szöveg”, nem textusok gyűjteménye, nem ürügy saját elmemutatványaim számára. Az irodalommal való foglalkozás során számomra mindig a vizsgált tárgy a fontos, s nem a vizsgáló személyisége, szerepe, módszere.

Szenvedélyesen és mestereimtől örökölt áhitattal szeretem a magyar irodalmat, minden fölismert értékét, benne Kodolányi János műveit.

Könyvemben a tőlem telhető szorgalommal és igényességgel igyekeztem

1975. júl.-dec. 197

föltárni Kodolányi életútját, munkásságát, személyisége és művei ellentmondásait, maradandó értékeit. Szeretném, ha ebből a szenvedélyes szeretetből sikerülne valamit átadni mindazoknak, akik kézbe veszik és belelapoznak munkámba. Szeretném, ha könyvem által Kodolányi műveinek ismerete és értéke gyarapodna.

Könyvemet kísérletnek szántam Kodolányi roppant gazdag és változatos munkássága értelmezésére. Az első Kodolányi-monográfia megjelenése nem lezárni, ellenkezőleg, elindítani és bátorítani szeretné a Kodolányi Jánossal kapcsolatos elemzéseket és kutatásokat. Jól tudom, ennek a munkának még a kezdetén vagyunk.

Külön is föl szeretném hívni a figyelmet két olyan kérdésre, amelyet könyvemben csak érintettem, de véleményem szerint további, bővebb kifejtésre érdemes.

Az egyik: Kodolányi és az európai regényírás kapcsolata. Mauriac és Thomas Mann nevének említésével Kodolányi műveinek nemcsak lehetséges „tájékoztató irányát” kívántam jelezni, hanem azokat a magaslatokat is, amelyekhez műveit – főként a társadalmi regényeket (*Boldog békeidők*) és a mitikus időkben játszódó könyveket (*Az égő csipkebokor*, *En vagyok*) – szerintem mérni lehet. Természetesen további összehasonlító irodalomtörténeti kutatásokkal kell eldönteni, hogyan kapcsolódik Kodolányi neve a húszadik századi európai regényíráshoz. Egyelőre, sajnos, művei finn, olasz, német, spanyol, szerb-horvát nyelvű kiadásainak külföldi kritikai fogadtatásáról alig van fogalmunk. Pedig a kérdés tisztázásához nemcsak azt kellene tudni, hogy milyennek látjuk mi az életművet, hanem azt is, hogy az milyennek látszik az európai irodalom közegében.

A másik kérdés: Kodolányi nyelve. Részletes – ha tetszik: strukturalista – elemzésre vár Kodolányi művészi stílusa. Honnét Kodolányi műveinek nyelvi plaszticitása, érzékletessége, költőisége? Honnét a szerző fokozott nyelvi tudatossága? Tudatosan vállalt fegyelem-e a mellérendelő szemlélet érvényesülése, avagy a magyar nyelv és gondolkodásmód rendszeréből következő sajátosság? Van-e valamiféle kapcsolat a református igehirdető magatartása („általam szól az Úr”) és a nyelvi paralelizmus, az azonos értékű, mellérendelő bővítményekkel gazdagított, összetett mondattípus között? Kodolányi írta Móricz Zsigmond stílusáról: „Nincsenek skrupulusai. Nem ismer nyelvtant és szabályokat . . .” Ha valakinek, Kodolányinak voltak nyelvi skrupulusai, ismerte a nyelvtant és a nyelvi szabályokat. Honnét van, hogy ez a két, nyelvében olyannyira különböző író – egymástól eltérő nyelvi anyaggal – eredményében és hatásában mégis rokon – realista, életszerű és érzékletes – műveket teremtett?

Ez a vitaülés, úgy vélem, Kodolányi János elismertetésének és értékelésének egyik állomása volt. Szeretném hinni, hogy arra is ösztönzés, hogy mielőbb megvalósuljon Baranyában, Vajszlón, az író szellemi szülőföldjén, gyermekéveinek színhelyén a Kodolányi-emlékház és -múzeum.

Végezetül idézzük föl Kodolányi János hangját, Pécsre szóló üzenetét, melyet halála előtt hat évvel mondott magnetofon-szalagra.

KODOLÁNYI JÁNOS

(Kodolányi János üzenetét a *Jelenkor* öt éves fennállása alkalmából hangszalagon küldte Pécsre. Teljes szövege megjelent a *Jelenkor* 1963. decemberi számában. VI. évfolyam 12. szám. 1181–1183. p. A vitaülésen az alábbi – bevezető és a záró – sorok hangzottak el.)

„Amikor most a magnetofon-készülék elé ülök, hogy néhány szót ezen az úton a magam hangjával üzenjek Pécsre, az emlékek olyan raja rebben föl bennem, hogy nem is tudom, melyikhez nyúljak, melyiket ragadjam meg, melyiket mondjam el önöknek, kedves hallgatóim. Mennyire szeretnék ott állni személyesen abban a városban, ahol tízéves koromban iskoláimat kezdtem, és ahol még két esztendővel ezelőtt látogatóban jártam, hogy megnézzem – tán utoljára nézzem meg – ezt az olyannyira, oly forrón szeretett várost, és ezt a megyét, amelyhez tartozónak érzem magam. Mondom, akkor talán még oda tudtam volna állni segítséggel, személyesen is, hogy az elmúlt időkről emlékezzem. De most már erre képtelen vagyok. Pedig milyen jó volna, ha az arcomon és a szememben is látnák, mennyire igazat mondok, amikor szülővárosomnak és szülőföldemnek Pécsset és Baranyát mondom mindenki előtt . . .

Barátaim! Ha valaki elmondhatja, hogy életét, eszmélkedését, tudatát és tudását, élményeit, emlékeit, indulatait, szeretetét és gyűlöletét, élete munkáját és műveit – műveit, amelyek sok-sok sűrű kötetre szaporodtak évtizedek során – egy városnak és egy földnek köszönheti, azt én itt most elmondom és kimondom. És ha az első csepp anyatejet nem itt szívtam is magamba, de az eszméletnek, a lelkesedésnek, a jót- és nagyotakarásnak, a szeretetnek és a vállalásnak első csepp, bár keserű tejét – anyatejét – itt szívtam Baranyában, itt szívtam Pécssett. És itt szívtam a virágoknak és gyümölcsöknek zamatos levegőjét is, amely a költőt éltette és táplálta bennem, azt az öregembert, aki most másképpen nem tehetvén, a hangját küldi el önöknek és a kézfogását. Isten velük.”

SZEDERKÉNYI ERVIN

Ülésünket annak tudatában kezdtük, hogy nehéz feladat előtt állunk, mert témánk, Kodolányi János élete és művészete rendkívül bonyolult és ellentmondásos, kezdettől mindmáig viták keresztüzében áll, megítélését nemegyszer szélsőséges elfogultságok, egyoldalúságok jellemzik. Vannak feltétlen hívei, akik ellentmondásairól, hibáiról nem vesznek tudomást, és vannak, akik mereven elutasítják, érdemeit, értékeit sem méltatják.

Vitaülésünk legfőbb érdeme, hogy nem törekedett az életmű valóságos ellentmondásainak feloldására, s mentes maradt a szélsőséges elfogultságtól is. Az írói pálya és az alkotói életmű teljességére, csorbítatlan egészére figyelt, ezért volt képes új megfigyelésekkel, értékes megállapításokkal hozzájárulni a valóban hiteles Kodolányi-portré rajzolásához. Az előadásokat és

a hozzászólásokat ugyanakkor nem a hűvös, álobjektív tárgyilagosság jellemezte, hanem valamennyit áthatotta a Kodolányi iránti mélységes tisztelet és megbecsülés.

Kodolányival szembenézni Pécsen és Baranyában nem csupán elvont tudományos feladat, hanem egyszersmind alkalom és kényszer önmagunk, múltunk és jelenünk jobb megismerésére, s a szembenézés a nemzeti önismeret szempontjából sem tanulság nélkül való. A regionális és a nemzeti önismeret igénye kívánja meg a hazug illúziók és provinciális elfogultságok mellőzését, s ez teszi kötelességünké, hogy éppen mi szorgalmazzuk az „igazi Kodolányi” felmutatását.

Ennek példája Tüskés Tibor úttörő jelentőségű Kodolányi-monográfiája, amelyre vitaülésünk épült. Az előadások is megerősítették a kitűnő könyv legfőbb erényeit: igazságkereső szenvedélyét, tudós tárgyilagosságát és alaposságát, tárgyának átfogó, az ellentéteket is érzékelő szemléletét, amelyet végigkísér ugyanakkor a hűséggel őrzött személyes kapcsolat melegsége.

Kodolányi-ülésünk is, Tüskés Tibor könyve is az erősödő pécsi tudományos és irodalmi élet egymást erősítő összekapcsolódásának reményekre jogosító, eredményes, szép példája. Értéküket az adja, amennyit az egész magyar kultúrának nyújtani tudnak.

Tüskés Tibor: Kodolányi János

Számtalanszor vitatott kérdése az irodalomtudománynak: mennyiben hagyatkozhat a kutató az író önvallomásaira, annak különféle rétegeire anélkül, hogy ítélőkészségét alárendelné az írói önértékelés szempontjainak. Különösen olyan alkotók életműve rejthet efféle „csapdákat”, akik – mint Kodolányi is – kevés áttételű, konfesszionális tartalmakat bíznak a prózai kifejezésformákra. Ilyen értelemben Tüskés Tibor is tisztában van tárgyának természetével. Kodolányi „végtelenül szubjektív, kitárulkozó művész. Az élettények és a művek között itt szorosabb a kapcsolat, mint másoknál” – írja mindjárt könyve elején. Két tényező azonban tovább bonyolítja a monográfus feladatát. Ez idő szerint meglehetősen kevés és helyenként kényes információktól sem mentes anyag áll rendelkezésére, másrészt viszont ott vannak a szuggesztív vallomá-
sossággal, leleplező őszinteséggel megírt önéletrajzi művek, a *Süllyedő világ*, a *Viszszapillantó tükör*. Amikor jelentékenyebb a megítélendő anyag, mint az irodalomtörténeti kontroll bázisa, törvényszerűen nagyobb az előbbi vonzása. A monográfia eredményessége vagy sikertelensége attól függ tehát, hogy sikerül-e Tüskésnek függetlenítenie magát Kodolányi lebilincselő ereiű, művészi személyességétől. Az életmű feldolgozására elsőként vállalkozó dolgozat több irányból közelíti meg té-

72

Ulföld 1975. aug., 8. n. 72-74.

máját. A biográfiai (alkati, pszichológiai) tényezők Kodolányi korai gyermekeveinek, a néprajzilag homogén, már-már az időtlenségig zárt Ormánság meghatározó élményvilágának felidézésében és az emberi-művészi személyiség bemutatásában játszanak szerepet. A társadalmi-történeti környezet felelevenítése itt csak vázlatos összefoglalást igényel, hisz Kodolányi életsorsában, műveiben mindvégig megnyilatkozik: az író közéleti, művészeti programjának középpontjában – szűkebb vagy tágabb értelemben – környezete konfliktusai állanak, a *Sötétségtől* a *Vizválasztóig*. A monográfiák hagyományos szempontjai szerint az egyes művek esztétikai értékelése – erre az anyagra épülve – teljesítené ki az íróról alkotott képet. A hármas megközelítésnek viszont akaratlanul is ezt a szempontját hanyagolja el a szerző. A korabeli kritikákra (Németh László, Szabó Lőrinc, Veres Péter stb.), de legelsősorban Kodolányi levelezésére és vallomásaira támaszkodó monográfia súlyos aránytévesztése az oka annak, hogy Tüskés könyve nem nevezhető tudományos igényű, irodalomtörténeti munkának. Műfaja az esszéisztikus-életrajzi feldolgozásokra emlékeztet, az *Arco* és *vallomások* sorozat nagyobb átlagának módszerét követi.

Tüskés művének az a legértelmesebb – ismeretanyag és kutatói avatottság tekintetében – leggazdagabb rétege, amelyik Kodolányi egyéniségének titkaira próbál feltelet adni. Nem az alkati meghatározottságok pszichologizáló kivetítéseire törekszik, de nem elégszik meg a környezeti determinációk (család, nemzetiségi falu, társadalmi és szellemi hatások) közvetlen magyarázatot kínáló változataival sem. E két eljárást úgy alkalmazza párhuzamosan, hogy a két irányból biztonsággal levonható tanulságokat szembesíthesse a művekben megformált világ önéletrajzi motívumaival. Megfelelésekre, ellentmondásokra mutat rá, s még az író legkritikusabb korszakaiban sem riad vissza a határozott állásfoglalásoktól. Így aztán gyakran sikerül fényt derítenie lényeges összefüggésekre, az alkotási folyamat és az írói alkat viszonyának kérdéseire. „A leírásban egybemosódik a gyermekkori emlék és a felnőtt férfi tudatos érzékelése, a kép egyszerre tükrözi a valóságban föllelhető tárgyi elemeket és a drámai... látomás alakító-formáló-átrendező munkáját” – fogalmazza meg Kodolányi prózájának visszatérő jellegzetességét. Élmény és műalkotás – Kodolányinál szinte állandóan változó – viszonyát sem kizárólag a sértődékeny, az ellentéteket fel nem oldó emberi indulatok természetében kutatja, ilyenkor kiemeli a művészi megnyilatkozás társadalmi jelentőségét is. Kodolányi ellentmondásos pályájára nézve itt is érvényesek a következtetései: a megfeszített munka, a nyilvános állásfoglalás sürgető kényszere olykor a gondolatokat is devalválta. Megállapításainak ez a csoportja egy rejtettebb – irodalompolitikai-etikai – szempontot is felszínre hoz. Tüskés kimondatlanul is azokkal a nézetekkel vitázik, amelyek az író közéleti szereplésének kudarcait e kivételes életmű esztétikai produkciójára is kiterjesztik. A művek optimális irodalomtörténeti értékeléséhez úgy kíván hozzájárulni, hogy a lehetőségekhez mérten határvonalakat húz művészi alkotás és közéleti szereplés között. Az elméleti tisztázatlanságok viszont önellentmondásokhoz vezetnek, mert Tüskés nem tesz különbséget az empirikus én és az alkotói én kapcsolatának esztétikai, illetve politikai jellege között.

Kodolányi alkotói pályájának három nagy szakaszát meggyőzően határolja el egymástól, jóllehet, az életmű belső periodizálása felosztásánál a homogén élménytartalom szerinti érzékenyebb, differenciáltabb szempontok érvényesítését kívánja meg. A *Sötétség* (1922) megjelenésétől 1933–34-ig terjedő időszak messianisztikus naturalizmusát értékelve mindinkább előbukkannak Tüskés műértelmező eszköztárának hiányosságai. Plasztikusan árnyalt képet kapunk ugyan Kodolányi ekkori eszmei-szellemi tájékozódásának útjairól, de annál kevésbé látszik kielégítőnek a *Szép Zsuzska* vagy a *Feketevíz* – mégha szándékoltnak is vázlatos – interpretációja. Irodalomtörténetileg viszont semmiképpen sem helytálló Kodolányi művészetének egyéni jellegére épp ekkor utalni: a naturalisztikus hangvétel nem kizárólag Kodolányi sajátja, de a *Szakadékokkal* megnyitott regényciklus sem egyedül fejezte ki a társadalmi korképfestés igényét, sőt, a népi írók egy részének szellemi útkeresése is rokon a Kodolányival. Az 1933 utáni pályaszakasz fő ellentmondását az organizátor és az alkotó kettős feladatkörében, a kettős hivatottság erőterében megoszló energiák felörlődé-

sében látja Tüskés. Ezt a periódust az árpádkori regények fémjelzik. A „magyar elő-idők” regényeit tárgyaló fejezet most már szakít a korai elbeszéléseket motivikusan, szociológiai nézőpontokból vizsgáló elemzésmóddal. A monográfus tulajdonképpen itt veszi át a szót az írótól, de ezek az elemzések is belül maradnak a deskriptív eljárások határain. A történelmi regények főbb jellemzőit számbavetve (eposzi jelleg, nyelvi archaizálás, a „magyar lényeg” kutatása) különösebb indoklás nélkül a *Julianus barátot* helyezi a trilógia csúcsára. A *Boldog Margittal* szemben a tér- és időkoordináták mesteri kitágítását hangsúlyozza, de a lélektörténet többszintű, organikus kompozícióját statikusnak minősítve az „apró, életszerű mozzanatokból rajzolt” történelmi tablót (*Julianus*) véli dinamikus szerkesztésűnek. A *Süllyedő világ* kimondatlanul is sarkköve ennek a monográfiának: nemcsak mennyiségileg adja tekintélyes hányadát a dolgozat nyersanyagának, de a legtöbb fogódzót kínálja a személyiség belső normarendszerének megfejtéséhez is. A mű gondolati tartalmának, formai rétegzettségének érvelő kifejtését azonban a középiskolás tankönyvekre emlékeztető összefoglalás helyettesíti.

A *Vízöntő*, az *Új ég, új föld*, az *Én vagyok* és *Az égő csipkebokor* – a prehistóriai mítoszregények – a nyitott, egyetemes perspektívák gondolati-esztétikai többletével tüntetik ki Kodolányi utolsó nagy alkotói periódusát. A komplex elemzések kitűnő lehetőségei itt is elsikkadnak, a művek esztétikai alkatát közelítőleg sem határozza meg a tematika körülírása, a kizáró-negatív érvelés. Tüskést most is inkább az írói ihlet mibenléte, az élményi háttér érdekli, ám új motívumokat már kevésbé tud felderíteni. A szerző kifejtett álláspontja híján rendkívül nehéz például körülhatárolni azt az újszerű „realizmust”, amelyet a babiloni és biblikus témájú regények „epikát és mítoszt” ötvöző, modern szintéziséből származtat. A néhány általános megjegyzés nem teszi meggyőzővé a Thomas Mannal vagy Mauriac-kal vont párhuzamokat sem. Szintén a felületes összevetés vezet tévútra a szerzőt a *Boldog Margit* és az *Ady-vers* összekapcsolásakor. Továbbá, bármennyire szubjektív alkotóegyeniség is Kodolányi, még a stílus metaforizmusának jogát elismerve sem neveznénk egy nagyepikus kompozíciót a „lélek sikolyának” (*Süllyedő világ*), vagy mondjuk, a *Futótűzet* „a termékeny gyűlölet regényének”. Irodalomtörténeti monográfiát olvasva szívesen lemondunk volna a dunántúli tájfestő részletek némelyikéről is.

Kodolányi János századunk magyar prózairodalmának egyik legeredetibb, legjelentősebb írója. Szuggesztív művészi egyénisége a róla szóló monográfiát is megüli, a szerző olykor túllontúl is tiszteli a művész szuverenitását. De – s ez nem derül ki Tüskés könyvéből – Kodolányi hagyta az utókorra az egyik leginkább egyenetlen életművet is. Ez a dolgozat ilyen tekintetben halvány ösztönzéseket ad a további kutatásnak; az írókat inkább dokumentumértékű vallomásai, semmint maradandó alkotásai jegyében állítja elének. (Magvető, 1974.)

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ

1975. aug.

203

Csuka Zoltán

EGY TRAGIKUS ÍRÓI ÉLETMŰ ÖSSZEGEZÉSE

TÜSKÉS TIBOR: *Kodolányi János.*

Magvető, Budapest, 1974.

„Ki magyar földön nagy sorsra vágyik — lalla, lalla —, rokkánva ér el az éjszakáig” — mormolja maga elé sóhajtozva az olvasó, miután tünődve leteszi Tüskés Tibor könyvét a két háború közti és utáni korszak egyik talán legellentmondásosabb, de mindenesetre egyik legjelentősebb regényírójának életéről és életművéről. Mondjuk meg mindjárt előljáróban, hogy lelkiismeretes és gondos munkát végzett Tüskés, amikor összegezte Kodolányi János életét, amely (hány magyar író életművéhez hasonlatosan) elejétől csaknem végig harcban, nyomorban, félreértések és gyanúváskok közepette telt el. E sorok írója több mint fél évszázad előtt ugyanarról a mediterrán tájról, Baranyából indult el életútjára, s nemcsak a pécsi főreáliskolában járt Kodolányival együtt, hanem néhány évvel később, a Krónika szerkesztése idején az akkor verseket író Kodolányival kötött életre szóló barátságot, amiről Kodolányi a *Süllyedő világban* írt valómást. Akkor, abban az ellentmondásos korszakban, amikor Pécsen, a magyar proletárforradalom összeomlása után, a forradalmi szellemű munkásság vette kezébe a város igazgatását, Kodolányi még Vajszlón lakott, az édesapja házában, de az édesapjától merőben más világban. Onnan járt be Pécsre, hozogatta verseit, s velünk együtt lázadozott az ellenforradalmi világ ellen. S mégis, amidőn a trianoni döntés folytán a lázadó város az ellenforradalmi Horthy-uralom kezébe került, Kodolányi, a város átadását megelőzve, nem délre ment emigrációba, ahová Pécsről nyolcezer ember indult, hanem pontosan ellenkező irányba, északra, amit sokáig nem tudtam megérteni, sőt kicsit nehezteltem is rá. (Akkor ismerkedtem meg, indulása előtt feleségével, Tildivel, aki egy hosszú életen át és minden megpróbáltatáson ke-

resztül hűségesen mellette maradt, s megosztott vele oly sok rosszat és nagyon kevés örömet.) Később aztán megtudtam, hogy az ellentmondásos Kodolányi nagyon is hűséges volt önmagához és a szocializmus eszméjéhez, mert onnan, a fenevad barlangjából indította meg a maga külön társadalmi harcát a baranyai egykezés ellen, a felörlődő parasztság megújulásáért, s mikor mi odalenn a Vajdaságban Gergely Sándorék és Tamás Aladárék folyóiratait terjesztgettük száz rendőri veszély közepette, Kodolányi velük egy táborban harcolt a reakció és a tőkés világ száz igazságtalansága ellen. Kodolányi később (ő, újabb ellenmondás) szakított a „dogmatikusokkal”, és Tüskés Tibornak egyik nagy érdeme éppen az, hogy ezt a legkényesebb és talán legellentmondásosabb korszakát is szálánként fel tudja gombolyítani. Nem a recenzens feladata, hogy ezt itt nyomon kövesse, azt azonban le kell szegeznie, hogy Kodolányi ellen nem egyszer emelt vádat az ellenforradalmi korszak ügyésze és nem egyszer rémítették az éhező írók bortönnel és egyéb megtorlásokkal — hiába. Kodolányi Jánosnak ebben a korszakában (harmincas évek eleje) más, nagy szerepe is volt a magyar irodalomban, közelebbről a magyar írók életében: az IGE, vagyis az Írók Gazdasági Egyesületének talpra állítása, amely mozgósítani tudta a magyar társadalom legjobbjait, s közöttük elsősorban az irodalomkedvelő orvosokat, hogy *tényleges* és *hathatós* segítséget nyújtsanak a nyomorgó íróknak. Ebben a küzdelmében éppen a baloldali gondolkodású vezető emberek segítettek (Ugron Gábor, majd Bajcsy Zsilinszky), s ha valamit hiányolunk Tüskés művében, Kodolányinak, az *organizátornak* ezt a szerepét szeretnénk bővebben látni. S ami Tüskés kötetében a legfontosabb, az

Üzenet 1975. aug., p. 2

613 - 614.

irodalomtörténész egyetlenségyszer sem igyekszik „szerecsenmosdatást” végezni, mert ahol kell, a tévedéseit is fejére olvassa Kodolányinak. De akkor, a növekvő barbarizmus, majd a második világháború idején bizony még nehezebb helyzete volt egy olyan írónak, mint a sokat üldözött Kodolányi. A RÉM elleni harcban, amikor egy egész világ dermedten állt a NAGY KÍGYÓ tekintete előtt, bizony még olyan nagyhatalmak, mint az USA vagy Anglia is haboztak, mit is cselekedjenek és önmagukkal is ellentmondásba kerültek. Ezek a tökések államok végül mégis közös frontot alkottak Hitler ellen a világ első szocialista államával. (Persze, abban a reményben, hogy majd elvörzik, mert a legnagyobb terhet valóban a Szovjetunió viselte mindvégig.) Vagyis csupa ellentmondás volt az a korszak még a nagyhatalmak életében is, hogyne lett volna ellentmondásos egy olyan jelentéktelen egyén életében, mint egy író. Mert minden egyes írótól igazán nem lehet elvárni, hogy a vonat kerekei alá vesse magát, vagy fejjel ugorjon a vasfalnak. Így aztán bekövetkezhetett az, hogy a második világháború végével most egész más oldalról kellett Kodolányinak a vádak alól tisztázania magát, s ebben a tisztázásban nagyon szép és emberi szerepe volt Haraszi Sándornak, Illyés Gyulának és a többi magyar írónak, akiket Tüskés Tibor a könyvében megemlíti. De amíg Kodolányi

ismét tollat ragadhatott, helyesebben írógépe elé ülhetett, hogy élete harmadik korszaka megnyíljon, a történelmi regények megalkotásának kora, addig bizony hosszú éveknek kellett eltelniük, sok ártatlan embernek meghalnia és sok igazságnak kellett kiderülnie, amíg ez az írói korszak is elkövetkezhetett.

Tüskés Tibor ebben a könyvében egy magyar író életművét összegezte, becsületesen, tárgyilagosan, gondosan és alaposan. Összegezzünk mi is: tanulságos és tanulmányozásra érdemes ez a jól megírt mű, főként tanulságos azért, hogy egy jó író mindig népének elkötelezettje, még akkor is, ha korábban, sőt sokszor élete végén is vannak, akik félreértik, s nem a teljes életművet becsülik, hanem az ellentmondásokat és botlásokat róják fel neki. Azokat az ellentmondásokat, amelyeknek magva nem is az íróban volt, hanem magában a korszakban, amelyből senki, de senki nem tud anélkül kilépni, hogy abba bele ne pusztuljon. A végén, rokkantan, megfáradtan, ezerszer megaláztatottan úgyis abba pusztult bele.

A címlapon Kodolányi portréja olyan, mintha Rembrandt valamelyik remekművét látnánk. Az élete végére jutott író sötét, tragikus tónusú képe ez. Egyébként kár, hogy Tüskés Tibor szövegét nem kíséri több illusztráció. Mert a fiatal Kodolányiról de-rűsebb képeket is láthatnánk.

A valóságglató Kodolányi

Mit kerestem ebben a négy kisregényben? A régi Kodolányit, a Móricz nyomán elindult, elszánt valóságglatót, a paraszti világ kíméletlen ábrázolóját, leleplezőjét? Vagy mégis inkább azt, hogy ezekben a húszas évek derekán írt történetekben mennyit találok érvényesnek fél évszázad múltán? Azt hiszem, ezt is, azt is, de mégis inkább az utóbbit. Hiszen a címadó *Szép Zsuzska*-ban éppúgy az ormánsági parasztság külső-belső életének sötétlen megrajzolt képét kapom, mint a *Börtön*-ben vagy a *Kántor József megdicsőülésé*-ben. De még a *Kékhegy* gyári munkás parasztlányának tudatlan idealizmusában is ezt a gyötrelmes szembenéző hajlamot figyelhetem meg Kodolányiban.

Akkor, megjelenésük éveiben, döbbsen visszhangot váltott ki ez a látásmód. Művészi erejük, tántoríthatatlan igazságkereső erejük lágra nyitja a szememet ma is. A parasztság, a nép itt szenvedélyeinek poklában jelenik meg előttem, akár a kései szerelem, a vagyon, a birtoklás örülete vagy a maradi falu becsületének teljesen elferdült megvédése a cél, melynek szinte szociológiai hűségű fölmutatására az akkor még induló Kodolányi vállalkozik. A *Kékhegy*-ben már egy falujából kiszakadt diák a hős, akit nem kevesebb hevességgel ítél meg az író, amiért hazugsággal szerzi meg a szerelmet. Nem találók ezekben a zolai drámákban szép jellemeket, nem örülhetek a magyar alkat valahogy elfogadott emberi szépségeinek. Figyelem magamban a nemzeti elfogultságot: összehúzódok-e ezeknek a csúnya beszédű, rövidlátó, nagyindulatú, magukbázárt férfiakra és nőkre a láttán? Nem riadok el, nem utasítom vissza Kodolányi látomását. Még helyeslem is a kegyetlenséget, a leszámolást az idillel, mindenféle magyarokó önámítással. Ilyenek vagyunk, mondom magamnak az ábrázoló indulat, a tökéletesen földéztett tájnyelv, a sokrétegű helyzet- és jellemismeret első hatására. Csak később gondolkodtat el, hogy a saját nemzedékemhez tartozó prózaírók és költők más világot, embereket hoztak magukkal az irodalomba, főként, ha paraszti származásúak. Az olyanok, mint Szabó István, Sánta Ferenc, Takács Imre vagy

Csoóri Sándor. Ki ismeri jobban a falut, Kodolányi vagy ők? Most már e kérdés körül gyülekeznek mérlegeléseim.

S közben a magam rokoni emlékeit is latra vettem.

Igy vonulok vissza lassan-lassan a Kodolányi-kép mindent kizáró búvköréből. Szemembe tűnnek a túlzások, az irodalmi hatások, a túl feketére festett vonalak, mikkel még mindig a nagy fölfedezést szolgálta és nagyon mélyre ásott. De miért nem láttat meg semmit vagy csak imitt-amott valamit a paraszti kultúrából? Nemcsak a vagyont, a szerelmet, a hiúságot, önzést hajszolta ez a nép még az Ormánságban sem! Tudom, hogy a művészetnek nélkülözhetetlen eszköze bizonyos vonalak egyoldalú fölerősítése; hogy egy kisregényben nem a teljességre törekszik az elbeszélő. És

mégis: közelebb járnak a valóság összetett ábrázolásához, akik saját világukat, magukat írták meg, amikor a falujukat, ismert környezetüket, Gvakran nem Kodolányi írói súlyával, nagyszabású eszközeivel, de úgy érzem, közelebbről, sajátjukként. A *Szép Zsuzska* és a többi döbbsenetes erejű és feszültségű kisregény vagy elbeszélés írója megfigyelőként, úgy látszik, mégiscsak lelkük és társadalmi mozgatórugóik egyik, a sötétebb, a pusztítóbb égtáját látta. A másikat, a fénylőbet, termékenyebbet az utánajövőknak kellett beilleszteni a képbe.

Kodolányi víziójának ragyogásán ez már semmit sem halványít.

Tornai József

(Kodolányi János: *Szép Zsuzska*. Magvető. 472 oldal, kötve 30 Ft.)

Könyvvilág 1975. aug.

8.7.3.

1975

20+

grijtmeinyes kötetek.

Szabó Ferenc: PARBESTED A HITRŐL. Róma, 1975. 277-278.

(Kodolányi József-rajongó, 1973)

TÜSKÉS TIBOR: KODOLÁNYI JÁNOS

(Magvető, 1974.)

„Úttörő,” „hézagpótló” — eléggé elkoptatott fogalmak ma már a kritikai zsargonban. Ám Tüskés Tibor könyve valóban az *első*, amely átfogóan mérte fel Kodolányi gazdag és ellentmondásos pályáját. Sorozaton kívül jelent meg, de műfaját tekintve inkább az „*Arcképek és vallomások*” kötetével rokon: korrajz és életrajz olvad össze a mű és a személyiség kapcsolatainak vizsgálatával. Tények, adatok sorakoznak a könyvben, de az apoetikus anyagot átlényegíti a stílus; vonzó olvasmánnyá teszi a léleklátás mélysége, a vallomásos hevület és a tartózkodó objektivitás különös egyensúlya, az anyagkezelés fölénye és a nyelv eleganciája. Ritka értékek ezek olyan kiadványban, amelyben a *forrásjelleg* a meghatározó.

E kismonográfia ugyanis elsősorban *korrajz és életrajz*. Itt sem törekedett a teljes anyag feltárására; láthatólag a legkönnyebben elérhető forrásokat s főleg a pécsi kapcsolatokat aknáztá ki. Jellem és életmű akkor kerül szóba, ha magyarázzák a lélek indulatait az életrajz ellentmondásait, vagy ha regényhős modelljévé válik egy-egy barát, ismerős, rokon. Az életmű mélyebb boncolását nem tartotta tehát feladatának Tüskés; inkább általános értéktételekkel s a korabeli kritika visszaidézésével helyettesítette a műelemzést.

Tagadhatatlan, hogy sok új adattal, sok új összefüggéssel ismert meg bennünket az életrajz. A források négy nagy körére támaszkodott: a művek életrajzi elemeire (a korai versek, a *Süllyedő világ*, a *Boldog békeidők*, a *Visszapillantó tükör*.), kiadatlan levelekre (gondolom, elsősorban a Várkonyi Nándorhoz írt anyagra), a korabeli sajtóra és személyes ismeretésekre. Említettük: nem teljes ez a kör, mégis sikerült egységes művet komponálni belőle. Mintha a klasszikus családregények egyik jellemíve ismétlődött volna meg Kodolányi életében: köznemesi—polgári élmények juttatták el a munkásmozgalomhoz, majd a népiesek körében távolodott korai eszmevilágától, s néha veszélyes kitérőkké törött pályája. Ám a források hézagai és a biográfia műfajának évszázados veszélyei olyan csapdák, amelyeket Tüskés sem tudott kikerülni. Közülük csupán kettőre utalunk.

Volt Kodolányi életének néhány kritikus pontja: az Új Szellemi Front és Gömbös kapcsolata, hét hónapos főszerkesztősége a Nemzetőrnél vagy akár az 1945-ben kezdődő kálvária. Recenzenst mindig elkedvetlenítette, hogy mily ellentmondó értékelések, a memoárok milyen kusza magyarázatai tapadnak e mozzanatokhoz. Ellenőrizhetetlen állítások tömkelegébe vész a mai ember, mert a kortársak egykori kijelentéseire hivatkoznak, s a kortársak akkor sem nyilatkoztak, ha még életükben hangzottak el a hivatkozások. Kodolányi visszaemlékezései párbeszédet idéznek két-három évtized távlatá-

ból. Még ha feltételezzük is, hogy emlékezete magnószalagszerűen rögzített egykor elhangzott szavakat, irodalmiság és stilizáció érződik a helyzeteken és a beállításon. Veres Péter olvashatta még a szájára adott mondatot (1945: „Minden táborból kell áldozat”), de mint oly sokan, szó nélkül hagyta ő is. Talpassy Tibor könyve (*A holtak visszajárnak*) vitát váltott ki, Lázár Vilmos több ponton helyreigazította, ám a polémiák ritkán eredményeznek — szintézist. Tüskés Tibor szépen ábrázolta Kodolányi gyermekéveit, az iskola ihletését, megnyugtatóan összegezte a pályakezdés világnézeti klímáját, az 1933 táján bekövetkezett pályafordulat okait. Talán a hézagok források, talán a kusza memoáriródalom, talán más tényezők magyarázzák, hogy könyve éppen a kritikus pontok elemzésénél ragad meg általánosságokban, itt ad legkevesebb ösztönzést a további kutatásnak.

A biográfiák régi veszélye, hogy alanyi szemléletük túlságosan közel hozza egymáshoz az életművet és az alkotót, az empirikus embert és az általa teremtett művészi világot. Az életrajzra koncentrált Tüskés Tibor! Lemondott Kodolányi szépprózájának mélyebb elemzéséről, s azzal egyenlített ki a redukción, hogy ő is túlhangsúlyozta életrajz és életmű összeolvasását. „Közvetlen és vallomásos előadásmódról” olvashatunk (6.); a törött, szomorú nóalokok mögött az anya alakját sejteti a szerző (17.); megismerjük több regényhős modelljét. Eljutott addig e rekompenciáció, hogy tényként fogadta el a *Boldog békeidők* önportróját, s dramatizált olyan élethelyzeteket, amelyek csupán a gyermekek általános és közismert önkiegyenlítését jelentik. (Halott helyébe képzelni magunkat, s élvezni a hiányunk kiváltotta fájdalmakat!) A személyes élményekből túlzó-fokozó szemléletre (31.) következtetett Tüskés, de műelemzések nem realizálták megállapítását, s legfeljebb a korai ormánysági témák sötét színeiben érhető tetten. S szinte provokálják a vitát azok a passzusok, amelyek szerint „Kodolányi középkori témájú regényeiben rejtett, stilizált önéletrajzot ír, történeti regényhőseibe a maga életét vetíti ki.” (147.).

Tudjuk jól, a legszemélytelenebb epikus is szubjektív alkotó, s még az egzakt „kísérleti regény” híveinél is felfedezhető az alanyiség jelenléte. Alkotó és mű kapcsolata mégsem olyan egyszerű, s nem is úgy valósul meg, ahogy a par excellence bibliográfiák elképzelik. A történeti regények nagy, tárgyias korfestését például mindig befolyásolta az alkotók történetiszemlélete, akár Kemény Zsigmond műveiről van szó, akár a *Háború és béke* múltábrázolásáról. A realista Móricz Erdélyében már a téma és a tárgyból kisugároztható mondanó jelzi a személyességet, de jelzik az ismert Móricz-típusok és helyzetek felbukkanásai, vagy akár az a fajta korfestés, amely nagyobb teret szánt a történeti-társadalmi erők felvázolásának, s szinte elhanyagolta a kor szellemiségét, annak egyénekre gyakorolt hatását. Nem szubjektív epikus Kodolányi sem, s alkotó és alkotás kapcsolata csak

rejtetten valósult meg nála is, különösen ha nem önéletrajzi jellegű művekről volt szó. Fejlődése is ezt bizonyítja! Az árpádkori regényekig valóban sok a személyes, életrajzi elem. Odatapadt baranyai élményeihez, eluralkodtak nála a túlzó-fokozó szemlélet már-már naturalista tablói, s néha önportrét rajzolt hőseiben (*Futótűz*). E személyesség azonban oldódott a történeti témáknál, anyag és alkotó egyre tárgyiasabb viszonyába ment át, írói magatartása tehát a személyesből vagy a *személyesebből* ívelt át a tárgyiasba. Csak a biográfus látószöge észlelhet átpoetizált önéletrajzot történeti regényeiben!

A kapcsolódások *rejtett* számai persze bennük is felfedezhetők, s oly gazdag e latens érintkezés, hogy számba sem vehető egy recenszió keretében. Bizonyára volt lírai gyökereik a Margit- és a Julianus-szerű szenteknek, akik testük legyőzése árán közelítették eszményeiket. Két regényben is felbukkan a baranyai táj lírai rajza, s még *A vas fia* műformája is összefügg írónk eszmevilágával. Az *alulról írt* történeti regényről van szó, amelyet laza szálak fűztek *Dos Passos* kollektív regényéhez vagy az olyan művekhez, mint Darvas *Haragos kútja* és Móricz *Rózsa Sándora*. A finn élmények szerepét az író is hangsúlyozta, amikor a *Boldog Margit* keletkezéséről szólt, s ha őseink fürdősrátát írta le, abban is megjelent a szauna átformált látványa. *A Pogány tüzek* létrejöttében éreznünk kell a német invázió korabeli veszélyét, s bizonyára fény derül majd azokra a belső, lelki vonzódásokra is, amelyek a mítosz-regény felé fordították Kodolányi pályáját a felszabadulás után. A személyesség e rejtett és *természetes* nyilatkozásai azonban nem sodorhatnak oda bennünket, hogy „stilizált önéletrajzot” lássunk nagy, realista történeti regényekben.

Tudjuk jól, minden vállalkozást a maga nemében kell nézni, s kár olyasmit számon kérnünk, ami nem állt szándékában az írónak. Örülhetünk csupán, ha oszlik a csönd; örülhetünk, hogy átfogó élet- és jellemrajz jelent meg Kodolányiról, hogy jól használható, szépen írt könyvet kapott az olvasó. Amit mégis sajnálunk: az életmű mélyebb elemzésének a hiányát. Nem is a hiányt önmagában, inkább azt, hogy az általános minősítések nem differenciálják eléggé írónk pályaszakaszait. Pedig külön művészi világ az első periódus; véleményünk szerint kivételes csúcs az árpádkori trilógia, s az 1940-es évek történeti regényei elmaradnak e csúcs mögött; a kései mítoszregények fokozatos emelkedéssel vezetnek újabb magaslatig, *Az égő csipkebokor* gazdag világáig. A magyar széppróza remekművei lelhetők fel Kodolányi életművében, csak el kell választanunk őket a kevésbé sikerült alkotásoktól. Bizonyára Tüskés Tibor tudja legjobban, hogy mily sok még itt a tennivaló, s elvitathatatlan érdeme, hogy Ő legelőször elkezdte a munkát. Megkezdte, s talán azzal a tudattal, amellyel Protesilaos lépett Trója földjére.

Kodolányi, János:

BOLDOG MARGIT
(Die selige Margarethe)

Magvető. 444 Seiten,
12,4 × 18,5 cm, gebunden
ISBN 963 270 152 6

János Kodolányi begann seine schriftstellerische Laufbahn mit naturalistischen Werken, die das Bauernleben zum Thema hatten, und eine starke soziale Tendenz aufwiesen. In den 20er Jahren schloß er sich der illegalen Kom-

munistischen Partei an. Später wandelte sich seine Gesinnung zu einer an die frühere deutsche Heimatkunst erinnernde, das Volk, die Bauern idealisierende rechtsgerichteten Betrachtungsweise, wenn er auch zeitweilig seinen Nazihaß beibehielt. Nach dem zweiten Weltkrieg schrieb er große esoterische Märchenromane, wurde dann sozusagen zum Sklaven der biblisch-jüdischen Mythologie und mit diesen Werken eroberte sich der Schriftsteller, der gegen Ende der dreißiger Jahre noch von einer faschistoiden Weltanschauung geprägt war, breite Leserschichten in Israel und im deutschen Sprachraum. In dieser seltsamen, befremdenden Laufbahn hat Kodolányi jedoch auch Meisterwerke hervorgebracht. Das beste Werk ist vielleicht der historische Roman über die ungarische Prinzessin Margarethe, die im 13. Jahrhundert lebte, und die vor nicht langer Zeit heiliggesprochen wurde. Dieses Werk ist der letzte, dritte, in sich geschlossene Roman einer bekannten Trilogie, der nach langem jetzt wieder neu aufgelegt wurde. Aus jeder Seite des 1936 verfaßten Romans sprechen die Bildung, das historische Wissen, die psychologischen Kenntnisse des Autors. Es gibt nur wenige Werke, die dem Leser diese seltsame, widersprüchliche Periode so nahezubringen, so von innen heraus darzustellen vermögen (zu diesen gehört vielleicht der ausgezeichnete Essay Huizingas „Herbst des Mittelalters“ und der Roman „The Spire“ von Golding). Es ist ein komprimiertes, gut redigiertes, zum Wesentlichen strebendes Buch, — und dies muß betont werden, weil Kodolányi dazu neigt, sich in Weitschweifigkeit zu verlieren. Die zentrale Figur ist die Heilige, das Heiligwerden stellt der Schriftsteller vom Gesichtspunkt des Mittelalters aus dar, jedoch in dialektischer Darstellungsweise, wodurch der Entwicklungsprozeß der Prinzessin auch von der modernen Psychologie her beleuchtet wird. Gleichzeitig wird die menschliche Größe Margarethes so sehr mit der Ideologie des Katholizismus verschmolzen, daß ihre Erscheinung eine sonderbare, an das Wunder grenzende menschliche Größe in der Bewährung des christlichen Glaubens abgibt. Einen gläubigen Katholiken wird das Buch nicht wankend machen,

im Gegenteil, es wird ihn bestärken, obwohl der Autor auch alle Schwächen der Heldin enthüllt. Die meisten Leser jedoch wird dieses Werk gegen die bis ins Absurde geführten geistigen Konstruktionen, gegen jeden Dogmatismus stimmen. Andere wiederum werden das ausgezeichnete Spiel der dialektischen oft ironischen Darstellungsweise in jener Duplizität genießen, wie sie sich uns in der dem weltlichen Leben entsagenden Prinzessin, der Nonne, ihrer menschlichen Größe und in ihrer letztlich Beschränktheit während des komplizierten Prozesses des Heiligwerdens offenbart. Margarethe ist im Roman eine zähe, ausgeprägte Persönlichkeit von seltener Begabung, eine geborene Demokratin zugleich, die gegen die ihr gebührenden Privilegien ankämpfend in das entgegengesetzte Extrem fällt. Doch ist sie auch ehrgeizig, indem sie in ihrer unbeschränkten Ambition mehr sein will, als ihr vergönnt ist: sie gibt sich nicht mit ihrer Rolle als Prinzessin zufrieden, deshalb strebt sie nach dem vom Glauben konstruierten Himmel... Sie ist eine Denkerin, untersucht religiöse Lehrsätze, zieht sie in Zweifel, um Beruhigung zu finden. Wir sehen in ihr auch die Hysterikerin, die leicht in Verzückung fällt, und die noch dazu — wie alle Psychopathen — die anderen Belasteten, Irren, Elenden besser versteht als ein gesunder Mensch, deshalb ihnen mehr Liebe und Hilfe zu geben vermag — zumal sie als Prinzessin auch die finanziellen Möglichkeiten dazu hat. Die einzelnen Komponenten ihrer außerordentlichen Persönlichkeit hebt der Schriftsteller nie hervor, spricht sie nicht aus, sondern er bettet seine künstlerische Aussage im Erzählerischen ein. Das ist es, was den Leser unwiderstehlich anzieht. Und so eng auch der Rahmen gesteckt sein mag, Kodolányi beschränkt sich nicht mit den vier Wänden des Klosters —, Außenwelt, Land und Politik spielen ebenso hinein und bilden einen seltsamen Gegenpol zu der sich im Kloster realisierenden Ideenwelt. Er deutet diese, untermauert sie, zeigt den gesellschaftlichen Hintergrund.

István Kristó Nagy

MAGVETŐ KIADÓ

1976. ápr.

210

Bücher aus Ungarn
1976. ápr., 4. n. 50

Herczeg János: Vasárnapi levelek

[7]

Törvénytisztelő vagyok, s irigylem a csalhatatlan embereket. De a régi nyáresti Bajai útról máris hallom dr. Grba Branislav megrovó közbeszólását: „Bocsánat, disztingváljunk! Senki se csalhatatlan! Ezt az állítást csupán a katolikus egyház cáfolja meg a pápával kapcsolatban, minthogy Őszentségét csa-lat-koz-hatatlan-nak mondja”.

Sétáinkon ugyanis gyakran kioktatott egyről és másról, ami a mintegy húszsz-tendősz korkülönbséget tekintve sose volt bántó. És mivel nem vagyok sértődős természetű, akkor se vettem volna szívemre megrovásait, ha nem ő lett volna húsz évvel idősebb, hanem én. Hogy például Kodolányi novellájának mi volt a címe 1920 tavaszán, abban a folyóiratban, amelynek kiadási engedélyét ő írta alá, mielőtt a Szerb–Horvát–Szlovén királyság csapatai kivonultak volna Pécsről, illő tisztelettel és kellő ámulattal vettem tudomásul. És azt is, hogy Jakov Ignjatović 1872. május 13-án este nyolc órakor mit mondott az újvidéki Fehér Hajóban a humorista Aca Zubnak a Zastava politikájáról, mire másnap hárman is felporozták a pisztolyokat Miletic redakciójában, hogy a rákövetkező hajnalban majd párbajra hívják „Bruder Jašót”, amit az utolsó pillanatban a pártvezér letiltott, mondván: „Nem irtjuk egymást!”

418

Magyar Szó 1976, sept. 26, 266. n. 8.
 is H. J.: ÖSSZEÜJTÖTT ESSZÉK, TA-
 NULMÁNYOK. Összeállít. utószó Pastýik
 Leheló. Beograd, 2003. Zvezd za
 narodbenike i nastava sredstva. 3. köt.
 418-419.

– Érdekes – jegyeztem meg ártatlanul –, hogy Jašo erről egy szó említést nem tesz a memoárjaiban.

– Nem? – villan meg élesen a szemüvege dr. Grbának, akit még sokáig Görbe Attilának hívtak az emigráció, mivel állítólag éjfél után gyakran lezáratta a Nádor nagytermét, s az asztal tetején táncolta a csárdást a primadonnával. – Csodálom!

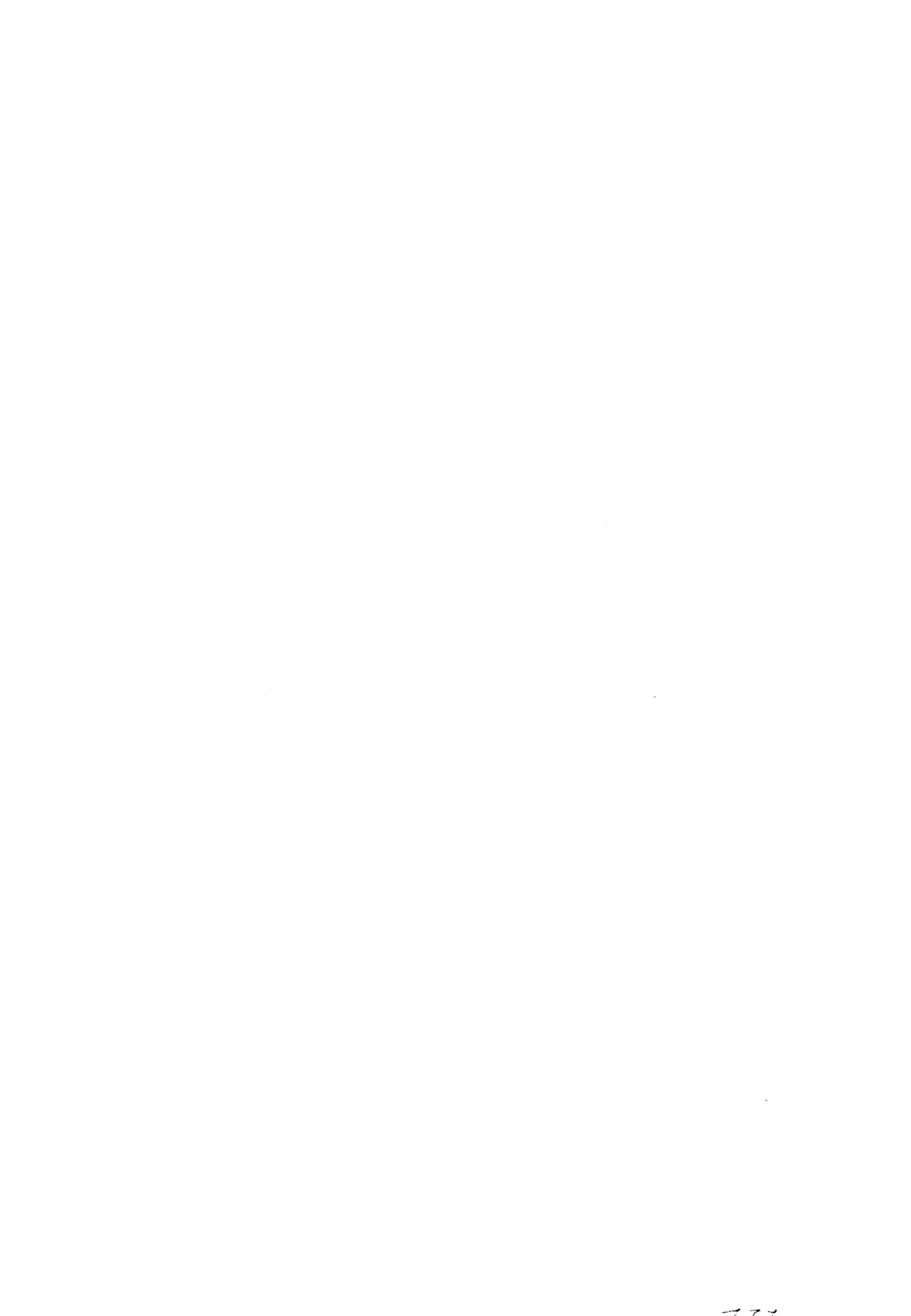
Volt ugyan bennem valahol mélyen némi gyanakvás, hogy azért ő sem orákulum, s ha azt tudja is, hogy L. B. gyönyörű feleségének ki kurizált akkoriban, mindent ő se tudhat. De én magam oly bizonytalan vagyok, ami az állításokat illeti, hogy azonnal megadom magam, ha valaki közbeszól és kiigazít. És ha szeretni nagyon nem is, de rémesen tudom irigyelni, akinek mindenben mindig igaza van.

– Nem téved, doktor úr? – kockáztattam meg mégis könnyelműen, talán azért, mert épp akkoriban írtam Jašo mesterről egy hosszabb tájékoztatót, hogy ne tanulmányt mondjak, hiszen ahhoz kevés az én messziberévedésem. – Akkor már Svetozar Marković is Újvidéken volt, s mintha épp ő közvetített volna Jašo és a Zastava között...

Ördög tudja, hogy mertem ellentmondani egyszerre, amikor pedig ez is olyan volt az én fülemben, mint a távoli harangszó. Hanem erre felhőrdült:

– Nem szoktam tévedni! – S dühösen rántotta ki kabátja ujjából a mandzset-táját a piros karnel gombbal. Szóval, ő se! Nem is szálltam többé szembe vele. Csettintve és csodálkozó fejcsóválással hallgattam tovább pontos dátumokkal alátámasztott előadásait, miközben a Bajai út két oldalán fehérbe borult, majd elvirágozott a spirea-bokrok hosszú sora, és a mi sétáink csak nem akartak véget érni.

S most, amikor ezt elmondtam, miután rég nem sétálok vele, mert egy napon hiába kerestem a Bajai úton, és hiába másnap is, a kórházból üzent a harmadik napon, s krétafehéren ült az ágya szélén, pizsamanadrágja korcát gyámoltalanul összefogva, hogy elcsukló hangon rebegje: „Csak arra kérném, kedves barátom, gondoskodjék a könyvtáramról, hogy ne kerüljön avatatlan kezekbe! És hadd valljam be, mielőtt elmegyek, nagyon szerettem ezeket a sétákat magával, és a vitáinkat! Isten vele!” – most érzem megint, igazán őszinte és fájdalmas felismeréssel, öreg barátomra emlékezve, hogy nincs mindig annak igaza, aki mindent jobban tud. Lám, én tátott szájjal hallgattam őt, mert dehogyan vitatkoztam, s most kiderült, hogy nem is az igazság volt itt fontos, hanem hogy ő beszélhessen. Az előadás. A produkció. Ki kellett hordania magából ezeket a régi, mesebeli dolgokat, amit könnyed fölénnyel tett, a századelőnek megfelelő eleganciával, amihez időnként kétszer-háromszor megforgatta sétabotját a levegőben, gavallérosan. Hogy miért nevezte vitának a monológjait, szegény, nem tudom. Talán nem volt neki elég a maga ragyogó tudása, még hozzáálmodta az ellentmondásokat, hadd legyen evvel is nagyobb a diadala én fölöttem...

Gyűjtőművelés kötetek

Boducz György: TÖRVÉNYKERESŐK. Kgy., 1976. Szépirodalmi
k. 127-157., 492-498. (Vízvilágú kint. 1960, Utolsó
a Földesdt gépek c. kötethez 1961)

Kovács Katalin: ESTMÉK ÉS IRODALOM. Kgy., 1976.
Szépirodalmi k. 241-284. (Balog Margit tan. 1972,
Pogány Iréke tan. 1969)

Galsai Pongrácz: A BESURRANÓ BERKESTŐ. Kgy.,
1976. Szépirodalmi. 105-114. (Osvát Panna,
1974).

1977. Jan.

225

DOKUMENTUM

HARASZTI SÁNDOR

Baranyai Köztársaság

ÖNÉLETRAJZI RÉSZLET

Miután 1919 októberében a fehérterroristák kezéből kiszabadultam és hazaérkeztem Pécsre, sokáig meséltem a családnak, hogy mi minden történt. Nyomban ezután apám arra terelte a szót, mi lesz velem? A vasúthoz nem mehetek vissza, új állást kell keresnem. De ezekben a nehéz időkben talállok-e? — tette fel aggódva a kérdést.

— Majd meglátjuk — adta meg helyettem a bátyám a bizonytalan választ.
— Éhen halni biztosan nem fog.

Részben emiatt már másnap délután bementem a munkásotthonba, hogy a helyzetről tájékozódjam. Volt vöröskatoná barátaimmal, ismerőseimmel is szerettem volna találkozni. Ami az otthonban újból meglepett: szűk udvarán és bent a szobákban szinte nyüzsgtek az emberek. És ami különösképpen feltűnt: az ismerős pécsiek közt sok volt az idegen: emigránsok, akik a fehérterror elől részben közvetlen túlról, Magyarországról, részben Bécsen át Ausztriából menekültek a megszállt Baranyába.

Schmira elvtársnál, a párttitkárnál, a városszerte ismert kőművespallérnál, — aki még október előtt cserélte el a keresztényszocialisták székházát a Zrínyi utcai munkásotthonnal — kopogtattam először. Amint beléptem szűk irodájába, a papíroktól duzzadó íróasztala mögül rám tekintve, arcát elöntötte az őszinte öröm.

— Hát megjöttél, fiam... — s kezet rázva velem, némi szünet után hozzátette:
— Éppen jókor.

S még mielőtt a határon túli rabságotról egy szót is ejthettem, magyarázní kezdte, miért állítottam be hozzá éppen jókor. A párt lapjából a *Munkásból* napilap lett, a szerkesztőnek, Magyar Józsefnek — aki azelőtt mint hetilapot egymaga írta, szerkesztette — több állandó munkatársra van szüksége. A titkárság kettőről már gondoskodott, ezek már segítik is, de még legalább egy megbízható, használható ember kellene ahhoz, hogy a lap minden fennakadás nélkül, naponta rendes időben kerülhessen ki a nyomdából. Ezt sürgeti heték óta Magyaron kívül a nyomdászból lett kiadói hivatali vezető, Leitkám is. Amikor az ajtót rányitottam, éppen azon töprengett, kivel lehetne ezt a még üres helyet a szerkesztőségben minél hamarabb betölteni.

— Úgy tudom, te tollforgató ember vagy, nem állnál be újságírónak Magyar mellé? — szegezte nekem a kérdést.

— De igen... — nyögtem ki, villámsújtottan a váratlan örömtől.

S alighogy kimondtam az igent, Schmira máris karon fogott és átkísért a munkásotthon egyik udvari szobájába — a szerkesztőségbe.

— Itt az új munkatárs, Haraszi elvtárs — mutatott be Magyar Józsefnek, aki nek zord arcán az udvariasság fanyar mesolya jelezte, hogy Schmira választása nem egészen kedvére való. — Próbáljátok ki, azt hiszem, jó újságíró lesz belőle. Pécsi, most szabadult a fehérek fogságából...

Aztán felém fordult:

— A kalandodról majd még beszélünk.

Az autodidakta, építőmunkásból lett szerkesztő, Magyar keze alá került munkatársakkal másnap ismerkedtem meg. Amint kiderült, mindkettő — akárcsak én — újonc, kezdő volt az újságírói pályán, a sajtó világában azonban — velem ellentétben — már volt némi jártasságuk. Az egyiknek: Császár Géának különösen, akit a hetilapok hasábjairól mint a közéleti mizériák szellemes ostromozóját ismert már az egész város, de aki valójában alig maroknyi marxista ismerettel hagyta ott néptanítói állását és a keresztényszocialistákat a *Munkás* kedvéért. A másik kolléga, egy pécsi munkásfiatal, ugyan nem közéleti kitérővel, nem mint párt-neofita került a szerkesztőségbe, de a szocializmus eszmevilágában ő is ugyanúgy csetlett-hotlott, mint Császár vagy mint jómagam. Ennek ellenére Császárral együtt sokat enyhí-

Valóság 1977. jan., 1. sz. 36-49.

tettünk a szerkesztő Magyar gondjain. A lap hírszolgálat a frissebb, gazdagabb lett, vitázó kedve élénkebb, magabiztosabb, és — ami persze nem egyedül a mi érdemiünk volt — politikai publicisztikáját is hamarosan a vidéki átlagszínvonal fölé emeltük.

Én voltam a szerkesztőség Benjáminka, a legfiatalabb, rám osztották a helyi hírgyűjtés munkáját: a riportázst. Naponta végig kellett járnom a vármegyeházát, ahol a jugoszláv kormánybizottság szerb hivatalnokai tartották kezükben a gyeplőt, a törvényszék komor épületét, ahol viszont még a régi magyar bírói kar osztott igazságot. Ha velük végeztem, és utána a városháza rendőrségi hivatalait is végigcserekeszttem, bent a szerkesztőségben, Magyar utasítása szerint kisebb-nagyobb terjedelemben feldolgoztam az összegyűjtött híryanagot, majd a pesti lapokat böngésztem át, kiollózva azokból hírvonatunk számára az apróbb érdekesebb híreket. Mindezek mellett a lap kultúrrovátát is nekem kellett híranyaggal ellátnom, ami szerencsére nem okozott sok gondot, lévén a kultúrrovat rendszerint alig félhasábnyi, amit könnyen kitölthettem a szakszervezetek amatőr kultúrsoportjainak sablonos programkommunikéival. Az újságírás komolyabb műfajához: a publicisztikához Magyar hosszú ideig közel sem engedett. De nemcsak engem, a többieket sem. A vezércikkírás hónapokig a pártkorifeusok és Magyar privilégiuma volt, mi, munkatársak, legfeljebb egy rövid glossza erejéig publikálhattunk pártvéleményt. Olyan glosszában, amelyeknek rendszerint a fehérterror elleni harag, háborgás volt a morális robbanótöltetük.

Volt ezenkívül még egy mulaszthatatlan napi feladat: a lap nagyobb és fontosabb cikkeit levonatban be kellett mutatnom *Rajics* kormánybiztos főispánnak, vagy távolléte esetén a magyar huszártisztból nagyszerb patriótává vedlett titkárnak. Ők voltak a cenzorok, az ő engedélyük nélkül a lap egyetlen száma sem hagyhatta el a nyomdát. Az igaz, hogy ez a feladat aránylag kevés gondot okozott, mert a kommün után *Rajicsék* cenzúrája elég liberálisan bánt a *Munkással*, kevés cikkét tiltották le, ritkán kívántak szövegváltoztatást. A cenzori szigort inkább a korábbi „üdvöské”-vel, a polgári sajtóval, elsősorban a klerikálisokkal, a *Dunántúllal* és délutáni testvérlapjával, a *Pécsi Esttel* éreztették. (Az utóbbit, amely kihívó nyíltsággal szajkózta a pesti nem-nem sohat, *Rajicsék* végleg be is tiltották.) A két másik polgári napilapnak, a *Pécsi Naplónak* és a *Hírnek* a szigorból már jóval kevesebb jutott, *Rajicsék* őket sem igen zaklatták. De még náluk is több cenzori toleranciát élveztek azok a hetilapok (például a jugoszláv megszállókat hűen kiszolgáló *Fekete Tivadar* szerkesztette *Ucca*), amelyek politikai és társadalmi pletykaanyaggal látták el Pécs közéletét.

Am a kedvező cenzúra és a már októberi forradalom idején kivívott politikai erőfölénye mellett sem volt könnyű dolga a szerény köntösű, kezdetben négy oldalon megjelenő *Munkásnak*. Pécs egyre viharosabb, lármás közéletében előbb három, majd négy napilappal és csaknem ugyanennyi hetilappal szemben kellett a párt politikai hegemoniáját biztosítani. Aminek — legalábbis kezdetben — nemcsak az ellenfél számbeli fölénye miatt tudtunk csak nagy nehezen, verejtékezve eleget tenni, hanem jórészt azért, mert nem is egyszer eléggé készületlenül, nem érvekkkel, hanem a pártzsargon szólamaival álltunk ki velük eszmei-politikai párviadalra.

A város napilapjai közül a *Munkás* legkonokabb, legveszélyesebb ellenfele a klérus lapja, a *Dunántúl* volt. S példányszámban is a legnagyobb. Vele viaskodtunk a legtöbbet: Krisztus keresztje mögé bújt, sanda hazafiságára, Horthyék terroruralmát védelmező demagógiájára pazaroltuk a legtöbb puskaport. Pécs másik, régi napilapjával, a liberális *Pécsi Naplóval*, amely október után olvasótáborra jó részét elveszítette, már kevesebb bajunk volt, vele jóval ritkábban bonyolódottunk politikai vitába; legtöbbször azt róttuk fel neki, hogy gyáván és köntőrfalazva emel csak szót a fehérterror világra szóló gáztettei ellen, holott bátor, elitélő szóra nemcsak kérkedő liberalizmusa, de maga az emberiség is kötelezné. A *Munkás* intelme persze keveset használt, a lap még akkor sem váltott hangot, amikor emiatt több száz előfizetője pártolt át az új polgári napilaphoz, a fehérterror gáztettei fölött nyiltabban háborgó *Hírhez*, amelyet egy Kardos nevű, monoklis, dzsentrit majmoló szabadkőműves ügyvéd buzgalma hívott életre. Ezzel az új radikális, jászista napilappal is voltak ter-

1977. Jan.

217

mészretesen polémiáink, néha vele is összekoccantunk, ezek a viták azonban minden esetben messzemenően az illendőség határain belül maradtak.

Ám nemcsak a napilap-hármassal szemben kellett állnunk a sarat, két olyan napilappal is kénytelenek voltunk szüntelenül hadakozni, melyek a forradalom, a kommün nevében velünk együtt háborogtak Horthyék, a fehérterror ellen. Mindketten, mint a megszállók, Rajicsék szócsövei, azon fáradoztak, hogy a pécs-baranyai munkásmozgalmat Belgrád szekerébe fogják, amely még Trianon ratifikálása után is mindent elkövetett, hogy a megszállt Pécs-Baranyát Magyarországtól elszakítsa.

Rajicsék első napilapja *Pécsi Újság* néven jelent meg. Az egyik szerkesztője egy rejtélyes múltú emigráns, Boros Imre volt, a másik egy közismert pécsi festőművész, Lenkei Jenő. Boros is és Lenkei is — később a *Munkástól* kivált Császár Gézával együtt — mint Horthyék, az ellenforradalom legradikálisabb ellenfelei, mint az igazi proletárpolitika Grál-lovagjai léptek a porondra. Előbb még türelmes szóval, később egyre ingerültebben arra próbálták rávenni a pártot, hogy fenntartás nélkül támogassa Belgrád annexiós szándékát, mert szerintük csak az annexió mentheti meg Baranya népét s magát a pécsi munkásmozgalmat Horthyék rémuralmától. S mivel a párt, amely némi tétovázás után megfogadta a bécsi kommunista központnak a bécsi *Proletárban* közzétett intelmét (hogy ne építsen légvárakat, ne hintsen el Baranya népében olyan ábrándokat, amelyek megvalósításában maga sem hisz; lássa be, a „Nemzeti Tanács”, amibe még 1920 elején bizalmát fektette és a „Baranyai Köztársaság” jelszava mögött csupán az a hiábavaló jugoszláv szándék rejtőzik, hogy „segítségül hívja a nem kompromittált emigrációt” birtokában tarthassa a pécsi szénmedencét), s nem hajlott a szirénhangra, Borosék az ultrabalos szólamokon kívül éltek a közéleti fegyvertár alantas eszközeivel is: rágalmakkal és gyanúsításokkal. Mindezekkel olyan durván és féktelenül, hogy azt már Rajicsék is megsokallták és a hitelét veszített lapot 1920 végén be is szüntették.

De a megszálló hatalom nem sokáig maradt sajtó nélkül. Egy, az októberi forradalomban komoly szerepet játszó pesti vasutas emigráns, Hesslein József szerkesztésében 1921 elején megindította a *Baranyai Magyar Újságot*. Hesslein ugyanazt a nótát fújta, mint Borosék, csak csöndesebb hangon, fülsértő demagógia nélkül, ő is Belgrád végső oltalma alá igyekezett terelni a megszállt terület népét. S akárcsak Borosék, Hessleinék is, mint hithű marxisták, ultrabalosok, sűrűn kérték számon a párttól az „internacionalizmust” mint világnézeti-politikai áldást a hazacserére, és szidták nemegyszer Linderéket, az új városigazgatást, elmarasztalván abban a főbenjáró bűnben, hogy a „szociáldemokratizmust”, a garamistákat nemcsak megtűri sorai-
ban, de komoly szerephez is juttatja őket.

Ebben az ultrabalos szemrehányásban különben volt némi igazság. Az a bizonyos „szociáldemokratizmus”, az a Garamiékkel egy hiten élő jobboldal, ha szerényen, sarokba húzódva, valóban bent fészkelt a pártban, egy fedél alatt, együtt élt velünk, a kommunista baloldallal. Ám ezek a „garamisták”, élükön Linderrel és néhány régi, törzsökös, pécsi szakszervezeti vezetővel, a pártéletben kevés vizet zavartak. Mint szerény, tömegbázis nélküli csoportnak, sem erejük, sem hátorságuk nem volt, hogy komolyan beleszóljanak a párt politikai magatartásának kialakításába. 1920 végén az ellen a párt döntés ellen sem léptek fel, amely a lenini 21 pont alapján kimondta a III. Internacionáléhoz való csatlakozást, megváltoztatta a párt nevét (szociáldemokrata helyett szocialista lett), elvágván ezzel minden eszmei-politikai kapcsolatot a Hesslein által felhánytorgatott „szociáldemokratizmussal”.

A garamisták mindössze egyszer próbálták komolyan elvitatni a baloldal, a kommunisták pozíciófölényét, az 1920 novemberében tartott pártgyűlésen, amikor kedvencüket, a keresztényszocialistáktól októberben hozzánk csapódott tanítót, Polácsi Jánost küldték rohamra. Polácsi azzal a kurzuslapokból merített hazug váddal támadta az emigrációból hazatért kommunista Hajdu Gyulát, hogy a kommün bukása után Kaposvárról, zsebeit közpénzekkel megtömve, hagyta cserben a pécsi vöröskatonákat s menekült az emigrációba. Ezt a durva rágalmat azonban a pártgyűlés olyan viharos felháborodással fogadta, hogy Polácsi már csak a rendezőgár-

disták szigorú oltalma alatt volt képes ép hőrrrel elhagyni a termet. S a pártból való kizárástól az sem mentette meg, hogy másnap nyilvánosan s bűnbánóan beismerte, hogy könnyelműen adott hitelt a kurzuslapok vádjainak, Hajdu egyéni és politikai tisztességében ő sem kételkedik. Ezután a Rajicsék kedvére rendezett sikertelen jobboldali puccs után, a garamisták mint szerény kisebbség, mindvégig csöndben maradtak.

De valójában nem is a proletárdiktatúrát elutasító, reformista jobb- és az új proletárdiktatúrában reménykedő baloldal közti politikai cezúra osztotta meg a pártot, nevelt ki benne bizonytalan kontúrú frakciókat. Abban a különleges helyzetben, abban a sajátos politikai klímában, amiben a kommün után az ellenforradalom győzelmével a megszállt Pécs-Baranya élt, ilyenfajta, klasszikus mintájú pártmegosztás ki sem alakulhatott. Azok az alapvető munkásmozgalmi kérdések ugyanis — mint például a hatalom birtokba vétele, a gyárak, bányák kisaajátítása, a földtulajdon radikális reformja —, amelyekben nézeteik ütköztek, aktualitásukat veszítették, az elmélet karjaiban szunnyadtak. Ebben az értelemben a kommunista baloldal által kikényszerített csatlakozás a III. Internacionáléhoz is csupán mint platonikus nyilatkozat került a párt programjába, alig érintve a párt hétköznapi politikai gyakorlatát. S a városi közigazgatás, melyet Belgrád a párt kezére adott, apró hatalmi konc volt, fenn az ernyő — nincsen kas, és inkább politikai teher, mint eredmény. Arra volt jó csupán, hogy átmeneti időre a pécsieken kívül álláshoz segítse azt a néhány száz emigránst, akik egyébként a párt, a munkásmozgalom alamizsna-kenyerére szorultak volna.

Azok után, hogy 1920. június 4-én megkötötték a trianoni békét, amely a megszállt Baját-Baranyát végérvényesen Magyarországnak ítélte, a párt jobb- és baloldalának egyetlen mindennapi gondja volt: megakadályozni vagy legalábbis húzni-halasztani Horthyék bevonulását. Ebben a minden más nézeteltérést, frakcióellen-tétet elhomályosító gondban egyformán osztozott mindkét csoport, a Linder Béla vezette garamisták éppúgy, mint a bécsi központ tanácsait követő Hajdu, illetve a Doktor Sándor körül csoportosuló kommunisták. Abban is egyetértett mindkét frakció, hogy az egyre fenyegetőbb veszélyt, Horthyék bevonulását elhárítani csak úgy lehet, ha a Trianonban kitűzött határidőn túli megszálláshoz Belgrádnak sikerül Párizs hozzájárulását megszerezni. Ennek értelmében már maga a józan ész is azt parancsolta, hogy Pasicseknak, akik ennek érdekében sűrűn kilincseltek Párizsban, minden segítséget megadjanak.

Az ultrabalosok jelentéktelen csoportját kivéve, amely még Trianon után is az annexiót, Pécs-Baranya Jugoszláviába való bekebelezését tartotta egyetlen lehetséges menedéknek, a párt döntő többsége elutasította ezt a Pasicsek sugallta tervet, s csupán a megszállás meghosszabbításához ajánlott fel Belgrádnak támogatást. Abban a kérdésben viszont, hogy ez a politikai támogatás milyen feltételek mellett s meddig terjedjen, a jobb- és baloldali többség már nem értett egyet. A jobboldal, Linderék, amellet, hogy készek voltak egy hosszabb, öt éven túli megszállást elfogadni, arra is késznek mutatkoztak, hogy ezt mint Pécs-Baranya „össznépi” követelését Párizs elé terjesszék. A baloldal viszont sem Párizst nem vállalta, sem a hosszabb időhöz — öt évhez — kötött megszállást. Belgrád katonai jelenlétét csak addig a bizonytalan időpontig volt hajlandó elismerni, amíg „Magyarországon rendszer-változás nem történik, amíg nem szűnik meg ott a fehér terroruralom”. Szem előtt tartotta a kommunista párt bécsi lapjának, a *Proletár*nak még 1920 decemberében adott tanácsát, hogy „használja ki a reális helyzetet (a megszállást) anélkül, hogy irreális légvárakat (ellenkormány, Baranyai Köztársaság) építene reá...” Erről a józan tanácsról a kommunista baloldal főleg emigránsokból álló csoportja feledkezett csak meg a megszállás utolsó napjaiban, amikor a kocka eldőlt s testközelbe került a fehér terroruralom veszélye.

A párt e kérdés körüli belviszályaiból természetesen én sem maradhattam ki. Mint a kommunista frakció egyik közkatonája, a radikalizmus idült gyermekbetegségének lázában én is serényen hadakoztam Linderékkel és az ultrabalos annexiósökkel, nemegyszer túllépve azokon a határokon, amelyeket tapasztalt vezetőink szá-

munkra megszabtak. S ez a mind gyakrabban megújuló frakcióharc és riporter munka úgy elárastott napi feladatokkal, hogy alig jutott szabad időm hiányos marxista ismereteim bővítésére és az irodalomra. Mindössze annyi, hogy rendszeresen átnézhettem a *Munkás* szerkesztőségében a bécsi emigráció politikai és irodalmi kiadványait, elolvashattam Kun Béla álnéven megjelent könyvét (Forradalomról forradalomra), Kassák folyóiratát, a *Bécsi Magyar Újságot*, benne Gábor Andornak a fehérterrort ostromozó szellemes publicisztikáját. Arra sem számhattam sok időt, hogy a Royal-kávéház egy másik sarokasztalának, a művészasztalnak vitáit végighallgassam. Azét az asztalét, ahol a szerb származású, örökké robbanékony Dobrovics Petár festőművész körül gyűltek össze Pécs progresszív szellemű művészei, újságírói. Ahol kevés szó esett a politikáról, annál több viszont az irodalom, a művészet új világrámlatairól: az expresszionizmusról, a futurizmusról, kubizmusról, a dadáról, a proletkulturól. S persze a magyar avantgarde-ról, Kassákról, akinek szárnyai alól ekkor röppentek ki Barta Sándorék és Komját Aladárék.

A törzsasztal látogatóinak többsége természetesen festő volt s valamennyien pécsiek: A legszorgalmasabb az akkor még festőnek készülő Molnár Farkas volt, a modern magyar építészet későbbi úttörője. De sűrűn megfordult az asztalnál Stefán, a lobogó söreány, nagydarab parasztivadék, az expresszionizmus lelkes hitvallója és festőbarátja, Johann, a pécsi patricius család művészet berkeibe tévedt gyermeke. Nagy néha leült közéjük a város „udvari festője”, a konzervatív Gebauer Ernő is, de mindenkor csak rövid időre, mert nehezen viselte Dobrovics agresszív radikalizmusát. Nem úgy, mint rettenthetetlen közéleti purifikátort tiszteltek művészbáratai. A vitákban Lenkei Jenő, aki viszont szívesen hallgatta azokat a szidalmakat, amiket a törzsfőnök rekedt hangon, nagy hévvel szórt a konzervatív festőiskola magyar mestereire.

Az újságírók közül mindennapos vendég volt Dobrovics testi-lelki jó barátja, a tüdejével bajlódó, hatalmas termetű, hórihorgas hetilap-szerkesztő, Göncz Lajos, akit mint rettenthetetlen közéleti purifikátort tiszteltek művészbáratai. A vitákban Göncz nemigen vett részt, ellentétben lapja egyik munkatársával, Cserta Bélával, aki ha a szócsatában szóhoz nem jutott, Dobrovics dörgő szólamait kísérte hangos „úgyvanokkal”. Ő volt különben a pécsi közélet intimpistája: minden pletykát tudott, amit a sunyi rosszakarat vagy a sértett hiúság a kulisszák mögül szélnek eresztett. Sok esetben ezt a pletyka anyagot — köztük nem egyben szerényen maga a színigazság bújt — használta fel a törzsasztal egy másik hetilapszerkesztője, Éles Mihály, aki különösen a Nendvich-féle reakciós városvezetés orra alá tört sok borsot.

A színészek közül egyedül a színház bonvivánja, Papp (keresztnevére nem emlékszem) volt a művészasztal rendszeres látogatója. Komlós Vilmos, aki akkoriban mint táncoskomikus a pécsi színház tagja volt, messze elkerülte a pécsi és emigráns radikalizmus hadiszállását, a Royal-kávéházat. S ugyanígy nem tévedt be a Royalba egyetlenegyszer sem Salamon Béla, aki 1920 tavaszán és nyarán mint pesti vendég a *Vonósnégyessel* szórakoztatta a pécsieket. Amit persze rossznéven csak azok vettek, akik számításon kívül hagyták, hogy Salamon baj nélkül akart visszatérni Pestre, Komlós pedig — régi vágyát követve — a pécsiről egyik pesti színpadra.

Volt a törzsasztalnak egy kültagja is: Kondor László, a *Krónika* nevű irodalmi hetilap szerkesztője. Csak ritkán tévedt a Royalba, ritkán került a törzsasztalhoz, Dobrovicsék közé, akik fanyalogva, sanda udvariassággal fogadták maguk közé. Annál gyakrabban — és szívesebben — mutatkozott a Király utcai esti korzón, a kamasz diáklányok rajzán. Ezek a diáklányok voltak lapjának leghűbb olvasói, s tőlük megkapta azt, amit a Dobrovics-törzsasztaltól nemigen kapott: elismerést, hódolatot. Ebből a hódolatból egy csipetnyi jutott az akkor még túl fiatal Csuka Zoltánnak is, aki Kondor lapjában, a *Krónikában* közölt első — ha jól emlékszem — nem szabad formájú verseivel nyitott be a magyar irodalom szentélyébe.

A *Krónika* sikere láttán, azzal a céllal, hogy Pécs kultúréletében a forradalmi magyar avantgarde-irodalmat is szóhoz juttassuk, néhány volt osztálytársammal elindítottuk az *1920* című irodalmi folyóiratot, vagy ahogy a cím alatt jelöltük: aktivista röpiratot. Az első szám 1920 januárjában jelent meg, úgy emlékszem, vers nélkül, csupán prózai szöveggel. Példaképünk Kassák folyóirata, a bécsi *Ma* volt, annak

aktivizmusát, polgárt riasztó szertelen forradalmi hangját utánoztuk. Ha visszagondolok: szerény kis irodalmi röpiratocska volt, mindössze négy oldal, amiért „leküzdhetetlen technikai akadályokkal” mentegőztünk is, azt ígérve, hogy a következő szám nyolcoldalas lesz. Ebből az első számból 1945 után előkerített egyet Pécs kulturális múltjának egyik kíváncsi kutatója, további számokból azonban egyet sem sikerült felkutatnia. Ezek után emlékezetemre bízta, döntsem el, nem volt-e egyke az 1920, az első számot követte-e a második, de megesküdni erre én sem mertem, annyira a messzi múltba veszett irodalmi próbálkozásaim e fiatalkori epizódja.

Bárhogy volt is, ennek az irodalmi partizánkodásnak köszönhettem, hogy az 1920 után mint „irodalmi szakembert” tartott számon a pártvezetés. S ha valamelyik szakszervezet irodalmi estet vagy matinét rendezett, kommentátornak vagy előadónak jobb híján mindig engem küldött a dobogóra. A rólam szőtt balhiedelem jelölt ki irodalmi előadónak arra a „szociális kurzusra” is, amelyet 1920 végén a Szakszervezeti Tanáccsal együtt indított, olyan neves pártvezetőkkel mint Hajdu Gyula, dr. Doktor Sándor, Bodnár Zsigmond, Matusán Béla, Steimetz István. A hat előadásból álló, több hétre tervezett kurzuson, amelybe Pécsen kívül külön programmal a bányatelepeket is (Szabolcs, Somogy-Vasas, Hosszúhetény) bevonták, rám ilyen témákat bízta: *Művészet és forradalom*, *A szocializmus kultúrjelentősége*, *Új irányok a magyar irodalomban*. Nem tudom biztosan, de ha jól emlékszem, ezekből a kurzusokból a pécsin kívül a bányatelepekből egyedül a szabolcsit tartottuk meg, a többivel a politikai és szervezési gondokkal bajlódó párt és a Szakszervezeti Tanács adós maradt. A pécsi kurzuson egyébként *Új irányok a magyar irodalomban* címen tettem hitet a magyar avantgarde, Kassákék mellett, olyan kihívó magabiztonsággal, amire a 20-as évek viharjelében bódult fiatalságom adhat csak utólag mentességet.

A pécsi munkásmozgalom elismert vezetője Hajdu Gyula volt, aki még az I. világháború előtt került a párt élére. S ezt a posztot, amire a pécsi munkások és a Pécs környéki bányászok feltétlen bizalma segítette, a kommün után, a jugoszláv megszállás alatt is megtartotta. Akkor is, amikor emigrációban, távol élt, a párt minden fontos kérdésben az ő szavát leste, az ő tanácsát követte, amelyet levélben vagy kurírok útján kért és kapott tőle a mozgalom otthoni vezérkara. A bányászok különösen ragaszkodtak hozzá: távolléte nekik fájt legjobban, követelésükre oldotta fel Belgrád az ellene hozott tilalmat is.

1920 augusztusában hazatérése a proletár Pécs látványos ünnepe volt. A pályaudvaron bányászzenekarral a párt vezetői, kint az Indóház utcában égő Davy-lámpákkal sorfalat álló bányászok, mögöttük a pécsi munkások ezrei fogadták, s diadalmenetben kísérték Rákóczi úti lakására. Az ünneplésből persze a *Munkás* sem maradt ki: vezércikkben így köszöntötte: „Hajdu Gyula elvtársat, az évtizedes pécsi munkásmozgalom lelkét és fáradhatatlan szervezőjét, a mártíriumot szenvedő magyar proletariátus lelkes előharcosát őszinte örömmel és forradalmi lelkesültséggel üdvözlí Pécs és a megszállt területek proletariátusa.”

Néhány hónap után azonban Belgrád Hajdut újból emigrációba kényszerítette. Erre a lépésre akkor szánta rá magát, amikor a párt 1920 decemberében — Hajdu javaslatára — feltárván azt a sok bajt, amit a megszálló hatalom beavatkozása okoz a város közigazgatásának (adókiivetési korlátozás stb.) bejelentette, hogy „miután a szerb hatóságok a szükséges gazdasági és pénzügyi feltételeket nem biztosították, Pécs város igazgatását tovább nem vállalja és felhívja a párthoz tartozó bizottsági tagokat, hogy megbízatásukról mondjanak le.” S bár ezt a határozatot azzal a kijelentéssel zárta: ezek után is mindent elkövet, hogy „a megszállás fenntartásával a terület proletárjait egy, a nemzeti hadsereg bevonulása esetén bekövetkező, vérfürdő borzalmaiktól megkímélje”, Belgrád kihívásnak vette a határozatot, olyan aktusnak, amely makacs szándékát, annexiói terveit komolyan keresztezi. Azt remélte, Hajdu eltávolítása után a pártvezetéssel könnyebben boldogul, s minden nehézség nélkül rábírhajja, hogy viselje tovább a város gondjait.

S nem csalódott: Hajdu távozása után pár milliós segéllyel sikerült levenni a lábáról a pártvezetőséget, mely visszakozót fűjt, s Linderéket a helyükön marasztalta. Amit a baloldal támogatásával Hajdunak sikerült elérni, azt megtartani nélküle

a baloldalnak már nem sikerült. Az igaz, hogy a politika mérlegén alig számított, marad-e a párt kezén a város vagy átveszi tőle a megszálló hatalom.

Ha ettől a lépéstől Hajdu nem is tudta visszatartani a pártot, arról igyekezett gondoskodni, hogy megóvja végzetes kalandoktól, olyanra bízván a baloldal vezetését, aki tanácsait, melyek egyben a bécsi központ tanácsai voltak, tétovázás nélkül követte. Doktor Sándor, a Bábaképző köztisztviselőben álló igazgató főorvosa volt ez, aki az októberi forradalom után vállalt nyíltan szerepet Pécs politikai közéletében s aki nemcsak a pécsi munkások, de Hajdu föltétlen bizalmát is élvezte. Hajdu távo-zása után ő állt a baloldali frakció élére, ő irányította a párt sajtóapparátusát is, beleértve a *Munkást*, minden kényesebb cikk csak az ő hozzájárulásával jelenhetett meg.

Ha Doktor Sándor történetesen nem tartózkodott a munkásotthonban, a problematikus kéziratokat én vittem el lakására, a Bábaképző Intézetbe. Ilyenkor, ha ideje engedte, bölcs politikai tanácsain kívül sohasem mulasztotta el, hogy ne biztasson az egészséges életmód, a Kneipp-kúra követésére, amelyet ő kisebb-nagyobb korrekcióval élete végéig következetesen betartott.

— Nézd fiam, abban a szabad és igazságos világban, a szocializmusban — tanári pedantériával, lassan ejtett ki minden szót —, amit elérni és megérni szeretnénk, erre éppoly szükség lesz, mint a falat kenyérré.

Okos tanácsát — sajnos — sohasem követtem, bár nemegyszer megígértem neki, hogy megkezdem én is a reggeli tornát és a nappali „kocogásról” sem feledkezem meg, ő azonban még nyolcvanéves korában is kitartott a század eleji testkultúra e szigorú regulái mellett.

Rajta kívül a pécsi értelmiségből még jó néhányan komoly szerepet játszottak a Horthyék elleni mozgalomban és magában a pártéletben. Bodnár Zsigmond (a hullámelméletes filozófus fia) helyettes tanfelügyelő volt köztük talán a legismertebb. Sovány, aszkéta alakja sűrűn megfordult a *Munkás* szerkesztőségében. Ő volt a lap legszorgalmasabb külső munkatársa. Népszerűségét nem a népgyűlések szónoki emelvényén szerezte, hanem cikkeivel és azokon a szemináriumi dobogókon, ahonnet iskolamesteri rutinnal a szocializmus közhelyszerű eszmei igazságait hirdette. Csak az októberi forradalom után lépett be a pártba. Az a humanizmus terelte közénk, amelyet a gyermekkori otthon nevelt belé és amelyet a háború, majd a fehér rémuralom kíméletlenül sárba taposott. A munkásmozgalom újonca volt, neofita, akit a vakhittel párosult túlbuzgalom könnyen edzett könyörtelen proletárharcossá.

A másik jeles értelmiségi, aki nem úgy, mint Bodnár, nem mint mozgalmi iskolamester szerzett nevet, hanem mint régi, kipróbált szervező, szakszervezeti vezető, s aki a pártvezetésben is szót kapott, a tragikus halált halt Steimetz kapitány édesapja, Steimetz István vasúti mérnök volt. Mint a vasutasok képviselője került a párt vezetői közé. S bár nyugtalan, indulatos természete nemegyszer juttatta eszmei politikai tévútra — Hajdut, illetve Doktor Sándort követve —, ő is a baloldallal tartott, a párt kommunista frakciójának politikai súlyát gyarapította.

Volt még egy értelmiségi szereplő, akire mint az akkori munkásmozgalom derűs színpoltjára érdemes visszaemlékezni: Lefkovics Ernőre, a vasúti távírászra, a kommunin alatt a 44. dandár politikai biztosára. Arra a prófétának álcázott, becsvágyó politikai vagabundusra, akit Hajdu 1919-ben, megunván áskálódásait, megfosztott állásától és Kaposvárról Pestre zsuppoltatott. A bukás után Lefkovics is szerencsésen Pécsre vergődött és sorra járván a kültelki kocsmákat, ismerős, volt vöröskatonafiatallokkal hecckampányt indított a Hajdu dirigálta „opportunistá pártvezetés” ellen. Azzal fenyegette a pártot, hogy forradalmár híveivel, a „mezei hadakkal” előbb-utóbb kijeri a munkásotthonból az „áruló pártboncokat”. A hadüzenet még 1920 elején megtörtént, a munkásotthon ostromára azonban nem került sor: Lefkovics hiába fújta a harci riadót, „a mezei hadak” nem mozdultak, nem ostromolták meg — meg sem kísérelték — a munkásotthont, az „opportunistá pártvezetés” mindvégig helyén maradt.

A párt irányítását általában az értelmiségiek végezték, bár a pártvezetésben nem ők, hanem a munkások, pontosabban régi szakszervezeti vezetők voltak többségben.

A mezőnyt a legnagyobb létszámú bányászszakszervezet uralta; titkáruk, Bertrand állt az élükön, egy Peyser-kreatúra, aki mint később kiderült, titkos levelezésben állott pesti patrónusával, annak révén menlevelet is kapott Horthyéktól. A kiűritéskor természetesen nem követte bányásztársait, nem ment velük emigrációba, otthon várta be a darutollasokat. A bányászokat az építőmunkások követték; közülük való volt a központi titkár Schmira is. Számban kevesebb hely jutott a nyomdászoknak és a többi szakmának, köztük a szabóknak. Ezeket a pártvezetőségben Sarbak János, a tüdőbajos, könyvbarát szabómester képviselte, aki mint bátyám barátja, néhányszor a mi családi körünkben is megfordult. De szakszervezeti vezetők népesítették be a városház irodáit is, amikor 1920 augusztusában a párt átvette Pécs közigazgatását. A nyomdászvezető Minker Ádamból főkapitány lett — ő jutott a legmagasabbra. (A másik nyomdászvezető, Leitkám Árpád a *Munkás* kiadóhivatalát vette át, amely ebben az időben példányszámban elérte már a húszezret.)

A pártélet és a párt politikájának irányításába persze, beleszólt az emigráció is. Az első országos hírű emigráns, akit 19 végén sodort az emigrációs hullám Bácskába, illetve Pécsre, Linder Béla volt, a Károlyi-kormány volt hadügyminisztere. Az a hírhedt októberista, aki a „nem akarok katonát látni” jelszavával szerzett Magyarországon fölöttébb kétes népszerűséget. Valójában nem is volt igazi emigráns, inkább hazatérő menekült, mert ahogy átlépte a jugoszláv határt, nem idegen föld, hanem felesége szűkebb pátriája: Zombor fogadta, később pedig Pécsen testvéröccse, a klerikális napilap, a *Dunántúl* főszerkesztője. Az igaz, hogy az utóbbi nem tárt karokkal, hanem kivont karddal, ellenségesen, konok védelmezőjeként annak a demarkációs vonalon túl dühöngő, az egyház áldását élvező fehér rémuralomnak, amely testvérbátyját Pestről Jugoszláviába üldözte.

Linder pár hónap után otthagya Zombort, átköltözött Pécsre s jelentkezett a munkások között Schmira párttitkárnál, közölvén vele, hogy kész részt venni abban a küzdelemben, amelyet a párt folytat Horthyék ellen. Schmira kapva kapott az ajánlaton: végre egy országosan ismert pesti politikus, az októberi forradalom egyik vezéralakja, aki Pécs-Baranya küzdelmét kiemelheti a provincializmus látóköréből! Ebben a naiv hitében a párt többi vezetője is osztozott, örömmel fogadván a volt októberistát, akinek nyomban helyet adtak a pártvezetőségben, 1920 nyarán pedig, amikor a községi választások után a párt átvette a város igazgatását, Pécs polgármesteri székébe ültették.

Az emigránsok egyébként közvetlenül a kommün bukása után özönlöttek el Pécsre. A jugoszláv hatóságok elég nagyvonalúan bántak a menedéjjel. A fehérterror üldözöttjeit — akár politikai, akár más okból hagyták ott Magyarországot — simán befogadták, megadták nekik a letelepedési engedélyt. A menedékjogot csupán néhány olyan emigráns politikustól tagadták, illetve fanyalogva, késve adták meg, akik vagy októberben vagy a kommünben vezető szerepet játszottak. A pécsi munkásság közismert vezetőjének, Hajdu Gyulának például csak 1920 augusztusában engedték meg, hogy Pécsre hazatérjen. Vele együtt ekkor kapott menedékjogot, illetve a megszállt területre letelepedési engedélyt Jászi Oszkár, Hamburger Jenő és Antal Márk is, de Hajdun kívül — úgy tudom — egyikük sem élt ezzel a kései menedékjoggal, még rövid időre sem.

Az emigránsok egy része csak pár napig maradt Pécsen, ment tovább Jugoszlávia belsejébe vagy nyugatra, Olaszországba, vagy ki, az óceánon túlra, Amerikába. Elsősorban persze azok, akik nem osztoztak abban az illúzióban, hogy Horthyék bukását, a hazatérést jugoszláv védelem alatt, a megszállt Baranyában is ki lehet bőjtölni, vagy azok, akik munkára, kenyérkeresetre Pécsen nemigen számíthattak. A többség azonban, amely vakon bízott az ellenforradalom gyors hanyatlásában, a proletárruralom újraéledésében, Baranyában maradt és részt vállalt a párt által szervezett ellenforradalmi fehérrezzim elleni mozgalomban.

A sokezerszemes emigráció főszereplői a bécsiiek voltak. A mozgalomban őket övezte a legnagyobb tekintély, különösen azokat, akiket a bécsi kommunista központ küldött a pécsi pártélet erősítésére. Ám nem kis mértékben élvezték ezt a tekintélyt azok is, akik pártmegbízatás nélkül, önként, a maguk jószántából hagyták ott Bécset

1977. Jan.

133

és kapcsolódtak be „Pécs-Baranya szabadságharcába”. Ezekből a bécsi önkéntesekből, akiknek jó része a kommun alatt fontos posztokon szolgált a tanácshatalmat, többen (Fekete Ferenc, Flamm József, Pobuda Tivadar stb.) Pécssett is vezető szerephez jutottak. Pobuda, aki a kommun idején Budapest főtisztviselője volt, Linder mellett az alpolgármesteri teendőket látta el, Fekete és Flamm pedig a város tanácsosai lettek.

Azok közül, akik pártmegbízattal érkeztek Bécsből, a vasmunkás Matusán Bélára várt a legnehezebb feladat. Sok huzavona után a pártvezetőség belátta, hogy Schmira, a központi párttitkár az egyre több gonddal járó, szerteágazó pártéletet egyedül kézben tartani nem tudja, ketté osztotta a titkári teendőket: Schmirára bízván Pécsset és a bányatátelepeket, a vidéki mozgalom gondozását pedig a Bécsből jött Matusánra. A pártéletnek azt az elhanyagolt szektorát kapta, amiben csaknem teljes volt a szervezési és eszmei zűrzavar.

A csöndes beszédű bécsi emigránsról annyit tudtunk, hogy vasmunkás, a kommun idején magas rangot viselt, a vasipar országos biztosja volt — csaknem népbiztos. Ezt a kommunbeli magas rangját azonban Matusán még azok előtt is titkolta, akikkel naponta együtt dolgozott. S nem konspirációs szándékból (erre semmi szükség nem volt) tartotta homályban mozgalmi múltját. Nem azért titkolódzott, hanem mert — ahogy nekem jóval később elárulta — az volt a véleménye: „bukott forradalmár fejére nem illik babérkoszorú”.

Nehéz munka volt, amibe belefogott, nem is jutott a végére. Derűs kedélyét, ritka türelmét, vasszorgalmát — kezdetben különösen — komoly próbára tették a vidéki párttitkárság gondjai. Nemcsak a vidéki közigazgatást vezető szerb kiskirályok állták el sokszor az útját, a pártfunkcionáriusok egy részének ultrabaloldali hóbortjait is féken kellett tartania. Még előtte több neves emigránssal erősítették meg a vidéki pártapparátust, olyanokkal, akik a kommun alatt is pártmunkát végeztek: Siklósrá a szegedi direktórium elnökét, Udvardy Jánost, Szigetvárra Zelenkát, Mohácsra Majslicsot, az Ormánság szívébe, Vajszlóra Andórka Sándort, Barcsra pedig Pázmányi Zoltánt, a csupa láz, kóbor Don Quijotét, akit a kommun bukásakor egy felvidéki lap szerkesztőségéből ugrattak ki a fehérterror-legények. Ám ezek a gonddal kiválasztott emigráns pártmunkások nemcsak hogy nem szüntették meg a mizériát, hanem sok esetben maguk kevertek bajt, különösen a megszállás utolsó hónapjaiban, amikor nyíltan szembefordultak a pécsi pártközponttal, felcaptak a „fegyveres ellenállás” prókátoraivá.

A másik neves bécsi emigráns, aki pártmegbízattal érkezett Pécsre, Gyetvai János volt. Őt a pártsajtó, a *Munkás* erősítésére küldte a bécsi pártközpont. Gyetvai Hajdu Gyula kérésére jött Pécsre, aki úgy látta, az egyre bonyolultabb helyzetben a *Munkás* élére Magyaránál jártasabb, politikailag érettebb újságíróra kell állítani. Hajdu döntését nemcsak mi, a szerkesztőség tagjai fogadtuk megértéssel, de maga a szerkesztő Magyar is belenyugodott, miután ígéretet kapott: neve mint szerkesztőé, továbbra is a lap fejlécén marad. Azt persze maga Hajdu sem tudta, hogy a bécsi központ kit meneszt Pécsre, kit állít a *Munkás* szerkesztőségének élére. Mi, szerkesztőségbeliek, mindenesetre egy olyan emigráns újságíróra vártunk, akinek keze alatt nemcsak a proletárpolitikába, de az újságírás mesterségébe is jól beletanulhatunk. Valakit az ismert emigráns kommunista újságírók közül, akikből akkoriban még Bécsben elég nagy volt a választék.

Gyetvai pesti újságíró volt, a kommun alatt a *Népszava* munkatársa, nem tartozott azonban az emigráns újságírónagyok közé. Ahogy később megtudtuk, maga is mint kezdő újságíró, mint csaknem névtelen riporter került ki Bécsbe, az emigrációba. Magyar, a szerkesztő, névről ismerte, mi munkatársak azonban Gyetvainak még hírét sem hallottuk. Mint zsákbamacskát fogadtuk hát, abban a reményben, hogy — akárcsak a többi bécsi káderben — benne sem csalódunk, s ha másra nem, arra talán megtanít bennünket, hogy klasszikusaink tanításai nyomán miképpen kerülhetjük ki a pécsi politikai élet útvesztőit.

Nem kellett hozzá sok idő, s rájöttünk: nem azt kaptuk, akit vártunk, nem azt a kommunista újságíróra, aki az újságírás tudománya mellett, a lenini proletárpolitika

eszmevilágában is eligazít bennünket. A redakció munkájában semmi változás nem történt, továbbra is Magyar végezte a szerkesztést, Gyetvai egy-két órára ugrott csak be a szerkesztőségbe, arra az időre, amíg közhelyekben Magyarénál semmivel sem szegényebb glosszáját vagy vezércikkét megírta. Aztán néhány kenetes szóval elbúcsúzván tőlünk, ment vissza a szigetvári külváros szélén, a hegyoldalban épült Bábaképző Intézetben kapott szállására. Szófukarságát s rejtélyes magatartását azzal mentgettük, hogy erre bizonyára a *Munkás* szerkesztésénél is fontosabb, illegális feladat kényszeríti. Ezért oly zárkózott, ezért nem ül le velünk beszélgetni, véleményt cserélni, ezért kerüli el olyan gondosan a Royal-kávéházban az emigráns vezetők törzsasztalát, ahol pedig a pártvezér Hajdu Gyula is sűrűn megfordult. Mindvégig a pártélet remetéje maradt, nem vállalt nyilvános szereplést, cikkei névvel nem szignálta, egyedül Doktor Sándorral, szállásadójával tartott szorosabb kapcsolatot. S amilyen észrevétlenül surrant a pécsi mozgalomba — nyomot sem hagyva benne —, olyan észrevétlenül tűnt is el, hagyta ott Pécsset még a kiűrités előtt.

Gyevain kívül, vele egy időben két fiataalt is küldött Pécsre a bécsi kommunista központ: Komor Imrét és Lékai-Leitner Sárít. Komor a kommün alatt Pesten a diákmozgalmakban játszott komoly szerepet, Sári a megszállt Bajáról ment 1918-ban Pestre és ott élettársul szegődött a forradalmár Lékai János mellé. Mindketten azzal a megbízással érkeztek Pécsre, hogy vegyék kézbe a Tanácsköztársaság sovány eszmei örökségén élő pécsi ifjómunkás-mozgalmat, tereljék helyes irányba a Horthyék elleni harci készséget, erősítsék a leninizmus, a bolsevik politika tágabb, tisztább ismeretével.

Nem volt nehéz dolguk. Mint a bécsi kommunista központ megbízottjait, tárt karokkal fogadták őket a pécsi ifjómunkások. S nyomban át is engedték nekik a vezető posztokat: Komornak az iftitkárságot, Sárinak pedig a helyettesi tisztséget. Hogy a bizalmat nem könnyelműen előlegezték, azt egy hét után Komorék bizonyították is. Azzal, hogy amit a pécsiek hónapok óta nem tudtak elérni, ők nyomban kiharcolták: engedélyt szereztek egy ifjúsági hetilap kiadására. S ami még inkább meglepte a pécsieket, az *Ifjú harcos* névre keresztelt hetilap két hét múlva ki is került a nyomdából.

Ezt a kezdeti sikert, amely nagyban emelte a bécsi párt tekintélyét, rövid idő alatt újabb sikerek követték. Az ifjúsági mozgalom élénkebb lett: Komorék új aktivistákat gyűjtöttek maguk köré, a szervező munkát kiterjesztették Pécsen és a szomszédos bányatátelepeken kívül egész Baranyára, a vidékre, ahol addig kevés gondot fordítottak az ifjúságra.

Komorék politikai munkájának eredményeit Schmiráék azzal honorálták, hogy az ifjúsági szervezetnek helyet adtak a pártvezetésben. A babérokon Komorral együtt osztozott Leitner Sári is, aki nemcsak szertelen hittérítő buzgalomával, asszonyi szépségével is rabul ejtette a pécsi fiatalokat. Neki volt a legnagyobb udvara, őt rajongta körül legjobban az ifmozgalom. Szálláshelyén, Steimetz István vasúti mérnök lakásán naponta késő éjszakáig tartott az a politikai szeminárium, amelyen Komor és Sári a leninizmusra oktatta a pécsi ifvezetőket, miközben ott látatlankodott a szobában az a kislfiú, akit huszonöt évvel később, Budapest-ostroma idején mint Steinmetz szovjet kapitányt terített le egy gyilkos fasiszta golyó.

A bécsiek közül különösen Mari néni: Csorba Mária emberi alakját, kedves derűs arcát őrzi szívesen emlékezetem. Mari néni nagyon hasonlított édesanyámhoz. Apró, törekeny, fejkendős parasztasszony volt. A bécsi pártközpont azzal a feladattal küldte Pécsre: szervezzen egy olyan illegális apparátust, amely a párt agitációs kiadványait eljuttatja az Alföld, de főleg a Viharsarok városaiba és falvaiba.

Mari néni még az első világháború előtt a Viharsarokból került az agrárszocialista táborba. Az emigráció idején már több évtizedes agitatori múlt áll mögötte. A Viharsarkot úgy ismerte, mint a tenyerét. Tiszáék alatt sűrűn vállalt ígét hirdetőkörútjain, csendőréberséggel és szolgabírói tilalommal viaskodva kitanulta a konszpirációs mesterséget is. 1919-ben mint a szociáldemokrata párt egyik legjobb, legismertebb parasztagitátora lépett be a kommunista pártba.

Mari néni a rábizott illegális feladatot csöndben, zajtalanul végezte. A röpiratokat nemegyszer maga vitte át a Viharsarokba, hogy ott a röpiratterjesztéshez újabb támaszpontokat teremtsen. Ilyenkor a munkásotthon homályos pincetermében hiába várták azok a pécsi proletárlányok, akiket „csöndes beszélgetésre” maga köré szoktatott és akiket ízes beszéddel, igaz szóval traktált szemináriumi estéiken.

Mert Mari néni az illegális munkája mellett legális pártfeladatot is vállalt. Mégpedig nem is könnyű feladatot. Azt, hogy terelje be a munkásotthonba azt a pár száz pécsi háztartási alkalmazottat, magyarul: cselédlányt, akikből addig alig néhányat sikerült csak a munkásmozgalom körébe bevonni. S Mari néni ezt a fölöttébb nehéz szervező munkát zajtalanul, de jól végezte. Alig telt el pár hét, s szombat este már közel negyven fiatal cselédlány leste szavait a munkásotthon pincetermében. S a gyülekezet hétről hétre nőtt: Pécs kiürítése előtt már csaknem száz cselédlány bízta Mari nénire lelke üdvösségét.

Hogyan csinálta? A piacokon kezdte, ott ismerkedett meg a lányokkal, szíves szóval ott férkőzött bizalmukba. Aztán cselédszobáikban kereste fel őket, osztozva gondjaikban, nemegyszer magára vállalva szerelmi levelezéseiket is. Nem kapkodta el a dolgot, nem sietett, az igaz útra térítést lassan, türelmesen végezte. Előbb csupán a bibliát használta, abból idézte a szegénység egyszerű igazságait és csak később, akkor is mértékkal, elegyített beszédébe valamit a munkásmozgalom hitvallásából. Okos volt, ismerte a lélekszerzés minden csínját-bínját.

A változatosság kedvéért Mari néni egy-két esetben rám, vagy Komor Imrére bízta a szombat esti „cseléd-szemináriumot”, ahogy a pártzsargon ezt az akciót némi maliciával nevezte. Ha húzódoztunk és helyettünk idősebb, tapasztaltabb párt-propagandistát ajánlottunk, Mari néni ránk förmedt:

— Ne akadékoskodjatok... Ezek a fiatalok most teszik meg felénk az első lépést. Nektek, fiatal fiúknak kell velük beszélni, mert tőletek szívesebben fogadják az ígét, mint vénemberek szájából.

Am nemcsak erre ügyelt Mari néni: arra is kioktatott bennünket, miről, milyen hangnemben beszéljünk, számolva azzal, hogy a konzervatív falu lányait kell a munkásmozgalom eszméinek megnyerni.

— Vigyázatok — mondotta —, nehogy ajtóstól rontsatok a házba. Nehogy az értéktörvényről vagy a dialektikáról fecsegjetez nekik. S ne szónokoljatok. Olcsó frázisokkal se etessétek őket...

— Az egyházzal, a papokról beszélhetünk, Mari néni?

— Arról se. Azt hagyjátok meg nekem... Arról majd én beszélek velük, ha arra megérett az idő. Ne felejtsetek, ezek a lányok ma még nemcsak ide, a munkásotthonba járnak, de rendszeresen templomba is.

A kiürítéskor Mari néni eltűnt, ködbe veszett. Soha nem találkoztam vele többé. De sorsát figyeltem. Pécs elhagyása után nemsokára egy illegális magyarországi túrája közben lebukott, rendőrkézre került. A börtönből fogolycserével jutott ki Moszkvába. Ott élt s ott is halt meg még a második világháború előtt.

Mint általában minden emigrációnak, a pécsinek is volt politikai alvilága, emigránsnak álcázott kalandorokból, csempészekből, kétes múltú világjáró csavargókból és fehér ügynökökből. S ha szorosan nem is ehhez a politikai alvilághoz tartoztak, de mindenképpen ennek peremén bukdácsoltak azok a politikai hajótöröttek is, akik az októberi vagy a kommün alatti „ballépésükre” Pécssett vártak Horthyéktól bocsánatot.

Ezek közül a legismertebb figura Bartha László volt, egy magas, karcsú fiatalember, volt huszártiszt, aki mint Károlyi Mihály állítólagos titkára vett búcsút Magyarországtól s keresett menedéket Pécssett. A mozgalomban nem vállalt szerepet, de az emigránsok Royal-kávéházi törzsasztalát időnkint elszórakoztatta intimpistás meséivel.

Bartha méltó ellenpárja az életét és szerelmét pazarlón tékozoló, csinos, fiatal Mollináry Gizella volt, aki egy jeles politikai emigráns oldalán került Pécsre. A megszállás alatt viharos érzelmi kalandjait nemegyszer zárta le drámai fordulat: a halállal való könnyelmű kacérkodás. Pécs kiürítése után bevárta Horthyékat, férjhez

ment és emigráns élményeit kamatoztatva, regényíráshoz fogott. A szexualitás hétköznapi titkaira kíváncsi olvasók kegyeiért vívott párviadalt Erdős Renével, a Horthy-világ népszerű bestsellerírójával. Mollináry nem mindennapi írói leleményét és gazdag élettapasztalatát bizonyítja, hogy nagy riválisát nemegyszer sikerült kiütnie a nyeregből.

A politikai hajótörtek egy ritka, de tiszteletre méltó példánya egy pohár tej vagy feketekávé mellett, távol az emigránsok törzsasztalától, üldögélt minden délután, órák hosszat a Royal-kávéházban: Klein bácsi, az agglegény, ószhajú anarchista. Mindig egyedül, könyvet bújva vagy unott arccal tűnődve a világ dolgain: Szerette a magányt, a csöndes meditálást, ellentétben mesterével, a nagy Bakunyinnal. Akár egy üdvhadseregbeli prédikátor, szelíd, jámbor ember volt, zsebében nem bombát hordott, hanem csokoládés bonbonokat, abból kínálta azokat, akik pár percre leültek asztalához. S nemcsak az anarchizmusra esküdött, bicsérdizmusra is: az anarchizmusban a lelke, a vegetarianizmusban teste üdvösségét kereste. Valamelyik vidéki városból üldözték Pécsre a fehérterroristák. A mozgalomtól távol tartotta magát, nem keveredett közénk, politikai ámokfutóknak tartott bennünket. A kávéház volt az otthona, onnan figyelte Pécs zajló életét. Mi, forradalmár fiatalok, mint csodabogarat tartottuk számon, akit csak a nagy Bakunyin kedvéért sem illett kinevetni. Hogy a kiürítés után hova lett, nem tudom; bizarr pasztellfiguráját elnyelte a rohanó idő.

Már korántsem volt a pécsi közéletnek ilyen szelíd színfoltja az újságíró Fekete Tivadar. Fekete ugyanis Pécs szülöttje volt, ott végezte középiskoláit is, de 1920-ban emigránsként tért vissza Magyarországról, ahol a kommün bukása után — legalábbis ezt derítette ki róla a *Bécsi Magyar Újság* — a fehérterroristákkal cinkoskodott. Héjjas Iván keresztapaságával tért ki zsidó hitéből. Ahogy hazaért, beállt jugoszláv ügynöknek, *Ucca* címen hetilapot indított, amelyet ügyesen használt fel az annexiós jugoszláv szándék segítésére — és zsarolásra. A *Munkást*, a pártot is sokszor célba vette. Szívós, mindenre elszánt, ügyes bértollnok volt, aki kíméletlenül és mesterien élt a gúny, a satíra fegyverével. 1921 augusztusában velünk együtt hagyta ott Pécsét, ment tovább Jugoszláviába, Újvidékre, hogy ott egy új hetilappal zsarolja végig a város magyar pénzeszsákjait. A jugoszláv hatóságok azonban nem sokáig túrték garázdaságát, 1922-ben kitették a szűrét, átzsupolták Romániába, ahol mindaddig folytatta a sajtóbetyárságot, míg a vérbaj végleg ágyba nem döntötte, s a 30-as évek végén matrac-sírjából nem került a temesvári temetőbe.

Ahogy múlt az idő, az annexiók és az ultrabaloldaliak — köztük sok emigráns — egyre jobban szétzilálták a pártéletet, egyre jobban kielezték a frakcióharcot. A pártvezetőség hiába igyekezett őket kordában tartani, a gyepő kiesett kezéből a szenvedélyes dulakodást nem tudta féken tartani. A politikai zűrzavar, a frakcióharc akkor vált igazán kétségbeejtővé, a pártegység akkor tört darabokra, amikor a trianoni szerződés ratifikálása után túl közel került a mozgalom ahhoz a végzetes időponthoz, amikor az antant parancsára Jugoszláviának Horthy darutollas legényei számára szabad utat kellett engedni.

A ratifikálás után Belgrád azt híresztelte, hogy az antant parancsa ellenére nemcsak gazdasági okokból, de humanitásból sem engedi be addig Baranyába Horthyékat, míg demokratikus átalakulás nem történik Magyarországon. Ez a nem hivatalos belgrádi megnyugtató azonban csak addig tartotta a lelket a könnyen hívó pécsiekben, míg két hétre rá Pécsre nem érkezett az antant-misszió egyik tisztje, Gosseth ezredes, a kiürítés előkészítésére. Hogy a riadalmat csendesítse, Belgrád fogadkozásaiban bízva, a *Munkás* is megkezdte az optimista hírverést. „A kiürítés — írta — melynek dátumát az itteni Horthy-város és budapesti kurzus-szószátyárok oly közelre szeretnék kitűzni a maguk hazug híreszteléseivel, még egyáltalán nem aktuális.” S naiv politikai derűlátással hozzátette: „Még mindig erősen bízhatunk abban, az alatt a pár hónap alatt, amíg aktuális lesz, a Horthy-terror összeomlik.”

A *Munkás* kétes értékű optimista hírverésének azonban éppúgy nem volt fogantaja mint Belgrád ígéretéseinek. A nyugtalanság egyre nőtt, a munkások mind türelmetlenebbül követelték, hogy a párt ne tétovázzon, tisztázza a helyzetet és kezdje

1977. jan 232

meg az ellenállás megszervezését. A pártvezetés Linder Bélát le is küldte Belgrádba, hogy Pasicsék igaz szándékáról puhatolódzék, általános sztrájkot és tömeggyűlést hirdetett, hogy megmutassa Cosseth úrnak és társainak, az antant kapitalista kormányok képviselőinek, Pécs-Baranya népének, mi a véleménye „a kiürítési merényletről”. Ez a Széchenyi téri tömeggyűlés és az azt követő tüntető menet volt a nyitánya annak a drámai kísérletsorozatnak, amellyel a megszállás utolsó napjaiban Pécs és Baranya népe menteni próbálta a menthetetlent.

A tüntető menetben, amely végigkigyózott a Belváros utcáin, én is ott voltam, együtt Komorékkal és a bányászfiatalokkal. A Király utcai úri Kaszinónál forradalmi indulókat éneklő menünket az ablakokban kajánul vigyorgó arcok fogadták: Keresztes-Fischerék és társaik. Annyira provokáló volt vigyorgásuk, hogy a kaput őrző rendőreinket elsöpörve, berontottunk a kaszinóba, hogy kedvét vegyük, móresre tanítsuk az úri népséget, a város közismert reakcióisait. De hiába úzótt bennünket az indulat, Keresztes-Fischerék, látva a veszélyt, a Kaszinó kertjén át a szomszéd utcára nyíló kapun lóhalálában elmenekültek, nagy sietségben hátrahagyva néhány botot és esernyőt. Szertelen haragunkat már csak ezeken tölthettük ki, a vigyori urak közül egyiknek sem tudtuk a hátán szétverni.

A tüntetésről másnap a *Munkás* azt írta: „oly elszánt és félelmetes volt ugyan, hogy a Horthyt váró burzsoázia megremegett annak láttán”, de közel sem háritotta el azt a veszélyt, amivel a Horthy készenlétben álló martalócai fenyegették Pécs-Baranyát. Éppen ezért drámai hangon Európához, a nyugati hatalmakhoz fordult, tőlük várt, tőlük remélt segítséget. „Lehetetlen — írta —, hogy legyen olyan szerződés, mely szentebb, mint tíz- és tízezer biztos áldozatként kijelölt ember élete, szabadsága és egy egész ország népének felszabadulási törekvése. Egész Európára szállna szörnyű vád és felelősség, ha Baranyában vérnek kellene folynia. Ez a figyelmeztetés morajlott ki a tegnapi, haragos pécsi utca forró levegőjéből és ennek a hangnak el kell jutnia Párizsig, Londonig, el kell jutnia addig, amíg véres váddá nem fajul, amíg a segélykiáltás hangját a haldoklók és megkínzottak nehéz hörgése nem váltja fel.”

A tüntetés — ahogy a *Munkás* írta — valóban elszánt volt és félelmetes. A burzsoázia, helyesebben a Horthyt várók szívéig meg is remegtette. Annyira, hogy lapjuk, a klerikális *Pécsi Est* még Horthyék bevonulása után sem tudott megszabadulni az augusztus 12-i „rémképtől”, bár azzal a hazugsággal traktálta olvasóit, hogy a tüntetők közt „alig volt felnőtt munkás, ellenben volt néhány entellektüel: Doktor Sándor és középiskolás lányai, Haraszi volt vasúti tisztviselő, a *Munkás* hírlapírója. A többi éretlen kamasz, inas, rikkancs és a demarkációs vonalon túlról való szökevény kommunista volt: Matusán... Lefkovic, Csató, Somogyi, Kónya, Vadász, Hatnakovics stb., akik később a Keinráth Péter-féle terrorcsapatnak is magját alkották. Az ablakbeverők fővezére Doktor Sándor volt, aki feltűrt ingujjal, csupasz mellel vezette gyűlevész, csibész társaságát a Kaszinó, a keresztényszocialisták háza, a katolikus legényegylet stb. ellen.”

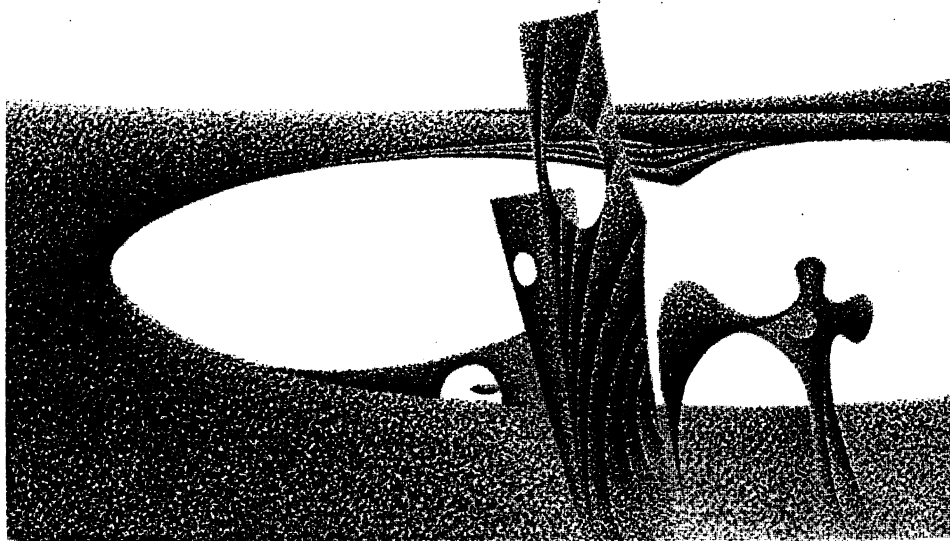
Belgrád részéről a biztatás tovább tartott. Rajics kormánybiztos-főispán még az antant-missziós ezredes megérkezése után is azt bizonygatta, hogy „a kiürítési híreszteléseknek nincs semmi alapjuk”, s csak néhány nappal később adta hírül a kiürítés pontos dátumát (augusztus 20-át), amikor Gosseth ezredes már végigkürtölte vele egész Baranyát. A párt szeméről lekerült a hályog, tudomásul vette a párizsi döntést, de teljesen tanácstalan volt, mivel édesíthetné meg Pécs-Baranya népének a kiürítés keserű piruláját. Nem tudta, hogyan segítse ki a pánikhangulathoz vezető mozgalmat abból a szorítóból, amibe Párizs döntése s Belgrád juttatta, hogyan háritathatná el azt a veszélyt, amely sok ezer pécsi munkást és emigránst fenyegetett börtönnel, internálótáborral, terrorlegények kínzókamráival. S hiába nézett szét, szalmaszálat sem talált, amibe belekapaszkodhatna, nem tudta eldönteni, mi lenne az okosabb teendő: kalandba kezdeni, ellenállni — akár fegyvertelenül is —, vagy a veszélyben levőket emigrációba menekítve, némán bevárni Horthyékat?

Az ellenállás, a hősi gesztus mindenképp szebb, illőbb lezárása lett volna a mozgalomnak, mint az emigrációba való menekülés vagy mint a néma bevárás. Az ultrabalosok teli torokkal erre is biztatták Pécsét és Baranyát. S a józan politikai belátást

bénító félelem jobbról és balról egyaránt gyarapította táborukat. A kommunisták közül is sokan feledték a bécsi *Proletár* intelmét, s melléjük álltak. Az augusztus 14-i szakszervezeti kongresszuson, amelyet Horthyék bevonulása elleni tiltakozás demonstrálására hívtak össze, Komor Imre, a bécsi központ megbízottja szólította fegyverbe a megszállott terület proletariátusát. A kongresszussal egyidőben összehívott tömeggyűlést pedig a kommunista Fekete Ferenc eskette fel a „Baranyai magyar—szerb köztársaságra”, olyan pécsi baloldali pártkorifeussal együtt vállalván benne szerepet, mint Bodnár Zsigmond. Ettől a kétségbeesés szülte akciótól egyedül Doktor Sándor s a bécsi pártintelemhez hű baloldali csoportja (köztük én is) maradt távol. De e kis csoport amúgy is gyöngye intő hangja beleveszett a politikai szélviharba.

A köztársaság légvéra persze hamar szertefoszlott, s hamvába holtak azok a remények is, amelyeket a fegyveres ellenállást hirdető hirtettek el a tömegekben. Belgrád nem vállalta a kockázatos kalandot, nem adott fegyvert Pécs-Baranya népének kezébe. S a „Baranyai magyar—szerb köztársaság” Belgrádba utazott szószólójának, Dobrovics Petárnak sem sikerült Pasicsot rávenni, hogy adja áldását az újszülött államalakulatra. Linder Béla is csak azzal a megismételt Pasics-ígérettel érkezett vissza, hogy a jugoszláv kormány minden menekültnek menedékjogot biztosít.

Elvégeztetett — ez volt a címe annak a *Munkás* vezércikknek, amelyben augusztus 20-án „elszorult szívvel” vett búcsút a menekülőtől, arra kérvén őket, tartsanak össze a száműzetésben, a szenvedésben is éppúgy, ahogy a harcban egyetértettek. A kiürítéssel együtt ezen a napon megkezdődött ugyanis a menekülés. Csak Pécsről három vonatszerelvény több ezer bányászt és munkást — sokat családostul — szállított Dárdára és Eszékre. S vidékről is megindult az áradat. A második napon bátyám, öcsém és én is útnak indultunk, csatlakoztunk a menekülőkhöz. Bátyám és öcsém nem akart Pécstől messze kerülni, a Vajdaságba készültek, én viszont Ausztriába, Bécsbe igyekeztem. Nekik elég volt egy egyszerű szerb „dokument”, nekem azonban útlevelet kellett kérnem, amit azzal a feltétellel adtak meg, hogy vele Jugoszláviába vissza nem térek. Eszéken búcsúztam el tőlük, onnan indultam az osztrák fővárosba.

Magyar József rajza

Közli: IGNÁCZ RÓZSA

Levélrészletek az „Én vagyok” keletkezéséről

Azért is lett számomra megrázó élmény poszthumusz műként olvashatnom Kodolányi János Én vagyok című hatalmas regényét, mert azt még első, változatlan, majd elkészült, módosított formájában is több mint huszonegy évvel ezelőtt ismerem meg.

Magát az író 1932-ben. Ismeretségünk barátsággá a negyvenes évek derekán fonódott. 1949—53 között szinte hetente küldött, többnyire hozzá intézett kérdéseimre felelő válaszaiban a Júdás-regény keletkezésének körülményeiről két esztendőn át tudósított. Ezt a művét a Vizöntő 1948-as megjelenése után tervezett tetralógiájának: Az égő csipkebokor, Új ég, új föld, majd az Én vagyok utolsójaként napfényre került darabját írta meg legelőször. Nem tudhatom pontosan, hogy mikor is kezdett foglalkozni a témával. 1950. február 19-én Akarattýáról keltezett levelében a Júdás témát más, nekem szóló válaszsorai közt így említi:

„—————Az említett mártírakták igen szép, válogatott gyűjteményét megtalálja a Szent István Társulat által kiadott Keresztény Remekírók 2. kötetében, a Vértanúság emlékeiben, összeállította és fordította Radó Polikárp. Hogy most miféle könyvtárban szerezhethé meg, azt nem tudom, de kérdezze meg Possonyi Lacit. Ő bizonyosan nyomra tudná Magát vezetni. Ezt a 16 kötetes sorozatot én annakidején megvettem, amikor történelmi regényeimhez a középkort tanulmányoztam s most, felhasználva a tél borongós hangulatát és magányom csendjét, megint elmerültem benne. Most meg a tervezett Júdás-téma ága-bogai között szeretnék a remekírók segítségével eligazodni, a kereszténységben, amit —————”

1950. március 6. levelében már a műhöz legnagyobb levelezőbarátjától: Várkonyi Nándortól szerzett forrásmunkákat emlegeti:

„—————Más újság itten nincsen. Kaptam egy tömeg fontos, nagyszerű könyvet Pécsről Ur-Ba'utól, az isteni könyvtárostól, mert ő igen szívén viseli Júdásom sorsát, mint eddig is szívén viselte más műveimet s úgyszólván az én fejemmel gondolkozva válogatja és teszi félre számomra a szükséges könyveket. Belemerültem Jé-

Confessio 1977. jan.-jún., 1. n. 91—105.

zus és az akkori idők tanulmányozásába, valóságos lázban élek, a napokban már álomban is a Holttenger partján jártam, él bennem a táj, a növényzet, érzem már a forróságot és az éjszakai hideget, látom az embereket. Ha erőm s az Úristen kegyelme engedi, olyan művet írok, ami mellett elbújhat a Vízöntő a még jobb folytatással együtt. Kultikus szertartásaim szerint ezt a művet is jún. 20-án akarom kezdeni, ha az írógépem addig meg nem döglik, mert, amint látja, akadozik erősen.— — — — —”

(Várkonyi Nándor kötetnyit publikálhatott volna a Kodolányi művek keletkezése történetéről.)

1953. november 23-ra elkészülhetett már a Júdás néhány fejezete. Hozzájuk invitáló levelében írja, hogy:

„— — — — — úgy kéne rendezni a Maga lejövetelét, hogy Karácsony és Újév közé essen. Akkorra Tildi túl lesz a külső munkák nagyján (szőlőtakarás, salátaültetés, ásás, disznóápolás stb.) s lesz jóféle ennivaló is. A bor is lefejtve. Szeretném, ha egy-két estét töltene ebben a siket akarattyal télben. Nagy tüzet rakunk, kukoricát pattogatunk, Jucka süteményt készít — ehhez nagyon ért —, zenét hallgatunk, pletykázunk s talán megmutatok egy-két részt a Júdásból is.— — — — —”

Kodolányi 1950. december 16-i leveléből biztató tanítása nekem és vallomása a Júdásról:

„Kedves Rózsa! Csodálatos levelét mély meghatottsággal olvastam. Jólesik manapság az embernek ennyi melegséget, emberséget tapasztalnia. Maga nagyon-nagyon jó barát, derék asszony, emberséges ember, hadd öleljem meg érte őszinte szeretettel s hadd örvendezzek, hogy a barátai közé tartozom s hogy a barátaim közé tartozik. — Szomorú dolgokról ír és én nem tudom megvigasztalni semmivel. Magam is nagyon rossz lelkiállapotban vagyok, mint tudja. Ez az állapot pedig egyáltalában nem szűnik, hanem kitartó makacssággal borul rám, mint a decemberi köd. Valóban, talán az „alagútba futó december” hatása ez, a télre napforduló démonainak és kísérteteinek műve, akiket nem tud elűzni a napfény a pokolba. De bőven gondoskodik az ember is az Alvilág szürke lakóinak visszatéréséről. Ezeket még a Nap hatalmas atomerője sem tudják elkergetni. Mit tehetne hát ellenük az a néhány kis gyertyaláng, amit itt-ott gyújtanak és őrizgetnek a szélből? Mióta a Júdást megírtam, még csüggedtebb és reménytelenebb vagyok. Mert látom, hogy mindez kozmikus méretű s az egész emberiség sorsához tartozó jelenség, valóban szétbomló mítoszok hullái között élünk s az új mítosz még nem született meg. És azt is látom, hogy az új mítosz megteremtéséhez mi nem vagyunk elég erősek. Maga azt mondja, jeleket kíván hátrahagyni az utókor-nak. Én azonban ezt hiábavalónak látom. Mennyi jelet hagytak ránk s milyen hatalmas jeleket — hiába, az emberek nem értik és nem is akarják érteni őket. Jól mondja Jézus Noé idejéről: emberek ettek-ittak, kereskedtek és házasodtak, míg Noé be nem ment a bárkába s a vízözön el nem következett. Igen, de hol van most a bárka? Hogy bárkát építhessünk, ahhoz az kellene, hogy az Úr színe előtt járjunk, mint Nőé.— — — — —”

„— — — — Mondom, a Júdás nem nyugtatott meg, mint régebben egy-egy művem befejezése. Írás közben nem tudtam kitérni a tárgyilagos látás elől s Júdással együtt magamnak is le kellett szállnom az Alvilágba. Tanulmányaim során olyan felismerésekre kellett jutnom, amiket alig lehet elviselni. Az igazolást pedig naponta látom kicsiben és nagyban. Téved, kedves egyetlen Barátnóm, ha azt hiszi, hogy Júdásban a gonosz pusztítja el önmagát s nagy élvezet volt őt felakasztanom. Mert való igaz, hogy Isten, az Atya — s nem a szakállas zsidó Jahve — egyaránt ad esőt a gonoszok s az igazak vetésére s egyképpen felsütteti rájuk a Napot. Júdás is az ő gyermeke volt, amit tett, tennie kellett s végezetül nem a gonosz pusztította el magát benne, hanem a megtért, a világosságba került ember mondott ítéletet önmaga felett. Júdásom utolsó pillanata a megvilágosodásé, a vakító fényé, halála pedig önkéntes belépés abba a magasabb világba, ahová egész életében erőltlenül törekedett. Mennél magasabbra emelkedett Jézus az isteni öntudat lépcsőin, annál mélyebbre ereszkedett Júdás a sötétség felé vezető úton s íme, a végén magasság és mélység találkoztak s mind a ketten egyesültek az Atya ujjongó felismerésében, az ő ölében. Továbbá van egy nagy baj: elégedetlen vagyok a művel. Az egészet újra le kell írni, néhol megírni, elejétől végig. Most, ebben a sötétben nem foghatok hozzá, tehát éppúgy gyötör, mintha meg sem írtam volna. Azután vannak ocsmány technikai akadályok is. Elsősorban a jó papír hiánya. Azután a jó gépszalag. Jucka hoz egy-egy tekercset méregdrágán, de némi használat után ronggyá válik, szétfoszlik s csak dühösít és akadályoz a munkában. A levelezésemre is tartogatnom kell a szalagot, nem merülhetek el a némaságba. De mihelyt jó papírhoz jutok és sikerül egy-két tekercset tartalékolnom, továbbá, ha a nappali sötétség is lehull a világról, nyomban hozzáfogok és három hónap alatt rendbehozom a művet. Ebben nem szabad henye, bizonytalan, elnyújtott, lafatyoló részeknek lenniök. Eleget lafatyolnak a papok Jézusról, Júdásról, keresztyénségről — látható eredménnyel. Nem az utókornak akarok ugyan jeleket hagyni, nem is reménylem, hogy valaha még korrektúrákon dolgozhassam az életben, csupán a magam számára akarok tisztázni néhány kérdést, aminek tisztázásához eddigelé ostoba, műveletlen, gyáva vagy henye voltam. Így hát becsületesen a végére akarok járni ennek is lehetőleg úgy, hogy minden szó a helyén legyen. Mert ennyivel tartozom. — — — —”

1951. január 4-én kelt leveléből lázongó-gyöttrődő vallomása, művével való elégedetlenség, kétségei szólnak.:

„— — — — Levertségem legfőbb oka a regényemmel való elégedetlenségem. Képtelen vagyok kiverni a fejemből. Ezerféle részlet kavarg bennem szüntelenül, új és új problémák vetődnek fel bennem s már ott tartok, hogy gyűlölöm Jézust az egész pereputtyával s valamennyi egyházával együtt. Nagy baj, hogy egyedül kell birkóznom a kérdésekkel, férfiember sehol sem látható a környéken, még akkorácska sem, aki egyáltalában ismerné magát az anyagot s a tények állását. Ha egy-egy ref. pap betoppan is hozzám, kétségbeesésemre hamarosan kiderül, hogy még annyira sem gondolta át a dolgokat, mint én. Langyos pocsolóában áztatják ők a lábukat s ez a látvány felbőszít. Mindegy, mihelyt egy kicsit világosabb lesz, hozzáfogok a munkához s végre elintézem. Most az a baj, hogy többnyire setét van. Télen nem is igen szoktam dolgozni, most meg kellene. A villany nem ér semmit, napfény kell, az az igazi. Sokat szenved-

tem annak idején, mikor a szerkesztőségi munka miatt csak este és éjjel tudtam dolgozni. Inkább végképp lemondanék az írásról, semhogy lámpánál dolgozzam. Ha eljött volna, kitálaltam volna Maga előtt az összes megoldhatatlannak látszó problémákat s megkértem volna, szóljon hozzájuk. Levélben erre nem vállalkozhatom, mert köteteket kéne írnom, de csak egyet említek meg: a Jézus-vallás, így, ahogy mondom, megvolt már sokkal Jézus előtt, megvolt már Mózes idejében, sőt az ő táborában is, megvolt Kánáánban s megvolt a görög szigeteken, sőt az egész Földközi-medence körül, mint némely néger vallások bizonyítják. Múltja kinyomozhatatlan, belenyúlik a csiszolt kőkorszakba s mint „a” vallás egyik őstípusa tekinthető. Mármost: hogyan lehet ezt összeegyeztetni Jézus emberi személyével? Mi a kapcsolat Jehusuah ben Joszif (Jézus) és Jehusuah ben Nun (Mózes vezére) között? A többiről nem is beszélek. Csak annyit még, hogy Szt. Jeromos még bőven emlegeti Máté arámyelvű Evangéliumát, amit ő le is fordított, de amit kiakolbólintottak az őskeresztény Egyházból „destruktív” tartalma miatt. Ez az Evangélium olyan „titkos” tanításokat tartalmazott, amiket csak a „legvallásosabb” emberek kezébe volt szabad adni s amelyek Jézusnak a tanítványaival bizalmasa közölt szavai voltak. Hová lett ez az Evangélium? Miért kellett eltüntetni, holott sokkal bővebb tényeket tartalmazott Jézusról, mint a többi együttvéve? Mi lehetett benne?

Múltkori értesítemre, hogy Júdásban nem a bűnös semmisíti meg önmagát, hanem az Atya öleli magához a bűnöst, semmilyen megjegyzést nem tett. Pedig izgalommal vártam, mit szól hozzá? Az én egész szemléletem gnosztikus, tehát éppen az, amit a kereszténység kíméletlenül kiirtott magából — mi a véleménye erről? Gnosztikus pedig nem bakafántoskodásból, vagy eredetieskedésből lettem, hanem az Evangéliumok, Pál levelei s egyéb iratok gondos tanulmányozása folytán, akaratlanul, szabadon, őszinte belátással, kényszerűségből, annak kényszerűségéből, amit gondolkodásom szabadsága állított elém. Sőt azt kell mondanom: az egész Kereszténység megújítása, egy sokkal nagyobb reform, mint amelyet Luther kezdeményezett, egyedül a gnoszticizmus útján képzelhető el, mert csak ez fordítható le a modern természettudomány nyelvére. Itt a sokat hangoztatott „új reformáció” kiindulási pontja s nem holmi liturgiaújításokban, vagy az egyházi adó önkéntességében stb. Mindez csak gyermekes, tudatlan pepecselés, szemfényvesztés, vagy menekülési kísérlet.

Na, de hagyjuk. Majd csak sikerül lejönnie s akkor beszélgethetünk erről, ha Maga is akarja. — — — — —”

Ugyanebben a levélben (mert nemcsak a Júdásról leveleztünk, hanem éppen stílusvitába is merültünk Joyce Ulyssesének olvasásakor) ezt írja:

„— — — — — Semmilyen stílust sem utasítok el a limine magamtól, a realizmust sem — de el sem fogadok. Rábízom a szellememre, hogy olyan stílust válasszon, amiben mondanivalóját a legadekvátabb módon ki tudja nyilatkoztatni. Lehet, hogy egy körmondaton belül megtalálhatók benne az összes stílusok elemei, lehet, hogy egy egész műven át a realizmus uralkodik s ezen belül egy-egy részlet expressionista, vagy éppen dadaista. Füttyülök rá. Hányféle stílusban mozog maga az emberi test, kezdve a

1977. január-június.

243

dadaista hadonászástól a misztikus táncmozdulatokig — s méghozzá egy és ugyanazon pillanatban? Ne legyünk formalisták. Azt hiszem, erre is megtanít Joyce. És ne legyünk konformisták. — — — — —”

1951. február 14-én:

„— — — — —Rosszul értette a Júdásról hebehurgyán és csapongva mondott szavaimat. Amit éreztetni akartam, az nem a mű, hanem annak szellemi és gondolati csontváza. Vagy gerendázata. Esetleg állványzata. Regényt akartam írni s nem tudományos elmefuttatást, vagy oktató művet, még kevésbé filozófiai értekezéssorozatot. Hogy abból, amit Magának összehordtam, nem mutatkoznak sem események, sem emberek, sem lelkiállapotok, sem társadalmi viszonyok, egyszóval a valóságos élet semminémű vonásai nem tehetek, mert a műből nem mutathattam semmit. Nem akartam eldarábolva innen is, onnan is „szemelvényeket” kiszedni, hiszen egy műnek szervesnek kell lennie, mint a kristálynak, másként nem mű, hanem csak irat. Az lenne a legjobb, ha szépen letörölné egy spongyával, amit képzeletére írtam s nem törődne az egész ügygel semmit. Vannak dolgok, amiket elhallgattam a regényben s vannak, amiket kiéleztem. De korántsem úgy, ahogy szerettem volna. Ha az olvasó nem is tud mindent, mert nem rágatik a szájába, az írónak mindent tudnia kell, sőt a mindennél is többet, mert éppen ez a több az, ami az írást művészetté teszi. Ahhoz, persze, ragaszkodom, hogy Júdás végül megtér, mert szerintem s a jézusi vallás — de a buddhai szerint is — senki sem vész el, még egy hajszál, egy verebecske sem. A „pokol” s más efféle ezerszer össze-vissza csavart rémületek nem tartoznak sem a jézusi valláshoz, sem az én megítélésemhez. Az „örök tűz” benne sincs az Evangéliumban, eredetileg „egy aion” szerepel ott, a többi fordítási ferdtítés. Beszúrás a Lázár-történet is, az ti., amelyik a Pokolban jajongó gazdagról s az Ábrahám kebelében üldögélő szegényről szól, mert ez sokkal korábbi egyiptomi történet. No, de Magát izgatják Jézus testvérei. Mellettük nem mehettem el szó nélkül, mert 1. Írva vagyok, hogy Jézust az anyja és testvérei örültnek tartották s erőszakkal akarták visszacipelni Názáretbe. 2. Testvérei fel vannak sorolva név szerint, 3. Jézus názárethi látogatása olyan fontos, hogy meg kellett írnom a testvéreit, nem dughattam holmi katolikus reverenda alá. És még hozzá, ez a názárethi látogatás, a szereplés a zsinagógában s a felbőszült kisvárosiak acsarkodása Jézus ellen egyik döntő fordulata művemnek. Sajnálom, ha bizonyos tények bántják, de ha majdan elolvassa a művet, tán nem is fogják annyira bántani.

Most már itt volna az ideje, hogy hozzáfogjak az átdolgozáshoz, de egyrészt annyira sötét van még most is, hogy az eredetit nem tudom olvasni, másrészt valami pocsék feszültség is van bennem, ami nem hagy aludni s komolyan dolgozni sem. Sok jegyzetem van, amit okvetlenül érvényesítenem kell. Így, ahogy van, a mű korántsem kész. De majd sor kerül erre is. — — — — —”

Hosszú hónapokig más témákról folyik levelezésünk. Két ízben éppen vallási problémáimra küld választ saját vallási fel-fogásának kifejtésével. De abban nincs utalás a Júdás regényre. (Családi, közéleti, irodalmi értesítésekből, vélekedésekből álla-

nak ezek a leveleink.) 1952. augusztus 1-én, miután már két változatban is olvastam a kéziratot és vélekedtem is felőle (s vélekedett a kéziratnak több más olvasója is) Kodolányi így ír:

„— — — —Ami a kifogásokat, vagy kritikai véleményeket illeti, elfogadom az elfogadhatót s megpróbálom magyarázni az elfogadhatatlant. Nagyon érdekes, hogy Várkonyi, Rajnai, Kemény Laci meg egy nőolvasóm véleménye mennyire eltér a Magáétól. Egyikük sem említette azokat az aggályokat, amiket Maga említ. És mondott olyanokat, amiket Maga nem mond. Pld. Rajnai kifogásolta a jassznyelvet. A hölgy úgy látta, hogy az ókorban nem beszéltek olyan modernül a felmerülő filozófiai stb. kérdésekről, ahogy az én alakjaim teszik. És így tovább. De nézzük, mit mond Maga? Elsősorban a Jézus körül szereplő nőalakokat nem tartja egyenlő értékűeknek a férfiakkal. Ez kemény probléma. Ilyen múlt az ember nem hamisíthatja meg az Evangéliumok szellemét, márpedig vegyük gondosan sorra azt a néhány nőt, aki bennük szerepel. Az anyával, Máriával Jézus igen keményen bánik. Elutasítja magától, mikor haza akarja csalogatni. Több helyütt így szólítja „Asszina”! Mária nem értette őt, hiszen Jézusról, mint megháborodottról beszélt. Szerepe az Evangéliumokban semmi, csak az Apostolok Cselekedeteiben bukkan elő mint az ősegyház tagja. Kétségtelen, hogy fiának szerepéről, valódi nagyságáról fogalma sem volt, akár az egész családjának sem, amely gúnyosan biztatta: „Eredj Jeruzsálembe, ott mutasd meg, mit tudsz!” A Zebedeus-fiak anyja azzal a kéréssel kuncsorog Jézus elé, hogy majd a birodalmában ültesse a fiúkat az első helyre. Johannáról, Kun feleségéről csak annyit hallunk, hogy segítette Jézust, nyilván pénzzel támogatta a mozgalmat. Máriáról és Mártáról többet tudunk: az egyik passiv misztikus volt, Jézus lábánál ült és hallgatta őt, a másik aktív, reális nő volt, főzött, szemrehányást tett Máriának, hogy míg ő dolgozik, Mária ül s nem tesz semmit. Mind a kettő feltétlenül hitt azonban a Mesterben, hiszen azt mondták: „Ha itt lettél volna, nem halt volna meg a bátyánk. Éppen ezért művem legmagasabb színvonalon álló két nőalakja éppen Márta meg Mária. Az egyik úgy érzi, hogy egy Jasuahot hordoz méhében, tehát az Istenembert, a másik passivan elmerül a hangokban, a zenében és a színes szőnyegek szövésében, mondhatnám a festésben. A zene és a festés áll legközelebb a misztika kifejezőeszközeihez, mint tudjuk. Ezt a két alakomat tehát méltónak kell mondanom Jézushoz. Magdalai Mária akkor emelkedik az unio misztika magasságába, amikor Jézus lábát megkeni. Ez is elsőrangú nőalak tehát, messziről látszik rajta, hogy a Szellem hatalma alá került. A megkenés jelenetét pedig igen szépnek ítélem, méltónak az ügryhöz. Péter anyjáról csak annyit tudunk, hogy Jézus meggyógyította a hideglelésből. Nyilván nem nagy alak, naggyá csak az teszi az Evangéliumokban is, hogy Jézus közelében lehetett. Végül ne feledjük el, hogy itt ókori és főleg zsidó nőkkel van dolgunk, kivéve a samariai asszonyt. Helyzetük tehát merőben más volt, mint a Jézus halála után következő nőké. Ezt a kérdést sokszor, sokfelől megforgattam és semmilyen érvet nem tudtam találni, hogy másképpen jellemezzem őket. Elvégre korrajzot is kellett írnom s a korhoz hozzátartoznak az emberek is. De nem mondhatja senki, hogy elfogult volnék a férfiak iránt. Korszerű, többnyire gyenge emberek ők is, gondoljon csak mindenféle kicsinyes bogaraikra, korlátoltságukra, ambícióikra, jellembeli hibáikra,

vagy csúfos menekülésükre. Ami különbekké teszi őket a nőknél, az tanultságuk, — a nők alig tanulhattak, mint tudja — társadalmi helyzetük, feltétlenül nagyobb szabadságuk, a nagyobb felelősség, amit vállaltak s hogy férfiak lévén, aktívak. A Maga kifogásai tehát merőben optikai csalódásból következnek. —”

„—————Lázár feltámasztása merőben egyiptomi Usziri-beavatás. Nem jön váratlanul, hiszen Jézusnak jelentik meg, beteg, ő pedig a füle bojtját sem mozdítja erre. János evangéliuma pedig pontosan megmondja, hogy Lázár feltámasztásának hírére határozza el a főpapi tanács, hogy Jézust megöli. Az efféle pogány beavatásokat ugyanis halállal büntették. Csak természetes, hogy a judeista Júdás azonnal tisztában van vele, miről van szó. És ez az eset megadja neki a végső felmentést a Mester elpusztításának tervére. Ez a zárókő a folyamatban. Kihagyni nem lehet, mert rendkívül fontos, fontos, mint vallástörténeti dokumentum, mint lélektani motívum és mint a kor jellemzője. János Evangéliuma a keresztyénség olyan régi gyakorlatáról számol be, amelyben a beavatásnak ez a módja fontos volt.

Júdás a föld alatti városban. Amikor a kedése akarva-akaratlanul eljártssza vele a mítoszt, Júdás úgy fekszik a kőhasábon, mint a beavatandó a sírban. Álma a halál állapota, útja alvilági út. Ebből tér vissza, mikor felébred. Hogy a megfordulás már majdnem megtörtént, csupán személyes énje áll ennek útjában, bizonyítja fellengős, túlzott, nyegle hencegése, hivalkodása a nő előtt, semmiségének túlkompenzálása a melldöngető nyegleséggel, hazudozással. Ébredése már annak a másik Júdásnak a magáraébredése, akiről lehullott, lemaródott a személyes énje. Az egész folyamat tökéletesen logikus, törvényszerű, lélektanilag helyes és mondanom sem kell, hogy teljesen átélte. A visszaszűrést Magában az keltette, hogy Júdás fölserkenésében zökkenést, csikorgást érzett. Ennek azonban így kell lennie. Reálisan úgy ébred, mint egy szerelmi csatában, elhagyatottságban, testi-lelki fáradtságban elnyúzott ember. De ugyanakkor egy másik ébredés is történik benne, ébredése annak, ami kezdettől fogva benne volt s amit végül már csak erőszakkal tudott elodázni. Ezen a részen tehát nem változtathatók, mert szilárd meggyőződése, hogy így igaz.

Apróságok: Júdás nem tud latinul, de egy közmondás ezt nem cáfolja meg. Ma is ezren mondják, hogy audiatur et altera pars, vagy hodie mihi, cras tibi stb., anélkül, hogy egy kukkot tudnának latinul. Az említett mondás: közmondás. Ennél Júdás sokkal többet is tudhatott, hiszen rómaiaktól megszállt országban élt, anélkül, hogy latinul valóban tudott volna. Hány orosz szót, mondást hallunk manapság is olyanoktól, akiknek sejtelmük sincs az orosz nyelvről. De ha ez zavaró, kihagyhatom. Ugyancsak nem kívánom előbb emlegetni a földalatti Júdások hangját sem, mert ez már célzatos lenne, csak ott, ahol a hangosabb beszéd indokolja.

Egyébként, persze, még gondosan el fogom olvasni az egészet. Bizonyára vannak benne hibák, halmozások, nehézségek, sőt tán germanizmusok is. A mű egészén azonban nem tudok változtatni. Így van, ahogy van. Tökéleteset nem tudok írni, korlátaim vannak. De még az Ember tragédiájában is vannak hibák, súlyosak is, pedig ez aztán nagy mű, a mindenség! Gondoljon csak az Úr hangjára, erre a hordóból beszélő falusi bíróra. Vagy Luciferre, ahogy a mű végén mint valami ligeti kikiáltó tessékeli Ádámot új, soha nem látott mutatványokhoz. Én pedig sokkal szerényebb képességű férfiú vagyok Madáchnál. Csak egyet tehetek: Mózesemben igyekszem elkerülni a Júdásban található hibákat, hiányosságokat. Igyekszem —, de talán nem

tudom. A fontos az, hogy a maximumot adjam magamból, minden képességemet munkába állítsam, ne kíméljem sem testi, sem lelki erőimet s valljam be őszintén, alázatosan, hogy ennél többet ma nem tudok tenni.”—

Nem értettem, tehát bántott, fájt is az, ahogyan Kodolányi ebben a művében Máriáról ír: serdülő korom óta Mária-tisztelő szeretnék lenni s vagyok. Megírtam hát barátomnak, akitől annyit tanultam a Szűzanyáról való gondolataimat hitem-kétkedésem, tusakodásomat, amire János ezt a hosszú (itt kivonatolva közölt) választ küldötte:

„...———Amit Szűz Máriáról, a nőiességről, a nő és Szellem kapcsolatáról, a művészi munkáról stb. ír, valóságos zűrzavar. Nehéz rendbeszedni és rendszeresen, világosan válaszolni a fölvetett kérdésekre. Egészen az elején kellene kezdeni, ott, ahol a Meg Nem Nyilvánult Isten, az Ain Soph, a Megnevezhetetlen első megnyilvánulása kezdődik, az, amely már kétnemű, azaz: hím-nő, de nem mint nemiség, persze, hanem mint potencia, mint az örök kettősség, mint tézis-antitézis, mint a dialektika öse. Nevezhetjük az első hullámzásnak is. Egyik fele a kiáradó, másik a befogadó. Egyik az aktív, másik a passzív. Egyik a plusz, másik a mínusz, egyik a pozitív, másik a negatív sarok. (Persze ezek emberi-értelmi kategóriák s nem isteniek.) Nevezhetjük az egyiket nemzőnek, a másikat szülőnek is. Itt most átugrom ezeken a fokokon, amelyek az őskettősség többi, folyamatos megnyilvánulásaira tartoznak, csak megemlítem, hogy az Ember a maga primér alakjában szintén kétnemű volt, hogy úgy mondjuk s a Bibliának az a mondata, hogy Isten az embert férfúnak és nőnek teremtette, értelmetlen, ferde fordítás, mert az igazság ez: „Az Istenek az embert férfúnak-nőnek teremtették”, azaz hermafroditának, képükre és hasonlatosságukra, mert az Istenek is kétneműek valának”. Hogy így kell értenünk, az is bizonyítja, hogy később Isten álmat bocsájt Ádámról s kiveszi egyik „oldalcsontját”, — helyesen lágycsontjának egy részét, — s abból formálja a nőt, az anyát, Hevvháht. És ez még mindig nem a fizikai világ szférájában történik, hanem az Édenben, azaz az egész Kozmoszban. Csak a „bűnbeesés” után kerül az ember, mint hím és nő a fizikai szférába s akkor öltözteti fel Isten „bőrruhába”, vagyis ad neki testi alakot. Ez a testi alak pedig még korántsem az ember ma ismeretes alakja, hanem a Föld geológiai korának bélyege szerinti alak, tehát planktón, csiga, hal, hüllő, emlős stb., aszerint, hogy annak a korszaknak milyen volt a jellemző típusa. Hogy ez így van, vagyis, hogy az ember még a mai fizikai formák előttről hozta a kezdeti kétneműség bélyegét, bizonyítja az, hogy a férfi sejtnek egy kromoszómája van, a női sejtnek pedig kettő.

Így különválván az első Kettősség az Egytől, magában hordozza minden „gonoszság” csíráját, mert a kettő gonosz szám, lévén nyitott, ellentétes és hullámzó.

Mármost egy újabb ugrással úgy tekinthetjük a női principiumot, mint a Ruach, a Szent Szellem inkarnációját, a férfit pedig, mint a Logosz, a Binach, a tevékenység, a kiáradás, az akció inkarnációját. De tudnunk kell azt is, hogy az alakok mindig kevertek. Nincsenek abszolút inkarnációk, csak az abszolútra való törekvés inkarnációi, mondhatnánk: tökéletlen inkarnációk, vagy helyesebben: nem teljesegek. Ha Magában háromnegyed rész nő, akkor az egynegyed rész férfi s ha nálam fordítva, háromnegyed

rész férfi, akkor egynegyed rész nő. Magában az az egynegyed az alkotó, a formáló, az aktív, bennem a háromnegyed rész. Magában a háromnegyed a passzív, a befogadó, a növelő, a tápláló, bennem csupán egy negyed. Mindez azonban újabb félreértésekre adna okot, ha nem gondolnánk meg, hogy ezek a számok is részek csupán emberi mérlegelés eredményei, mert lehet Magában az alkotó, a férfiúi a logoszi princípium ötszörannyi, mint egy férfiban s lehet bennem a háromnegyed rész csupán száználmas csökevény Szent Terézéhez képest. Ezeket a részeket és arányokat nem latra, méterre, vagy percentre mérik, hanem mindig csupán egy-egy egyén alkati sajátosságai. Hiszen pld. számtalan esetben a férfi kromoszómák száma éppúgy kettő, mint a nőé s a nőnél is igen gyakran előfordul, hogy a kromoszómák száma: egy. Itt tehát az isteni világok, szférák tükröződéséről van szó, a tükörkép nem azonos az eredetivel s a kép attól függ, milyen a tükör. És milyenek esetleg a belejátszó interferenciák.

Ne vágjuk már most sutba értelmünket, akármilyen unalmas dolgokat mond is, hanem gyerünk tovább. Hogy a nő ritkábban alkot művészileg tökéleteset, annak korántsem társadalmi-termelési-jogi stb. okai vannak, mint sokan szívesen gondolják, hanem a legfőbb eredendő oka az, hogy *általában* a nőben sokkal nagyobb rész a befogadó, mint az aktív, a kifelé irányuló. Ez a férfiban több. Mint ahogy *általában* több nő sejteiben van két kromoszóma, mint egy. Az unio mistica állapotának elérésére mennél nagyobb passzivitás kell, ezért a nők között rengeteg a szent, bizonyára több, mint a férfiak között, akik nélhosszú, kemény, odaadó lelki gyakorlatokra van szükség, hogy lényükben azt a töredéket, amely a női princípium bennük, megnöveljék, uralkodóvá s hatékonyá tegyék. Így a nők könnyebben lesznek szentek, mint a férfiak. A férfinak előbb fáradtságosan le kell győznie aktív, emanálódni kívánó princípiumát s csak akkor érheti el az unio mistica állapotát. Abban tehát nincsen semmi meglepő, hogy a nők között olyan sok a szent, sőt több, mint gondolnánk. A férfiak között pedig olyan kevés, kevesebb, mint hinnénk. A férfi útja ezen a téren tehát sokkal nehezebb.

A művészi alkotásoknál más a helyzet. Itt kettős tevékenység működik egyszerre: a befogadás, tehát a passzivitás és az alakítás: tehát az aktivitás. Az ideális helyzet az, ha a kettő pontosan egyforma: fele-fele. Akkor, amit a révültség (ihlet) passzív állapotában befogadok, a mélyből felmerüléshez segítek, könnyen siklik át az alakító, az aktív erők terére. (Van itt egy harmadik szereplő is, a személyes én, de ezt most ne bolygassuk.) Olyan művészeknél, akik csak nehezen tudják szabaddá tenni passzív erőiket, az alkotás nehéz. És olyanoknál is, akik nem tudják szóhoz juttatni az aktív erőket. Azoknál könnyű, akiknél a két elv egyszerre működik, mint a váltóáramú vezetékben. Világos, hogy a nőnek igen nehéz az alkotó, a 'logikus' elv érvényesítése, mert ez benne a kisebbik rész. A férfínál pedig nehéz, gyakran kínosan nehéz a dolog másik oldala, mert benne az aktív erők a túlnyomóak. Szentté lennie egy nőnek tehát könnyebb, mint művésszé lennie. A férfúnak ez a könnyebb. (Könnyebb és nehezebb, persze, megint csak homályos jelzők.) A nemiség és a szellemiség kérdése tehát így igen szkematikusnak látszik, a valóságban azonban roppant bonyolult.

Erdélyi Juszufnak igaza van: A férfi egyet lép a nőiség felé, a nő a férfiúság felé, mikor művészi munkát végez.

...A sémiták s velük együtt a világ minden népe, 'tisztátalannak' tekintette s tekinti ma is a szülést s a halált. De ez a szó: tisztátalan, ne tévesszen meg bennünket. Ennek

is kettős értelme van, akár a latin sacer-nek (áldott és átkozott), akár a magyar áld-nak (Áldott és áldkozott, azaz átkozott) s rengeteg más fontos szónak. Ez a tisztátalan is szentet éppúgy jelentett, mint szentségtelent, értelme pedig az, hogy ,tabu', érinthetetlen. Miért? Mert mind a születésnél, mind a halálnál egy-egy döntő beavatási mozzanatot játszódnak le előttünk, az istenek közvetlen részvételével. A születésnél egy anya közvetít egy szellemi részt a Világszellemből az anyagba, a halálnál ez a szellemi rész belép a Világszellembe. A születésnél az ember belép egy érzékelhetetlen szférából az érzékelhetőbe, a halálnál belép az érzékelhetőből az érzékelhetetlenbe. Az egyiknél az anya, aki szül, közvetít egy embert ide, s a másiknál ez az ember visszatér az Anyába, vagyis az anyaföldbe, a Világanyába, a Szent Szellemben stb. Erre mutatnak némely temetési szertartások: a halottat lábbal előre viszik ki a házból, mert fejjel előre jött a világra, a ,ház'-ba. Zsugorítva, kőkoporsóba teszik, mint ahogy zsugorodva, mellére tett kézzel ült az anyaméhben. Elégetik, hogy így térjen vissza a ,tűz' szférájába, ahonét, mint világító lángocská kiszakadt. De nem akarok folklorisztikus előadást írni Magának. Csak jelzek. Szülésnél tehát csak egyes ,beavatottak' lehettek jelen, úgyszintén a halálnál is. Ez a tilalom, ez a tabu vált idők folyamán a ,tisztátalanság' fogalmává. Hogy semmi köze a mocskossághoz, bizonyítják az állatok is: mindig tisztelik az anyaállatot, nem harapják vissza, szüléskor, kotlászkor segítik. Mindez azért, mert az állat ,tudja' hogy a szülés, a születés szent dolog. Érinthetetlen. Hogy az ember később tisztátalannak tekintette a szó szoros, mai értelmében (s ezzel együtt pld. a menstruációt is), annak oka, hogy az értelem e kettősség miatt jelentést váltott, egyértelművé lett. Merő ostobaság olyasmit mondani, hogy Jézus születése, megszentelte' a szülést, a születést! Csak arról lehet szó, hogy visszaadta a szentségét annak, ami mindig szent volt. Jellemző példa: a démonok istenek voltak s csak akkor lettek rossz értelemben démonok, gonoszok, rontók, amikor egy másik isten legyőzte s letaszította őket. Ugyancsak így lettek a ,tisztátalan' állatok is: Valamely világkép istenszimbólumaiból alvilági erőket hordozó állatokká váltak.

... Hogy én Jézus anyjául egyszerű, földi zsidóasszonyt szerepeltetek, az egyszerű asszony minden gyengeségével, gátlásával, félelmével, ambíciójával, korlátoltságával, ijedelmével stb. annak oka az, hogy Jézust attól fogva tekintem és tartom Isten Fiának, Istenembernek, *mikor a Jordánban János megmártotta s a legmagasabb szellemi világba beavatta*. Vagyis, amikor összekötötte őt a Szent Szellemmel. *Ez az a Szűz, ez az az Isteni Anya, aki őt, mint Krisztust, mint Isten Fiát, szülte*. Földi anyja éppolyan szent és átkozott (sacer), épp olyan áldott és átkozott asszony volt, mint bármely más anya. Miután a ,tisztátalan' nemzés és szülés elítélése, megvetése javában uralkodott, abban a korban s a későbbiekben még inkább, égnekmeredő hajjal gondoltak a jámbor emberek még a feltevésre is, hogy Jézust az anyja ugyanúgy foganta és szülte, mint más tisztátalan eredetű embereket. Mária jámbor volt, kedves, nyájas, alázatos, szorgos, önfeláldozó. Jó asszony és anya volt, de hogy kit hordozott a méhében, arról épp úgy nem tudott, mint más anya sem szokott tudni. Sejtelmei nem voltak erősebbek ezen a téren, mint más, érzékeny, intuitív anyának. Fia pályafutását nyilván másként képzelte, mint maga a fiú, ez a szörnyű ember, hiszen mindent elkövetett, hogy többi fiai segítségével hazavonsolja, sőt úgy vélekedett róla, hogy meghibbant. És ezen az érdekes, jellemző mozzanaton kívül más szerepe nincs is. Csak fia halála után bukkan fel, mint az első gyülekezet tisztelt tagja, akkor sincs semmi szerepe.

Node, itt van a Maga által említett golgothai jelenet: Jézus a kereszten azt mondja Jánosnak, íme, a te anyád. És anyjának: íme a te fiad. Hogy tehette volna ezt, ha nem lett volna az anyja valóban az a szent, sőt az a misztikus anya, aki, mint újabban hinniök kell a katolikusoknak, testestül-lelkestül, szandálostól stb. ment az „Égbe”? Hogy tehette volna, kérde Maga? Nem, az Evangéliumok nem történeti művek, nem életrajzok s legkevésbé ilyesmi a legfontosabb, a János Evangéliumában. Történetük az Istenember története. Szerepük, fontosságuk az, hogy mindegyik egy-egy beavatási vezérkönyv, az egyik teljesebb, csonkultabb a másik; az egyik világosabb, részletesebb, a másik meg romlottabb szöveg. Jézus a „valóságban” semmit sem beszélt, nem végrendelkezett a kereszten, mert ilyesmire egyszerűen képtelen volt. Olvassa el a keresztfeszítés orvosi leírását a turini lepelről szóló könyvben. (Vigiliáék bizonyosan kölcsönadják). Itt a keresztfeszítés a beavatások hetes sorozatában a negyedik s mint ilyet, kell nézni és megérteni. Jézus szavai tehát *szimbolikus-misztikus* szavak s nem holmi emberi végrendelkezés. Ne kötözzük magunkat a megölő szavakhoz, mert úgy járunk, mint az egyházak! Megöljük az értelmet. Felfogásunk különbsége ez: Maga égi asszonyt akar látni földi szerepben, én földi asszonyt látok, égi szerepben. A két felfogás különbségét nem lehet megszüntetni.

Arról ne vitázzunk ezúttal, hogy mennyire ismerem, vagy nem ismerem a nőt. Ez mindig relatív dolog. Krúdy előtt tudja, meghajlok, akár csak Maga. De miért nem írja meg Maga azokat a legbelsőbb női rejtelmeket, amiket csak Maga ismerhet, mint nő?...

...Mi tehát a szellemi anyaság, kérde. A szellemi anyaság a Szent Szellemmel, a Ruach-hal, a pneümával, a Spiritus Sanctusszal való azonosulás, az unio mystica. Amikor a Szent Szellemmel egyesülünk, ő egyszersmind meg is szül, újjászül minket.

Jézus anyja, Mária, földi asszony volt, égi szerepben. Ez teszi számomra olyan iszonytatóan szimbolikussá, mint nőt s mint anyát. Lehet, hogy én többször s jól megrajzoltam a „kozmosz képére formált, megszentelt anyaméhet”, mint mondja, de erről nem tehetek, mert én így látom a nőt. Sajna, a nő manapság már soha, vagy igen ritkán látja így önmagát. De nem csupán „anyaméhet” látok benne, hanem *minden élet szülőjét, a Logosz szülőjét is*. És mint befogadóban: a megértést, a bölcsességet (ez nem jelent egyszersmind okosságot is!) a Sophiát. Tehát az Égi Szellem, az isteni elv földi képét, hordozóját, vagy azt, aminek lennie kellene. Csodálatos emlékeim azok a megrendítő pillanatok, amikor egy-egy nő ezt megértette, *amikor ez tudatossá vált benne*. Ilyesmiről nemigen beszélhet az ember, csupán a műveiben utal rá. Ez is a nagy titkok közé tartozik.”

1952. augusztus 19-én, mikor már javában dolgozik Mózesén, még mindig a Júdás könyv egyes részein, — a Szűz Mária kérdésén — vitázzunk. Ezt írja:

„——Itt volna még a Szűzanya kérdése, amiről néhány szót írni akartam. Maga szeretné megőrizni, megmenteni Magának azt az érzelmes, erősen antropomorf istennői Máriát, akit a katholicizmus, ősi pogány emlék gyanánt, évezredek óta plántálgat a női szívekbe. Ez a Szűzanya égi is, meg földi is, valóságos emberi asszony, aki az Egekben trónol. Az igazság az, hogy minden földi asszony többé-kevésbé tükröződése

az éginek, az örök isteni passzív princípiumnak, az Atya-Anya-Fiú második tagjának, a szűzen termékenyülőnek és szülőnek, tükörképe, de nem azonos vele. Ez a második isteni személy ma is magán hordja eredetét, nőneműségét a galamb jelképében, mert a galamb volt Vénus, Istár, Astarte, Aphrodité madara s a héber ruach szó is nőnemű. De az ember Jézus anyja emberi Mária volt s kettőjük kapcsolata emberi. Ezt pedig erősen jellemzi Jézus keménysége, ridegsége a földi, a vérségi anya iránt s a földi anya vaksága, tudatlansága, rémüldözése, korlátoltsága az érthetetlen, az ijesztő Fiú iránt. Igazában szörnyet szült a kis zsidó asszony, istenszörnyet. Nem hinném, ha a magyar mesék legkisebb fia olyan szörnyűségeket forgatott volna elméjében, mint Jézus, a szegény asszony sóhajtva bár, de sorsába beletörődve tette volna tarisznyájába a hamubasült pogácsát, ahogy Maga mondja. Út a gyalázatba, a botrányba, az istenkáromlásba, a háborodottságba, a hóhérok kezébe — ez más ám, merőben más, mint út az öreg királyhoz, vagy a sárkány országába. De a Maga kedvéért teszek egy kis engedményt: a Jézussal folytatott beszélgetés végére teszek egy mondatot, ami a sorsba való alázatos megnyugvást s a Fiú szerény elbocsátását érezteti. Jó lesz így? Enyhítek Jézus keménységén...”

Az 1972-ben 20 esztendei hevertetés után végre megjelent „Én vagyok”-ot sietve vettem meg. Szomorúan olvastam el, mert megjelenését Kodolányi nem érte meg. De boldogan is olvastam, mert lám, mégis megtörténhetik, hogy egy két évtizedig heverő prózai mű sírkövéből kikelhet, ha igazi mű. S ez az. És olvastam izgalommal és kíváncsian azért is, tett-e hát „kedvemért” egy kis engedményt. Nos hát, nem az én kedvemért, gondolom, de úgy látom, hogy az átdolgozott, megjelent műben Mária első fogalmazásbéli értetlenségét, felháborodottan írott, már-már hisztérikus viselkedését eltörölte. És meglepetésemre, mert az első fogalmazásokban az sem szerepel, Kodolányi egy újabb Mariam nevű leánygyereket költött Jézus legfiatalabb testvéréül, aki nem érti Jézust s hetykén csipkelődik vele.

— . —

Otthonunkban tett látogatásakor is hosszan beszélt s éppen a transzfiguráció tervezett ábrázolásáról. Nem tudom megmondani, hogy ezt olyképpen írta-e meg, ahogy arról először beszélt. Emlékezetem Kodolányi arcát, alakját elrévülő nagy zöld szeme villódzását, amint az átlényegülésről beszélt hívebben őrzi, mint erről való szavai.

Jelen közlésemben tartózkodom tőle, hogy a megjelent hatalmas mű értékelőjének toljam fel magamat. De régen megszakadt, egykor oly kimeríthetetlenül tartalmas, szép barátságunk emléke kényszerít, hogy annyit mégis „valljak” a most végső formába öntött műről: amennyire én tudom (s olvastam regényeket Júdásról), láttam színdarabot is Júdás címmel a Comédie színpadán stb.) nincs még a világirodalomban egy, a Kodolányiéhoz fogható Júdás ábrázolás.

„Minden művész önmagát alkotja meg”, mondták, idézték régente, s ha van ebben szemernyi igazság, Kodolányi művére nézvést, ez száz százalékban áll. Rám legalább is

úgy hat, mint egy nagyértékű s egyben a részletjellemzésekben is mélyre ásó transzponálás: a művész belső világának (s külső „lábbal-született” voltának, megjegyzettségének) átélése, átvetítése a világ történelmi figurában; az intellektualizmus göggyének csapdáiban bukdácsoló, hitéért rációval vívó, poklotjáró megigazulásának megrázó története.

Mint együgyű olvasót, azaz az olvasottal együtt alkotót, az a rész könnyeztetett meg, ahol Jézus a Golgothára indul, noha ez nincs olyan tökélyel megírva, mint Júdás pokoljárása; jelzés inkább, mint ábrázolás. De hiszen Jézus Krisztus isten-volta ábrázolhatatlan, s hogy Kodolányinak is az, azt ő nálam bölcsebben tudta s mélyebben, gyötrőbben szenvedte meg —, a krisztusi valósággal történő, nem megköltető, de megélt találkozásig.

Utóirat: *E levelek eredeti példányait — örök letétként és csak engedéllyemmel kutathatóan egyik levéltárunk őrzi —; híven másoltam ki belőlük az „Én vagyok” keletkezéséről írtakat. I. R.*

Kerítés

HARASZTI SÁNDOR

Forgószelelben

II.

Az igazságkeresés e lázas korszakában hozott össze a sors Kodolányi Jánossal. Iskolatársam volt, egy osztállyal alattam járt, a bigott katolikus Horváth tanár úr osztályában kezdte az ötödiket. Bár már több éve együtt jártuk a főreált, egy úton is jártunk hazafelé, pár szónál többet soha nem váltottunk. Azt tudtam róla, hogy vidéki úrigyerek, apja magas rangú állami tisztviselő, az Indóház egyik villájában lakik, kosztos diák egyik tanárunknál.

Az iskolából hazatérőben nem csupán úrfiassága miatt kerültem vele a pajtás-kodást, nem azért mentem el mellette sokszor szótlánul s nem hívtam futballozni ki a vásártérre. Abban a plebejus diákbandában, amely ha csak tehette, végkimerülésig ott rongylabdázott, már bevettünk egy-két környékbeli úrfiút is, és Kodolányit sem zártuk volna ki belőle. De mint ilyen játszótárs, szóba sem jöhetett: testhibás volt, sorvadtt lábai miatt nehezen járt, bizonytalanul. Óraszünetben, az iskolaudvaron sem keveredett közénk, nem futkározott velünk, a falnak támaszkodva vagy sóváran bámulta a szertelen kavargást vagy lehajtott fejjel, egy könyvbe merülten várta a pedellusi csengettyűszót. S majdnem mindig társ nélkül, egyedül.

Nem tudom, talán a kíváncsiság vagy talán a részvét vezetett, amikor egyik óraszünetben hozzászegődtem. Éppen egy könyvet tartott a kezében. „Mit olvasol?” – kérdeztem. Nem válaszolt, a könyv címét mutatta: Max Nordau: „Konvencionális hazugságok”. A könyvet bátyám révén már ismertem, azt is tudtam, hogy fordítója a szabad gondolat köztiszteletben álló pécsi reprezentánsa, a bábaképző igazgatója, Doktor Sándor.

– Na és hogy tetszik? – firtattam, kíváncsian arra, vajon ez az úrigyerek mire ment ezzel a radikális szellemű könyvvel.

– Jó könyv – szölt kissé ridegen –, ha érdekel, kölcsön adhatom.

A válasz meglepett, s anélkül, hogy elárultam volna, hogy a könyvet más olvastam, tovább faggattam. Szerettem volna tudni, mi lakozik ebben a fura, társtalan, angyalarcú úri fiúban.

A titkot feltárni nem volt nehéz, kamaszok voltunk, lélekcsereére könnyen kaphatók. Kodolányi nemcsak azt árulta el, hogy a könyvet annak a tanárnak a könyvtárából emelte ki, akinél mint kosztos diák lakik, de hamarosan azt is tudtomra adta, hogy – akárcsak én – ő is az istenhittel viaskodik, a vallás rácsait tördeli, az élet lidércfényként bolygó igazságait kergeti, sokat olvas, szereti Rousseau-t, Voltaire-t, rabja Carlyle romantikus hőskultuszának (könyvét a francia forradalomról többször elolvasta), rajong Dantonért és Desmoulin-ért. S mindezzel együtt, szemérmesen, abba a titkába is beavatott, hogy verseket ír egy vidéki kislányhoz.

Pár nap múlva családi életükről is elárult egyet s mást. Azt, hogy apja erdőfőtanácsos, konzervatív dszentriivadék, a család önkényura, aki kemény kézzel, kiméletlen szigorral és pedantériával tartja kordában a családot: rajta kívül a boldogtalan, beteg mostohaanyját és a serdülő hűgát. Viszonzásul én is elmondtam, ki-mifélek vagyunk, hogy az én hajlékom jóval szerényebb mint a vidéki Kodolányi-kuria, de sokkal nyitabb, szabadabb. Apám egyszerű proli, bérkocsis, aki jelenleg mint népfölkelő orosz foglyokat őriz valahol a Dunántúlon. Nem önkényura a családnak, derüs kedély, bár a gondok soha, egy pillanatra nyugton nem hagyják. S anyám is egyszerű, csöndes proliasszony; az ő nyakán élünk, én és a szintén kö-

Jelenkor 1977. jún., 6. n.

zépiskolás öcsém, mert kenyérkereső bátyámat, az asztalost, szintén katonának vették, pedig szívből utálja a háborút, az ordító hazafiakat, szervezett munkás, szocialista. Azt sem titkoltam el, hogy néhányszor már jártam a Munkásotthonban, hogy sokban egyetértek bátyámmal, én is torkig vagyok a háborúval, nekem is az a véleményem: előbb-utóbb el kell takarítani az útból a népi úri világot.

Vallomásom kissé meglepett. A Dantonért és népbarát Desmoulinért rajongó Kodolányiban akkoriban még ott szunnyadt a hazafi s a szocializmusról csak annyit tudott, amennyit a polgári lapok a fejébe vertek. Mindenekelőtt azt, hogy a szocialisták „hazátlan bitangok”, nincs bennük semmi honszeretet, mert csak immel-ámmal vagy sehogy sem látják el „honvédelmi kötelességeiket”, sőt, elítélik a háborút.

– Te is egyetértesz velük, belőled is kiveszett a hazaszeretet? – kérdezte kissé riadtan.

– Igen, egyetértek.

Olyan ridegen hangzott a kérdőrehozás, hogy azt hittem, nyomban faképnél hagy, megszakítja velem a barátságot. De nem ez történt –, nem hagyott faképnél, pár pillanatra elgondolkozott, majd lemondóan legyintett:

– Bolond vagy, barátom, nagy bolond...

S maradt minden a régi. Az iskolán kívül éppúgy mint az iskolában, továbbra is sokat voltunk együtt, könyveket cserélve, megosztva egymással az igazság és a szépség keresésével együtt járó izgalmakat. S vadul, szenvedélyesen vitakoztunk. Én úriúri barátomat a szocializmus eszmevilágába igyekeztem minél hamarabb bevezetni, arról meggyőzni (ahogy ezt maga Kodolányi írja a „Süllyedő világ” című önéletrajz írásában): „a vallás ópium, minden emberi nyomorúságnak, gyalázatnak, pusztulásnak és hazugságnak a kapitalizmus az oka.” Mégpedig a kamaszkor könyörtelenségével, indulatos hangon, néha demagógiává fajult érvekkel a szocializmus alapigazságairól, arról is, amiről legnehezebb volt, annyira belenevelte az ellenkezőjét a család és az iskola –, hogy a háborúba is a népnéző hatalmak kergették bele a népeket, azokkal a hazafias frázisokkal kendőzve gattáikat, amelyeket a „Zászlónk” nevű diáklap sulykol havonta „lúke” fejébe.

Bár Kodolányi éppúgy szomjazott a társadalmi igazságra, mint én, s épp annyira népbarát volt, ezt a nemes szándékot szolgáló könyvekkel nálam mégis nehezebben barátkozott. Tanácsomra ugyan elolvasta a „Kommunista kiáltvány”-t, de ez a programadó politikai mestermű nem hatott rá olyan erővel mint rám, amikor először végigolvastam. És a többi, bátyám által hazahordott Népszava kiadványt sem volt könnyű rátkmálni. Az irodalommal viszont nagy kedvvel foglalkozott, főleg a magyar és külföldi klasszikus regényírók és költők műveit bújt szorgalmasan. A szépirodalomban nálam jóval előbbre járt, ő volt a kalauzom, ő beszélt rá Zolára, Turgenyevre, Dosztojevszkijre, Dickensre. S verseivel maga is buzgón készült a Parnasszusra.

Az új, modern magyar irodalomra a „Nyugat”-ra, nála előbb, mégis én bukkan-tam. Az antikváriumban kutatván, véletlenül kezembe került Ady „Vér és arany” kötete és Móricz Zsigmondtól a „Hét krajcár”, s megvettem mindkettőt. Előbb Ady hozott lázba, aztán Móricz Zsigmond. S mint aki csodára talált, ritka kincsre, nyomban rohantam Kodolányihoz, mámoros fejjel, áradozva Ady verseiről és Móricz novellájáról.

Adyt és Móriczot könnyű volt Kodolányival megszerettetni, a többi nyugatos író, különösképpen Szép Ernőt és Szomory Dezsőt már annál nehezebb. Szép Ernőről az volt a véleménye, hogy „nyafogó pozór”, Szomory „Ünnep a dühöngőn és egyéb szerelmek” kötete pedig egzaltált alaphangja és stílus-cirádái miatt esett ki kegyeiből.

De nem sokáig, csupán két évig tartott szoros barátságunk, szellemi együttélésünk. Kodolányi az ötödikben sehogy sem boldogult a tananyaggal, kettőből bukott, úgy, hogy osztály kellett ismételnie. Apja, a család komor önkényura, mint fia minden ballépését, ezt a bukást is barátkozásunk számlájára írta. Én voltam szemében a bűnbak, én, „az akasztófára való prolikölők” rontottam meg a fiát,

állítottam szembe vele és családjával. A pécsi osztályismétlésre ezért csak azzal a feltétellel adott fiának engedélyt, ha velem, a megrontójával végleg megszakítja a barátságot. Kodolányi szóltanul tudomásul vette a szigorú, kiátkozással fenyegető apai tilalmat, de az új tanévben sem lazított semmit kettőnk szellemi együttélésén, nem adta föl a barátságot, csak arra vigyázott, hogy együttlétünkéről, találkozásainkról apja minél kevesebb hírt kapjon.

A vajszlói kényurat azonban nem lehetett megteveszteni, ismerte fiát, sejtette, hogy tilalmának nem lesz elég foganatja. Arra, hogy barátságunknak véget vessen, már csak egyetlen mód maradt: Pécs helyett egy messzibb városba küldeni fiát továbbtanulni. Székesfehérvárt választotta, hatodikosnak az ottani főreálba íratta be, bizván abban, hogy ez az istenhívő város, Prohászka püspök városa, jobb útra téríti a romlás útjára tévedt barátomat. A városváltás azonban – mint később kiderült – nem váltotta be reményeit, fia nem tért arra a „jobb útra”, amire retrográd konzervatizmusa eddig is hiába terelgette. Annyit viszont elért, hogy barátságunk megbénult, olyannyira, hogy egyideig sűrű levélváltással is csak nehezen tudtuk ébren tartani.

A jó barát messze szállt, messze űzte az apai önkény, érzelmi és szellemi gondjaimmal egyedül maradtam. A nyolcadikat kezdtem, visszatértem abba az osztályba, amit kenyérkeresés végett a hatodik végén elhagytam. Abból a harminc fiúból, akiktől akkor elbúcsúztam, tizenkettő már mundérba bújt, kint didergett a front lövészárkaiban, sőt, volt, akinek a neve a hősi halottak listájára is fölkerült. Sorsuk engem is kísértett, 1916 elején én is sor alá álltam, de szerencsém volt, nem ütöttem meg a mértéket, nem váltam be, nem kellett követnem őket, ki, a milliók vérével áztatott csataterekre, otthon maradhattam, folytathattam az iskolát. A háborútól már rég elment a kedvem, békére vágytam, ahogy békére vágyott akkor úgyszólván az egész ország. És azt hajtogattam, amit a Munkásotthon-beliek mind bátrabban követeltek: legyen vége a háborúval együtt annak a tetet-lelket sorvasztó népnymornak is, amit ránkzúdított, s amiből nem kis porció jutott nekünk, a mi családunknak is, amelyet a háború utolsó éveiben – apám, bátyám híján – csak úgy tudtunk az inség felszínén tartani, hogy egy kevés lisztért, zsiradékért havonta egyszer végig koldultuk a falusi-pusztai rokonokat.

Az egyéves távollét, a magánúton letett hetedik után nehezen vágtam neki a nyolcadikos anyagnak, nehezen pótoltam azt a kiesést, ami a hetedikes vizsgára való felületes, gyors felkészüléssel együtt járt. S az otthon egyre szaporodó gondjait sem hagyhattam egészen öcsémre és anyámra, részt kellett vállalni belőlük. Mindezek mellett az a félelem is gyötört, hogy Komócsy páter előbb vagy utóbb bezárja előttem az ajtót, kizárat az iskolából, nem jutok el az érettségiig. Már régóta nem volt előtte titok, hogy „letértem az igaz útról”, hogy szocialista nézetekkel fertőzőm osztálytársaimat, de nem szólt rám, nem intett tilalmat, arra várt, hogy majd abbahagyom a hóbörgést, s lassan kijózanodom az eretnekségből. A közel két éves próbaidő után szerette volna tudni, várakozását igazolta-e az idő, ezért a tanév kezdetén a kötelező gyónás előtt magához hívatott, s arra kért, ezúttal nála végezzem el ezt a kötelező szertartást, ő kíván nekem feloldozást adni. Mivel a kérés elől kitérni amúgy sem lett volna tanácsos, az iskola egyik termében, előtte térdeltem az imazsámolyra, hogy „bűneim” felsorolása után feloldozást kérjek tőle. De még a lajstrom feléig sem jutottam, amikor a páter félbeszakított:

– Igaz hitedre, mondd: az isten és Szűzmária iránti szeretetből vagy csupán a kötelességből végzed el a gyónást?

Ijedtemben torkomon akadt a szó. A sanda provokáció megnémított.

– Ne félj – szólt szelíd hangon –, nyugodtan beszélhetsz, mert minden, ami itt elhangzik, gyónási titok, erről senki semmit nem tudhat, nem is beszélhet.

Még mindig csak bámultam rá.

– Na, szólj már – nógatott –, miért jöttél ide?

– Kötelességből – nyögtem ki végre, most már dacosan.

– Talán istenben sem hiszel?

– Nem hiszek.

Most a páteren volt a sor, ő nézett rám döbbenet.

– Szóval idáig jutottál... – szolt szemrehányóan s egyideig tanácstalanul nézett rám, majd felszólított, hagyjam abba a térdelést, álljak fel, nincs értelme a gyónást folytatni, de ne menjek el, maradjak, mert szeretne velem hosszasan beszélni.

Azzal a beismeréssel kezdte, hogy ő már régóta figyel engem, figyeli tévelygéseimet, de soha egy pillanatra sem veszítette el azt a reményét, hogy előbb-utóbb túl leszek a kamaszkor lelki zűrzavarán. Azt is tudja, hogy engem az otthoni szociáldemokrata környezet vezet tévútra, az hiteti el velem, hogy az a sok baj, szenvedés és igazságtalanság, ami a földi életben kijut a szegényeknek, az isten műve, ő felelős érte, holott mindezekért a társadalmi mizériákért az emberek a felelősek, rajtuk kérhetjük csak számon s nem az istenen. Arra is utalt, hogy a szegények, a proletárok jogos társadalmi kivánságainak nemcsak az istentagadó szociáldemokraták a hangadói, nemcsak ők harcolnak értük, hanem a hívő keresztényszocialisták is. Ebben azonban őket nem a romboló szellem, nem a gyűlölet vezérli, hanem a krisztusi szeretet.

Nem nagyon figyeltem a páterra, az forgott a fejemben: mi lesz, ha a páter kicsikart istentagadó önvallomását – gyónási titok ide vagy oda – mégis felhasználja ellenem. S a páter mintha megérezte volna, micsoda félelem motószkál bennem, rétori hévvel elmondott beszéde után igyekezett megnyugtatni, ne féljek, megtorlással nem él, bizonyítványomat sem rontja le, anélkül, hogy felelnem kellene, megadja a jelest hittanból.

– Minek büntesselek?... Előbb-utóbb visszatérsz te úgyis az egyház kebelébe – bocsátott útnak, keresztet vetve rám, a megtévedt báránkyára.

Az ígéretét meg is tartotta: hittanból jelest adott, anélkül, hogy a számat ki kellett volna egyszer is nyitnom érte. Az érettségi bizonyítvánnyal viszont övön alul ütött: magaviseletből elégséges osztályzatot adott, ami azt jelentette, hogy ha arra egyáltalán mód adódik, a „szabályszerű” magaviselet miatt a legnagyobb nehézségek árán tudtam volna bejutni valamelyik főiskolára vagy egyetemre.

Az érettségi évében, 1917-ben én a második sorozásra vártam, az öcsém az elsőre. Sokat töprengtünk, hogyan, miképpen tudnánk elhárítani a veszélyt, elérni valahogyan azt, hogy a háború egyikünket se szakítson ki a családból. Eleget áldoztunk már: apám és bátyám még mindig a „hazát szolgálta”, – a háborút. A véletlenre nem bízhatjuk magunkat, jó előre választani kellene egy olyan állást, amelyik – ha csak átmenetileg is – együtt jár a hadmentességgel. Valami szerény kis hivatal, ahol még besorozás esetén sem fenyegetne bennünket katonai behívó.

A vasutat választottuk. Az látszott erre legalkalmasabbnak, annak védőszárnyai ígértek minden másnál biztosabb menedéket. És sikerre is ott látszott számunkra a legtöbb esély, ott számíthattunk protekciónak is. Apám lakatos bátyja már évtizedek óta a pécsi állomáson dolgozott: ő volt a vasúti műhely vezetője. Biztosak lehettünk abban, hogy ha kell, egyengetni fogja utunkat.

Számításunk bevált. Az érettségi után nyomban jelentkeztem a vasútigazgatóságon, ahonnan hamarosan választ is kaptam: felvettek hivatalnok-gyakornoknak. Állomáshelyül a Pécshez közeli Szentlőrincet jelölték ki, ott kellett kitanulnom előbb a morse-távírást, majd a forgalmi szolgálat mesterségét. Mindkettőből vizsgázni kellett, mégpedig szűken kiszabott határidőre, mert nagy volt a munkaerőhiány, s a vasútigazgatóság a hiányt minél hamarabb igyekezett enyhíteni. Alig hat hónap után engem is beosztottak forgalmi szolgálatra, amit kezdetben két öreg forgalmistával együtt – tizenkét órás turnusokban – nap mint nap feszült izgalommal végeztem.

Szentlőrinc egyébként nem szakított el a családtól és a Munkásotthontól, ahova bátyám barátait látogatni néha betértem. Nem volt messze, sűrű volt a vonatjárat, ingázhattam, Pécsről járhattam ki állomáshelyemre, szabad időmet otthon tölthettem. Az ingázásról csak a háború utolsó hónapjaiban kellett lemondanom, amikor a tizenkét órás forgalmi szolgálatot végső szükségben huszonnégy órára emelték. Ezután már csak hetente egyszer jártam haza, Szentlőrincen, bent a faluban béreltem

szobát, szabad időmben ott ismerkedtem közelebről az orosz klasszikusokkal, olvastam a „Nyugat” kiadványait, Nietzsche „Zarathusztráját” és a Népszavát.

Mert Pécestől távol, a lelket fárasztó csöndben sunyító faluba zárva éberen figyeltem az egyre szikrázóbb, haragosabb békeharcot is, amit a szociáldemokrata párt, egyéb radikális csoportokkal együtt folytatott Tiszáék háborús pártja ellen. A hírekből könnyű volt kiolvasni, hogy recseg-ropog a háború gépezete, hogy Oroszország, az orosz nép után, amely a cárizmust megdöntve egy forradalmi munkásparaszt hatalommal már a béke útjára tért, a monarchia és Németország nem bírja sokáig: Az amúgy is megingott frontjaikra Nyugaton éppúgy, mint Közél-Keleten mind több csapást mért az Antant-hadsereg. Ennek hatására nemcsak hátországaikban kavart politikai vihart a békevágy, de a katonák közt, kint a frontokon és idehaza, a kaszárnyákban is egyre nyíltabban, indulatosabban ijesztgette zendüléssel a szoldateszkát.

Ezért, ha váratlanul is ért, nem lepődtem meg túlságosan, amikor 1918 májusában, pünkösd napján halottsápadt főnököm, emeleti lakásáról lekászálódva, berontott a forgalmi irodába és rámparancsolt.

– Pécs felé állítsa le a vonatokat, Pécs nem fogad...

– Miért? Mi történt?

– Ne kérdezze... Lázadás. A katonák megszállták a pályaudvart.

A hír hamar szétfutott, a részletekre sem kellett soká várni, a telefon működött, a postát nem szállták meg a fellázadt katonák. A Pécssett állomásosó 6-ik újvidéki gyalogezred frontra készülő zászlóaljának többségében szerb legénysége, bevagonírozás előtt megtagadta az engedelmisséget, majd lefegyverezte tisztjeit (egyiket, aki ellenállt, le is szúrta), aztán békét és Szerbiát élteve, fegyveresen kivonult az utcára s elindult, hogy megszállja a város középületeit, elfoglalja és csatlakozásra bírja a másik laktanyát, a Fehérváryt. De ebből csupán két célpontot sikerült nekik birtokba venni: a főpályaudvart és a közelben levő fémipari szakiskola épületét. A többit elérni nem tudták, mert bár bátran harcoltak, az állomásparancsnokság ellenük küldött 19-es gyalogezred zászlóalja és a 8-as honvédhuszárok menetelakulata megállította, majd a budai öreg köztemetőbe szorította őket. Néhány órai tűzharc után a fellázadt katonák egy része a Balokányi-tó felé menekülve szétszóródott, a temetőben maradtak pedig – belátva, hogy a további harc hiábavaló – megadták magukat, még mielőtt a felkelés támogatására felkért bányászok mentőcsapatai bejutottak a városba. Ez a pünkösd-i katonalázadás volt egyébként az első háborúellenes fegyveres megmozdulás Magyarországon.

A lázadásban részt vett s kézre kerített katonákra persze, azonnal lesújtott a szoldateszka bosszúja. A rögtönítélő bíróság közülük tizenkettőt másnap már halálra is ítél és kivégeztetett, a többieket pedig nyomban kihajszolta az isonzo-i front-ra. A lázadást segítő bányászok is bíróság elé kerültek, s közülük egyik vezetőre, aki a bánya katonai ellenőrzését végző leggyűlöltebb két tisztre sortűzet vezényelt, szintén kimondták a halálos ítéletet. De szerencséjükre őket nem a rögtönítélő, hanem a rendes honvédbíróság vonta felelősségre, úgy, hogy Hajdu Gyulának, aki a védelmüket ellátta, fellebbezéssel sikerült az ítélet végrehajtását mindaddig elhalasztani, míg jött Október, a forradalom, amely nemcsak a halálraítélt bányász, de a többiek előtt is megnyitotta a börtönajtót.

Mert a pécsi katonalázadás után, alig fél év múlva valóban bekövetkezett az összeomlás, jött Október, az őszirózsás forradalom. Az is Szentlőrincen ért, ott voltam szem- és fültanúja. Pécs és Dombóvár felől aznap nemcsak a személyvonatok, a tehervonatok is katonákkal zsúfolva futottak be az állomásra. A katonák nótázva, örömmámorban, békét élteve igyekeztek hazafelé.

Szentlőrinc átszálló vasútállomás volt, onnan indult ki Horvátország felé a nasici szárnyvonal. A katonák közül, azok akik csak ezen a szárnyvonalon juthattak el otthonukba, kiszálltak a vagonokból, az állomáson maradtak, ott vártak a Nasic felé induló vonatra. Nagyrészüknél sikerült is feljutni arra a két szerelvényre, amelyet egy üzemképes mozdollyal és a tolatógéppel már kora délelőtt indított útnak az állomás. A Dombóvár felől érkező újabb csoportoknak azonban be kellett várni, míg

a két szerelvény visszaérkezik Nasicról, mert bár üres tehervagon még volt az állomáson, mozdonyt előteremteni nem tudtunk. A katonák viszont türelmetlenek voltak, s szinte félóránként fenyegették a szolgálatos forgalmistát és magát a főnököt, hogy ha gyorsan nem indítanak Nasic felé vonatot, golyót eresztenek beléjük. Nehéz volt az indulatos katonákat addig csillapíttatni, míg késő délután a visszaérkezett szerelvényeken hazafelé indulhattak.

Másnap már csöndesebb volt az állomás, a vonatok csupán kisebb, nótáskedvű katonacsoportokkal haladtak át Szentlőrincen Pécs, Dombóvár és Nasic felé. A vasúti váróteremben és a vendéglőben is elcsitul a hejehuja, mind több civil utas várt bennük a vonatokra. S Nasic felé sem kellett külön szerelvényeket indítani, nem fenyegetőzött golyóval az a pártucat katona, aki Horvátországba készült hazatérni.

A forgalmi szolgálatot tehát – amely erre a napra rám esett – minden izgalom nélkül végeztem, de egyre türelmetlenebbül várva a végét, a kora reggelt, amikor beutazhatok Pécsre, megtudni, mi történt, hogyan zajlott le ott a forradalom, milyen változást hozott, s amire mindenképp kíváncsi voltam: vajon a nagy áradat hazasodorta-e már apámat és bátyámat, együtt van-e újra a család?

Nagy volt az öröm, baj nélkül hazatértek mindketten, együtt voltunk, bátyám már a Munkásotthont is megjárta. Délután én is vele mentem. Steinmetz István vasúti mérnökkel akartam találkozni, aki – mint megtudtam – már hozzákezdett a vasutas szakszervezet szervezéséhez, és ebbe a munkába én is szerettem volna bekapcsolódni. A Munkásotthon szűk udvarát majd szétvetette az embertömeg, alig bírtam közte átvergődni a titkári szobáig, hogy ott Steinmetz hollétéről tudakozódjam. Vidéken van – közölték velem –, bizonytalan, mikor jön be az Otthonba.

Nem várhattam rá, vissza kellett mennem Szentlőrincre, gondoltam, Steinmetz tanácsa nélkül megkezdem ott a szervezést. De ahogy nekifogtam, (legelőször a nasici szárnyvonal vonatkísérőit próbáltam a belépésre rábírní) lecsapott rám a törzstiszti rangot viselő főnököm.

– Hagyja azonnal abba ezt a szakszervezesdit, ne sértsen fegyelmet, várja meg, míg az igazgatóság erről rendelkezik.

– Ha nem tudná főnök úr, a szervezkedést már mindenütt megkezdték, ebből Szentlőrinc sem maradhat ki – adtam meg a választ a tiltó főnöki szóra.

– Ne kövesse őket, mert velük együtt megbánja...

A szervezkedést persze nem hagytam abba, nem vártam az igazgatóság engedélyére. Pár nap múlva már együtt is volt az állomás szakszervezeti csoportja. A főnök még a tiszti beosztottjait sem tudta lebeszélni a belépésről, az altisztekkel, a vonatkísérőkkel, a fűtőház mozdonyvezetőivel együtt ők is aláírták a beleegyező nyilatkozatot.

A háború vége, a forradalom, egyébként is mind nagyobb hullámokat vert, egyre élénkebbé vált a politikai közélet. A szociáldemokraták kezdeményezésére megalakult Pécsen is az új hatalom: a Nemzeti Tanács (elnöke Doktor Sándor, titkára a szociáldemokrata pártvezér, Hajdu Gyula lett), amelyre nemcsak a valóban progresszív párttörzsek, csoportok képviselői esküdtek föl nagy sietve, hanem ijedtükben olyanok is, akiket vad háborús uszítóként, a reakció zsoldosaiként ismert a város. Persze köztük volt Komócsy páter is, aki a fenyegető vihar elől gyorsan akarván ereszt alá jutni, tollát és lapját, a „Pécsi Új Lap”-ot följajánlotta a Nemzeti Tanácsnak. De nem hiányzott a „behódoltak” közül a püspök sem, aki titkárát már kora reggel azzal az üzenettel küldte Hajduékhoz, hogy mindenben aláveti magát az új hatalomnak.

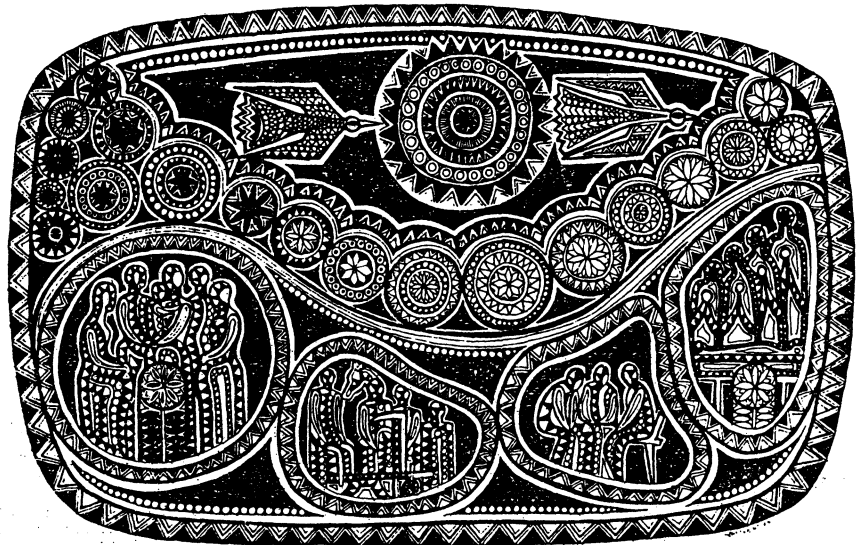
Az első hetekben nagy volt a zűrzavar, a rend felbomlott, Pécsen, de vidéken is riasztó méreteket öltött a fosztogatás és a „népítélet”. A hazatérő katonák sok helyen – főleg jegyzőkön és más tisztségviselőkön – kíméletlenül megtorolták mindazt a sérelmet, amit hozzátartozóiknak távollétükben okoztak. Az alvilág is halászni kezdett a zűrzavarban: raktárakat, boltokat rabolt ki, a rabolt holmival táplálván a gátját vesztett feketepiacot. A Nemzeti Tanács által felállított nemzetőrség Pécsen még úgy, ahogy ráncba szedte a rendbontókat, vidéken azonban a vad zűrzavar

csak akkor enyhült, amikor november közepén, két héttel a forradalom kitörése után, bevonultak Baranyába és Pécsre a megszálló szerb csapatok.

Ez a nem várt fordulat, a szerb csapatok bevonulása szaporította ugyan a Nemzeti Tanács gondjait, a forradalmi átalakulás menetét azonban különösen nem zavarta. A megszállás első drámai eseményét néhány héttel később élte át Pécs, amikor a Tanács december elején minden párttal, társadalmi szervezettel, (beleértve az egyházakat, úri kaszinókat és a szabadkőműves páholyokat, stb.) közösen olyan „néphatározatot” szavazott meg, amelyben eleve tiltakozott az ellen, hogy Baranya és Pécs „Magyarország egységes nemzeti kötelékéből erőszakkal kitépessék.” A Pécs-et megszálló szerb csapatok parancsnoka válaszul erre a „néphatározatra”, letartóztatta a határozatot aláíró pártok, szervezetek vezetőit, köztük Hajdu Gyulát és Doktor Sándort. De fogságuk nem tartott soká: Belgrád gyorsan leintette – és le is váltotta – a túlbuzgó parancsnokot és helyére egy magasabb rangú katonát állított.

A második konfliktust, amelyet 1919 februárjában provokált ki a megszálló hatalom, már nem úszták meg ilyen simán a pártok és társadalmi szervezetek vezetői. A Nemzeti Tanács felszólítására az ellen emeltek szót, hogy a megszálló hatalom megszüntette a magyar impériumot, azzal, hogy a vidéki közigazgatást szerb vezetés alá rendelte, amire a fegyverszüneti megállapodás semmiképp nem hatalmazza fel Belgrádot. Ezt a tiltakozást azonban már nem nyelte le oly könnyen a szerb katonai parancsnok, a vezetőket tusként nyomban őrizetbe vette, majd Belgrádba szállította, ahonnan csak a letartóztatásukat követő általános sztrájk lecsillapítása után térhettek vissza Pécsre.

Ez az általános sztrájkot, amely teljesen megbénította Pécs életét, a vasútét is, én már messziről, a demarkációs vonalon túlról figyelhettem: Sásdról, ahova a vasútigazgatóság – büntetésből – áthelyezett. A bűnöm az volt, hogy – felcsapván közéleti purifikátornak – egyik pécsi hetilapban lelepleztem szentlőrinci főnököm háború alatti panamáit. A leleplező cikkért a főnököm nem mert bíróság elé állítani, azt viszont elérte, hogy fegyvelemsértésért az igazgatóság felelősségre vont és a megszállt területen túlrá száműzött.

KODOLÁNYI JÁNOS ÉS SÍK SÁNDOR LEVELEZÉSÉBŐLKODOLÁNYI JÁNOS-SÍK SÁNDORNAK

Akarattya, 954. jan. 19.

Kedves Barátom,

leveled hosszas utazás után érkezett meg s éppen akkor, mikor betegen fekküdtem. Sőt nemcsak én voltam beteg, hanem a feleségem is. Elgondolhatod, milyen keserves dolog itt, ilyen elhagyatottan, segítség, orvos, patika nélkül betegnek lenni. Dehát túl vagyunk rajta s most már én is válaszolhatok kedves soraidra.

Nagyon örülök, hogy küldött kézirataimnak egyike megnyerte tetszésedet. Talán helyesebb lett volna, ha az egész kézirat ismeretében Magad választod ki az alkalmas részeket, ezt azonban több okból nem lehetett megvalósítani. Egyik az, hogy a Júdás-regényt még ma sem javítottam ki, szövege sokhelyütt nem végleges, vannak gyenge pontjai, találhatók benne kisebb-nagyobb tévedések is, ilyen állapotában nem tudnám nyugodtan olyan ember kezébe adni, amilyen Te vagy. A másik, hogy nem is várhattam volna el Tőled akkora kézirat elolvasását, mint a háromkötetes Júdás, hiszen tudom, milyen elfoglalt ember vagy. De meg a másolat is olyan rossz, hogy csak nehezen olvasható, az eredeti pe-

699

Vigilia 1977. okt., 10. sz. 699-703.

dig erősen őrzöm, hiszen azon kell végrehajtanom a javításokat. Időnként elő-
előveszem s olvasgatom, kéznél kell hát lennie. Így tehát beie kellett törőd-
nöm, hogy magam válasszak.

Örülnek, ha Bika című munkám kéziratát elolvashatnád, s mint leveledből
látom, érdekel is a dolog. Csodálom azonban, hogy... odaigérte Neked a kéziratot,
miután visszavettem tőle minden példányt s vele magával megszakítottam az
érintkezést igen fölháborító tapasztalatok alapján. Nem akarok erről részle-
tesebben beszélni, unom is, fölöslegesnek is látszik. Azonban egyik másolat Zi-
mándinál van, ő olvassa s úgy fogok intézkedni, hogy tőle Hozzád jusson s
elolvashasd. Főltéve, ha Zimándi véleménye nem lesz túlságosan rossz a műről.
Majd írok neki ebben az ügyben. Azt hiszem, még nem haladt túlságosan sokat
az olvasásban, ő is nagyon elfoglalt ember lévén. Ha olvasni fogod s olyan
részletet találnál benne, ami tetszésedet megnyerné, kérlek, használd föl köz-
lésre tetszésed szerint. A Vigilia nagyon kedvemre való lap, minden számát
gondosan olvasom s ha nem értek is mindenben egyet vele, a földolgokban he-
lyeslem és becülöm. Derék, tiszta, az igazságot kereső emberek csoportosulnak
köré, az egyetlen olyan lap, amelynek univerzális törekvései vannak.

A háromkötetes Mózes-regényt (címe: Az égő csipkebokor) szintén befejeztem
terveim szerint december 20-án, nagyon nehéz körülmények között. Így a tet-
ralógia most teljes (Vizöntő, Bika, Az égő csipkebokor, A tékozló fiú). tíz vas-
kos kötet. Úgy érzem, mindent elmondtam, ami mondanivalóm volt s írói pályámat
befejeztem. Most már a Mózeset is ki kell javítanom, mert ahogy egy-egy részt
megfogalmaztam, el sem olvastam, csak haladtam tovább, attól való féltében,
hogy valami közbejöheto súlyos ok miatt nem tudom befejezni. De sikerült,
hála Istennek. Vajon nyomtatásban látom-e valaha, nem tudom. Ez már nem
tőlem függ, mint maga a munka. Dolgomat megtettem, más nem rám tartozik.
Érzésem szerint a mű meglehetősen jó.

Életünk nehéz, mint a táboron kívül őrzött leprásoké. Nagy magányban, el-
hagyatottságban telnek napjaink. Ilyenkor még látogatni sem vetődik erre. Bi-
zony, sok erő kell ahhoz, hogy lelki egyensúlyunkat, bizakodásunkat, belső bé-
kénket megőrizzük. Nehéz elviselnem, hogy hiába vannak az átlagosnál^{án} talán
nagyobb képességeim, hiába tudok nyelveket, hiába tanultam s tanulok folyton,
a munkámmal, saját erőmből nem tudok emberséges életet biztosítani feleségem-
nek, pedig nagyon nehezebbre esik a sok teher hordozása. Ezt szégyenlem, azonban
munkámra senkinek sincs szüksége, testi munkát pedig nem tudok végezni. De
nem panaszkodom, mások is osztoznak sorsomban, még hozzá sokan.

Köszönöm soraidat, irántam tanúsított baráti érdeklődésedet. Minden jót kí-
vánok, egészséget, külső-belső békességet, jó munkát. Öszinte szeretettel öllelek.

Kodolányi

U. i. Lakáscímedet nem írtad meg, de remélem, így is megkapod a leveletem.

K. J.

Akarattya, 954. ápr. 15.

Kedves Barátom,

leveledet most kaptam meg, sietek megköszönni türelmedet, bírálatodat s
egyben csendes, békés Húsvétot is kívánni baráti szívből.

Lakáscímedet ismét nem írtad meg, így a Vigilia címére küldöm ezt a le-
velet. Tán még megkapod a világ vége előtt.

Megjegyzéseid helytállóak, nagyrészt egyeznek Zimándi bírálatával s az én
érzésemmel is. Ha ismét kezemben lesz a Bika, megpróbálok segíteni a hibákon.
Talán húzással, tömörítéssel, kihagyásokkal drámaibbá tudom tenni. Dicséreteid
mélyen megrendítettek s büszkévé tettek. Kénytelen vagyok büszkeségem gyön-
gítésére elmondogatnom magamnak: ami a műben rossz, azt én csináltam, ami
jó, azt az Isten. Hadd mondjam meg, a III. kötet feléért csináltam az előzmé-
nyeket s úgy érzem, ez a mű magja, igazi mondanivalója és lényege. Hogy
Gilgames kétharmadrészben ember, egyharmadrészben isten, minden emberre
érvényes, lévén az ember három része: állati — emberi — isteni, de az em-
berek tömegében csak ő tudja ezt s ő tud csak eszerint is viselkedni. A más-

világi út ugyanis éppen az 5 isteni részének szárnyalása téren-időn kívül és ül. Hogy végül lezuhan és „sír”, az az alkatából következik: realizálni akarja azt, ami realizálhatatlan. Általános emberi törekvés, ez az emberben a titáni. És éppen ez a tragikus. Tetralógiámban Mózes ugyanezt kísérli meg egy egész néppel együtt, a Júdás-regényben pedig megmutatom az Istenembert, szembeállítva az anyagias emberrel, Júdással.

Nem akarok azonban hosszasan magyarázkodni, hiszen sem a Mózes, sem a Júdást nem ismered s ki tudja, megismerheted-e valaha. A Júdás fontos korrekcióit még most sem hajtottam végre, hiszen a nyomdafestéknél reménytelenebb dolgot elképzelni sem tudok ma, a Mózes pedig egyetlen példányban van meg csupán s amíg le nem tudom másoltatni, nem adhatom ki a kezemből. A Vízöntő-től a Júdásig együtt kellene látnod mind a négy művet, hogy észrevehesd a kifejlesztés elveit, amelyek lépcsőzetesen következnek egymásra. Ismét hangsúlyozom azonban: véleményedet elfogadom, a hibákat megfontolandónak tartom. Éppen ezért kedves, őszinte leveledet újra hálásan köszönöm.

Köszönöm azt is, hogy a regényrészletet közlöd a Vigiliában. Nagyon örülök éppen ennek a nyilvánosságnak. A lapot figyelemmel olvasom és sok olyat találok benne, aminek megírása éppen ma igen fontos. Ha nem tartasz túlságosan szerénytelennek, a most Nálad lévő rész megjelenése után ismét küldök valamit, hogy ha Neked is tetszik, közöld. Különösen jól esik egyik ref. lelkész barátom amaz értesítése, hogy sokan olvassák az 5 paptársai közül is. Ennek egyébként másfelől is hallottam híréit. De meg én nem teszek különbséget református, katolikus, zsidó, vagy akár mohamedán olvasók s írók között, még lévén róla győződve, hogy az igazság mindig csak egy s ennél fogva keresztény. Az Evangéliumot keresem minden nép, minden fajta, minden kultúra és minden ember legmélyén.

Ami az ... ügyet illeti: nekem is fájdalmas volt, hogu úgy kellett döntennem, ahogy döntöttem, de nem tehettem másként. Nem volt más választásom. Harag nincs bennem iránta, csupán kénytelen vagyok távol tartani őt magamtól. Jogod van a dologhoz hozzászólni, hiszen a barátom vagy. De talán egyszer, ha személyesen is találkozunk, elmondom indokaimat is. Vagy jobb, ha levesszük a napirendről s olyan emberi gyöngeségnek tekintjük, amiről nem érdemes sokat beszélni? No, de annál nagyobb örömem telik más barátaimban, akik tisztában vannak vele, milyen nagy, szent ügy a barátság.

Kérlek, a Bikát add vissza Zimádnak, majd ő továbbítja hozzám. Boldog, békés Húsvétot kívánok, jó egészséget, jó munkát. Tarts meg ezután is szeretetedben.

Igaz barátsággal ölel:

Kodolányi János

Akarattya, 955. jún. 29.

Kedves Barátom!

Leveledet s a kéziratot megkaptam. Megdöbbenve látom azonban, hogy a levelet május 13-án írtad, de a postabélyegző június 27-ét mutat. E másfélhónapos eltérést nem tudom mivel magyarázni s kérek is, nézz utána, miért hevert valahol hat hétig a leveled.

Megvallom, igen elkészerített kéziratom fél évig való hevertetése s a körülötte támadt némaság. Én a szeretet s a megbecsülés hiányát láttam ebben s bár bennem sem a szeretet, sem a megbecsülés akár Irántad, akár a Vigilia iránt emiatt nem csökkent, szomorúságom, sőt keserűségem mégis nagy volt. Kapcsolatunkat szorosabbnak, hatékonyabbnak képzeltem el s csalódnom kellett. Mikor hosszú hallgatás után éppen a Vigiliában szólaltam meg, hitvallást tettem a nyilvánosság előtt arról, hogy Jézus Krisztus hívei közé tartozom, ügyét a magaménak tartom s jól-rosszul, ezt az ügyet kívánom szolgálni. E szerény és szegényes lépésemtől azonban nyilván a kelleténél nagyobb megértést vártam, nem is annyira a magam, mint a közös szolgálat érdekében. Sőt, ami a magam személyes érdekét illeti, annak inkább ellenére cselekedtem, hiszen negnehezítettem a helyzetemet. Hogy ezt Ti nem látátok úgy, mint én, nem baj, hiszen lépésem nyoma megmarad s megmarad az a — bár csekély — haszon is, ami ebből Jézus Krisztus ügyére származik.

Ennyit szomorúságom jellemzéséről s megokolásáról.

Mármost ami az írást illeti: nem Júdás lelkiállapotáról s annak kialakulásáról van szó, hanem arról, hogy Magdalai Mária, a züllött, parázna, bűnös nő megéri és megérti, hogy a Mester őerte, a senkiért és semmiért, a megvetettért és a gyalázatosért meg fog halni s ez a megérzése és megértés megtisztítja őt. Júdás szerepe mellékes. Az a sejtésem, hogy nem az írás regényrészlet-volta s nem Júdás alakjának homályossága a félretétel igazi oka, hanem az, hogy Magdalai Mária alakja a hívek körében mint szent asszony él s ennek a szent, — már megtisztult — alaknak a realisztikus ábrázolása vélhetőleg riasztóan hatna. Hiszen, mint egykori katolikus, tisztában vagyok azzal, hogy hallgatólág összeegyeztetik ennek a Máriának az alakját Márta testvérének, Máriának az alakjával, aki Jézus lábánál ülve hallgatta tanításait. E két alak azonosítása lehet az önkéntelen legendaképződés eredménye s már-már teológiai nehézségek elé állítja a nép között forgó, tanító papságot. Az írás „csonkaságát” azzal a megjegyzéssel, hogy „regényrészlet”, indokolni lehetett volna, hiszen regény-részletek közlése általános, mióta a folyóiratok teljes regényeket nem közölnek. Ez csupán technikai kérdés, nem esztétikai akadály. De annál inkább lehetett „aggályos” Mária alakja s így a közlés akadályos is. Ami engem illet: az „aggályos” dolgokkal szemben mindig tökéletesen közönyös voltam, ha ugyan nem ellenséges, de nem vonom kétségbe azt a jogot, hogy mások aggályosak legyenek. Mindez azonban szintén nem volna baj. A baj az, hogy nem közölted velem sem Magad, sem valamelyik munkatársad útján a kialakult véleményed s fél évig méltatlan helyzetben hagytál. Hiszen mindent megbeszélhetnénk őszinte jóakarattal, barátsággal, bizalommal. Még azt is megmondhatjuk, hogy nem egy igen rossz novella jelent meg a Vigiliában, főként hölgyektől, pusztán szánalomból, vagy azért, mert ezzel a szép gesztussal akartatok segíteni valakin. E kispolgári, érzélgős írások, igaz, nem támasztanak aggályokat iskolás vallásosságukkal, de mellettük és közöttük tán megállhatott volna az én Magdalaim is. Kérlek, ne nehezted, hiszen mindent, ami nyilvánosság elé kerül, jogunk van bírálatra illelni, megjegyzéseim pedig nem rosszindulatúak s nem is egyedüliek bizonyára.

Leveled szeretetteljes hangja, stílusa egyébként felold minden neheztelet s hadd biztosítsalak afelől, hogy sem Irántad, sem munkatársaid, sem lapod iránt a legcsekélyebb morzsa sem maradt belőle. Igaz barátsággal kívánok minden jót, eredményes munkát, csüggedetlen erőt. És változatlan szeretettel öllelek.

Kodolányi János

SÍK SÁNDOR - KODOLÁNYI JÁNOSNAK

Kedves Barátom!

Néhány hétig távol voltam Budapesttől és csak most jutok hozzá, hogy június 29-én kelt leveledre válaszoljak.

Mindenekelőtt: a tiednél nem kisebb meglepetéssel olvasom leveled elején, hogy májusi levelemet 6 hetes késéssel kaptad meg. Teljességgel értetlenül állok szemben ezzel a jelenséggel, mert azt meg tudom állapítani, hogy tőlünk a megírás napján délben elment a postával.

Ami leveledet illeti, egyforma hálával köszönöm neked a belőle szóló nemes őszinteséget és azt a meleg baráti hangot, amely még jobban elmélyíti bennem irántad oly régóta érzett tiszteletemet és szeretetemet. Hidd el, hogy amit a Vigiliához való csatlakozásod értelméről írsz, azt én is, Vigilia-beli barátaim is pontosan úgy fogjuk föl az első perctől kezdve és azért voltak nekünk írásaid kétszeresen kedvesek.

A regényrészletek közlésének problémája a mi számunkra sem technikai, sem nem esztétikai kérdés — az előbbi jelentéktelen volna, az utóbbiról veled szemben nem lehet szó — hanem egyszerűen a mellőzhető szerkesztői okosság kérdése, vagyis olvasóink igényeinek szemmel tartása, akik mindig egy kissé idegenkednek az effélettől. Egy olyan folyóiratnak, mint a Vigilia, amely sem állami, sem egyházi cenzúrában nem részesül, kétszeresen óvatosnak kell lennie közönségével szemben.

Ez vonatkozik utolsó novellád, illetve regény-fejezeted ügyére is. Jól gondolod, hogy múlt levelemben kifejtettek mellett a Magdolna-probléma kényessége volt a vele szemben való tartózkodás másik legfőbb oka. Alig lehet ma már kétséges, hogy Magdolna, Mária (a Márta testvére) és a bűnös nő, három különböző személy, akiket csak Nagy Szent Gergely óta egyesít a liturgia egy alakban. Ezt a problémát olyan érdekesnek találtam, hogy illetékes szakemberrel — Szörényi Andor teológiai akadémiai professzorral — cikket írtam róla a Vigiliában. Végül is azonban — a szóban levő okokból: az olvasók érzékenységére való tekintetből — jobbnak látszott ezt a cikket nem közölni. Ennek a cikknek a visszaküldése után jött a te regény-fejezeted néhány hónappal. Az „aggályos” dolgokkal szemben való elutasító magatartásodat szívből magaménak vallom én is, mint ember és mint író, de mint szerkesztő a mai viszonyok közt azt hiszem, hogy kénytelen vagyok tekintettel lenni a mások gyöngeségére.

Nagyon köszönöm azt a bíráló szót, amelyet a Vigiliáról ejtesz. Semmi sem lehet számunkra hasznosabb, mint az olyan kritika, amely egyszerre jóakarató, őszinte és hozzáértő helyről jön. Nagyon hálás lennék, ha ezt a jövőben is megtennéd. De legfőképpen az volna öröm számomra, ha a Vigiliával való kapcsolódó ugyancsak olyan lenne, amilyennek — mint írod — elképzelted: szorosabb és hatékonyabb. Mindenesetre nagyon várom következő írásodat.

Igaz barátsággal kíván lankadatlan munkakedvet, energiát és jó egészséget és szeretettel ölel:

Budapest, 1955. VII. 30.

Sík Sándor

JEGYZET. Kodolányi János regényrészletei (*A vihar, Káprázatok háza*) a Vigilia 1954. évi 2. és 7. számában jelentek meg. — A levelekben említett Zimándi: Zimándi István, Kodolányi barátja, volt premontrai tanár, akkor a Nyelvtudományi Intézet külső munkatársa (1909-1973); 1972-ben jelent meg élete főműve, Péterfy Jenő élete és kora, az Akadémiai Kiadó Irodalomtörténeti Könyvtár sorozatában. Kodolányi János és a Vigilia kapcsolatának egyik kezdeményezője volt. — K. J. első két levelében, minthogy a kölcsönös félreértésen alapuló nézeteltérésben egyfelől még élő személyről van szó, a nevet illendőbbnek tartottuk csak kipontozva jelölni. — A szóban forgó regények egyébként utóbb megjelentek.

Kodolányi János: Szív és pohár

Furcsa érzés Budapesten, a XIII. kerületi Bőszörményi úton elmenni egy sarokház előtt, ahová valamikor rendszeresen járt az ember, és ahol most márványtábla hirdeti annak emlékét, akinek okolni, tanulni menni soha el nem feledhető élvezet volt. Kodolányi Jánosról van szó, akinek legalább ilyen furcsa érzés egy évekel halála után megjelent írásgyűjteményét kézbe venni, mert szinte teljesen bizonyos, hogy a Magvető kiadásában megjelent könyvnek soha nem adta volna ezt a semmire se utaló, a tartalmát még véletlenül se kifejező címet, mint „Szív és pohár”. A tartalmát ugyanakkor élvezet olvasni. Irodalomtörténeti érdekességeink közé tartozik, hogy szinte valamennyi jelentős írónk élvonalbeli újságíró is volt; ami persze fordítva már korántsem igaz. Kodolányi könyvbírálatai, publicisztikái, portrévázatai kitűnőek voltak megjelenésük idején és azok ma is, tanúsítva, hogy az újságok ha-

sábjain megjelent eleművek se feltétlenül a napnak azólnak, hanem ha megfelelő toltforgatótól származnak, joggal számíthatnak a marandóságra. Kodolányi, aki példátlanul szótlanmondó, igazságkereső és igazság szerető egyéniség volt, biztos szemmel ismert fel olyan tehetségeket, mint Gelléri Andor Endre, Sárközi György. A puszták néperől írt kritikája éppúgy máig helytálló, mint Szabó Zoltán: A tardi helyzetéről, vagy az akkor újdonságnak számító Nagy Lajos: Budapesti nagykövénzáról szóló. A „Közös dolgaink” gyűjtőcím alá foglalt publicisztikák szellemi a népi írók. Kodolányi ezek legelsőjéhez tartozott és természetesen nem tudott, talán nem is akart éltetni a tulajdon érnékán. A harmincas évek elején azonban a népi írók a haladást képviselték, ezeket az írásokat a maguk történelmi korába ágyazva kell olvasni és érdemes újraolvasni.

O. I.

[Ordas Irén]

Tolnai Megyei Népszólap 1977.

okt. 25. 251. n. 4.

SZIV ÉS POHÁR

Kodolányi János bírálatai,
tanulmányai, cikkei

Meghökkenítő a mohóság, amivel olvasott? A szenvedély, ahogyan reagált? Nem, hanem egészen természetes. Illetve — ma is annak kellene lennie. De mennyivel ritkább újabban, hogy egyenrangú — s hogy egyenlően „magas rangú” — írók írjanak egymás dolgairól... Kodolányi folyton, folyamatosan, mindig naprakészen, éber figyelemmel írt. Móriczról újra s újra, Szabó Pálról, Veres Péterről, Tersánszkyról, Tamási Áronról; de Szomoryról is, Nagy Lajosról, Szép Ernőről, Gellériről. S elfogultsága, tévedése — legalábbis e nyilván megszűrt gyűjteményben — sokkal kevesebb, mint telitalálata. És a Kodolányi-publícisztika? Talán itt kellene-lehetne jobban keresni nézetei olykor hibás váltóinak jeleit-jegyeit? Ezekről azonban tudunk, talán túlságosan is, sőt egy időben szinte csak ezekről. Most hát inkább annak gyakorisága lep meg, amikor *nem* tévedett, amikor jó irányban harcolt. S néhoi a „balossága”, ami nem annyira szektarianizmus, mint inkább egyes írásainak hevességében, a túl direkt érvelésben, a túlegyszerűsítésben nyilvánult meg. Igaz, még izgalmasabb volna az adott időhatárok — 1926—1939 — közötttről minden hasonló írását olvasni. De azért nyugtázzuk örömmel azt is, hogy e válogatásban helyet kapott például 1931-es cikke a *Korunkból*, a *Baloldaliság — a marxista kritika gyermekbetegsége*; és az oly népszerűvé vált két finnországi útirajz egyikének, a *Suomi titkának* egy kisebb részlete. (Magvető)

Lázár István

ly J. J. 1977.

dec. 18. 51. sz. 2.

Akarattya, 944, júl. 7.

Kedves János Bátyám!

Mint a Turul-ban közölték velem, könyveid kiadásának ügye a lehető legjobban áll. Talán már azóta leveleztek is egymással. Legsürgősebb s legkönnyebben megvalósítható az „A világ közepe” c. mű kiadása, ezt azonnal nyomdába kívánják küldeni. A mesetípusok kiadása alighanem a Magyar Irodalompartoló Társaság támogatásával történik s ugyancsak őszi program. Címedet már közöltem a Turul-lal s azt mondták, már írtak is Neked.

Ezzel én igen kedves küldetésemnek és kötelességemnek eleget tévén, most már csak azt kívánom: nyugtasson meg Téged az a tudat, hogy az ifjabb magyar nemzedék szeret, ragaszkodik Hozzád, a mag, amit elvetettél, nem hullott sziklára s kikel a saját törvényei szerint. Sok sikert kívánok műveidhez s boldog vagyok hogy egy kis részben én is hozzájárulhatok a nyilvánosságra való segítségükhöz. Ha közbe nem jön a Szt. István Társulat blöffje, korábban is tehattünk volna valamit. Csak most már romba ne döntse terveinket a bombázás. És Isten tudja, még mi minden. Aknák fölött élünk, sohasem tudjuk, mikor robban föl valamelyik. A politikai helyzet is olyan zűrzavaros, elszabadultak a poklok. Isten óvja a magyarságot, ha ugyan még méltónak találja arra, hogy törődjék vele.

A napokban Várkonyit várom ide. Az a terve, hogy „A világ közepe”-ből közöl egy-két részletet a Sorsunkban. Van ennek akadálya? Miért nem gondoltál már erre eddig?

Én bizony, nem dolgozom. Levert, reménytelen vagyok. Gyakran kétségbeesett is. Szellemi életünk teljesen béna. Kritika nincs, ha volna: életveszélyes volna. Most minden magyar hang hallgatásra van kárhóztatva. Régóta készülök Pécsre, hogy egy kis baráti levegőt szippantsak, de nem merek utazni. Remélem azonban, nem sokáig tart már ez az állapot . . .

No, hát még egyszer: minden jót, jó munkát, gyors munkát, sikert! Örülök, hogy ennyire eljutottunk. És jó egészséget! Baráti szeretettel köszönt igaz híved:

Kodolányi János

Balatonakarattya, 943, dec. 13.

Kedves János Bátyám!

Örömmel vettem szíves soraidat. Csakugyan, kínálkozott volna már alkalom, hogy Irántad érzett nagy tiszteletemet személyesen lerójam, de én valósággal tehetetlen vagyok olyan helyen, ahol sokan vannak, ezért húzódtam félre Pécsset is egy sarok-

EGY NÉPRAJZTUDÓS MŰHELYÉBŐL.
Berze Nagy János levelhezátéka. Sark. Baró
István s Filipp Lejos. Pécs, 1977. Baranya
megye Tanácsának Kiadv. 150-151.

ban. Volt róla szó, hogy fölkereslek a lakásodon, de úgy informáltak, hogy emberkerülő vagy, nem szívesen látod az idegent s minthogy én csak egy egyszerű író vagyok s éppen csak hajazok a néprajzhoz, attól félttem, terhedre leszek.

Azonban testi-lelki jó barátommal, Dömötör Sándorral sűrűn vagyok együtt és állandóan érdeklődöm sorsod, hogyléted és terveid iránt. Műveid nagyrésztét szintén ismerem, tán az első voltam, aki megvettem baranyai gyűjtésedet. Így meglehetősen tájékozódtam kilétedről és sorsodról. Folyton terveket szőttünk a Te „rehabilitáltásod” ügyében, ha szabad így mondanom és szóbakerült a Világ közepe című műved kiadása is, ha másként nem, a mi szerény segítségünk révén. Tudok nagy művedről is, ebben az ügyben is megpróbálok mindent, amit tudok, de a mű igen nagy s óriási költséggel jár, azért nehéz lesz valamire mennünk. Így, ha nem írtál volna is, erőmtől telhetőleg szívemen viseltem volna ügyedet.

Dömötörrel igen szoros kapcsolatban lévén, valamit konyítok a magyar néprajz állapotához. A fiam is néprajzos, éppen a táltos-problémával foglalkozik. Kovács Lacival együtt voltam Finnországban, ismerem a finn néprajz legjobb képviselőit s a fontosabb műveket is eredetiben, sőt meglehetősen könyvtáram is van efféle munkákból . . . Eléggé járatos vagyok a kulisszák mögött meghúzódó érdekek között is. Így hát ne csodáld, ha már hosszú idő óta ószinte együttérzéssel és nagy-nagy szomorúsággal fordulok Feléd s boldog lettem volna, ha Karácsonyra azzal a meglepetéssel szolgálhattam volna Neked, hogy a Magyar népmesetípusok ügye szerencsésen elintéződött. Sajnos, ez a tervem nem sikerült. De talán sikerül még.

Ha Pécssett járok, okvetlenül fölkereslek. Holnap téli szállásra Budapestre utazom, az itteni jurtánkat bezárjuk. Címem: Bpest, II. Hidegkúti út 31./b.

Ószinte szeretettel kívánok békét, jó egészséget és boldog Karácsonyt.

Igaz híved s némileg tanítványod is:

Kodolányi János

46.

Budapest, 1942. június 3.

Méltóságos

Dr. Berze Nagy János
tanügyi főtanácsos úrnak,

Pécs.

Majláth-tér 2/1.

Kedves Bátyám!

Szeretettel köszönöm levelezőlapodat, mely odahaza várt rám, mikor öt hónapig tartó finn- és svédországi tanulmányutamról hazaérkeztem.

A „Néphagyománytár” ügyét hazatérésem után azonnal elkezdtem bolygatni s nem

KODOLÁNYI JÁNOS ELBESZÉLÉSEI

(József, az ács, Athenaeum kiadás, Budapest, 1939)

Az öreg, rokkant koldus besántikál a zalai kismemesi kúria udvarára, megáll a veranda előtt, de el se rebegetheti alázatos kérelmét a verandán üldögélő család felé, mert az Istent nem ismerő, szívtelen kényúr, a „nagyapa“ bötjét felemelve ráripakodik, és szolgájával kergettetni ki az udvarból. Akkor ott a veranda asztala mellett a „kisfiú“, a harag és a méltatlankodás keblét repesztő érzésével küzdve, lassan felegyenesedik, úgy érzi, hogy a mennyezetig nő, szeretne valami retteneteset kiáltani, hogy az egész világ meghallja, mély lélegzetet vesz — de kiáltása talán sohasem hangzik el... Nem tudjuk meg. A kép: a zalai kúria, a zsarnok nagyapa, az öreg koldus és a kiáltani készülő kisfiú képe eltűnik, ahogy jött: a nyugtalan félálom látomásában. „A sánta koldus... — réved vissza az író. — Ki a sánta koldus? S miért kellett

255

Horvát Sándor: A NÉMA SZÁMVETŐ.
 Összegyűjtött novellák (1933-1943).
 Bukarest, 1977. Kriterion k. 255-257.
 Kéziratból

megnőnöm a mennyezetig? S mit akartam kiáltani, mit? Csakugyan, kiáltani kellene, valami nagyot, valami borzalmasan nagyot, amit mindenki megértene, s amit magam is megértenék végre... Meg kellene mondani valamit az embereknek, valamit, ami bennem van kisfiú korom óta, s amit el akartak bennem fojtani, hiába" (*Vallomás*). Ebben a néhány mondatban Kodolányi maga adja a kezünkbe emberi és írói mivoltának kulcsát. Írásaiban egy finom vonású gyermekarc dereng föl, egy megbántott gyermeklélek sajnását érezzük, amelybe az igazságtalanság s durvaság látványa kitörölhetetlenül belevésődött. A felnőtt művében a gyermeki tiltakozás gesztusa teljesedett ki, az író azt az elfojtott kiáltást akarja elkiáltani s a lélek mondhatatlan, magányos kínlását igyekszik érthető jelekkel kifejezni. Azok a megbántott, érzékeny kisfiúk, iskolából elcsavargott kamaszifjak és úri családjukkal meghasonlott sihederek, akikkel oly sűrűn találkozunk elbeszéléseiben, érthetően az író legszemélyesebb és elhatározó erejű élményéből születtek (*Az apa és fiú, Fekete május, Fújd!, Küszöb, Atyai hajlék*). Ifjú hősei a forradalmi események lélekváltságában szembefordulnak családjukkal, az értetlen, dölyfös apákkal és kéztördelő nagynénikkal, de amikor a kinti félelmetesen kavargó világ teljes erővel rájuk zúdul, zavaros érzéseiktől elfúlva, megtántorodnak az otthon küszöbén. A vidéki úrifiú, az eszméktől felgyúlt, lelkes diákifjú s a kissé regényes „népbarát“ csenevész és tétova lelki típusát élményszerű igazsággal és finom, jellemző vonásokkal rajzolja meg.

Kodolányi Jánost több-kevesebb joggal és némi politikai melléktekintettel a „népi“, sőt „népies“ írók közé szokták sorozni. Pedig ezek a címkék nem sokat mondanak írói jelleméről. Ennek a népiesnek az írásait valami fátyolozott úri érzékenység s a városi élet élményei szövik át. Egyéni hangú prózája annak az új magyar realizmusnak a tövén sarjadt, amely Ady, Móricz és Szabó Dezső kemény magyar életkritikájának és hiteles erejű népszemléletének hatása alatt fejlődött ki. Kodolányi a magyar valóság feltárásában Móricz Zsigmond realizmusát fejleszti tovább — új élményekkel, új szociális szempontokkal és ideges, modern érzékenységgel. Elbeszéléseiben a forradalmi idők megrázó epikus emlékei vil-

256

lannak fel és vesznek bele a dunántúli falvak mai süllyedését rajzoló tragikus életképekbe. A világ, amely ellen ifjú hősei gyümölcstelenül lázadtak, a forradalmi hullám elvonulása után, jól-rosszul helyreállt. A sorsukra hagyott falvakon a sorvadás, az egyke s a fekete nyomorúság pusztít. A lelkiismeret szélütötten küszködik, hogy szóra nyissa ajkát és bekiáltsa szavát az országos siketségbe. Benedek András, a lezüllött író, akárcsak a *Vallomás* gyermekhőse, akit a felháborodás óriássá növeszt, „valami retteneteset“ szeretne kiáltani, egyetlen szóért kínlódik, melyben minden fájdalmát kiáltsa, de az ő ajka is néma marad: „Újra és újra megnyitotta száját. Valami retteneteset akart mondani, kiáltani akart, hogy ne csak ez a két nő itt, hanem az egész ország hallja és megértse. Egyetlen szót csak! Egyetlenegy szótagot! Csak annyit, hogy jaj! Csak egy jajt...“ (*Zsákutca*)

Az író keserű érzéssel jegyzi fel a magárahagyott nép nyomorát, magapusztító dühét, a szellem szomorú züllését s a lelkiismeret tehetetlen vergődéseit. A kép, amelyet élénk tár, lenyűgöz sötét erejével. A kísérteties hatású *Fegyvertelen* hőse, Bartos András a falusi kocsmába betévedt sofőrök egyikében az orjoli fogolytábor egykori lázadó katonáját véli felismerni. Részeg megvilágosodása egy pillanatra felrázó hátterét festi a vigasztalan falusi nyomorúságnak.

OLTYAN BELA

Történelem, mítosz, parabola: évtizedünk magyar epikájában

ÁTMENET ÉS ÖRÖKSÉG (1968–69)

A hatvanas évek irodalmi termésének fellendülő íve, dinamikus lélegzetvétele, az évtized végére mintha kifulladásban lenne. A kritika vészjelzéseket hallat: a korábbi nagy teljesítményekre figyelmeztet, s hol az oknyomozó értelmezés tendenciáinak erősítésére, hol a társadalmiság igényének továbbvitelére ösztönöz.

A megújulást sürgető hangok tényleges problémagócot sejtetnek. De ha az évtized jelentősebb munkáinak zöme ekkorra már meg is születik, az utolsó két év sem jelent általános visszaesést. S nem hagyható figyelmen kívül, hogy a bírálatok nemcsak a pillanatnyi külső állapotot, hanem az igények szükségzerű folyamatos növekedését is tükrözik.

1968–69 (például Kardos G. György: *Avraham Bogatir hét napja* és Konrád György: *A látogató* című munkájában) tartogat meglepetéseket is; ekkor jelenik meg Déry: *Ítélet nincs*, Illyés: *Kháron ladikja* című számvetése; s ezeken túlmenően is értékes, jó művek egész sorát emelhetjük ki e két év terméséből. Némelyik társadalmi felelősségérzetével, ezen belül dokumentatív tényszerűségével, vagy az életformák váltásának dinamikus ábrázolásával tűnik ki (Tóth Béla: *Mi, janicsárok*; Bárány Tamás: *Város esti fényben*; Mocsár Gábor: *Fekete csónak*); más esetben a „meditáló humanizmus”, illetve az elzárkózás tarthatatlanságának bemutatása karakterisztikus (Goda Gábor: *Vallomás*; Maróti Lajos: *A kolostor*). Jókai Anna: *4447* című regénye az egymástól elridegedő állapot meghökkentően jeges fuvallatú idézésével, Végh Antal: *Ár és iszapja* lírai harmonikus sugárzásával lep meg.

Igaz: a *Részeg eső*, *Húsz óra*, *Hideg napok*, *Rozsdatemető* párdarabjai váratnak magukra, a parabolisztikus formák viszont éppen az évtized második felétől indulnak virágzásnak (*A kiközösítő*; *Az áruló*; *Tóték*; *Kiáltás*; *Magasiskola*). S e vonulat hullámverésében 1968–69-ben is újabb és újabb teljesítmények születnek. Ezek a megjelenítő képsor atmoszferikus erejével, montázsszerűen tömörítő képességükkel, vagy játékos-groteszk ironiájukkal gazdagítják a kimunkált eredményeket (Mészöly Miklós: *Saulus*; Csoóri-Kósa: *Ítélet*; Csurka István: *A ló is ember*). S mintha az értelmező-viszonyításra vonatkozó figyelmeztetésekre hallgatna, Galambos Lajos is próbát tesz e téren (*Miguel Dorado kadét-két vallomása*). Sükösd Mihály: *A kívülálló* című regénye pedig azt bizonyítja, hogy a társadalmi kérdések iránti érzékenység és történelmi látás ábrázolási lehetőségei koránt sincsenek kimerítve, s ha a részletező dokumentatív realizmushoz viszonyított redukció a sűrítő modellizálás hangsúlyával párosul, ez, az ábrázolt típus (és szituáció) érvényességi hatósugarának időben és térben való kiterjedését eredményezheti. Ilyképpen e mű már nem is a hatvanas évek záróköveihez, hanem a 70-es évek új törekvései kiindulópontjához sorolható.

A felsoroláson túllépve, összegezve az előző évtized (fenti művekben is realizálódó) örökségének főbb vonásai: *szemléletileg, magatartásbelileg*: a társadalmi, történelmi számvetések, önvizsgálatok őszinteségének mélyülése, nyílt, kendőzetlen problémafelvetés; a „belső és külső forma” egészének viszonylatában: az alkotóelemek, -rétegek hálózatának összetettebbé válása. Más szóval: a távolság növelése, nagyobb pólusok átfogása, a feszültség fokozása a mű *időrétegei*; az *ábrázolási nézőpontok*; a *képsor konkrét jelentése s a mű egész összhangja között*. Ehhez járul a terjedelem tömörítése, s e redukált keretbe való (*viszonylagosan*) minél sűrítettebb *életanyag koncentráálásának szándéka*.

Tiszatáj 1978. márc. 3. n., 49–55

TÖRTÉNELEM, MÍTOSZ, PARABOLA (1970–77)

Az ábrázolás összetett formái a 70-es évek epikájára is jellemzőek. A műbe fogott életanyag, a feldolgozás módja, a parabolisztikus és realista stílusjegyű formák arányának viszonylatában azonban változások történnek. Az évtizedünk epikájáról szóló írásokban sokszor elhangzik a társadalmiság igényének csökkenéséről szóló panasz, s az áttételes, parabolisztikus formák elterjedése miatti aggodalom. E vélemények sommás megfogalmazása azonban könnyen hiányos „helyzetjelentést” adhat.

Valóban sajnálatos tény, hogy társadalmunk szerkezeti egészéről, mozgásáról, emberi viszonylatainak teljességéről, mélyreható és átfogó realista ábrázolás még ma sem született. A parabolisztikus típus uralmának látszata azonban nem mennyiségi összetevőkből, hanem bizonyos *funkcióeltolódásból* adódik. E módosulás már a 60-as évek közepétől kezdődik. Az ország társadalmi, történelmi jelenének, múltjának leg-hatékonyabb vizsgálatai addig elsősorban egy korszerűsített realista stílusjegyű formában valósultak meg. (*Részeg eső; Hűsz óra; Hideg napok.*) A hatvanas évek második felében a „központi” kérdések (hatalom-erkölcs; eszme-humanitás) vizsgálatát mintha a parabolisztikus keretek vennék át (*A kiközösítő; Az áruló; Sirokkó*), s a realista tipizálás gyújtópontjaiba az egyedibb életkorok kérdései kerülnek.

E tendencia azonban csak viszonylagosan és számos kivételtől eltekintve érvényesül. S bár *a hetvenes években a groteszk, ironikus, parabolisztikus ág*, az intellektuális értelmezés módszere újabb hajtásokra árnyalódik, s megtartja, illetve *ki-terjeszti nemzeti múltunk vizsgálatának funkcióját*, a hagyományos realiztikus tendenciák sem sorvadnak el, s nem válnak a „privát érdek” kizárólagos eszközeivé. Sőt, egy szűkített hatósugáron belül új szerepkört nyernek. Mindezek bizonyítása, illusztrálása részletes elemzéseket igényel. Ezen átfogó feladatkörből e tanulmányban a parabolisztikus típus közelebbi vizsgálatára kerül sor.

*

Az áttételesebb ábrázolási formákat sokféle fogalommal jelöljük, de a mitizáló-, modell-, s parabolaregény egymás szinonimájaként való alkalmazása nemcsak a közöttük levő esetleges árnyalatokat, hanem a mélyebb eltéréseket is elmossa. Még gyakoribb mulasztás, hogy az azonos megnevezéseken belüli differenciálásra nem kerül sor. Pedig például a *mitizálás* egyaránt jelentheti a klasszikus, természetet humanizáló, embert heroizáló, s az elidegenedést tükröző, dehumanizáló módszert. A különbség pedig nyilvánvaló: s míg az előbbi a világ tudati (pontosabban képzet) birtokbavetésének, ez utóbbi: elvesztésének tünete.

A *modellregény* egy szimpla típusa érintkezhet vagy azonos lehet az utóbbi mitizálással, amennyiben egy statikus viszonyulást, az egyén szorongó világélményét, „hangulatmodelljét” adja. Az igazi modellregény azonban nemcsak egyetlen összekötő-taszító pontot, hanem többretegű kapcsolódási képletet elevenít meg. Nem bizonyos persze, hogy e dinamikus modell egyben kellő „megfejtéssel” is szolgál. Itt is megbújhatnak fel nem derített erők, melyeknek esetleg csak határterülete, s nem forrása világosodik meg.

Kiforrott *parabola* esetében viszont az ábrázolt rendszer egészének értelmezése is megoldott, s képiségeinek esetleges fantasztikuma, groteszksége ellenére reális összefüggésekre, mozgásmechanizmusokra utal. E körülmények figyelembevétele témánk szempontjából elengedhetetlen. Csak így mérhetjük le a mitizálás és parabola arányának esetleges módosulásait, az írói közérzet és világértelmezés alakulását.

A hatvanas években — talán a személyi kultusz emlékeinek még közelebb, feloldatlan hangulati utórezgéseinek következtében — több a világuidegenséget sugalló mitizálás, emberellenes erők emberi ellenállás nélküli vetítése irodalmunkban (Csurka István: *Lakók és ripacsok*; Szakonyi Károly: *Földalatti üregek*). Déry: *G. A. úr X.-ben* című regénye sem teljesen mentes e vonásoktól, s megjelenik látszólag mar-káns racionalitású, oknyomozó keretben is (*Mészöly: Az atléta halála*).

A hetvenes években az értelmező parabola javára csökken a mitizáló hangulatmodellek aránya. Még a rontó, elidegenedést sugalló erők kavargásai közepette is megjelennek a harcot felvevő, sebeket gyógyító humánumpólusok (Déry: *Képzelt riport*...), s a gépiessé ridegedett tartományokban is felcsillannak, a reményteljesebb emberi tájakra kanyargó folyók (Karinthy Ferenc: *Epepe*). Feltűnő változás, hogy a korábbi, túlzott általánosításokkal megjelenő modellregények történelemtöbbszörösekké váltak. S a dedukció (egy adott tételhez keresett képsor, történelmi látszat) helyett, a dedukció és indukció összetettebb módszerei érvényesülnek. Az elmúlt évtizedben elsősorban a fantasztikum, mítosz vagy a távoli történelmi események motívumait, mozaikjait találjuk a modellregényekben, parabolákban. Ma, egyre nagyobb teret hódít a közelebbi történelmi eseményekre való épülés.

Nem mintha az előbbi jelenségsor képi világa kihalt volna mai paraboláinkból. Hisz a klasszikus mitológia, a Biblia, az antik császár-, s lovagkor rekvizitumai, a népmese varázsszövegei, s az utópia lehetőségei újra feltűnnek, eszközként szolgálnak emberi, társadalmi magatartásformák modellizálására (Mesterházi Lajos: *A Prometheus-rejtély*; Devecseri Gábor: *A meztelen istennő és a vak jövődömdő*; Kodolányi János: *Én vagyok*; Ördögh Szilveszter: *Koponyák hegye*; Kis Ervin: *Origenész*; Gerelyes Endre: *Isten veled, Lancelot!*; Csaplár Vilmos: *A királylány szivacs-kabátja*; Kurucz Gyula: *A Mákszem Hölgy*; Karinthy Ferenc: *Epepe*). *De lényeges, hogy emellett jellemzővé vált a magyar történelem általánosabb érvényű, parabolisztikus jellegű „bevonulása” is irodalmunkba.* S így, a „hitviták” kora, 1848–49 eseményei, a millenniumi évek, s a két világháború közötti események egyaránt feldolgozásra kerülnek. (Moldova György: *Negyven prédikátor*; Göncz Árpád: *Sarusok*; Dobai Péter: *Csontmolnárók*; Spiró György: *Kerengő*; Sükösd Mihály: *Vizsgálati fogság*; Hernádi Gyula: *Vörös rekviem*.)

Tudjuk: parabolák esetében, a keret- és motívumváltozás önmagában — ha nincs az egész, a belső szemléleti szerkezetet módosító új funkciója — érdektelen jelenség. A vizsgálandó anyag azonban azt mutatja, hogy a téma kiszélesedése a módszer s a művek koncepciójának alakulásával együtt jelentkezik.

A hagyományos történelmi regény s a történelmi keret parabolisztikussá válása közötti átmenet felderítése — bizonyos esetekben — rendkívül nehéz. A magyar történelem ismert eseményeihez való kapcsolódás látszólag megkönnyíti a parabolisztikus irányba való lépés felismerését, de mivel e témák eszmeküzdelmek, forradalmi pillanatok időszakából valók, kérdéses, hogy a személyiség integritásának megőrzéséről, a forradalom eredményes végigvitelének feltételeiről szóló tételek csak az adott, vagy általában minden forradalmi helyzet kibontakoztatásának feltételei-e?

Egy-egy példában kétségtelenül hagyományos értelmű történelmi regényről van szó. (Baráth Lajos: *A félelem földje*). S az 1848–49-es szabadságharc, s a második világháború eseményköréből való több más mű esetében is. Bár itt már vagy a tömörítés módja, s a kissé absztrakt „határhelyzet” (Sándor Iván: *A futár*; Kóris Emil: *Forgószél*; Balázs József: *Az ártatlan*), vagy a személyiségmodell intellektuális, analitikus elemzése ébreszt kételyeket, s ösztönöz egy általánosabb érvényű értelmezésre (Mocsár Gábor: *Gyémántper*; Féja Géza: *Visegrádi esték*). E magatartás-vizsgálatok ugyanis nem mindig pusztán a múlt nagyjainak akarnak igazságot szolgáltatni. A forradalmi pillanatok fókuszában felizzó szenvedélyek, gondolatok s tettek etikai minőségei erőteljesebb hangsúlyt nyernek, s az író, ezen etikai minőségek ma is érvényes, „használható” elemeit keresve is közelíthet (akár egyszerre kívánva megoldani mindkét feladatot).

Erre vállalkozik Dobai Péter is, aki *Csontmolnárók*-jában az igazságtevő szándék és aktuális érvény, történelmi esemény és általánosítás, múlt és jelen szerves összefogását valósítja meg. A szabadságharc eseményei a bukás utáni emigránsok beszélgetéseiből, emlékfoszlányaiból tevődnek össze, s a forradalmi következetesség fontosságáról, a tétovázás veszélyeiről, a nemzetiségekkel folytatandó helyes politika követelményeiről szóló tételek mindig egy-egy adott eset kapcsán, abból következően hangzanak el. A megfogalmazások kerekessége, tömörsége, szuggesztivitása egyszerre érzékelteti a helyzet logikáját s a törvényszerűség messze sugárzó, századokat átfogó

hatékonyságát. E regény szerencsés átmenete, illetve ötvözete a hagyományos és parabolisztikus típusnak. E miatt, a regény öntörvényei s az esztétikai szabályok megsértése nélkül tekinthetjük akár hagyományos, akár parabolisztikus műnek. Ugyanígy Moldova György: *Negyven prédikátorát* is. Bár ebben látszólag más ábrázolási módszer érvényesül. Az emlékezés folyamata itt nem torkollik rapszodikus idősíki- és nézőpontváltásba, s az atmoszférát nem egy emigráció nosztalgikus véghangulatának líraisága, hanem a tények dokumentatív halmozása s az emberi szenvedés és helytállás felfokozott jelenléte teremti meg. „Történelmi dokumentumregénynek” is felfoghatjuk, de mivel az események sodra mindvégig egy meghatározott tartásformának, a személyiség vállalt elvei melletti kiállás plasztikus emberi példájának (s a hűségéből fakadó belső összhang) modelljét mutatja fel, parabolisztikus mű is.

A parabolisztikus modellregény (tudományosan is megalapozott) markáns típusát Sükösd Mihály: *Vizsgálati fogság* című regénye testesíti meg. Sükösd új eljárással dolgozik. Az eddig sorolt példákban név szerint azonosított történelmi személyiségek szerepeltek, fiktív alakok csak környezetükben, vagy a nép egyszerű fiaiként tűntek fel. Sükösd regényének újdonsága abban áll, hogy országos kihatású politikát folytató hőse, nem név szerinti megfelelője egyik ismert politikusnak sem, több politikus uralkodó vonásaiból ötvözött személy. Már konkrét megjelenési, egyedi szintjén is sűrített, absztrahált típus. (Ha e helyett meghatározottan például Imrédy vagy Kállay alakjába sűrítette volna a két világháború közötti magyar uralkodó osztály vezető politikusainak legjellemzőbb tulajdonságait, a megnevezett történelmi személy egyszemélyiségének hitele szenvedett volna csorbát.) Más oldalról: e képsor (mint jelenség) szorosabb, természetesebb kapcsolatban áll az *egész* szerkezetében modellizált lényeggel, mint a szokványos parabolák jelenség-lényeg kapcsolatában. Viszony- és dinamika képlete olyan közegben funkcionál, mint amilyenben e lényeg a valóságban is testet öltött. S a valóságszint kissé „megemelt” szférája e miatt, amikor plasztikusabb teszi a modellt, egyben idézi a történelmi levegőt is.

Meglehet: a közönségből nem halt ki a hagyományos történelmi regények iránti igény s szívesen olvas a múlt egy-egy kimagasló alakjáról. Ily értelemben többféle törekvés megférhet egymás mellett. Az írónak azonban tisztázni kell szándékát, mert a különféle lehetőségek könnyen eklektikába torkollhatnak. Hernádi Gyula, az örök-újrakezdő, újjongó lendületekre izzó forradalmár modelljét akarja életre keltetni. Hőseül Sallai Imrét választja. A dokumentatív részekből s a fiktív, rapszodikus tudatfolyamatokból szőtt mű azonban nem szilárdul homogén egésszé. Nemes szándéka, s a sodró, lírai-dinamikus részletek ellenére, sem egy reális Sallai-kép, sem egy plasztikus, általános érvényű forradalmármodell nem kel életre maradéktalanul (*Vörös rekviem*). S ha a korábban tárgyaltak Sükösd regénytípusához viszonyítva a történelmi dokumentatív jelleg irányába mutattak, e dokumentumokkal is élő mű paradox módon, azon csoporthoz közelít, melyben egyre inkább egy fiktív, látomásossá váló motívumrendszer adja a modell képi anyagát.

Spiró György *Kerengője* például egy hagyományos társadalmi regény kereteit tölti meg groteszk, paradisztikus-ironikus elemekkel, s fordítja ki sarkaiból a megszokottat, hogy a látomás segítségével rántsa új szintű egységbe. A feudális hatalom képviselőjének ördögi praktikái, az elfogadva kiszolgáló, a menekülő, s az áldozatvállaló szembeszálló hős magatartásformái már-már túlságosan jelképekké absztrahálódnak (s nem kedveznek mindig a hosszúra nyúló írói közléssel, „summázó” eljárással történő bemutatások, jellemzések sem), de az azonos nemű közeg kohéziós ereje összetartja ezen illanékonyt. Déry Tibor: *Képzelt riport...-járól* számtalanszor megírták már, hogy a tényleges esemény csak kiindulási ötlet és alap a világ félelmetes erőinek felidézésére; Karinthy Ferenc: *Epepe* című regényében pedig az embertelen mechanizmusú zsúfoltság személyiséget szorongató világa, a tapintható tárgyiasság illúzióját adó utópia segítségével elevenedik meg.

A történelmi regényből áthajló parabola vonalán haladva: a képsor eredeti, konkrét jelentése s a műegészből kibomló viszonymodell értelme közötti eltérés — általában — nagyobb lehet, ha az író távoli, „történelem előtti”, mítikus vagy fan-

tasztikus képzetapparátust alkalmaz. Az ellenőrizhetetlenség segíti e tetszőleges felhasználást. Ebből adódó tételünk azonban — mely szerint az ismert (közelebbi magyar történelmi) események markánsabban vonzzák felhasználhatóságuk módját, plasztikusabban hordozzák az egyediségük mögött mozgó törvényszerűségeket, s így, a meghatározó keret egyben egy érvényesebb, realiztikusabb modell kialakulását igéri — csak korlátozott érvényű lehet. S e korlátozott érvény bizonyítását is számtalan körülmény nehezíti. Először is: ugyanazon viszony- és magatartásmodell életre keltésére a legeltérőbb képi apparátus is alkalmas lehet. Moldova „történelmi” regényt, Karinthy Ferenc utópiát írt. De Moldovának a történelmi múlt illúzióját adó objektivitása, s az *Epepe* tárgyiasága, illetve a mechanizmusukban vergődő személy sorsában megtestesülő helytállásmodell közelít egymáshoz. S fordítottan is igaz: azonos képsorok a legeltérőbb viselkedési normák hordozói lehetnek. S nemcsak a távoli, mitikus idők rekvizitumai. A tetszőleges alkalmazásra ugyan az antik mítoszok, például a Biblia a legjobb példa: Kodolányi Júdása egy konzervatív, szűkkörű koncepcióhoz ragaszkodva lesz árulóvá (s az író mintegy lélektani motiváltságot keres a hűtlenség mozzanatához), Ördögh Szilveszter Júdása viszont a névtelen áldozatvállalás, a hűség hősvé válik, s mesterével egyetértésben segíti annak mártírszerepe beteljesítését. De például Görgey közeli-konkrét alakja nem adott-e alkalmat a legellentétebb beállításokra, s nem találunk arányos-igaz modelleket a mítoszok nyelvén is? Mesterházi Lajos a mindennapjainkhoz való legaktuálisabb, legproduktívabb viszony modelljét vonja ki a Prometheusz-mítoszból. Prometheusz-képében nemcsak az egyszeri forradalmi tett hőstét, hanem e tűznek a hétköznapiakban való szétszűrtatóját is ünnepli. A társadalmi forradalmak utáni építő fázis összefüggéseit, a mindennapok alkotó lehetőségeinek kérdéseit fogalmazza meg.

Másodsorra: megkerülhetetlen akadály, hogy az ábrázolt modell igazságértékét nem választhatjuk el az ábrázolás művészi hatékonyságától, esztétikai minőségétől. Egy régebbi példára utalva: Mészöly: *Saulusa* tulajdonképpen nem áttetsző belső körvonalú parabolisztikus modell, inkább egy belső lélektani állapot „action gratuit”-szerű váltásának exponálása, a mélyreható lélektani indoklás nélkül. Major Ottó: *A nagy Herodes* című regénye viszont használható, összetett modellt ad a zsarnoki hatalom természetéről. De Mészöly regénye a nagyobb tehetség leleménye folytán mégis tömönyebb atmoszférájú, szuggesztívabb alkotás. Értéktételünk ezért sem egyik, sem másik szempont kizárólagosságára nem épülhet.

A tények — mint jeleztük — e jogos kérdőjelek ellenére mégis a téma- és motívumgazdagodással együtt jelentkező szemléleti módosulásról vallanak. A hatvanas években az egyén és közösség viszonyának vizsgálatait elsősorban a személyi kultusz (utólagosan elemzendő) kérdései motiválták. Az erre való koncentráció hevében viszont sokszor elmosódtak a különböző társadalmi rendszerek szerkezetéből adódó (a hibák megszüntetését gátló vagy ösztönző) eltérő alapfeltételek. A túlzott absztrahálásokban a Személyiség és Hatalom, Forradalom és Etika oly elvont sémájú, kizárólagos ellentétpárokként jelennek meg, mely a kiüttlanság abszurditásával érintkezik, s nem vetíti az ellentét feloldhatóságának a forradalmi hatalomban (az elkövetett vétségek ellenére is benne) rejlő lehetőségeit.

De a kérdés nem oldható meg a körtünetek abszolutizálásával. Az egyén, a technikai kultúra mai fokán, nem élhet a „szervezett Egész” létfeltételeket biztosító keretei nélkül. A nehezebb emberi és írói feladat tehát megkeresni azon lépések pályáját, melyek adott pillanatunkba gyökerezve, az egyén és közösség legoptimálisabb együtthangzásának kimunkálásához vezethet. Ehhez pedig sokoldalúan figyelembe kell venni a múlt forradalmi eseményeinek, a bukásoknak és győzelmeknek, s az építés fázisának törvényeket megtestesítő konkrét folyamatait is. A hetvenes évek parabolái pedig e programhoz kerülnek közelebb. Korábban, a személyi kultusz tényleges negatívumai s általában, a cselekvésben rejlő tévedési eshetőség miatt, mintha minden forradalmi tett kissé kételyatmoszférával övezve jelenne meg. Most, az antihumanitás további szigorú elvetése differenciáltabb szemlélettel tükröződik, s a szükséges forradalmi aktivitás elmulasztása is elmarasztaló írói ítélettel jár.

A *Csontmolnárokban* az 1848—49-es eseményeknek több nézőpontú, ellenkező elő-

jelű értékelései hangzanak el. De az ábrázolás hangsúlya, a forradalmi következetesség lanyhulásait, kihagyásait (az osztrák határon való, s a forradalmi tömegekkel való egyesülés elmulasztását, az árulókkal szembeni engedékenységet stb.) panaszolja leginkább. Nem a humánus figyelmen kívül hagyásával, hanem éppen egy emberibb világ megteremtésének igényeiből adódóan. S míg a 60-as években a nemzeti érdekek hangsúlyozása mellett háttérbe szorult kiegészítő pólusa, az internacionalista jelleg, Dobai a szabadságharc internacionalista mozzanatainak pasztikus gerincre való fűzésével, s Bem alakjának, mint a „nemzetközi forradalmár”-típus megtestesítőjének központba állításával igyekszik helyes arányok felé orientálni (anélkül, hogy visszatérne az 50-es évek sematikusan kiemelt, s a nemzeti jelleget háttérbe szorító „internationalizmusához”). S ahogy Bem a lengyel szabadságharc bukása után új terepet keres a zsarnokság elleni tevékenységhez, halála után harcosai folytatják küzdelmüket a világ más tájainak elnyomói ellen: „Botka Bodillával együtt — hangzanak a *Csontmolnár*ok befejező sorai — túlélte az önköltés válságát, a forradalmárok pestisét. Grant oldalán bekapcsolódtak az amerikai polgárháborúba. Bodillát a nagy déli rabszolgabirtokok vidékén fogták el, és szökött négerekkel együtt meg-lincseltek. Trude írta a sírra: Rouge Republicain. Communista.”

Ez utolsó szó előremutatóan átvezet az újabb történelmi situációk, küzdelmek és hősök világához is. S nem véletlen, hogy Hernádi hőségnek, Sallainak, lírai-pateitikus rekviemje csak évtizedünkben született meg. Miután a 60-as évek szenvedélyes írói nézőpontjai elsősorban a forradalmiság mezében fellépő szektás dogmatikus magatartás (s a még korábban elterjedt élettelenül tökéletes papírfigurák) bírálataira koncentráltak, napirendre kerülhetett az igazi hittől s belső energiától áthatott típusok egyénített arcú ábrázolása a történelmi-parabolisztikus regényben is. S ha az egyénítési, belső differenciálási szándék e Hernádi-regényben túlzott rapszodikusságot is hoz, e műjelenség beleillik a jelzett szemléleti változásba. (Mint ahogy az is, hogy Mocsár Gábor Madarász Lászlót ábrázolja a néma áldozatvállalás, hűség és mártíromság hőseként.)

Természetesen: mindebben a legkisebb nyoma sincs a korábbi hibás hatalmi gyakorlat utólagos rehabilitációjának. Évtizedünk írói is nagy érzékenységgel és határozottsággal ítélik el az antihumanizmus minden mocsanását, de nem mellőzik azon felismerés tanulságait, hogy az emberi küzdelmeket nem elvont, idealisztikus szférában, hanem földi körökben kell megvívni, s a dogmatikus forradalmi gyakorlattal nem a szubjektum sebzett hátat fordítását, hanem az emberarcú, felelősséggel vállalt és végigvitt forradalmi tettet állítják szembe.

A történelmi személyiségek magatartásformái, a forradalmi harc, vagy a megszerzett hatalom nevében történő cselekedetek igazság- és hatékonyságértéke csak az adott történelmi koordináták viszonylatrendszerében mérhető le. Ily dimenziókban értékel Sükösd is *Vizsgálati fogság*-ában. Az egyén társadalmi kihatású tetteit a történelem ítélőszéke előtt minősíti. A felszabadult ország ügyészének nem általában és elvontan kell döntenie, s a népi győzelem oly pillanatában van meggyőződve igazáról, amikor a forradalmi hatalom még nem sértette meg saját etikáját, s a múlt bűneinek számonkérése, e hatalom további létének egyik feltétele.

A magyar történelmi regény elemeiből s a parabolisztikus forma lehetőségeiből létrejövő utóbbi eredmények és szemléleti sajátosságok vázolása nem jelenti annak tagadását, hogy minden műnek önmagát kell igazolnia, és minden téma, motívumkör és ábrázolási eszköz egyaránt létjogosult lehet. Az írói világlátás, magatartás s a modellizáló készség a döntő.

Mindezek után felvetődhet: a szemléletmódosulás s a modellregények esztétikai alapozásának kiforrottabbá válása ellenére miért nem születnek mégse kellő számban a kiemelkedő regények? A teljesség elérése: a tehetség, tudás, tisztázott ars poetica, s az írói lelemény pillanatainak szerencsés találkozásai soha sem sűrűek az irodalomban. Az idősebb és középnemzedék tagjai ritkábban nyúlnak e formához, a fiatalokat esetenként a kellő egységre nem hozott hatások eklektikája bénítja. S az ábrázolandó tárgy természete, még az alkotó szubjektum optimális „készenlétének” esetén sem könnyíti a munkát. Az írói modell, csak a jelenséget mozgató törvény-

szerűség pasztikus ismétlődése, s bizonyos állandósulása után alkotnato meg. A navanas, hetvenes évek árnyalt, új vonásokat hozó mozgásformái pedig sokszor nehezen kitapintható, absztrahálható anyagot nyújtanak. De ha említett legjobb vagy sikerültebb példáinkat (elemzésünk sorrendjében) emlékezetünkbe idézzük (*Negyven prédikátor; Csontmolnár; Vizsgálati fogság; Kerengő; Képzelt riport; Epepe; Én vagyok; A Prometheusz-rejtély*), akkor az évtized eddigi „parabolatermését” örömmel nyugtázhatjuk.

ÍRÓK KÉT HÁBORÚ KÖZT

ILLÉS ENDRE VÁLOGATÁSA

Mint dagály és apály: a hazai és jelenkori valóság érzékeltetésére törve, Kodolányi Jánost, a novellistát és regényírót a két háború közt először elszánt *előretörés*, majd lassú (bár látványos) *visszahúzó*dás jellemzi.

Az előretörés először felfedezés volt: a huszon-egynéhány éves író bevilágított az egykező Ormánság sötét zugaiba, a dél-dunántúli falusi világ önpusztító, kegyetlen életformájába. Felháborodott, megrendült, átfűtött volt a hangja. Már első novelláit, regényeit olvasva (*Sötétség*, *Börtön*), sokan bírálják a feketülő Munkácsy-színeket. Kritikai közhellyé vált: ez a fiatal író nem lát mást, csak bünt, förtelmet és aljasságot. Olvasói is meghökkentek. Kodolányi írásaiban minden túl sötét volt. Az emberek fekélyesek. A pohár csorba. A lovak kizsaroltak. A parasztszoba gonosz és hideg. A holdfény ostoba. A padló göcsörtös. A vezérmotívumok mellett még az odavetett jelzők is a nyomorúságot és a halált erősítették.

De nemcsak Kodolányi írásai — a Kodolányiról megjelenő bírálatok is túl sötétek voltak. Kritikusai nem érezték meg szenvedélyességében a lírai izzást, a forró indulatokban a ritka erővel kibontott valóságot: a kés itt mindig a csontig szalad. Nem méltányolták eléggé a fuldokló vádokban az igazságkeresésre vágyó szomjúságot.

Skatulyába dugták, lepecsételték: *naturalista*. S valóban az volt. S ezt még kacérkodása sem oldotta a freudizmussal. Lenyűgözte a valóság árnyéka. Valósággal bilincsebe verte az Ormánság biológiai végzete.

Műfajváltás tágitotta a kört: a leíró és naturát megidéző Kodolányi az ormánsági tájban meglátta önmagát, a kezében paraszat tartó, fiatal forradalmárt. Az égető parázs a reménytelenség volt. A forradalmi hit igazában keserűség és pesszimizmus. Ez az ifjú forradalmár megélt az 1919-es elbukást.

Novellák és regények sora következett ezután önéletrajzi ihletéssel és szándékkal. (*Küszöb*, *Tavaszi fagy*, *Futótűz*.) A huszas évek második fele az elszánt előretörés ideje. A megmerevedett, vidéki, kisvárosi *ancien régime* családi emlékekkel színezett rajza, majd a forradalmak megjelenítése: a süllyedő világban a felvillanó, gyorsan kihunyó remény.

Fesztes szerkezetű, nagy novellák a csúcsai a korszaknak: *Vallomás*, *Atyai hajlék*, *Fegyvertelen* — közülük való a *Fűjd!* is.

De még ugyanebben az önéletrajzi ciklusban — a zárókötetként jelentkező *Feketevízben* — megkezdődik a *visszahúzó*dás is. Egy tízéves fiú a hőse a regénynek, s ez a gyerek kérelmelhetlen tisztánlátással, ellentmondást nem tűrő értelmi fejlődéssel méri meg osztályát, a vidéki urakat, s minden tagjában, intézményében súlytalannak, élősdi-nek ismeri meg ezt a hatalmat, károsnak és eltávolítandónak.

A *Feketevízben* mégis megvilágosodnak a régi, sötét színek. A tájat megidéző szavak, jelzők, mint Rimbaud szonettjében a magánhangzók, színeket röpitének fel: harsány zöldet, erős sárgákat, vakító kékkeket és még vakítóbb fehéreket. A *plein air* nagy ujjongása kísért: napfény borít el mindent, még a világ fekete felét is. Az ifjúság kemény éneke ez. Kár, nagy kár, hogy az ifjúság itt már nem az Ormánság társadalmi valóságában ragyog, sokkal gyakrabban két kulissza előtt. A polgári és az idilli paraszti élet kulisszái előtt. Mindkettő elnagyolt, hirtelen.

A harmincas évek Kodolányi visszahúzó-dásának további állomásait jelentik. Először visszahúzódik a történelemben, a magyar középkorba, igen látványos regényekben (*A vas fiai*, *Boldog Margit*, *Julianus barát*), azt sugallva, hogy a rejtőzködő életformájú nép túlélheti a nagy s hosszú veszedelmeket is. Ezeket a regényeket úgy is olvashattuk, hogy írójuk a harmincas évekbeli, súlyosan fenyegető germán terjeszkedést rajzolja rejtett háttérként.

De a további út további visszavonulás a pogány magyarság és a friss kereszténység összeapásának korába, már-már a mítoszba: az *Emese álma* című ciklusból két regényt írt meg, az *Isteneket* és a *Holdvilág völgyét*. És cikkeiben, tanulmányaiban eljutott az *eurázsiai lélekig*, ezzel a bonyolult, zavaros szerkezetű képlettel magyarázva a magyarság történelmét.

Kodolányi János életművében is új fejezet kezdődött 1945 után. Pontosabban: új fejezetek.

Új Jülvör 1978. márc. 19. 12. p. 14.

Már erősen nyugovóra hajolt az őszi nap, s utunknak csak nem akart vége szakadni. Bevallom: panaszkodtam. Nem tudott már felvidítani a szelíd, lankás táj, a szőlőkertek kékeszöld színe, a láthatár szélén úszkáló leheletnyi lila köd, az előttünk elterülő széles, csendes, ábrándos völgy. Fáradt voltam, s meg is éheztem. Keserűségemben ráültem egy kis patak hídjának karfájára, s megtörölgettem a homlokomat.

— Itt a Csele, ugorj bele! — mondtam kínomban.

— Elég! — kiáltotta vidáman elpusztíthatatlan kedvű társam. — Te szegény flótás. Inkább arra gondolnál, hogy az a sváb asszony, akit megkérdeztél az előbb, becsapott. A fejemet teszem rá, hogy nem Siklós felé megyünk.

— Az lehetetlen... — dörmögtem. — A nép egyszerű gyermeke nem csaphatott be. Miért csapott volna be, mi?

Társam gondolkozásában mindig volt valami logika. S mert az egyik szőlőtől éppen kibukkant egy asszony, kapával a kezében, oda kiáltottam:

— Siklós iz noch vájt?

A néni megigazitotta fején a kék vászonkendőt, s rikácsoló hangon visszakiabált:

— Natirlich vájt! Zi kén jó nach Pérement!

Hát a társamnak mégis igaza volt. Beremend felé megyünk. Amott már látszik is a cementgyár kéménye, amott messze, balfelől.

Irányt váltottunk, s nekivágtunk az országútnak. A nap lassan leszállt, csak vérvörös fátylai úsztak még sokáig az égen. Madarak repültek villámgyorsan, szinte menekülve, az erdő felé. Kihalt, néma

Illustráció no.

14-16.

14

GYULAI LÍVIUSZ RAJZA

A törzsgárdához nem, de a „100%” baráti köréhez hozzátartozott Illyés Gyula, aki — mint ahogy már mondtam — időnként részt vett kávéházi összejöveteleinken. Egy ilyen kávéházi összejövetelen találkoztam vele először. Nevét már ismertem a „Nyugat” hasábjairól, s sok mással együtt, mint sokat ígérő költőt tartottam én is számon. Az összejövetel után, hazatérőben, kerültünk egymáshoz közelebb, amikor kiderült, hogy mindketten „pusztafiak” vagyunk, a szegénység és a szolgors legmélyéről csöppentünk a világra.

Illyés és Kodolányi

Nálunk, a „100%”-nál, amely a költészetnek kevés teret szentelt, Illyés csak szívesen látott vendég volt. A legrangosabb irodalmi folyóiratnál, a „Nyugat”-nál viszont otthonra talált, mégpedig meleg otthonra. Verseinek, írásainak Babitsék tág teret engedtek, segítették, istápolták, mint körükbe tévedt fiatal, tehetséges költőt, akire nagy jövő vár. Mi, „100%”-osok persze jobban szeretjük volna, ha végleg hozzánk szegődik, ha nálunk talál otthonra, bár költői pályájának közel sem biztosíthatunk olyan sokat ígérő perspektívát, mint a „Nyugat”, mint Babitsék. Néhányszor meg is próbáltuk rávenni arra a — ma már kétségtelenül oktalannak tűnő — lépésre, hogy hagyja cserben Babitsékát, Illyés a „Nyugat”-nál maradjon, úgy azonban, hogy tőlünk sem szakadjon el. Ennek adtam hangot, amikor akkoriban megjelenő új verskötetéről, a „Sarjürendek”-ről számoltam be a „Korunk”-ban. Ezt írtam róla:

„... a fiatal magyar költőgárdában ő a leg-többet ígérő tehetség. A Baumgarten-díjat is megkapta, ami azt jelenti, hogy Babitsék is nagyra becsüli s magukénak tartják. Babitsék a tehetség jogán, mások viszont, akik a tehetséghez még egyebet is kívánnak, »világnézetit alapon«, mint fronttársat... A vita a »Sarjürendek«-kel még nem dőlt el, Illyés maradt, aki volt... költő, akinek Babitsék megbocsátják Dózsát, a Dózsa-ivadékok pedig megbocsátják neki Babitsékát.”

Nagy Lajos, a másik vendég, rendszerint csak rövid időre ült közénk, megitta feketéjét és már ment is kávéházi körútját bejárni, sasszemmel figyelvén az esendő, éjszakai pesti világot. Ő volt a nagy Nyugat-nemzedék első írója, akivel Pesten a jó sors összehozott.

A jó barát Kodolányi, aki Mikés Lajos védőszárnya alatt már megkezdte írói pályafutását, még hiányzott közülünk, nem követte régi diákbarátait, Gereblyést és Pákozdyt, nem állt Tamás mellé. A város szélén, kint Rákospalotán Miklós Andorék, „Az Est”-lapok sovány kosztján tengődve, családi gondokba bonyolódva, távolról figyelte csak a „100%”-osok küzdelmét, békétlenül, dohogva, s titkon irigykedve bátoraságukért. Ahogy Pestre értem, sietve felkerestem őt is, s a régi barát jogán kérdőre vontam, miért nem áll közénk, miért nem tesz nyílt vallomást a „100%”, a szocializmus mellett.

— Miért húzódkodsz, miért hallgatsz?... Elfelejtetted, mire esküdtél Székesfehérváron?

— kérdeztem tőle a heves szócsatában.

— Nem felejtettem el. De őszintén szólva nem szívesen állok Gergely Sándorral egy sorba. S ami még ennél nyomósabb ok: mit gondolsz, mi lenne velem és a családdal, ha nyíltan mellétek állnék? Miklós Andor úgy kívágná a „Pesti Napló”-ból, mint a pinty és bezárulna előttem minden ajtó, a kiadók, a lapok és talán még a „Nyugat” ajtaja is. És éhen-döglenénk...

Hiába példálóztam Illyéssel és Nagy Lajossal, a lerohanás nem sikerült, Kodolányi az éhenhalás rémképétől nem tudott szabadulni. Többszöri erőszakos rábeszélés után sikerült csak aggodalmát eloszlatni és kimondatni vele az igent. De akkor már nemcsak én hajszoltam erre a lépésre, hanem velem együtt másik két barátja, Gereblyés László és Pákozdy Ferenc is.

A nyílt kiállás megtörtént. Kodolányi a „100%” testvérfolyóiratában, a Gereblyés szerkesztette „Forrás”-ban tett hitet mellettünk.

1930 elején történt mindez, a politikai és irodalmi közélet mind nagyobb hullámverése idején. A „100%” ekkor már nemcsak a szociáldemokrata párt politikáját bírálta egy-

re hevesebben, hanem harcban állt a „baloldali szocialista” „Munka”-val, Kassákékkal is. Peyerékkel azért hadakoztunk, mert opportunista burzsoáberenceknek tartottuk őket, Kassákékkal pedig azért, mert „álforradalmárok, szovjetellenesek, trockisták”.

A két folyóirat közti marakodás beszűntetésére többször történt kísérlet (hogy ki kezdeményezte, nem tudom); egy ilyen szándékú közös összejövetelen, 1930 elején, magam is részt vettem. De ahogy az előbbi kísérletek, ez a tanácskozás sem hozott eredményt. Ellenkezőleg: ahelyett, hogy enyhített volna valamit a „testvérharcon”, csak még jobban kiélezte. A beszélgetés során ugyanis nem éppen parlamentáris hangon tettünk egymásnak szemrehányást. A vita végül is úgy elvadult, hogy a tanácskozást vezető Kassák — türelmét veszítve — tintásüveggel fenyegetőzve fojtotta bele a szót az őt támadó „100%”-os Danzingerbe. A vitában én magam is inkább szítottam, mint enyhítettem az amúgy is indulatos légkört, amikor Kassákot mint a forradalmi munkásmozgalom dezertőjét tettem a „testvérharcért” felelőssé. Amit — miként ma látom — tisztánlátás hiányában, mint makacs politikai elfogultság túlzásaira is könnyen kaptható, tartottam akkor igaznak.

A két folyóirat közti ellentétet robbanásig feszítette az a sajtóbotrány, amit a „100%” indított el. Tamás a „100%” 6-ik számában egy levelet közölt, amit állítólag 1929 decemberében Kassák küldött a moszkvai Litinternek. (Nemzetközi Forradalmi Írók Szövetsége.) A levélben a „Munka” szerkesztője arra kérte szovjet írótságait, hogy munkáit fordítsák le orosz és ukrán nyelvre, a honoráriumot pedig Bécsen keresztül juttassák el hozzá. Ezt a segítséget a levél szerint azért kérte a Litintertől, mert idehaza mint forradalmár író, a „burzsoázia bojkottálja”.

Kassák a leghatározottabban tagadta, hogy ilyen vagy hasonló tartalmú levelet írt vagy íratott volna a Litinternek, a levelet hamisításnak nevezte, a „100%”-ot pedig „levélhamisítónak és denunciansnak”. Mindezt hosszabb röpiratban fejtette ki, amelyet rajta kívül a „Munka” szerkesztősége nevében Falus Ervin, Gró Lajos, Justus Pál, Nádas Endre és Nádas József is aláírt. A röpirat egyik fejezetében velem és Kodolányival Kassák külön foglalkozott. Mentségemül, hogy nemcsak én, de ő sem volt éppen ideális vitapartner, ezt a szövegrészt szó szerint idézem:

„Most már valóban csak az utcai orvtámadás hiányzik. Valószínű, hogy ez is be fog következni. Hiszen Kodolányi János és Haraszi Sándor, Tamás Aladárnak ez a két érdemes munkatársa, eléggé határozott formában adta ki az utasítást minél előbbi leütéssemre. (Kodolányi János, Haraszi Sándor? Honnan kerültek ezek a nagyhangú strébrek, a polgári lapoknak ezek a szemérmetlen tintakulii a mozgalomba?...)”

Mondanom sem kell, hogy Kassák alaptalan szóbeszédre hallgatott, amikor ezt a képtelen vádat emelte ellenünk. De úgy látszik, később nemcsak erről, hanem arról is meggyőződött, hogy nem véletlenül kerültünk a mozgalomba, mert lemondott arról a röpiratban bejelentett szándékáról, hogy „jellemzésünkről” később tájékoztatja majd a mozgalom nyilvánosságát.*

A „jellemzésünk” elmaradt.

Pedig nemcsak Kodolányi, de jómagam is még egy ideig tovább szapultuk Kassákot, mint kártékony „ábaloldali” irodalmárt. En a „100%”-ban új regényéről mondtam elfogulttan marasztaló véleményt, Kodolányi a „Korunk” hasábjait használta fel ellene. Ám ez a kétes értékű utóharc már nem hozta ki sodrából Kassákot, megőrizte fölényes nyugalomát, nem méltatott vitára bennünket. Az állelvet-botrány hullámai elcsitulnak, fátyol borult a bizonytalan értékű, ominózus levélre, amellyel a „100%” — ma már nyugodtan állíthatom — kétségtelenül bakot lött.

HARASZTI SÁNDOR

* Haraszi Sándor és Kassák Lajos kapcsolata később barátira fordult, s 1945 után Haraszi Sándor szerkesztőként nemegyszer jelentette meg Kassák írásait. (A szerk.)

Haraszi Sándor
Arca a múltból II
Kritika 1978.
máj., 5. n. 18-19.

Kodolányi János: Szív és pohár

Vörösmarty Vén cigánya óta a „szív és pohár” szópár jelképpé nőtt, a mindent akarás és tehetetlen düh szimbólumává. Az ember szólna, de az indulat beléfojtja a szót, s vérömleny, alvadt vérdarabok buggyannak a szájból szépen formált igazságok helyett – a belső bajok jeleként. A két világháború közötti írógenerációnak bőven volt része ilyen veresztésekben, a publicisztikát művelőknek, szociális érdeklődésűeknek pedig – így Kodolányinak is – különösképp.

Monográfiusa, *Tüskés Tibor* azt állapítja meg róla, hogy munkásságában a publicisztika és szépírás egymást feltételezik. Az előbbi az író számára az a kohó, amely kidobja magából a salakot, hogy művészi igazsága fémesebben csilloghasson novellában és regényben. Itt érvényesül leginkább gyors áttekintő képessége, hatalmas munkabírása és sokoldalúsága, itt tudja közvetlenül is kamatoztatni európai, sőt keleti kultúrákban szerzett jártasságát, felhasználni nem mindennapi irodalmi ismereteit, de mégis, mindenek felett: itt tombolhatja ki magát prófétai megszállottsága és plebejus indulata, melynek egyetlen mottója: *vád*. Tudjuk, számos motiváció alakította ki ezt a kritikai alapállást, s ebben az író fizikai-fiziológiai felépítése éppoly fontos tényező, mint hányatott ifjúkora s az az infernalis nyomor, melyben szinte a kezdetektől tengeti életét. Vádjai azonban általános, vagy általánosítható tendenciákra utalnak: a Trianon utáni Magyarország társadalmi bajaira. Kodolányi igen korán felismeri, hogy az országnak expanzív törekvések helyett a belső erők fejlesztésére kell koncentrálnia, s csak az lehet a helyes politika,

Alföldi 1978. aug. 8. n. 79-81

amely a nép anyagi és szellemi erejének emelését szolgálja. Megismerkedik a szocialista tanításokkal, igen magas színvonalú marxista olvasottságra tesz szert, részt vesz az illegális párt munkájában, szervezi a Vörös Segély-akciókat, kapcsolatot tart a Sarlóval, Korunkkal. Ekkor írja kegyetlen logikájú, bravúros dialektikájú cikkeit a háború utáni nemzedék problémáiról (*Az ifjúság és a munkások; A magyar ifjúság tükre; A magyar intellektuális ifjúság*), szülőföldjének kitűnő ismerete alapján a magyar faluról (*A falu szociális viszonyai*), az írók érdekvédelmi szervezetéről (*Magyar író 1930; Írók tündöklése és bukása*), az ország területén kívül élő magyarságról (*A kisebbségi magyarok barca*), s általános érvénnyel próbálja meghatározni a marxista kritika feladatait (*Baloldaliság – a marxista kritika gyermekbetegsége*). Írásai mindig vitára ingerlőek, merészek, de a mozgalmon belül nem egy esetben járulnak hozzá az elméleti tisztánlátáshoz. A harmincas évek elején azonban fordulat – bár korántsem váratlan – áll be szemléletében. Szerepe van ebben a dogmatikus pártpolitikának, szektás szemléletnek éppúgy, mint a népi írók szervezkedésének (*Debrecen. Ami s ami lebetne; Írók a márciusi fronton*), s jóllehet továbbra is foglalkoztatja a magyarországi munkásság helyzete, s továbbra is marxistának vallja magát (*Pékkartell – ágyúkartell*), figyelme egyre erősebben fordul a falu felé (l. irodalmi kritikáit), s gondolkodásába – a kor szellemének megfelelően – egyre több irreális elem keveredik (*Finnországi jegyzetek*). A váltás időpontja szinte pontosan tetten érhető; a Korunkban megjelent *Baloldaliság – a marxista kritika gyermekbetegsége* című írásáról van szó. A terjedelmes cikk konklúziója az, hogy a marxista kritika feladata nem más, mint az írók tevékenységét kettős szempontból bírálni. Egyrészt azt kell vizsgálnia, hogy milyen mértékben közelítették meg a marxista szemlélet követelményeit, másrészt azt kell szem előtt tartania, hogy mennyiben használtak a munkásmozgalomnak és az egyetemes haladásnak. (Figyelemre méltó, hogy nem marxizmusról – marxista szemléletről beszél.) Ha az ember mindenkor a társadalom függvénye volt – írja – a magyar író a magyar társadalomhoz tartozik. Le kell tehát mondani az abszolút teljességről, hogy egy szituációban elérhessük a lehető teljességet. A marxista kritika feladata tehát az, „hogy az abszolút teljességet a relatív teljességgel összemérje, s kikutassa azokat a módokat, melyek az abszolút teljességet megközelíthetőkké teszik az adott körülmények és követelmények között”. Ez a „reálpolitikusi” magatartás – ahogy az író maga nevezi – már összecseng a népi írók koncepciójával, s végigkíséri Kodolányi pályáját. A *Visszapillantó tükör*ben úgy emlékezik, hogy 1919 után meg kellett értenie: az erőviszonyok annyira az uralkodó osztályok javára tolódtak el, hogy a magyar nép sorsán *direkt* módszerekkel változtatni már nem lehet. *Indirekt* megoldást kell tehát keresni; harc helyett a szívós építőmunkát, frontális támadás helyett a csendes szervezkedést kell választani, minden esetben a fennálló keretek tágítására kell törekedni. S ez az a pont, ahol új szövetségeket kezd keresni, s meg is találja őket a népi írók soraiban, a debreceni Ady Társaságban, majd a Márciusi Frontban.

De ez a lázas társ- és nemzedékkeresés – a kívülálló vagy mindig kívül rekedők alapulajdonsága – már korai írásaiban, a húszas évek derekán is jelentkezik. Irodalmi kritikáira gondolunk. Csak Németh László nemzedéki szemlélihez fogható az a kritikai tevékenység, amely – töredékes formában – a kötetből élénk tárul. *Illyés-, Sárközi-, Szabó Pál-, Szabó Zoltán-, Veres Péter-, Tamási*-portrékat kapunk, a társművészetek képviselői közül a népi ihletettségu Nagy Istvánra figyel, felfedezi Kiss Lajos néprajzi munkásságát, a Kakuk Marciban a piaci polgár jelentkezését üdvözli, s a főhóst chaplini figurának tartja, de az is árulkodó, hogy Szép Ernő munkái közül a Hortobágy c. szociográfiát emeli ki. Nem kevésbé elgondolkodtató, hogy őskeresésében kikhez fordul. Nagy Lajos, Révész Béla, Jubász Gyula, Gorkij példáját választja, s míg Szomoriban a heroikus életű, de semmiért, mert nem a népre alapozó művészt látja, addig Ady forradalmi publicisztikáját bibliaként adja a magyar ifjúság kezébe. Mindennél többet árul el azonban Kodolányiról az, ahogy s amit Móricz Zsigmondról mond. A kötet tíz Móricz-kritikát, illetve portrét közöl. Lényegük ezeknek is az elődkeresés, -választás. Móriczban nemcsak a nagy jellemábrázolót, a nagy író tiszteletét, de azt, aki elsőként mert az élet sűrűjébe hatolni, s dobta tudatunkba a magyar vidék, parasztság sorsproblémáit. Ahol ettől a maga választotta mértéktől eltér (*Bál* c. regénye) – kemény bírálatot kap Kodolányitól, de többnyire ditirambusokba csúszik a kritikusi toll (*A betyár* eseté-

ben megalapozatlanul is). Helyenként olyan dolgokat tulajdonít mesterének, amelyek nem voltak meg benne, vagy a tudatosságnak nem azon a fokán munkáltak (*következetes* szocialisztikus irányultság, *tudományos* vizsgálati mód stb.). Úgy véljük azonban, hogy a tanulmányoknak, ismertetéseknek fűtöttsége, lobogó rajongása nem csupán Móricz személyének, művészetének szól. Egy rendkívüli viszonyok között induló nemzedék érintkezése ez a Nyugat-korszak forradalmi hagyományaival: *a program megtalálása*. Nem túlzás, ha ennek a rajongó megnyilatkozásnak is szerepet tulajdonítunk (egyebek között) abban, hogy Móricz a harmincas években megújhodik, az ifjúság felé fordul, tanul tőlük, országot jár, és szociális érdeklődése elmélyül.

Kodolányi publicisztikája mindvégig a Tüskés által is hangsúlyozott kettős csillagzat jegyében fogan – *nemzetbalát és életosztón* –, s a rendkívüli indulat, a publicisztika jellegétől nem idegen nyersség s bátor szókimondás vezeti a tollát. Kiméretlenségének sohasem a rombolás a célja, hanem a nemzedék szervezésével a jövő építése. Külön érdeme, hogy elsők között ismeri fel a teendőket, s talán még nagyobb erénye, hogy következetesen meg is igyekszik valósítani azokat. Sokfelé vág, sokfelé szúr – miközben maga is jócskán kap sebeket –, majd mindenkivel személyi ellentétbe kerül. A személyi ellentétek azonban nem befolyásolják ítéletalkotásában, kitűzött céljai felé haladásában (Móriczsal való emberi sérelmeire és Móricz-értékelésére gondolunk például). Sajátos tragédiája, hogy újságírói munkásságával szerzett ellenségei negatív véleményüket hosszú időn át szépírói tevékenységére is általánosították, s ez az ítélet ment át a köztudatba. Holott a két műfaj nála egymást feltételezi ugyan az alkotás mechanizmusában, de mindkettő szuverén és magas minőségi szintű egészet alkot az életműben is és XX. századi irodalmunkban is.

Végezetül egy dolgot kell megjegyeznünk Kodolányi újságírói működésével s annak értékelésével kapcsolatban. Irodalomszemléletünkben kimondva kimondatlanul is ott bujkál: a népi írók csoportjának kereteit – külső okok mellett – személyi és elvi ellentétek feszítették szét, s az elvek áthidalhatatlansága miatt nem volt elég ütőképes a mozgalom. Úgy véljük – ez a szemlélet az irodalomtörténet *analitikus* módszeréből következik (az intenzív feltárás stádiumában vagyunk), s egy nagy valószínűséggel már körvonalazható szintézis ennek ellenkezőjét fogja bizonyítani. Azt ti., hogy a mozgalom ereje éppen sokszínűségében és szabad kritikai életében gyökerezett. Ez a könyv ehhez a szintézishez nélkülözhetetlen forrásanyag, s reméljük, hogy a további forrásfeltárásokkal, hiányosságok felszámolásával – ismét Vörösmarty szavaival élve – derülni fog Kodolányi, s a hozzá hasonló bátor kritikusok „zordon homloka” is. (*Magvető*)

SZABÓ SÁNDOR GÉZA

1978

gyűjtésanyag kötetek

Kardos László: HÁRMASKÖNYV. I. köp. 1978. Szeged-Léleki K.
232-237. (A vas fiai 1936, Boldog Margit 1937)

Grimai Károly: STAVAK ESTÉJE, St. Gallen-Stuttgart-Sydney,
1978. A Grimai Társaság és Archivum kiad. 439-443.
(Boldog Margit 1938)

A világirodalom számára Jézus története és személyisége mindig izgalmas témának számított és annak számít ma is. A legközismertebb és talán a legpregnansabb Jézus-ábrázolások a regény területén születtek meg. Gondoljunk csak Renan, Papini, Barbusse és Graves különböző koncepciójú Jézus-regényeire, Bulgakov „Mester és Margarita” c. alkotásának betétregényére, vagy E. Ludwig „Az Ember Fia” c. munkájára. A fiatal ironizmus érdekklődését bizonyítja Ördögh Szilveszter „Koponyák hegye” c. kísregénye, amely két évvel ezelőtt íródott.

A jézusi személyiség motiválja a „Félkegyelmű” Miskin hercegének ill. H. Böll „Billiárd fél tízkor”-jában az „Isten Bárány-ainak” alakját, így Schrella, Hugo stb. alakját.

Kodolányi János posztumusz regénye az „Én Vagyok” (1950—51-ben írta és csak 1972-ben, halála után három évvel jelent meg), irodalmi értéke, teológiai-történeti hitelessége, hipotéziseinke életszerűsége és érzelmeinek mélysége, sokszínűsége szempontjából világirodalmi szinten is a legelfogadhatóbb Jézus- (Judas) ábrázolások egyike, s megelőzi az ilyen jellegű alkotások legtöbbjét.

Egy bibliai tárgyú regény — jelen esetben az újszövetségi eseményvilággal foglalkozó mű — jellegében, ábrázolási módszereiben, célkitűzéseiben nagyban különbözhet a teológiától.

Nem kíván tudományos igényű, a tudományra jellemző metodológiával fellépni. Nem kíván a modern bibliakutatás eredményeinek propagálója lenni (bár azokat felhasználhatja) és az egyház dogmáihoz teljességgel odakötődni. A szépirodalom az emberi szellem egészen más tendenciájú tevékenysége. A regényírás művészet, s az író művész, aki más adottságokkal van felruházva mint egy tudós teológus. Természetes hát, hogy a bibliai témát feldolgozó szépítő művészet kategóriáiban gondolkodik, a művészet eszközeivel és szabadságával dolgozik. Célja nem kimondottan a jézusi tanítás és a keresztyén életigazságok recitálása, illetve népszerűsítése, mert az a teológia feladata.

A Jézus-regényt nem tekinthetjük az evangéliumok pusztán és leegyszerűsített irodalmi adaptációjának. Ezt nem is kívánhatjuk tőle, hisz ily módon magát a művészetet fosztanánk meg esszenciájától: alkotó szabadságától, gondolkodó felelősségétől, színeinek eldorádói gazdagságától és változatoságától.

Mi keresztyének — mint minden ember — jogot formálunk arra, hogy megítéljük a művészetet, hogy különbséget tegyünk művészet és álművészet, érték és értéktelenség, irodalom és annak tartalmatlan salakanyagai között. Joggal követelhetjük meg az értékes és tartalmas művészetet, amely az ember isteni teremtett-

ségének, teremtett nagyszerűségének magaslatos megnyilvánulása. Csodálatunk tárgya az Ember, de ez végző soron ismét Isten teremtő-alkotó nagyságának a felismeréséhez vezet el bennünket.

Az igazi művészettel szemben tehát — ez vonatkozik minden művészeti formára — nem tanúsíthatunk ellenséges magatartást. Platon és az egyházatyák művészetellenes érvein, jórészt már túlhaladott az idő. Nem lehetünk egy állásponton a középkor vallásos fanatikusaival sem, akik a művészetet elvből elutasították és minden formájában megvetendőnek tartották.

Nos, az igényes irodalmat — mi hívő emberek is — tudjuk respektálni. Így vagyunk regénytípusunkkal az ún. Jézus-regénnyel is, amelyet mégis egy sajátos nézőpontból vizsgálunk. Sajátos, mert keresztyéni. Igen, tudjuk, a művészi-irodalmi alkotásokat nem lehet csupán vallási szemüvegen át szemlélni. A Jézussal foglalkozó irodalmi műveknél azonban szükség van a tudatos, hívő állásfoglalásra. Szükség, mert regénytípusunk mélyen keresztyén, tehát bennünket érintő kérdéskörrel foglalkozik. Nevezetesen Jézussal, aki számunkra nemcsak regénytéma, irodalmi-történelmi-teológiai kísérletezés és kutatás tárgya, hanem Krisztus és ÉLŐ ÚR. Akiről így szól az egyik legősibb újszövetségi hitvallás: „Jézus Krisztus Úr”.

A szépítő — legyenek bár hívők és nem hívők — Jézus személyisége egyaránt vonzza. A jézusi és általában a bibliai témát feldolgozó művész szemléletét, különböző eszmék és világnézetek befolyásolhatják. A regény tematikáját tekintve azonban sokkal bonyolultabb a helyzet.

Regényünk lehet öncélú esztétizálás: az anyag szépségélményének „l'art pour l'art” elvű megvalósítása. Lehet szubjektív lélekábrázolás, szociális tanítás ill. felismerés. Lehet miszticitásra hajló és valamilyen morális jellegű aktualitást megfogalmazó.

Nemely szépítő Jézus embersége, egyszerűségének csodálatossága ragad meg. Vannak olyanok, akik Jézus személyét modellként alkalmazzák egyfajta emberi magatartásforma megelevenítésére. Ábrázolják Jézust társadalmi reformernek, forradalmárnak, humanistának és idealistának. Ábrázolják bölcsnek és naivnak, szenvedélyektől izzónak és hideg aszkétának, szentnek és közönségesnek.

Egyeseket Jézus csak mint történelmi személy érdekel; az evangéliumok csodákkal teli világát akarják az emberi ész számára elfogadhatóvá tenni, értelmezni és megmagyarázni. Mások a regény keretein belül mondanivalójuk, művészi céljaik széles skálájúsága mellett is hitet tesznek megváltó Krisztusunkról.

A szépirodalom bármennyire is nem teológia, bármennyire is más elbírálás alá esik, ebben az esetben mi keresztyének mégis elsősorban abból a szempont-

ből ítélni meg, hogy az adott Jézus-regény milyen mértékben hű az evangéliumokhoz, Jézus történetének egyedül és autentikus forrásaihoz. Emellett szélesíti-e Jézus-szemléletünk horizontját? Esztétikai széppérezékünk fejlesztése valamint tárgyi ismereteink bővítése mellett tud-e számunkra valami életreszólót mondani?

Kétségtelen, hogy itt is igényeljük, elvárjuk a katarzist. A szóbanforgó mű tud-e bennünk elmentést, nyugtalanságot szítani? Rábír-e a belső elmélyülésre, az önvizsgálatra, az önbírálatra? Felébreszti-e lelkiismeretünket, igazságérzetünket, az erkölcsi megnevesedés iránti vágyakozásunkat? Felemel-e fásultságunkból, monoton, hitetlen életvitelünkéből, pesszimizmusunkból, önző magunk körül forgásunkból, kiüftalanságunkból? Rádöbbent-e bús-beteg kapcsolatainkra, camusi közönyünkre, kegyetlen hidegségünkre, hideg kegyetlenségünkre?

Valóban nehéz lenne elképzelni egy remekművet a katarzisz megnevesítő hatóereje nélkül. Számunkra ez

— olyan elfogadható Jézus-regény esetében mint pl. Kodolányi — speciális módon. Krisztus-centrikus eleményként is jelentkezik. Tehát nemcsak etikai értéként, hanem hitélményként, sőt hitvallásként. Ebben az élményben felismerjük emberi gyarlóságunkat, személyiségünk büntől terhelttségét. Ráébredünk a változásra, a megváltásra, a feloldozás szükségességére. Megismerjük vagy újra és újra felismerjük az isteni szeretet nagyságát, amely a megváltás szent folyamatában a legszeretettebb Fiút áldozta fel értünk.

Igy lép át a művészet katarzisa elméleti-irodalmi határokat és lesz a keresztyén hittudat erősítőjévé. A művészi élmény így fonódik össze a hit élményével, s válnak egymás paralel jelenségeivé.

Meggyőződésünk, hogy az ilyen jellegű művészi alkotásban, az esztétikai-etikai tartalom túl Isten Igéje is benne rejtőzhet; útmutatóan, lelket erősítően szólhat hozzánk.

Református Egyház 1978. dec., 12. A. 278 - 279.

CSÚRÖS MIKLÓS

Kodolányi János publicisztikája

A publicisztika és esszé különféle változatainak folyamatos művelése, új meg új tanulmánykötetek kiadása, a visszavonulni készülő beteg író föltámadó vonzalma az értekező műfajok iránt másfél évtizedes hallgatás után, a hatvanas évek elején — mindez arra vall, hogy a véleménynyilvánítás kötetlen, csevegő, félig szépirodalmi módja Kodolányi számára mindig több volt, mint alkalmi jövedelemforrás vagy kényszerű munka. A húszas években csaknem minden pénztelen, kérészetű, ellenzéki folyóiratban fölbukkan a neve; a Szabadság szerkesztőségében, Bajcsy-Zsilinszky Endre és köre társaságában végzett munkára mindig szeretettel emlékszik vissza. A népi írók folyóiratainak, a Válasznak, a Hídnak, a Sorsunknak főmunkatársa. A fővárosban a Nemzetőrrel, vidéken a Tiszántúllal tesz kísérletet szélesebb közvélemény irányítására a napisajtó révén. S amikor a Zilahy-féle „új szellemi front” körüli vitákban súlyos sebeket kap és csalódottságában tolsztoji ambíciókkal „vonul vissza” a közéleti szereplés agorájáról a szépirodalom védettebb vidékére, bizony nem sokáig állja a magára kirótt hallgatást. A publicisztikához való ragaszkodása tehát emberi és művészi egyéniségének lényeges vonásaihoz kapcsolódik, efféle írásai alkotásának-tehetségének belső szükségleteiből következnek.

Kritikusai, méltatói a Kodolányi-életmű egyik legfőbb jellemzőjeként emelik ki az önéletrajzi ihletés megkülönböztetett fontosságát. Az ilyen típusú írók műveit forgatva minduntalan a „gyónás” vagy a „napló” szavak jutnak eszünkbe; számukra a szellemi létezés elengedhetetlen tartozéka az élmények, emberi kapcsolatok, valóságos vagy szellemi utazások, olvasmányok megörökítése s a hozzájuk való viszony tisztázása. Kodolányit is belső kényszer sarkallja, hogy közzétegyze értelmező véleményét az élet és az irodalom jelenségeiről; ebből a kényszerből születnek — mint napló, mint az önéletrajz folyamatos lebontása — tanulmányai, cikkei, esszéi, egész publicisztikai termése.

Az önéletrajzi alkat és igény mellett a publicisztikai állásfoglalás iránti hajlamát a művészet feladatáról vallott fölfogása erősíti. Elhatárolja magát a Kosztolányi-féle homo estheticustól, s nemcsak egyénileg tesz hitet a homo moralis mellett, hanem az esztétikai szemlélet hasonló irányú változásában egyetemes jelenséget, történelmi korszakváltást lát. „Ma már nem azt tartjuk szép műnek, amit ezelőtt harminc évvel tartottunk. (...) Ma az az író, akiben erkölcsi erő és elszántság van, vagy az is van, s nemcsak művészi formakészség, műveltség és fantázia” — írja 1937-ben (*Írók a Márciusi Fronton*) —, s hasonló nyilatkozatokat — még ha az írói morál, az elkötelezettség konkrét tartalmát más-más időben különbözőképpen ítélte is meg — a pálya minden szakaszából idézhetnénk.

Van a Kodolányi-oeuvre-nek még egy sajátossága, amely tanulmányainak vizsgálatát szükségessé és tanulságot ígérővé teszi, ez pedig a szépirodalmi művei tudományos megalapozására való törekvése. A regény, mondja, „a modern időkben megszűnt szórakoztató mulattatás, esztétikai játék vagy elandalító, álombaringató mesélés lenni, a társadalmi erők fölfejtője, a gazdasági és politikai összefüggések meg-

Tisztaíj 1979. jan., 1. n. 80-88
és Cs. M.: SZÍNKEPELEMZÉS. Ujpe, 1989,
370-387.

állapítója, az embernek az összességben helykijelölője, röviden és egyszerűen: emberkutató módszer lett." (*Móricz Zsigmond*, 1930.) Az „emberkutató” művészet és tudomány határai elmosódnak, Kodolányi a szó szoros értelmében beolvastja, feloldja az epikai anyagban a tudományos ismeretet; mint Bóka László írja, a folklorista, a tájnyelvkutató, a szociográfus igény „benne még nem bénítja meg az alkotó képzeletet, nem dokumentumokat keres, hanem az életet, s eleven típusokat akar művészig ábrázolni”. Tudomány és fikció, olvasmány, tapasztalat és költői teremtés összefonódó szálainak szétfejtése ma is aktuális föladata a vele foglalkozó filológiának. Nyilvánvaló a kapcsolat a gyakran naturalistának nevezett korai ormánsági novellák és a húszas-harmincas években keletkezett szociográfiák között (utóbbiak zömében a *Baranyai utazás* című kötetben jelentek meg). A magyar történelmi tárgyú regényekhez történelmi, néprajzi, nyelvészeti, összefoglalóan: hungarológiai tanulmányok tartoznak, jegyzetek Boldog Margitról, Julianus barátról, Kőrösi Csoma Sándorról, nyelvművelő glosszák, a *Néhány megjegyzés Márai röpiratához*, a *Kelet népe*, s hasonlók. Esszéisztikus mellékmunkák előzik meg és kísérik a második világháború utáni évek biblikus és mítoszregényeit is: etnológiai és vallástörténeti tárgyú meditációk a *Csendes órákban*, *A robbanó világ*, majd a *Lucifer lámpása*. Egy-egy gondolatmenet vagy problémamegoldás néha évtizedekkel előbb fogalmazódik meg esszéiben, mint regényben: A vas fiai utolsó fejezete, a magyar nép halhatatlanságának „mágikus” látomása csírájában benne van az 1929-es Knut Hamsun-tanulmányban; az 1949-ben keletkezett és jóval később megjelent Boldog békeidők mondanivalója és alakrajza sokat köszönhet a több mint húsz évvel korábbi *Nevelésünk csődje* című pedagógiai pamfletnek.

Tüskés Tibor egyhelyütt a madáchi Ádáméval hasonlítja össze Kodolányi szellemi útját, s valóban, pályáján már-már szabályosan váltakoznak a hit és a kiábrándulás szakaszai, lobbanékonyan csatlakozik eszmékhez, irányokhoz, mozgalmakhoz, s aztán sorra csalódván bennük — új eszmét keres. Idealizmusnak nevezhetjük ezt a magatartást, nem a szó egzakt bölcséleti, hanem köznapibb etikai értelmében, az emberi gondolatba és cselekvésbe vetett hit szinonimájaként. Ugyanakkor Kodolányi nemcsak Ádám, hanem kiábrándító Luciferje is önmagának; hajlik rá, hogy veszélyes, sátáni princípiumot lásson a tudásban, az emberi civilizációt nem egyszer nevezi Lucifer művének, leleplezi a tudományos haladás fonákját: „Lucifer fölemeli lámpását s megmutatja a világegyetem mélységét. Ember, most már elpusztíthatod ezt a végtelenséget, ha akarod, vagy ha nem vigyázol...” — jegyzi meg (az idők során megcáfolt fizikai elméletek és társadalmi utópiák közepette) az atomerő föl-szabadításának fölfedezését értelmezve. Ironikusan tagadó polémiáiban, de regényben, novellában is, gyakran húzza alá az ösztönélet szívós hatalmát, a gondolati megismerés korlátait, a logika elégtelenségét, a lét irracionálisát. Az ádámí, idealisztikus vonással ez a tagadó, nihilisztikus néz farkasszemet Kodolányiban; barátokra, közös, szent ügyekre, hősi vállalkozásokra vágyik, de magában hordja minden idealisztikus hit cáfolatát is, s valami elementáris, ember- és kultúraelőtti őstudás felé nyújtózkodik...

E két irány küzdelme hűen tükrözi szellemi helyzetének felemásságát. Kora magyar társadalmának követelményei s a nemzeti művelődés hagyománya, amelyhez kapcsolódik (Ady, Móricz, Bartók, Kodály példája) a polgári átalakulás befejezéséért, 1848 demokratikus eszméinek győzelméért vívandó harc kötelességét örökítik rá. Magyarország helyzetét 1930-ban olyannak látja, hogy „csak azokon a nyomokon haladhat tovább, amelyeket Kossuth az ő nemzeti és szociális forradalmában megjelölt” (*Móricz Zsigmond*). Egyszermind azonban Kodolányi a modern nyugati filozófiának, tudománynak is kortársa; Schopenhauer, Nietzsche (s vele párhuzamosan Dosztojevszkij), Spengler, Frobenius, Freud és a freudizmus kérdésfeltevéseit és válaszait mohó érdeklődéssel, a hasznosítás igényével tanulmányozza. Vívódba, gyakran bírálva közelíti meg tételeiket (például *Az európai élet és Knut Hamsun* című tanulmányban jól megfigyelhető, hogyan küzd Nietzsche emberellenes, „pogány” tendenciáival), de pesszimizmusuk, az intuíciót és a tudatalattit hangsúlyozó ismeretelméletük, az emberi nem fejlődését tagadó történelemellenességük nem marad rá hatás

nélkül. S míg az egyik Kodolányi, a hívő, a humanista, a szívmember úgy látja, hogy a szocialista mozgalmak igenis előre jutnak, ha hajtóerők „az emberszeretet, igazságérzet és a másokért való önfeláldozás vágya” (*Nagy Lajos: Vadember*) és bízik az ifjúságban, amely „elhagyva az agyaglábon álló tekintélyeket, szabadon, a tudomány alapján járva, hozzáfog a jobb világ felépítéséhez” (*A magyar intellektuális ifjúság*), addig másik énje kívül él a történelmen, szem elől veszi a fejlődés vagy haladás perspektíváját, sámánok, költők, idegbetegek időtlen révületeiben keresi a lét teremtés előtti egységét, s Juhász Gyula betegsége mögött „kísértetiesen intenzív életet” sejt, amelyhez képest „szánalmas kakasviadal és majomkodás volt minden, amit számára az emberek világa nyújthatott. Ebben a mélységben már egygyé forr a táj, a növények, az állatok s az emberi lélek leglényegének élete”.

Kodolányi fiatal korában tudatosította már az itt jellemzett két típus létét és lényegét. 1925-ös Móricz-tanulmányában (*Tündéerkert — Pillangó*) érzékletesen, nagyfokú lélektani és esztétikai tudatossággal írja körül a két pólust, „a magyar kultúra két ellentétes sarkát”. Az egyik oldalra a Tündéerkert kerül, a problémák könyve, a humánnum, a szellem, az emberi építés és kultúra tragikus nagy műve; a másikra a Pillangó, a debreceni problémátlanság, az ösztönélet, az időtlen vegetáció „vigasztalan vigasztalása”. Az egyik keresztény könyv, az „emberisten” oltárán hozott áldozat, a másik pogány és objektív: géniusza, az „állatisten” nem ismer erkölcsi meghatározásokat, a természet nem jó és nem gonosz. A fiatal Kodolányi nem érzéketlen a pogány magyar őstalaj létezéséről, mégis a humánnum és a szellem pólusát választja: „... e sorok írója előtt inkább a másik, a meg nem nyugvó örök építés, az emberisten megfoghatatlan, ösztönökön felülálló s örökké tragikus másik harca lesz kedves és vigasztaló. A Tündéerkert.”

E vallomás egy egész pályaszakasz célkitűzéseit, eszményét, világnézetét fejezi ki, az eltökélt szellemi küzdelmekben bővelkedő „keserű ifjúkornak” mintegy motója és summázata lehetne. Az ellenforradalmi kor első, legsötétebb szakaszáról, arról a „magyar reneszánszról”, amelynek neve elől sohasem hagyja el a gúnyos „ügynevezettet”, sistergő gyűlölettel tud csak szólni: „A lepergett háború mennydörgése, a nemzetiszínű görögtűzek hazug villogása, nagy tragédiákban elbukottak holttesteinek cifra szöviraggal való megkoszorúzása, vér- és tósztaradatok, hadisegély és pezsgő, tiszta lelkesedés, förtelmes lopások káosza rémlik vissza bennünk.” (*A tűznek nem szabad kialudni.*) E gondolatmenet esztétikai következménye szerint a túlzást, a ríktó színeket, a rémségek és förtelmek élményét, amely korábban detektívregények feszültségét táplálta, immár az igazi irodalom sem kerülheti meg, hiszen „a kor, melyben esztendők óta élünk, a legvadabb ponyvaregényeket is megszegyeníti közönységessé, aljassá, szadista tombolás és kéjelgés dolgában” (*Kosztolányi Dezső: Édes Anna*). Így a húszas évek felháborító tapasztalatai egyelőre háttérbe szorítanak minden kötetlenebb, a napi politikumtól valamennyire is függetlenül szellemi kalandot. Gyűlölete a kor hivatalos Magyarországa iránt, párosulva a javítás és változtatás igényével, morális hevületével, szinte kötelességként róta rá, hogy a „fogalmak tisztázását” a társadalmi alapoknál kezdje.

Az élmény, amely íróvá teszi és első jelentősebb művei után még sokáig marad ihletője: a baranyai egykekérdés is a gazdaságpolitikai (és lélektani) gondok felé tereli. A nemzetpusztulás gazdasági okát kezdettől fogva a feudalizmust fenntartó birtokrendszerben, morális hátterét az egész társadalmon úrrá lett képmutató szellemen jelöli meg (*A hazugság öl!*). A Bartha Miklós Társaságban tartott előadása *A falu szociális viszonyairól* már a marxista szociológiát ismerő gondolkodóra vall. Kimutatja a parasztság tulajdonviszonyok szerinti rétegződését, észreveszi, hogy a civilizációs vívmányokból való kizártság a nép kultúrateremtő képességét is megbénítja; polgári demokratikus átalakulást sürget: a föld legyen a termelőké, az értékesítést végezzék dán típusú szövetkezetek.

Társadalombírálata másik centrális tárgya a középosztálynak nevezett konglomerátum. Gyűlöli és ízekre szedi a korlátozott kispolgárt, a fölfelé mindig igazat adó, lefelé ordító, terrorizáló tisztviselőt. Az *Édes Anna*-recenzióban ez a dühös undor valósággal lírai formában tör ki, az 1929-ben írott, *Az ifjúság és a munkások* című

tanulmány — és néhány hasonló — már szabatos történelmi és elméleti analízist ad: a középosztály a kiegyezéssel megpecsételt kompromisszum terméke és kiszolgálója, asszimilálódott hivatalnokokból és elszegényedett dzsentrikből „kalapálódott” össze, érdekei: a tekintély és érvényesülés, valamint ideológiája a nagybirtokkal szövetkező tőke támaszává teszik.

A középosztály kritikájához tartozik a korabeli hivatalos pedagógia bírálata is. Kodolányit leginkább a húszas évek ellenforradalmi érületű ifjúságával kapcsolatos tapasztalatai készíthették arra, hogy eltűnődjék a „nevelés csődjén”, a „sorozatos terroron” alapuló pedagógia gyümölcsein. Az ellenforradalom demagógiájától félrevezetett, a világban tudatlanul és vakon téntfergő, tettekérségét jobboldali tüntetéseken, zsidóveréseken vezető ifjúság fölírása a célja (*Szomorj Dezső, avagy pusztulunk, veszünk; Nevelésünk csődje*). Az ország megismerése, a paraszt- és munkásfiatalokhoz való közeledés, tárgyilagos szembenézés a tényekkel szociális, politikai és minden egyéb téren: ez javaslatainak summája, példaként, modellként pedig a cseh-szlóvakiai sarlósok mozgalmát mutatja föl (*Az ifjúság és a munkások; A magyar intellektuális ifjúság*).

A szociális kérdésfeltevéshez és szemlélethez való ragaszkodás Kodolányi irodalmi elveire, ítéleteire is rányomja bélyegét. Két író van, akinek szinte minden ekkor megjelent munkájáról fontos elvi kérdéseket feszegető tanulmányt ír: Móricz Zsigmond meg Nagy Lajos; az ő művészi törekvéseiből levont következmények nagy hatással vannak művei jellegére is. Móricz jelentőségét abban jelöli meg, hogy művészetében továbbblendíti, beteljesíti az elbukott 48-as forradalom eszméit, s így a parasztság „Móriczban megtalálja a feudalizmust végképpen rombadöntő ideológiai kifejeződést”. Nagy Lajosban már a szocialista forradalmár vonásait domborítja ki, „egyre erőteljesebben s logikusabban ment tovább azon az úton, amely a proletariátus célkitűzéseire vezetett, s ma, a Lecke című kötetével félreérthetetlenül dokumentálta, hogy teljesen vérévé vált a szociális forradalom ideológiája” (*Nagy Lajos: Lecke*). Kor- és harcostársai, a húszas években induló fiatalok törekvéseit némely tanulmányaiban csaknem egyoldalú következetességgel társadalmi-ideológiai irányuk alapján méri meg (*Fiatal magyar költők seregszemléje*), s a polgári irodalom, főleg a Nyugat, valamint az avantgarde és Kassák megítélésében a korabeli munkásmozgalom irodalomkritikájából ismert dogmatikus túlzásokat is átveszi.

A *Sötétség* című pályanyitó novellával (1922) kezdődő évtizedben tehát Kodolányi végigjárja a radikális magyar értelmiség egy részének tipikus útját a kapitalizmus anarchikus gyűlöletétől a faji szocializmus (Fábián Dániel és Bartha Miklós Társaság) gondolatán keresztül — és ezek nem mindenben következetes bírálata nyomán — a munkásmozgalom céljainak megértéséig s egy sok elemében a marxizmus megoldásai felé tájékozódó gondolatrendszerig. De a radikális leszámolások és a szellemi tisztázások időszakában is felbukkan írásaiban valami fogalmazásbeli ketősség, taktikus játék a szavakkal, különösen a nemzeti érdek és a szocialista perspektíva azonosításában. A felvidéki Vetés című folyóiratban közzétett cikkében (*A kisebbségi magyarok harca*) például a nacionalista közvéleményt akarja meggyőzni a sarlósok gyökeres társadalmi eszméinek, osztályharcban tetőződő programjának jelentőségéről, s hajlékony logikával bizonygatja azt a veszélyes, elferdíthető gondolatot, hogy a társadalmi radikalizálódás éppen nacionalista szempontból szükséges és haladó folyamat. Több nyilatkozata tanúskodik a kereszténység iránti megértéséről is, itt azonban nem egyházakra vagy dogmákra kell gondolni, hanem az erkölcsnek és kultúrának arra a nemes kereszténységére, amelyet Kodolányi a Tündérkertből is kiolvasott; *Mussolini válogatott beszédei* című, Dersi Tamás szerint „rendkívül politikai kritikája” végén fájdalmasan panaszolja „a két leghatalmasabb szellemi egység: a kereszténység és kommunizmus összekapcsolódása” hiányát, *Tüntetés* című, keserűen nosztalgikus szatírájában püspökök, apácák menetelnek a kenyérért tüntető tömeg élén, jelezve, hogy ezzel a rugalmasan és tágasan értelmezett kereszténységgel a kíméletlen társadalomkritika s a marxizmushoz való közeledés is összefér.

S nincs ellentétben szerinte a keresztény és a modern társadalomkritikai ele-

mekkel e világkép népi-természeti szférája sem. „A falusi ember növényekkel, állatokkal együttérző világa” a Kodolányié, ugyanaz a nem filozófiai, hanem primitív, ösztönös panteizmus jellemzi, amelyet Móricz Zsigmond műveiben minduntalan önigazoló örömmel fedez föl (például az *Esőleső társaság* ismertetésében). A természeti-paraszti léthez kötő köldökzsinór végleges elvágását s az ebből eredő művészi problémákat mutatja ki egy sor bírálatában. A Földi Mihályról, Szomoróy Dezsőről, Kassák Lajosról vázolt portréi közösnek vélt körtünetet jellemeznek: a felsoroltak szerinte elszakadtak a természettől, a néptől, s a visszatérés útját elzárja „a túlfino-mított idegzet, a betegesen érzékeny és csak betűre beállított logika, de legfőképpen a néppel való szolidaritás teljes hiánya” (*Jegyzetek Földi Mihályról*).

A tágasabb világnézet keresésének módszertani párhuzama a marxi szociológia meg a freudi analitikus pszichológia összekapcsolásának kísérlete. A marxi és freudi tanokat Kodolányi analogikus hasonlattal köti össze: „Mint ahogy az egyén lelkében nem lehet a tudat alá tartósan visszazorítani ösztönös vágyakat anélkül, hogy azok a tudatba akár kerülő úton is bele ne furakodjanak, (...) a polgári társadalom egész erkölcsi és fizikai kényszere, minden gátlása és cenzúrája nem tehetné nemlétezővé a dolgozó osztályok szabadságvágyát, új, egészséges, el nem nyomott élet utáni áhítozását.” (*Fiatalköltők seregszemléje*.) A marxizmus kiegészítése a freudi pszichológiával a kor legjelentősebb szocialista művészeinél is megelhethető törekvés, a harmonikus, szabad, „el nem nyomott” élethez nemcsak a társadalmi, hanem az egyéni felszabadulást is nélkülözhetetlennek tartják. A freudizmus az egyéni (lelki) elnyomódás tüneteit formulázza meg Kodolányi számára, gyógymodot javasol, s társadalombírálatát is (polgárság és szexuális hipokrizis!) látványos megfigyelési anyaggal és módszerrel látja el. A mai marxista tudomány eltévesztettnek tartja a freudizmus egyeztetését a dialektikus materializmussal, de az igényt, amelyből e törekvés fakadt, a lélektani, erkölcsi problémáknak, általában az egyén kérdéskörének bevonását a marxista világképbe, megértéssel kell fogadnunk.

A húszas-harmincas évek magyarországi kommunista mozgalomban azonban, gyakran emlegetett történelmi okok miatt, többnyire védekező gyanakvással ítélték meg az efféle vegyületeket. Az illegalitás roppant nehézségei, mint fő motívum mellett az akkori kommunista világmozgalom téves helyzetértékelése és sajátos személyi feltételek is közrejátszanak abban, hogy a mozgalommal rokonszenvező vagy harcába bekapcsolódó értelmiség egy részét a szektás bizalmatlanság megannyi tünete kedvetlenítheti el. Míg Kodolányi egyrésztől Madzsar József köréhez közeledik, a kolozsvári Korunkban publikál bátor írásokat, szerkeszti a Forrás című baloldali folyóiratot, és bíróság elé áll a bebörtönzött Pákozdy Ferenc védelmében írott cikkéért (*Költő a börtönben*) — másfelől baloldali bírálói egyre-másra támadják, mert a Móricz Zsigmond szerkesztette Nyugatba ír, jobbra és balra leadja „névjegyét”, „nem alkalmazza következetesen és egyvonalúan az osztályharc félreérthetlenségét”. Ízlésbeli ellentétek is vannak: Kodolányi mintát és biztatást lát Bartók, Kodály, az irodalomban Móricz demokratikus irányában, míg a dogmatikus kritika — nacionalizmust gyanítva vagy a nyíltabb pártosságot hiányolva — nem fogta föl társadalmi és művészeti jelentőségüket.

A vádak elleni védekezés, a kritikai szektáság veszélyeinek felismerése és a mozgalom megújulásának igénye íratja le Kodolányival a *Baloldaliság — a marxista kritika gyermekbetegsége* című vitairatot, a dogmatizmus bírálatának egyik korai kísérletét a magyar munkásmozgalom történetében. Megtorpanást konstatál, szervezeti széthullást, az ellenfél hatalmas terrorizáló erejét — s ezzel szemben a mozgalomban hisztérikus tettvágyat, gyanakvást, irodalompolitikai elfogultságokat. Hajlékonyabb és a magyar viszonyok jellegzetességeit alaposan mérlegelő „reálpolitikát” vár a marxista kritikától, azoknak a módoknak a kikutatását, amelyek az „abszolút teljességet megközelíthetőkké teszik az adott körülmények és követelmények között”.

Esztétikai és irodalmi kérdésekben üt meg polemikus hangot a Nagy Lajos Bérház című novelláskönyvéhez fűzött megjegyzéseiben (*Fontos kérdések egy új magyar könyv kapcsán*); azokkal vitázik, akik az íróktól „primitív és nyers agitációt” várnak, s akik szemében az osztályharcos tartalom eleve fölmenti a művészi igénytelen-

199

séget. A forradalmár művészt, úgymond, nem a tematika vagy a „primitív osztályharc-formulák” használata jellemzi, hanem a szemlélet: „hogyan valóban marxista szemmel néz s marxista lélekkel él és cselekszik”. A külsőségekre korlátozódó marxizmus ellen érvel, a szektaszzerű ellen egyfajta nyitottabb politikai és kulturális szemléletért. E cikkekben vannak vitatható részletek, marxizmusa inkább érzelmi-erkölcsi jellegű, mint elmélyülten tudományos. De mindenképpen kitűnik belőlük, hogy polémiáit a társadalmi valóság alapos ismeretében vállalta, s hogy lényeges új jelenségeket ismert föl és ábrázolt elfogulatlanul a harmincas évek elején (a mozgalom megnehezült helyzetét, a proletárművészet egyetemes művészetté emelésének korszerű követelményét stb.).

A kor magyar kommunista mozgalomában el kellett szigetelődnie nézeteivel; a *Baloldaliság*...-ra válaszolva a mozgalom egyik reprezentánsa „szerencsés utat” kíván Kodolányinak, az elcsatolt országrészek szocialista sajtója nem közli írásait, a hazai kommunista folyóiratokat, ahol szerepelt, betiltják. Alighanem itt a kulcs a pálya „fordulatához”, az előzmény és magyarázat Kodolányi harmadikutas nézetei kialakulásához. A munkásmozgalomból kiszorult s a pártvezetés „romantikus dogmatizmusában” amúgy is csalódott író lemond a közeli forradalom eszméjéről s a közvetlen osztályharc módszeréről. Szépiróként a gyermekkor és a paraszti élet idilljéhez, majd a történelem biztatónak hitt sugallataihoz fordul, közvetve fejezve ki kiábrándulását, a társadalmi küzdelmekbe vetett hite megrendülését, a kor csoportosulásai közt pedig a népi írók éppen gyülekező táborában találja meg új helyét.

Új tájékozódásának első programatikusan kifejtése a *Debreceni káté*. Címe Németh László híres cikkére utal, a lapnak pedig, ahol megjelent, Bajcsy-Zsilinszky Endre a főszerkesztője. Németh és Bajcsy-Zsilinszky együtt jelképezik a „második korszak” eszmekörét, amelyet a külpolitikai fenyegetettség tudata és a múltunkból: népi hagyományokból, önismeretből való megújulás reménye határoz meg. Debrecen, amely a húszas évek elején-közepén a nomád magyarság képe, az „állandótlanság”, a „déli-bábbá-oszlás” és vigasztalan problémátlanság városa volt (*Tündérbert — Pillangó*), később pedig hősiiesen építkező-művelődő sziget „az éjszaka és a sár feketeségében” elmerülő Hajdúföldön (*Debrecen. Ami s ami lehetne*) — Debrecen most a népi újjászületés feltételeinek foglalta lesz, vegetatív erőtartó, a kétfelé megóvott függetlenség jelképe, egy „Budapestnél kívül és akár Budapest nélkül” megindított szellemi mozgalom centruma. A „tudunk-e élni?” herderi kérdésére a *Debreceni káté* bizakodó választ ad, de a megmaradás hitét itt nem annyira érzérvék sugallják, mint inkább az életöszön, a schopenhaueri irracionális akarat. Nem a társadalom forradalmi megváltoztatása a program lényege, hanem az öntudat, a közvélemény, a morál átformálása: „Erkölcsei önértet, hitet, a népi erők nagyszerűségének átélését kell adni.”

Az előző korszak szociológiai kritikájával szemben Kodolányi publicisztikájában mindinkább a szellemi élet elemzése kerül előtérbe. Kozma Miklóshoz, a rádió vezérigazgatójához intézett levélsorozatában, vagy *Beszéljünk magyarul* című purista szellemű nyelvvelő cikkeiben a középosztály szellemi renyhésége (a magyarkodás, a dzsentristilus) és a német kultúra válogatás nélküli importja helyett az „ország karakterét”, a valódi népi-nemzeti jelleget kéri számon, és a francia, olasz, de legfőképpen a keleti népek és szomszédaink művészetének művelődési-politikai célzatú előtérbe állítását javasolja.

Ha ízlése és érdeklődése korábban Móricz és Nagy Lajos művészetéhez kapcsolta leginkább, most mind gyakrabban és melegebben emlegeti Tamási Áront. A székely népnek a sorskérdésekre adott „felelete”, „módszere”, ahogyan azt Tamási művészete Kodolányi számára tolmácsolja, társadalmi belenyugvást és szellemi oppozíciót egyesít: „belenyugodni abba, hogy fegyvereink nincsenek s a hatalom mások kezében van ugyan, de senki el nem veheti a bátor élniakarást, a természet szépségeit, a szerelem, a család jövőbemutató örömeit, a dal és tánc lelkesítését, a mesterségek biztos és békés ismeretét, és az ész, a végsőkig kifinomodott ész borotvaéles okosságát” (*Egy nemzedék két világ között. Tamási Áron*). Ennek a gondolatnak a

jegyében üdvözli a népi származású tehetségek előtörését, Szabó Páltól a Nemzeti Szalonban kiállító parasztművészekig, Veres Pétertől a fametsző Nagy Istvánig.

A harmincas évek közepétől, a bírálókat némiképp visszaszorítva, a példakeresés hajlama erősödik meg regényeiben és publicisztikájában. A „neobarokk hipokrizissal telített közszellem” előtt fölmutatja az igazi kereszténységet, a népről hangoztatott szövegek korában a népért hozott „kézzelfogható áldozatot”, Julianus barát aszkézisét, Boldog Margit „elnyomottakkal érzett szolidaritását”. Járható utat, követhető példát keres a nemzet számára is, s megtalálja Finnországban. Nemzeti jelleg és demokrácia szerves egysége: ezt az eszményt látja megvalósulva Suomiban, „a magyarság nagy iskolájában”. A testvérnép iránti szeretet sok mindenben a tárgyilagosság rovására megy, Finnország Kodolányi számára a nagy utópia alkalma volt, amelybe vágyait, eszményi elképzeléseit vetítette bele. De az útirajz — mint a Kodolányi elfogultságait egyébként szóvá tevő Nagy Lajos megállapítja — „nemcsak Finnország propagandája, hanem szüntelen összehasonlítás a mi állapotainkkal, tehát egyúttal bátor harc a mi félszégeink ellen”.

Ugyanakkor a harmincas-egyvenes években tévedések, botlások, ellentmondások is feltűnnek írásaiban, valamely „földcsuszamlás vagy elmezavar” történt, amely tragikus tévedésekbe s belőlük fakadó szenvedésekbe sodorta. Egy részük Kodolányi nacionalizmusából eredt, a régi Magyarország benne még elevenen élő alakjához való ragaszkodásából. Szintetizáló-példaadó nemzetnek szeretné látni a magyart a Kárpát-medencében; ez a gondolat a finnugor rokonaink iránti nosztalgiával és a szláv szomszédnépekkel való szövetkezés honfoglalás kori reminiscencián alapuló tervével kapcsolatos. A föderációt a magyar integritás alapján képzeli; gyötrő kétségei, zavart lelkiismerete ellenére ezért szeretne bízni a müncheni egyezményben (*Adjátok vissza az örömet!*), bármilyen sokat sejtő félelemmel kommentálja is a döntést és sürgeti aggódva a helyes szociális politikát, mint utolsó esélyt.

Másik nagy illúziója, hogy ezekben a szorongató időkben hitt a jobb- és baloldal fölé emelkedő értelmiségi magatartás lehetőségében. Mindig szocialistának nevezte magát, de olykor föltűnő hiszékenységgel ítélte meg jobboldali reformigéreteket és csoportosulásokat (a Gömbös-féle Új Szellemi Frontot, a Turul Szövetséget, a Nemzetőrt stb.). Csalódásokba sodorta az a reménye, hogy a szellem embereinek az „ördöggel” való átmeneti szövetkezéséből a veszendőnek érzett magyarság némi hasznot húzhat. A teljes képhez hozzátartozik, hogy e mozgalmakból kiábrándulva levonja a következményeket, s önmagát, a tévedőt sem kímélve, éles bírálóként mond korábbi látszatszövetségeseiről. „Vajon én látom abszurd módon, ferdén a világot és a magyar szellemi élet dolgait, amikor most Imrédy lapját, az Egyedül vagyunkat forgatom? Micsoda földcsuszamlás vagy elmezavar történt, hogy e lap indulásakor a főszerkesztő engem kért föl társszerkesztőnek — nem vállaltam —, s ma bulvárlappá „izmosodva” egy „árja” Társadalmunk szerepét kezdi betölteni, ahelyett, hogy bátran, magyar módra harcolna értetünk, írókért, s a mi igazunkért, amint ígérte volt?” (*Csendes órák*, 1942. augusztus.)

A keserű csalódások sorozatos bevallása, a németellenes gondolat és indulat dacos hangoztatása (például Lengyelország német megszállásakor) azt bizonyítja, hogy Kodolányira nemigen illik a „hatalom védte bensőség” vádja. Egyedül marad, a népi mozgalomban a sztoicizmus, vagy ahogy ő nevezi, „a reménytelen pesszimizmus hősi rajongásával” vesz részt, a háború kiterjedésekor pedig „szigetre menekül”, „Rosmersholm lakója lesz”, a magány és érzékenység fokozott kínjait szenvedti. A társadalmi realitás záporozó csapásai kikergetik az emberek közül, sóvárog utánuk, de hétköznapi világukba nem tud már elvegyülni. Nem a közvetlen harcot választja az emberiség ellenségeivel szemben, hanem megkülönböztetés nélkül, egyetemlegesen veti el a kor realitásainak „londoni vásárját”. „Tudatosan szabtam ki magam elé a hatkötetes történelmi regény roppant feladatát, menekülésképpen” — írja s a „fejlődéelmélet alkonyatát” hirdető jegyzetei, kivonatai jelzik, hogy érdeklődése már a történelem kútjának mélyebb gyűri felé vonja, a homo magus és a vízőzön korába, az ősmondák és a Biblia világába (*Csendes órák*, 1942. június): „Az Isten-élmény közös, alapvető, lényeges tulajdonsága az embernek s mennél mesz-

szebb nyúlunk vissza a múltba, *annál tisztább, priméribb, közvetlenebb az az élmény*. Nincsenek tehát »primitív« népek, »primitív« vallások vagy kultúrák.

A történelmi regények mögött lehetetlen nem látni az örök magyar lélek szel-
lemtörténeti-nacionalista tanát, a „kicsinyes racionális szempontokat” meghaladó val-
lási megújulás makacs sürgetését, a fizikai idealizmustól kölcsönzött elméleteket, a
szemlélet ahisztórikus időtlenségét. De e regények — mint Bata Imre figyelmeztet —
„nem elmélkedések, gondolatok, hanem művészi látomások, a részletek sok-sok té-
nyével. Avval a becsvágygal, hogy a nép történetét elevenítik meg”. Hozzátehetjük,
hogy a kis népek összetartozására tett utalás általában a „keleti” orientáció, még
ha mitikus-szimbolikus általánosságban és a történelmi tematika köntösében jelenik
is meg, a második világháború előtt és alatt aktuális, érthető figyelmeztetés volt.
S hogy ez a figyelmeztetés még közvetlenebb legyen, arról a tanulmányíró is gon-
doskodik. *Kelet népe* vagyunk, hirdeti, s a keleti rokonokhoz való közeledést nem
puszta néprajzi érdeklődésből vagy julianusi erkölcsi kötelezettségből tartja fontos-
nak: „Nem volna jó már most rokonszenvet kelteni magunk iránt, baráti kapcsolatokat
teremteni a jövőendő érdekében?” — kérdi egy „urál-altaji” est tanulságait
továbbgondolva; „Bolond, aki tűzzel-vassal, vagy utálattal lép be egy házba, ahová
később tűz és vas nélkül kell majd visszatérnie.” (*Csendes órák*, 1942. február.)
A népi történelem kutatása, a nemzeti önismeret és öntudat fejlesztése, keleti ere-
detünk és hivatásunk hangsúlyozása nem helyettesítheti egy nemzet történelemala-
kító cselekvését, de előremutató szerepe lehet azért; Kodolányi a nép múltjából
akarja visszasugározni a nép jövőjét, a sajátos nemzeti feltételeket, alkati voná-
sokat vizsgálja, hogy a majdani fejlődés ne doktrinér módon, ezektől elszakadva
vagy ezek ellenére bontakozzék ki. Jellemző módon Lenin szellemi örökségét is úgy
interpretálja — 1946 elején —, hogy hazája gazdasági, társadalmi helyzetének, tör-
ténelmi múltjának szigorú vizsgálatára építette elveit, s koncepciójában „egy nép,
száz nép a maga új történelmi korszakában is elmúlt korszakok *geológiai rétegeinek*
szintézisévé, az ateista, független ember, a modern tömegember: *őseinek szerves*
folytatójává, a világmindenség láthatatlan és ismerhetetlen erőinek spontán átélő-
jévé” válik (*Lenin*).

Kodolányi János útját követve merész kanyarokkal, váratlan szakadékokkal is
találkozunk. Egész összetettségében és visszásságában fogadta magába korát, s meg-
kísérelte, hogy népe-nemzete és az emberiség múltjára, mitikus hagyományaira
építse társadalmi és művészi programját. Hagyományörzése, patriarkális nosztalgiai,
a gyakorlati mozgalom lassú és szívós szellemi előkészítése, a történelmi viharok
túlélésének csalóka reménye épp oly jellemző komponensei ideológiájának, mint
védekező nacionalizmusa, a kereszténység korszerűsödéséhez fűződő reménye, vagy
éppen heves nagybirtok- és tőkeellenessége és egy rövid, de jelentős pályaszakas-
ban a proletariátus mozgalmához való közeledése. Lukács György írta 1946-ban a
népi írók pesszimista történelemszemléletével vitatkozó tanulmányában: „A magyar
kultúra tragikus elesettjei és tragikus eltévelyedettjei a forradalmi fordulatban is
meg fogják tartani történelmi helyüket, bár esetleg más indoklásokkal, mint eddig.”
Folyamatosan megjelenő művek, elkészült és készülő monografikus meg részlettanul-
mányok tanúsítják: megérett rá az idő, hogy ez a gondolat ne csak a magyar iro-
dalom múltja, hanem 20. századi kultúránk számos kimagasló alakja, köztük Kodo-
lányi életművének megítélésében is érvényre jusson.

JEGYZET

A dolgozat bővebb változata eredetileg utószónak készült a *Szív és pohár* című tanulmány-
és cikkgyűjtemény első, a megjelentnél jóval gazdagabban válogatott tervezetéhez. A kötetben
végül nem közölt, de írásomban említett cikkek bibliográfiai adatai a következők:

Baranyai utazás. Magvető, Bp., 1963.

Néhány megjegyzés Márai röpiratához. Magyar Csillag, 1942. II. 437—449.

Kelet népe. Sorsunk, 1941. 163—199.
 Csendes órák. Turul kiadása, Bp. é. n.
 A robbanó világ. (Beszélgetés Bay Zoltánnal) Híd, 1941. márc. 18.
 Lucifer lámpása. Független Ifjúság, 1945. nov. 23.
 Nevelésünk csődje. Együtt, 1928. 1., 2., 4. sz.
 Az európai élet és Knut Hamsun. Napkelet, 1929. II. 143—157.
 A tűznek nem szabad kialudni. Nyugat, 1924. febr. 16.
 Kosztolányi Dezső: Edes Anna. Pandora, 1927. 1. sz.
 Szomorú Dezső, avagy pusztulunk, veszünk. Előszó, 1927. 2—3. sz.
 A kisebbségi magyarok harca. Vetés, 1929. szept.
 Mussolini válogatott beszédei. (Serényi Imre álnéven) Pandora, 1927. júl. 14.
 Tüntetés. Front, 1931. dec.
 Jegyzetek Földi Mihályról. Pandora, 1927. 3. sz.
 Debreceni káté. Szabadság, 1933. nov. 12.
 Beszéljünk magyarul. Híd, 1940. szept. 27.—nov. 29. (8 folytatás)
 Adjátok vissza az örömet! Magyar Nemzet, 1938. okt. 9.
 Lenin. Független Ifjúság, 1946. jan. 29.

DÉR ISTVÁN: ESTE A VÍZPARTON

Kodolányi-emlékmúzeum Vajszlón

Kodolányi János író emlékére múzeumot létesítenek Vajszlón. Ebben az ormánsági községben nevelkedett a gyermek Kodolányi, édesapja az erdészlet vezetője volt a század elején.

Mint ismeretes: az író több műve kötődik Vajszlóhoz és az Ormánsághoz. Az állandó jellegű kiállítást az erdészlet egykori székházában rendezik be, ahol Kodolányiék hosszú ideig éltek. A múlt század derekán emelt épületet a helyi tanács rendbe hozatta. Kisebbik részében már működik a Kodolányi János nevét viselő könyvtár, nagyobbik részében kap helyet a kiállítás.

A tervek szerint két helyiséget olyan erdőhivatali, illetve lakószobai bútorokkal rendeznek be,

amilyeneket Kodolányiék használtak vajszlói éveikben. Külön helyiségben mutatják be Kodolányi János műveit: első kiadású és dedikált könyveket, továbbá fényképeket és különféle tárgyakat.

Máris gazdag anyag gyűlt össze, az író fia — ismert néprajzkutató — több személyes tárgyat ajánlott fel a múzeum számára. A negyedik helyiség a helytörténeti kiállításé lesz. A Baranya Megyei Levéltár ugyanis szép irat- és térképanyagot őriz az ormánsági településről, s ezzel is megismerkedhetnek majd a látogatók. Kodolányi mellett más ormánsági írók, kutatók és publicisták emlékműzeum ez év őszén nyílik meg.

Népszabadság 1979. febr. 6.

30.7.7.

KÖNYVSZEMLE

Könyveknek, életműveknek épp-úgy sorsuk van, mint az élő embereknek. A remekművekkel is megtörténik, hogy elfelejtik őket, a legnagyobb írók is elfelejtődnek egy-egy korszaknyi időre. Nem is az a próbája a nagy irodalomnak, hogy számon tartják-e vagy nem, sokkal inkább az vajon hány-szor támadt föl poraiból. *Kodolányi Jánosnak Az égő csipkebokor* című regényét már negyedszerre adja ki a Kodolányi-életművet híven gondozó

MAGVETŐ KÖNYVKIADÓ.

Ahány kiadás, annyi föltámadás. *Az égő csipkebokor*, ez az őszövet-ségi tárgyú, kései Kodolányi-regény bírja az utóéleti megpróbáltatásokat.

Ismeretes, hogy ez a monumentális alkotás egy tetralógia negyedik darabja *A Vizözön* — korábbi címén *Vizöntő* —, az *Új ég, új föld* és az *En vagyok* mitológiai regénysort zárja, s egy nép honfoglalástörténetéről szól. Amikor Kodolányi ezt a regényt írta, maga reménytelen helyzetben volt, amiért részben magát is felelősség terhelt. Csak annál figyelemreméltóbb, hogy el tudta beszélni: hont foglalni, hazát, nemzetet teremteni annyi, mint a sivatagban vándorolni. S még azt is ki tudta mondani, hogy az Ígéret Földjére nem léphet a vándorlásra felkerekedett nemzedék, az csak megpillanthatja a vágyott földet.

Mosze — így hívják Mózes Kodolányi regényében — és népe közt nagy a különbség. Mosze az önmagára ébredt, beavatottságában végességére eszmélt egyéniség, népe a törzsi társadalom szintjén éli öntudatlan életét. Mosze önként vállalja az exodust, a nép ezen egyéniség szuggesztívójának engedelmeskedik. A nép rabszolganyomorából menekül. Mosze kiváltságos helyzetét önként adja fel érte, hogy a kivonulás szervezője és vezére legyen. A történelmi személyiség és a tömeg viszonyáról másképp gondolkodunk ugyan, de itt nem a történelemről van szó, hanem egy nagy-szabású mítoszi metaforáról. A mítoszi történet lélektani értelmezéséről. *Az égő csipkebokor* minden történelemnek csak analógiája. És vannak olyan történelmi pillanatok, helyzetek, amelyekhez illik ez az analógia. Ahhoz a nagy történelmi átalakuláshoz feltétlenül, amit mi átélünk. Úgy tűnik fel

nekünk, hogy benne vagyunk a mítoszban, amelynek elbeszélése (s ami ugyanaz: elolvasása) nemcsak elégtételünk, hanem önismerteti lehetőségünk is.

A finom, halk *Sárközi György*, akit egymással annyit perlekedő nemzedéke úgy szeretett, hogy folyóirata szerkesztőjének is elfogadta, aki gyöngéd és mives versei mellett Dózsa-dramát írt, szociográfiai országfelfedezést szervezett, oly nehéz műveket fordított, mint Goethe Faustja és Thomas Mann József-tetralógiája, és aki végül, mint Radnóti, Szerb Antal, Halász Gábor és még sok más, áldozata, mártírja lett a faszizmusnak, ránk hagyott egy nagy-szabású regényt is, amely Mednyánszky Cézárnak az 1848—49 évi honvédhadsereg főpapjának emlékezéseiből és vallomásaiból alakult át regénnyé. A

SZÉPIRODALMI KÖNYVKIADÓ

gondozásában, *Belia György* utószavával jelent meg újra a *Mint oldott kére*, amelyet eddig csak az irodalomtörténeti emlékezet tartott számon, és amely most annak a megpróbáltatásnak van kitéve, hogy feltámad-e vagy visszahanyatlak irodalomtörténeti nyugalomába.

Az a szokás nálunk, ahol a költészetnek nagy keletje és nagy kultusza van, hogy az időnként megjelenő verseskönyvek, a költők újabb verseinek gyűjteményei sorába egy-egy válogatott kötetet ékel a könyvkiadás. *Fodor Andrásnak* most jelent meg a *Szépirodalminál a második versválogatása*.

Legutóbb *A bábu vére* (1977) című kötetét olvastuk; az — új versek gyűjteménye volt. Az új válogatott gyűjteményben is találhatunk újabb verseket. *Ne félj* — írja az új versek ciklusa fölé. Miközben megállapítom, hogy e versek hangulata elüt *A bábu vére* kötet hangulatától, két remeklésre is rátalálok. Az egyik vers címe: *Egy kamaszregény vázlata*, a másiké: *Tested kenyérére*. Amaz utolérhetetlen könnyedséggel alakított forma, de roppant súlyt hord, emennek elhiszem, hogy lehetséges „ásó-kapa választ el egymástól” szerelem.

Ha a modern líráról hallunk értekezni, legtöbbit a franciák kerülnek szóba, holott a modern ma-

*Népszerűség 1979.
márc. 6. 54. n. 7.*

gyar líra fejlődése szempontjából legalább annyira számottevő az angol költészet. Így van ez már a századelőn is: elég Babitsot fel- említeni. A magyar lírikusokat az utóbbi évtizedekben leginkább lázba hozó angol poéták közül *Dylan Thomast* az elsők közt em- legethetjük. Az

EURÓPA KÖNYVKIADÓ

Lyra Mundi sorozatában, most szép gyűjteménye jelent meg; huszan fordították, s közte a leg- jobb költő-műfordítók. Amennyi- re az angol lírát felfoghatja az olyan ember, aki nem olvashatja eredetiben, szívesen megállapodik egy *Nagy László* fordította Dylan Thomas-versnél, amelynek címe: *A fehér óriás tagján*. Ezt az érzéki teltséget, változatos hangzást, nyelvi pompázást, ugyanakkor szinte egzakt tárgyiaságot érzem például én az angol líra saját- ságának és kiválóságának.

A *Lyra Mundi* másik kötete is jóleső meglepetés. *Nikolaus Lenau versei* nem foghatók ugyan a Dylan Thomaséhoz, nem is mo- dern versek; hogy is volnának, mikor a XIX. század első feléből valók. És ha mégis? A romantika nincs is olyan messzire az úgyne- vezett modern költészettől, mert ha ez utóbbit létmegrendülésnek érzékeljük, a romantikus lírában is ott van az a létalapot érintő megrendültségélmény. Ott van Lenau verseiben is, amelyek nek-ünk kedves-meghíttek; tájaik- ban honi tájakra ismerhetünk. Hogy mit jelent a gyerekkor a poétának, azt éppen Lenau ver- sein mérhetjük meg. A csatádi gyerekkor tájlemléke nemcsak ak- kor bukik felszínre, ha a téma is kívánja, mint a *Babits Mihály* fordította *Délre* című darabban, hanem akkor is, ha a témának semmi köze a temesi tájhoz.

Örvendetesnek tarthatjuk, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom egyik legjobb esztéta-kritikusá- nak, *Koncsol Lászlónak* tanul- mánygyűjteménye jelent meg a pozsonyi

MADÁCH KÖNYVKIADÓNÁL.

A *Kisérletek, elemzések* cím na- gyon is szerény, és semmit nem jelez abból, ami a kötet anyaga. Ott vázlat a gyűjtemény első cik- lusában: Petőfi, Vörösmarty, Bar- tók, Weöres versvilága, Milan Rú- fus lírája a vázlatok témái. A fel- sorolás is jelzi, hogy Koncsol nem zárja be magát az élő irodalomba, s nyitva az ajtó a zene felőli ol- dalon. Ez Koncsol páratlan kriti- kusi vonása: a zenében való jára- tossága. Kevés versenghet vele benne, ahogyan ő a zenei néző- pontot alkalmazni tudja a vers- elemzésben.

Kötete második ciklusa négy tö- mör verselemzés; hangsúlyozott zenei megfontolásokat érvényesít valamennyi. A legizgalmasabb azonban most következik; ez a *Magyar jelenések* cikluscímét vi- seli, és három nagy költemény- nek ugyancsak zenei érdekű ana- lizise. Vörösmarty *Előszója*, Babits *Fortissimója* és Pilinszky *Apok- rifje*. Mind a három versnek oly erős gondolati és erkölcsi súlya van, hogy elemzésük megállapo- dik általában a gondolati és er- kölcsi minőség méltatásánál. Olyan tömörszerűek, áthatolhatat- lanok, hogy az elemző — megint általában mondva — csak dadog- ni tud. Nem így Koncsol László. Nem elégszik meg az indulatme- netek kihüvelyezésével, szóra bír- ja e nagy versek hangalakját, rit- musrendjét, muzsikáját, s e há- rom tartományt egymással haték- onyan tudja összevetni. Nincs az összevetésben semmi mesterkélt- ség. Koncsol mindvégig érzékel- tetni képes a műélvező természe- tes jelenlétét. Ez azonban nem hanghordozásában, lelkendezésé- ben jut kifejezésre, mert nem te- kergeti a hangját és nem halmoz- za minősítő jelzőit. És csöppet sem hitegeti magát olyasmivel, hogy ő most tudományt csinál. Pedig amennyire érzékeny a versre, olyan tudósa is a poétikának.

Bata Imre

80 éve született Kodolányi János

A *Sötétség*, a *Szép Zsuzska* és a *Jehuda bar Simon*, a *Földindulás* és *Az égő csipkebokor* írójának hívei nyilván örömmel nyugtázzák a nyolcvanadik születésnapon, hogy újabban mind kevesebb szó esik a „Kodolányi-kérdésről”, s mind több arról, ami a legfontosabb: Kodolányi János epikusai, drámáiról életművéről.

Kivált az író halála óta eltelt egy évtizedben csillapodtak a — korántsem jogosulatlan, alaptalan — politikai indulatok, s terelődött a figyelem arra, vajon kegyetlen, sötét ormánsági képeivel, a magyar középkort, a mítoszok világát meglevenítő regényeivel művészként mit is hozott, milyen értéket teremtett Kodolányi János.

Félreentés ne essék, szükség volt a tisztázó szavakra, vitákra az életút, életmű politikai problémáival kapcsolatban. Nem elfedni, megszépíteni kellett és kell, hogyan siklott félre közéleti emberként a harmincas évek második felétől az a Kodolányi, akit a nép nyomorúsága „lázított íróvá” a húszas esztendőök elején, s aki jó időn át a magyar baloldal harcosa volt. Nem elfedni, hanem megérteni, s okulni, ebből is.

De mindezek után jogos immár, hogy elemző figyelmünk középpontjába a művek kerüljenek. A művek, amelyek csekély kivétellel mentesek maradtak az író publicisztikáját deformáló és devalváló torz eszméktől, gondolatoktól. S a művek által felvetett esztétikai-poétikai kérdések. Annak az analízise például, hogy vajon mitől hatásosak még ma is azok az írásai, amelyeket már születésük pillanatában avultnak hihettek számosan, hiszen egy halottnak hitt szemléletet, ábrázolásmódot, a naturalizmust képviselték. Annak a megértése, hogy a tagadhatatlanul ellentmondásos világnézet ellenére, azzal együtt, miért tartjuk művészi értéknek számon több regényét.

Születésének nyolcvanadik évfordulóján, úgy véljük, joggal javallható, hogy ez a tendencia erősödjék. Hogy ne, ne csak a megtevédi népi író arcát lássuk, láttassuk; hanem az arc egészét, a teljes képet: az igazi Kodolányi Jánost.

S. R.

Írték 1979. márc. 1.

3. m. 20.

Emlékezés Kodolányi Jánosra

Kodolányi Jánosra, a Nyugat utáni nemzedék kiemelkedő írójára emlékeztek kedden, születésének 80. évfordulója alkalmából. A Kulturális Minisztérium, a Magyar Írók Szövetsége és a Művészeti Alap képviselői, valamint a családtagok, a tisztelők megkoszorúzták sírját a Farkasréti temetőben, majd virágot helyeztek el Kodolányi János egykori lakóhelyén, a XII. Bőszorményi út 26. számú házon.

★

„Ahogy Thales mondta, műveimet folyamatnak kell tekinteni, és ellentétekben megnyilvánuló egységnek” — ezekkel a szavakkal zárta Kodolányi János 1967-ben az *Élet és Irodalom*ban megjelent interjúját. Az egységet vágyott megteremteni életében hatalmas regényfolyammá, folyamattá szervezett, alkotott életművében; mégis a róla szóló tanulmányok leggyakrabban az ellentéteket, az ellentmondásokat emelik ki oeuvrejéből.

Középosztályos származását megtagadta, a munkásmozgalomig, a kommunista párttag-ságig jutott el, innen a nacionalista léveszméig, majd néhány évi kényszerű hallgatás után az önvizsgálatig, a lehiggadásig. Szülőföldjének, az egyszerű embereknek, az egységek gondjai foglalkoztatták: első korszakában realista regényekben, később történelmi művekben. Harmadik utas megoldásokhoz vonzódott, de végül be kellett látnia, a hön óhajtott igazságot csak az önmagával való őszinte szembenézéssel közelítheti meg. Ma már nem az ellentéteket, hanem az igazmondást keresik és találják meg műveiben olvasói, akiknek arra a kérdésre, hogy milyen írói célt tűzött maga elé, két esztendővel a halála előtt így válaszolt: „Már tíz-tizenegy éves koromban célt és normát szabtam magam elé. Életem folyamán ez természetesen többé-kevésbé változott, bár a lényege ugyanaz maradt. Céлом egy volt: az egész magyar néphez

szólni! Normám pedig: abszolút őszintén, tökéletes egyszerűséggel és az igazság megdönthetetlen erejével. Ma pedig őszintén meg kell vallanom, hogy sem célomat, sem írói normámat nem értem el.”

Öntépo szavak ezek, és le-tisztult szerénységről vallanak.

Magyar Nemzet

1979. márc. 14.

61. n. 4.

Tallózás Kodolányi hit-kérdéseiben

MÁRCIUSBAN LETT VOLNA NYOLCVANÉVES. Augusztusban lesz tízéve, hogy temették. A két dátum hetvenéves életutat zár. A Kodolányi-mű immár teljes. De még korántsem feldolgozott, s értékelése nem lezárt. Tüskés Tibor Kodolányi-könyve mértékadó és viszonylag bő, de egy olyan széles skálán mozgó, s életműve egészében annyi elentmondást, feszültséget rejtő egyéniség értékelése még bizonyosan sok feledést és újrafelfedezést fog megérni. Nem voltak dogmatikus fogalmazásai, de — emlékszem — beszélgetések során szeretett határozott kijelentéseket tenni, olykor szinte a vitathatalanság igényével. Am ezek mindig gondolkodásra serkentők, s továbbblendítők voltak. Mércét jelentettek, amikhez viszonyítva volt kénytelen az ember elhelyezni a maga gondolatait.

A beszélgetések — ha szóban, ha levelezésben — nyomot hagyó alkalmak voltak. Egyre inkább régvolt emlékké futnak ezek az alkalmak, az idő egyre meszebb. Am bergsoni értelmezésben az idő valóságos múlásának semmi köze ahhoz a belső időhöz, a „tartam”-hoz, ahogyan az ember átéli az időt.

Amikor most reá emlékezem, a bergsoni tartamot keresem emlékeimben, első találkozásunkban, későbbi beszélgetéseinkben, levélváltásainkban.

KÉT, RÉSZBEN ÖSSZEFÜGGŐ TÉMAKÖRBEN KERESSEM VONÁSAIT: hogyan ítélte meg a finn vallásosságot, s milyen nézetei voltak általában a hitről.

Negyvenkét éve annak, hogy Helsinkiben, ahol akkor Julianus barát-ján dolgozott, kicsi szállodai szobájában felkerestem. Asztalán írógép, papírok, néhány könyv. Az ágy szélén ült. Szúrós tekintete gondolatvető volt, de szava feloldó, bizalmat keltő. Akkor is, s mindig, hozzá kellett szokni nyelvi beleszólásai-ba a hibás mondatszerkezetek, rossz kifejezések miatt. Félelmetesen tudott magyarul, s nem tűrte az óhatatlan nyelv-

rontást. Éles bírálati, véleményközlései világosak voltak. Gyakran figyelmeztett: nem az a barátod, aki szépet mond rólad, hanem aki igazat. A találkozások egyre gyakoribbak, a beszélgetések egyre hosszabbak lettek.

Ma úgy látom, mindketlen kissé romantikus szemléletben éltünk a finneket illetően, ki-ki a maga területén. Ó a finn nép s a közállapotok tisztaságát, őszinteségét, becsületes nyíltságát, csendes voltát, megbízhatóságát értékelte. Együtt izlelgettük a finn közmondást: *rehellisyys perii maan* — a becsület öröklí az országot. Szemléletét jól tükrözi a „Suomi, a csend országa” címen többféle változatban megjelent könyve. Idealizált-e, vagy a hétköznapi szürkeség alatt meglátta az igazi színeket? Azt hiszem, az utóbbi az igaz. Persze azóta a finn társadalom és közélet forró hullámokat élt át. Akkor mi mind egy félfudális magyar társadalomból szemléltük a polgári demokráciában élő, s mély, morális alapjait a felszínig megélni tudó finn társadalmat. Ma egészen más attitűdöt jelentene neki is a szocialista magyar társadalom felől nézni a még ma is polgári demokráciában élő, de forrongásokkal, polarizálódásokkal, vonzó és taszító erők feszültségében élő finn társadalomra. Ha rávetitem a Csend országa képét a mai Suomira, valóban felmerül a kérdés: nem idealizált-e Kodolányi? Azt hiszem, az a Kodolányi, aki akkor kint járt, ma is megtalálná ugyanazt a Finnországot, csak az analízis volna küzdelmesebb.

VITÁZGATÓ BESZÉLGETÉSEINK EGYIK TERÜLETE a finn keresztyénség formái és tartalma volt. Elismerte és igenelte, hogy az általa megrajzolt tiszta és becsületes finn jellem gyökere a vallásosságban rejlik, de hozzáfűzte az éghajlat és történelem szívóssá érlelő hatását

Evangelikus Élet 1979. ápr. 29. 17. A. Y.

is. Eleinte nem voltam tájékozott egyéni hite dolgában, s bölcsködhettem valamit a fiatal lelkész tudálékosságával, mert egy hirtelen mozdulattal benyúlt az éj-jeliszekrény fiókjába, kivette a Bibliáját, s úgy csapta az asztalra, hogy lapjai szétnyíltak. „Engem tanítasz? Hát mit gondolsz, miért lettem én kálvinistává?” (Fiatal korában tért át, s halála előtt szinte napokkal visszakatolizált.) Olyan szétolvasott, agyon jegyzetelt, aláhúzogatott Bibliát azóta is keveset láttam.

A Csend országának egyik kezdeti kiadásában írja, hogy a helsinki nagytemplomban találkozott az általa „felébredetteknek” nevezett körtti ébredés alakjaival. Általában pozitív képet fest róluk. „Itt láttam először — írja — a finn evangélikus egyház egyik rohamcsapatát, a felébredettek feketeruhás, áhítatos csoportját is. Nálunk majdnem szektának számítana ez a hitbuzgó, önfeláldozóan munkálkodó, szinte túlzásig puritán mozgalom, a rendkívül mély finn keresztyénségben azonban csupán egy fokot képvisel a tiszta vallásossághoz való ragaszkodásban, az evangéliumi elvek szolgálataiban.” Nem tudom, találkozott-e velük később, mindenesetre az ötvenes években egy levélváltásunk során már kemény kritikai hangon ír róluk: „Meg kell mondanom, hogy a körtti mozgalommal, az ébredéssel ma sem rokon-szenvezek... Annak, hogy valaki keresztyén legyen, három feltétele van: 1. a hit (hogy semmi sem lehetetlen), 2. a bölcsesség (alázat, szeretet, önuralom, stb.) és 3. az értelem, az intelligencia, (hogy a tényeket és az ezoterikus igazságokat meg tudja érteni). Ezekben a föl-ébredettekben megvan a hit, kisebb-nagyobb mértékben a bölcsesség is, de sehol sem látom az átható értelmet.”

**TERMÉSZETESEN SOKAT BESZÉL-
GETTÜNK A VALLÁS, A HIT KÉRDÉ-**

SEIRŐL, a finn ébredéseken túl is. Fel-dolgozatlan kérdésnek tartom Kodolányi viszonyát a keresztyén hithez. Az a nézetem, hogy amikor Csíkész Sándor hatására (írásaiban Farkas tiszteletes) re-formátussá lett, bensője egész valójával hagyta el az aklot azért, hogy a nyájhoz tartozzék. Élete végén megfáradtan, s már-már szinte haldokolva tért vissza az akolba. Bizonyos teológiai kérdésekben olyan határozott és világos véleményt szögez le, ami nem illik bele egyik akol, egyik felekezet kereteibe sem. Rendkívül tanulságosak nekem irt leveleiben azok a sorok, amelyek a lelkész feladatairól igazi tennivalóiról, felkészültségéről szólnak. Hol az egyházatyák írásainak ismeretét hiányolja, hol a bűnbánat szentségi jellegének eltörlését hibáztatja, hol élesen kel ki Mária mennybemenetelének dogmája ellen, amit „az egyház el-anyagiásodása mélypontjának” tart. Leg-keményebben a gyermekkeresztséget tá-madja, s ezek a sorai egyformán távol állnak mind a lutheránus és kálvinista, mind a római egyház teológiai tanításá-tól. Súlypontosan vélekedett Mózes egyip-tomi „beavatottságáról”, s ez a képzet-tartalma átsüt egész bibliai felfogásán. Azt hiszem, legközelebb a középkori misztikusokhoz állott. Nem egyszer val-lotta előttem igazi mesterének a miszti-kus Eckehardt-mestert. De mindenképp imponáló volt a Biblia héber és görög szövege közvetlen megértéséért vívott ke-mény küzdelme.

**AKARATYÁN A JÚDÁS ÉS MÓZES
MEGÍRÁSA** felettébb kimerítette. Nagy álmaként emlegette, hogy életművének betetőzése volna, ha Dávidot meg tudná még írni, de nincs hozzá immár ereje. Pedig micsoda bibliai trilógia lett volna! Valóban fáradt volt már. Körülnézett, beleszimatolt a világba, de már nem volt a régi. „Friss szelek fújnak... de már késő; vak, béna és süket vagyok...” Az idő elmúlt, de a bergsoni tartam él. Megmaradt a szűrős tekintet, a gondo-latvetkőztető, eszméltető. **Koren Emil**

1979. ápr. - jún. 301

LACZKÓ ANDRÁS

Kodolányi János hét levele Balatonboglárra

Kodolányi János akarattjai évei emberi és írói szempontból egyaránt feltárásra várnak. Tüskés Tibor *Kodolányi János* című könyvében érzékletesen szól arról, milyen körülmények között élt és dolgozott az író az ötvenes években. A nyomor határán, alkalmi küldemények mentőöveibe kapaszkodva, barátok, ismerősök tapintatos támogatásán restelkedve. Dokumentálható, a következő levelekből is kiderül, mennyire megalázónak érezte helyzetét, de az is, hogy még így is a legritkábban kért segítséget, kínosan ügyelt arra, hogy ne legyen terhére azoknak, akik közel álltak hozzá.

Közéjük tartozott Kovács József balatonboglári vaskereskedő. Kovács irodalmi érdeklődésű ember volt, és szívesen megragadott minden alkalmat, hogy költőkkel, írókkal közvetlenebb kontaktust építhessen. Az ötvenes évek elején Szabó Lőrinc, Sinka István kapott tőle „cifra papírokat” (ti. pénzt — L. A.), illetve egyéb küldeményeket. Így kapva kapott a lehetőségeken, hogy eljusson Kodolányihoz.

Az akkori időben dolgozott Balatonbogláron a malomban munkásként egy Fekete Zoltán nevű volt repülőtiszt, aki szabad idejében ifjúsági regényeket írt, amelyek a repülősport köré épültek. Fekete napi munkája során ismerkedett meg Kormos Ferenc lakatossal, s hamar kiderült, hogy mindketten szeretik a jó könyveket. Amikor egyszer Feketének volt egy vég eladó ágyneművászna, Kormos Kovács Józsefhez irányította, akinek könyvtára gyorsan „összehozta” őket. Kiderült az is, hogy Fekete jól ismeri Kodolányit, írásait hozzá vitte elbírálásra, s felajánlotta a közvetítést.

A látogatások nyomán Kovács elhatározta, hogy — anyagi erejétől telhetően — könnyít az író sorsán. Feladóvények bizonyítják (az első levél utal rá), hogy többször küldött ötszáz forintokat, úgy, hogy feladóként Kodolányi Juditot írt. Más módon, kereskedői kapcsolataival is igyekezett segíteni. 1953—54 telén Kodolányiéknak kukoricára volt szükségük. Kovács felajánlotta, hogy megveszi a balatonszentgyörgyi földművesszövetkezettől. Ott azonban rosszul olvasták címét, és Bázakerettyére irányították a szállítmányt. Hetek teltek el, amíg rájöttek a tévedésre. Kodolányi számára a helyzet elkeserítő volt, kétségbe vonta Kovács barátainak becsületességét, megpendíti az Állami Ellenőrző Központot, de vár, bízik a megoldásban.

Irodalmi szempontból kétségkívül a második levél a legérdekesebb. Meg kell azonban jegyezni, hogy konkrét okai voltak megírásának, válasz volt. 1952 decemberének elején Bende Sándor boglári vegyesboltos lakásán borozgatás közben vita alakult ki Kormos és Kovács között. Megegyezni nem tudtak, ezért elhatározták, hogy náluk „okosabb” emberhez fordulnak döntésért. Kovács írt Kodolányinak. Levelében utalt egyik gyermekkori élményére: iskolatársaival négy-öt kilométeres gyalogúton jártak

Somogy 1979. ápr. - jún., 2. sz. 64-73.

iskolába, s eközben arra a kérdésre, miért nem szakad le az ég, Kovács úgy válaszolt, mert óriási gerendákkal van feldúcolva (ezért nem nevette ki az író). Leírta még, ha a fényt, amely eltűnik a végtelenben, valami festékanyaggal láthatóvá lehetne tenni, meggyőződhetnének arról, hogy kiindulási pontjára tér. Ez inspirálta Kodolányit a tér-időről hosszabb eszmetuttatásra. Kitűnő fizikai tájékozottságot, sajátos gondolatrendszert mutat válasza. Jelezzük csupán, hogy merészen társítja a napi tapasztalatokat és a tudományos megfigyeléseket, Platónt és Einsteint, megnagyítja a szubjektum szerepét.

A levelek mindegyike géppel írott (a 3. és a 7. levelezőlap). Az utalások megvilágításához még annyit: 1954 májusában Sinka nem ment el Akarattyára, Kovács és Kommos igen. Kovács emlékezete szerint délelőtt érték oda, Kodolányi az udvaron ülve fát vágott. „Én kivettem a kezéből a fejszét és a napra rendelt fát percek alatt megvágtam. Tildi néni nagyon örült neki. Azután leültünk a kerti asztalhoz, sörözgettünk, Kodolányi velünk szemben ült és a beszélgetés úgy folyt, hogy az író beszélt, mi meghallgattuk” — mondta a levelek címzettje. Arról már nem tud, hogy a Veres Péterre vonatkozó szavak mit takarnak.

1.

Akarattya, 952. nov. 10.

Kedves Jóska,

Fekete Zoltántól, majd a lányomtól hallottam, hogy a lányom nevében föladott pénz küldője Te voltál. Bocsáss meg, hogy már előbb nem mondtam Neked hálás köszönetet a küldeményért, de semmilyen magyarázatot nem lelven, nem tudtam, kihez forduljak. Ha másnak is része volt benne, kérlek mondj az én nevemben köszönetet.

Napról-napra, hétről-hétre vártam látogatásokat Kormossal, de hiába. Hallottam, hogy már régen megrendelted a motorkerékpárt, majd később azt is, hogy mégsem rendelted meg, nem tudom, mi az igazság. Annyi azonban tény, hogy ígéreteteket nem váltottátok be, pedig hidd el, jól esett volna Veletek találkozni, s elbeszélgetni. Talán még sor kerül rá. De Nektek kell mozognotok, Ti tudtok, én nem.

Életünk csendes, eléggé nehéz, főképp, mert a lányunk sincs itthon s feleségemnek nincsen segítsége. Itt az átkozott tél is a nyakunkon. Most már nem viselem a hideget olyan könnyen, mint néhány évvel ezelőtt. Sokat olvasok, dolgozom is, meg segítek fát vágni s más eféle apróságot, amit tudok. Feleségem keservesen fogja kiteleltetni a baromfit, sokat le kell ölni, nincs mivel etetni. Mondhatom, nagy boldogság lesz, ha megint ránköszönt az áprilisi Nap.

Szeretnék Rólad s Kormosról hallani. Nem írhatnál néhány sort? Fekete hoz néha híreket, de gyéren. He pedig lehet, látogassatok meg.

Baráti szeretettel s hálával üdvözöllek, kérlek, add át szívélyes üdvözetemet Kormosnak is.

K. János

2.

Aikarattyá, 952. dec. 13.

Kedves Jóskám,

leveledet megkaptam. Szerencsére ma nincs olyan dolgom, ami a levélírásban hátráltatna. Így hamar tudok válaszolni. Te persze, azt hiszed, hogy nekem sohasincs semmi dolgom, pedig van ám, még a konyhán is. Azután arról is kell gondoskodni, hogy legyen mivel fűteni, tehát feleségem társaságában fát szoktam vágni, s ez nem nagyon kellemes, ha északi szél fúj. Én ugyanis kénytelen vagyok ülni dolgozni, ezért a lábam néha majdnem lefagy. Továbbá olykor főzök is, ha az asszony a dolgaink után jár hol Kenesén, hol Kajáron, Csajágon, hol meg a boltban, postán. Este kukoricát morzsolunk, miközben a rádiót hallgatjuk. No és igen sok az olvasnivalóm is. Befejezésül segítek Fekete Zoltánnak egy regényt írni. Ő megírja, én átírom, vagy hozzáírok, beleírok, ahogy a dolog megkívánja. Feketének sok értékes tulajdonsága van, lesz is belőle valami, de az eszközei még egy kicsit szerények. Hát még a levelezésem. Mostanában igen elmaradtam, éppen összeszámoltam, hogy tizenkilenc helyre tartozom válasszal. De azért elsőnek a Te leveledet veszem elő.

Nevettem, azonban nem nevettek ki Benneteket. Örömben nevettem s elképzeltem a mulatságos, de tiszteletreméltó látványt, amint Kormossal boroztok és vitáztok „nevetségesen magas” témákról, a többiek meg hallgatják. Nem is olyan nevetségesek ezek a témák, mert tisztázásuk hozzátartozik az élet alapvető kérdéseihöz s merem állítani, hogy aki nincs velük tisztában, minden egyebet összezavar a mindennapi életben is. Hála Istennek, hogy vannak emberek az országban szerteszét, akik éppen eféle témákon törik a fejüket. Emberek vagyunk s nem szerszámkészítő állatok, nemcsak illik tehát, hanem szükséges is, hogy éppen az alapvető kérdéseken gondolkozzunk s azokat meg is oldjuk, hacsak nem akarjuk erőszakkal eloltani a bennünk égő isteni szikrát, az isteni Ént. Mert a kultúra nem a technikai eszközök feltalálása, elkészítése és használata, hanem ennek az isteni Énnek a fölismerése, a véka alól való kiszabadítása s teljes fényben való megragyogtatása. Mennél többen képesek erre, mennél többen vannak az isteni Én világos tudatában, annál magasabb egy nép, egy társadalom, egy korszak kultúrája. S mennél jobban áthatja ez a tudat az intézményeket, a törvényeket, az életformákat, annál szilárdabb, harmonikusabb, tisztább az emberek mindennapi élete s egymáshoz való viszonya is. Én tehát mindig nagy örömmel s tisztelettel nézem, hallgatom azokat, akik olyan kérdésekkel bíbelődnek, mint Ti.

Nagyon helyes, hogy a babitsi sorokkal elhárítottad azt a pesszimita felfogást, mintha az ember képtelen volna a szóban levő kérdések megoldására. Mert az ember mindenre képes, éppen a benne égő isteni Szellem tevékenysége folytán. Mindent tud, csak vissza kell rá emlékeznie, hiszen Platón szerint a tanulás nem egyéb, mint emlékezés. A tudás bennünk van, csupán ki kell emelnünk a lélek tudattalan rétegeiből, mint ahogy kiásták Tróját, Urt, vagy az egyiptomi nagy szfinkszet a rárakódott

homokrétegek alól. Mikor pld. gyermekkorodban azt hitted, hogy az Eget s a Földet oszlopok tartják, pontosan úgy vélekedtél, mint az ókori átlagember, aki nem tudta, hogy ezek az „oszlopok” csak jelképek s valójában végtelen erők sugárzásait s erővonalait kell értenünk rajtuk. A bölcsek azonban már a legrégebbi időkben sem valóságos oszlopoknak gondolták ezeket az oszlopokat. Így vagyunk a tér és idő kérdéseivel is. Anélkül, hogy Einsteinre kitérnék, mert ez igen bonyolult s hosszadalmas volna, egyébként is megszereshető olcsón egy idevágó, könnyen érthető műve, melynek rossz magyar címe: „Hogyan lett a fizika nagyhatalom”, mindjárt megjegyzem, hogy a Te gondolatod igen egyszerű és zseniális. Jobban nem lehetett volna jellemezni az idő természetét, mint ahogy Te tetted. Vagyis, ha valamilyen anyag hozzákeverésével láthatóvá lehetne tennünk, csakugyan gömbölyű lenne, vagyis végtelen. Te itt igen jó „ösztönnel” azonosítottad az időt a térrel, mégpedig a szférikus (gömbalakú) térrel s ez így is van, mert az időt a tértől elválasztani nem lehet. Mondhatjuk úgy is, hogy egy koordináta rendszerről van szó, amelynek függőleges tengelye az idő, vízszintes tengelye a tér s a jelenségek azok a görbék lesznek, amelyeket ebbe a tér-idő rendszerbe belerajzolhatunk. Ezért mondjuk, hogy minden jelenség egy bizonyos tér-idő görbén folyik le, jelenik meg, s ebből következik az is, hogy minden jelenségnek megvan a saját tér-idő-görbéje. Ennélfogva az idő is relatív, mint a tér s a kísérletek bizonyítják ezt. Képzeld el egy óriási korongot, tégy a közepébe egy órát, a peremére egy másik órát, de olyanokat, amelyek pontosan egyformán járnak s forgasd meg a korongot. Mennél gyorsabban forgatod, annál eltérőbb lesz a két óra ideje. A Földön járó óra más időt mutat, mint egy ugyanúgy járó óra a Sziuson, vagy más csillagrendszeren. Miután az idő a tér egyik tulajdonsága, más-más térben, vagy koordinátarendszerben más és más az idő is. Abszolút idő csak egy van, a fény terjedési sebessége, másodpercenként 330,000 kilométer, de a térben elképzelve ezt a sebességet, amit egyébként a világ egyik „abszolút null pontjának” nevezzük, egy olyan gömbfelületet ad, amelyen a fény útja önmagába visszatér, tehát csakugyan gömb, ha a Te javaslatod szerint anyaggal tesszük érzékelhetővé. Ez a gömbfelület azonos a Kozmosz méreteivel, miután minden jelenség ezen belül folyik le. Ennek a gömbfelületnek a határai felé rohannak a ködfoltok, vagyis a Galaktikák is, egyre növekvő sebességgel, sebességük végső határa a fény sebessége s ez egyszersmind az a pont is, ahol a tér és az idő valóban egy és azonos. Az eddingtoni „kitáguló”, vagy „főrobbanó” világegyetem tehát valóban megvan, kitágulásának és robbanásának határa az a gömbfelület, amit a fény ír le.

Hogy különböző rendszerekben más az idő, azt igen érdekesen mutatja egy kísérlet. Fabre francia tudós megfigyelt egy fürkészdarazsat, amely a megbénított tücsköt a barlangjához cipelte, letette bement, körüljárta szobáját, ezután kiment s be akarta vonszolni a tücsköt. De közben Fabre eltolta a tücsköt s leste, mit csinál a darázs. Nő, megtalálta, ismét a lakáshoz vonszolta, letette, bement, körülnézett... s így tovább. Mindig ismételte ezt, valahányszor Fabre a tücsköt eltolta onnét. Mármost könnyű azt mondani, hogy a darázs „ösztönből” s gépiesen cselekszik, amíg bele nem döglik, tehát voltaképpen olyan örült, aki nem tudja mit

csinál. Az igazság azonban az, hogy nem is gép, nem is örült, hanem értelmesen cselekszik, de a saját téridő-görbéjén belül. Ha én, az ember, kivesszem a tücsköt a darázs szférájából, vagyis téridő-görbéjéből, az egészet újra végig kell csinálnia a végtelenségig. A darázs tehát mindig új meg új, mindig „más” tücsköt cipel a házába, valahányszor a régire rábukkan. Pontosan így vélekedik egy hátsóindiai erdei nép is, amely azt hiszi, hogy a Nap este meghal s reggel egy más Nap kel föl keleten. De így volt ez valaha a mi tudatunkban is, ezért mondjuk a holnapot másnapnak, vagyis a mai nap másának és másiknak, mint ahogy a finn nyelvben is teinon päivä, azaz másik nap a holnap. Nem az, amelyik ma este „leáldozott”, vagyis meghalt.

Más-más rendszerek ideje is más lévén, más és más az élőlények élettani ideje, tehát az életkora. A mozgásuk sebessége is más, a darázs pld. emberi mértékre áttérve nyolcvan kilométeres sebességgel repül, a hangya hatvan kilométeres sebességgel gyalogol stb. Azaz, a mi emberi szféránkban ez lenne a mi sebességünk, ha a hangya sebességével járnánk. De ember és ember élettani ideje is más és más. Az egyiké hatvan év, a másiké éppenséggel száz. Úgy látszik, hogy a valóságos, egyetemes emberi életkor ma 120 év körül volna, ha a természetellenes életmód, a veszedelmek, betegségek stb. ezt lehetővé tennék. A jávai ősember életkora kb. 25 év lehetett, mint az orángutáné. A „kárász rendszerének” ideje néhány óra.

Mindebből az következik, hogy idő valójában nincs is, mint ahogy tér sincs, mert a kettő együtt folyamatokat jelez az emberi tudatban. Ahogy tudatunkban a világ folyamatai sorról sorra, lépésről-lépésre megjelennek, az maga a tér és az idő. Valójában csupán elrendezzük az említett koordináta-rendszerben a tudatunkba kerülő világot, így a tudattól függetlenül sem tér, sem idő nem létezik. A „valóságot”, az „igazi” világot sohasem ismerhetjük meg, amíg a téridő rendszeréhez tartozunk s amíg tudatunk ehhez van kötve. Mert a legújabb csillagászati távcsővel is csak azokat a galaktikákat követhetjük nyomon, amelyek sebessége nem érte el az abszolút null-pontot, a fény sebességét, ami azon túl van, nem érzékelhető. Nyilván olyan szféra, amelyben a fény már nem fény, miután mozgási sebessége több mint 330,000 kilométer másodpercenként. Átugorva most egy gondolatsort, kimondhatjuk, hogy a világ azonos a tudatunkkal s mint ahogy a tudatunkban is vannak dolgok, amelyek elvontak, fizikai valóságoknak nem tekinthetők, világos, hogy a világban is vannak világok, amelyek nem tartoznak a fizikai jelenségek sorába.

A téridő — mostmár egy szóban mondvá a kettő — tehát igazában csak látszat, csak kategória, csak igen relatív keret, amely a rendszerek szerint gyökeresen változik, az is nyilvánvaló, hogy egyidőben van jelen minden jelenség, csak a tudatunk választja el őket egymástól. Így van „múlt” és „jelen” és „jövő” a tudatunkban, a saját rendszerünkben. Voltak és vannak azonban tudatok, amelyekben mind a múlt, mind a jövő megjelenik s ezeket a tudatokat nevezzük prófétáknak, jósoknak. Vannak lelkiállapotok, amelyekben az idő megszűnik, ilyen az álom, vagy a révület, a részegség stb. S ilyen lelkiállapotban a múlt éppúgy látható, érzékelhető, mint a jövő. És igen egyszerű és érthető az is, hogy az Isten tudatá-

ban nincs idő, mert Isten, mint „rendszer”, magában foglalja az összes lát-szatrendszereket s azoknak a tereit és ideit is.

Kedves Jóskám, papíron nehéz ilyesmit elmondani, mert nem hallja az ember a közbevetett kérdéseket, ellenérveket s nem tudja, mit értetek meg belőle, akik olvassák. Ha valami nem világos, vagy „nehéz”, ird meg és én örömmel próbálok magyarázattal szolgálni. Kormost üdvözlöm, legyen egy kicsit hajlékonyabb. Téged baráti szeretettel öllelek:

János b.

3.

Kedves Jóska,

táviratodat megkaptam. Miután sokáig hiába vártam a választ, magam intéztem el a dolgot, ahogy tudtam. Persze rosszul. Feleségem annyit gyalogolt, álmatlankodott, hogy most is beteg. Gyógyszer meg nincs. Így vonja magával egyik baj a másikat. Most már reméljük, hogy Baranyából küldött kukoricánk végre megérkezik. Egy hete földadták, de tudok hosszabb utazásról is. Már mindegy, így kellett lennie, jövőre nem csináljuk, öregek vagyunk már ehhez. Most minden pénzünk a disznóban van, meg a tyúkban. Élünk, mint Toldi lova. Remélem, a polgárdii orvos lábpraállítja a feleségem egészségét s akkor semmi baj. Egyébként dolgozom erősen, fáj az inyem, nehogy én is baj nélkül legyek. Fekete barátunkról hetek óta nem tudok, de a birka megvan s egyszer vendégséget csapunk a Ti részvételtekkel. Köszönöm készséged, Kormost üdvözlöm s Téged is baráti szeretettel öllelek.

Alkarattya, 953. okt. 27.

János b.

4.

Alkarattya, 954. márc. 24.

Kedves Jóska!

Leveledet s a mellékelt silyany cédulát megkaptam. Nagyon restellem, hogy ebben a tergerikigyóvá nőtt ügyben ismét írnom kell. Hidd el azonban, nekem éppoly kellemetlen, sőt fájdalmas, mint Neked.

Feleségem érdeklődött a vasúton s megállapította, hogy eleddig sem az én nevemre, sem máséra kukorica nem érkezett. Úgy áll tehát az ügy, ahogy kezdettől fogva gyanítottam: akár hanyagság, akár rosszindulat az oka, de mindenképpen szélhámosság.

Ez a cédula, amit küldtél, nem jegyzi föl sem a földadott szállítmány ragszámát, sem a címzett nevét, sem a földadás dátumát. Eféle cédulát egy lityi borért akárki írhat. Te már e hó 12-én kelt leveledben arról tájékoztattál, hogy a kukoricát már megelőző lapom vétele előtt földadták. Ilyen hosszú idő alatt Makóról Jeruzsálembe kellett volna érkeznie. Az ősszel

1979. apr. - jún. 30. 2

Baranya egyik távoli csücskéből négy-öt nap alatt megérkezett a kukoricám, mégpedig teherárúként. Mert az sem igaz, hogy Akarattya csupán megállóhely s ide teherárut nem lehet föladni. Rendes állomás ez, ahol a gyorsvonatok is menetrendszerint megállnak s teherárut is lehet föladni, ha egy-egy zsák vagy láda súlya nem haladja meg az egy métermázsát. Külön-külön csomagolva akár egy vagon súlyú teherárut is fölvesznek.

Különös az is, hogy 12-én írt leveledben írottak szerint a feladó „kezében” volt a fuvarlevél másolata, de azóta már „elkallódott”. Én csodálom, hogy Neked föltevésekre kell szorítkoznod, vajjon nem a Te nevedre adták-e föl. Miért nem lehet pontosan megtudni akár telefonon is, hogy mikor, kinek a nevére adták föl a kukoricát? Ezt a szentgyörgyi állomás előljárója is megállapíthatja a fölvelt szállítmányok lajstromából s névvel s a ragszámmal együtt.

Az egész eset elképpeszítő (sic!) és nagyon szomorú. Sok bajt, gondot, keserűséget és veszteséget okoz nekem, valahányszor kukoricát kell vásárolnom. Az ősszel a teleki pap maga ajánlotta föl, hogy ad el kukoricát a sajátjából. Mikor megírtam neki, hogy itt az ideje, két hétig nem felelt, majd sürgetésemre bevallotta, hogy megfélemedezett az egésztől. Eközben a kukorica a háromszorosára szökött. Írtam Neked, lapomat két hétig hevertették valahol. Végre egy baranyai jóbarátom intézte el az ügyet gyorsan, pontosan, noha vasútállomás nincs is a falujában. Most Te készségesen vállaltad, hogy kereskedői kapcsolataid révén veszel számomra három mázsát, csak küldjem a pénzt sürgősen. Azonnal elküldtem a pénzt, mondhatom: egész vagyonunkat s íme, már-már két hónapja lesz ennek s az ügy nemhogy lebonyolódott volna, de egyre keservesebb képet ölt. Ismétlem, akárhogy csodálkozok vagy boszankodik (sic!) ezen Kormos: nem a pénz elvesztését fájlalom, hanem a kukoricáét, mert a télen elég bajt okozott a disznó nyers kukoricával való etetése s ezt az idén el akartuk kerülni. De meg az ősszel kezdhetem megint a tortúrát az új kukoricáért.

Megértheted, Jóska, hogy sokkal szívesebben írnék Neked másról, mint erről a nyomorult ügyről, amire még világosságot sem lehet vetni. Dolgom, gondom is volna más éppenséggel elegendő. Mióta a pénzt s a zsákokat elküldtem, nincs békességem. Tudod, nehezen élünk. Ezt a pénzt is úgy kerekítettük ki, hogy valaki váratlanul megsegített 300 frt-al. (Isméred.) A többit a feleségem eladott tojások árából gyűjtögette össze. S eféle keserves marhasággal kell vesződnöm már hetek óta.

Arra kérek tehát mindkettőnk érdekében, tedd meg, mikor adták föl a kukoricát, mi a ragszáma s milyen névre. Hapedig nem adták volna föl — s erre a fejemet teszem —, fogamatosíts olyan intézkedést, hogy az illető tartsa meg a szavát s szeggyenszemre végülis adja föl a kukoricát. Pénzt hiába küld vissza, ma már nem tudom a kukoricát itt megvenni. Megint eljárt az idő s nekem nincsenek tartalék ezreseim a veszteség pótlására.

Ne neheztelj rám, hanem légy végre erélyes és következetes, szánj rá egy órát. Aztán túl lévén rajta, megkönnyebbülsz Te is, magamról nem is szólva.

Szeretettel öllelek, Kormost üdvözlöm s kérem, ne csóválja a fejét, hogy inkább a kukorica elvesztése fájna, mint a pénzé. Az ugyanis nekünk sokkal fontosabb.

János b.

5.

Akarattya, 954. márc. 30.

Kedves Jóska,

leveledet s a fuvarlevelet megkaptam. Nagyon hálásan köszönöm, hogy ilyen erélyesen utánanéztél a dolognak s tökéletesen megnyugtattál. Ugyancsak köszönöm a pótlólag vásárolt kukoricát, most bővebben ellesszünk látva, mint reméltük. Lásd, gondoltam én, hogy hamisság van a dologban. Ha bejelentést tennék az Állami Ellenőrző Központnál, bizonyos, hogy a vizsgálat a leggyalázatosabb visszaéléseket derítené ki Szentgyörgyön s egész sereg ember repülne. Azt mondd: jól ismered a barátaidat. Remélem, nem barátaid a szó igazi nemes értelmében. Ha pedig olyan jól ismered őket, csodálom, hogy az orrodnál fogva vezettek heteken át anélkül, hogy gyanút fogtál volna. No, mindegy, most már túl vagyunk ezen is, remélem, a kukorica hamarosan megérkezik s a bosszúságnak vége.

Igazán sajnálom, hogy ennyi kellemetlenséget okoztam Neked gyanútlan kérésemmel. Elképzelhetem, mennyire boszankodsz (sic!), valahányszor újabb levelet hoz tőlem a posta. Ezután ilyen érzéseid nem lesznek s nekem sem fog fájni, hogy sok dolgod-gondod közepette az én egyéni ügyemmel is kell foglalkoznod. Ha pedig valóban ismered a barátaidat, nem juthat olyasmi eszedbe, hogy én akár egy pillanatig ne bíztam volna Benned. Úgy látom, mégis én vagyok a jobb emberismerő: azokra gyanakodtam, akik a gyanúra rászolgáltak, Téged pedig inkább sajnáltalak, hogy olyan ügybe keveredtél, ami talán hozzám való kapcsolatodat terhessé teheti. Hidd el, irtózom attól, hogy a barátaimnak terhükre legyek s igyekszem csak akkor fordulni hozzájuk, ha nagyon kell vagy ha ők maguk ajánlják segítségüket. Még ebben az esetben sem szoktam tovább menni az okvetlenül szükséges, minimális határnál.

A szentgyörgyi szövetkezet vezetésének módjáról, az ottani állapotról megvan a lesújtó véleményem, de hát temessük el végképp s requiescat in pace.

Az elszámolni valókat pedig számoljuk el mennél előbb. Leveled szerint ezt személyesen szeretnéd velem elintézni, tehát olyan terveid vannak, hogy egy szabad napodon motorra ülsz s átjössz hozzám. Ennek nagyon örülnék, az is bizonyos, hogy ez alkalommal nem lesz nálunk paradicsombefőzés s a kellő időben tisztességes ebéddel tudlak megkínálni. Ha tehát lehetséges, ne halaszd túlságosan sokáig a látogatást, most már szép tavaszi napok járnak, a motorozás nem kellemetlen. A távolság sem olyan nagy, hogy vissza kéne riadnod tőle.

Életünk sokkal könnyebb, mióta a gyalázatos tél elmúlt. Bár feleségemnek annyi a dolga, hogy azt sem tudja, mihez fogjon, egészségeseb-

1979. ápr. - jún, 309

bek vagyunk, a hangulatunk is jobb. Dehát ez a kert túlságosan nagy egy asszonynak. Napszámos nincs s ha volna, olyan sokat kér, hogy nem tudjuk megfizetni. A fák metszését, a szőlő megtrágyázását, kinyitását elvégezte már maga, de a permetezést mégis másra kell bízunk, mert a súlyos permetező hurcolása egész nap nem való az ő reumás tagjainak. Szántatnunk is kell sürgősen, marad még ásás magunknak is elég. De egy-két hét múlva minden meglesz s akkor következhet végre a virágzás és az igazi tavaszi gyönyörűség. Én máris annyi időt töltök a szabadban, amennyit csak lehetséges. Dolgom azért van elegendő, megint nagy a levelezésem s egy tömeg kéziratot is küldtek, hogy olvassam el s mondjak véleményt róluk. Ez a legkellemetlenebb munka, az írások gyengék, hazudni nem lehet, s a szigorú bírálóknak harag szokott lenni a vége. Olvasok is, mint mindig. Látogatóm ritkán van. Egy hét óta várom Feketét, a múlt hétfőre ígérte jövetelét, de eltűnt nyomtalanul s nem is írt. El sem tudom képzelni, miért. Foglalkozunk a ház eladásának tervével is, gyermekeink szeretnék, ha nem laknánk ilyen nehezen megközelíthető helyen, ahol a tél mindig nagyon keserves. Úgy volt, hogy Pécsre költözünk, de talán jobb lesz Máriaremete. Azonban nagyon megszoktuk s megszerettük ezt a kertet, nehéz lesz tőle elszakadni. Nem sietünk vele.

Úgy hallom, Sinka felesége egészséges és dolgozik, méghozzá már december óta. Kocsis Lajos rémhírei tehát nem voltak igazak. Ez a hír nagyon megnyugtató.

Tehát újra megköszönöm fáradozásodat, kedvességedet s remélem, meg fogsz látogatni. A kukorica megérkezéséről azonnal értesítelek. Ölelek igaz barátsággal.

János b.

6.

Akarattya, 954. ápr. 5.

Kedves Jóska!

Amint e levelet kinyitod, azonnal tisztában lehetsz a helyzettel. Azonban aligha tudod fölmérni dühömet és elkeseredésemet. Az Altalad föladott kukorica megérkezett, a padláson is van már, de a másik, persze, nem. Sőt egyáltalában nem bízom a megérkezésében s elszántam magam, hogy följelentést teszek az ellen a társaság ellen s majd kiderül, hogyan intézik a dolgokat Szentgyörgyön s kik miképpen vannak benne a példátlan cinkosságban, amivel megkeserítik az éppen elegendő bajjal, gonddal küzködő (sic!) emberek életét.

Felhatalmazásod alapján azonban itt küldöm a fuvarlevél-másolatot, tégy meg minden megtehető ügyem elintézésére. Csak nagy önuralommal tudom fékezni magam, hogy kiméretlen eszközökhöz ne nyúljak, meg a meggondolással, hogy talán ártatlan családtagok ne essenek áldozatul egy szigorú vizsgálatnak. Az én türelmem baromi. De ha nem tehetek mást, kénytelen-kelletlen a hatósághoz kell fordulnom, mert mégsem dobhatom ki kevés pénzemet is az ablakon s nem táncolhatok hónapokig egy cini-

72

kus, komisz társaság körül, amely a legkörmönfontabb módon vezet félre Téged is, velem együtt. Manapság az efféle manipulációkat igen kíméletlenül büntetik s megvannak a szervek is, amelyek a csalásokat kivizsgálják.

De még egy kis türelem — mondom magamnak s Benned bizom, noha már igen-igen bánt, hogy miattam ilyen időtrabló, bosszantó (sic!) ostobaságba bonyolódta. Noha én igazán nem tehetek róla.

Ha időd volna, hogy motoron átmenj Szentgyörgyre, a saját szemmeddel győződhetnél meg arról, hogy a kukorica vagy ott hever még, vagy egyáltalán nincs is már meg. Aztán a vasút fizet valamelyes kártérítést, de mire megyek azzal? Hogy micsoda szélhámosság uralkodik ott, a vak is látja, ha megnézi azt a cédulát, amin márc. 13-a olvasható a pecséten s a fuvarlevelet, amit meg márc. 15-én pecsételtek le. Csak lennénk végre túl ezen a disznóságon. A két küldeményt elhozathattuk volna egy fuvarral, most meg, ha netán mégis megérkezik — amiben nem bizom —, futkoshatunk ismét fuvaros után s fizethetjük megint.

De nem lamentálok tovább. Bizonyára tudod, mit kell tenned, hogy velem együtt megszabadulj ettől a tengeri kígyótól. Én pedig megesküdttem, hogy csak azt veszem meg ezután, amit idehoznak a házhoz, amit látok, amit megfoghatok.

Bocsásd meg nekem ezt a kellemetlenséget kérlek, ne vallja kárát a barátságunk. Ismétlem, ártatlanul kerültem bele s kevertelek bele Téged. Minden jót kívánok és baráti szeretettel öllelek.

János b.

7.

Kedves Jóska,

leveledet megkaptam, Te az enyémet nem. Pedig jó régen tájékoztattalak a kukorica s a zsákok megérkezéséről, valamint arról, hogy várlak Sinkával. Személyes találkozásunk reményében nem küldtem vissza zsákjaidat. Feketével is üzentem levelem tartalmáról, de ő meg nem találkozott Veled. Én is kértelek, ne neheztelj rám a nehézségek miatt, tehát minden rendben van. Tegyük pontot a végére. — Igaz, hogy írógépetem egy rossz fogkefével szoktam tisztítani, tehát hálával fogadok egy jó drótkéfé, de az igazi baj az, hogy 30 éve használom ezt a gépet, mint egy tragacsot s a betűi már elkoptak. Kicseréltetni pedig nem akarom, mert nem merem senkinek a kezére adni. Kevés a megbízható mesterember. — K. Lajos híreinek ne higgy, járt nálam Veres Péter s tőle hiteles híreket tudok. Alighanem azért nem utazik, mert tárgyalásai nem fejeződtek be s pénze sincs. Hát csak jöjjetek mielőbb. Én is készülök Szemesre egy-két napra. Öllelek.

954. máj. 5.

János b.

Móricz Zsigmond és az IGE

Az a csodálatos munkahajtsza, amely haláláig tartott, 1929 végén kezdődött, amikor elkezdte a Nyugatot szerkeszteni.

Az ember csak elkezd, s hiábavaló dolgok tömegével tudja magát elhalmozni. Nem is kell semmit tenni, csak hagyni, hogy a felelősséget ráhárítsák, akkor megy az magától.

Milyen naiv és tapasztalatlan volt, mikor nekilátott. Mi mindent tanult a maga és a más kárán. És három évet becsülettel leszolgált ebben a nem neki való körben. Micsoda éveket!

Egyszer csak végét szakította a reménytelen harcnak.

1933. II. 8.

Mintha egy nehéz s lidérces álomból ébredtem volna fel: elmúlt a „Nyugatvész Magyarországon”.

Hát ennek is vége lehetett? Ezt nem hittem. Tegnap este aláírtuk a szerződést, hogy az egész Nyugatot, úgy, ahogy van, odaajándékozom Babitsnak...

Ma reggel úgy ébredtem, mint egy szabad ember, akit kieresztettek a börtönből, ahol már elvesztette a tájékozódó képességét is a világ dolgai felől.

Nem tudom, mi lesz ennek a következménye írói fantáziám sorsában, de remélem, megkönnyebbülök, s dolgozni tudok.

Budapest, 1933. VI. 9.

Holnap beszélnem kell az IGE gyűlésén Lillafüreden.

Azonkívül, hogy mindig igen kínos és lázas állapotot okoz nekem, ha ki kell állani a dobogóra, most még egy okom van az aggodalomra.

Rám sózták, hogy a nép és az irodalom kérdéséről beszéljek...

Tegnap, csütörtökön végre ráfanyalodtam, hogy megfogalmazom. Írtam is 8 ritkított oldalt. Hosszúnak nem kell lenni, fél óra elég ebből...

Jókedvűen jött haza Lillafüredről. Jól sikerült a nyilvános szereplése. Mindig, mindenki – én is – megcsodálta, ha papírról úgy olvasott, mintha szabadon beszélt volna. Sokszor mondták, hogy az előző írói generációban senki sem tudott előadni, most viszont mindenki tud. Ebben, meg vagyok győződve róla, nagy része volt apámnak. Mikor az első Nyugat-esteket rendezték, még senki sem tudott előadni. Azt mondják, Osvátot kin volt a dobogón látni, oly zavart volt, s annyira dadogott, hebegett, hogy semmi értelem nem sült ki a beszédéből. Ady egyáltalán nem tudott beszélni, oly zavarba jött a dobogón, hogy egy-

Részlet a szerző *Tíz év* című készülő könyvéből.

Korban 1979 7.2

általán nem azt mondta, amit akart. Ády sokat heccelte is apámat, aki már 1910-ben is ugyanolyan közvetlen és élő hangon olvasta fel a maga szövegét, mint később, sírt is és nevetett is felolvasás közben.

Most a felolvasás mindenkire mély hatást tett, aminek másik oka az volt, hogy olyanokat mondott, amit eddig senki se mert volna főispánok és hadtestparancsnokok előtt kimondani. De hát kegyes volt hozzájuk, és annyi humort kevert bele, hogy egyik percben nevettek, a másikban rettegetek, aztán fellélegzettek, mert nem vont le konzekvenciákat.

Nem is volt megalégedve önmagával.

Leányfalu, 1933. VI. 12.

Tizenegy órakor szólt a telefon. Püskösti Andor telefonált, hogy szeretnék, ha holnap délután bemennék az Otthonba, ahova gyűlést hívtak össze, én beszélnék a „halotról”.

- Ki halt meg?
- Nem is tudod?
- Nem, én nem láttam ma lapot.
- Pakots.

Elmondta, hogy Pakots Lillafüredről hétfőn délután ért haza, lefeküdt, s este nyolckor halva találták az ágyában. A feleségének táviratoztak, az jön haza, és az írók is úgy határoztak, hogy mindenki hazajön Lillafüredről.

Pakots. Szombaton, mikor Miskolcon kimentem az állomásra, éppen abban a pillanatban értem ki, mikor a vonatból léptek kifelé. Én fogtam vele először kezét, s mondtam:

- Jóskám, én üdvözöllek először.
- Mikor jöttél Miskolcra?
- Én már tegnap a sógoromhoz.

De az ő szeme már a szónokot kereste, aki üdvözölni fogja az IGE társaságát. Még mulattam magamban egy fél pillanatig, hogy a képviselőnek szónokon a szeme.

A helyettes polgármester beszélt, rettenetes szónoklati hangon és olyan impozánsan és annyira közhelyekben, hogy ez most vizsgáljuk: a polgármester ma Pesten van, különben is szabadságon, mert „keresik a köztemetőt”. A polgármester keze alatt elveszett a köztemetőre megszavazott pénz. Már elveszett a mozi, a kórház, most a köztemető. A helyettesnek tehát minden oka megvolt, hogy az írókat úgy üdvözölje, hogy abból a karrierje kiviruljon...

Lillán, az emelvényen két elnöki asztal volt.

Én az egyiket elfoglaltam, önkéntelen tapintattal a bal oldalit, s egy vak erdélyi írórt vettem magam mellé társul az ebédhez. Szántó Györgyöt és feleségét. Kicsit tüntetés volt.

Késve jött meg Pakots a feleségével s egy barátnőjükkal.

Köszöntöttük egymást, s az alatt a két nap alatt, amit ott töltöttem, többet nem találkoztunk.

Este a vacsoránál hozzám jött, s állva elég soká maradt.

- Zsigám, arra akarlak kérni, maradj itt és vezesd tovább a gyűléseket.
- Holnap délben Pesten kell lennem.
- Ez rettenetes, senki nem marad itt. Elmegy Kosztolányi, elmegy Czákó Elemér, elmegy holnap este Balassa. Egy név sem marad. Mi lesz itt. Nekem muszáj hazamenni, soros jegyző vagyok, be kell mennem a parlamentbe.

Biztattam, hogy üljön le, nem akart.

- De fiatal vagy.

– Á dehogy, tegnap a beszéd alatt, nem tudom, észrevettétek-e, érgörcsöt kaptam, azt hittem, nem tudok tovább beszélni.

Vacsora után a felesége mellé ültem, és elég sokáig beszélgettünk. Elpanaszolta, hogy az ura agyondolgozza magát, sosem megy haza éjjel előtt, csak a képviselőség, meg a lap, meg az IGE.

Hát most szörnyű lehet a helyzetük. A fiának éppen felmondtak Az Estnél... S ha én mentem volna el ma?...

Bp., 1933. VI. 17.

Még mindig a tegnapi politikus eset izgat. Nem politikai, csak politikus eset volt a Pakots temetése.

Kár, hogy én annyira le voltam foglalva saját belső indulataimmal, s nem figyeltem meg, mi történt ott.

Pakots soha életében nem okozott izgalmat. Megolajozva járt az emberek és az események és a történések között. Olyan volt, mint egy ártalmatlan vízisikló, zajtalanul csúszott át mindenütt. De volt egy pozíciója, ami nálunk nagy súlyú: képviselő volt.

Az, hogy képviselő, a mi életünkben valami abszolút értéket jelent. Ha a képviselőnek nincs képessége kihasználni a pozícióját, akkor is megvan a látszólagos helyzeti energiája: az emberek helyezik el benne a saját képzeletüket. A képviselő ma a tökéletes kijáró jelentőségét érte el. Mindenki tudja, hogy sem igazságos, sem igazságtalan dolgot más el nem érhet, csak a képviselő. A miniszterhez, az államtitkárhoz, a számtanácsoshoz, az iktatóba, a rendőrségre, a pénzügyvizsgálóságra, az adóellenőrökhöz, a gyámhivatalba, a hivatalok emberi aggyal felfoghatatlan labirintusába csak a képviselő juthat be, s előtte zárt ajtó sehol sincs.

Különösen az az értéke a helyzetének, hogy a hivatali világ rettentően rideg és ellenséges a polgárral szemben. Soha ennyire nem gyűlölte a hivatalnok a közönséget, mint most. A „közönség” folyton csak bajt és kivételezést és különmunkát okoz neki. Megakadályozza abban, hogy munkáját végezhesse, mert a rendeletek és törvények roppant zavarossá és terhessé tették az ember életét, s emiatt szakadatlanul járja a hivatalokat, hogy lealkudjon valami pénzt, vagy kellemetlenséget. Ezt elbírálni, már meghallgatni is kellemetlen. Tehát a hivatalnok megtanulta, hogy ki lehet dobni mindenkit. De a képviselőt nem lehet, mert az ma még tekintély, s annyit minden hivatalnok tud, hogy ez az egyetlen, aki gyors kellemetlenséget okozhat neki.

Bizonyos, hogy a kis Magyarország ma a hivatalnoki igában nyög. Egy kis családi ház építési engedélye a városházán 37 asztalon fordul meg, míg a polgár hozzáfoghat az építéshez. Ez normális esetekben egy félévet jelent. Ellenben egy képviselő egy délelőtt végigjárhat tizenkét asztalt, mert soron kívül szolgálva küldik mellette az aktát, s három nap alatt kijárhatja az egész ügyet.

Csak egy ilyen eset kell, és annak a polgárnak egész ismeretségi köre tudomásul veszi, hogy milyen nagy dolog a képviselő...

Bp., 1933. június 20. reggel 4 óra

Már oly régen ébren vagyok, hogy azt hittem, hét óra.

Nem tudok aludni az IGE miatt. Benne vagyok nyakig.

Tegnap volt egy nagyon különös kandidáló és választmányi gyűlés. A kilenc tagú kandidáló bizottság a Földi elnöklété alatt azzal jött, hogy: Ugron.

Én közben Hegedűs Lórántra gondoltam – mit kezdek én Ugronnal. Nem ismerem, annyit tudok róla, hogy nagyon óvatos, és semmit sem szeret csinálni. Úgy gondolom, nagyúrnak szegény, nehéz neki összehozni azt a havi öt-hat ezer pengőt,

amiből szerényen él, az ilyen ember nem exponálja magát. Én nem tudok kapacitálni. Ha valaki nemet mond, elfogadom, ő tudja, mit csinál. Hegedűs Lóránt mégis valamivel közelebb van hozzám, sokat voltam már vele. A dilettánsok lelkesége van benne, de Ugron nem író. Persze nem tudom, lelkesedik-e. Ha igen, ez tud valamit csinálni, csak az a furcsa, hogy ahányszor szóba került a neve, nem okozott semmi örömet, egy jó szó nem volt mellette a gyűlésekben.

Ez az írók egyesülete egyáltalán úgy viseli magát, mintha valami volna. Földi, aki eleinte nagyon ambicionálta a szereplést, már el is undorodott s menekül: egy olyan író nincs az egész itt szereplő társaságban, akitől ő hajlandó volna közölni egy sort is.

Földi le is mondott a kandidáló bizottsággal együtt, aztán le mint tisztviselő. Az egész tisztikar lemondott, csak ideiglenesen marad a helyén a közgyűlésig.

Egyszer csak úgy alakult a helyzet, hogy Újházy György felállt, s azt indítványozta, hogy bízzanak rá mindent M. Zs-ra, amit ő akar, az történjen. És ezt megélejtik. Hogy ők garantálják, hogy egyhangú választást biztosítanak a közgyűlésen, akárkit ajánlok.

Köszönöm szépen, de így nem fogadom el. Azt elfogadom, hogy a lemondott kandidáló bizottság helyett egy újat adnak mellém, és mi körülnézünk és jelentést teszünk, mást nem. Sőt, még egy kívánságom volt: mivel én semmit nem tudok az ügyekről, adjanak mellém egy másik bizottságot, amely átvizsgálja a számadásokat, s tiszta képet ad arról, mi volt az Egyesület működése és mi a jelene.

Most aztán itt vannak nálam a választmányi jegyzőkönyvek.

Szomorkodva néztem végig, semmi se történt, csak néhány indítvány és sok kudarc egy év alatt. Csak azt nem tudom, honnan vettek tízezer pengőt mégis? Sőt többet. Ez a vál. gyűléseken nem szerepel.

Egyelőre nem volt kéznél csak egy ív papír, amire fel voltak írva a kölcsönadott összegek s a kölcsönvevők június 18-tól december 1-ig.

Ez aztán fantasztikus. Kölcsönt vettek fel 13-an. A 13 közül 10 tisztviselő, vagy vál. tag, s csak 3 van, akinek nincs címe az egyesületben.

1 elnök

1 főtitkár

1 titkár

3 számvizsgáló

1 ellenőr

3 vál. tag vett fel kölcsönt az Egyesület pillanatnyi bevételeiből

3 közlegény is (10–20–20 pengőt).

Általában nevetséges kis összegek vannak kint egyenkint, 10–15 pengős tételek, de mégiscsak az a helyzet, hogy a tisztviselők szétosztották maguk közt, ami kis pénz bejött.

Képzelem, hogy mi van a segélyeknél. Ma meglátom a listát, hacsak a pénztárnok el nem vitte magával, mert akkor csak csütörtökön.

Még a legutolsó vál. gyűlésen azt jelentette a pénztárnok, hogy van 1700 p. Ma már csak 400-ra becsüli azt, ami van. Közben a lillafüredi követelések bejöttek. Még nem fizették ki, s már nincs pénz.

Ez az egész egyesületesdi úgy tűnik fel, mintha gyermekek csinálnák. Kisdíák koromban az öcsém alkottak ilyen egyesületet, s elszámoltak 17 krajcárról a legnagyobb komolysággal.

Itt van vagy harminc író, akinek soha sincs egy fillérje sem, és képesek voltak két és három pengős segélyeket is elfogadni, és mégis kiment kétezer pengő, mondják, segélyre. 6000 pedig tisztviselőkre, ami szintén írói segély, mert két író, Kodolányi és Terescsényi a tiszték.

Valami remény azért van. Ez mégiscsak a consolidatio útja.

Eddig egyáltalán semmi egyesületet nem tudott fenntartani az írók tömege. Most legalább egy évig eltartott az IGE, és azt nem fogják elfelejteni. Erre mindig úgy fog-nak emlékezni, mint a hőskorra.

Azt a gondolatot nem lehet elfogadtatni velük, hogy ők tagdíjat fizessenek. Ez nagyon ellenszenves. Ez egy csodálatos társaság: koldusszellem. Minden pénzt elfo-gadni, de semmit nem tenni és nem adni.

Mondtam is, hogy ez az IGE romantikus kora volt, Pakots alatt. Ha folytatni akarjuk, most már reálisabb gondolatokkal kell csinálni. Állandó jövedelmet s bevé-telt biztosítani, hogy ne legyen az elnökre szorulva az egyesület.

De mi lehet biztos jövedelem?

1. Tagdíj – ezt nem akarják.
2. A könyv és honoráriumból percent – ezt pláne nem akarják.
3. A Fővárostól mindenféle segély, szükségmunka, ingyenebéd, pénz, ruha, ci-pő, lakás.

4. Kávéházaktól reggeli.

5. A kiadóktól ív-fillér.

6. A rádiótól kultúr-garas.

7. Mozi, adjon a kormány engedélyt és kiadni bérbe.

8. Bélyeg, adjon a kormány bélyeg-jogot s azt, kötelezze magát, hogy megveszik a tankönyvekbe, iskolai könyvtárakba stb.

9. Íróház: ingyen telek, ingyen építés, ingyen ellátás.

Hát én nem tudom, erre ki vállalkozik. Tegnap Karrafiátot emlegették nagyon. Földinek már jó, ő már lemondott, de én hogy fogok ebből kimászni, muszáj elnököt választani, akkor talán szépen elalszik az egész.

A koldulásnak is megvan a maga módja, de ahhoz energia kell. De ezek a kodu-lást úgy képzelik, hogy legyen, aki koldul, s ők akkor a többit vállalják: azt, hogy szemérmetlenül követeljenek a vezetőtől. S pedig úgy, hogy kezdik a fosztogatást a tisztviselők, ha marad, akkor a külsőknek is juthat.

Ezt az egyet utálom legjobban az egészben.

Mindenesetre legelőször is egy költségvetésre van szükség, amit aztán be kell tartani.

Kiadás
helyiségek bére
fizetések
segélyek
költségek

Bevétel
van
szubvenciók
tiszt. és pártoló tagok
íróhét
könyvnap

No lám, máris van formája az egyesületnek. Meg kell állapítani a múlt év alapján, mennyi a föltétlen kiadás – és ki kell vetni bevételnek.

Így már tudok elnökkel tárgyalni, mit kívánunk tőle.

De az, hogy „pénz kell, minél több pénz...”, az nem program.

Hiszen ha rászánnám magamat, valahogy elkínlódnék velük, de érdemes-é a rossz írókért eladni az embernek magát?

Inkább arról van szó, hogy nem tudok kibújni. Akkor pedig valamit csinálni, vagy elaltatni s megszüntetni.

Miután egy hétig éjjel-nappal azt ismételte, hogy nem és nem vállalja az IGE-t, egy szép hajnali négykor odaült az írógéphez, és részletes, érdekes, keresztülvihetőnek látszó programot írt a számukra.

Először is ki kell kapcsolni a koldulást. Valamit csinálni kell maguknak a tagoknak, ha azt akarják, hogy az egyesület tovább éljen. Tehát három munkát szó a nyakukba:

1. felolvasás, 2. írás az Almanachba, 3. pártolótag-gyűjtés. A segélyt ügynöki díjként kapják. Aki pártoló tagtól díjat szerez, az az övé mint segély. Tehát nem kasszából kapnak segélyt: vegyék ki a közönség zsebéből. Ha tudják. Nem az elnök koldul nekik, kolduljanak maguk, ha kedvük van hozzá.

„Ha már csinálom, mindenesetre úgy, hogy jó legyen és minél kevésbé foglaljon le. Én nem vállalkozhatom arra, amire Pakots, aki végigsírta a világot az írnyomorral, s pénzt kért mindenütt, ahol valami befolyása volt. Nekem nincs befolyásom sehol. Ha én gazdagékkal szóba állok, azok csak megijednek tőlem s elmenekülnek. Én már más világban vagyok, nem ismerem a mecénást.”

Hogy lehet azt megcsinálni, hogy a vezér ne legyen jelen és az alvezérek és közkatonák mégis lelkesen harcoljanak? Pláne ilyen emberekkel, akik a saját életükkel se tudnak mit csinálni. Valamirevaló írókat arra se lehet rávenni, hogy egy-egy ülésre eljöjjenek, annyi a dolguk. Aki pedig üres, az üres.

Tudta ő azt, hogy a vezérnek éjjel-nappal jelen kell lennie és példás szorgalmával, kitartásával lelkesítenie kell a többieket. De az ő munkaképességére szüksége volt az éppen elkezdett regénynek, az Erdély harmadik kötetének. A nap árnyékának.

Az egyesületesi várhat őszig. Most el kell menni Hévízre, ahol a lába, egészsége mindig rendbe jön, és ahol kitűnően tud dolgozni is. A nyár a regényé, ősszel aztán vállalhat közmunkát.

Mégis, mielőtt elutazott, június 26-án, az IGE választmányi gyűlésén – az Otthonkörben – elmondta a programját, melynek lényege az volt, hogy elvileg ellenzi a koldulást. erre ő se nem alkalmas, se nem vállalkozik, és elképzelhetetlennek tartja, hogy bárki merő lelkesedésből azért váljék az elnökükké, hogy kolduljon nekik.

Akárki lesz az elnök, költségvetésre van szükség, mert ez minden egyesület létezési kerete.

A költségvetés az elmúlt évben 12 000 pengő volt. Ezt Pakots szerezte – honnan lehet újra ennyit megszerezni?

Egy alkalmas elnök az Államtól, a Fővárostól és a TÉBE-től egyenkint legalább ezer pengőt várhat. Egyéb adományok útján összegyűjthet, mondjuk, 7000 pengőt.

A másik bevételi forrás legyen az alapító tagok évi 10–20 pengős áldozata. Ezeket a tagokat és tíz pengőket az egyesület tagjai fogják gyűjteni, s nem ingyen kérik, mert mindenki minden karácsonykor egy szép és értékes könyvet, egy Almanachot kap érte.

Az Almanachban lesz:

I. Kalendárium-rész.

tudományos, gazdasági és szórakoztató cikkekkkel, hogy mulattasson és eligazítson a csillagok, a meteorológia és a néphagyomány bölcs és hasznos igazságaiiban.

II. Szépirodalmi rész.

Ebben az IGE tagjainak rövid és értékes írásai jelenhetnek meg, minél több, hogy minél több név szerepeljen.

III. Könyvészeti rész.

Apró tanulmányok a könyv technikai tudományáról. Nyomás, kötés, beszerzés. Teljes katalógus az évben megjelent művekről.

IV. IGE-rész.

Pontos értesítések az IGE munkásságáról, terveiről.

V. Hirdetések.

Ez a rovat annál eredményesebb, minél nagyobb példányszámban jelenik meg az

Almanach, aminek minél szebben kiállítottanak és évről évre nagyobb terjedelműnek kell majd lenni.

Az Almanachot szerkesszék a mindenkori titkárok.

További jövedelmet adhatnak a pesti és vidéki előadások, felolvasások, sorsjegyakció, a Nemzetközi Vásáron felállítható sátor – sok minden, ami bevált a Nyugatnál, vagy ha ott nem, hát jobban szervezve itt majd beválhat.

Ha 10–15 ezer pengő begyűlik munkával, abból már teljesíteni lehet, amit Pakots kéregetésből nyújtott.

(15 000 pengő. Semmiség ahhoz képest, ahány milliót ma az állam csak magára az úgynevezett Nemzetközi Költőhétre áldoz.)

Tisztázandó a tagság kérdése. Az egyesület tagja ezentúl csak hivatásos író lehet, miután felvételét két rendes tag ajánlotta.

Az egyesület tisztviselői semmiféle segélyben nem részesülhetnek.

„Uraim, nem az a fontos, hogy mielőbb elnök után szaladjunk, hanem az, hogy jöjjünk tisztába a változott viszonyok közt az IGE értelmével, vitassuk meg a szempontokat, építsük ki a kereteket. Új elnököt csak akkor tudunk megnyerni és az IGE lelkes hívévé tenni, ha reá azt a benyomást tudjuk gyakorolni, hogy itt nem pictus masculusszal, hanem igazán értékes és becses irodalmi és társadalmi egyesülettel találkozunk, amelynek érdemes szolgálatába állani, és méltó vele foglalkozni.”

Az önértékes program elragadta a hallgatókat, de abba nem akartak belenyugodni, hogy az elnökválasztást elhalasszák – hiszen addig nincs pénz, amíg az elnök nem hoz. Sokan igazat adtak Kodolányinak, aki Bajcsy-Zsilinszky Endre elnöksége mellett hadakozott, mert a kombinációba vettek közül őt vélték a legkönnyebben hozzáférhetőnek. Benne bíztak, hogy átveszi Pakots kéregető szerepét, mégpedig azonnal.

A gyűlés után apám leült Kárpáti Auréllal, és megbeszélte vele a tennivalókat.

Kárpáti a pénztelenségre való tekintettel azt tanácsolta, hogy nyáron szüneteltesék a munkát, a két titkár és az irodavezető helyett állítsanak be egyetlen embert, aki egyszer száz pengőért elvégzi, amit kell. Erre az egy fizetett állásra barátját, Majthényi Györgyöt ajánlotta: derék, komoly ember, húsz évig volt banktisztviselő, kicsit író is, és éppen kapható.

Apám nem bánta, ismerte Majthényit – de aztán a két titkártól sem volt lelke elvenni a fizetést. Hiszen már arra a veszedelemre is mérhetetlenül felingerültek, hogy ezentúl mint tisztviselők segélyben nem részesülhetnek. Ha a fizetéstől elesnek, végképp elvadulnak az IGE-től, pedig akkor ki szervezi meg előbb a tagfelvételt, majd sorban a többi fontos feladatot.

Tehát Majthényi adminisztrál, Kodolányi és Terescsényi szervez. Vidor eddig is, ezután is ingyen könyveli – ami nincs, de hátha lesz.

Rendeteg múltat-számolás és jövőt-tervezés után készített egy segélyezési skálát és azt ezzel az utasítással küldte el a titkároknak:

„...Én összeállítottam egy listát a Pakots utalványai alapján, és Vidor Marcel pénztáros úr mindig meg fogja tudni mondani, meddig lehet elmenni. Ez a lista egyelőre nem aktuális, míg pénz nem áll a házhoz...”

Titeket pedig arra kérlek, hogy állítsátok össze az IGE ALMANACH szépirodalmi részének írói névsorát. Próbáljatok meg száz nevet összeszedni úgy, hogy a tisztelt írótagok, az Irodalmi Tanács írótagjai, a Választmány írótagjai s a rendes tagok közül mindenki szerepeljen, aki író. Nyári legfőbb munkátok a kéziratok összeállítása, beszerzése lesz. De a névsort szeretném már a legközelebbi választmányi gyűlésen bemutatni, esetleg.

Úgy kell kalkulálni, hogy az ALMANACH ez évben 24 ív lesz, s ennek legfeljebb harmada, tehát 8 ív = 128 oldal lesz az irodalmi rész. Ebbe bizony száz író

nem fér bele, legfeljebb 33, ha epigrammákat tudunk kapni. Szóval törjétek a fejeteket ti is...”

Ő is törte a fejét, és minden adódó alkalmat elkapott, hogy az íróknak munkát szerezhessen. Például:

Leányfalu, 1933. VI. 28.

Tisztelt Választmány,

Kovácsházy tanácsnok

úrtól a következő levelet kaptam: (melléklet)

Ahogy a levelet elolvastam, mindjárt arra gondoltam, hogy ezt valamiképpen hasznosítani kell az IGE javára.

A tanácsnok által beküldött prospektusban képek vannak. Egy festő mindenesetre pénzt keresett azzal, hogy a népviseleti képeit megvette tőle a Főváros, és felhasználta ebben a prospektusban. Egy másik rajzoló szintén pénzt keresett, mert a Főváros épületeiről csinált skicceit ugyancsak megvették, s közölték.

Ellenben itt van a szöveg. A szövegről ordít, hogy hivatalnok csinálta, aki az íróktól ingyen vett frázisokat használta fel, s mégis sovány és jelentéktelen a prospektus legfontosabb része: a szöveg.

Mért ne lehetne a múlt ülésen felolvasott, megtárgyalt programunkat kiegészíteni ilyen munkaalkalom megszerzésével? Miért ne kapjon egy íróársunk és tagársunk legközelebb egy kis keresetet azzal, hogy névtelenül, vagy ha neki jobb, névvel megírja egy ilyen prospektusnak a szövegi részét? Készítse el az anyagot a tanácsnok, adja át, és az író játszva és nagyszerűen megírja neki, amit ők ügyiscsak elrontának.

Én tehát felvetem az ideát: foglalkozzunk ezzel is, van olyan jó és tisztességes munka, mint a szükségmunka, pedig számos tagársunk örült neki, hogy erre bejutott.

A tanácsnok úrnak azonnal írtam (Melléklet).

Ennek a levelemnek magyarázata: nekem magamnak már volt alkalmam a Nyugat szerkesztése alkalmából reklámankétot rendezni, amelynek akkor további hatása nem lett. Annyit örömmel láttam, hogy az írók hívására a legfontosabb szakemberek, a Főváros Idegenforgalmi Hivatalának legfőbb vezetői, a tanácsnok, az igazgató, a titkárok, az IBUSZ főemberei, a MÁV vezető főtanácsosai, a Vendéglősök Egyesületének elnöke és még számos kiváló és jelentős egyéniség jött el. Igen komolyan vették a dolgot, és sokat vártak az írók segítségétől.

Ott én nem használhattam fel a kezdeményezést, de most az IGE már járt úton és nagyobb sikerrel dolgozhatik.

Különben is az a meggyőződésem, hogy a közületek sem adhatnak ingyen pénzt az IGE részére: ha mi csak egy jó ideát adunk nekik, akkor ők már ki vannak fizetve.

Én tehát forszírozni fogom a városnál ezt a kérdést, és mihelyt valami lesz belőle, jelentést teszek.

A levelemben nagyobb koncepciók vannak lefektetve. Valóban azt hiszem, kitűnő vállalkozás volna részünkről, ha megcsinálnánk a Balatoni Íróhét jogán a balatoni propaganda tervét. A Balaton egy óriási nemzeti vállalkozás. Ha az IGE ezen a téren valamit tesz, annak igen nagy jelentősége lehet és igen nagy haszna.

Én nem kívánom azt, hogy a költő prostituálja magát, hogy csak a verstechnikája dolgozzék dicshimnuszok írásával. De ha van íróársaink között olyan, akinek van praktikus érzéke, hogy ezekben a dolgokban részt vegyen, legyen neki rá lehetősége, alkalma és módja, s legyen haszna belőle neki is, az IGE-nek is.”

Igen, erről is van szó. S ha már benne van – megírta a választmányi gyűlésre való beszédét, amit még Hévízre való utazása előtt fel is olvasott.

Leányfalu 1933. VI. 28. Az IGE választmányához
Tisztelt Választmány,

az IGE arra való szervezet, hogy a tagoknak először is munkaalkalmat szerezzen – munkájukban segítségükre legyen, hogy illő fizetést kapjanak –, a jogi esetekben szakszerű védelmet és ellátást nyújtson.

Ez a feladatának első és legfontosabb köre.

Tehát, hogy a munkaképes és tehetséges íróknak lehetővé tegye a munkát, a keresetet és a nyugodt életet.

Második feladata, hogy az életnek olyan nehézségei közt, amelyek nem függenek az embertől, de elkerülhetetlenek, mint a betegség és az öregség, javára lehessen. Tehát orvosi és klinikai, szanatóriumi ellátást, nyugdíjat és menhelyet teremtsen.

Harmadik feladata, hogy a pillanatnyi bajokban gyorssegéllyel enyhítse a szűkiséget.

Az IGE első éve fényesen sikerült, s ez tisztára a Pakots József érdeme, amit nem tudok eléggé hangoztatni. Pakots József valami különös lelki szükségéből írói fantáziájának talán legfényesebb megnyilvánulásaképpen azt a nagy feladatot vette magára, hogy a gyorssegélyre alapot teremt, azt azonnal szét is osztja.

Egyesületpolitikai szempontból remek volt ez az érzése. Ezzel mutatta meg, hogy ez az egyesület képes valamit produkálni, lehet benne bízni és lehet a jövőjére számítani. Ha Pakots József az első évben 13 000 pengőt tudott összehozni, s az utolsó fillérig gyorssegélynek szétosztani, mert nála az adminisztrációs költségek is gyorssegéllyé váltak – akkor ez az egyesület nem meddő, hanem okos és hasznos vállalat, amihez lehet és érdemes ragaszkodni.

Tisztelt Választmány, engedjék meg, hogy röviden összefoglaljam azokat a gondolataimat, amelyek az IGE létezésére vonatkoznak.

Az IGE írók gazdasági egyesülete.

Tagjai írók.

Alapszabálya 7. §. szerint tagjai csak hivatásos írók lehetnek.

A hivatásos íróknak csak a legtrikább esetben van az élete biztosítva tisztán írói foglalkozás által. Az irodalom régi nagy írói rendszerint csak mellékfoglalkozásként folytattak irodalmi tevékenységet. Papok voltak, vagy világi hivatalbéli emberek, földbirtokosok, tanárok, tanítók, rendszerint már életfoglalkozás szerint is szellemi foglalkozásúak. Azt hiszem, az első hivatásos író, aki semmi más foglalkozást nem akart vállalni, csak hónapokra – Csokonai volt, aki bele is pusztult abba a hitébe, hogy az irodalomból meg lehet élni. Később Jókai volt, aki egész életében mindig mint csak író szerepelt, pedig neki is a legtöbb jövedelmet szerkesztői munkásság biztosított.

A mai írók is kénytelenek túlnyomó részben valami más kenyér után nézni, hogy életüket, s főleg a családostok, hogy a családjuk életét biztosítsák. Aki nem akar ilyen polgári foglalkozást vállalni, az bizony a keserű kenyeret eszi, a nélkülözést. De azért ma már sokan vagyunk, akik írói munkásságból élünk ebben a nehéz életű kis országban. Annyira, hogy az „író” név, ami azelőtt csak egy kvalitást jelentett, ma már kezd még az adófelügyelőségek előtt is mint polgári foglalkozás számítani, annyira, hogy meg kellett ismerkednünk az adóbélyegekkel is.

Ha analizálom az író megnevezést – a nagyközönség szemében ennek a névnek tekintélye, értéke és nagyra becsülő érzelmi hatást kiváltó tartalma van. Az olvasó csak tisztelettel gondol az íróra, aki neki annyi örömet, felemelő érzést és tiszta lelki-séget ad. Aki egy regényt elolvas, annak még akkor is imponál az, ha különben szemben áll az író felfogásával. Érti, hogy itt valami jelentékeny emberi teljesítménnyel áll

szemben, amit ő nem tudna elvégezni, s ami a nemes és tiszteletre méltó erőkről, szándékokról, magasrendűségről tesz bizonyosságot. Jókai, Mikszáth, Kemény Zsigmond – hogy csak a hazai nevekre emlékezzek, az iskolák irodalomtörténeti órái és a kötelező olvasmányok, a nagy színpadi sikerek, ezek mind azt hitetik el velem, hogy író lenni, az szép és előkelő és nagystílusú dolog. Tehát az érzés szerint az írónak lehet is, szabad is jól élni, és kell, hogy befolyása legyen a közdolgokban, és bizonyára függ valami nagy dolog az irodalom művelőitől.

Ezt a hitet nem szabad megtámadnunk és nem szabad eloszlatnunk.

Megfigyeltem a legutolsó irodalmi héten, Lillafüreden, hogy a közönség éppen úgy, mint a hivatalos fórumok képviselői, milyen áhítattal és tisztelettel tekintettek ránk, és az egész megmozdulást mint valami rendkívüli jelenséget vették tekintetbe: itt van az IGE különös szerepe. Az IGE az első mozgalom Magyarországon, amelynek az kimondott célja, hogy az olvasóinkkal megértessük, hogy szegények vagyunk, éhezünk, nyomorgunk, senki sem törődik velünk, nincs befolyásunk, senkik vagyunk, niemandok vagyunk.

Uraim, ez a jelszó eszmei célkitűzésnek veszélyes.

Isten őrizzen, hogy az emberek el is higgyék ezt nekünk, annál inkább, mert nem is igaz.

Mi nem vagyunk szegények. Szegény az ördög, mert nincs lelke. Nekünk lelkünk van. Mi gazdagok vagyunk lelkiekben. Mi, írók, nem vagyunk szegény emberek, mi urak vagyunk, mágnások vagyunk, királyok vagyunk.

Az író király a maga birodalmában, a fantáziában és az írásban.

Ne adjuk fel ezt az előkelő pozíciót, amit nem mi harcoltunk ki magunknak, hanem a közönség ajándékozott meg velem.

Én szegény ember vagyok – vagyok olyan szegény, mint ami illik egy magyar íróhoz –, de én soha nem éreztem magam megalázott szegénynek. A szegénységnek fakó – de az irodalomnak arany visszhangja van. Ha az író gép mellett ülök, olyan függetlenséget érzek, amit semmiféle foglalkozás nem ad – s ha találkozom az olvasóval, olyan elismerésben van részem, amelyet semmiféle foglalkozás nem nyer.

Hogy pénzben nem felel meg az irodalmi esemény körül felhangzó harsány öröm, az ilyen nagy eseménynek ismert vállalkozásoknak? hogy az író egyáltalán olyan nehezen tudja az életét írásával biztosítani?... az igaz.

De azért kérdelem azt az írókat, akinek gondot okoz egy fekete kifizetése is, miért nem hagyja itt ezt a pályát, s mért nem megy a pénz után más vidékre?... pénzt szerezni, az a legkönnyebb dolog. Ahhoz nem kell egyéb, csak az, hogy akinek tehetsége van, az fordítsa azt a tehetségét pénzszerzésre.

Ami nem arra születünk, hogy pénzt keressünk: mi valami mást keresünk.

Igen, pénzre nekünk is szükségünk van, s ezért alapítottuk ezt az egyesületet, hogy legyen segítségünk ebben a nekünk alkalmatlan munkában. Aki az eszméknek és gondolatoknak és érzéseknek él, nem kockáztathatja ezt a legbecesebb kincset a pénz alantas keresésére. Pénzre szükségünk van, mert nekünk sem adják ingyen azt, amit pénzért adnak... Tehát szervezkedünk, hogy az egyesületi erő segítségével jöjjön az egyeseknek, a magányos írónak ebben a harcban. De ez az egyesület független szellemek egyesülete. Köztünk senki sem tartozik alázattal, meghódolással senkinek.

Az aztán más kérdés, hogy mi, írók, ha valóban annyit adunk az emberiségnek, mért nem kapjuk a megfelelő viszonzást?

Erre alapítottuk meg az IGE-t, ezért kell nekünk egy irodalmi érdekképviselő, hogy a dolgainkat rendbe szedje, a kizsákmányolást megszüntesse, az íróval szemben valóban létező közönyt és semmibevevést eltörölje.

De ezt nem érjük el azzal, ha intézményesen koldusnak tüntetjük fel magunkat,

csak azzal, ha fenntartjuk az önérzetünket, és kérés helyett adunk és egyre csak adunk.

Van miből. Mi vagyunk azok, akiket az isten megáldott fantáziával. Mi vagyunk azok, akik millió változatban tudjuk elképzelni az életet, az élet útjait és módjait: jöjjünk tisztába magunkkal, sorsunkkal, rendeltetésünkkel, a hatalommal, ami a kezünkben van – és vegyük el, ami a miénk.

Itt egy példa:

Budapesttől segítséget kért számunkra Pakots. A Főváros megszavazott 5000 pengőt, a minisztérium törölte. Most felteszem a kérdést: a Főváros részéről sárba dobott pénz, ha ötezer pengőt az IGÉ-nek ad? Szabad ezt úgy tekinteni, mint köznyomó adományt, amire ma nincs módja a Fővárosnak? az írók nem fizethetik vissza az ilyen segítséget százszorosán?

Velence a világ legszebb városa. De még százötven évvel ezelőtt senki sem tudta, hogy az. Goethe jött és felfedezte Velencét, és jöttek utána egyszerre az írók, és megtanították az emberiséget, hogy mi az a Velence. És Velence száz év óta abból él, hogy néhány író beléseretett, és az egész világ figyelmét ráirányította.

Budapest más szempontból, főleg természeti szépségei miatt, szintén a világ legszebb városa.

De Budapestnek semmi irodalma nincs. Csodálatosan nincs. Úgy vagyunk mi írók Budapesttel, mint Casanova volt Velencével. Casanova velencei volt, történetei gyakran játszódtak Velencében, de soha egy szavával sem említi, hogy Velence szép. Ír róla, megírja a tényeket, hogy a lagúnában gondolán megy át, hogy ott templomok vannak és kolostorok, apácák és városi sbirrek, és dózse és urak, és lazzaronik, de nem nyílt még fel a szeme arra, hogy Velence a világ legszebb városa. Én nem mondom azt, hogy ha Budapest pénzt ad az IGÉ-nek, akkor mi programszerűen kinevezzük Budapestet földi paradicsomnak. De honnan tudja Budapest, hogy ha megszünteti az eddigi szűkmarkú köznyomó az írókkal szemben, akkor nem csinál-e jó vásárt, mert hátha az írók, ha ki tudnak menni a jános-hegyi kilátóhoz, és nem kénytelenek az Otthon feketéje mellett rostokolni, mert még autóbuszra valójuk sincs – nem fedezik-e fel, hogy Budapest csakugyan milyen gyönyörű?

Budapest Székesfőváros az első kérésünket, az első 5000 pengőt megszavazta. Miért?... mert írók kérték, írók számára. És a Főváros illetékes tényezői olvasókból állanak, és az olvasók úgy vannak az írókkal, ahogy előbb jellemeztem: tisztelettel és hálával vannak eltelve a könyvvel szemben. Senki sem akad ezek közt az olvasók közt, aki vállalta volna, hogy érvekkel indokolva tagadja meg az IGE megsegítését. A minisztérium nyilván számvevőszéki szempontból törölte.

De ha a miniszter meggondolja, miről van szó, lehetetlen, hogy ezt a törlést fel ne oldja. A Fővárosnál ugyanis, már a saját jóakaratóból korrekció történt, mikor most a Lillafüredi Hét költségeire – pedig nem is fővárosi cél volt, legföljebb annyiból volt fővárosi érdek ennek a korrekciónak a megadása, hogy Pakots remek indoklása szerint a Főváros nem hozhatja abba a szegyenbe az IGÉ-t, hogy képtelen legyen a főváros nagy íróegyesülete elmenni Lillafüredre – a Főváros azonnal, saját külön alapja terhére 2000 pengőt adott.

Tehát véleményem szerint nem a fővárosban van a hiba: a hiba ott volna, ha mi megmaradnánk az eredeti alap mellett, és állandóan köznyomóként kérnénk segítséget. Ha mi nem tudnánk a jövőben sem egyebet felhozni magunk mellett, csak a szegénységet és a csüggesztő nyomort.

Ez a szempont halványodik el leggyorsabban. Mennyi nyomor felett kell dönteni egy Fővárosnak s a minisztériumoknak azzal az indoklással, hogy minden nyomort megszüntetni úgysem lehet.

És én azon az állásponton vagyok, hogy a Fővárosnak valóban nem azért kell az íróknak segítségére jönni, mert az írók éheznek, hanem azért, mert a Fővárosnak a legfőbb érdeke, hogy az írók ne éhezzenek, ne bizony, hanem jól érezzék magukat ebben a nagy városban, és örüljenek annak, hogy ez a főváros oly magas szellemű, és oly magas kultúrájú, hogy a legelső kérő szóra megnyitotta a szívét az írók előtt.

Nem tudom, mi az oka, de Budapest Magyarországon az egyetlen város, amelynek nincs lokálpatriotizmusa.

A debreceni ember, míg egy darab van belőle, Debrecen tartja a világ első helyének és így van a szegedi, a hódmezővásárhelyi, a pécsi és a soproni. Ezzel szemben a budapesti ember úgy tekint Budapestre, mintha csak ideiglenesen élne itt. A budapesti ember szíve Debrecenért fáj, ha onnan jött ide, és Sopronért, ha onnan került fel itt egy redakcióba.

A Főváros azon a ponton van, kell hogy arra az álláspontra már eljusson, hogy megteremtse a budapesti szerelmet. Nem azt, ami itt virágzik, hanem azt, ami nincs: szerelmet Budapest iránt.

Ezt pedig másképp nem érheti el, csak úgy, ha azzal a nagyszerű gesztussal viseltetik tovább az írók iránt, amit a legelső pillanatban mutatott.

Én már egyszer húsz év előtt voltam a polgármesternél IGE-ügyben.

Az akkori polgármester, egy nagyszerű, nagy stílusú és széles látókörű ember, magához kérte az írók küldöttségét, azzal az üzenettel, hogy arról akar velük tanácskozni, hogy a művésztelepek mintájára írókolóniát akar létesíteni a fővárosban a magyar írók számára.

Az íróknak nem volt semmiféle testülete, amely egy ilyen gazdasági és szociális kérdésben képviselhette volna őket, ezért telefonon szedtek össze sebtiben néhány író, engem is, bár akkor még fiatal író voltam, meghívtak. Herceg Ferenc vezetésével mentünk el a polgármesterhez.

Nagyon kitüntetően fogadott, soron kívül és baráti kedvességgel. S elmondta, hogy neki bizony szíve vágya volna, ha meg lehetne csinálni ezt a dolgot. Ő úgy gondolja, hogy a Fővárosnak van elég telke – a régi fővárosi politika nagy koncepciójú volt, például az egész Tabánt összevásárolták kisemberektől, nem kisajátítással, hanem napi áron, ezt a Tabánt akarják most a Főváros javára értékesíteni –, hát akár a Tabánban, akár másutt, ahol az írók legjobban szeretik, hajlandó megcsinálni ezt a kolóniatervet. Két módot ajánlott fel. Azoknak az íróknak, akik saját házat akarnak építeni, ad saját árban telket, és adat építkezési kölcsönt a legkedvezőbb feltételekkel. Azoknak pedig, akik erre nem képesek, ellenben hajlandók egymás szomszédságában lakni, épít vagy villaszerű házakat, vagy, ha ebbe belemennek, sok lakásból álló közös épületet, természetesen a modern követelményeknek megfelelően.

Persze nagyon örültünk, és szívesen mutattuk meg az örömünket.

Akkor azt mondja a polgármester: Hol van Gárdonyi Géza?

– Mert – mondja – ahhoz ragaszkodom, hogy Gárdonyi is *haza* jöjjön Egerből. Mit csinál ott? Hiszen ő ott olyan számkivetésben van, mint Ovidius Tomiban.

Hát nem ezen múlt el a dolog, mert Gárdonyi szívesen *haza* jött volna Egerből, hanem azon, hogy ez a polgármester eltávozott a hivatalából, mire valami lehetett volna az írókolónia szép tervéből.

Ez a polgármester ma is él, és erőteljes és tetterre kész közéleti ember, s én kérem, kérjük meg Zilahy Lajost, hogy lépjen vele érintkezésbe (*az apósa volt*), s kérdezze meg, nem akarna-e most visszaemlékezni ezekre a tervekre, nem tenné-e meg, hogy ő vegye kezébe a dolgot.

Ez a polgármester Bárczy István volt.

Hát t. Választmány, nekem az az érzésem, hogy az írók ügyét csak ilyen módon lehet komolyan előrevinni.

Az IGE nagyon jól hangzó szó, Pakots József szép örökséget hagyott ránk, mert még soha nem volt Magyarországon olyan irodalmi egyesület, amelyet komolyan lehetett volna venni.

Ma van, gazdasági, hát ne herdáljuk el az örökséget, hanem lássunk hozzá, hogy ennek programját olyan biztosra és szilárdra építsük, hogy az fundamentuma maradjon a magyar írók életének.

Ha valakitől kérünk, adjunk érte tízszeres viszonzást. Itt van a Balatoni Hét, s itt most a boldogtalanul kettétört Lillafüredi Hét.

Az IGE indítson meg egy akciót, hogy a Balaton egész sorsára kiható propagandaszervezetet állítson össze.

A Balaton nemzeti kincs, és a Balaton kihasználása az egész nemzeti jövőt érinti. Már tudomásom van róla, hogy a kérdéssel foglalkozó szakkörök a legmelegebb örömmel vennék, ha az IGE szívességből megindítaná ezt az akciót, s ha ebből ők azt nyerhetnék, hogy ideákat kapnak és szövegeket kaphatnak, amelyeket ők felhasználhatnak kifelé, a külföld felé, a Balaton propagálásában.

Ilyen dolgokkal tudjuk mi viszonzni az adományokat, s ha a köztudatba megy, hogy a magyar írók ez egyesülete nem segélykérő baleset, hanem egy aktív és cselekvő egyesület, akkor reményünk lehet rá, hogy a pártoló tagokat nem tízével szerezjük meg, hanem tízezzel.

Az IGE mindenesetre csak akkor szolgálja tagjainak érdekét, és az egész magyar irodalomnak csak akkor válik javára a működése, ha a nagy irodalmi érdekeket emeli ki, ha nagy célokat tűz ki maga elé és nagy alkotásokkal örökíti meg nevét.

A szegénység az igen kellemetlen pillanatnyi helyzet: igen, ezen kell legelőször segíteni. És mindaddig, míg ez megvan, ennek megszüntetéséért kell harcolni.

De ebben is mindig a nagy és generális alkotások legyenek irányadók.

Nekünk nagy programunk van: nemcsak a gyorssegély, hanem a végleges segítség.

1. Irodalmi fizetések kérdése, jogvédelem.

2. Íróknak lakással való ellátása.

3. Betegsegély, orvosi ápolás és mindenféle segély, ami az egészséget illeti. Balatoni üdülés.

4. Nyugdíjintézet teremtése.

5. Temetkezési segély.

6. Aggkori ellátás és menhely.

Az IGE mindezeket csak akkor tudja elérni, ha az összes írók képvisellete. Tagjai közé fel kell vennünk minden hivatásos író, jobboldalit és baloldalit. Itt semmiféle más szempont nem lehet, csak egy: író-e az illető?

A tagok között aztán semmiféle válaszfal; semmiféle irány, érdek vagy ízlésbeli különbséget tenni nem szabad.

Az irodalom egyetemes. Minden irodalom csak összes írásával válik a nemzet egységes értékévé. Ebben a gazdasági egyesületben semmiféle szempontnak nem szabad felszínre kerülnie, ami az írókat egymással szembeállítsa és egymástól elválassza.

Ezekben kívántam körvonalazni azt az IGE-programot, amit képviselni méltónak tartok úgy a magam részéről, mint ahogy a megválasztandó elnöktől csak egy ilyen általános és nagyvonalú érdekképviselést tartok illőnek kérni, s magától az egyesülettől s annak minden tagjától csak akkor remélek egységes állásfoglalást és kitartó és lelkes munkát, ha ilyen generális közös célkitűzést adunk az IGE-nek.

Csak így válhat számunkra az IGE igévé.

Számunkra és az egész magyar olvasóközönség számára.

Ezt a szép beszédet soha fel nem olvasta, mert nem volt, aki meghallgassa, felfogja és elhiggye, hogy ezt a tervet végre lehet hajtani. Mert ezt csak, nagy változás után, egészen új szemléletben, az Írószövetség, az Irodalmi Alap és a Jogvédő Hivatal együtt, három erős és állami költségvetéssel dolgozó szervezet tudta – s még mindig nem teljesen – végrehajtani.

Akkor nem volt körülötte senki, aki ennek a tervnek fontosságát, józanságát és szükségességét meglássa.

Azon a napon, mikor ő ezt az életre szóló nagy tervet egyetlen lendülettel lekanyarította – Kodolányi és Terescsényi a következő levelet írták neki.

IGE-levélpapíron:

Budapest 1933. június 28.

Kedves Zsiga Bátyánk!

E hó 27-én kelt leveledet és utasításaidat örömmel vettük. Az ügyek precíz lebonyolításának igen megfelelő formája ez, amelyet választottál, és hálásak vagyunk Neked az írásban adott pontos és kimerítő utasításokért. Mindig örülni fogunk, ha a tennivalókat ilyen tömör formában és írásban kapjuk meg, mert így könnyen ellenőrizhető a munka végrehajtása.

Kívánságodnak megfelelően értesítettük a választmányi határozat értelmében kiküldött bizottság tagjait, és azon leszünk, hogy a nagyon szükséges revízió minél hamarabb megtörténjék. Természetesen a bizottság tagjain múlik, hogy most már minél hamarabb összejöjjenek és dologhoz lássanak. Schöpflin Aladár dolga lesz a bizottság tagjait irodánkban összehívni, itt a kataszteri lapok és a közöttük nem szereplő írók névsora is rendelkezésükre áll. Schöpflinnel még telefonon is érintkezésbe fogunk lépni, nehogy megfélemedjenek a dologról, és segítségére leszünk a bizottság tagjainak összehozásában.

Még ma megkíséreljük az IGE-Almanach számára, egyelőre vázlatos írólistát összeállítani, ámbar valóban fogas kérdés, hogy 138 oldalon, hogy szorítunk bele 30–40 művet. Kész örömmel és lelkesedéssel fogunk elkövetni mindent, hogy minél tisztességesebb kéziratanyag gyűljön egybe.

Supkát és Halmit hivatalos levélben értesítettük arról, hogy a gyorssegély-utalványozással a választmány megbízta őket.

A dolgok torlódása miatt (!) és mert a jegyzőkönyv Nálad volt, most állítja össze Terescsényi négy ülés jegyzőkönyvét. Az iratok rendezése is folyik, néhány napon belül elkészülünk vele, és összeszedjük a Pakotsra vonatkozó emlékeket (hírlapi közlemények, fotográfiák stb.) is, melyet irodánk sarkában fogunk felállítani. *(Az iroda egy kis vendégszoba volt az Imperial szállóban.)* Megszereztük továbbá Géhl Zoltán rajzát a már halott Pakotsról. Ezt is fel fogjuk akasztani.

A könyvnap-elszámolásai a saját kiadású könyvek egynehány kivételével befejeződtek. Így tehát ezen is túl vagyunk.

A könyvnap-nyereménysorsolás, mint már közöltük is Veled, pénteken délelőtt 1/2 10 órakor lesz a Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületében. Érdekeinket Kárpáti Aurél fogja képviselni, és mi ketten is ott vagyunk. Benedek Marcell szerint a nekünk járó pénz ugyanakkor fel is vehető lesz. A pénzt hármunk aláírásával kellő ellenőrzés után Vidor Marcell pénztárosnak átadjuk.

Kodolányi orvosi vizsgálatainak eredménye az, hogy a szíve nincsen egészen rendben, túl van erőltetve, az orvos gyógyszereket, pihenést és diétát rendelt. Egyelőre semmi komoly baj nincs. Minthogy ilyenformán Kodolányi létérdeke az, hogy valami pihenőhöz jusson, néhány napi fekvőkúrát fog tartani otthon, Terescsényi állandó érintkezésben marad Veled, hogy pedig az ügyek vitelében a legcsekélyebb fennakadás

se álljon be, Irént arra kértük, hogy inkább telefonon benyolítson le néhány szükséges hivatalos dolgot, mint személyesen, hogy így 11 és 2 között állandóan az irodában lehessen. Azonban csak néhány napról van szó, és egyébként is, leszámítva a könyvnapok előtti torlódást, a hivatalos idő mindig pontosan be volt tartva. Nagyon szeretnénk, ha az egyesület adminisztratív ügyeivel minél kevesebb gondod lenne, és ha utasításaidat néhány sorban mindég közlöd velünk, mi azokat még aznap végrehajtjuk.

Mindnyájan kívánjuk, hogy lányfalui pihenésed frissítsen fel, és adja vissza megszokott rugalmasságodat és vidám nyugalmaidat.

Szeretettel köszöntünk és Nagyságos Asszonynak is kézcsókunkat küldjük.
Öszinte híveid

Kodolányi János
Terescsényi György

Kerek pecsét felirata:

Írók Gazdasági Egyesülete 1932

Elég ezt az üres levelet az övével összehasonlítani. De van legalább két komoly tanulsága is. Először is: a titkár urak érzékenyek az „ellenőrzés” szóra. Kodolányi belebetegedett. Másodszor: a tagnévsor összeállítását teljesen Schöpflin nyakába sózzák, aki náluk százszor elfoglaltabb ember, a Franklinnál teljes munkaidőben dolgozó irodalmi szerkesztő, azonkívül kritikus és műfordító. De a két fiatalember majd segít neki összerakni a bizottságot.

Az Almanach, a jegyzőkönyv, az inspekció – ködös, nem sürgős, ellenséges dolgok. És senkinek sem jut eszébe, hogy holnap születésnapja lesz Zsiga bátyánknak. Haj-haj.

Csak minél előbb megfelelő elnököt lehetne számukra találni! Most Ugron Gábor a favorit, aki nagyon szeret elnökölni. Az Operabarátoknál, a Gyermekvédő Ligánál, a Közmunkatanácsnál, százfelé elnök.

Ugron megcsinálhatná az Írók Házát.

Ez jó ötlet, már írt is Bierbauer Virgil építésznek, akivel a felvillant ötletet meg lehet beszélni a prezentálás előtt.

Lédnyfalu 1933. VI. 30. déli 12 ó.

Két teljes hetet vesztettem az IGE miatt. És egyre nagyobb elfoglaltságba megyek bele. És már Albrecht főhercegnek írtam. Kíváncsi vagyok, hogy ízlik neki, több a levélben a humor, mint a hódolat. Csak azért tudtam egyáltalán írni, mert az az ötletem jött, hogy mindegy az, mit ír az ember címnek: tekintetes, nagyságos, vagy ön, vagy fenség. Ez csak szó, nemsokára jön az idő, mikor a demokrácia lelegeli, mint ahogy ma „méltóságos” a portás, a házmester a „nagyságos”.

Ez borzasztó, ahogy én ellovagolom magam. Itt már semmi realitás. Már ott tartok, hogy száz író számára lakást akarok építeni.

Igaz, hogy én el tudom képzelni a dolgot, de az is igaz, hogy nem tudom megcsinálni. Az emberi önzésre és kapzsiságra számítok, hogy ha én kidolgozom az ideát és valószínűvé teszem, akkor majd lesznek, akik megcsinálni érdemesnek fogják tartani.

Nem bánom, csak legyen belőle valami. Kányák és oroszlanok hadd lakmározzanak a dögön, csak az elefántcsonttoronyt meg tudjam építtetni.

Ötletem az, hogy az emberek nagyon szomjasak a dicsőségre. Most újraépítenek egy egész városrészt, a Tabánt. Véletlenül az elnökük a Közmunkatanácsnak is elnö-

ke. Ha Ugronnak kell egy ilyen kised elnökség, az csak azért kell, mert a hiúságát valahol kielégíti. Imponál neki az író: ha igen, akkor tessék megcsinálni az Írók Házát.

Ezt úgy képzelem, hogy egy nagyszabású épület legyen. Látványosság. Budapest érdekessége.

Minden kis falu tud ma már egy kultúrházat építeni: mért ne építhetne Budapest egy házat az irodalomnak?

Legyen benne előadóterem, kaszinó, irodák és száz lakás. Ötszobástól egyszobásig. Lehetőleg mind fürdőszobával.

Budapest egyik legszebb kaszinója a FÉSZEK. Ha ezt művészek a saját erejük-ből meg tudták építeni, akkor az írók házát is meg kell. Pláne ez okosabb dolog, mert valóságos lakások egész labirintusa lesz benne.

Lehet, hogy éppen ez fogja elgáncsolni.

Mindenesetre úgy kell beállítani, hogy az alapító tagok nagyszerűen kielégítve érezzék magukat. Mindenki kap egy szobát. Arcképével, vagy szobrával. És úgy kell a tervezetet megcsinálni, hogy nehéz legyen bejutni tagnak.

Író ingyen, gazdag ember drágán. Fizessék meg, ha ezt az előkelő miliót élvezni akarják.

Királyi szoba

alapítók terme az összes képekkel,

balatoni szoba

nemzeti szoba

ethnografikus szoba

remekírók kabinetje

kártyaszoba.

Ez a hét szoba elég is. Mindeniknek valami rendeltetést; olvasó, étkező, tárgyaló, előadó, kis tanácskozó, biliárd, erkély, tornác, padlásszoba. Könyvtár és dolgozó kabinetek.

Jól meg lehet ezt csinálni, csak legyen egy aktív ember, aki ambicionálja.

Hozzájárul a Főváros és az alapítók.

Fenntartása a lakbérékkel biztosítva van. Minden író fizet házbért, hát itt is megfizeti. Ennek egy része a kamatok megfizetésére és törlesztésére, más része a fenntartásra fordítandó.

De hogy nekem mennyi dolgom lesz ezzel. Ingyen.

Alig bírom megérteni, hogy találta ki ezt a remek és egyéni lakótelepet. Roppant örült, és sokáig, neki. Már réges-régen nem foglalkozott az IGÉ-vel, hallani se akart róla, még mindig játszott az Írók Házával. Hideg télre emlékezem, mikor apám díványát „majd kivitte a szél a szobából”, és Bierbauer Virgil tanácsokat osztott, mint kellene a huzatot megakadályozni. De látogatásának fő célja az Írók Háza volt. Már a helyét is megtalálták, a Feneketlen-tó körüli óriási, gizgazos, beépítetlen grundot. Mi is oda-költözünk, mert ott valósággal öröm lesz az élet. Üzletek, műhelyek (szolgáltatók), később iskolák, vendéglők lesznek a házban. Már kalkulációk is voltak, egyáltalán nem hatott fantazmagóriának. Mind hittünk benne.

Leányfalu 1933. VI. 30. d. u. 6.

Mióta leírtam az ÍRÓK HÁZA tervet, állandóan nyugtalan vagyok.

Attól félek, hogy már azzal, hogy beszéltem róla, nem lovagoltam-e el magamat anynyira, hogy nevetségessé váljak?

Peterdi Andor azt mondta rá meglehetősen lázban s lehangoltan:

– Álomnak is sok.

Kodolányi lelkesedett s tüzelt, a többi is. Akinek írói fantáziája van, az rögtön belement s tovább épített. Jellemző, hogy a költő Peterdi volt az őszinte szkeptikus. Folyton előttem van, ahogy megzavarodva ment el. Mondta: „köszönöm és szerencsét kívánok” – de azért belső meghasonlás látszott az arcán, hogy merje-e odaadni magát egy ilyen álomnak?

Soká számítottam, s úgy látom, itt egy fél millióra volna szükség, ennek a megteremtéséhez. Ötven lakás és a kaszinó.

Most az a kérdés, mi célt szolgálhatna.

A M. Tud. Akadémia a tudomány palotája. Országos alapja van, és mégis csődben van állandóan. Tudományos csőd és a háború óta gazdasági is, mert vagyont hadikölcsönökbe fektették.

A Fészek tisztán szórakozási hely és állandóan csődben van. Legfontosabb tagjai az építészek voltak, akiknek már húsz év óta nincs munkájuk. Ennélfogva a kártya sem jövedelmez. Régebben a kártyapénzből tartották fenn, de most az is igen csekély. A konyhája jóformán megszűnt.

Ez a két véglet.

A M. Tud. Akadémiát egy ország teremtette meg, a Fészek-et egy fényűző társaság.

Itt mindenesetre még az éttermi részt is új elgondolás alapján kellene megcsinálni. Budai kocsmának. Tabáni heurigerelésre. Hogy a pestieknek egy igazi hangulatos kirándulóhely legyen.

Sok apró helyiség. Udvari zugok. Bizalmas tanyák.

Nagy Endrével kell beszélni, neki sok ötlete van a kocsmastílus terén. Európai látványosság legyen az intimitás terén.

Hangulatvilágítások számtalan változata.

Egyik szobában gyertya-, másokban fáklyavilágítás.

Persze pazar villanyfények is.

Ételekben is ilyen törekvéseknek kell lenni, hogy az erdélyi konyha ínycsenései is jelen legyenek.

Mindenesetre a tabáni jelleget kell kialakítani és megőrizni. De a bárrendszert is. Hogy a vendéglős vállalkozónak érdemes legyen nagy befektetésre gondolni.

Gundellal kell beszélni. Nagy Endre ott lakik nála, összeülni és megtárgyalni: mi az, amit egy vendéglős álmodik.

Szóval arra kell törekedni, hogy az éttermi rész kifizesse magát.

Egész alagsort csinálni, s vigyázni, hogy ne essen a német sörcsarnok stílusba a dolog.

Egyelőre fehér falak. Sok zezzug.

Írócsárda.

Nem kell azért az íróknak maguknak jelen lenni benne: sőt drága is volna nekik.

Fontos, hogy a közönség tudomást vegyen róla. Hogy beleszeressenek és Budapestnek egy érdekes és tiszta csárdája alakuljon ki ott.

Fák is kellene, mert fa alatt bizalmas a terítés.

Szüreti mulatság, disznótor, idei liba s más ilyen ötletek.

Hogy hirdetni lehessen.

A legjobb vendéglőst, aki ötletes és ügyes.

Mindenesetre furcsa, hogy én, aki sohasem jártam ilyen helyre, s ezután sem fogok, én töröm a fejem egy ilyen mulatón...

Itt a regényíró fantáziája dolgozik. El tudom képzelni a végrehajtást is, de nem fogom bírni megcsinálni. Tehát úgy kell kieszelni, hogy mások megcsinálhassák, hogy

belekapcsolódni akarjanak. Hétfőn beszéltek Kozmával, az építésszel, s attól meghal-
lom a visszhangot. Lát-e benne valamit? kap-e rajta? Vagy ábrándnak tekinti...

Az író nem azt csinálja, amit kell, hanem ami érdekli.

*Most minden szorgalommal azon kellett volna dolgoznia, hogy az Athenaeum tizkötetes
sorozatához a kéziratokat rendezze, beleírjon, korrigálja, nyomdakész állapotba hozza.*

Ehelyett folyton az IGE dolgain járt az esze.

*Pedig az IGE-nél legfeljebb álmétkodtak az ötletein, mint valami bűvészműtatvá-
nyon – egész felfogásuk, szellemük, egyéniségük és helyzetük arra volt beállítva, hogy:
hol van már valami pénz?*

*Türelem, türelem. Majd ősszel meglátjuk. Most el kell utaznia Hévízre, „pihelve
dolgozni”, de előtte tartsunk még egy választmányi ülést.*

Ahol ezt olvasta fel:

Tisztelt Választmány,

mielőtt nyári szünetre szétmennénk, jelentést kívántam tenni
az IGE életének új fázisáról.

Örömmel jelentem, hogy beszéltem Ugron Gábor úrral, aki a legnagyobb öröm-
mel, sőt izgalmas lelkesedéssel vállalkozott arra, hogy az IGE elnökségét elfogadja és
betöltse. A legszebb programot ígérte és mindent, ami csak tőle telik, befolyását,
eljárásokat s egy komoly, nagy munkaterv kidolgozását és végrehajtását a jövőben.
Feltételül csak azt kötötte ki, hogy a választás egyhangú legyen, s hogy a tisztikar vá-
lasztó közgyűlést szeptemberben tartsuk, két okból: egyik, hogy nem is volna Pakots
emlékéhez illő, hogy azonnal odaültesse a helyére az egyesület valakit, s másik, hogy
őszre lehetővé válhat, hogy valósággal országos eseménnyé tegyük az IGE reorgani-
zálásának tényét, az elnök- és a tisztikar-választást.

Én ebbe belenyugodtam (*hogyne, hiszen ő kívánta*). Budapest életének sajátos
formája az, hogy július–augusztus hónapokban úgyszincs itthon senki, az emberek,
már a befolyásos emberek, nyári szabadságra mennek, és semmit sem lehet elintézni.

Jól tudom, hogy ez meglehetősen keserves helyzetbe hoz bennünket, mert a kassza
oly sovány, hogy ha az adminisztrációt fenn akarjuk tartani a nyáron, a gyorssegé-
lyekre nem marad pénz.

A pénztárnoki jelentés szerint az IGE állapota a következő:

Vidor Marcell leveléből:

Az IGE jelenleg, a könyvnapi sorsjátékkal együtt, 1756.09 pengővel rendelkezik.

Ezzel szemben a következő szükségletek merülnek fel:

Lillafüredi tartozás	815.60
Majthényi júliusi fizetése	100.—
Glücknének 2 hétre még	57.50
Pártoló tagsági nyomtatvány	100.—
Imperiál bér	72.10
<i>Augusztusi kiadások:</i>	
Kodolányi fizetése	115.—
Terescsényi fizetése	115.—
Majthényi fizetése	115.—
Irodaköltségek	30.—

1592.30

1756.09 vagyomból

1592.30

163.79 – ez a fennmaradó összeg, ami előre nem látható kiadásokra fordítható.

(Érdekes volna ezeket összehasonlítani egy mai, falusi kultúrház költségvetésével. És létszámával.)

Tisztelt Választmány, igaz, hogy a múlt ülésen úgy állapodtunk meg, hogy az IGE a tagok erejére fogja a jövőben bázisozni munkásságát. De a tagok erejét, e pillanatban még nem tudjuk, milyen kvantitásnak kell tekinteni.

Az írók szegények. Legfőbb tulajdonságuk, hogy szegények. Hiszen éppen azért van szükség az egyesületre, mert szegények vagyunk és erőtlenekek.

De viszont tehetségesek vagyunk. Fantáziában nagyszerűek. Játzsza tudunk olyan programot összeállítani, ami ragyogó és minden tekintetben reális, csak éppen végrehajtani kellene.

Mindjárt át is térek az előttünk lassan kibontakozó programra.

Legfontosabbnak tekintem a pártoló tagság és az Almanach ügyét.

A pártoló tagság aláírási ívét már megfogalmaztam, s Kassák Lajos választmányi tagbarátunk már nyomdával tárgyalt, és levele szerint 3000 példány kinyomása 88 pengőbe kerül. Kérem, hogy hatalmazzanak fel, hogy kinyomathassuk, és egyelőre magánúton elkezdhezzük a pártoló tagok gyűjtését.

Kérem, hogy Kodolányi Jánost és Terescsényi Györgyöt bízzák meg az Almanach szerkesztésével. Nekik szeptember 1-re az Almanach teljes szöveganyagát össze kell hordaniuk, hogy akkor rögtön nyomdába adhassuk.

Vegyék maguk mellé Lambrecht Kálmánt a naptári és tudományos rész megbeszéléséhez és megírásához. Valamint Benedek Marcellt s esetleg még másokat is, a könyvkiadó-rész megszerkesztéséhez és az anyagnak összeállításához.

Az Almanach nem lehet több az első évben 24 ívnél.

Ha a hirdetések megengedik, akkor a hirdetést nem vesszük bele ebbe a 24 ívbe, hanem annyival vastagítjuk a kötetet, amennyit a hirdetések kitesznek.

Az én koncepcióm az, hogy tízezer példányban kell kinyomtatni az Almanachot.

A példányokat át kell vétetni a Fővárossal, az Állammal s a vidéki városokkal, az első évben nagyobb mennyiségben. Erre minden eszközt igénybe kell venni.

A hivatalos fórumok megkeresésén kívül címanyagot kell összeállítani, amelyen már magát a példányt kiküldhetjük.

Mindenesetre a leggondosabb számítást kell végezni, és több nyomdával kikalkuláltatni előbb a költségeket.

Az Almanach tartalmából legfeljebb egyharmadrész lesz a szépirodalmi szöveg. Ebben, úgy gondolom, versírókat és novellistákat, legalább 33-at el lehet helyezni. Megállapítandó már most a honorárium.

Mivel nem kívánunk új írást, hanem mindenkitől a legjobb írását és rövid írást, a honorárium nem lehet magas.

Egy vers legfeljebb 10 pengő, egy novella legfeljebb 20.

A tudományos rész anyaga szintén lehet olyan is, ami már pl. folyóiratban megjelent, de itt azért sokkal több eredeti kéziratra van szükség. Itt, azt hiszem, esetenként meg kell állapodni az írókkal.

Az egész könyv terjedelme 384 oldal maximum. Nem szabad többet kiadni honoráriumra 1000 pengőnél. Ennyit azonban annál inkább kell, mert ez az összeg beleszámít a segélytétélekbe.

Adminisztráció. Erre vonatkozólag az az indítvány merült fel, hogy mivel a választmány a legutóbbi gyűlésen magáévá tette azt az indítványomat, hogy arra kell törekedni, hogy minden fillért, amit az egyesület ki tud adni, írónak, tagtársnak juttassuk, ha az illető vállalkozik a megfelelő technikai munkára. Ezen az alapon az irodában eddig szolgálatot teljesítő irodakezelőnőnek felmondtam, s erre a munkára egy erre vállalkozó tagtársat kívánnék megbízni.

Óhajtható volna, hogy az a tagtárs a saját lakásából egy szobát rendelkezésre tudna bocsátani az IGE hivatali szobájául. Abban az esetben az imperialbeli szobát is fel lehetne mondani.

Olyan szegény sorsú kezdő íróársak, akik segélyezettek, az adminisztráció által bekérhető, hogy kisebb kisegítő munkát elvégezzenek. Postára járás stb. Ilyenek vannak, és örömmel vesznek részt a munkában. Honorálásuk nincs, ellenben a segélykiutalásnál lehet javukra lenni.

Gyorssegély. Ez egy olyan pont, amit elhanyagolni nem szabad. Bármilyen szegényes is a kassza állapota, valami segélyt ki kell utalni mindaddig, míg csak van egy fillér.

Tokaji szüret. Lázár Miklós barátunknak levelet írtam, amire már ő válaszolt is, és nagyon melegen fogadta azt az eszmét, hogy az IGE ezen az őszön egy kirándulást rendezzen a Hegyaljára.

Én azt ígértem, hogy olyan mulatságot csinálunk, ami világraszóló lesz.

Úgy gondolom, hogy először is folytatjuk a Lillafüreden abbamaradt kongresszust.

A kongresszusi programot össze kell állítani. Erre egy kis bizottsággal ki kellene egészíteni a Kodolányi-Terescsényi titkár-szerkesztő duettet. Őrájuk a jövőben nem annyira az adminisztráció, hanem a szerkesztések és megszervezések várnak.

Tehát:

Kongresszus Sátoraljaújhelyen.

Irodalmi műsoros est: Tokaj, Tarcal, Mád.

Mindjárt lehetne szerkeszteni egy Bor-könyvet, amelybe együvé gyűjtenénk a magyar bor ezeréves történetének adalékait. A bornak irodalmi megéneklését. Csokonai, Petőfi és a régebbi s újabb költők bordalait. Novellákat s részleteket nagyobb művekből.

A tudományos rész szerkesztésére, azt hiszem, Borsodi Bevilacqua Béla volna a legalkalmasabb, aki már egy hatalmas művet szentelt a sör kérdésnek. Tehát megvan a gyakorlata és bizonyára adatai is a borra vonatkozólag.

Idáig tart a megmaradt szöveg. Biztosan szabadon fejezte be. Utána következett a vita és idegeskedés.

Apám elvitte a három titkárt ebédelni, akik, főleg Kodolányi, majd felrobbantak a méregtől. A Majthényi alkalmazása miatt.

Úgy gondolta, sikerült őket lecsillapítani. Ő mindenestre tovább dolgozott az ő munkájuk előkészítésén. Újra megírta a programot, s egyre pontosabban tervezte meg azt, amit mostanában hajt végre az irodalompolitika. Az új tervezet ötödik oldalán például ez van:

„Az IGE fontos programja, hogy Budapesten és vidéken előadásokat és konferenciákat tart.

Budapesten nagy irodalmi esteket a Zeneakadémián és más alkalmas helyiségekben.

Az irodalom legkiválóbbjai jelennek meg a dobogón a közönség előtt, valamint a magyar színművészet legjobb előadói.

Tervbe vettük azt is, hogy állandó helyiségben konferencia-sorozatokat tartunk vitaestekkel, a kor legfontosabb problémáinak megvitatására. A mai közönség teli van tudásvágygal, pszichológiai, szociális és tudományos kérdések rendkívül izgatják a közönség tudásvágyát.

Vidéken ugyanilyen irodalmi és tudományos előadásokat szükséges és érdemes tartani. (TIT!)

Felvetődött többek közt, hogy idősebb és méltatlanul mellőzött íróknak rehabilitálására, Budapesten s az illető író vidéki ismeretségi körét jelentő helyeken jubiláris esteket rendezünk, az illető írók műveinek népszerűsítése és eladása érdekében. (Legelőször a Lőrinczy György neve merült fel.)

Ezeknek az előadó akcióknak tervszerű és gondos programja dolgozandó ki, és mindig a legkomolyabb és legjelentőségtejeljesebb módon hajtandó végre.

Lakáskérdés.

Az IGE tagjainak sajnos igen nagy része lakásínséggel küzd. Vannak olyan tagjaink, éspedig meglehetősen sokan, akik a Vág utcai NÉPHÁZra szorulnak, és ott napi 80 fillér árért kapnak éjjeli szállást, az élet elesettjeinek sorában. Sőt megtörténik velük, hogy még erre sincs pénzük, s ilyenkor átsétálják az éjszakát, vagy barátaik lakásán húzzák ki egy díványon az éjjelt, míg másnap valahol kölcsönt vagy előleget szereznek.

Sokan vannak viszont, nagynevű írók, akik kilakoltatás alatt állanak ma is, vagy hónapokon át nem tudván lakbért fizetni, ennek a réme fenyegeti őket napról napra.

Az IGE fontos feladata, hogy ne engedje elismert, igazolt és valóban íróknak számító tagjait ilyen szörnyű nyomorúság elé kerülni.

A kérdés megoldása nem egyszerű.

Én magam is eljártam már olyan író társaim ügyében, akik a Főváros szeretetadományaira szorultak. A Főváros közegei azonban nem jogosultak egyébre, mint hogy az inség lakások közül valamelyikben három-négy pengős szobát szereznek egy-két hétre (a hetibér 3-4 pengő) és kisegítik az illetőt evvel a pár pengővel. Még ez is szép és áldásos volt, s a szegény íróknak pillanatnyi segítséget nyújtott, s én a legnagyobb köszönetet mondom érte a közegeknek, akik minden esetben a legnagyobb készséggel voltak segítségemre.

Addig is, míg valami jobb eljárást tudunk szerezni, valamiképpen intézményesíteni kellene ezt a dolgot. A Főváros nem engedheti, hogy az IGE tagjai ily lealázó módon tengessék tovább az életüket, tehát azt kellene elérni, hogy a főváros akció keretében ilyen jobb minőségű lakásrészek állandóan rendelkezésre álljanak az IGE kérésére, esetenként egy vagy több hónapra kiutalhatóan.

Ez azonban nem megoldás, csak ideiglenes segítség.

Megoldás az lesz, ha megépítjük az ÍRÓK HÁZA épületét, amelyre számos terv van már.

Pontos pénzügyi kalkuláció alapján meg kell építeni az IGEHÁZat, amely az IGÉnek állandó otthont jelentene. Hivatalos helyiségeket, kaszinót és előadótermet nyújtana s egy-két és háromszobás lakást az írók számára, az öröklakás mintájára.

Egészségügy.

A köv. orvosok ajánlották fel buzgó és ingyenes szolgálatukat az IGÉ-nek:
dr. Radnai főorvos,
dr. Turnay Lajos belgyógyász,
dr. Amhof József nőorvos,
dr. Radó Károly fogorvos.

Az IGE segélyezett tagjait vagy akiket a válaszmány segélyre szorulónak jelölt ki, teljesen ingyen kezelik.

Az IGE többi tagjait a hivatalos orvosi díjnál olcsóbban. Ezt meg kell velük tárgyalni.

Telefonja mindegyiküknek van.

Mielőbb meg kell őket kérdezni, hogy az ingyenes gyógyszer kérdésben mit lehet tenni.

Klinikákon, szanatóriumokban összeköttetést szerezni, hogy szükség esetén a tagokat és családtagjaikat azonnal felvegyék. A gyógyszert szükség esetén egy erre szervezett alapból kell fizetni. Vagy legalább gyógyszer segéllyel kell hozzájárulni a tagok gyógykezeléséhez.

Szó esett arról, hogy nem lehetne-e az OTInál egy IGE-alosztályt létesíteni, amikor a minimális tagdíjat fizetné a tagok és segélyezettékért az egyesület, s ezért ugyanazt a gyógykezelést kapnák, orvosválasztási joggal, amit az OTI-tagok rendszerint kapnak.

Weiss István tagunkat kell erre nézve megkeresni.

Ugyancsak az orvosok segítségét kell kérni, hogy egészségügyi kedvezményeket adhassunk a tagoknak:

a fürdőkbe ingyenes jegyet,

Gaál Endrét megkeresni, hogy ingyen gyógyszert vagy olcsó gyógyszert hogy lehet szerezni.

Fürdőtelepeken egyes tagok számára ingyenes helyeket. Ellenértékül az IGE-KÖNYVben az ilyen telepek hirdetését kaphatnak.

Temetkezési önszegély.

Hosszabb tárgyalások után a következő tervet alakította ki az egyesület:

Az amerikai temetkezési egyletek mintájára már több egyesület megkapta azt a jogot, hogy a tagjaiból s azok számára önszegélyező temetkezési járulék módszert alkalmazhassa:

Ha egy tag meghal, akkor az egyesületnek minden tagja egy pengőt fizet a halott családjá javára.

Ezt az összeget a pénztár a halál napján rögtön előlegezi, a pengős járulékokat aztán maga hajtja be. A behajtás vagy önkéntes befizetés útján, csekklapon történik, vagy pénzbeszedő igénybevételel. Aki nem fizeti be az egy pengőt, azt úgy tekintik, hogy a saját részéről lemondott erről a segélyről. Aki még egy pengőt sem akarna a tagtársa halálesete alkalmával fizetni, azt jogosan lehet olyan tagnak tekinteni, aki nem akar részt venni ebben az akcióban. A segélyezették közül azok, akiknek még az egy pengő befizetése is nehézségekbe ütközik, adósak maradhatnak vele, de a legelső segély- vagy munkadíj-kiutalásánál levonandó elsősorban a temetkezési segély.

Ez nagyon fontos akció.

Ha az egyesületnek 500 tagja van, akkor ez 25 000 pengő állandó rendelkezési állományt jelent.

Ezenkívül a pártoló tagokat körlevélben föl kell kérni, hogy ebben a segélyezésben vegyenek részt, ne ingyenszegély-képpen, hanem úgy, hogy ha egy tag meghal, akkor az IGE az illető tag műveiből egy 4 pengős kötetet féláron felajánl. Olyan tagoknál, akiknél még nincs könyv, vagy nagy akadályba ütközne egy ilyen könyv kibocsátása, megadja az IGE, hogy a többi tagoknak erre kijelölt könyveiből választhatnak a pártoló tagok. Annak a listában szereplő írónak könyvéből, akit ők maguk akarnak.

E célra azonnal meg kell kezdeni a tárgyalást a kiadókkal, hogy könyveik ebbe a listába bekerülhessenek.

A legközelebbi IGEKÖNYVben már ott kell szerepelni annak a listának, amelyből a pártoló tagok kiválaszthatják a nekik megfelelő könyvet.

Az így befolyó összegnek egyharmada a meghalt tag örököseit illeti, kétharmada pedig az IGE segélyalapját.

Ügyrend kidolgozandó.

A segélyt nyilván a belügyminisztertől kell kérni. Ezt a temetkezési segélyakciót „ARANY KOSZORÚ” néven kell kezelni. Arany János emlékére. Ahogy van

JÓKAI LEPEL, elhalt nagy írók temetésén, úgy az ARANY KOSZORÚ minden elhalt tagnak kijár, egy hervadó koszorú helyett.

(A Balatoni Könyv és a Tokaji Szüret részletes terve után, utolsó fontos pont:)

Helyiség kérdése:

Az IGE ez idő szerint az OTTHON-kör vendége.

Ott folynak le az előzetes tárgyalások, a választmányi gyűlések és a közgyűlés.

Mi ezeket az előnyöket az OTTHON szívességéből, kartársi jóakaratából veszszük igénybe. Ez azonban nem mehet a végletekig, s amint nő az IGE munkaköre, egyre erősebb az a szükséglet, hogy saját helyiséggel rendelkezünk.

Ma is van egy irodánk, amelyet az Imperial Szálló igen olcsó áron, havi 72 pengőért enged át az IGE-nek. A helyiség jó, mert központi fekvésű, és telefon és kíségető személyzet áll rendelkezésre.

A baj azonban, hogy egyetlen szobácska s szűk hely.

Feltétlenül szükségünk van 3 helyiségre.

Egy az adminisztrációnak, egy a szervező titkároknak és egy az expedíciónak.

Nagy kérdés, hogy hol és hogyan tudnánk megfelelő helyiséget kapni.

Kérdés, nem lehetne-e valami csekély bérért valami gyártól vagy üzemtől központi helyen lakást kapni.

Érdekes: mindig kíváncszott gyár közelébe. Már a Nyugat szerkesztőségét is egy üzembe akarta bevinni. Ki tudja, milyen írárok maradtak megíratlanul, amiért ez nem sikerült.

A program minden pontja külön oldalon kezdődik, hogy kiegészíthető legyen. Az egész másolat, mert az első példányt szerdán átadta az Otthonban Terescsényinek, hogy olvassa el, beszéljék meg Kodolányival és gondolkozzanak rajta, mit lehet ebből a tervezetből leghamarabb megvalósítani és mi a legsürgősebb benne pillanatnyilag. Siessenek az IGE-könyv tartalmának legalább a megtervezésével. Egyáltalán, üljenek össze és foglalkozzanak ezzel a tervvel, és ha van új ötletük, vagy valami kifogásuk, egyáltalán megjegyzésük, azt írják meg neki Hévízre, mert ő hamarosan találkozik a Balaton partján Ugronnal.

Annak is utánanéző, miért tagadja meg az új Festetich herceg elődjének azt az igényét, hogy telket és téglát ad az írók üdülőjének.

Megígértette, hogy hetenkint legalább kétszer írjak neki levelet.

Ezzel július 13-án, csütörtökön, elutazott Hévízre, ahol az a bosszúság érte, hogy kedvelt „Hetes” villájában a 13-as szobában akarták elhelyezni. Azt már nem! Konster-náció. Jött a gondnok, lecsavarta az ajtóról a 13-as számot és felerősített egy hetest.

Ez már más.

Mindjárt jól érezte magát a szobában. Naptára szerint még aznap előszót írt ifjúkori gyermekregényéhez, a Magyar tengerhez, mely valamikor Az Újságban folytatásokban jelent meg, és most az Athenaeum hajlandó könyvet csinálni belőle. Mivel a Magyar tenger a Balaton – a regényke címe megváltozott: Pipacsok a tengeren lett belőle. Az előszó aranyos. Igazán olyan, mintha a bölcs nagyapó mesélné el balga ifjúságát az unokájának.

Hétfőn kapta az első IGE-levelet. Majtényitől. Koldulósat.

Budapest 1933. VII. 15.

Mélyen tisztelt Elnök Úr, kedves Zsiga Bátyám!

Az alábbiakban értesítelek néhány kiemelkedő egyesületi ügyről.

Megbízásod értelmében felkerestem Jaschikot és Muhicsot, de sajnos egyik sincs

most Pesten, ezért levélben kértem meg Jaschikot, aki Sárospatakon van iskolájával együtt, hogy tervezze meg a Pártoló tag gyűjtőív tipográfiai képét és rajzolja meg az emblémát. Remélem, hogy régi barátságunkra való tekintettel hamarosan meg is kapom a mintát és a rajzot.

A Fővárostól is érkezett átirat a már fölvetett 2000,- pengő segély ügyében. A határozat szövege így kezdődik:

„A törvényhatósági tanács 1933. évi fővárosi segélyét 2000,- azaz kettőezer pengőben állapította meg...”

Ezután a végrehajtási utasítás szokványos szövege következik. Ebből azt következtetem, hogy a Főváros a további 3000,- pengő kiutalásától elzárkózik, és azt hiszem, célszerű volna ez ügyben Ugron őkegyelmességével érintkezésbe lépni.

Fenyő László azt az indítványt tette Kárpátnak, hogy kérjen az IGE a HÉV-től támogatást. Ennek az ötletnek az előzményeihez tartozik, hogy a HÉV elnöke Sós Ármin, aki a közelmúltban vette meg fiának, Sós Endrének a „Reggeli Újságot”, és úgy tetszik, hogy a fiúnak más írói ambíciói is vannak. Szóval az IGE kérvénye Fenyő útján jutna a fiúhoz s onnan az apához. Nem tudom bizonyosra mondani, de valószínűnek tartom, hogy Sós Endre, a fiú, kezdeményezte a dolgot, és ennél fogva kérvényünk eredményes lenne. Idecsatolom tehát a kérvényt, és amennyiben nem kifogásolod a dolgot, arra kérek, légy szíves azt aláírva visszaküldeni.

Lovass Gáborral most válogatjuk új rendbe a leveleket, és az istenáldotta jó melegen derekasan izzadunk.

Más újság nem lévén, a legkellemesebb nyaralást kívánom neked, és maradok mély tisztelettel és igaz szívvel.

Majthényi György

Mellékelte az alázatos kérvényt. Képzelem, apám milyen dühös lett tőle. Még hogy ő kérvényezzen Sós Árminnál! ilyen nyaló-faló stílusban. De hát ez volt az IGE stílusa, ezt akarta eltörölni örökre és végérvényesen.

Pár nap múlva újra orrfacsaró hírek: A nevében távirati részvényilvánítást küldtek Gömbös Gyulának, édesanyja elhunytá alkalmából. Jaschik Álmos gyűjtőív-vázlatai miatt nagy vitát folytattak a titkár urak. A postánál és a bankban nem adnak pénzt, mert nem fogadják el M. Zs. aláírását.

Hát még mi újság az IGÉ-nél? Kodolányi és Terescsényi levele talán érdekesebb.

IGE. 1933. VII. 18.

Kedves Elnök Urunk, kedves Zsiga Bátyánk!

Mínthogy nemrég küldött terveinkre még nem voltál szíves megjegyzéseidet megtenni (*ezt a mondatot apám aláhúzta, mert ő még semmiféle tervet nem kapott tőlük, ez az első Kodolányi-Terescsényi levél*), az ott jelzett irányban folytatjuk a munkát. Ez idő szerint 34 levelet küldtünk szét, s naponta írjuk a leveleket mindaddig, amíg el nem fogynak. Választ eddig csak Faluhelyi Ferenc egyetemi tanár küldött Pécsről. Arra kér, hogy a „Nemzetközi szerzői jog”-ról írhasson tanulmányt (*M. Zs. ceruza-aláhúzása*), mert a neki szánt tárgyat szeretné az ősszel előadni, ha esetleg befejezzük a Íróhetet. Tárgya tudományos életünk válsága lett volna. Mínthogy addig nem merünk neki válaszolni, amíg döntésedet nem közlöd velünk, a felelettel várunk. Véleményünk szerint, ha csak lehet, jobb lenne megmaradni az eredeti tervnél, mert ez a szerzői jog nagyon penészes szakkérdés (*M. Zs. ceruza-aláhúzása*). No meg olyan fontos is. Igaz viszont, hogy a kötetben lesz elég érdekes dolog, és így nem lenne baj, ha a szerzői jogról írna.

Szabó Dezsőt személyesen fogjuk felkeresni a napokban. Egyébként semmi újság.

Amint valamennyi levelet elintéztük, hozzáfogunk a könyv technikai részének elkészítéséhez. Még e héten fogunk küldeni árajánlatokat.

Jó pihenést és jó munkát kívánunk, s kérünk, tarts meg bennünket tovább is szeretettedben.

Mély tisztelettel szolgálatodra kész híveid

Terescsényi György
Kodolányi János

A harmadik, ugyanaznap, VII. 18-án kelt levelet a pénztáros, Vidor Marcell írta. Felsorolja azokat az intézményeket, amelyek Pakots levelére, Fabriczky ügynök kunyorálására 25–200 pengőket adtak az IGE-nek. 19 tétel, összesen 1995 pengő.

A három levélre azonnal válaszolt. Ezt nem ismerem, de valószínűleg szigorú lehetett, mert a következőt Kodolányi mentegetőzéssel kezdi:

1933. VII. 21.

Kedves jó Elnök Urunk, Zsiga Bátyánk!

Lapod és leveled megérkezett. A kedves lapot s üdvözteidet szeretettel köszönjük. Nem értjük azonban a levelek várására való kitélt. Két levelet (*M. Zs. aláhúzása*) írtunk, s beszámoltunk a dolgokról, elküldöttük az IGEKÖNYV teljes tartalom-tervezetét, s kértünk, hogy szíveskedj megjegyzéseiddel ellátni s visszaküldeni. Ugyancsak elküldtük a kérdőív tervezetét is. Ma azt írod, hogy nyomassuk ki, viszont nem kaptuk vissza még Tőled, s így nem tudjuk, nincs-e szándékodban olyan kérdéseket is felvenni, amelyekről mi nem tudunk. Így azt kell hinnünk, hogy leveleink elkallódtak, ámbár, ha a címzés rossz lett volna, a leveleket visszakaptuk volna. (*Felhívom a figyelmet erre a mondatra. Sok szó lesz még róla, s már itt gondoskodik magáról Kodolányi, hogy bizonyítéka legyen a soha meg nem írt leveléről.*)

Kezdenek lassan szállingózni a kéziratok. Komáromtól nem vártunk semmit, mert Milotay azt mondta neki, hogy az IGE munkájában részt venni nem illik. Ennek ellenére máris küldött kéziratot. Faluhelyinek nem írhatunk addig, míg Tőled utasítást nem kaptunk arra, hogy a tervezetben felvett témát megváltoztatja. Erre vonatkozólag is voltunk bátrak véleményedet kérni legutóbbi levelünkben.

Ma ismét 15 levél megy el. Ezzel már 50 írot intéztünk el, s csak rajtuk múlik, hogy most már szorgalmasan küldjék a kéziratot.

Nagyon-nagyon kérünk tehát, küldd vissza a tervezetet és kérdőív (*M. Zs. aláhúzása*) fogalmazását, hogy láthassuk, mit kell változtatnunk rajtuk. Ha pedig leveleink az ország különböző részeiben kutatnának utánad, kérünk, értesítést, hogy nem kaptad meg őket. A címzés így szólt: Hévíz, Zala megye.

Nagyon örülünk, hogy egészségi állapotod jó, a fürdő használ, s kipihenheted Magad. Mi szabad óráinkban az Almanachhal foglalkozunk, hetenkint kétszer bejövünk az irodába is, egyébként pedig regényen dolgozunk, s a megírt részekkel traktáljuk egymást. (*Kodolányi és Terescsényi együtt laktak.*)

A múltkor megijedtünk, mert ez a szegény kis Lovass igen nagy lázzal jelentkezett az irodában. Tífusztól tartottunk, de kiderült, hogy a lakásadónője kosztjától betegedett meg. Ma már láztalan és vidám.

További üdülést, javulást s minden jót kívánunk, s vagyunk őszinte szeretettel szolgálatodra kész híveid

Kodolányi János

Az rendben van, hogy írók – nem úgy, mint ő – csak saját regényükön dolgoznak, de hogy lehet az, hogy se az állítólag általuk megjegyzésekkel ellátott programot, se a kérdőívet nem hozta el a posta?

Két nap múlva, július 23-án Majthényi irt levelet, és abban is az a legfontosabb, aláhúzott újság, hogy: „Leveledben sürgeted a kérdőív kinyomtatását is, holott úgy tudom, annak szövegét Kodolányiék jóváhagyás végett elküldték Neked, és vissza még nem kapták.” És az is „átfut a gondolataim”, hogy az ő fájós lábának is jót tenne Hévíz, hiszen: „Kodolányi említette, hogy Hévíz fürdő igazgatósága négy írónak ingyen fürdőhelyet ajánlott fel.”

A ceruza indulatos aláhúzásaiból látszik, mi volt a címzett véleménye erről a levélről, amiből a HÉV-folyamodvány reklamálása sem hiányzott.

Hiányzik a válasza – amire Kodolányi felelt.

1933. VII. 25.

Kedves jó Zsiga Bátyánk!

Nagy megdöbbenéssel olvastuk a hírt, hogy leveleinket és tervezetünket nem vettek kézhez. Semmikép sem tudunk magyarázatot találni a dologra. Annál bosszantóbb ez, mert a balatoni telekre vonatkozó kérdéseket is elővettük (*M. Zs. ezt a sort négyszer húzta alá*), és a tavalyi főtitkári jelentésből az ezekre vonatkozó részt rendelkezésre bocsátottuk. Hogy hol és miképpen történt a zavar, nem tudjuk. Mindenesetre szigorúan utánanéznünk a rákoshegyi postán, ahol Terescsényi személyesen mérte le a levél súlyát és adta fel a levelet. A feladók a levélre voltak írva. Lehetőség, hogy a levél ide jött vissza és Majthényi dossziéjába került, minthogy azonban rendszeren már fél kilenckor itt vagyunk, ő pedig íróasztalát és fiókjait lezárva tartja, csak akkor tudjuk az ügyet tisztázni, ha ő bejön és kinyitja az íróasztalt. A rákoshegyi postával egyébként is baj van, három folyóirat tűnt ott el, és a feladóhoz nem érkezett vissza. Kénytelenek leszünk a postaigazgatóságnál jelentést tenni, mert holmi spionkodást sejtünk, ami már a keresztúri postán is rendszeresen történt, amíg erélyesen fel nem léptünk ellene. Lehet, hogy a levelünk a csendőrségen hever, és ott is fog maradni, míg tűzre nem teszik.

(Mennyi szó egy el nem küldött levél valószínűvé tétele érdekében. Ahelyett, hogy küldenék a másolatát, vagy tartalmának vázlatát, vagy bármilyen jelt arról. Ez fontos motívum, mert Kodolányi nemsokára bünt kovácsolt belőle apám fejére.)

A munka a megbeszélte irányban folyik, levelek mennek és jönnek, a kéziratok gyűlnek. Ma három nyomdától várunk ajánlatot – amit a legalkalmasabbnak tartunk úgy az ár-, mint a fizetési feltételek és a munkaminőség szempontjából, az Egyetemről és a Bethlentől (*A bekezdést idáig M. Zs. megceruzázta*), amennyiben ma megérkeznek, azonnal elküldjük címre. A tervezet elvesztését nagyon fájjaljuk, mert megjegyzéseidet nélkülözniük kell, azonban oly alapos volt a megbeszélés, és úgy ismerjük a követelményeket is, hogy a meglevő adatok és másolatok alapján fennakadás nélkül intézkedhetünk. Sajnos hogy Ugronnal való megbeszéléseknél immár nélkülözniük kell az összeállítást, azonban bizonyosak vagyunk benne, hogy az egész kérdés teljesen tisztán áll előtted, hiszen mi is csak végrehajtani szeretnénk tervedet.

Az egyesületben semmi mozgás nincs, ami természetes is, nem lévén pénz és segély.

Tehát vizsgálatot indítunk az elvesztett levél miatt, a tennivalókat pedig folytatjuk.

Kérünk, tarts meg bennünket tovább is szeretetedben. Vagyunk mély és igaz tisztelettel, ragaszkodással igaz híveid

Terescsényi György
Kodolányi János

Ui. Mi a kérdéses levelet elutazásod napján adtuk fel, tehát másnap, hogy Zsiga Bátyánk az Otthonban Terescsényivel megbeszélte a tennivalókat. Nem lehetséges, hogy a hévízi postán maradt el a levél?

Kedves jó Zsiga bátyámat nagyon elbúsította, hogy egy nyilván el sem küldött levélre ennyi szót fecsérnek. Gyanúsítgatják egymást – bár azt még nem fogta fel, hogy Majthényit vádolják spionkodással.

A keszthelyi telket, a városbíró útján, Festetich Tasziló herceg ígérte tavaly az írónak. Miután meghalt, a hitbizomány főtitkára megtagadta ezt, mert az adományozás nem volt átvezetve a telekkönyvbe.

Apám tehát hiába járt az ajándék érdekében a keszthelyi városházán. Ellenben hallott ott egy győri parcellázásról, és ki is vitték oda őt. Ennél szebb pontja tán nincs a Balaton-partnak: végiglátni a tó egész hosszán, balra a búbajos hegyek, jobbra kies síkság, lába alatt nádas. Itt kell megépíteni az írók nyaralóját!

Egy fillér erre való pénz nélkül rögtön megvett egy 300 négyszögöles parcellát, 3000 pengőért. A telekkönyvi beiktatásról szóló értesítést az IGE címére kérte.

Később apródonkint kifizette a telek árát, nem az IGE, hanem ő. Nem is az IGE kapta a telket, hanem Móricz Gyöngyi. Most adta el néhány éve.

Egyelőre meglátjuk, mit hoz az Ugronnal való találkozás.

Szombaton el is ment hozzá Balatonfüredre, és hamar csalódott benne. A politikus megköszönte az elnökséget, de arra se ideje, se ereje nincsen, ilyen végtelenül nehéz, sok águ tervbe nem kíván belekezdeni. Igaza volt Hegedüs Lórántnak, Ugron nem alkalmas az IGE elnökségére.

Ott is hagyta hamar. Már délután Balatonőrsön volt egy szekszárdi földbirtokosnál, akivel a tokaji szüret mintájára szekszárdi IGE-szüretet tervezett.

Ott találkoztam vele, s másnap, vasárnap együtt mentünk Balatonboglárra, a Gaál Gaszton képviselő halálának első évfordulójára. Ott egész sereg politikus lesz jelen, hátha köztük leli a sürgősen szükséges elnököt. Mindenesetre egy csomó pártoló tagot.

Mire megérkeztünk, a szoboravatás már véget ért, de még együtt volt a feketébe öltözött társaság. Nem tudom már, kikkel, néhány úrral elméntünk Hock Jánoshoz, a nemrég emigrációból hazatért híres-neves „aranyuszájú” paphoz. Azt hiszem, Sümegi Vilmos házában lakott, egy kis magaslaton, mely valósággal beleépült a vasút-állomásba. A sínekre néző tornácon ültünk a szokásos délelőtti ételek és bor mellett.

Hock János szép szál, hetvennégy éves férfi volt. Papos civilruhát viselt. Nagy idők tanúja. A század elején már képviselő volt, Tisza István ellenlábasa, a világháború után Károlyi Mihály barátja és a Nemzeti Tanács elnöke. Fiatalon verset, prózát, drámát is írt, később igen népszerű imakönyveket nőknek és gyermekeknek. Bécsi emigrációja alatt cikkeket és pamfletteket Horthy Miklós ellen, ezért távollétében börtönre ítélték. De hát megöregedett, amnesztiát kapott, és hazajött.

Apámat érdekelte Hock János, úgy is mint jelenség, úgy is mint akinek hasznát veheti az IGE. Széles kört hozhat a pártoló tagok táborába, igen nagy a tekintélye a katolikus baloldalon.

A boglári verandán kizárólag csak az IGÉ-ről volt szó.

Onnan egy gazdag borkereskedőhöz mentünk ebédelni. Ott a tokaji szüret és a Bor-könyv volt a téma.

Hévízen az orvosokkal az írók betegellátásáról beszélt, megvitatta velük Turnay Lajos terjedelmes elaborátumát, majd megírta neki a véleményét.

Hévíz, 1933. VII. 31.

Kedves Doktor Úr,

csütörtökön Pesten leszek és akkor nagyon szeretném, ha az Otthonban találkozhatnánk. Délután 5-6 közt bent leszek.

Kitűnő tanulmányát elolvastam, de legyen szabad azt a megjegyzést tenni rá, hogy túlságosan nagyarányúnak tűnik fel nekem.

Kiindulok abból, hogy ha egy tag orvosi kezelésének díját havi hat pengőben veszem fel, akkor 500 tagnál havi 3000, évi 36 000 pengő orvosi díjazásról volna szó. Ennek kétszeresét fel lehet venni gyógyszerre és kórházi, üdülőben történő stb. kezelés, anyag és más díjazásra, így minimálisan 100 000 pengőbe kerülne 500 tagnak egyévi orvosi ellátása.

Itt valami más megoldásra van szükség.

Az nekem nagyon tetszik, hogy háziorvosi rendszer lenne. Így minden tag állandó felügyelet alatt állna egészségügyi szempontból. Prophylaxia.

Ezt lehetne kiegészíteni fürdő, gyógyfürdő, klinika és olcsó gyógyszersegélyekkel.

Pl. megállapítanánk azoknak a névsorát, akik ingyensegélyre érdemesek és rászorulnak. Gondolom, volna olyan kétszáz tag. Tíz orvosbarát húsz tagot egyenkint vállalna, s ezért egyetemlegesen minimális összeget állapítanánk meg. Ennek a tíz orvosnak volna húsz íróbarátja, akikkel bizonyos kedvesebb viszony létesülne. Hiszen a betegek összeválogatását, a névsort rendelkezésére bocsátanánk az orvos uraknak. Az író mindenestre jó barát. Kedves barát. Hű barát. Tessék saját magára gondolni, nincs-e olyan húsz fiatal író, akit örömmel kapcsolna magához, sőt örömmel tekintené, hogy velük állandó érintkezésben maradjon?

Én nem is humanitásból indulok ki, hanem az írók egyéni értékeinek varázsából. Hosszú pályám alatt megtanultam, hogy minden orvos, akivel ismeretségbe kerültem, egészen kivételes módon érdeklődött nemcsak személyem iránt, hanem az én foglalkozásom belső dolgai s pályatársaim iránt is. Én soha nem tudtam az orvost úgy megfizetni, mint egy hasonló polgár, de büszke vagyok rá, hogy minden orvos szeretettel volt hozzám. Utóvégre író nincs annyi, mint kereskedő, s egy orvos százakat és ezreket gyógyít egy évben. Én azt hiszem, a mi orvosbarátaink örülni fognak a húsz íróbarátnak. Szabad választás kölcsönös.

A táppénz-kérdés nagyon nehéz dolog. Még más nehézségek is vannak, de azokról majd előszóval.

Még egyszer köszönöm kedves levelét, s maradok igaz barátsággal

Persze a másolatban ittmaradt levelek nincsenek aláírva.

Ugyanakkor irt Lázár Miklós tokaji képviselőnek, a tokaji szüretéről, és Kodolányi Jánosnak. Majthényinek is, kinek milyen utasításokat.

Hévíz, 1933. VII. 31.

Kedves János,

csütörtökön Pesten vagyok, még aznap szeretnék Lázár Miklóssal beszélni a tokaji hétről és a Bor-könyvről. Arra kérlek, hogy ennek a tervzetét másold le, és add le a házmesternél szerda estig, hogy én még szerdán éjjel belenézhessek. Valószínű, hogy Lázárral kora reggel beszéllek.

Szeretném, ha te magad is belelelkessednél ebbe, pl. mert érvekkel kell győzni, s rád számítok, hogy a részleteket kiharcolod. Fel kell készülni, hogy mivel lehet

eredményt elérni. Én mindenütt a pártolótag-gyűjtésre bázírozom a súlyt. Ez a mi egyetlen mecénásunk és tőkénk. Tízezer pártoló tag és akkor az IGE megél. A to-kajiak is ebben legyenek segítségre. Garantáltatni kell velük egy nagy pártolótag-létszámot.

Csak már készen legyen a gyűjtőív, akkor rögtön lesz pénz, s addig semmi se lát-szik.

Szervusz, ölel

Komolyan gondolta, hogy az írók ugyanolyan lelkesedéssel és képességgel fogják az aláírásokat gyűjteni, mint ő?

Szerdán, 2-án hazaértünk Pestre. A házmesternél nem várta Kodolányi-leveél. Másnap reggel nem telefonált Lázár. Az Otthonban egymás ellen áskálódó híveket talált.

Az Almanach kéziratanyaga gyűlik, de a költségvetés még nem is készül, nem is szólva a Bor-könyvről, ami Kodolányinak egyáltalán nem tetszik, és szerinte ilyen kapitalista vállalkozásba nem mehet bele az IGE. Ha Ugron nem akar elnök lenni, sürgősen térjünk vissza Zsilinszkyhez, mert nem ködös kombinációkra, hanem kész-pénzre van szükség. Csakhogy Zsilinszkytől sokan félnek és idegenkednek.

Mikor Majthényi elment, még kínosabb dolgok következtek. Kodolányi és Teres-csényi annyira felingerelte apámat ellene, hogy ő azon nyomban szigorú levelet írt, amit ráadásul Kodolányi kezébe adott, hogy vigye el neki, az irodába.

Hazaérve Leányfaluba újra megírta Majthényinek a véleményét.

Leányfalu, 1933. VIII. 5.

Kedves György,

tegnap, mikor elmentél, kértem Kodolányit, hogy mit szólnak ahhoz, hogy a gyűjtőíven újrászövegeztem az első oldalt. A második úgy marad, ahogy velük csináltuk meg.

Azt mondja rá, hogy nem látta az új szöveget.

Egész megdöbbsentem. A szervező titkárok, a belső munkatársak, a szerkesztő-ség, a vezérkar. Hát hogy lehet az, hogy ők nem látták azokat a leveleket, amiket neked írtam? Csak azért címeztem neked, mert úgy gondoltam, hogy te mindennap bent vagy. Arra kellett egy adminisztratív titkár, hogy valaki állandóan jelen legyen, rendet tartson a szervező titkárok számára.

Biztosan én vagyok a hibás, hogy mikor megkértelek, hogy ezt a munkakört vállald, nem részleteztem, hogy mi a felfogásom. Az adminisztráció a végrehajtó szerv, de az adminisztráció önállóan nem intézkedhetik.

Különben is a legcsekélyebb eredményt is csak úgy lehet elérni, ha a szervezet minden tagja közt tökéletes harmónia van. Bizalom, barátság és egymást segítő légkör.

Én tehát nagyon kérlek, hogy nyisd meg a szívedet társaid előtt, és a legkisebb dolgot is, amire nekik szükségük van, bocsásd rendelkezésükre.

A csütörtöki viszontlátásig szeretettel üdvözöl

Hol van ebben a levélben akár elképzelhetősége annak, amit nemsokára Kodolányi állított, hogy M. Zs. Majthényit ellene való spionkodásra szerződtette?

Mivel ezt a levelet Majthényi nem teheti be a közös gyűjtőbe, ez csak neki szól – kapott még egy olyant is, amit hivatalosnak tekinthetett és amiben nincs szó már harag-ról.

Leányfalu, 1933. VIII. 5.

Majthényi György titkár úrnak, IGE.

Kedves György,

el kell utaznom, s csak csütörtökön leszek újra Pesten. Arra kérek, hogy addig semmi esetre se rendeld meg a gyűjtőíveket. Még egyszer meg akarom az egészet beszélni hármótokkal, Veled, Kodolányival és Terescsényivel. Ha már, sajnos, egy hónapot vesztettünk, még egy hetet kibírunk. Csak éppen készítsd elő a kalkulációt és a nyomdát, hogy akkor aztán rögtön munkába vegye, s huszonnégy óra alatt elkészítse.

Ellenben a kérdőívet azonnal meg kell csináltatni és azonnal szétküldeni. Ezt minden levelemmel reklamáltam. Addig nincs egyesület, míg tagok nincsenek, s csak akkor lesz tag valaki, ha aláírta a kérdőívet mint nyilatkozatot. Ha valaki nem írja alá, személyesen kell utánuk menni és kisürgetni s kapacitálni belőlük...

Ez után az IGE-könyvet kommentálta, és a vidéki nyomdákat is felsorolta, melyektől ajánlatot kell kérni.

Majd írt a két intrikusnak :

Leányfalu, 1933. VIII. 5.

Kodolányi és Terescsényi titkár uraknak, IGE.

Kedves Barátaim,

arra kérek, hogy azt a kéziratot, amit tegnap írtam Matjhényinek, ne adjátok át, hanem küldjétek nekem vissza. Egyúttal írtam neki levelet, s abban jobban benne van minden.

Figyelmeztettem őt, hogy csak a legteljesebb bizalom és együttműködés által lehet valamit elérni. Tehát én azt hiszem, az ő álláspontja már meg is változott. Bizonyára én vagyok az oka, hogy előfordulhatott ez a félreértés, mert nem magyaráztam meg a felfogásomat neki előre.

Továbbá meghagytam, hogy a gyűjtőíveket ki ne nyomassa, míg én haza nem jövök, vagyis jövő csütörtökig.

Ellenben a kérdőíveket azonnal ki kell nyomtatni és szétküldeni és személyesen is mindnyájatoknak utánajárni, hogy minél többen s azonnal töltsék ki és küldjék be.

Lehetséges, hogy én hétfőn délben még Pesten vagyok átutazóban. Ha igen, akkor felhívlak telefonon, és esetleg találkozunk is.

De ha nem, csütörtök nem a világ, akkor még nem vesztett el semmi. Mindent úgy végezzetek, ahogy tegnap megbeszéltük.

Szeretettel köszönt

Ezt a három levelet én vittem be azon a szombaton az IGE-hez, ahol csak Majthényit találtam.

Majthényi hétfőn válaszolt :

1933. VIII. 7.

Mélyen tisztelt Elnök Úr!

Kedves Zsiga Bátyám!

Szombaton érkezett három rendbeli leveledre (tehát Kodolányi sietve feladta a kézzel írottat, s nem várt vele a jövő keddi találkozásig) csak sebtében válaszoltam, hogy ne várokoztassam Virágot. Ahogy nyugodtabb lélekkel átolvastam őket, ropant lehangoltság fogott el.

Amikor barátaim fölkérésére elvállaltam az IGE titkárságát, abban a hiszemben tettem, hogy szívességet teszek vele az IGÉ-nek. Nem én pályáztam erre az állásra. Exkluzív életemben fogalmam sem volt arról, hogy engem erre kiszemelhetnek. De egy napon expressz levelet kaptam, és ennek nyomán érintkezésbe léptem néhány választmányi taggal, akik nem a legbiztosabb képet festették le előttem az itteni állapotokról, sőt úgy informáltak, hogy a választmány nagy része bizalmatlansággal viseltetik Kodolányi és Terescsényi működése iránt. Ezért is, meg takarékosági szempontból is, úgy vélték a legjobban megoldhatónak az IGE titkárságát, ha azt egyedül én töltöm be.

Nagyon meggondolandó dolognak tartottam ezt, és amikor azt hangoztatták, hogy purifikátorként kellene szerepelnem, nem is vállaltam a dolgot.

Ez után fordult úgy a dolog, hogy Te vállaltad az elnökséget, és szívesen láttál magad mellett. De ugyanaznap, mikor először léptem be az IGÉ-be, kaptam egy szerkesztői ajánlatot is, amelyről Neked említést is tettem. Füstre akasztottam, és az IGE mellett maradtam.

A Pannóniában a hármas titkárság mellett döntöttél, ami a takarékosági elvnek nem nagyon felelt meg, de engem nem zavart meg. Ugyanakkor kijelentetted, hogy Kodolányi és Terescsényi külső, azaz szervező titkárok maradnak, minden belső dolog, adminisztráció, különösen a pártoló tagok megszervezése és az ezzel járó munkák: az én feladatom. Szó sem volt arról, hogy ezekbe a dolgokba akár egyikük, akár másikuk beleszólhasson. És addig is, míg a tokaji szüret megrendezésére sor kerül, hogy dolguk legyen, rájuk bíztad az Almanach szerkesztését. Mellékesen jegyzem meg, hogy kifogásokat hallottam, miért hogy nem az Irodalmi Tanács szerkeszti.

Én nem szóltam az Almanach szerkesztésébe, ők nem szóltak az én dolgomba, és így békésen éltünk. Ha felvilágosítást kértek tőlem, megkapták, ha én kértem tőlük, megkaptam. De arra még álmomban sem gondolhattam, hogy egy szöveget, amelyet Te írtál, s amelyet nekem csak megrendelnem kellett, köteles vagyok nekik bemutatni! Hiszen amúgy is csak kedden és pénteken jártak be, ami szerdán történt, azt nekem péntekig el kellett volna tennem, hogy jóváhagyásukat megnyerjem? Különösen akkor, ha nem is tartozik rájuk? Mert ami rájuk tartozott, azt beletettem nekik az ő külön dossziéjukba mindig.

És hogy ez így volt rendjén, azt magad is szankcionáltad azzal, hogy nekik külön leveleket írtál, amelyeket én sohase láttam, és nekem is külön írtál, de ezek mindig hozzáférhetőek voltak a dossziében. Hogy kerülhetett most egyszerre szőnyegre „bűn”-ként az, hogy én nem mutattam meg nekik a Te leveleidet? Ezt kötelességből mindig megtettem, ha rájuk vonatkozó rész volt bennük. De harmadszor is leszögezem, hogy csak a dossziéért kellett volna nyúlniuk, vagy egyetlen szót szólniuk, és megkaptak volna minden felvilágosítást.

Vissza kell most térnem arra, amit már tegnapi levelemben is fölemlítettem.

Amikor első ízben léptem az IGE kis szobájába, Kodolányi véd- és dacszövetségre szólított fel olyan patetikus hangon, hogy akaratlanul is átsuhant rajtam a gondolat: mégis igaz volna valami abból a sok szóbeszédből? – Még kézszorítást is kierőszakolt tőlem, jöllehet igen rezerváltan válaszoltam, hiszen nem tudtam, mit kell ilyen helyzetben egy jó „haver”-nak felelnie. De ha eddig elfogulatlan tudtam velük szemben maradni, ezután a kicsikart kézszorítás után ez lehetetlen volt. Annyi bizonyos, hogy nem kerestem a hibákat, sőt kerültem az érintkezésünkben minden olyan pontot, amelyből nem kívánatos kérdésekre kerülhetett volna sor.

Hogy ezt a rezerváltságot ők hogyan magyarázták meg Neked, az mostani leveledből tűnik ki. Te, aki nem „döbbentél” meg azon, hogy alapvető okmányokból, a jegyzőkönyvből a Te társelnökségedet hitelesen megállapítani nem lehet, éppen

a jegyzőkönyv felületessége miatt, Te kétszer is azt írod nekem, hogy megdöbbenél, amiért nekik nem mutattam meg a leveleidet, jóllehet ez nem is felel meg a valóságnak. De még tovább is megy, mert megtiltod a gyűjtőív megrendelését, és ezzel eltiltasz hatáskörömtől, megvonod tőlem bizalmadat, és ezzel a legnagyobb mértékben helyteleníted eddigi munkásságomat és szereplésemet.

Semmi kifogásom nem lehetne, ha ez más formában, nem a megdöbbenés formájában történe. Hiszen, nagyon helyes: minél többen látnak valamit, annál valószínűbb, hogy kikerülünk valamely hibát. De most már szinte át is utalod a pártolótag-ív munkáját nekik, viszont az ő feladatukat, az Almanach árajánlatának beszerzését, amire a három hét alatt bőven lett volna idejük, nekem kell megcsinálnom, mikor ezt velem nem is beszélted meg, mikor papírmintám sincs, és nem tudom, 3000 vagy 10 000 példányban lesz-e rá szükség? Ők pedig csak kedden jönnek be.

De hisz ez lényegtelen ebben a pillanatban. Hűségesen nekifogok, bár tudom, hogy hosszadalmas lesz, amíg eredményt érünk el. Nem szeretném, ha egy pillanatig is az lenne a látszat rajtam, hogy kedvetlenül végeztem munkámat.

Ha szegénységem nem gátolna, visszafizetném az IGÉ-től nyert javadalmazást azonnal, és nem tenném be a lábam többé oda. Így azonban szeptember elsejéig hűségesen folytatni akarom munkámat, és elvégezni azt, amit még szíves leszel rám bízni. De sem velük, sem nélkülük, semmilyen formában nem óhajtok ezen a dátumon túl az IGE kötelékében maradni.

Azt hiszem, ezzel jó szolgálatot teszek két kartársnak, akik ellen egyetlen kifogásom sem volt, hacsak az nem, hogy a Neked most sugalmazott levelek meglehetősen munkaképtelenné tettek egy időre. Ezt a luxust azonban nem engedhetem meg magamnak, mert ha nem dolgozom, nincs mit ennem. Hát majd legyűröm a keserűséget valahogy.

Igyekeztem a lehető legtárgyilagosabb lenni, hogy ne bántsak meg senkit, legkevésbé Téged, akit mindenek ellenére is azzal a mély tisztelettel köszöntelek, amely huszonöt esztendő sok szép emlékének halmozódott fel bennem. De meg kell mondanom, hogy fáj, amiért most másodízben is igazságtalanságot tapasztalok részedről, bár tudom, hogy most sem a tiszta kép alapján ítélkeztél.

Igen sajnálom, hogy ennyi időt raboltam el a levéllel, de nem volt más választásom, mert kevés beszédű ember vagyok, és szóval nehezebben fejezem ki magam, mint írásban.

Mély tiszteletemet jelente maradtam igaz híved

Majthényi György

Majthényi szomorú levele nagyon leverte apámat. Ideges, érzékeny, gyenge, beteg ember, szánalomra és szeretetre méltó. Ráadásul fiatal korának részese, annak a fiúnak öccse, akit a Légy jó mindhalálíggban Ghimesy néven írt meg – és annak az asszonynak fia, akitől olyan sok jót, lelkesítést kapott a század legelső éveiben, Kispesten – amint azt meg, kegyetlen őszinteséggel a Fáklyában írta meg. Majthényi Miklós bátyámnak holtig barátja volt – s apám fájlalta, amiért az IGE miatt tőle örökre elhúzódt.

Leányfalu. 1933. VIII. 11.

Kedves Barátaim,

csütörtökre adtam magamnak terminust, hogy akkor megérkezem, s mindent elintézzünk. Az ember határnapokkal biztatja magát. Tegnap meg is jöttem, de nagyon fáradt voltam, s még egy nap szabadságot engedélyeztem magamnak.

Annyira le vagyok sújtva, hogy ma egész nap tétlenül hevertem. Kénytelen vagyok úgy látni, hogy az IGE sorsa reménytelen.

Mit tehetek én: nincs ügyvezető elnök és nincs ügyszolgálo tisztikar.

Úgy gondoltam, semmi költséget, sem fáradságot nem szabad kímélni, csak hogy olyan emberek legyenek az ügyek élén, akik arra termettek – kiderül, hogy három ember már sok, már három író nem értheti meg egymást.

Én a konzekvenciákat levonom, s ezt csak abban a formában tehetem, hogy visszaadom a Választmánynak megbízatásomat.

Mindig a legmelegebb szeretettel és önfeláldozással viseltettem fiatalabb író-társaim iránt, azt azonban nem vállalhatom, hogy olyan természetű aktív és intenzív szervező munkára vállalkozzam, amelyre nincs – mint azt többször megmondtam – sem időm, sem egészségem, sem rendeltetési érzésem.

Az IGE igen nagy rendeltetésű egyesületnek tűnik fel az én szememben, kész vagyok bármikor minden tőlem telhetőt megtenni érte, de most jobb szolgálatot nem tehetek, mint hogy szabad teret adok azoknak, akik tudnak és bírnak cselekedni.

Különben szeretettel üdvözöl mindnyájatokat, s a választmányi gyűlésnek aug. 15-én, kedden való összehívását kéri igaz barátotok.

Ahol majd hivatalosan lemond a tisztségről.

Ezt a levelet Kodolányi napok múlva, kedden kapta meg. Akkor elrohant Zsilinszkyhez, onnan haza, leült az írógéphez, és megírta, hogy az IGÉ-nek semmi más baja nincs, mint csakis Móricz Zsigmond.

Rákoshegy, 1933. aug. 16.

Kedves Zsiga Bátyám!

Megkísérlem némi rendszerbe foglalni mindazt, ami a legutóbbi időben az egyesület körül történt, ámbár nagyon jól érzem, hogy nemcsak legutóbbi levedben adtad fel a reményt az ügyek rendbe hozatalára vonatkozólag, hanem már sokkal régebben, s intézkedéseid inkább a Magad meggyőzéséért történtek, s nem azért, mintha feltétlenül célravezetőnek tartottad volna őket.

1.

A Zsilinszky-ügy.

Ma délelőtt hosszú, beható és őszinte megbeszélést folytattam vele annak az utasításnak alapján, amelyet Tőled kaptunk. Zsilinszky épen olyan szívesen és készséggel vállalkozik az egyesület vezetésére, mint Pakots halála után. Szívesen venné, ha Te mint társelnök megmaradnál mellette, sőt az ellen sem volna kifogása, ha még egy elnököt választana az egyesület. Szívesen rendelkezésére áll az írók ügyének mindennap, s egész erejével arra törekszik, hogy az egyesület célját betöltse. Eljár vidéki turnékra, beszél a parlamentben, interveniál mindenütt, ahol kell, s általában lábra állítja az egyesületet. Viselkedése rendkívül szimpatikus és biztató. Átadtuk neki a jegyzőkönyvet, hogy néhány napig tanulmányozhassa, s tisztába jöhessen a dolgok állásával. Holnap még fel fogja keresni őt Kárpáti Aurél is, hogy tőle magától hallja mindezt.

2.

...tájékozatlan vagyok afelől, hogy vajon Lázár Miklóssal folytassam-e a megbeszéléseket. (*El sem kezdte.*) Idetartozik az Almanach ügye is. Nagyon jól tudtam és éreztem, hogy te bennünket úgyszólván szabotálással vádolsz, amikor az Otthonban megjegyzed, hogy eddig semmi sem történt, és az egész munkát el lehet egy délelőtt végezni... Amikor azonban az első árajánlatokat megkaptuk, és hozzávetőlegesen költségvetést csináltunk, azonnal láttuk, hogy a terv túlságosan nagy ahhoz, hogy az egyesület mai állapotában keresztülvihető legyen. Senki nem biztatott bennünket azzal, hogy a pártolótag-gyűjtés megfelelő anyagi erőt juttat egy ilyen nagyarányú tervhez. Megijedtünk a következményektől, amelyek a vállalkozással jártak volna... Ámbár Te megnyugtattad a kételkedőket elutazásod előtt azzal, hogy az anyagi bázist biztosítani tudod, aggályaink egyre nőttek. Kötelességem volt Téged visszatérésed napján a nehézségekre figyelmeztetni, nemcsak az egyesület, hanem a magad érdekében is. Ezt az eljárást később Öcsédurad, Móricz Miklós is helyeselte. Leveledben panaszkodsz, hogy nincs „Ügyvezető elnök és ügyszerető tisztikar”. Ügyvezető elnököt Pakots halála után Zsilinszky személyében azonnal találtunk volna, ügyszerető tisztikar pedig csak valóban keresztülvihető tervek megvalósításához található. Lehattunk volna lelkiismeretlen tiszték, meghagyhattunk volna Téged abban a hitben, hogy a 10 000 példányban kinyomandó IGE-könyvek könnyű és biztos vállalkozás, szerezhettünk volna még ötven ajánlatot és megíráthattunk volna az esetleges honorárium reményében huszonnégyszer huszonnégy ívet, s a végén moshattunk volna a kezünket: Hja, választmányi határozat, elnöki utasítás. Ebben az esetben még két hónapig ügyszerető tisztikar szerepében mutatkozhattunk volna. Ez nyilván nem lett volna tisztességes eljárás...

... Mindamellet, ami engem illet, nem osztom azt a nézetedet, hogy az egyesület dolga reménytelen. Az egyesületet nem véletlen hozta létre, hanem az idők követelték. Nem Pakots magánügye volt, hanem az ország közügye... ezek a zavarok máris tisztulnak. Abban a pillanatban, amikor kiderült, hogy vannak feladatok, amelyek meghaladják az egyesület erejét, s amikor Magad is beláttad, hogy az író életed és munkád mellett egy egyesület ügyét-baját vállalni nem tudod, a tisztulás folyamata máris megkezdődött...

3.

A Majthényi-ügy.

Kedvetlenségünkhöz nagyon hozzájárult az is, hogy minden kényszerítő ok nélkül átadtad az iroda vezetését Majthényinak... Már akkor, mikor a tervedet a Metropolban előadtad, figyelmeztettelek azokra a zavarokra, amelyeket Majthényi megbízása okoz. Vázoltam az ő jellemét is. Tudtam, hogy Kárpáti elgondolása érvényesül, s azt is tudtam, hogy az ő terve az volt: legyen egy titkár és vezesse ő az egyesületet. Ő ezt az indítványt takarékosági szempontból tette... Nem három, de háromszáz író is megértheti egymást, ha valamennyi író és valamennyi a tehetségére és nem az intrikára támaszkodik. Sajnos akkoriban nem voltam elég erélyes és kíméletlen. Azonnal a bizalmatlanság jelének kellett volna tekintenem Majthényi megbízását – amely még alapszabályellenes is volt –, s vissza kellett volna vonulnom... Valóban nem tudom, hogy az egyesület megalapításához és első, legnehezebb évének lebonyolításához miért voltunk mi alkalmasak, s miért nem voltunk jók, mielőtt Majthényi megjelent a színen? Miért kell húsz évig bankban dolgozni ahhoz, hogy egy egyesület irodáját vezetni tudja?...

4.

... Az emberek kedvüket veszítették és pesszimisták, Ma az Otthonban keserű kifakadásokat hallottunk, s főképpen engem vontak felelősségre. Kérdéseket vágtak hozzám... Hogy mi jogon tárgyaltunk mi ma is Zsilinszkyvel? Néhány zsidó vallású író, az egyesület alapítása óta a mi fáradozásunk eredményét élvezte, és soha vallási okból mellőzést nem szenvedett, most pártot üt Zsilinszky ellen... Nem tudom, hogy tisztességes írói nevemet és Terescsényiét is miért kell odalöknöm egy sereg nihilista és enervált, érvényesülni nem tudó ember rágcslálásának? Miért kell hallgatnom a gyanúsításokat, hogy takargatnivaló piszkos ügyeim vannak és az egyesület vezetésében rendetlenül jártam el?...

5.

Ennek ellenére nem vagyok pesszimista, mert ha egyedül maradok is, elég erőt érzek magamban arra, hogy az egyesületet immár sikeresen szolgáljam... A helyzet korántsem reménytelen. Csak Zsilinszky kell ide, aki energikusan tud eljárni mindenütt, ahol kell, s aki tisztában van a nehézségekkel és módszerekkel. El kell távoznia mindenkinek... határozottságra és erélyre van szükség és önhitre, önbizalomra. Az egyesületre igenis szükség van, s annál nagyobb szükség lesz, mennél jobban elharapózik ebben az országban a germán hálósipka, valamint a nyálas esztetizálás szelleme.

Nagyon kérek, kedves Zsiga Bátyám, most azonnal tűzd ki a jövő heti választmányi gyűlés időpontját, amire az alapszabályok köteleznek – arra az egy délutánra szakítsd még ki magad a munkából, és teljes határozottsággal és eréllyel szorítsd a választmányt végleges határozatra.

Zsilinszkyt akár szótöbbséggel is hozni kell, hogy szeptemberben megtarthassuk a beiktató közgyűlést, és a többit rábízuk Zsilinszkyre. Akkor azonnal megindulhat az újjászervezés, abban pedig biztos vagyok, hogy ha nem a tornyon, hanem az alapkövön kezdjük, a télre az egyesület aktív lesz...

Szeretettel és őszinte tisztelettel igaz híved:

Kodolányi János

Az aláírások mind azzal a tintaceruzával készültek, mint az aláírás.

A hosszú levélnek talán negyedrészt hagytam ki, az se köntörfalaz: mindig sértő és fölényes a fölösleges és fantasztia idegennel szemben.

Terescsényi is írt, ugyanazon a gépen, ugyanabba a borítékba behajtogatva, rövidebb levelet. Csatlakozik Kodolányihoz, s ebben annyi az újság, hogy ha nem a választmánytól kapta volna a megbízatását, ő máris kilépne. De nagyrabecsüléssel fejezi ki őszinte tiszteletét.

Ezt megkapta.

Kodolányi ökölrel ment neki a szép kártyavárnak, és jól összetaposta.

Kár vitatkozni azokkal, akik ennyire nem értik.

Két hete mindennap azt írta a naptárába:

„Bethlen anyag”. A nap árnyéka írására készült. Szobájában, asztalain kitergette a történelemkönyveit. Azon a napon, amikor ezeket a leveleket megkapta, a hódmezővásárhelyi tanyákról írott cikkének címül adta a Kodolányi okozta indulatát: „Kibírhatatlan”.

Másnapra kifújta a mérgét és – Zsilinszkynek felelt a Kodolányi-levelére:

Leányfalu, 1933. aug. 18.

Kedves Bandim,

Kodolányi arról a jó hírről értesít, hogy Te hajlandó vagy az IGE dolgaival foglalkozni. Ezzel nagy örömet szerzett nekem, mert igazán Te vagy az egyetlen, akiben ideális lelkesedést érzek.

Nagyon szeretnék erről veled mielőbb beszélni, s ha nem veszed rosszszéven, arra kérnélek, hogy szakíts magadnak egy napot, de legalább egy délutánt, és gyere ki ide, Leányfaluba. Különben is érdekes dolgokat fogsz látni, mert én most nyakig benne vagyok a *Tündérkert* harmadik kötetének anyagában. Mindennap reggel öttől délutánig dolgozom rajta.

Ha lehet, hívjál fel telefonon, vagy értesíts valami módon, mikor jöhetsz. Jó volna sietni a dologgal, mert kár halogatni, vagy-vagy. Az IGE nagyon szép egyesület, nagy hivatása van, de mi, írók, nem értünk a technikai keresztülvitelhez. Olyan emberre van szükségünk, akiben van nemes lelkesedés és aktív cselekvőképesség. Drága barát, kedves Bandim, az isten is megáld, ha kezredbe veszed.

Szeretettel ölel és vár igaz barátod.

Ugye, Kodolányi azt írta, hogy Zsilinszky nagyon lelkes, mindent azonnal ígér. Ellenben erre a pénteki levélre hétfőn igen tartózkodóan és halasztósan felelt:

A Szabadság levélpapírján.

Budapest, 1933. augusztus 21.

Kedves Zsigám!

Nagyon sajnálom, hogy szíves meghívásodnak most nem tudok eleget tenni. Úgy áll ugyanis a dolgom, hogy szerencsétlen lapom talpraállítása megint lefoglalja időm és idegerőm legnagyobb részét, s a nyárnak már csak végső csücske maradt számomra. Ezért bizony egyelőre félre kell tennem az IGE ügyét, amelyben végleg amúgy sem tudnék állást foglalni, míg egyfelől a helyzetet meg nem ismerem, másfelől meg nem győződöm egy komoly megoldás biztos feltételeiről a társadalom felől. Próbáltam érintkezést keresni e héten többfelé, de a világon senki sincs idehaza. Ugy-hogy szeptember közepére kell eltolnom ezt a problémát, legalább a magam részéről. Akkor már bizonyára idehaza leszel, s én keresni fogom veled az érintkezést.

Addig is jó munkát kívánva, kézcsókjaimat jelente a Feleségednek, vagyok igaz baráti szeretettel híved

Zs. Endre

Apám sejtette, hogy nem olyan könnyű Zsilinszkyt megkapni. Még habozott és haladékot teremtett magának, bár Kodolányi máris biztosra értette a vállalkozását:

1933. VIII. hó 24.

Kedves Zsiga Bátyám!

Sajnos, Zsilinszkyvel nem volt módomban közölni kívánságodat, mert ő szombaton néhány napra elutazott, és csak ma vagy holnap érkezik vissza Pestre. A levelemben említett megbeszélésen kívül még ma egy hete újabb beszélgetésre ültünk össze, Kárpáti társaságában. Ez az újabb megbeszélés, ha lehetséges, még jobban megerősítette iránta érzett bizalmukat, és Kárpáti is visszanyerte optimizmusát. Zsilinszky megnyugtatót bennünket, hogy havi ezer pengőt igen könnyen biztosítani tud az egyesület részére, és óva intett bennünket attól, hogy a már meglevő szervezetet szűkítsük,

az irodát feladjuk. Szerinte csak terjeszkednünk lehet s nem lebontanunk. Különben a lebontás álláspontján van Vidor Marcell. Ő fél Zsilinszkytól, és csak az nyugtatná meg, ha mellette egyik társelnökként esetleg Kárpátit látná. Ezt is felvetettük Zsilinszky előtt, aki örömmel belemegy minden megoldásba. Azt is ajánlotta, hogy a fő-fő elnökünknek kérjük fel Kozma Miklóst, és megígérte, hogy személyesen fog vele beszélni, neki régi jó barátja. Abban az esetben, ha Kozma nem vállalná, Fenyő Miksát ajánlja, már csak azért is, hogy a zsidó és nyugatos írók nyugodtak legyenek, s ne tartsanak antiszemita állásfoglalástól. Zs. általában rendkívül megértő és lojális, valóban szíven viseli az írók sorsát, és hajlandó mindent megtenni értük.

Minthogy a hónap végén vagyunk, s rövid levedben azt írod, hogy e héten be tudsz jönni Pestre, viszont a választmányi ülés napját nem tűzted ki, az ülést pénteken délutánra összehívtuk. Ezen végre tisztázni kell a teendők kérdését, s össze kell állítani az elnökség végleges névsorát, még akkor is, ha alternatív névsorról van szó. Tehát: Kozma – Zsilinszky – Móricz Zsigmond – Kárpáti Aurél, avagy: Fenyő – Zsilinszky – Móricz Zsigmond – Kárpáti Aurél. Ügyvezető lenne Zs. A közgyűlést pedig szeptember közepére okvetlen össze kell hívni, mert itt az ősz, és a munkát el kell indítani a télre.

Nagy hiba lenne újabb bizottságot kiküldeni, legjobb lenne, ha a tárgyalások befejezésére Rajtad kívül azokat küldené ki a választmány, akik eddig is tárgyaltak, s akik ismerik úgy az egyesületet, mint Zsilinszky intencióit, tehát Kárpátit, Terescsényit és engem. Ezenfelül az új tisztikar összeállítására kandidáló bizottságra lesz szükség, amely a közgyűlést megelőző választmányi gyűlésre már az új rezsim intencióinak megfelelő névsorral jönne. E bizottság tagjaiul legjobb lenne ha kijelölnék Kárpáti Aurélt, Peterdi Andort, Illyés Gyulát, Szabó Lőrincet és Székula Jenőt. Őt ember éppen elég, ha többen vannak, feltétlenül összevesznek. Kárpáti lenne a bizottság feje. Minden árnyalat és korosztály képviselve van benne, és egyikük sem torzszalkodó ember.

A választmányi gyűlés napirendje tehát ez. Az újabb ügyek nem nagyon számlálnak, mint például egy-két tagfelvételi kérelem. A referátummal hamar el lehet készülni, úgyhogy fél hatra be lehet zárni az ülést. Kárpáti bizonyára jelentést fog tenni a Zs.-vel folytatott megbeszéléséről, és néhányan fel fognak szólalni Zs. jelölése mellett. Somlyó Zoltán filippikára készül Zs. ellen, és pogromokra fog hivatkozni, amelyekben – szerinte – Zs. részt vett. Valósággal kétségbe van esve, félti a segélyeit. Már nem is beszél velünk. Vidor is aggódik, mert hiába felvilágosult és úgynevezett szabad-elvű ember, a zsidókkal együttérez, és félti őket, ebben az esetben oktaianul. Halmi hallgatásba burkolózik, Balassa József helyesli a választást. A többiek sokat várnak Zs. erélyétől, céltudatosságától és lelkeségétől.

Íme tehát, ez a helyzet.

Bizonyos vagyok benne, hogy a választmányi gyűlésen simán és véglegesen el lehet intézni a dolgokat, és Neked sem kell magad ezután efféle gondokkal törnöd. Mi rajta leszünk, hogy ne legyen semmiféle zökkenő.

Egyébként címem: Rákoshegy, Kossuth u. 9. De Rákoshegy is elegendő, megtalálják.

Szeretettel és őszinte tisztelettel maradok igaz híved

Kodolányi János

Kodolányi írógepe is gyorsan pergett – de amit ő leírt, az csak az egyesületesdi játéokra vonatkozott mindig, és eszébe se jutott programon törni a fejét. Az ő IGL-jébe igazán nem is illt be apám – amint valósággal ki is tessékelté belőle! Ezt a levelet a dátum szerint csütörtökön írta, a választmányi gyűlést péntekre hívta össze, de pénteken a levél még

nem érkezett meg, aminek bizonyítéka, hogy azon a pénteken apám hosszú naplót gépelt, melyben elő sem fordul az IGE vagy Kodolányi.

Ezalatt lefolyt az IGE választmányi gyűlése, amelyről Kodolányi másnap, az ott-honi apró betűs írógépén, diadallal számolt be a bukott királynak:

Budapest, 1933. augusztus 26.

Kedves Zsiga Bátyám!

A tegnap délutáni választmányi gyűlést távollétedben Sziklai János elnöklete alatt tartottuk meg. Addig is, míg alkalmunk lesz a jegyzőkönyvet bemutatni, röviden vázolólok az ülésen történeteket.

A választmánynak bemutattam azt a levelet, amelyben a megbízásodat a választmánynak visszaadod. Beszámoltam a Zsilinszkyvel folytatott megbeszélésekről. A hozzászólások folyamán kiderült, hogy Zsilinszkyt mindenki szívesen fogadja s alkalmasnak látja a kibontakozásra. Egyhangú határozattal meghívja őt a választmány elnöknek és rábízta, hogy akár Kozma Miklóssal, akár Fenyő Miksával kössön végleges megállapodást. Társelnökségedet mindez természetesen nem érinti.

Kárpáti, mint hallottuk, tőlünk függetlenül még egy megbeszélést folytatott Zsilinszkyvel, ennek részleteit azonban nem ismerjük, mert a tegnapi választmányi ülésen gyengélkedése miatt nem vehetett részt, és a szerkesztőségben sem volt bent. Hogy azonban valami lényeges újság adódott volna, az szinte kizárt dolog, mert a legbővebben s legrészletesebben megtárgyaltunk mindent, s elolvasásra a jegyzőkönyveket is átadtuk. Valószínű, hogy Kárpáti beszélgetése személyes dolgokra vonatkozott, s éppen ezért ment Zsilinszkyhez olyan időben, amikor mi nem voltunk ott. Ez azonban az ő magánügye. Mi megbízatásunknak eleget tettünk, s a dolog elintéződött.

Az elnök- és tisztikar-választó közgyűlést a választmány szept. 15-re tűzte ki. Ezt megelőzően egy választmányi ülés kiküldi a kandidáló bizottságot.

Remélem, hogy a közeljövőben alkalmam lesz személyesen is referálni s a jegyzőkönyvet bővebb tájékozódás céljából bemutatni. Addig is kérlek, fogadd őszinte tiszteletemet, amellyel maradok mindig kész híved

Kodolányi János

Elképzelhető, mennyire felbosszantotta ez a levél apámat, aki világosan megírta, hogy hívják össze a választmányt, mert vissza akarja adni a megbízását...

Leányfalu, 1933. aug. 30.

Kedves János,

leveledben, melyben értesítesz, hogy a választmányt péntekre összehívtátok, szombaton kaptam meg. 24-ről volt ugyan keltezeve, de csak szombaton, 26-án érkezett. Úgyhogy én azt hittem, hogy most, a jövő pénteken, 1-én lesz a választmány. Ha én a leveledet, vagy legalább egy meghívót, kedden, de legkésőbb szerdán kapom, vagy táviratot, ha késtetek az összehívással, vagy telefont – akkor feltétlenül bementem volna.

De hát ez az IGE adminisztrációja.

Most aztán beütött nálam a krach. Vasárnap megfájult a lábom, s azóta vagy fekszem, vagy bottal járok.

Zsilinszkytől levelet kaptam, hogy ügyei úgy alakultak, hogy csak szeptember második felében tud az IGE dolgaival foglalkozni. Úgy látom, te csak egyszer beszélél vele, akkor, amikor már értesítettél. Nagyon utána kell járni az elnöknek, mert

nincs még egy Pakots, aki utánunk járna. Most képtelen voltam egy napot is elszakítani magamtól, mert a darabomon dolgozom, ami most talán épp a befejezés előtt áll.

Mindig mindenben rendelkezésre állok, a legnagyobb szeretettel, de kérlek, hogy az adminisztráción valahogy segítsetek. Majthényi felmondott, és úgy látszik, már nem is jár be.

Szeretettel üdvözöl mindnyájatokat

Mint az állítólag Hévízre küldött és elvesztett levélről, erről az eltűnt és megkésztetett meghívóról is rengeteg szó esett, és a végén Kodolányi azt híresztelte, hogy Móricznak el szoktak veszni a levelei...

Leányfaluból a Rákóczi út végéig, az Imperial szállóig jó hosszú az út. A reggel hatkor induló hajóval jöttem és kilenc tájban értem oda, amikor még senkit sem találtam. Felvezettek a füledt, hideg, bagószagú kis szobába és magam tettem az asztalra apám levelét. Egy darabig vártam, de hát senki sem jött, s nekem más dolgom is volt. Különbösen is, nem tudtam az egész háborúról. Apám nem szokta a sérelmeit elmondani: a terveiről rábeszélően és meggyőzőn beszélt, magyarázott, de a kínos dolgokról hallgatott.

Hiszen a levele azt mutatja, hogy Kodolányival szemben is ezt a hallgatást gyakorolta. Egy-két atyai dorgálás, de különben mintha minden rendben volna.

Kodolányi viszont, ha már elkezdte, végezni akart ezzel a bolonddal. Kikérte magának az atyai hangot, és egyre ellenségesebben sértett:

Budapest, 1933. szeptember 1.

Kedves Zsiga bátyám!

Ma kézhez vett soraidra azonnal válaszolok.

Te egy leveledben először 15-re, aztán a „jövő hétre” jelezted a választmány megtartását. Levelemet 24-én délután 4 órakor adtam fel, annak tehát legkésőbb 25-én reggel Leányfalun kellett volna lennie. (S legkorábban mikor?) Ettől függetlenül kedden – a választmányi ülést péntekre hívtuk össze – külön meghívót küldtünk dátummal, amelyet Terescsényi maga címzett meg Leányfalura. Tökéletesen érthetetlen, mi van azzal a meghívóval, holott mindenki szabályosan megkapta. Az összes meghívót, szám szerint 74-et együtt bérmentesítettük a postán. Majthényi adta fel. Keddtől péntekig tehát annak emberi számítás szerint meg kellett érkeznie.

Ez nem az IGE adminisztrációja, itt ne a mi becsületességünket vond kétségbe.

Levelemben megírtam, hogy Zsilinszkyvel kétszer tárgyaltunk, ennél fogva valóban kétszer is tárgyaltunk vele. Másodízben Kárpáti jelenlétében, azután Zsilinszky elutazott, tehát nem járhattunk nála. Ma délelőttre adott randevút levélben, ennél fogva ma délelőtt ott leszünk a találkozón. Ettől eltekintve kedden egész nap jártunk utána Pesten, mert levelet írtunk neki a választmányi ülés lefolyásáról. Azonban csak szerdán éjszaka érkezett meg, s ő maga kért bennünket mára.

Tudtuk, hogy csak szeptember közepe után ér rá, ezért tűzte ki a választmány a közgyűlést szeptember 15-re.

Minden tehát pontosan úgy van, ahogy lennie kell. Semmiféle zavar vagy rendellenesség nincs. Ellenben a választmányi gyűlésen Majthényival kapcsolatban olyan dolgok sülték ki, amelyek az egész választmányt megdöbbenették. Nem csodálunk, ha Majthényi ezek után csak pro forma járna be az irodába.

Mindezek ellenére a választmány úgy döntött, hogy Majthényi szept. 15-ig még maradjon a helyén. A választmány kimondta, hogy egyelőre senki se vegyen fel honoráriumot, amíg Zsilinszky rendet nem teremt. Nem értjük tehát, mi célra kellett a száz-

pengős utalvány. Ha számlákra, akkor nincs a választmány ellenére és szabályszerű.

Nagyon kérek, Zsiga bátyám, ha a meghívót nem kapod meg, ne minket tégy érte felelőssé. A hibának máshol kell lennie, s legyen szabad még azt is megjegyeznem, hogy augusztusi ülés megtartása szept. 1-én nem alapszabályszerű.

A Zsilinszkyvel ma folytatandó megbeszélésről azonnal értesítelek.

Gyógyulást és nyugalmat kíván igaz tisztelőd és híved

Kodolányi János

Tehát azért is kapta az elnök késve a meghívót, mert ki akarták végezni Majthényit. Mint a Légy jó vagy a Kamaszok hőseit: vádolnak, hogy magukat mentseék.

Majthényi biztosan sután szerepelt, csak azt mondhatta, amiről a levélben jajongott, hogy Kárpátiék azért hívták az IGÉ-hez, mert rendtelenség volt és mert gyanú volt az ügyintézés körül. A választmányt csak az döbbsenhetette meg, hogy Kodolányiék spionkodással vádolták. Pedig csak el kell olvasni Majthényi leveleit, világos, hogy a legtávolabbi célzást sem tette apámnak arról, mint ha bármiféle kompromittálót talált volna, pláne az ő megbízásából kereste volna azokat az iratokban, vagy akárhol. Apám sokkal jobban ismerte a helyzetet és a szereplőket. Nem az elszámolás hiányzott, hanem a tett.

No de mindegy, még ez a közgyűlés, aztán neki semmi köze többé az IGÉ-hez.

Ötödikén egyszerre két levél érkezett. Egyik Kodolányitól, másik Zsilinszkytől. Vajon melyiket bontotta előbb fel? Magamról ítélve a bosszúságot ígért. Utána majd a remélhetőleg vigaszt.

Budapest, 1933. szeptember 4.

Kedves Zsiga bátyám!

E hó elsején, továbbá 3-án (tegnap) újból megbeszélést folytattunk Zsilinszkyvel. Ő mondotta, hogy neked levelet írt, és még újabb levelet fog írni. Kimenni nem tud elfoglaltsága miatt, különben minden teljesen rendben van, a megállapodás Fenyő Miksával is megtörtént, ő kilátásba helyezte a GYOSZ (Gyáripárosok Országos Szövetsége, ennek volt az igazgatója Fenyő) állandó és intenzív támogatását. A döntést a kultuszminiszter is tudomásul vette, rendkívül örült neki, és a legmesszebbmenő támogatásáról biztosítja az egyesületet. Neki számos olyan terve van, amit hivatali pozíciója miatt közvetlenül nem tud megvalósítani, így az egyesülettel való állandó összeköttetés révén a terveket meg fogja valósítani.

A választmány úgy döntött, hogy a legközelebbi, kandidáló bizottság kinevezését és a közgyűlés előkészítését célzó választmányi ülés e hó 6-án, tehát szerdán délután 4 órakor legyen. E levélen kívül a mai nap meghívót is küldünk, mint a múltban is. Ha azonban egészségi állapotod akadályozza a bejövételt, ez ne okozzon számodra aggályokat, mert hiszen leveled értelmében a vezetéstől már visszaléptél, és megbízásodat a választmánynak visszaadtad. Vagy Pethő Sándor, vagy Sziklai helyettesíthet, ez a feladat immár visszalépésed folytán úgyis rájuk hárul.

Minden tökéletesen rendben van ilyenformán, Zsilinszky azonban arra kért minket, hogy a közgyűlést ne 15-én, mint ahogy a tervben volt, hanem 17-én, vasárnap tartsuk meg. Ilyenformán a választást 17-én ejtjük meg.

Állapotodban javulást és nyugodt munkát kíván igaz híved

Kodolányi János.

A másik levél Szabadság-papíron:

Budapest 1933. szeptember 4.

Kedves Zsigám!

Terescsényi és Kodolányi barátaink értesítettek engem, hogy a legutóbbi IGE-ülésem egyhangúlag mellettem foglaltak állást az elnökség kérdésében. A jegyzőkönyveket is megmutatták. Jól tudom, hogy valójában csak jobb híján fordult felém ennyire egyhangúnak látszón a bizalom, mert hiszen a világ legtermészetesebb dolga mégiscsak az volna, ha Te vállaltad volna az elnökséget és én melletted örömmel lettem volna társelnök is, vagy elnök, vagy bármi, épp olyan készséggel tettem volna meg mindent, ami tőlem telik úgyszólván a nagy ügy érdekében. De most már félig-meddig kész helyzet előtt állok, s igazán nem szeretném, ha miattam tovább húzódnék az egyesület vezetőségének kérdése, s ezért azt mondtam Terescsényiéknek, amit legelőször, hogy vállalom az elnökséget, de csak akkor, ha te megmaradsz társelnöknek, s engem támogatsz nem könnyű munkámban, másfelől pedig a választás olyan formák közt történik, hogy legalábbis megközelíti az egyhangúságot, s nekem nem kell egy darázs-fészekbe nyúlnom. A harmadik feltételt már nem veszem túl szigorúan, azt tudniillik, hogy szerettem volna előzetesen úgy a kultuszminiszternél, mint esetleg a miniszterelnöknél tájékozódni afelől, hogy részükről minő anyagi támogatásra számíthatna az egyesület. Mivel azonban a kultuszminiszter egyik fontos exponense, Nevelő, oda nyilatkozott, hogy nagyon szívesen venné az én elnökségemet, s mivel a kultuszminiszter még nincs a hivatalában és nem tudtam vele beszélni: a jöreménység nevében elejtem ezt a tájékozódást mint feltételt.

Nem tudom, nem változott-e meg a te véleményed ebben a kérdésben a velem való kombinációt illetően. Mindenesetre nagyon fájlalom, hogy nem tudtam idáig kimenni Hozzád, de most csak pár napra jöttem haza, viszont szerencsétlen lapommal, mely ismét nem tudott megjelenni, annyi bajom s tárgyalásom van, hogy nem tudtam kimozdulni Budapestről. Ezért csak levélben teszek kérdést, mert természetesen a Te bizalmad az első feltétele számomra az elnökség vállalásának is, de úgy érzem, az eredményes munkának is. Abban az esetben, ha a Te helyesléssel és a Te teljes irodalmi vezetésednek fenntartásával oldható meg a személyemet illetően ez a kérdés, még csak az a kérdésem volna, hogy lehetőleg légy kegyes elnökölni a szerdai ülésen, és ott a lehetőség szerint az alábbi nevekből választani a kandidáló bizottságot: Sztinyai Zoltán, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Peterdi Andor, Szegi Pál, Pethő Sándor, Vabrinecz Dezső, Sziklai Gyula, Szekula Jenő, Leleszi Béla, Kárpáti Aurél, Bresztovszky Ede és Sárközi György. (*M. Zs. a felsorolt neveket aláhúzta.*)

Ne érts félre, kedves Zsiga, ez nem az én kérésem tulajdonképpen, hanem Terescsényiéknek a kérdése azért, hogy lehetőleg simán és fölösleges izgalmak nélkül történjék a dolog, ami az én szempontomból is lényegesen megkönnyítené a valóban nehéz töprengések során kialakult elhatározásom realitását.

Nehezen tudtam magam elhatározni azért, mert nem tartom magam különösen alkalmasnak erre a feladatra, amellet magam is rengeteg gonddal és igen sokoldalú feladatok ágával-bogával kínlódom, megközelítőleg sem vagyok annyira a magam embere, mint volt szegény Pakots József. De mégis elvállalom ezt a nehéz tisztséget, ha kell, mert megfelelő organizációval pótolni tudom talán időbeli és egyéb hiányosságaimat, viszont a feladat szép és nekem igen kedves.

Még megjegyzem, hogy Fenyő Miksa nagy készséggel vállalja a társelnökséget, Kozma Miklóssal azonban nem tudtam beszélni, mert nincs idehaza.

Igazi baráti szeretettel ölel híved

Zsilinszky Endre

Bizony ugyanazzal a szorongással teli tiltakozással, mégis kötelességtudásból közeledett az IGE-hez Zsilinszky, mint néhány hete apám. Annál nehezebb helyzetben, amennyivel búsabb az ősz a tavasznál, kínosabb a veszekedés a gyásznál. Kenyér-, fedél-, tüzelő-, kórházigond, ezerféle megoldandó kínos feladat várt az elnökre.

De ha Móricz Zsigmond a fantáziáját, Zsilinszky az összeköttetéseit vitte csatába, együtt majd csak elérik, ami elérhető.

Kodolányi hiába beszélte le a választmányi ülésen való megjelenésről, hogy „Sziklai helyettesíthet, ez a feladat immár visszalépésed folytán úgyis rájuk hárul” – nem hagyta cserben Zsilinszkyt, elment megválasztani a kandidáló bizottságot. Teljesen gyanútlanul, hiszen Zsilinszky azt írta, hogy ez a Terescsényiék kérése.

Tehát szokása szerint elkészítette a tervét és beszédét, úgy ment az ülésre.

El akarta foglalni az elnöki széket.

Kodolányi elébe állt és rászólt, hogy erre nincs joga, mivel lemondott.

– Magánlevélben. Majd bejelentem a lemondásomat a választmánynak, mikor itt lesz az ideje. Most még dolgom van itt.

Beszéltem erről többször is Kárpáti Auréllal. Nem szeretett arra az utálatos botrányra emlékezni. Azt mondta, hogy Kodolányi kegyetlenül és kíméletlenül apám fejére olvasta, hogy habozó, légvárépítő, irreális tervekkel üti el a legsürgősebb tennivalókat, a cselekvésre kész embereket pedig, például Földi Mihály főszerkesztőt, elriasztja. Vádakat kohol, ő maga pedig olyan könnyelműségbe akarná belehajszolni az egyesületet, amiből csak botrány és szerencsétlenség származhat. És így tovább, és így tovább, a közbeszólókat túlríkácsolva.

Heves és goromba vita támadt pro és contra. Kodolányi már a kudarcba fulladt Vörösmarty Akadémiát, a halva született Nyugat Irodalmi Társaságot, a zátonyra futtatott Nyugatot kiabálta. Nem ám az elismerés hangján, hogy lám, mióta kísérletezik ez a derék ember nagy célok érdekében és összetartás híján semmire se megy.

Apám némán, letörten végighallgatta a hűtelen és gonosz beszédet, és mikor a vita kiabálássá fajult, felállt és hazament.

Otthon nem szólt egy szót sem a vesszőfutásáról. Írni is csak ennyit írt le, mint napi följegyzést:

Leányfalu 1933. szept. 7.

Fantasztikus éjszaka.

Este nyolckor jöttem haza Pestről. Az IGE-gyűlés annyira felizgatott, hogy hiába feküdtem le kilenckor, nem bírtam elaludni. Egész testem lázban volt. Fél tizenegykor felkeltem, Mária nevetett, mi az?... leültem az írógéphez, hogy egy kicsit dolgozzam a darabon.

Hozzáfogtam újraírni az első felvonást. Két órakor készültem el vele...

Közben a belső láz, a rossz érzés, amit tegnap az IGE-gyűlésen kaptam, semmit sem szűnt. Azt a lázat belevittem a darabba. Sokkal izgalmasabb hangú s erősebb feszültségű lett, tehát itt kifizeti magát, amit ott szenvedtem.

Soha többé nem beszélt Kodolányival. Azt mondta, többször leírta, hogy az emberi jóságba vetett hitét Kodolányi rabolta el.

De a nyilvánosság előtt nem nyilatkozott ellene, és később, ha Kodolányi írt valamelyik könyvéről, azt egy-egy sorban meg is köszönte.

Vele nem lehetett összeveszni, pláne veszekedni. Akiből ő kiábrándult, az megszűnt az ő számára létezni.

A választmányi gyűlésen nem Zsilinszkyt, hanem Ugron Gábort kiáltották ki elnöknek. Választottak társelnököket, tisztikart – de az IGE ettől kezdve kizárólag Kodolányi gyűjtőgetű testülete volt, mint ilyen fennállt egészen a háborúig. Azóta pedig az új állam, anélkül hogy tudna róla, megfogadja Móricz Zsigmond gazdag tanácsait.

József Attila, Schöpflin Aladár, Magyar Elek, Kárpáti Aurél, Magyar Elekné, Móricz Zsigmond, Móriczné Simonyi Mária, Móricz Virág, Móricz Gyöngyi, Vidor Marcell, Kállay Miklós, Surányi Miklós, Somogyi Gyula, Somogyi Gyuláné és mások a Nyugat szilveszterén (Budapest, a Britannia különterme, 1932. január 1.)

SZABÓ SÁNDOR:

A nagy trilógia születése

Az akarattjai ház igen sok vendéget látott ezen a nyáron. A hivatalos, meg nem hivatalos „irodalmi” látogatók minduntalan barátokat, ismerősöket vagy éppen csak a Kodolányi-művek híveit találták a híressé vált tornácon, ahol a váratlan tavaszi olvadás óta Kodolányi egyre sűrűbben merült el csöndes délutánokon az idők messzeségébe.

A nagy mítosz útján járt ilyenkor.

A vízözönből kiemelkedő világ nagy lélegzetvételében Gilgamest kereste, a ködös emberi ősidőkben Mószét a nagy törvényhozót, és egyre gyakrabban viaskodott mozdulatlan, majdhogy merev arccal, szemmel az idők beteljesülésében Jehosuával, meg másrészével Jehudával.

A már akkor legendássá duzzadt Kodolányi-levelezésekből tudtunk a nagy készülődésről, a háború után fakadt hatalmas mítoszfolyam szinte határtalan áradásáról. Az öreg baráthoz Várkonyi Nándorhoz a Mecsek aljára özönlő levelek szinte mámoros időkről árulkodnak.

Balatonakarattya, 1949. augusztus 13.
(Várkonyi Nándornak, Pécs)

Gilgames nem készül a Bika-korszakra, illetve nem éreztetem előre, hogy készül, és szándékosan tettem így. Érdekes, mennyire rátapintottál arra a pontra, amin sokat gondolkodtam! Gilgamest azonban jónak láttam úgy ábrázolni, hogy terveit magában tartogatja és lépésről lépésre önti formába, mintegy együtt növelve a nép előtt saját uralmának mélyülésével. A Bika bejelentéséhez hasonlóan jár el egyéb ténykedéseiben is. Ez onnét van, hogy a népet gyámoltalan, oktalan bandának tekinti — s nem tudom, nincsen-e igaza. Egy helyütt maga mondja: lépésről lépésre valósítom meg a tervemet, hogy lépésről lépésre lássátok és értsétek meg. Eljárásának, sajnos, csúnya következményei is vannak, mert értvén tetteit, holmi alvilági Szörnyetegnek kezdik vélni és mondani. Erre azért van szükség, hogy a Gilgames-époszban lévő siralmakat, vádakat, panaszokat logikusan illeszt-

Dunatáj 1979. aug. 2. n. 44-52.

310

hessen művembe. Most éppen ott tartok, hogy a nép Anubhoz folyamodik segítségért királya ellen, aki „nem engedi kimenekedni őket a bálóból”. Hálót kerít tebát kőrjúk, s egyre szorosabbra vonja. Ma jutottam odáig, hogy Enkidu megjelent a nyáj között, s garázdálkodik. Egész sor mulatságos jelenetet írtam azóta hogy nem láttuk egymást, s mindig úgy, hogy Gilgames nem jelenti be, hanem megcsinálja a terveit.”

A mi váratlan látogatásunk a híres-neves tornácon a magyar irodalom egyik legizgalmasabb pillanata volt. Az öreg diófa árnyékolta műhelyből a fehér hasábok ezredére lépett a mítoszvilág talán leghatalmasabb, monumentális és lenyűgöző — de mindenképpen legművészeibb monstuma: Mósze története: „Az égő csipkebokort” korrektúrázta éppen Kodolányi. Ezer s egynehány oldalt.

A magyar irodalom talán legérdekesebb levelei tanúskodnak a nagy mű születéséről.

Akarattya, 1951. október 10.

„Az én dolgom, hogy a Mózesben megrajzoljam egy olyan emberfölötti ember alakját, aki az atlantiszi—egyiptomi tudást összeolvasztja a lemurikáld tudással, s ezen a módon népet, nemzetet, kultúrát teremt.”

Akarattya, 1951. december 9.

Óriási izgalommal, megrendüléssel olvastam az Echnatonról szóló könyvet, s többször is gondolkodóba estem, vajon Mózes helyett ne őrá írjak-e? De másfelől annyira izgat a kérdés, honnét vették az ó-béberék Jehovát s hogyan, miként, miért választotta ki Mózes éppen ezt a silány, elbanyagolt, szolgálóállapotban kalódó népet „választott népnek”, hogy végül mégis megmaradok Mózesnél. Igen előhaladtam a kitűnő Breastedben is, csak nem tetszik nekem, hogy többnyire megmarad az általános vonások mellett, s nem mutat részleteket is legalább példaképpen. (Így mellőzi a szerelmi és a munkadalokat, a meséket, a bölcs mondásokat stb.) Hasonlóan bosszantó, hogy az egyiptomi nyelvről nem tudok semmi kézzelfogható adalékot kapni. Hogy „nubiai” nyelv, erős héber, vagy inkább semita ráakodmányokkal, édeskeveset mond. Bizonyos, hogy ez a nyelv is alakult, fejlődött, romlott, változott évezredek során, erre hangtani eseteket kellene látnom s nem látok. No, de mindegy, remélem, ezeket a hiányosságokat máshol, később még pótolni tudom valahogy. A regény, mindenféle külső-belső nehézségek ellenére érik, alakul, bomladozik bennem, az a világ, amit le akarok írni, egyre gazdagabb, s hovatovább olyan nagyarányúvá válik, hogy már aggódok miatta. Korántsem akarom megírni azokat a vonásokat és mozzanatokot, amiket általában jól-rosszul ismernek már, hanem éppen azokat, amelyek csodálatos módon a mélyben lappanganak. Az Anubis leánya ostoba, nyálás, szentimentális, tudatlan mű, úgy lóg rajta a nagyképpü theozófia, mint egy gyermekes fércelmény, — ahogy buta nőszemély elképzeli. A másik, a lengyel, (Prust. A szerk.) már a talpán

áll, eleven, friss, a tudása sem megvetendő, olykor meglepő, mindenképpen nagyarányú, komoly munka. Bosszantott, hogy kijegyzett anyagom egy részét el kellett dobnom, mert ő beolvasztotta regényébe, mégbozsa szerintem nem ott, abova való, s nem úgy, ahogy az anyag természete kívánta. De miután ő figyelmen kívül hagyja Echnaton és korát, nagy kárt nem okozott nekem. Még egy szót Echnatonról: most látom, milyen jól láttam, hogy Júdásomban Jézus személyét összeköttem Echnatonéval. Azonban a trilógia akkor lesz szerves egész és teljes, hogyha most ezt a területet teljesen kiaknázom és megírom az összekötő láncszemeket.”

Akarattya, 1952. január 11.

„(...) Azokból a röpke megjegyzésekből, amiket Mózesre tettél, látom, hogy tökéletesen tisztában vagy ezzel a fickóval, s egyiptomi jelekkel írt titkos tanaival is. Véleményem azonban az, hogy bár az eredeti hieroglifjegyekkel írt mű sohasem található meg már, s a héber vénnek nem értették e jegyek harmadik értelmét, a Genézis héber szövegéből mégis sok rekonstruálható s éppen az, ami azért került a héberbe, mert nem értették.

(...) Ami Freud Mózesét illeti: van benne egy-két figyelemre méltó állítás, így legfőképp az, hogy Mózesünk egyiptomi volt, s hogy Echnaton tanait vitte tovább. De annak ellenére, hogy a vallásos kultuszcselekmények javarésze valószínűsítő kényszercselekvésnek látszik, mégsem igaz, hogy maga a vallás neurozisz, vagy éppen pszichózis. Hiszen így neurozisz volna a mágia is, de nemcsak az, hanem az ember majdnem minden tevékenysége, hiszen bizonyos szigorú formák kötnek mindenfajta tevékenységet. Ma a Freud-könyv eléggé bízagos, terjedős buzavona, tizedrészét bátran el lehetne hagyni. Mózesről sokkal többet mond Echnaton története — és Jézusé.

Akarattya, 1952. január 22.

„Most már, hogy tanulmányaim eléggé kiszélesedtek, arra kell gondolnom, hogy egy bizonyos területre korlátozzam magam, mert különben szétfolyik az anyag. Mózes alakjánál még habozok: tiszta egyiptominak lássam-e, vagy keveréknek talán (midián-egyiptominak, valamely midianita hölgy, s egy egyiptomi herceg fiának.). Brunton Manethora bivatkozik Mózes eredeti nevének említésekor, de egyéb bizonyítékait nem adja elő, csupán azzal bizonyít, hogy „kutatásai” ezt, meg azt vallják. Itt azonban a Biblia megjegyzése: Mózes „nebéz beszédű” volt, ezért választotta maga mellé Áront, hogy szóljon helyette. Mármost: Áron a testvére volt? Akkor miért választotta? Miképpen volt nebéz beszédű? Dadozott, vagy nem tudott héberül? Ez a bibetőbb. És miért menekült Mitanniba, olyan pökolba messze? Talán, mert ott rokonai voltak. Mondom, ezeket a körülményeket jól meg kell gondolni. Amde lebetett nebéz beszédű ezért is, mert fogadalmi titoktartásra kényszerítette. Az is sok fejtörést okoz nekem, hogy a zsidók vándorlása a „pusztában” miért tartott éppen 40 évig a Jézus bűjtölése ugyancsak a „pusztában” 40 napig.”

Már készen volt a triológia befejezése, az „Én vagyok”, Jehosua és Júdás megrendítő története. Művek százai heverték körülötte, német, francia, héber szövegek, történelem, filozófia, de a mű már készen volt, hogy lezárja majdan a nagy trilógiát.

A levelek így vallanak az „Én vagyok”-ról:

Akarattya, 1949. december 28.

„A Júdás-probléma folyton foglalkoztat, persze, batártalan szellemi tunyaságomboz mérten. Baj, hogy sem a ref. pap, sem a pálos atya nem tud teológiai útmutatással, vagy idevágó művekkel segíteni, mindent magamnak kell kiszagolnom, s következtetnem. Te nem tudnál Júdásra, vagy az akkori időkre épkezláb művet ajánlani? (Renan megvan.) De modernet és mélyet!”

Akarattya, 1950. január 14.

„Én nem alkotok egy darabig, majd csak akkor, ha nyitva lehet tartani az ablakot. Lehetőleg azt az átkozott Júdást alkotom bár fene kényes probléma, majdnem lebetetlen feladatnak látszik. Bár van két másik jó témán is, a kettő veszettül mulatságos, debát engem az a nyavalyás Júdás izgat, mióta beette magát a fejembe. Így hatalmasodik el az emberen egy „eszme”, mint Dosztojevszkij mondja. És eszi meg az embert. De majd vigyázok. Mostanában az apostoli atyákat olvasom és pld. antiochiai szt. Ignác írásai nagyon megragadtak, de Polikarp sem kutya. Aztán áttértem a mártiraktákra, s bensőmben heves viták közepette olvastam. Ez idő szerint szt. Ágostont vettem elő, muszáj újra latravetnem. Így lépkedtek egyre mélyebben az „eszmébe”, akarva-akaratlanul, s csak abban bízom, hogy Isten megint tudja, mit akar velem. És látom a Júdás-probléma nagyságát is. Visszarettenek tőle. Attól félek, elbizakodottan fogok hozzá és az eredmény neveltséges bukás lenne. De ha Te nem nyúlsz ki megint felém, mindenestre csödöt „kiáltok”. Mint mondtam már, a papoktól, akik elvégre szakemberek ezen a téren, egy morzsányi támogatást sem remélhetek, még az idevágó irodalmat sem ismerik. Szerintük az egész árulás oka az a harminc ezüst volt, — debát ez teológiailag, lélektanilag is abszurdum!”

Akarattya, 1950. február 14.

„(. . .) A Júdás-probléma úgy fúr bennem, mint a féreg, bár eszembe se jutott volna. Debát nyilván bennem volt s azért jutott eszembe. Most már nem térhetek ki előle, ámbar napról napra tisztábban látom, hogy fene nagy és kényes ügy. Mert abhoz, hogy tisztán lássam Júdást, tisztán kell látnom Jézust is, ez pedig igen kényes dió. És bát még a nép, a környezet, a társadalom, a politikai erők, a szokások, a vallási viszonyok — egy sereg mindenféle bálványimádás, mítosz és misztérium összevissza fonódva! — s végül az alakok emberi ábrázata,

családi viszonyai, egymáshoz való kapcsolata stb. Kimondhatatlan szövevény ez Csüggedten nézek körül, mint akinek ki kell irtania egy őserdőt, amelynek a hátárait nem ismeri s kiirtván, épületet kéne raknia a kivágott fákból. Lebetséges, hogy a nyáron hozzá sem foghatok, hanem kénytelen leszek félretenni, s közben megírni egy-két másik dolgot, mint a Gilgames két része között a Buborékot, azaz Szivárványt (ez a végleges címe.) Közben folyton olvasom az ókori atyákat, hogy belepillantsak abba az eszmevilágba és mítoszalkotádba. Most Arany-szájút olvasom. Sajnos, nagyon is válogatott és csonkított homiliák ezek, elsősorban lelkészi használatra valók, de azért Chrysostomos atya sok helyütt elárulja bennük (így!) magát és korát. Még öt kötet van hátra, de ha addig sem jutok könyvekhez a Júdás céljából, nagyon szigorú leszek ehhez a világhoz.

Végtelenül örülök, hogy már a Szíriat IV. kötetén töröd a fejed. Jól van, bár engem gyalázatosan lever és elbágyaszt az a setét helyzet, hogy csak írja, írja az ember a műveit, s valójában töknémának kell lennie. Mondd, édes Atyámfia, kibírjuk mi ezt? Nem kerüünk előbb meszesgödörbe, semmint könyveinek a nyomdába? Él még Benned a reménykedés kis mécsvilága? Írók vagyunk mi még, vagy csupán a tehetetlenségi nyomaték hajt bennünket még egy darabig előre? Anyagi helyzetünk is sivár, mondhatnám nyomorúságos. Mert tartalékuul félretett értékeink elértéktelenedtek.”

Akarattya, 1950. március 4.

„Megérkeztek a könyvek is és azonnal hozzáfogtam Graveshez. Ijesztő, brutális, lenyűgöző, hátborzongató és megrendítő olvasmány. El kell fogadnom, hogy Jézus Antipater fia volt, s Mária templomi szűz. Más egyebet nem fogadtam el. Pilátus jellemzése ellenkezik a történelem adataival, feleségéé pedig még inkább. Júdás árulása teljesen megokolatlan. Nem hiszem, hogy meg akarta volna menteni Jézust. Én mélyebb okokat látok és fogok megírni. Van ugyan egy igen nagy bökkenő: Péter kardja. Honnan a fenéből volt Péternél, a halásznál kard és miért? Add elő idevágó véleményedet, ha ráérsz. No, de mondom, a mű nagyszerű. Ezután az útleírást vettem elő és szünet nélkül olvastam. Hála és köszönet érte! Mert ez aztán világos és nagyszerű volt! Ez kell nekem! Tájak, növények, felhők, hideg-meleg, romok, emberek. Mintha egy dobozt nyitottam volna ki, amelyből a legcsodálatosabb lepkék rajzottak elő! Nem tudtam melyiket nézzem, melyik után fussak. Rengeteg jegyzetet készítettem, mert nemcsak a dobozból, hanem az agyamból is rajzottak a lepkék. De el fogom még olvasni újra s hacsak sürgősen vissza nem követeled, itt akarom tartani az írás végéig. Számomra egy rozsdás szög többet mond, mint egy könyvtárnyi elmélet. Ebben az értelemben csakugyan Bika-ember vagyok, minden, ami látható, érezhető, szagolható, világokat tár föl előttem. Ezen túl lévén, elővettem az egyháztörténetet és egybevetvén az atyák írásaival, kísérteties pontossággal láttam, hogyan s hol és mikor sikkadt el Jézus és az apostolok ezoterikus tanítása. Bár meg kell vallanom, hogy a katolikus Egyház az egyetlen, mely a legtöbbet őrizte meg Jézus tanításából, hiába, még ez sem teljes, az igazi, a bizonyos. Amde jó volt ujjamat a kereszténység lüktető pulzusán tartani, mert világossá lett számomra az eredeti állapot. Most

azután előveszem a németeket s a franciát. Világosan látok már, a kép tiszta, a látomás egyre határozottabb s a mű alapjai lerakván. Ami most kell, ezerféle apróság. Az életviszonyok, a szokások, a munka, a politikai erők stb. gondos megismerése. És ez nem is olyan egyszerű. Az akkori zsidó élet igen komplikált volt, akár egy összekevert mozaik. Gyermekáldozatok a Hinnom völgyében, eszénusok a pusztaban, görög műveltség a palotában, arab műveltség a falvakban, ősi kánaanita törvények összekeverve mózesi és római törvényekkel, egy sereg nyelv, föníciaiak, szamaritanusok, keverék galileaiak, héberek, arabok, rómaiak, görögök, babilóniaiak . . . S mindez szinte egy tenyérnyi helyen!”

— Mit akartok, mért jöttetek? — dobta ránk a szokásos fogadókérdést Kodolányi — váratlanul a tökéletes reflex ríposztjával.

— Na, ki velem!

Mit is akartunk. Talán éppen ezt a ritka pillanatot, egy irodalom örök vajúdásának nagy pillanatát, az asztalfiókból világgá készülő mű indítását. „Az égő csipkebokorét.”

— Na mit néztek, megnémultatok? Kílóra sem kevés, mi? — mondta Kodolányi csúfondárosan és kurta ceruzáját akkurátusan állította le az asztalra.

— Hát ezt is megértük! — summázta olyan nézéssel és hangsúllyal, amiben már benne volt az asztalon sorjázó, gondosan bekötött kéziratos művek — a nagy mítosz többi részeinek — készülődése, mozdulása is. A beteljesülésél!

— A többi?

Úgy nézett ránk a tornác délutáni félhomályában, könyökére támasztva a barázdákkal keresztül-kasul hangsúlyozott arcát — mintha magában jót derülne rajtunk, de azért feszültség, várakozó él, ugrásra kész, vitára feszülő mozdulat is volt ebben a nézésben, meg valami, csak nála tapasztalható erő is.

— A többi? — Az már nem az én dolgom. — Én az enyémet már elvégeztem!

Így is volt. Kodolányi az ő dolgát ekkor már elvégezte.

Akarattya, 1950. november 18.

„Guignebert nagy komoly, nagyon tisztességes és nagyon alapos tudós, de nyoma sincs benne intuíciónak. Lapos, mint egy tehenlepény. Dujardin, minden ellenszenves vonása ellenére, érdekes és eredeti. Belemagyarázataiban sok az igazság, — de csak „sok” és nem a teljes. Néhol óriási hibákba esik, így pld. abba, hogy a Jordán menti Gilgalba helyezi a mitikus cselekményt, s nem magyarázza meg, miért beszél mind a négy Evangélium, s az egész ősbagyomány Jeruzsálemről, továbbá, hogy honnét vették a pontos adatokat a Jézusról, Názáretről, a családról, a tanítványok személyéről, életéről, aprólékos körülményeiről stb. Véleményem szerint itt valóban egy neolitikus vallás visszatéréséről, s a jabszámussal vívott féliggyőztes küzdelemről van szó, ezt a visszatérést és ezt a küzdelmet azonban konkrét személyek vitték végbe, s nem a Gilgalon, hanem csakugyan Jeruzsálemben. Ez a tény Jézus nagyságát és csodálatosságát csak növeli. Azt is elfelejti Dujardin, hogy Palesztiniában több Gilgal

volt és van, — bár nem lebetetlen, hogy ezek a Gilgalok az őskánaanita vallás kultikus színhelyei voltak. Azonban magam is fölfedeztem az Ótestamentumban olyan érdekes szövegeket, amelyek — minden jabvista cenzúra ellenére — egy ősi Jézusvallásra mutatnak. Különösen nyilvánvaló a Jézsuaab könyvében és a Zsoltárookban. Van továbbá még egy gyanúm: az ősjabvizmus nem azonos a későbbivel, Mózes vallása elmerült egy későbbi kultuszban. Jabve, a Tűzisten, elborította a Jézusvallást, az önfeláldozó Isten vallását. Dehát ez igen messzire vezetne és én most nem akarok efféle problémákba merülni, miután félek, hogy fásztalak vele, s talán nem is érdekel. De még egy megjegyzés a Jézsuaab-Jézus-Jehósuab név különös egyezéséhez: a Jabve négy betűje JHVH és a Jehósuabé JHSH igen különös módon egyezik, kivéve a V-S különbségét, de ez lehet formai tévedés is. Jabveh megfejtését azonban bizonyára rossz helyen keresgéljük, ha nem vesszük figyelembe a JHSH nevet. Sajna, értelmes theológussal nem találkoztam, akik benéztek hozzám, tudatlanok, mint a tuskók.”

Akarattya, 1950. december 19.

„Regényemet nem forgatom föl fenekestül s nem is Csinadratta (Dzsinaradszászsásza) miatt fogok hozzá újból, hanem mert kezdetiől fogva elégedetlen voltam az első harmadával. Sok fecsegés, festői lajaty, lírizálás, leírás, s homály az eszmék elrendezésében. Több és komolyabb részt akarok szentelni a platónizmusnak is, így, amint van, sovány és általánosítható. Végezetül, Dujardin s az ő nyomán a magam kutatásai és anyaga szerint jobban bele akarom gyökereztetni a kereszténységet a múltba, az ősmúltba. Én, persze, nem mondom, amit ő, hogy Jézus tisztára mítikus személy, s egy misztériumjáték hőse, hanem a mítoszt és a misztériumot mégis ki kell szélesítenem a Mózes-előtti időkig, s legalább a Földközi-tenger népeinek múltjáig. Ebben a munkában Jehósuab bon Nún, továbbá a fára szögezett kígyóhal, valamint a Dionysos-vallás a támasztékaim. Jól megnézve az Ószöv. írásokat, ordítanak belőlük az ilyen, erőszakkal kireakciózott tények, mint: Áron megölése és fölládozása Mózes által, a kígyóhalvallás híveinek lázadása a Jabvizmus ellen, a velük kötött kompromisszum s így tovább. Megint csak nem akarok részletezni. A földolog az, hogy a mű első harmadát derekasan újra kell írnom, s a többit is tömörítenem, mélyítenem kell.

Akarattya, 1951. május 18.

„Mindezek birtokában hozzáfogtam a Júdás átdolgozásához, naponta öt-bat órát írok, s mire a javítással is végzek, olyan fáradt vagyok, mint egy malomkő. Elejétől végig újraírom az egész 720 oldalas művet. Ilyet még nem tettem. Most azonban meg vagyok elégedve, s majdan bátran adom a Te kezébe is. Tömör, jó, kemény, jól megfogalmazott mű lesz, nincs benne elkenés, ájtat, érzelgősség, nagyképű bámulat, vagy henye édelgés. Mára 120 oldallal végeztem, s föltett szándékom, hogy augusztus elejére elkészülök az egésszel. Legjobb művem lesz, valóban méltó záróitéle az eleve nem is sejtett trilógiának, melynek két első ré-

sze a Vízöntő meg a Gilgames. Hatalmas triposz lesz, Öregem, a tiszta szellem lángja lobog majd rajta."

Az akarattjai műhelyben — beteljesült az idő. S micsoda idő, micsoda évek, micsoda korszak volt az. A ma már történelemmé szenderült műhely azokban az években az európai szellem öle volt. Meleg, megőrző, teremtő öle.

A művek olyan sokadalma, olyan értékei tornyosultak a vén, bölcs, mindent látó és talán mindent is tudó diófa alatt, amiről a szellem igen ritka és szerencsés csillagzata idején volt csak példa az emberi teremtésben. Úgy jöttek-mentek a kötetek, a nevek, a gondolatok a Balaton-parti tornácon, mint a termékeny széljárás a tavaszi határban.

Az európai határban.

A huzatjukban ott remegett, vibrált, szinte szikrázott egy nagy idő, az emberi szellem történelmi ideje.

Történelem, társadalomtudomány, filozófia, embertan, földtörténet, művészettörténet, régiségtan: Dacqve, Graves, Guignebert, Dujardin, Lockyes Leadbeater, Kesant, Einstein, Marx, Jung, Welthausen, Strauss, Weizsäcker, Thiel, Freud, a proféták, Chrysostomos, az Apostoli atyák, antiochiai szt. Ignác, Polikarp, Szent Ágoston, és felsorolni sem lehet írók és művek végtelen sorát, amelyek ott tornyosultak napról napra a tornácon és a szobákban.

A Mecsek alól, a pannon világítótoronyból mindent jelzett az agg mester, az örök barát Várkonyi Nándor. Fáradhatatlan figyelte, kutatta, s irányította a könyvek útját, érezte, sőt tudta, hogy nagy művek vajúdnak az akarattjai tornácon.

És mi minden csinált még eközben Kodolányi?

Kötetszámra menő levelezést folytatott Szabó Istvánnal, a csersegtomaji hegyoldalról akkor induló fiatal íróval. Szinte atyai szeretettel, izgalommal egyengette útját és rakta ki köréje az írás és az író végtelenbe vívó útjainak jelzőköveit.

A kötetre menő a levelezése Várkonyi Nándorral, — a Sziriatról, a nagy mű készülésétől, és a tetralógia többi részéről. A levelezés olyan izgalmas, annyira érdekes, egy a múlt mélyébe süllyedt világ kitérülésétől, hogy nem lehet izgalom nélkül olvasni, s ha egykor a betűk ezrede kapja é leveleket vállára a legimpozánsabb revelációja lesz a magyar irodalomnak.

Határtalan tudása volt, a kor egyik legműveltebb embere Kodolányi. Ismeretanyaga szinte áttekinthetetlen: a művészet, irodalom, történelem, társadalomtudományok, filozófia, nyelvészet, s föl kellene sorolnunk a polihisztorságig menő ismeretanyagot, ami ott szorult ebben a hatalmas homlokú koponyában.

— Mit tudtok?

A legelső kérdései között volt mindig ez a sztereotip kérdés: Mit tudtok! Hihetetlen érdeklődés volt benne minden iránt és mindenki iránt.

— Semmit? — Na akkor én többet tudok. S a tanítómester szenvedélyével szedte ízekre az akkor ismertté és divatosá vált Chardint, az altamirai barlangok titkait fcszegette egy érdekes művészeti vitával kapcsolatban, majd szinte könnyedén szökellve témáról témára megjegyzéseket fűzött Heisenberg fizikai világképéhez, majd a dürrenmatti dramaturgia sajátosságait boncolgatta.

A qumráni holttengeri tekercsek olyan izgalomba hozták, alig tudott uralkodni magán. Azt sajnálta, hogy nem tud hozzájutni a szövegek kópiáihoz. A felfedezés akkor az egész világot lázba hozta és a láz szinte kulminált az akarattjai műhelyben.

Tíz évre rá, már odafönt a budai műhelyben ismétlődött meg az a már említett akarattjai pillanat. Azt hiszem igen borostás este volt, amikor váratlanul azt mondta Kodolányi:

— A szekrény tetejéről vedd le azt a vastag kéziratkötetet. (A kéziratai, a mítoszregények triológiája gondosan gépelve és gondosan bekötve húzódtak meg a Kodolányi-műhelyben). Odaadtam. A keze a betegségtől is, meg a belső feszültségtől is bizonytalan volt.

— Na nézzük hát! — mondta. S felütötte a sorjázó sorokkal sűrűn teleírt oldalakat. A szemét összehúzta:

— Az idők mindig beteljesednek!

Azon az estén indult világgá a nagy mítosz lezárásaként Jehosuha és Jehuda nagy viadala: az „Én vagyok.”

Mihály itthon, Ildikóval, 1938 április végén

Kodolányi János emlékezete

Születésének 80. és halálának 10. évfordulójára

Kodolányi János életműve — halála után tíz évvel is a viták keresztútjében áll. Vannak elítélői és hívei. A vele szemben táplált ellentétes érzelmeknek részben az a magyarázata, hogy nincs olyan tekintély előtte, amelyet ne merne megfricskázni. Kérlelhetetlen igazságérzete ellene van minden alszentségnek, álnokságnak, maradiságnak. Írásai prófétai lamentációk, hőmpölygő lávafolyamok, amelyek belevakitanak a rémisztő éjszakába. Vérbeli prózáiró, súlyosveretes igéket mond, szája egyszer átokra nyílik, másszor vigasztalásra.

Munkásságát gyakran illetik a rendszertelenség vádjával. A Kodolányi-életmű sokszínűségének, ezerarcúságának azonban nem a rendszertelenség, hanem az emberi-művészi igényesség, az állandó útkeresés és a példamutató vágya az igazi okozója. Társadalmi témájú írásai, önéletrajzi, történeti regénytípusa, mitikus-lélektani-antropológiai regényei egy olyan művész bizonyoságátételei, aki előtt egyetemes célként, az egész emberiség, népe s önmaga megjobbításának reménye lebegett. Ez a reményesség teremti meg művészetének szintézisét. A keresztyén reményesség egyetemessége ennek a szintézisnek az alapja.

Nagyobb tanulmányt lenne érdemes szentelni Kodolányi érzelmileg igen bonyolult református kapcsolatainak elemzésére (közvetlenül a halála előtt újra

katolikussá lesz). Akárcsak Móricz, Kodolányi is szíven viseli a református egyház sorsát és minden problémáját, mert a jelen és a jövő alakításában fontos szerepet szán a kálvinizmusnak. A protestantizmusban látja a keresztyénség haladó hagyományainak folytatását, s a lutheri-kálvini irányzat szociálisforradalmi jellege annyira megragadja, hogy felveszi a református vallást.

A fiatal Kodolányi emberi-írói jellemének alakulására óriási hatást gyakorol Csikesz Sándor csányoszrói lelkész, aki később egyetemi tanárként református értelmiségi fiatalok nemzedékeinek válik örök példaképévé, felejthetetlen nevelőjévé. S utóbb ugyanilyen hatással lesz rá másik két kitűnő baranyai lelkészegyenység: Fülep Lajos és Kiss Géza. Ők hárman emelik fel leghangosabban szavukat az ormánsági nép öngyilkos halálba rohanása, szellemi-erkölcsi elmaradottsága, az egyke, a maradiság ellen.

Csikesz Sándor és Kiss Géza a Kodolányi-regények állandó pozitív karakterei (a „Három pap” Kosdy tiszteletese, Julianus barát alakja, a „Földindulás” temető prédikátora, Mózes egyénisége stb.). Kosdy tiszteletes alakjában megrajzolja a református lelkész eszményi típusát, aki nem enervált, álomvilágban élő, „poétás” és pietista, hanem erőskezű, gyakorlati ember is, népének nevelője.

Realisztikus, historiai, mitikus regényei után, életműve beletö-zéseként, 1950—51-ben megírja megrázó — világirodalmi szinten is az egyik legjobb — Jézus-regényét, az „En Vagyok”-ot. A jézusi eszme már fiatalon izgatla fantáziáját (a „Süllyedő Világ” visszaemlékezéseiben is). „Csikesz ismertette meg velem az Evangéliumot olyan alaposan, ahogy azt senkitől meg nem ismerhettem volna.” Ezt a korai érdeklődését feléleszti újra Várkonyi Nándor „Szíriat oszlopai” c. könyvének az elolvasása. Az „En Vagyok” nemcsak az újszövetségi történet szépirodalmi feldolgozása, nemcsak önvallomás, hanem átélte, bibliai hiten alapuló keresztyén hitvallás is. Sík Sándornak írja a regénnyel kapcsolatban 1954-ben: „... hitvallást tettem a nyilvánosság előtt arról, hogy Jézus Krisztus hívei közé tartozom, ügyét a magaménak tartom, s jól-rosszul, ezt az ügyet kívánom szolgálni”.

Kodolányi nemcsak íróként, hanem megváltásra szoruló, bűnös emberként is találkozik a Megváltóval. Ez a találkozás és felismerés Kodolányi életének a legfelemelőbb — és számunkra legtanulságosabb — pillanata. Mert ez a lényeg: felismerjük-e Krisztust — vagy nem, mint Júdas. Előítéleteink, szűklátókörűségünk ellenére ki tudjuk-e mondani: „Te vagy a Krisztus, az élő Istennek Fia!”

(Pápa)

Szabó György

Reformátusok Lapja 1979. sept. 30. 40. nr. 3.

Kodolányi János: *Szív és pohár*. Bp. 1977. Magvető K. 367 l.

Alighanem egyik legkirívóbb sajátossága a két világháború közötti magyar esszének, hogy az írást indító aktuális alkalom mindig időtlen távlatokba tágul. Az írónak láthatólag szűk minden olyan tér, amelyre csak *egy* kérdés címkeje ragasztható. A lehetséges szétágazások és kapcsolatok esetenként jobban érdeklík őket, mint egy-egy mű vagy érdekes kérdéscsoport centrális magja. Kodolányi János: *Szív és pohár* címmel egybegyűjtött bírálati és tanulmányai akként kötődnek az említett jellegzetességekhez, hogy ő is sokszor szívesen beszél (látszólag) másról, hogy azt sűrítse cikkeibe, ami leginkább foglalkoztatta.

Ez nem jelent egyet az analízis elhanyagolásával. Sőt, Kodolányi bírálati és cikkei induló pontját mindig a szükséges részletességgel megvizsgálja, részeire bontja, hogy így teremtsen alapot ahhoz, ami feltétlenül sajátja. Móricz Zsigmond: *Tündérbert - Pillangó* c. könyveiről szólva hosszan fejtegeti Debrecen kultúrtörténeti szerepét, hogy azután erre állítva mondhatta el, miért „csodálatos” a két mű. Egyéni utat látunk ekként Kodolányi írásaiban: a tárgyi elemek soravétele után legtöbbször kísérletet tesz eszmék, elméletek irányába történő emelkedésre.

Válogatott kritikáiban és tanulmányaiban az *osztályszemlélet* jelentkezése hamar felismerhető. Ennek okai közül eléggé ismert az a tény, hogy a húszas évek végén *A falu szociális viszonyait* elemző író kapcsolatba került a Bartha Miklós Társasággal. A kötetben is olvasható írás szociológiai érzékenységgel beszél a falvak szoci-

ális keresztmetszetéről, tapasztalatai alapján és külhoni példákhoz mérve vonja le a tanulságot, hogy az, ami van, nem jó, meg kell változtatni. Nem véletlen így, hogy Kodolányi neve ez időben a „baloldaliak” jegyzékének élén szerepelt, s többen megjegyezték róla, hogy erőteljesen tájékozódott a dialektikus materializmusról. Elméleti jártasságának egyik szép példája a *Baloldaliság - a marxista kritika gyermekbetegsége*. Világosan látta, hogy az akkori viszonyok között mily nagy szükség volt *redlis* kritikára. Realitás alatt a valósághoz történő viszonyítást értve. Erdemes idézni megállapításainak egyik passzusát: „Objektív figyelemben kell részesítenie a valóságot, a tényeket kell csoportosítani, a valóságra kell következtetéseit felépítenie. Szemléleti módjában dialektikusnak kell lennie, ez az egész dolog lényege” (266. l.). Természetesen akkor, amikor konkrét tanácsokat, valamiféle szabálygyűjteményt, követelményrendszert próbál összegezni, megállapításai vitathatóvá lesznek. Cikkeiben nem is annyira a konkrét igények, inkább az *elvek* érdekesek, hogy a bírálatban az impresszionisztikus hangnemnek – ahogy ő mondja „lírai kitöréseknek” – és a türelmetlenségeknek meg kell szünniök. Vagyis a kritikában a stratégia és a taktika különbözőségének figyelembevételét elengedhetetlennek tartja. Ami az ő szavaival azt jelenti, hogy a bíráló az abszolút teljességet a relatív teljességgel összeméri és megmutatja azokat a módokat, amelyek az abszolút teljességet megközelíthetővé teszik, adott körülmények és követelmények között (270. l.).

Kodolányi cikkeiben mindig világosan körülhatárolta (vagy megmagyarázta) az általa használt fogalmakat. Ez különösen abban a helyzetben értékelendő nagyra, amikor hivatalosan vagy kevésbé tudatosan kísérleteket tettek szavak tartalmának egybemosására. Egyik 1938-as írásának az volt a célja, hogy a „népi” és a „völkisch” különbségét érthetővé tegye. Amire – mint a cikkből kiderül – az indította, hogy oly jelenségeket látott, amelyek az általuk kezdeményezettekkel ellentétesek. Magyarán az eszmei import ellen lépett fel, amely megszüntetheti a „magyar lényegét”. Elvszerű és következetes kiállással zárta gondolatmenetét, hogy nem hamis ünnepek népi-nemzeti megújulását akarták, hanem a munka csendjében megteremthetőt (329. l.).

Világirodalmi tájékozódását a *Szív és pohár*-ban a *Makszim Gorkij 60 éves* c. írása mutatja. Nyilvánvaló, hogy az említett osztályszemlélet okán ragadta meg az alkalmat, hogy felvillantasa

Irodalomtörténeti Közlemények 1979. sept. - dec.,

5-6. n. 695-696.

azt az utat, amelyet Gorkij a szervezkedő proletariátus ábrázolásáig megtett. Itt is – híven céljaihoz – fogalmainak lehetőség szerinti pontos értelmezését adja. Vitázik azokkal, akik az orosz íróban pesszimizmust látnak, mondván, nyomorúságos helyzetek feltárásával és nyomorgó alakok megrajzolásával a változtatás igénye csendül ki műveiből. Gorkij példáját szegezte szembe azokkal, akik egyéniségüket féltették, „elefántcsonttornyuk” összedőlésétől tartottak, s azzal együtt a kultúra, a szépség és szellemiség összemomlását jósolták. Kodolányi (1933-ban) eszenciálisan fogalmazott. „El kell veszítenünk önmagunkat, hogy végre önmagunkra s az új emberi közösségre találjunk” (103. l.).

A *Szív és pohár* első részében tizenegy írás szól Móricz Zsigmondról, mintegy harmada a fejezetnek. Ez a számszerűség eleve figyelmeztet, hogy két író közötti kapcsolat jelentős a kor irodalmi viszonyaiban. Ismert tény, hogy Kodolányi a *Nyugathoz* Móricz személye kötötte. A folyóirat 1924-es évfolyamában kritikát írt *A tűznek nem szabad kialudni* c. Móricz-kötetről s abban a háborús novellák méltatásakor ítéletet mond az ellenforradalmi rendszer kezdeti időszakáról. Amikor Móricz a lap szerkesztője lett, szorosabbá vált kontaktusuk, így érthető, hogy Kodolányi a bírálataiban mindig nagy elismeréssel szólt róla. A tizenegy cikkben némi emelkedettség érzékelhető, pontosabban, olyan előfeltevés érződik, hogy amit Móricz alkot, az csak kiemelkedő, jellegzetes, tökéletes, csodás stb. Anélkül, hogy ütköztetni akarnám megállapításait, utalnom kell itt arra, hogy mennyire más és mennyivel kritikusabb volt Németh László a Móricz-művek olvasásakor. Az *Esőleső Társaság* novelláiról azt mondja, hogy az író nagy alkotásai mellett „hulladékomb”, a

művész kényelmes nyújtózkodása, de – teszi hozzá – ez is jellemző, mert az ilyen kötetek pongyolasága mutatja meg, mi az, amit álmában is tud (*Két nemzedék* 106. l.) Ezzel szemben Kodolányi arról ír, hogy „egy nagy író élelátásának dokumentuma ez a könyv, (...) egy korszaké, egy országé is” (84. l.). Mindezzel – újra hangsúlyozom – nem az egymás elleni kijátszás volt a célom, hanem annak felvillantása, hogy Kodolányi Móriczról túlzottan személyes hangnemben, olykor „lírai kitörésekkel” szólt, nem tudván megszabadulni azoktól a hibáktól, amelyeket elvi írásaiban csokorba gyűjtött. Nem mondható teljes bizonyossággal, hogy ez negatívum. Azért nem, mert így bepillantást kapunk az írói gondolatvilág egyik részterületére. Hozzá kell tenni, volt kölcsönösség a személyes hangvételi értékelésben. Móricz 1932-ben, Kodolányi szerzői estjén, mondotta többek között: „Csodálatos tűz van benne, az örökké égő tűz szikrája élteti, s ez a szikra éget és perzsel, és sokszor magával ragad. Egy különös embertípus, a társadalmi keresztút harcosa, aki ha a múltba néz, a konzervatív üszkös gerendákra figyelmeztet, ha a jövőbe néz, a rosszul ácsolt oszlopokra szeret mutatni.”

A *Szív és pohár* olyan válogatás Kodolányi írásaiból, amelyből az érzékeny kritikus és az elveiért szenvedélyesen szóló közíró vonásai tárnak fel élesen. A kötet alapján kialakuló képénél sokkal *ellentmondásosabb* volt a valódi, de problémaérzékenységet jól dokumentálják a könyv cikkei. Azt, hogy odafigyelt a társadalmi igazságtalanságokra, írt róluk, sőt, megoldásukra (pl. a *Finnországi jegyzetek* a magyar parasztsorsra) is kereste a lehetőségeket.

Laczkó András

TÜSKÉS TIBOR:

Kodolányi hazatérése

„Tízéves korom óta egyetlen folytonos út az életem, még akkor is, ha ezer kilométerek választanak el a Dráva mentétől. Móríc Zsigmond írta egyszer, hogy az ember gyermekkorából él. Így élek én vénségemben is a gyermekkoromból: Baranyából, legfőképpen a Dráva mentéből.” Ezekkel a szavakkal kezdte írni Kodolányi a *Második baranyai utazás-t*, 1961 őszén, a Balaton mellett, Akarattyán, a nagy tó fölött szálló vadlibák gágogása közben. Az utazás természetesen nem a második volt, hiszen az „első” sem volt első. S az írás, mely a két élmény, a több mint harminc év változásainak szociográfikus igényű szembeállítására készült, valójában a szülőföldtől való búcsúzásra és vallomásra keletkezett. A kör bezárult: Kodolányi, aki íróként Baranyából indult el, élete végén az utolsó hosszabb utazást gyermekkorának színterén tette. Ma egy tágabb kör zárul be: az író születésének nyolcvanadik évében és halála után tíz esztendővel Vajszlón, Dél-Baranyában emlékműzeum és állandó irodalmi kiállítás nyílik abban a házban, amelyben Kodolányi János ifjúkorában mintegy évtizedig élt.

André Gide egyik előadásában az irodalmi hatásokról elmélkedik. A hatások sokfélék, mondja, de alapvetően két hatást különböztet meg: az általános, emberi,

Elhangzott a Kodolányi-emlékműzeum megnyitóján, Vajszlón.

közös, természeti hatásokat és a sajátos, egyéni, személyes, választott hatásokat. Az utóbbiba sorolja, például, az utazást, a könyveket, a barátokat, az előbbibe az anyanyelv, a szülőföld élményét. André Gide gondolatmenetét folytatva elmondhatjuk, hogy napjainkban egyre nagyobb szerepük van az ember életében — az általános hatások rovására — a választott hatásoknak. Olyannyira, hogy még az eredendően természeti hatások is — például a szülőföld — választott hatássá válnak az ember életében. Pontosabban — s most már Kodolányi gondolatmenetére térünk, az ő sorsával példázódunk — a biológiai és a szellemi szülőföld nem esik egybe, elválik, különbözik, eltér egymástól. A Pest megyei Telkin született Kodolányi számára így vált választott, szellemi szülőfölddé, az író földajkáló bölcsőhelyé Baranya, a Dráva mente, az Ormánság.

Kevés prózaíróról ismertünk századunkban, akinek életműve anyanyira egyetlen táji-etnikai, földrajzi-társadalmi közösséghez tapadt volna, mint Kodolányinak. Pécsvárad, Vajszló, Pécs háromszögében életművének java része topográfiailag elfér. Nemcsak emberi útjának és szellemi növekedésének első két évtizedét megrajzoló önéletrajza, a Süllyedő világ, nemcsak a korai, komor tónusú, az egyke és a szekták pusztítását, a napamasszonyok uralmát ábrázoló novellák és drá-

mák, nemcsak a széles társadalmi tablóvá kerekedő realista regények forrásoznak innét, Kodolányi történeti tárgyú, a magyar középkor, a honfoglalás és a tájárjárás korában játszódó regényeiben is szívesen választja a cselekmény színteréül Baranyát, hőseinek útját innét indítja, s a nyelvi archaizálás eszközeül az ormánsági tájnyelv színeit használja föl. Sőt életművének abban a rétegében is föllismerni gyermekkorának élményeit, amelyben a legkevésbé sejtenénk: a biblikus témájú, az archaikus időkben kalandozó regényeiben, például Jehuda bar Simon fiktív önéletrajzában a gyermekkorát a Feketevíz partján töltő író legszemélyesebb élményeit.

Azzal, hogy Kodolányi életműve ennyire egyetlen tájhoz, emberi közösséghez tapadt, azzal, hogy írásaiába emelte, „kiírta” környezetének alakjait, nemcsak szellemi szülőföldjéhez való hűségéről vallott, hanem el is idegenítette magát tőle. Amikor évekket ezelőtt Vajszlón járva megkérdeztem Kodolányi hajdani „testvérbarátjának” húgát, Simon Juliska nénit, hogyan emlékezik az íróra, ezt válaszolta: „Ha jót nem mondhatok, rosszat miért mondjak?” Vegyük az élményeiből táplálkozó, realista igényű író szükségképpeni módszeréhez Kodolányi nem könnyű természetét, indulatoságát, könnyen haragra lobbanó temperamentumát, gondolati, elfogultságait, ellentmondásait, a szeretetéből fakadó érzékenységet és sérülékenységét, sértéseit és sérelmeit, s máris előttünk van a „képlet”: az író, aki megnyilatkozásaival szelet vet és vihart arat, aki körül indulatok kavarnak, aki nemcsak másokat sért, de őt sem kiméli a kritika.

Élet és Irodalom 1979. okt. 20. 42. A. 10.

A halála óta eltelt évtized — remélnénk — lekoptatta a kortársak személyes elfogultságait, sérelmeit, az egykori publicisztikai csatározások emlékét, mindazt, ami eddig is inkább elfődte, mint érvényesülni segítette az életmű értékeit. Az elmúlt évtizedben kétségkívül megszapordtak a Kodolányival foglalkozó publikációk. Kortársi emlékezésekben egyre gyakrabban bukkan föl neve, memoáriók emlékeznek meg róla, különféle dokumentum-gyűjteményekben, folyóirat-publikációkban olvashatjuk leveleit. Személyes hangú visszaemlékezések vagy magán természetű közlést tartalmazó levelek ezek. Mintha az utókor még mindig a személyes mozzanatokat tartaná életben, s csak a hajdani irodalomszervezőre, organizátorra, újságíróra emlékezne, s nem a regény-monumentumokat létrehozó íróra.

Pedig ezen a területen legkönnyebb a torzítás, a „fogalomcsúsztatás”. Itt van például az újságíró Kodolányi megítélése. A világháború éveiben írt cikkei számos alkalommal fehér ablakokkal jelentek meg. A cenzúra kihúzta az írásból, ami a rendszer számára elmarasztaló vagy kényelmetlen volt, s meghagyta, ami megfelelt szája ízének. Ma a könyvtárak bekötött újságpéldányai őrzik Kodolányinak a régi rendszerrel lojálisnak látszó megnyilatkozásait, de ólomrudakba olvasztották, ami később a felmentő ítéletet szolgálta volna, s háborúellenességét, a magyarság féltését, a fasizmus gyűlöletét bizonyítaná.

Kodolányi János mindenekelőtt író volt, bármekkoraak voltak is tévedései, műveket hagyott hátra,

műveket, amelyekkel csak újabb művek tudnak vitázni, amelyekkel csak újabb művek állíthatók szembe. Kodolányi korának kihívására elsősorban szépirodalmi művekkel válaszolt. Regényíró volt, kort, alakokat, mesét, hőstörtéteket teremtett. A törpeség, a rossz, az idegenség, a társadalom bajai ellen művekkel tiltakozott. A magyarság sorsa iránt érzett felelősségét íróként fogalmazta meg.

Életművének elhelyezése, műveinek értékelése, regény-monumentumainak elemzése előtt tulajdonképpen még ma is nyitva van az út, a feladat újabb vállalkozókat keres.

Pályája megítélésében — némileg leegyszerűsítve a kérdést — két alternatíva látszik kirajzolódni.

Az egyik — a századforduló naturalizmusát és az író indulását eszményítő — fölfogás szerint Kodolányi kitűnő, leleplező erejű novellákkal, hiteles társadalomrajzot adó írásokkal kezdte pályáját, de ettől az ígéretes indulástól egyre jobban eltért, előbb a magyar múltba, a történelmi regénybe vonult vissza, majd — amikor Gilgamesről, Mózesről, Jézusról írt regényt — még ködösebb tájakon, archaikus időkben kalandozott el képzelete.

Véleményünkkel egy másik fölfogást szeretnénk támogatni. A huszadik századi magyar regényt az európai regényfejleményekkel együtt látó értékelést, azt az ígéretet nem fél — mondjuk — Mauriac vagy Thomas Mann regényíró teljesítményéhez mérni. Eszerint is világosan megkülönböztethető Kodolányi művészetének három, egymástól jól elkülönülő szakasza. De ezek a szaka-

szok nem a dekadencia, az eltévelyedés, a beszűkülés, hanem a tágulás, a kiteljesedés, a gazdagodás állomásai.

Amikor Kodolányi a húszas évek elején — a később megtagadott verskísérletek után — első „igazi” novelláival jelentkezett, tulajdonképpen nem tett mást, mint a francia naturalisták, elsősorban Zola és a századelő magyar prózaírói, mindenekelőtt a fiatal Móricz által kialakított hagyományt folytatta. A *Nyugaton* megjelent első, íróavató elbeszélését, a *Sötétség*-et az akkor még személyesen nem ismert Móricz Zsigmondnak ajánlotta. Legföljebb nála a tónusok még sötétebbek, a fekete még feketébb, az elemi indulatok még komorabbak voltak, melyen a mosoly, a derű, a megbocsátás fénye ritkán ütött át. Azt írta meg, amit a maga környezetében látott, amit egy érzékeny értelmiségi fiatalember lelkének szűrőjén átengedett. A haldokló fiatalasszonyt, akinek füle hallatára beszél meg a rokonok a koporsó és a temetés árát... A történeti regény műfaja felé nem a divat, nem a komerciális érdekek, hanem a magyarság sorskérdései terelték. A tájhaza írójából, etnikai jellegzetességek ábrázolásából így lett egy nagyobb közöség, nép és nemzet írója. Kodolányi annak az írói nemzedéknek a tagja, amely a két háború között őszinte felelősséget érzett a magyarság sorsa iránt. A honfoglalás korát idézi, hogy a huszadik század fenyegető barbársága ellen tiltakozzék. Az őshazát kereső Julianus baráttal indul el keletre, hogy a megmaradás, a történelmi helytállás, a továbbélés szükségességét rajzolja föl példázatként... S a „hallga-

tás” éveiben, az „elnémult” író látszat-szerepében Kodolányi világa a legtágabbra nyílik. Amikor úgy látszik, hogy köröskörül beborult az ég, és nincs lehetősége a megjelenésre, akkor írja legnagyobb szabású regényeit. A naturalista novellista, a realista regényíró, a magyar múltat megelevenítő történelmi tablőfestő után előttünk áll az ősvilág látomását megérezkítő, a kozmikus ember vágyától fűtött, mítoszteremtő író. Törekvése egyszerre kapcsolódik ahhoz az igényhez, amelyet az európai regényírásban például a finn Mika Waltari egyiptomi tárgyú regényétől Thomas Mann *József-tetralógiájáig* annyi mű jelez, s kapcsolódik a magyar irodalomnak ahhoz az ágához, amelyen legimponálóbb teljességben — mutatis mutandis — Weöres Sándor költészete helyezkedik el. Az irodalomkritika Thomas Mann életművének egyik csúcscaként értékeli nagy, bibliai tárgyú regény-sorozatát. Miért volna hiba, ha magyar író — valóban, honi hagyományok nélkül — a mitikus időkbe nyújtózó mozdulatot tesz, ha az „úri világ és a dzsentri halálraífteltségét leleplező” regények helyett — pontosabban: után! — a szimbolikus-mitikus ábrázolás igényével születő regényeket formál?

Évfordulók és emlékház-nyitás, a gyermekévek színtere és az állandó irodalmi kiállítás alig adhatnak többet, mint tartozásainkra intenek, elvégzendő feladatainkra figyelmeztetnek. A hipotézis bizonyítást, a vádak cáfolatot, a művek elemzést és értő olvasókat kívánnak. Kodolányi életének személyes tárgyai, a szellemi szülőföldjén megnyíló múzeum a művekre, az innét sarjadt alkotásokra mutatnak vissza.

Kodolányi János és Baranya

„A fa koronája annál magasabbra nő, mennél mélyebbre fúródik gyökere a talajba” — írja egyik művében Kodály. Az ormánsági falvak, Pécs város szerelmesének, Kodolányi Jánosnak gyökerei mélyen fúródtak a baranyai talajba. Amikor Kodolányi 1955 őszén részt vesz a *Végrendeletnek* a Pécsi Nemzeti Színházban tartott próbáin, így nyilatkozik: „Végzetszerű, hogy baranyai, pécsi ember s író vagyok, s az is maradok, még ha nem élhetek is igazi hazámban, s végzetszerű, hogy darabom alakjai baranyaiak, a problémák, amikkel viaskodnak, itt mutatkoztak meg legelőbb Baranyában, sírjaik baranyai kis faluk temetőiben süppedeznek, s íme, én is, megformálójuk, aki életet lehelltem beléjük, ide tértem vissza, a Pécsi Nemzeti Színházba, otthonomba, szülőföldemre. Gyermekek- és ifjúkoromban itt nyílt ki a szemem a magyar élet meglátására, s most, öreg fejjel, homályosuló szemmel ide térek vissza megint, hogy a mai élet, a mai magyar sors küzdelmeit, szenvedéseit és reményégeit ugyanolyan elfogulatlan tekintettel figyeljem, mint egykor, több mint harminc évvel ezelőtt.”

*

Nem feladatunk Kodolányi írói fejlődésének, az életében és írásművészetében jelentkező visszasságok, árnyoldalak feltárása. Értékelésünk megelégszik a Magyar Irodalmi Lexikon-tömör megállapításával: „Kodolányi János író, a Nyugat utáni nemzedék egyik legkiemelkedőbb tagja.”

A szenvedés és a szenvedélyesség nagy írója volt. Benne az egyik a másikat tüzelte. Is-

meretes, hogy testi adottságai már gyermekkorában szenvedésre ítélték. Nehezen járt, húzta a lábát. De e testi megpróbáltatásnál súlyosabb volt a lelki: erdész atya nemcsak gúnyolta, ölommadárnak nevezte, de gyakran kegyetlenül elverte. Híjával volt az édesanyjai szeretetnek is. Bomlott idegzetű édesanyja előbb elmegyógyintézetbe, majd férjétől elválva anyjához költözött.

Kodolányi János 1899. március 13-án született a Dunántúl északkeleti részén fekvő Telki kisközségben. Háromesztendő, midőn apját Telkiről Pécsváradra, és tízesztendő, amikor az Ormánság „fővárosába”, Vajszlóra költöznek. Apja itt már az erdőfőtanácsosi címet viseli. Fiát az ötödik osztály elvégzése után beiratja Pécssett a mai Mátyás király u. 17. sz. alatti állami főreálgymnáziumba, amelynek öt osztályát Pécssett végezte el. E másodrangú iskola tanári kara nem nyújtja számára azt, amit várt: a hiányzó szülői szeretet pótlását.

Naplót vezet, verseket, drámát ír, és egyik cikkét közli a Pécsi Napló. Gimnáziumi tanulmányait — bukásai miatt — nem Pécssett, hanem Székesfehérvárott fejezi be. De érettségi után visszatér Baranyába.

Vajszlón megismerkedik a hangulatos ormánsági parasztélettel, a biklás öregszülékkel, a kebélben járó menyecskékkel, az egykező családokkal. E falusi benyomásai lesznek forrásai kezdeti novelláinak, (*Sötétség, Szép Zsuzska*) és a későbbi regényeknek.

De bármennyire is szerette Baranyát, 1921-ben a szerbek által megszállt Pécsset elhagyja, és vajszlói feleségével, Szőcsi Matilddal Budán vesz ki

Dunántúli Napló 1979. okt. 28.
296. n. 8.

hónapos szobát. Itt születtek meg első kisfiúk: Árpád. „Mindenkitől elhagyatva, a nyomor legfenekén” megírja „kinban — nyomorban fogant” novelláját, a Sötétséget, amelyet a Nyugat 1922. szeptember 1-i száma közöl. „Ez volt első igazi munkám, s ettől számítom magam írónak.” Ekkor már tudatosan is életcéllal választja az írói hivatást. Az irodalmi körök elismerik tehetségét, s befogadják maguk közé. Nyomorra azonban nem szűnik. „Rettenetes nyomorban van” — írja róla Szabó Lőrinc. Szalantai Rezsőnek, akivel mindvégig megőrzi barátságát, bevallja: „Nincs pénzem bélyegre, a szó szoros értelmében borzalmasan élek.”

Kapcsolatba kerül a célkitűzéseiben eleinte haladó Bartha Miklós Társasággal, itt ismerkedik meg Bajcsy-Zsilinszky Endrével és József Attilával, aki szerint Kodolányi „éles hangjával sürgeti az ifjúság és a munkásság mindennapos, kölcsönösen nevelő érintkezését.” A húszas évek elején kapcsolatba kerül az illegális kommunista párttal, később azonban kapcsolata megromlik; szenvedélyessége, makacssága miatt baloldali barátai elhagyják.

1936 és 1938 között ötször járt Északon, finn rokonainknál. (Suomi, a csend országa; Suomi titka). Egyik ilyen útja alkalmával egy részeg német tengerész majdnem megfojtotta. A Földindulás című drámája miatt megalázó plágiumperbe keveredik. Egy másik sajtópere után szenvedélyesen tör ki: „Eljének ellenségeim, hogy a kellő időben agyonverhessem őket.”

Megismerkedik a freudizmus-sal és a marxizmussal. Az istenhit is nyomot hagy lelkén. Az „örök magyar”, majd „az örök emberi” vonásait kutatja. Korán felismeri a német terjeszkedést, a cenzúra célját is: „Barnok örködnek a magyar szellemi élet fölött! Akarom mondani: a germán hiúság fölött... Iszonyú, milyen szolganéppé süllyedtünk. Bachék alatt még volt önéretünk, most már saját hatóságaink és vezető osztályaink szolgáltnak ki minket, gondolkodókat, s teljes dühvel taposnak ránk mindenért, mintha legsajátabb és legszentebb érzelmeikben turkálnánk, mintha arcul csapnánk legmagasztosabb eszményeiket.”

Éltélli Szabó Dezső antiszemitizmusát és fajtisztasági gondolatát. Sebeket oszt és kap. Amit rossznak tart, vitriolos szatírával gúnyolja ki. Párbajozik. Ellenfelei szaporodnak, báró-

tainak többsége elhagyja, szerkesztők kihagyják lapjukból.

A felszabadulás után egy ideig hallgatnia kell. 1967-ben a finn—magyar kapcsolatok ápolásáért megkapja a Finn Oroszlán-rend első osztályú lovagkeresztjét, 1957-től nagy példányszámban újra megjelennek néha átdolgozott, jelentősebb művei, így többek között: a népért és viszálykodó családjáért vezeklő Boldog Margit, a hiteles adatok alapján írt, új, módosult magyarságszemléletű Julianus barát, A vas fia, a Szent István király koráról írt Emese álma, a magyarság megmaradásának problémáját boncolgató Pogány tüzek, a Jézusról szóló regénye, az Én vagyok, önéletrajza, a Süllyedő világ és az életmű-kiadást indító Az égő csipkebokor. A Visszapillantó tükör is önéletrajz, írói hitvallás szellemi-politikai nézeteiről. Műveiből finn, olasz, spanyol, német és jugoszláv kiadás készült. Az égő csipkebokor német kiadását német, osztrák, izraeli lapok méltatták.

A sort folytathatnánk. 1969 elején válogatott cikkeinek és tanulmányainak kötetét állítja össze. Szív és pohár lett volna a címe. A szív azonban kezdi felmondani a szolgálatot, a pohár pedig keserűvé válik, de lelke, szellemisége nem törik meg, mert hisz „a szenvedés minden szépség és nagyság forrása”.

Utolsó gondolatait Tüskés Tibor kérésére magnetofonszalagon küldte el Pécsre, de nemcsak a pécsieknek, mindenkinek:

„Meg kell értenie az embernek, hogy nem véletlen, hová születik, hol él, hová tartozik, milyen nyelven beszél, mit hisz, mire teszi fel életét, mit tagad, és mit nem vállal magáénak, mit ölel magához, és mit utasít el magától... És nem véletlen, milyen sors az, amit az embernek végig kell küzdenie, vállalnia kell, meg kell hajolnia előtte, és tudomásul kell vennie, akármennyiszor zúgolódik is gyenge óráiban, és bárhogy szeretne tőle néha-néha szabadulni. Én is hányszor akartam, és nem tudtam soha. És végezetül meg kellett értenem, hogy a sors csak súlyosabbá válik, ha szabadulni akar tőle az ember, és annál súlyosabb a teher, mennél nehezebb szívvvel veszi az ember a vállára.”

A Szabó Lőrinc által „Isteni képességű”-nek tartott nagy író 1969. augusztus 10-én halt meg Budapesten. Emlékét Pécsen utcanév, Vajszlón emlékszoba őrzi.

Tóth István

TÜSKÉS TIBOR:

KODOLÁNYI HAZATÉRESE*

„Tízéves korom óta egyetlen folytonos baranyai út az életem, még akkor is, ha ezer kilométerek választanak el a Dráva mentétől. Móricz Zsigmond írta egyszer, hogy az ember gyermekkorából él. Így élek én vénségemben is a gyermekkoromból: Baranyából, legfőképpen a Dráva mentéből.” Ezekkel a szavakkal kezdte írni Kodolányi a *Második baranyai utazás*-t 1961 őszén, a Balaton mellett, Akarattyán, a nagy tó fölött szálló vadlibák gágogása közben. Az utazás természetesen nem a második volt, hiszen az „első” sem volt első. S az írás, mely a két élmény, a több mint harminc év változásainak szociográfikus igényű szembesítésére készült, valójában a szülőföldtől való búcsúzássá és vallomássá kerekült. A kör bezárult: Kodolányi, aki íróként Baranyából indult el, élete végén az utolsó hosszabb utazást gyermekkorának színterén tette. Ma egy tágabb kör zárul be: az író születésének nyolcvanadik évében és halála után tíz esztendővel Vajszlón, Dél-Baranyában emlékmúzeum és állandó irodalmi kiállítás nyílik abban a házban, amelyben Kodolányi János ifjúkorában mintegy évtizedig élt.

André Gide egyik előadásában az irodalmi hatásokról elmélkedik. A hatások sokfélék, mondja, de alapvetően két hatást különböztet meg: az általános, emberi, közös, természeti hatásokat, és a sajátos, egyéni, személyes, választott hatásokat. Az utóbbiba sorolja például az utazást, a könyveket, a barátokat, az előbbibe az anyanyelvet, a szülőföld élményét. André Gide gondolatmenetét folytatva elmondhatjuk, hogy napjainkban egyre nagyobb szerepük van az ember életében – az általános hatások rovására – a választott hatásoknak. Olyannyira, hogy még az eredendően természeti hatások is – például a szülőföld – választott hatássá válnak az ember életében. Pontosabban – s most már Kodolányi gondolatmenetére térünk, az ő sorsával példázódunk – a biológiai és a szellemi szülőföld nem esik egybe, elválík, különbözik, eltér egymástól. A Pest megyei Telkin született Kodolányi számára így vált választott, szellemi szülőfölddé, az író földajkáló bölcsőhellyé Baranya, a Dráva mente, az Ormánság.

Kevés prózaíró ismerünk századunkban, akinek életműve annyira egyetlen tájietnikai, földrajzi-társadalmi közösséghez tapadt volna, mint Kodolányinak. Pécsvárad, Vajszló, Pécs háromszögében életművének java része topográfiailag elfér. Nemcsak emberi útjának és szellemi növekedésének első két évtizedét megrajzoló önéletrajza, a *Süllyedő világ*, nemcsak a korai, komor tónusú, az egyke és a szekták pusztítását, a napamasszonyok uralmát ábrázoló novellák és drámák, nemcsak a széles társadalmi tablóvá kerekedő realista regények forrásoznak innét. Kodolányi

* Elhangzott a Kodolányi-emlékmúzeum megnyitóján, Vajszlón, 1979. október 18-án.

Baranyai művelődés 1979. okt.-dec.,
L. sz. 35-39.

történeti tárgyú, a magyar középkor, a honfoglalás és a tatárjárás korában játszódó regényeiben is szívesen választja a cselekmény színteréül Baranyát, hőseinek útját innét indítja, s a nyelvi archaizálás eszközeként az ormánsági tájnyelv színeit használja föl. Sőt életművének abban a rétegében is fölismeri gyermekkorának élményeit, amelyben a legkevésbé sejtjük: a biblikus témájú, az archaikus időben kalandozó regényeiben, például Jehuda bar Simon fiktív önéletrajzában a gyermekkorát a Fekete-víz partján töltő író legszemélyesebb élményeit.

Azzal, hogy Kodolányi életműve ennyire egyetlen tájhoz, emberi közösséghez tapadt, azzal, hogy írásaiba emelte, „kiírta” környezetének alakjait, nemcsak szellemi szülőföldjéhez való hűségéről vallott, hanem el is idegenítette magát tőle. Amikor évekkel ezelőtt Vajszlón járva megkérdeztem Kodolányi hajdani „testvérbarátjának” hűgát, Simon Juliska nénit, hogyan emlékezik az íróra, ezt válaszolta: „Ha jót nem mondhatok, rosszat miért mondjak?” Vegyük az élményeiből táplálkozó, realista igényű író szükségképpen módszeréhez Kodolányi nem könnyű természetét, indulatosságát, könnyen haragra lobbanó temperamentumát, gondolati elfogultságait, ellentmondásait, a szeretetéből fakadó érzékenységet és sérülékenységet, sértéseit és sérelmeit, s máris előttünk van a „képlet”: az író, aki megnyilatkozásaival szelvet vet és vihart arat, aki körül indulatok kavarnak, aki nemcsak másokat sért, de őt sem kíméli a kritika.

A halála óta eltelt évtized – remélnék – lekoztatta a kortársak személyes elfogultságait, sérelmeit, az egykori publicisztikai csatározások emlékét, mindazt, ami eddig is inkább elfödte, mint érvényesülni segítette az életmű értékeit. Az elmúlt évtizedben kétségkívül megszaporodtak a Kodolányival foglalkozó publikációk. Kortársi emlékezésekben egyre gyakrabban bukkan föl neve, memoárirók emlékeznek meg róla, különféle dokumentum-gyűjteményekben, folyóirat-publikációkban olvashatjuk leveleit. Személyes hangú visszaemlékezések, vagy magántermészetű közlést tartalmazó levelek ezek. Mintha az utókor még mindig a személyes mozzanatok tartaná életben, s csak a hajdani irodalomszervezőre, organizátorra, újságíróra emlékezne, s nem a regény-monumentumokat létrehozó íróra.

Pedig ezen a területen legkönnyebb a torzítás, a „fogalom-csúsztatás”. Itt van például az újságíró Kodolányi megítélése. A világháború éveiben írt cikkei számos alkalommal fehér ablakkal jelentek meg. A cenzúra kihúzta az írásból, ami a rendszer számára elmarasztaló vagy kényelmetlen volt, s meghagyta, ami megfelelt szája ízének. Ma a könyvtárak bekötött újságpéldányai őrzik Kodolányinak a régi rendszerrel lojálisnak látszó megnyilatkozásait, de ólomrudakba olvasztották, ami később a felmentő ítéletet szolgálta volna, s háborúellenességét, a magyarság féltését, a fasizmus gyűlöletét bizonyítaná.

Kodolányi János mindenekelőtt író volt, bármekkora voltak is tévedései, műveket hagyott hátra, műveket, amelyekkel csak újabb művek tudnak vitázni, amelyekkel csak újabb művek állíthatók szembe. Kodolányi korának kihívására első sorban szépirodalmi művekkel válaszolt. Regényíró volt, kort, alakokat, mesét, hőst teremtett. A törpeség, a rossz, az idegenség, a társadalom bajai ellen művekkel tiltakozott. A magyarság sorsa iránt érzett felelősségét íróként fogalmazta meg.

Életművének elhelyezése, műveinek értékelése, regény-monumentumainak elemzése előtt tulajdonképpen még ma is nyitva van az út, a feladat újabb vállalkozókat keres.

Pályája megítélésében – némileg leegyszerűsítve a kérdést – két alternatíva látszik kirajzolódni.

Az egyik – a századforduló naturalizmusát és az író indulását eszményítő – fölfogás szerint Kodolányi kitűnő, leleplező erejű novellákkal, hiteles társadalomrajzot adó írásokkal kezdte pályáját, de ettől az ígéretes indulástól egyre jobban eltért, előbb a magyar múltba, a történelmi regénybe vonult vissza, majd – amikor Gilgamesről, Mózesről, Jézusról írt regényt – még ködösebb tájakon, archaikus időkben kalandozott el képzelete.

Véleményünkkel egy másik fölfogást szeretnénk támogatni. A huszadik századi magyar regényt az európai regényfejeményekkel együtt látó értékelést, azt az igényt, amely Kodolányi művészetét nem fél – mondjuk – Mauriac vagy Thomas Mann regényíró teljesítményéhez mérni. Eszerint is világosan megkülönböztethető Kodolányi művészetének három, egymástól jól elkülönülő szakasza. De ezek a szakaszok nem a dekadencia, az eltévelyedés, a beszűkülés, hanem a tágulás, a kiteljesedés, a gazdagodás állomásai.

Amikor Kodolányi a húszas évek elején – a később megtagadott verskísérletek után – első „igazi” novelláival jelentkezett, tulajdonképpen nem tett mást, mint a francia naturalisták, elsősorban Zola és a századelő magyar prózáirói, mindenekelőtt a fiatal Móricz által kialakított hagyományt folytatta. A *Nyugat*-ban megjelent első, íróavató elbeszélését, a *Sötétség*-et az akkor még személyesen nem ismert Móricz Zsigmondnak ajánlotta. Legföljebb nála a tónusok még sötétebbek, a fekete még feketébb, az elemi indulatok még komorabbak voltak, melyen a mosoly, a derű, a megbocsátás fénye ritkán ütött át. Azt írta meg, amit a maga környezetében látott, amit egy érzékeny értelmiségi fiatalember lelkének szűrőjén átengedett. A haldokló fiatalasszonyt, akinek füle hallatára beszél meg a rokonok a koporsó és a temetés árát . . . A történelmi regény műfaja felé nem a divat, nem a kommersziális érdekek, hanem a magyarság sorskérdései terelték. A tájhaza írójából, etnikai jellegzetességek ábrázolójából így lett egy nagyobb közösség, nép és nemzet írója. Kodolányi annak az írói nemzedéknek a tagja, amely a két háború között őszinte felelősséget érzett a magyarság sorsa iránt. A honfoglalás korát idézi, hogy a huszadik század fenyegető barbársága ellen tiltakozzék. Az őshazát kereső Julianus baráttal indul el keletre, hogy a megmaradás, a történelmi helytállás, a továbbélés szükségességét rajzolja föl példázatként . . . S a „hallgatás” éveiben, az „elnémult” író látszat-szerepében Kodolányi világa a legtágabbra nyílik. Amikor úgy látszik, hogy körös-körül beborult az ég, és nincs lehetősége a megjelenésre, akkor írja legnagyobb szabású regényeit. A naturalista novellista, a realista regényíró, a magyar múltat megelevenítő történelmi tablőfestő után előttünk áll az ősvilág látomását megérzőkítő, a kozmikus ember vágjától fűtött, mítoszteremtő író. Törekvése egyszerre kapcsolódik ahhoz az igényhez, amelyet az európai regényírásban például a finn Mika Waltari egyiptomi tárgyú regényétől Thomas Mann *József-tetralógiájáig* annyi mű jelez, s kapcsolódik a magyar irodalomnak ahhoz az ágához, amelyen legimponálóbb teljességben – mutatis mutandis – Weöres Sándor költészete helyezkedik el. Az irodalomkritika Thomas Mann életművének egyik csúcsaként értékeli nagy, bibliai tárgyú regénysorozatát. Miért volna hiba, ha magyar író – valóban honi hagyományok nélkül – a mitikus időkbe nyújtózó mozdulatot tesz, ha az „úri világ és a dzsentri halálraítéltséget leleplező” regények helyett – pontosabban: után! – a szimbolikus-mitikus ábrázolás igényével születő regényeket formál?

Évfordulók és emlékház-nyitás, a gyermekevek színtere és az állandó irodalmi kiállítás alig adhatnak többet, mint tartozásainkra intenek, elvégzendő feladatainkra figyelmeztetnek. A hipotézis bizonyítást, a vádak cáfolatot, a művek elemzést és értő olvasókat kívánnak. Kodolányi életének személyes tárgyai, a szellemi szülőföldjén megnyíló múzeum a művekre, az innét sarjadt alkotásokra mutatnak vissza.

Kodolányi-emlékmúzeum

„Tízéves korom óta egyetlen folytonos út az életem, még akkor is, ha ezer kilométerek választanak el a Dráva mentétől. MórícZ Zsigmond írta egyszer, hogy az ember gyermekkorából él. Így élek én vénségemben is a gyermekkoromból: Baranyából, legfőképpen a Dráva mentéből” — írta szeretett vidékéről **Kodolányi János**. Sokan azt hiszik, hogy Baranyában is született, pedig csak „szellemi szülőföldje” a Dráva mente — egyébként egy Pest megyei kisközségben, Telkin látta meg a napvilágot. Halála után tíz esztendővel Dél-Baranyában, **Vajszlón** — ahol édesapja hajdan erdőfőtanácsos volt — emlékmúzeum és irodalmi tárlat mutatja be Kodolányi János munkásságát.

Erdekes: alig több mint egy évtizedig élt az író Baranyában, mégis több műve idézi fel a Pécs-

várad—Vajszló—Pécs háromszög vidékének hétköznapijait, emberi világát. Szenvedélyesen kutatta az Ormánságot. Ezért a Kossuth Lajos utca 8. szám alatti ház — a Kodolányi család egykori otthona — nem is egyszerűen írói emlékhely, hiszen azt a világot is fölidézi, amelyben hősel mozogtak. A Janus Pannonius Múzeum nemcsak az épületet hozatta rendbe, hanem egy század eleji erdészeti hivatalt is bemutat az érdeklődőknek, így elevenedik meg a nagy regények színhelye: a Süllyedő világé, a Boldog békeidőké, a Vízválasztóé. **Tüskés Tibor**, a Kodolányi-monográfia szerzője írja: „Kevés prózaíró ismerünk századunkban, akinek életműve annyira egyetlen tájietnikai, földrajzi-társadalmi közösséghez tapadt volna, mint Kodolányinak.” Azaz: Vajszlón az emlékmúzeum látogatói nemcsak az íróval, de műveinek környezetével is szembesülnek.

Az októberben nyílt állandó kiállítás természetesen fősorakoztatja az író életének, munkásságának megannyi tárgyi rekvizitumát, dokumentális emléket — iratokat, könyveket, leveleket —, s helyet ad az Ormánságból származó népviseleteknek, szótéseknek is. **Ormánság az irodalomban** címmel külön rész foglalkozik más íróknak a műveivel, akik az országnak e sajátos tájegységét bemutatták — kötetek sorakoznak főbbek között Baksay Sándortól, Fülöp Lajostól, Illyés Gyulától, MórícZ Zsigmondtól és Veres Pétertől.

A Kodolányi-emlékmúzeum egyik szobája.
(Cseri László felvétele.)

Tamás Ervin

Népszabadság 1979. nov. 18. 270. sz. 8.

Kodolányi János: Szív és pohár.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1977. 367 l.

Kodolányi, a regényíró mellett meglehetősen ismeretlen az olvasóközönség előtt Kodolányi, a kritikus, a publicista, a tanulmányíró. A *Szív és pohár* az 1926 és 1940 közötti időszak terméséből válogat.

A társadalom javítását, megváltoztatását célzó, harcoss hit, szenvedélyes nekibuzdulás hatja át írókról, könyvekről szóló írásait is. Móricz, Nagy Lajos, Gelléri Andor Endre, Makszim Gorkij, Sárközi György, Ady Endre, Illyés Gyula, Tersánszky Józsi Jenő, Szabó Zoltán (*A tardi helyzet* írója), Veres Péter neve már önmagában is irányjelző.

63

A szerző megközelítése elsősorban szociológiai és politikai, s csak másodrészen a „tiszta irodalom”-é. Értéktételei azonban sohasem a politikumnak, mindig a műnek szólnak; így ismeri fel Móricz regényeinek (*Tündérkert, Pillangó, Kivilágos kivirradtig*) jelentőségét, az induló Szabó Pál, Gelléri Andor Endre tehetségét; Nagy Lajos írásművészetét.

A kötet második része, *Közös dolgaink* címen szociográfiai, publicisztikai jellegű írásokat, s az író finnországi útjegyzeit közli. Aktuális irodalmi-politikai témák adnak ürügyet az írónak, hogy kendőzetlen véleményt mondjon a két világháború közti Magyarországról, különösképpen az írók és az irodalom helyzetéről.

Erdődy Edit

Hungarológiai Értesítő 1979. 62-63.

Tuskés Tibor

Kodolányi és Baranya

Mindenekelőtt azokat az életrajzi adatokat kell összefoglalnunk, amelyek Kodolányi és Baranya kapcsolatának külső keretét jelzik.

Kodolányi János 1899. március 13-án születik a Budakeszi és Perbál között félúton fekvő Telki nevű községben. Apját, aki főerdész volt, 1903-ban Baranyába, Pécsváradra helyezik. A vár közelében laknak. Kodolányi Pécsváradon járja az elemi népiskola négy osztályát. A faluról a Pallas Nagy Lexikon 1896-ban ezt írta: „Pécsvárad (Pécsvár), kisközség Baranya vármegye pécsvárad-i járásában, (1891) 3016 német és magyar lakossal, a járási szolgabírói hivatal székhelye, járásbírószékhely, posta- és távíróhivatallal, postatakarékpénztárral. Itt van a közalapítványi uradalmak vezetősége. Szt. István itt az 1000-ik évben a benedekrendi szerzetnek gazdag apátságot alapított, s a templom és monostor 1015. aug. 15-én ünnepélyesen felszenteltetett. [...] Pécsvárad a Mecsek-hegység tövében fekszik s innen mászható meg a Zengő-csúcs (682 m) legjobban.” 1909-ben ismét költözik a család: Dél-Baranyába, az Ormánság székhelyének számító Vajszlóra. A Révai Nagy Lexikonban ezt olvassuk a községről: „Vajszló, kisk. Baranya vm. siklósi j.-ban, (1920) 1393 magyar lak.” A család lakása és az erdészeti hivatal a falu közepe táján álló nagy barokk épületben van. Kodolányi „testvérbarátjának” az egyik parasztgazda, Nagy Simon János vele egykorú fiát, Simon Dezsőt választja, akinek körében elhatározó erejű gyermekkori élményeit gyűjti.

233

Kodolányi János: BARANYAI UTAZÁS.

Pécs, 1979. Baranya megye Tanszéke Kisk.

233-245.

és T. T.: AZ ÚJRAOLVASOTT K. Pécs, 2006.

Pr. Tannonia Kiadó Alapítvány. 25-37.

Még egy osztályt, az ötödik elemi is elvégzi Vajszlón, majd tizenegy éves korában beiratják a pécsi állami reálgimnáziumba. Kosztosdiákként a cisztercita gimnázium civil rajztanáránál lakik a vasútállomás közelében, a Szent Imre utcában. Még pécsi diák, amikor cikket ír az egyik pécsi napilapba, és megjelenik első verseskötete *Hajnal* címmel. A gimnázium ötödik osztályát meg kell ismételnie, ezután apja a székesfehérvári reálgimnáziumba viszi. A vakációkat továbbra is rendszeresen Vajszlón tölti. Paraszti barátaival fürdeni és halászni jár a Feketevízre, szénát gyűjt, részt vesz Nagy Simon Jánosék portáján a mezőgazdasági munkákban. 1919-ben érettségi vizsgát tesz. A Tanácsköztársaság bukása után visszatér a szerb katonai megszállás alatt álló Dél-Baranyába. Nagy szellemi hatással van rá a csányoszrói lelkész, Csikesz Sándor. Vajszlóról bejár Pécsre, versei jelennek meg az avantgarde színezetű pécsi folyóiratban, a *Krónikában*. 1921 őszén feleségül veszi Csősi Matildot, vajszlói parasztszülők lányát. Apja megszakítja vele a kapcsolatot. Feleségével Pestre költözik.

A húszas években gyakran visszatér Vajszlóra, apósáéknál vagy Simonéknál száll meg. Emlékezetes baranyai utazást tesz 1934 tavaszán Bajcsy-Zsilinszky Endrével és Talpassy Tiborral. Szeptemberben ismét Vajszlón tartózkodik. Az 1931-ben megalakult pécsi Janus Pannonius Irodalmi Társaság többször vendégül látja, gyakran szerepel a társaság felolvasó ülésein. Barátságot köt Várkonyi Nándorral. A Várkonyi szerkesztésében 1941-ben meginduló folyóiratnak, a *Sorsunk*-nak egyik fő munkatársa, szellemi inspirátora. 1941-től a Janus Pannonius Társaság társelnöke. Budapest ostroma után, 1946 tavaszán hosszabb időt tölt Pécsen, itt kezdi írni *Vízöntő* című – az újabb kiadásban *Vízözön* címmel megjelent – regényét.

A negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején Kodolányi igen nehéz anyagi körülmények között a Balaton mellett, Akarattyán él. Több évre kiszorul az irodalmi életből. Elhallgattatása után írói megszólalására újból Pécsen nyílik

234

lehetőség: 1955. december 3-án a Pécsi Nemzeti Színház kamaraszínházában bemutatják *Végrendelet* című drámáját. A Szántó Tibor szerkesztésében megjelenő Dunántúl folyóirat *Utóhang* címmel folytatásokban közli visszaemlékezését Móricz Zsigmondra. 1956-ban megjelenik a Dunántúli Magvető kiadásában *Boldog békeidők* című, 1948-ban írt regénye. 1961 nyarán ismét Baranyába látogat: az utazás a múlt és a jelen látványának szembesítése, búcsúzás a tájtól, emlékeitől, gyermekévei és ifjúsága színhelyétől. Reflexióit *Második baranyai utazás* címmel írja meg. A korábbi pécsi irodalmi folyóirat, a *Sorsunk*, illetve a Dunántúl örökébe lépő *Jelenkor* több alkalommal közli írásait. A folyóirat fennállásának öt éves jubileumára, 1963-ban magnetofonszalagon küldi el üzenetét. Továbbra is elevenen érdeklődik a város és a megye szellemi élete iránt, de most már csak levelekből és személyes beszámolókból kaphat hírt. 1969. augusztus 10-én hal meg Budapesten.

*

André Gide, a kiváló francia író egyik tanulmányában az irodalmi – pontosabban az írók érő – hatásokról elmélkedik. A közhittel ellentétben, mely jó és rossz hatásokról beszél, nem akar különbséget tenni közöttük, minden hatást megvéd. Goethére hivatkozik, aki „a legmulandóbb hatást is gyönyörűséggel élvezte”, s aki szerint a hatások sokfélék. Gide alapvetően kétféle hatást különböztet meg: vannak úgynevezett természeti, emberi, általános hatások, és vannak sajátos, személyes, választott hatások. Természeti hatás például az anyanyelv, a szülőföld élménye, amely egy egész népre, a nagyobb közösségekre érvényes; sajátos hatás az utazás, a barátság, a könyv, amelyet „egyedül érzünk (szándékosan, avagy nem, tudatosan, vagy öntudatlanul, akár mert mi választottuk őket, akár mert azok választottak minket)”.

Gide gondolatmenetéhez hozzátehetjük: napjainkban a választott hatások egyre nagyobb szerepet játszanak az ember

életében. Hatvan-hetven évvel ezelőtt még egy világháború kellett ahhoz, hogy valaki átlépje az országhatárt és külföldet lásson, idegen tájakon járjon. Ma bármelyik IBUSZ-iroda – ha van rá pénz – lehetővé teszi az utazást Egyiptomba, Indiába vagy akár Japánba. Sőt nemcsak a személyes, választott hatások jelentősége nőtt meg idővel, hanem a természeti, általános hatások szerepe is szemmel láthatóan megváltozott, differenciálódott. Például a szülőföld sem azt jelenti már, amit századokon át. Korábban, ha valaki meglátta a napot, gyakran egész életét szülőhelyén töltötte el. Manapság legalábbis különbséget kell tenni biológiai és szellemi szülőföld között, a között a hely között, amely legföljebb anyakönyvi adatot ad az embernek, s a között a hely között, amely szellemi-lelki közösséget von köréje. Mindezt pedig most már Kodolányira értve is mondjuk, akinek csupán biológiai szülőföldje volt a Pest megyei község, majd később állandó lakóhelye a főváros, de azt az erőt, „hatást”, amely az író földajkálta benne, amely életre szóló indítást adott neki, Baranyában és az Ormánságban, Pécsváradon, Vajszlón és Pécsen találta meg.

Maga Kodolányi erről különböző időben csaknem azonos szavakkal vallott.

Nagyszabású önéletrajzi számvetésében, a *Süllyedő világban* írja 1940-ben Dél-Baranyába történt megérkezéséről: „Vajszló hemzseg a különösnél különösebb szépségektől, de elrejtí őket, s csak azok előtt nyitja meg, akik benne élnek az ormánsági nép zárt, sajátságosan édesbús, költői, betegesen érzékeny, sötét halálösztöntől átlengett életében. [...]

Különös élet ez, úgy megfogja a szívemet, hogy soha többé nem tudok a szorításából szabadulni. [...]

[...] első vajszlói esztendőm életem egyik legszebb korszaka. Már csak azért is, mert összehasonlíthatatlanul több szabadságban részesülök, mint régen. Csatangolok a határban, részt veszek Simonék életében, szemlélődöm a faluban, vásárokon ott tolakszom a sátrak között, figyelem a környék-

ről összesereglett nép beszédét, sürgés-forgását, öltözetét. [...] Ott szerettem meg az ormánsági táj szépségét, mélabús hangulatát, költői csendjét.”

1955-ben Pécsre látogat, és részt vesz a *Végrendelet* próbáin. A színházi műsorfüzetben nyilatkozza:

„Végzetszerű, hogy baranyai, pécsi ember s író vagyok s az is maradok, még ha nem élhetek is igazi hazámban, végzetszerű, hogy darabom alakjai baranyaiak, a problémák, amikkel viaskodnak, itt mutatkoztak meg legelőbb, Baranyában, sírjaik baranyai kis faluk temetőiben süppedeznek s íme, én is, megformálójuk, aki életet leltem beléjük, ide tértem vissza, a Pécsi Nemzeti Színházba, otthonomba, szülőföldemre. Gyermek- és ifjúkoromban itt nyílt ki a szemem a magyar élet meglátására, s most, öreg fejjel, homályosuló szemmél ide térek vissza megint, hogy a mai élet, a mai magyar sors küzdelmeit, szenvedéseit és reményégeit ugyanolyan elfogulatlan tekintettel figyeljem, mint egykor, több mint harminc évvel ezelőtt.”

1963-ban a hívó szóra már nem tud autóba ülni. Terjedelmes, szabadon fogalmazott, de szóbotlás nélkül hangszalagra mondott üzenetét ezekkel a szavakkal fejezi be:

„Barátaim! Ha valaki elmondhatja, hogy életét, eszmélkedését, tudatát és tudását, élményeit, emlékeit, indulatait, szeretetét és gyűlöletét, élete munkáját és műveit, műveit, amelyek sok-sok sűrű kötetre szaporodtak évtizedek során, egy városnak és egy földnek köszönheti, azt én itt most elmondom és kimondom. És ha az első csepp anyatejet nem itt szívtam is magamba, de az eszméletnek, a lelkesedésnek, a jót- és nagyotakarásnak, a szeretetnek és a vállalásnak első csepp, bár keszű tejét, anyatejét, itt szívtam, Baranyában, itt szívtam, Pécsen. És itt szívtam a virágoknak és a gyümölcsöknek zamatos levegőjét is, amely a költőt éltette és táplálta bennem, azt az öregembert, aki most másképpen nem tehetvén, a hangját küldi el önöknek és a kézfogását. Isten velük.”

*

A század magyar prózairodalmában kevés olyan alkotót ismerünk, akinek életműve a személyes vonatkozásokkal annyira át- meg átszőve lenne, s akinek munkássága annyira szellemi szülőföldjéhez kötődne, mint Kodolányinak. Művei szinte egyetlen folyamatosan írt önéletrajz részei, s topográfiailag a Pécsvárad, Vajszló, Pécs háromszögében elférnek. Munkássága jóformán mindvégig gyermek- és ifjúkorának élményvilágából táplálkozik.

Pécsvárad, a Zengő sötét tömbje alatt fekvő falu a magyar történelmi múlt és a vegyes nemzetiségű falu élményét adta. A vár kövei a magyar középkorról regéltek: a bencés apátságot Szent István király alapította, s a hagyomány szerint a kerek saroktoronyban talált menedéket Álmos herceg fia, Vak Béla. Az erdész házában, a falu utcáin a sváb cselédek, kocsisok, parasztok, erdőkerülők ajkáról gyakran hallott a kisdíák Kodolányi német szót, korán érzékelte a nyelv elválasztó idegenségét.

Vajszló más világ: a természeti környezet, az emberi közösség is más. A Dráva sík öntéstalaján, az erdők tisztásain szintiszta magyar, református falvak húzódnak meg. A Selylyétől Siklósig elterülő vidék, az Ormánság törzsökös népe ekkor még zárt, különálló etnikai egységet alkot. Él még a népviselet, a népnyelv, a népköltészet, élnek a népi szokások, dalok és balladák. Az ifjú Kodolányi szeme rányílik erre a sajátos természeti környezetre: a Dráva holtágait, a falvak körül húzódó tölgyeseket járja, rádöbben az egyke közösséget pusztító hatására, megismeri a paraszti nyomorúság és kapzsiság pokoli bugyrait, megtanulja az ormánsági népnyelv sajátos ízeit, naponta botlik a falusi „intelligencia” képmutató, hazug, lélektelen viselkedésébe.

Amikor Kodolányi középiskolába iratkozik, bár Pécs még álmos, vidéki kisváros, a faluról bekerülő diákot ridegséggel és idegességgel fogadja. Ha a családban nem érzett és nem kapott szeretetközösséget, itt még nagyobb magány és társatlanság zuhan rá. Egyedül rója a macskafejes kövekkel kirakott, hegyre kapaszkodó meredek utcákat. A magány a

fiatalember érzékenységet mélyíti el. Két évtizednek kell majd eltelnie, hogy a városba visszatérve, mint ismert író, mozgalmas szellemi életet, szavára hallgató, megértő és szerető barátokat, eleven irodalmi társaságot, igényes folyóiratot találjon, s őszinte megbecsülést kapjon.

Mindaz, amit számára Baranya adott, egész életművébe fölszívódott. Gyermek- és ifjúkorának élményei éppúgy megtalálhatók korai novelláiban, regényeiben és drámáiban, mint a harmincas-negyvenes években írt magyar történelmi tárgyú regényeiben; a pécsvárad-ormánsági-pécsi emlékek éppúgy jelen vannak a mitikus időkben játszódó és biblikus tárgyú regényeiben, mint önéletrajzi számvetésében, vagy a pálya végén írt nagyméretű társadalmi tablókban.

A fiatal író mindenekelőtt az ormánsági „helyi színek” ragadják meg. A népelettel azonosulni tudó, de a környezetét mindvégig kívülről látó értelmiségi fiatalember érzékenységgel és döbbenetével ábrázolja hőseit. Ez a novelisztika merőben más, mint a Nagypeterdről származó Bak-say Sándor naív népszerűsége, vagy Bodonyi Nándor, a selylyei tanító tárcaigényeken túlemelkedni nem tudó kisszerűsége. Kodolányi a fiatal Móriczától tanult legtöbbet: naturalista színeket kever írásaiba, de ha lehet, nála a fekete még feketébb, a nyomorúság még mélyebb nyomorúság, s a részvétnek, a megbocsátásnak, a derűnek még résnyi helyet sem hagy. A vagyonszerzés dühében őrlődő, az egyke pusztító következményeivel viaskodó, szektakba menekülő embereket ábrázol, angyalcsináló piókás szüléket, kenőasszonyokat, a matriarchátus jogszokását gyakorló napamasszonyokat, korán sírba hanyatló, szép fiatalasszonyokat, megüresedett portákat, bedeszakázott ajtajú-ablakú házakat, féktelen indulatokat, széteső családokat, ahol a haldokló fiatalasszony füle hallatára beszélnek meg a rokonok a koporsó és a temetés árát. A korai novellák, regények és drámák helyszíneiben, alakjaiban és nyelvében, a szépirodalomba emelt etnográfiai szokások leírásában minduntalan ormánsági színekre ismerünk. (*Sötétség, Szép Zsuzska, Börtön, Kántor József meg-*

dicsőülése, Futótűz, Feketevíz, Végrendelet, Vidéki történet stb.)

A századeleji Baranya társadalmi valóságának ábrázolása még egyszer visszatér Kodolányi műveiben: a pályája végén írt nagyszabású társadalmi tablókban, a *Boldog béke-időkben* és a *Vízválasztóban*. De míg a pályája kezdetén írt epikai és drámai művekben a paraszti mélyvilág, a vagyonért küzdő parasztok könyörtelen élete, az egyke sivár következményei álltak előtérben, most a falusi „intelligenciáról”, a vidéki kispolgár és értelmiség életmódjáról, a magyar úri világról ad döbbenetes erejű, leleplező képet. Ahogy korai írásaiból hiányzik a részvét, most sem enged utat a megbocsátásnak: a gúny és az ironia eszközével, keserű gyűlölettel, teljes elutasítással mond ítéletet egy eltűnt világról.

Kodolányi nem maradt meg egyetlen tájegység, a kishaza, a szellemi szülőföld írójának. Az önéletrajzi töltésű, baranyai tárgyú, a sajátos, egyedi történelmi és társadalmi helyzetet megörökítő műveiben egyetemes érvényű mondandót mutatott föl, a kicsiben, a mikrovilágban a magyar társadalom általános képét rajzolta meg. Ugyanakkor történeti tárgyú regényeiben, a magyar múltat fölidéző vagy a mitikus időkben kalandozó műveiben mindig fölismerhetjük azt a szálát, amely az alkotást személyes életéhez, gyermek- és ifjúkorának élményvilágához köti. A korai novellisztikát a komor színek, a sötét tónusok színezik át, ezek az írások a paraszti élet nyomorúságáról vallanak. Ahogy Kodolányi időben és térben távolodik gyerekkorától, úgy változik meg a kép, s a harmincas és negyvenes évekből visszatekintve a világháború előtti ormánsági életet egyszerre tisztának és derűsnek látja. A korai írásokban kihalt utcasorokról, beszögezett házakról, koszlott háztetőkről, gyomverte udvarokról, elhagyott gyümölcsösökről beszélt, most azt írja, hogy ugyan ezeken az utcákon „gyermekkoromban még ragyogó hófehérben pompázva, mint hatyúk, ringtak végig a lányok s menyecskék”. Ezt az idealizált, sőt mitizált képet vetíti bele magyar történelmi tárgyú regényeibe. A tatárjárás korában

játszódó nagy regénytrilógiájának első részét, a *Julianus barátot* a Zengő alól, Pécsváradról indítja, s a második kötetnek, a *vas fiainak* nagy része is az Ormánságot idézi. A XIII. századi tájat, embereit és életüket úgy rekonstruálja, hogy fölhasználja saját, legszemélyesebb, de immár megszépitett gyerekkori emlékeit. Hogy az Árpádok korában milyen volt a vidék földrajzi és vízrajzi képe, arra az ormánsági dűlő- és helynevekből következtet. Hogy a középkorban hogyan beszéltek az emberek, ahhoz az ormánsági népnyelv színeiből merít, s a regényekben a nyelvi archaizálás eszközeként a tájnyelv sajátosságaival él. Ha korábban borzadva fordult el az ormánsági paraszti élet rideg szokásvilágától, most ugyanennek a paraszti életformának a rokonszenves vonásait, közösségi, patriarchális formáit, természetközelségét, derűjét és szépségét emeli ki, nem kevesebb elfogultsággal és idealizálással, mint amennyi egyoldalú keserőséggel és gyűlölettel szölt pályája kezdetén a vagyonért és az anyagi jólétért küzdő parasztok könyörtelen életéről.

Az önéletrajzi elemek, a baranyai színek Kodolányi életművének legtagabb, a társadalmi novellisztika és a magyar történeti tárgyú regények írását követő, harmadik rétegében is föllelhetők, azokban a művekben, amelyekben talán a legkevésbé sejtjük, a biblikus témájú és a mitikus időkben játszódó regényekben. Példaként az *Én vagyok* egyik részletére, Jehuda bar Simon fiktív önéletrajzára hivatkozunk. Jehuda gyermekkorában, a szülők vitatkozásaiban, az apa alakjában, a család költözéseiben, a tanulás mozzanataiban, tanítóiban, beteg lábában az író életére, gyermekkorának tájaira, szüleine, iskolájára ismerünk. Mindez persze a regényíró transzpozíciójával, anyagformálásával van jelen a regényben, de fölismerhető allúziókkal, utalásokkal és áthallásokkal.

*

Kodolányiban Baranya és az ormánsági táj ébresztette föl a néprajz iránti érdeklődést. Nemcsak szépiró munkásságát színezik át a folklorisztikus elemek, a tájnyelv ízei, a nép-

szokások, a paraszti gazdálkodás jelenetei, hanem az etnográfia iránti vonzódásának közvetlen tényeit is ismerjük. Bár magáról szerényen azt mondja: „én csak egy egyszerű író vagyok s éppen csak hajazok a néprajzhoz”, ennek ellenére számos jel mutatja, hogy nagyon is elmélyült etnográfiai ismeretekkel rendelkezett.

Ismeri a fontosabb hazai néprajzi műveket, becsüli Roheim Géza számos babonás szokás analitikus megfejtését tartalmazó munkáját, a *Magyar néphit és népszokásokat*, megvásárolja Berze Nagy János baranyai gyűjtését, a jelentősebb külföldi néprajzi könyveket eredetiben olvassa, sőt, meglehetősen könyvtára is van efféle munkákból. Szoros kapcsolat, személyes barátság fűzi számos kitűnő etnográfushoz, „testi-lelki jó barátjának” mondja Dömötör Sándort, szíven viseli és segíti Berze Nagy műveinek kiadási ügyét, finnországi utazásai alkalmával megismerkedik a finn néprajz legjobb képviselőivel. Okkal írja magáról: „valamit konyítok a magyar néprajz állapotához”, s talán az sem véletlen, hogy fia kiváló etnográfus szakember lesz.

Műveibe építi néprajzi ismereteit, s ezek a művek maguk is ösztönzően hatnak az Ormánság-kutatásra. Gunda Béla, aki néprajzi munkásságát a harmincas évek elején Dél-Baranyában kezdte, és több gyűjtőutat tett az Ormánságba, *Néprajzi gyűjtőúton* című, 1956-ban megjelent könyvének bevezetőjében elmondja, hogy az Ormánság iránt Kodolányi szépírói munkái keltették föl benne az érdeklődést.

Kodolányi személyesen ismerte, többször meglátogatta, munkára ösztönözte Kiss Gézát, a kákicsi lelkészt, „az Ormánság szenvedélyes szerelmesét és kihalásának esztendőök óta szemlélőjét”. Az egyke-kérdés körüli vitában maga is merít Kiss Géza statisztikai adataiból, amikor pedig 1937 végén megjelenik Kiss Géza *Ormányság* című munkája, szenvedélyes hangú, elismeréssel és meghatottsággal átszőtt cikkben hívja föl a figyelmet a könyvre és szerzőjére. Tisztelete és barátsága azonban nem akadályozza meg, hogy – ha szükségét látja – vitába szálljon Kiss Gézával. Erre éppen

az Ormánság szó etimológiája adott alkalmat. Mészöly Gedeon és Kiss Géza szószármaztatása szerint a finn-ugor eredetű orman szóból származó ormágy szó változataként maradt fenn Ormánság neve, s éppen ezért azt Kiss Géza könyve címében is Ormányságnak írta. Ezzel szemben Kodolányi a Magyar Nyelvőrben írt tanulmányában okleveles adatok fölhasználásával bizonyítja, hogy a szó az erdő jelentésű török orman szóból származik.

*

1963-ban, a Magvető Könyvkiadó gondozásában, az életmű-sorozat részeként jelent meg Kodolányi János-ifj. Kodolányi János *Baranyai utazás* című munkája. A jelen kiadvány a Magvetőnél megjelent mű Kodolányi János által írt részét, a kötet mintegy kétharmadát tartalmazza.

Kiadványunk, mely átveszi a *Baranyai utazás* címet, valójában négy, különböző időben keletkezett írást foglal közös cím alá.

Időrendben haladva elsőként Kodolányi *A bazugság öl* című röpirata keletkezett, 1927-ben. Az írás Huszár Károlyhoz, a képviselőház alelnökéhez intézett memorandum. A szenvedélyes hangú röpirat a Baranyát pusztító egyke-rendszer gazdasági és erkölcsi okait kutatja, valamint a terjedésének megakadályozására alkalmasnak vélt eszközöket vizsgálja, mindenekelőtt új földbirtokpolitikát, új örököségi törvényt sürget.

1934 áprilisában, húsvét hetében Kodolányi János, Bajcsy-Zsilinszky Endre és Talpassy Tibor közös baranyai utazásra indulnak. Kodolányi ekkor Zilahy Lajos lapjának, a Magyarország-nak belső munkatársa, Bajcsy-Zsilinszky országgyűlési képviselő, Talpassy pedig Bajcsy-Zsilinszky lapjának, a Szabadág-nak újságírója. Kodolányit lapja küldte az útra, másfelől maga is kalauzolta társait, mert Bajcsy-Zsilinszky is, Talpassy is cikksorozatot kívánt írni tapasztalatairól. Az utazás baranyai szakasza Zengővárkonyban, Fülep Lajos pa-

rókiáján kezdődött, Vajszlón folytatódott, s innét tettek rövidebb-hosszabb kitérőt Besencére és Kiss Gézához Kákcásra. Kodolányi az év szeptemberében még egyszer visszatért Vajszlóra. Benyomásairól érzékletes és szemléletes cikksorozatot ír. Naplószerű jegyzeteit 1934-ben a Budapesten papírra vetett gondolatokkal zárja. A cikksorozatot a Magyarország kezdő közölni, kényszeredetten, majd a jobboldali politikai erők interveniálása miatt a lap a folytatástól elzárkózik, s a sorozatot Kodolányinak a Szabadság-ban kell folytatni. A cikkek alapján később könyvet állít össze, de műveinek kiadója, az Athenaeum nem vállalja. A cikksorozat csak hét év múlva, 1941-ben jelenik meg könyvalakban *Baranyai utazás* címmel a Bolyai Akadémia kiadásában.

1937-ben lát napvilágot Kiss Géza *Ormányság* című néprajzi munkája. Kodolányi a következő évben terjedelmes kritikát ír a könyvről.

Amikor az írónak 1963-ban a Magvető jóvoltából alkalma van az 1934-es (és könyvalakban először 1941-ben megjelent) *Baranyai utazást* újból kiadni, az eredeti szövegen némi módosítást végez, továbbá a szövegbe építi az 1927-es *A hazugság öl* című röpiratot és hozzácsatolja a Kiss Géza könyvéről 1938-ban írt kritikát. Kiadványunk a *Baranyai utazás*nak ezt az 1963-ban, még az író életében és jóváhagyásával megjelent szövegét követi.

1960 januárjában a Magyar Írók Szövetsége és a Szépirodalmi Könyvkiadó olyan kötet összeállítását határozza el, „amelynek írásai az irodalmi műveknél közvetlenebb módon „adnak hírt” az országról, a nép megváltozott életéről és problémáiról”. A közös vállalkozásból, a magyar írók 1960-as országjárásából született könyv, a *Hazai Kis Tükör* 1961-ben jelent meg. Gyanítható, ez a vállalkozás terelte Kodolányi figyelmét újból szellemi szülőföldjére, és ébresztette föl érdeklődését, hogy még egyszer – utoljára – visszatérjen Baranyába. 1961 augusztusában lányával és fiával autón érkezik Pécsre, végigjárja gyermek- és ifjúkorának tájait, s emlékeitől Pécsváradon búcsúzik: „A körnek be kell

zárulnia: Pécsváradról indultam el hatvan évvel ezelőtt, Pécsváradtól kell most elbúcsúznom, utunk végén. [...] Mikor a fényben lassan ballagtak felém a gyermekeim, éreztem, úgy volt jó, ahogy lennie kellett: játszani ebben a kertben, szeretni, szenvedni, csalódní s a kötelességeknek neki-gyürkőzni Vajszlón . . .” Ebből az utazásból született a *Második baranyai utazás*, melyet Akarattyán, a Balaton mellett ugyanezen év őszén vet papírra, „a vadlibák gágogása közben”. Az írás a Kortárs 1961. évi decemberi számában jelenik meg először, s nyomban élénk vitát vált ki. Borvendég Imre a Magyar Nemzet 1962. évi február 4-, 6- és 7-i számaiban reflektál Kodolányi megállapításaira. A Szépirodalmi Kiadónál 1963-ban megjelent terjedelmes gyűjtemény, *A valóság vonzásában*, mely második kötetében a felszabadulás utáni magyar szociográfiai irodalomból közöl válogatást, furcsa módon nem Kodolányi írását, hanem csak a vele vitatkozó Borvendég Imre cikkét adja közre. A *Második baranyai utazás* könyvalakban először a Magvető Kiadó gondozásában, a fent említett kötetben jelent meg 1963-ban, ahonnan az írás szövegét a jelen kiadvány is átvette.

*

Baranya és az ormánsági táj élete a harmincas évek, sőt a hatvanas évek óta is igen sokat változott. Ormánság etnikai arca teljesen átrétegződött, az Ormánság szó napjainkra elvesztette néprajzi jelentését: jobbára csak történeti és földrajzi fogalomként érvényes.

De Kodolányi János írásai, az „első” és a „második” *Baranyai utazás* ma is a megismerés forrásai, értékes dokumentumok, egy eltűnt világ hiteles hírmondói. Továbbá Kodolányi szociográfiai írásaiban esztétikai minőséggé formálva jelen van egy nagy író máig ható és holnap is érvényes üzenete, egy szülőföldjét szerető alkotó művészi igazsága.

TÜSKÉS TIBOR

Mónics Virág: Mónics Eszmond és az íze, =
Kortárs 1979. júl., 7. sz., 1009-1051.

Kodolányi vonatközösségek - a művelmény kötetek
mésleltai közt.

1971

Lázár Miklós: Egy emlékirat lapjaiból	Aug.
Talpassy Tibor: Két nagy - két véglet	Okt.-dec.
Visszapillantó tükör	1971

1972

Márkus László: Eszrevételek Talpassy Tibor "Két nagy - két világ" című visszaemlékezéséhez	Jan.-jun.
Tüskés Tibor: "Visszapillantó tükör". K.J. visszatérése az irodalomba	Márc.-ápr.
-óv-: Akiket nehéz összebékíteni	Apr.22.
Lázár Vilmos: Emlékezés vagy sztori?	Máj.6.
Talpassy Tibor: Az utókorral szembeállítva	Máj.20.
Bokor László: Az igazság árnyalatai	Uo
Tüskés Tibor: "Egész életem summája". Egy K.-pályakép összegezése	Jun.
Tasi József: K. Judás-regénye	Jul.15.
Tüskés Tibor: Keserü ifjúkor	Jul.-aug.
Komlós Attila: Én vagyok	Jul.-aug.
Kovács Kálmán: A lélek regénye (Boldog Margit)	Jul.-szept.
Bata Imre: Kodolányi Jézus-regénye	Okt.
Csűrös Miklós: K.J.: Én vagyok	1972

1973

Szabó Ferenc: K. Jézus-regénye	Apr.-jun.
Tüskés Tibor: K.J.: Én vagyok	Jul.
Tüskés Tibor: Regény és mítosz	Szept.

1974

Marx József: Novellák feketében, fehérben /Pütkösdi dáridó/	Márc.2.
Csűrös Miklós: K.J.	Márc.16.
Erdős János: K. megrázó tanúsága /Pütkösdi../	Apr.
Galsai Pongrác: Osvát pupja	Máj.

Bata Imre: K.J. emlékezete	Aug.10.
Felavatták K.J. emléktábláját	Aug.10.
K.J. levelei Szabó Lőrinchez /és vissza/	1974
Tüskés Tibor: KODOLANYI JANOS	1974

1975

E.Fehér Pál: Megbízható kalauz egy bonyolult életműhöz	Jan.9.
Laczkó András: K.J. Tüskés T. könyvéről	Febr.1.
Bata Imre: Az első könyv K.-ról	Febr.15.
/Rónay László/ Siki Géza: K.J.	Mérc.
Bozóky Éva: Korunk nagy alkotóiról	Apr.
Grezsa Ferenc: Tüskés T.: K.J.	Apr.
Takáts Gyula: A sámáni ráció mestere	Apr.-jun.
Csürös Miklós: Regény a mitoszok határán /spenót/	Apr.-jun.
Pomogáts Béla: Három tanulmányiró	Jun.
Vekerdi László: Tüskés T.: K.J.	Jul.
Laczkó András: A tárgyilagosság iránytűjével	Jul.
Bárdosi Németh János: Az égő csipkebokor. V.	Jul.
Tamás Aladár: A kortárs emlékezik	Jul.20.
Tüskés Tibor: K.J. a szlovák fővárosban	Jul.20.
Péczely László	} Ankét Tüskés T. könyvéről. Jul.-dec.
Csürös Miklós	
Várkonyi Nándor	
Kovács Sándor	
Bárdosi Németh János	
K.J. levelei	
Csányi László	
Tüskés Tibor	} Aug.
Szederkényi Ervin	
Kulcsár Szabó Ernő: Tüskés T.: K.J.	Aug.
Csuka Zoltán: Egy tragikus írói életmű összegezése	Aug.

Tornai József: A valóságlátó K. /Szép Zsuzska/ Aug.

1976

Kovács Kálmán: Tüskés T.: K.J. Jan.-márc.

Kristó Nagy István: Boldog Margit Apr.

Herceg János: Vasárnapil. levelek Szept.26.

1977

Haraszi Sándor: Baranyai Köztársaság Jan.

Ignác Rózsa: Levélrészletek az "Én vagyok"
keletkezéséről . Jan.-jun.

Haraszi Sándor: Forgószélben Jun.

K.J. és Sik Sándor levelezéséből Okt.

[Ordas Iván] O.I.: K.J.: Sziv és pohár Okt.25.

Lázár István: Sziv és pohár Dec.18.

K.J. levelei Berze Nagy Jánoshoz 1977

Korvin Sándor: K.J. elbeszélései /József az ács/ 1977

1978

Oltyán Béla: Történelem, mítosz, parabola:
évtizedünk magyar epikájában Márc.

Illés Endre: K.J. Márc.19.

Fujd! E. Uo.

Haraszi Sándor: Arcok a multból Máj.

Szabó Sándor Géza: K.J.: Sziv és pohár Aug.

1979

Csűrös Miklós: K.J. publicisztikája Jan.

K.-emlékmúzeum Vajszlón Febr.6.

Bata Imre: Az égő csipkebokor Márc.6.

S.R.: 80 éve született K.J. Márc.

Emlékezés K.J.-ra Márc.14.

Koren Emil: Tallózás K. hit-kérdéseiben Apr.29.

Laczkó András: K.J. hét levele Balatonboglárra /Kovács Józsefhez/	Apr.-jun.
Szabó Sándor: A nagy trilógia születése /K.J. leve- lei Várkonyi Nándornak)	Aug.
Szabó György: K.J. emlékezete	Szept.30.
Laczkó András: K.J.: Sziv és pohár	Szept.-dec.
Tüskés Tibor: ^{K.)} hazatérése /Vajszlói muz./	Okt.20.
Tóth István: K.J. és Baranya	Okt.28.
Tüskés Tibor: K. hazatérése	Okt.-dec.
Tamás Ervin: K.-emlékmúzeum	Nov.18.
Tüskés Tibor: K. ^{h)} Baranya	1979